

Тем, что эта книга дошла до Вас, мы обязаны в первую очередь библиотекарям, которые долгие годы бережно хранили её. Сотрудники Google оцифровали её в рамках проекта, цель которого – сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Эта книга находится в общественном достоянии. В общих чертах, юридически, книга передаётся в общественное достояние, когда истекает срок действия имущественных авторских прав на неё, а также если правообладатель сам передал её в общественное достояние или не заявил на неё авторских прав. Такие книги – это ключ к прошлому, к сокровищам нашей истории и культуры, и к знаниям, которые зачастую нигде больше не найдёшь.

В этой цифровой копии мы оставили без изменений все рукописные пометки, которые были в оригинальном издании. Пускай они будут напоминанием о всех тех руках, через которые прошла эта книга – автора, издателя, библиотекаря и предыдущих читателей – чтобы наконец попасть в Ваши.

Правила пользования

Мы гордимся нашим сотрудничеством с библиотеками, в рамках которого мы оцифровываем книги в общественном достоянии и делаем их доступными для всех. Эти книги принадлежат всему человечеству, а мы – лишь их хранители. Тем не менее, оцифровка книг и поддержка этого проекта стоят немало, и поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые меры, чтобы предотвратить коммерческое использование этих книг. Одна из них – это технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас:

- **Не использовать файлы в коммерческих целях.** Мы разработали программу Поиска по книгам Google для всех пользователей, поэтому, пожалуйста, используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- **Не отправлять автоматические запросы.** Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого рода. Если Вам требуется доступ к большим объёмам текстов для исследований в области машинного перевода, оптического распознавания текста, или в других похожих целях, свяжитесь с нами. Для этих целей мы настоятельно рекомендуем использовать исключительно материалы в общественном достоянии.
- **Не удалять логотипы и другие атрибуты Google из файлов.** Изображения в каждом файле помечены логотипами Google для того, чтобы рассказать читателям о нашем проекте и помочь им найти дополнительные материалы. Не удаляйте их.
- **Соблюдать законы Вашей и других стран.** В конечном итоге, именно Вы несёте полную ответственность за Ваши действия – поэтому, пожалуйста, убедитесь, что Вы не нарушаете соответствующие законы Вашей или других стран. Имейте в виду, что даже если книга более не находится под защитой авторских прав в США, то это ещё совсем не значит, что её можно распространять в других странах. К сожалению, законодательство в сфере интеллектуальной собственности очень разнообразно, и не существует универсального способа определить, как разрешено использовать книгу в конкретной стране. Не рассчитывайте на то, что если книга появилась в поиске по книгам Google, то её можно использовать где и как угодно. Наказание за нарушение авторских прав может оказаться очень серьёзным.

О программе

Наша миссия – организовать информацию во всём мире и сделать её доступной и полезной для всех. Поиск по книгам Google помогает пользователям найти книги со всего света, а авторам и издателям – новых читателей. Чтобы произвести поиск по этой книге в полнотекстовом режиме, откройте страницу <http://books.google.com>.

OHIO STATE
UNIVERSITY
LIBRARIES

**ИСТОРИЯ
ЛИТЕРАТУРЫ РУССКОЙ.**

Написавъ

ОМЕЛЯНЪ ОГОНОВСКІЙ.

ЧАСТЬ III.

2. вѣдѣль.

Львѳвъ, 1893.

Накладомъ науковаго Товариства имени Шевченка.

**Зъ друкарнѣ науковаго Товариства имени Шевченка
пѳдъ зарядомъ К. Беднарскаго.**

PG. 3905

Q35

V. 3

PL. 2

Б. ПРОЗА.

а) Повѣсти.

(Рѣчь дальша.)

13. Панасть Мирный¹⁾

Пишучи сю исторію рускон литературы подавали мы доси біографію всѣхъ важнѣйшихъ письменникѣвъ. Вже-жь жителсь є неначе засновкомъ до оцѣненя просвѣтного змаганя дѣяча литературного. Всякій бо лучшій письменникъ уважає ся неначе деревомъ, щѣ родить вкуснѣйшій овочѣ. Хоча-жь для чужого чоловѣка, щѣ бачить тѣ овочѣ, зовсѣмъ байдужно, яка є стать сего дерева, то для своего хозяина се рѣчь чи-мало важна, й вѣдтакъ зберегає вѣнь ту окрасу своего саду вѣдь загибели. Не диво отже, щѣ всякій тямущій чоловѣкъ радъ бы дѣзнатись про жите того письменника, щѣ выдає вдатнѣй словеснѣй творы: вже-жь бо въ жителсьи выражає ся духове обличє автора, котре кождому громадянинови повинно бути дорогимъ. Та отъ, мѣжь нашими письменниками є одинъ, котрый на Руси-Украинѣ славно звѣстный своими творами, дарма, щѣ годъ побачити духового его обличя. Годъ подати біографію сего письменника, щѣ вкрыває ся псевдонимомъ „Панасть Мирный“! Вже-жь вѣнь самъ не бажає, щѣбъ свѣтъ довѣдавъ ся про его фамилію та про его по-

¹⁾ Н. И. Петровъ, „Очерки исторіи украинской литературы XIX столѣтїя“. Кієвъ, 1884; стор. 412—416.

13/1/07
13/1/07

буть, и тому-то до автора сей исторіѣ писавъ вѣнъ ось-що : „Про свое життя не подаю Вамъ нѣякою звѣстки, бо думаю, що не въ йому вага й сила, а въ моихъ працяхъ, що до сего часу появили ся у свѣтъ, або ще коли-небудь появлятця. Лермонтовъ про се гараздъ колись сказавъ: „Поэтъ! что въ имени твоёмъ!“ — Та й нѣгде правды дѣти, сей письменникъ и не може собѣ бажати, щобъ надруковано вго біографію. Живучи бо въ Россіи Панасъ Мирный мѣгъ бы за деякіи свои писаня зазнати въ житю чи-малого лихолѣтя. Тому-то й пише вѣнъ свои повѣсти такъ обережно, що зъ нихъ нѣякихъ натякѣвъ на жизнь автора выдобути не можемо. Тѣлько въ етнографичной статьи „Подорѣжжя одъ Полтавы до Гадячого“ подавъ Мирный кѣлька загальныхъ звѣстокъ про себе тогдѣ, коли въ писаню не проявлявъ ще такихъ думекъ. изъ-за котрыхъ мѣгъ бы ввійти въ коллизію зъ администраційними порядками въ Россіи. Въ той-то статьи пише вѣнъ мѣжъ иншимъ ось-що! „Не промѣняю я свои землѣ на ясне небо. Воно хочъ и ясне й безкрае, та пустѣєньке, холодне. — а земля така люба, хочъ и чорна, такъ гарно розмальована ланами, лѣсами, быстрыми та ясними рѣчками. Вона мене споила своїми слезами, згодувала тяжкими зѣтханнями, колыхала мене — солодкими голосами своихъ пѣсень любыхъ, купала мене у вѣтрѣ буйномъ“ (стор. 438 — 439)¹⁾... „Збираючись у дорогу, мавъ я умовудумку, роздивити ся на народній побуть, познайомити ся зъ народною таємною думкою, якою вѣнъ живе, — зъ його „случнымъ часомъ“, якимъ вѣнъ себе тѣшитъ и береже за-для свого сына, або онука, — зъ його вдачами й невдачами, зъ його злигоднями й щасною долею“ (стор.

¹⁾ „Правда“. VII. 1874. — Подѣбні думки, тѣлько яснѣйше сформуловані, высказавъ Мирный въ апострофѣ до музи („Збираниця зъ рідного поля“. Київ, 1886. „Замість передмови. До Музи).

111)... Та й въ загалѣ цѣла та статья є нѣбы-то причинокъ до біографіѣ Мирного, тѣлько-жѣ крѣмъ розмовы єго зъ почтовыми машталѣрами не знаходимо тамъ иншихъ звѣстокъ, щѣ послужили-бѣ до єго характеристики. Такъ отже поки-щѣ треба намъ вдоволитисъ псевдонимомъ „Панасъ Мирный“, по-за-якъ и назвы фамиліѣ сєго письменника годѣ намъ подати въ сѣмъ оглядѣ литературнѣмъ.

Коли-жѣ не вѣльно намъ бачити духового обличя письменника, щѣ жие пѣдъ кормигою сусѣднѣи державы, то чєй-жє нѣхто намъ не заборонить подати поглядѣ на єго словеснѣи творы, котрѣ въ психичныхъ студіяхъ уважають ся подекуды зеркаломъ вдачѣ самого-ж авторя.

Словеснѣи творы Панаса Мирного явились въ ось-якѣмъ порядку хронологичнѣмъ:

1. „Украина“. Вѣршь въ „Правдѣ“, V. 1872; стор. 209 — 210.

2. „Лихій попутав“. Оповѣданє въ „Правдѣ“, V. 1872; стор. 356 — 373; 410 — 422. Другє выданє въ „Збираници зъ рѣдного поля“. Кіѣвъ, 1886; стор. 7 — 56. Въ сѣмъ другѣмъ выданію надруковано по-переду ще вѣршь п. з. „Замѣсть передмовы. До музы.“

3. „Подорѣжжя одѣ Полтавы до Гадячого“ въ „Правдѣ“, VII. 1874; стор. 438 — 445; 464 — 471; 500 — 506; 544 — 549.

4. „Пяниця“. Повѣсть въ „Правдѣ“, VII. 1874; стор. 649 — 661; 689 — 702; 729 — 738; 777 — 780. Другє выданє въ „Збираници зъ рѣдного поля“. Кіѣвъ, 1886; стор. 57 — 124.

5. „Лихі люде“ (Les malicieux). Повѣсть зъ выдання „Громада“. Женева, 1877.

6. „Хиба ревуть волы, якъ ясла повнѣ?“ (Les chevaux se battent, quand il n'y a pas de foin dans le rate-

lier). Романъ зъ народнаго життя П. Мирнаго та І. Бѣлика. Женева, 1880.

7. „Повѣя“. Романъ зъ народнаго життя. Частина перша въ „Радѣ“, украинськѣмъ альманаху на 1883. рѣкъ; стор. 109 — 172. Частина друга въ тѣмъ-же альманаху на 1884. рѣкъ; стор. 41 — 122. (Нескѣнчено.)

8. „Якъ ведетця, такъ и живетця“. Образки зъ життя въ „Радѣ“, украинськѣмъ альманаху на 1884. рѣкъ; стор. 135 — 198 (Нескѣнчено.)

9. „Перемудривъ“. Комедія въ пяти справахъ. Кіѣвъ, 1886.

10. „Ловы“. Оповѣданє въ „Ватрѣ“. Въ Стрию, 1887; стор. 39—45.

11. „Казка про Правду та Кривду“ въ „Правдѣ“, 1889., (сѣчень, лютий, марець); стор. 233 — 254.

Зъ-помѣжъ сихъ творѣвъ выданї анонимно: 1. етнографична статья „Подорѣжжя одъ Полтавы до Гадячого“; 2. повѣсть „Лихї люде“. Иншї-жъ творы пѣдписано псевдонимомъ „Панасъ Мирный“.!) Хоча бо повѣсти „Лихїй попутавъ“ и „Пяниця“ напечатано въ „Правдѣ“ безъ пѣдпису псевдонима, то въ другѣмъ выданїю сихъ творѣвъ названо ихъ авторомъ Панаса Мирнаго.

* * *

Свѣтъ литературный дѣзнавъ ся про Панаса Мирнаго въ-перше въ 1872. р., коли въ „Правдѣ“ надруковано его вѣршь п. з. „Украинъ“. Въ сѣмъ коротенькѣмъ стихотворѣ зъявивъ вѣнъ себе тямущимъ патріотомъ, щѣ щиро полюбивъ народнї святощѣ. Въ апострофѣ до Украины каже вѣнъ, щѣ любить сю свою неньку не тою любовою сына покѣрнаго, щѣ радѣе до всего своего, чи то добре, чи лихо то, а любить готово, — не горячимъ своимъ сердцемъ, щѣ его-мати доглядала й любити й пращати въ самотѣ навчала,

1) Въ І. частинѣ „Рады“ автора „Повѣя“ названо І. Мирнымъ.

— а думкою кипучою, якъ синєє море, — безкраєю, якъ те небо широке й просторе, — безмѣрною, безвѣчною и примолодою, — радостями житя свого, душею живою... Вѣдтакъ промовляє вѣнь ось-якъ до матери-Украины :

— Ты першая
Хорогву пѣдняла
За святеє право вѣ свѣтъ, —
На ворогѣвъ встала,
За воленьку братѣвъ меншихъ,
За правду, за вѣру!...

Вѣ кѣнци-жѣ сен апострофы поетъ бажає Украинѣ, щобъ на єи нивѣ зацвили ще й святї квѣты науки й любви.

Коли-жѣ Мирный высказавъ тутъ неначе свою національну програму, то вѣ апострофѣ „до Музы“¹⁾ проявивъ вѣнь думки просвѣтно-соціалнї. Ось каже вѣнь про Музу, що она була провѣдною зорьбою вѣ непривѣтнѣмъ єго житю, що чарувала єго своїми чарѣвными казками, коли вѣнь ще бувъ невеличкою дитиною, — що она вчила єго, якъ повинно людей тутъ любити. А якъ вѣнь хлопцемъ пѣднявъ ся на ноги, то Муза знову на помѣчъ прийшла, зъ Кобзаремъ прилетѣла до него, кажучи: „Читай и учись!“ Опѣсля Муза вѣдкрыла єму „рѣдну мову наболѣлого сердца, тихїй гомѣнь душъ одинокон, — слезы, муки й страждання нелюдськеє.“ Вѣдтакъ каже поетъ про себе мѣжъ иншимъ ось-що :

— Мы чесно свѣй вѣкъ прожили,
Все найвыще носили вѣ души и найкраще грѣли у сердца.
Нашї слезы гѣркї перелили мы вѣ сумнї приповѣстки,
Нашї муки нелюдськї звязали изъ муками миру, —

¹⁾ „Збираниця з рїдного поля“. Приповѣстки, оповїданья и драматичнї твори. І. Київ, 1886. — „Замѣсть передмови. До Музи“.

Коли мы й помилялись в чому, — помиляли ся чесно. За душею не скрyli нїчого, про що думали й знали...

Коли-жъ Мирный звязавъ свои муки нелюдскїи изъ муками миру, то вже в першій повѣсти „Лихій по-пута вѣ“ вказавъ вѣнъ на гѣрку сирѣтску долю, на тяжкїи невзгодины бѣднои дѣвчини, щѣ не найшовши захисту вѣ хатѣ свого дядька на селѣ, стала служити вѣ мѣстѣ, де занашено еи дѣвчїей талант. — Авторъ розказує про Варку Луценкову зѣ Лазарѣвки, щѣ зѣоставши малою вѣдѣ батька та матери, зросла у дядька, рѣдного брата батька свого. Та не зазнала вѣ него добра, бо дядина була злюща-призлюща й орудовала своимъ чоловѣкомъ. Вѣдтакъ бѣдна Варка „даремно робила на чужу сѣмью“, — служила якъ наймичка жидѣвска. Пѣшовъ їй уже вѣсѣмнацятый рѣкъ, а вѣ неи не було ще нїчогѣсѣнъко, — доношувала тѣлько дядинине рамя. Тому-то надумавшиє покинула дядька й пѣшла вѣ мѣсто найматисѣ. Она зайшла до тои перепѣчайки, у якои давнїйше неразѣ заночовувала зѣ дядькомъ и дядиною, коли они їздили на ярмарокъ. Звали ту перепѣчайку Мотрею. Була она вдова и тѣлько й дитини у неи, щѣ чотырнацятпѣлтня дѣвчина Галя. Теперъ Варка вже не дурно служила, бо хозяйка давала їй пятнайцятъ карбованцѣвѣ на рѣкъ и одежу. Мотря була якъ рѣдна мати до Варки, та й Галя еѣ полюбила. Жилосѣ отже Варцѣ весело, и робота не була тяжка, хибѣ на ярмарокъ, коли разѣвѣ по два треба було на день пѣкти хлѣбы. И подумала она собѣ, щѣ „поки не знаєшь добра у свѣтѣ, то й лихо добромъ стає, а якъ погуляєшь хочъ разѣ на своѣй воли, та тодѣ вже нїякимъ колачемъ не заманишь у неволю“ (стор. 15)¹⁾. Ажѣ ось ставъ до Варки лицятисѣ гарный

¹⁾ „Збираниця...“

городяньскій парубокъ, щó служивъ у кравця. Звали его Василемъ, — въ него не було нѣ роду, нѣ приплоду, якъ у Варки. Коли-жь Мотря побачила, що Варка неразъ за довго зъ парубками гуляє, то остерегала єѣ, щобъ не вѣрила „халамидникамъ“, кажучи: „Вѣнъ зъ тобою и день и нѣчь буде стояти, поки зъ ума не зведе, а тамъ и кине“ (стор. 28). Але Варка розсердилась, бо думала, що хозяйка дивить ся задро на те, що бѣдный наймитъ ходить у празниковѣй одежн.

Варка вѣрила Василевн, — вже-жь вѣнъ обѣцявъ, що въ осени зъ нею одружить ся. Мъжь-тымъ выманювавъ вѣнъ вѣдъ Варки карбованцѣвъ и потай неи гулявъ собѣ за єи грошѣ. Трохи-перегода побачила она, що Василь єндѣвъ пѣдъ млыномъ зъ якимсь парубкомъ. Оба були пяннѣ-пяннѣ. Пѣдѣйшовши-жь тихо пѣдъ млынъ почула Варка, що Василь хваливъ ся передъ тымъ парубкомъ своєю дѣвчиною. „Въ мене, братъ, дѣвчина, якъ зоря та яєна!“ озвавъ ся вѣнъ, — „хочешъ, перепродаю тобѣ!... Цѣду весну, якъ одинъ часъ, проваландавъ ся я зъ нею. Нѣчь у нѣчь у неи — поки добивъ ся!...“ (стор. 32 — 33). Почувши таку мову нещасна Варка стала нишкомъ проклинати невѣрного Василя й свою долю. Отъ, и дослужила ся у людей! — отъ, и заробила добра на свою голову! Коли-жь Мотря про лихо Варки дѣзналась, то сказала їй, що Василь пянниця, волоцюга, пройдисвѣтъ. И жила Варка пѣдъ важкими та гѣркими думками, поки не знайшла сына Ивася.

Незабаромъ вѣдвѣдали свою небогу дядько та дядина й дорѣкали їй, що не слухала ихъ та що собѣ наробила такого лиха. Вѣдтакъ дядина пѣдмовила Мотрю, щобъ она розчитала Варку й порадила їй вертатись до дому. И отъ, Варка, выслуживши два роки въ перепѣчайки, вернулась справдѣ до дядини. Выйшовши зъ го-

рода, пригорнула она до лона свою дитину й прокляла те мѣсце, де єи молода доля занастилась. Прийшла-жь она до дому въ лиху та нещасливу годину, коли пьяный дядько лаявъ ся зъ дядиною. Вже-жь тогдѣ сказавъ дядько, що Варка принесла єму гостинець зъ мѣста, се-бѣ-то „крикливцѣвъ“, а незабаромъ дядина гримала на неѣ, що єи дитина нѣкому не дає покою. Такожъ дѣти дядини одно по другому коверзували зъ маленького Ивася и прозывали єго „проклятымъ байстрямъ“. Бѣдна-жь Варка въ роботѣ рукъ и нѣгъ не чула, спины не розгинала, а перегодомъ занедужала, що пролежала два тыжнѣ. Та не дали їй спокою дядько й дядина; — ба, дядько прийшовши разъ въ ночи пьянымъ въ хату, назвавъ Варку сякою-такою, — волоцюгою, й казавъ їй, ити собѣ геть зъ хаты, щобъ не безчестила єго двору. Перебувши нѣчь у сусѣдки Марусѣ пѣшла Варка другого дня зъ дитиною до волости¹⁾, жалѣтись на дядька й дядину, що не хотѣли выдати нѣ одежѣ єи, нѣ чобѣтъ. Зъ того-жь села, де живѣ дядько, було до волости зъ пятнадцать верстѣвъ. Осѣнь стояла вже глибока, вѣтеръ вѣявъ холодный, а бѣдна Варка, тѣлько-що очунявши зъ недуги, ступала на силу. Та ще забула й хлѣба взяти. Перейшла верстѣвъ зъ десяти, та хоче ся їсти, ажъ шкура болить! Та й дитина, видно, голодна, бо въ-одно кричить и не втихає.

Вже наближувала ся Варка до села, де була волость, ажъ осѣ їй щось пѣдъ серцемъ запекло, запалало въ нѣмъ та й розлилось пекучимъ огнемъ по всему тѣлу. Вже она прийшла на греблю, вже вѣйшла на мѣсть, та отъ, закрутилась єи голова, захитали ся ноги, — трохи-не впала она. Мерцѣй притулилась до боку мосту й стала

¹⁾ Волость — сѣльска управа. До волости належить кѣлька сѣлъ; — нею управляє старшина, що стоять пѣдъ мировымъ посередникомъ.

вѣдпочивати. Голову ѿ забили памороки, — вѣдтакъ ѿ неначе щѣ осіяло. Ъй здавалось, що се музика грає на ѿ весѣлю. Осъ и Василь сидить коло неѿ, а она показує ѿму квѣточку-дитиночку. Подививъ сѿ вѣнъ на дитѿ и протягає руки, щобъ ѿго поддержати. Варка дає ѿму сына, и саме-тогда нецроглядна темнота крыє ѿ очѿ. Она впала и бѣльшь нѣчого не памятала. Бѣдна матѿ очунылась уже въ тюремѣ, куды ѿ всадили за те, що буцѣмъ дитину въ рѣчку вкинула. Держали ѿ цѣлый рѣкъ, а потѣмъ вѣдправили ще въ манастырѣ, де она пѣвѣ-року поробила. Тутъ сказала ѿй игуменя: „Зробила ты грѣхъ тяжкій, якъ бы рѣдного батька, або матѣрѣ на той свѣтъ звела. То тебе лихій попутавъ; то вѣнъ на все зле ѿ навѣвъ, и буде тебе ажъ до сорока лѣтъ усе стерегти. Гляди! молись, одмолю сѿ! одъ ѿго тѣлько молитвою и одѣбшь сѿ, а бѣльше нѣчимъ!“

И минуло Варцѣ ѿ за сорокъ лѣтъ, а она все служить, на людей робить. А щѣ заробила? — щѣ на нѣй, — те ѿ за нею! Хочъ и молитъ сѿ, та, видно, ѿ молитва така, або-жь Господъ ѿ не приймає.

Въ сѣмъ оповѣданю авторъ придержувавъ сѿ манеры Марка Вовчка, тѣлько-жь писавъ вѣнъ бѣльшь реально, и зъображаючи типъ Варки Луценковой зладивъ такожь подекуды студію психологичну. Такъ отже звершенивъ вѣнъ ту манеру такими прикметами, якѿ въ оповѣданяхъ Вовчковыхъ ще не проявляютъ сѿ. Идучи слѣдомъ за симъ своимъ прототипомъ авторъ вложивъ свою повѣсть въ уста Варки ѿ намагавъ придержуватисъ щиро-сердечного ѿ наивного оповѣданя сего письменника. Коли-жь картинки Вовчкови сѣть бѣльше стереотипными, — коли они въ зъображеню крѣпацкои недолѣ вважають сѿ теперъ подекуды здобуткомъ антикварскимъ, то се оповѣдане Мирного ѿ неначе такимъ образомъ, щѣ не такъ швидко

втратити природного свого кольориту й плястичнои характеристики сучасного побуту суспільного.

Про се оповѣданє пише Борисъ Познаньскій въ „Кіевскій Старинѣ“, що про долю Варки розказано по-майстерски до найменшихъ подробиць. По словамъ критика авторъ не пропустивъ нѣ одной прикметы въ характеристицѣ Варки й писавъ живо та реально пѣсля пляну обдуманого.¹⁾ — Ширше оцѣнивъ се оповѣданє Б. Вѣльхѣвскій въ „Зорѣ“. Осъ н єго слова: „Сюжетъ повѣсти зовѣмъ простый и звычайный: дѣвчина-сирота йде въ наймы до мѣста, захоуєтъ ся у мѣйского парубка, котрый єъ зводить и покидає; — сюжетъ такій не одного разу обробляли й нашій й російскій письменецѣ. Але-жь не вважаючи на се, вѣдъ повѣсти не вѣдѣрвешъ ся, поки єъ не дочитаєшь, и духъ захоплює у читача, якъ передъ нимъ проходятъ повнї образности, плястичности, вѣрности житю и великого артизму смутнї картины нерадѣсного житя дѣвчини-наймички. Въ повѣсти нема нѣ одного мѣсця, де була-бъ претенсія на ефектъ, — оповѣданє зъ устъ героинѣ повѣсти просте, навѣтъ скупе на всякій прикрасы, — немовъ чуєшь тѣльки щирю сповѣдъ простои дѣвчон душѣ, а не читаєшь книжки. Але не вважаючи на сю простоту, образы, картины говорятъ самї за себе й говорятъ такъ, якъ не зможе загомонѣти нѣяка ефектнѣсть, нѣякї штучнї прикрасы, сплетенї авторомъ. Зъ другого боку мы не знайдемо тутъ и тон сентиментальной слезовитости, котра таки частенько трапляєтъ ся у Марка Вовчка, що оббравъ собѣ такій саме способъ оповѣдань зъ устъ селянь. Тутъ нема причепуренои рукою письменця чужости черезъ-ладъ, тутъ — проста, безштучна оповѣдъ, але-жь у нї далеко бѣльшь чужости справжньон, котра

¹⁾ „Кіевская Старина“. XV. 1886; стор. 544 — 545.

выникає зъ самого стану оповѣданой речи, пѣжь тамъ, де ся чулѣсть плыве зъ бажаня автора — неодмѣнно знайти єѣ. И черезъ те повѣсть Мирного робить вражѣне не картины й не фотографіѣ зъ житя, а самого житя, котре хвилюєть ся, проходить передъ очима й вражає зъ-глибока. Одно хиба здалось намъ трохи немовъ-бы самовѣльнымъ, — се конецъ повѣсти, котрый трохи несподѣванный и випадковый, хоча, звѣсно, єсть вповнѣ можливый. Але не вважаючи на се, твѣрь робить вражѣне чогось чистого, якъ вода погожа, и гарного, якъ врода.“¹⁾

Такожь намъ выдає ся подѣя утопленя дитины трохи неимовѣрною, дарма, що авторъ закрасивъ сю картинку сьєвомъ романтизму. Вже-жь Варка оповѣдає, що черезъ тыждень пѣсля того, якъ она злягла, въ ночи хотѣла свою дитину задушити (стор. 51). Въ дальшѣй консеквенціи могло про-те легко статись, що бѣдна Варка, прогнана дядькомъ зъ хаты, въ одчаю душѣ кинула дитину въ воду. Але-жь авторови хотѣлось вказати на неправду людску, по-за-якъ безневинна Варка, опутивши въ нестямѣ дитину зъ рукъ, опинила ся въ тюрмѣ й опѣсля каралась ще въ манастырѣ за те, що буцѣмъ-то дитину въ рѣчку вкинула. Хочъ отже кѣнець оповѣданя є чимало сензаційный, то все-жь сумнѣваемо ся, чи та романтична подѣя на мостѣ вѣдповѣдала-бъ реальный дѣйстности. — Опроче легко запримѣтити, що характеристика перепѣчайки Мотрѣ є трохи блѣда, та що єи дочка Галя въ сѣмъ оповѣданю є особливо злишньою.

Психологичною студією вважає ся оповѣданє „Пяниця“. Осъ и змѣсть сего твору: Въ козачѣмъ селѣ Недогаркахъ живѣ панѣ, Микита Ивановичъ Ливадный зъ жѣнкою Мариною Костянтиновною. Були у нихъ три сыны,

¹⁾ „Зоря“. VII. 1886; стор. 290—291.

— старшій вмеръ, а середульшій „осѣвшисъ на теплому мѣсти, панувавъ собѣ“. Тому-то бажавъ батько вывести въ люде такожь менчого сына Ивася. Сей бувъ зъ-малечку болѣзний та хирый, и про-те вѣдали его въ школу на одинацятому роцѣ. Зъ-першу вчивъ ся дуже погано, а на чотырнадцатому роцѣ мовъ переродивъ ся: почавъ учитись краще всѣхъ, та ще до того бувъ тихій и привѣтливый, однаково любязный и вчителямъ и товариству. Скъбничивъ вѣнъ школу сѣмнадцатого року й вѣдтакъ деякѣ вчителѣ раяли ему йти далѣ — въ гимназію, въ университетъ. И вѣнъ бувъ не вѣдъ того. Ему подобала ся наука, тиха та щира праця надъ нею. Вѣнъ любувавъ ся въ мрѣяхъ, и вѣдтакъ здавалось ему, що ось его духъ лѣтає по свѣту й все бачить, все озирає, чує людскѣ розмовы, спѣрки, згоды, — що однимъ вѣнъ засылає свою дяку, другимъ шле проклони... Однече, не довго тѣшивъ ся вѣнъ рожевими надѣями: жите круто повернуло его на иншу путь. Батько бо, выкохавшисъ у чиновныхъ звычайяхъ, нѣчого кращого не бажавъ у свѣтѣ, якъ бачити своихъ дѣтей такими-жь чиновниками, якъ и вѣнъ самъ. Коли-жь почувъ вѣдъ Ивася про его жаданя, то обѣзавъ ихъ дурницею-нѣкчемницею й добре вылаявъ сына, щобъ и думокъ такихъ не мавъ у головѣ. Опѣсля написавъ у мѣсто до знайомого секретаря, чи не можна-бъ прийняти сына пѣдъ его протекцію. Секретарь, якъ давный товаришь Микиты Ивановича, близько принявъ те прохане до свого сердца и ставъ пѣклуватись долею хирлявого Ивася. Але-жь списуванє бумагъ зовсѣмъ не вдовѣляло молодой жаги Ивасевого розуму, збудженого шкѣльною наукою. Вѣнъ сумувавъ и туживъ за школою та за шкѣльнымъ своимъ товариствомъ. Не находячи вѣхъ на службѣ вѣнъ почавъ шукати єи по-за нею, на квартирѣ, де вѣнъ живъ своими думками й мрѣями. Трохи-перегодомъ вѣнъ

добувъ скрипки й самъ навчивъ ся грати. Слабый тѣломъ, боязкій норовомъ вѣнъ выявивъ велику силу въ грѣ й коривъ нею самій запеклї душѣ, закаменѣлї сердца. Хочъ отже товаришѣ по службѣ прозвали Ивана Микитовича „зѣвнськимъ щенямъ“, хочъ старшї зъ него глузували, то ставъ вѣнъ потрѣбнымъ чоловѣкомъ при кождоу бенкетѣ, при кождой гулянцѣ, — вѣнъ ставъ дивовижею, турботнею всѣхъ панянокъ, котрї бажали то симъ, то тымъ догодити любому скрипачеву. Але Иванъ Микитовичъ не злюбивъ тыхъ бенкетѣвъ, не злюбивъ товаришѣвъ и старшихъ: они що-дня приносили тугу та жаль до его сердца, тѣлько кололи его гѣркими глуздами та посмѣхами, — нѣхто его не пѣддержувавъ, нѣхто не хотѣвъ пораяти нѣчого, хоча всѣ въ часы гулянки й хвалили его гру.

Иванъ Микитовичъ стоявъ на кватирѣ у мѣщанки Настѣ Барабашихи, що торгували въ лѣтѣ рѣзными овощами, а зимою солоною рыбою та насѣнемъ. Она вела безпутне жите, — пила, и вѣдтакъ ви дочка Наталя жила по своѣй волї. Зъ Иваномъ Наталя держала себе просто, якъ дѣвчина зъ парубкомъ: жартувала зъ нимъ, грала ся. Дивуючись, якїй вѣнъ боязкій та несмѣлый, она перша зачѣпала его; — задивляючись на его сумну постать, болѣзне обличѣ — она хотѣла розгадати й розгнати той сумъ. Такъ отже обое були радї, якъ зѣйшлись до купы: тогдѣ они спорили, жартували, борюкались. Иногдѣ просила Ивана Наталя, щобъ загравъ що-небудь. Вѣнъ волявъ ви волю й тогдѣ було примѣтно по личку ви, якъ та гра вражала глубоко ви сердце. Незабаромъ ставъ Иванъ учити Наталю читати. Она выявляла цѣкавѣсть и дотепнѣсть. Уже бѣльшу половину азбуки пройшли, доходили вже до и. — „Єры, яры?“ запитала Наталя; — „якї яры? Тї, що глины зъ ихъ беруть? — Се тї яры, щѣ

у глинищахъ весняна вода повыкручувала! — глибокі! — такі глибокі!“ сумно яось замовила дѣвчина.

Та отъ, той тихій рай занапастивъ ся, коли Ивана навѣдавъ старшій его братъ Петро. Вѣнъ приѣхавъ до суду по дѣлу: розказувавъ брату, що женихавъ ся зъ богатою помѣщицею Красовскою, щѣ була вдовою. Коли-жь она тяжко занедужала, то намовивъ єѣ, щѣбъ єму дала вексель на 20.000. Одержавши той вексель, Петро вѣдѣхавъ, а Красовска вмерла щѣсь на третій день. Вѣдтакъ єи сынъ дѣзнавшисъ, що Петро Ливадный домагає ся грошей, розпочавъ тяганину про вексель, але справникъ заступивъ ся за Петра. — Иванъ мовчки слухавъ и сумно поглядавъ на брата. — „Не вже вѣнъ братъ мѣй?“ мелькало у него въ думцѣ, и ажъ морозъ пробѣгавъ у него по-за спиною. И той-то гульвѣса вподобавъ собѣ Наталю: вже того дня, якъ приѣхавъ, ставъ до неѣ лицятисъ. Бѣдный Иванъ прийшовши изъ службы до дому, побачивъ, що Наталя сидѣла на колѣнахъ у брата, котрый пускавъ єѣ бѣсикѣвъ. И такъ Петро сполохнувъ тихе щастє своего брата, — привѣзъ зъ собою тугу та горе. Иванъ сумувавъ, що вдавъ ся такій нещасливый. Ось живъ вѣнъ у єѣй квартирѣ бѣльше нѣжь три роки и не змѣгъ привернути Наталѣ до себе, — тогдѣ, якъ Петро всего день, — и она вже обнимала и цѣлувала его...

Черезъ тыждень, скѣнчивши свое дѣло, поѣхавъ Петро Микитовичъ, а тымъ часомъ сусѣды понесли на Наталю недобру славу. Коли про се дѣзнавъ ся Иванъ вѣдѣ єи матери, то ходивъ мовъ зачумлений. Ажь ось вѣдѣбравъ вѣнъ листъ вѣдѣ брата. Петро писавъ, що дѣло его лѣшло, якъ по маслу; просивъ вѣдтакъ Ивана, щѣбъ кидавъ службу и приѣхавъ до него зъ Наталею — „Скажи!“ писавъ Петро, „коли приѣде, панією заживе! Коли-бъ ты знавъ, брате, якъ вона сподобала ся минѣ! Якъ щиро

пригортає, горяче цѣлує!“ Иванъ не скѣпчивъ читати листа. Голова въ него закрутилась, въ очахъ заходили кружала, въ ухахъ забило у дзвони. Якъ на смерть обреченый вставъ вѣнъ зъ-за стола, за котрымъ на службѣ сидѣвъ та писавъ, — вхопивъ чужу шапку й прямо потѣпавъ ся до дому, несучи листъ у рукахъ, якъ свое лихо. На кватирѣ писавъ вѣнъ до брата листъ, выявляючи мѣжь иншими ось-якѣ докоры: „Є на свѣтѣ люде, щѣ дивлятця на життя, якъ на черѣдку святокъ — гулянокъ... Имъ нѣколи й на думки не зѣйде людське лихо, слезы, нужда та безталання... И такимъ людямъ завжде везе, завжде удача. За молоду гуляють, на старѣсть багатѣють, каютця... А тѣ безталаннѣ, щѣ вѣддали имъ свое добро? Тѣ — або зъ голоду пухнуть, або пѣдъ землею тлѣють, зарытѣ, якъ небудь, не оплаканѣ, а облаянѣ... Отакѣй ты, брате! У тебе тѣлько й думки, щѣ про гулянки... Ты приѣхавъ до мене й квѣточку рожеву, щѣ розпускала ся у закинтому гѣродѣ, немилосердно збрававъ и кинувъ на поталу лихимъ людямъ!... Нехристе! людѣде!... Зъ тихого кутѣчку мого щастя ты хочешъ вытягти мене у роскѣшнѣ палаты, добути зрадою, — облити мене роскошамы, выдавленимы зъ людськѣхъ слѣзъ та крови! Знай же, щѣ сему нѣколи не бути! Не заманишь ты мене, якъ и вѣ до себе нѣколи-нѣколи!“ (стор. 109 — 112).¹⁾

Опѣсля пытавъ ся Иванъ Наталѣ: „Було щѣ мѣжь вами? Кажѣтъ! було?“ — А коли Наталя стала плакати-рыдати, то добряга Иванъ пытавъ ся еи, чи пѣшла-бѣ она за него за-мужъ. Але Наталя, припадаючи до Ивана и цѣлующи его, вѣдповѣла, щѣ не пѣде нѣ за него, нѣ за кого; — она втеряла свое щастѣ и про-те не хоче завя-

¹⁾ „Збиранця з рѣдного поля“. I.

зувати очей и другимъ. — Саме-тогдѣ Барабашиха вѣдхила дѣри й стрыбнувши въ хату стала кричати, зовучи дочку сучкою, безстыдницею, срамотницею зъ-за того, що паничамъ на шию вѣшае ся. Потѣмъ вхопивши Наталю за косы почала еѣ бити, а якъ Иванъ кинувъ ся розбороняти, то мати потягла дочку за косы у свою хату, де еѣ зновъ била-побивала...

Бѣдний Иванъ три днѣ не выходивъ зъ хаты, нѣ допускавъ до себе нѣкого. Коли Барабашиха намагала силою вѣдчинити дѣри, то на порозѣ стоявъ Иванъ и хитавъ ся. На долѣвцѣ й по столу валяли ся порожній пляшки, — зъ хаты несло горѣлкою. Иванъ Микитовичъ почавъ пити. Того-жъ листу не пѣславъ вѣнъ до брата : зѣбгавъ его й кинувъ пѣдъ лѣжко. — На службѣ терпѣли его якійсь часъ, а вѣдтакъ прогнали. Приѣздили батько-мати, щобъ взяти его до дому, та вѣнъ не захотѣвъ, а коли до него пристали, то вѣнъ въ одну нѣчь зникъ кудись, взявши зъ собою одну тѣлько скрипку. Вѣдтакъ батько-мати побивались за нимъ до самой смерти. Вми-раючи передали они свое майно Петрови, котрый оженивъ ся зъ богачкою й заживъ великимъ паномъ.

Опѣсля уплыло багато часу. Горобаха Иванъ тынявъ ся довго по свѣту, поки прибавъ ся у губернію, де знову ставъ на службу. Хочъ и знали вѣѣ его порокъ, то держали его на службѣ, якъ старого чоловѣка, та ще й скрипача, котрый пѣну кумпанію часто тѣшивъ своею игрою. Отже разъ гуляли паничѣ-чиновники въ гостинниці, а найбѣльшь всего вязли до пѣнянького Ливадного : одинъ высоченный и чорнявый паничъ ухопивъ его за вѣзы, такъ що той ажъ посинѣвъ, а якійсь молоденькій чиновникъ стрыбнувъ ему на спину, зъ-за чого старенькій упавъ до долу. Вѣдтакъ чорнявый паничъ заявивъ товаришамъ, що та стара собака не пише ери, тому-що вчивъ дѣвчину

грамоты й еры прорыло яры. Смѣхъ и регѣтъ знаяъ ся тогдѣ несамовитый. Ажъ ось пяне чиновництво посѣдало на возы, котрѣ мовь навѣженѣ несли ся зъ горы. Одна-жь изъ брыкъ круто повернула на бѣкъ, — и всѣ плюснули въ калюжу. Де-хто вставъ, де-хто метушивъ ся въ болотѣ. Тѣлько старенькѣй Иванъ Ливадный лежавъ, пѣдгорнувши голову пѣдъ себе й захопившись рукою за вязы стогнавъ. Паничѣ кинулись до него, захопили, пѣдвели, але вѣнъ не мѣгъ держати головы прямо, — укрученѣ були вязы. Ёго вѣдвели у шпиталь, де вѣнъ третього дня й Богови душу вѣддавъ. — Нѣ одна слеза не впала на ёго могилу на чужбѣй чужинѣ. Тѣлько Наталя кожного свята й недѣлѣ подавала въ церквѣ на частку за раба божого Ивана. Ёи мати вмерла, а она розпила ся, розволочила ся...

Про „Пяницю“ запримѣтивъ Борисъ Познанскѣй въ „Кѣевскѣй Старинѣ“, що гѣрка повѣсть розбитого й занашеного житя розказана авторомъ зъ великимъ талантомъ. По думцѣ критика в се вже объективне оповѣдане, въ котрѣмъ авторъ проявивъ хистъ художницкѣй.¹⁾ А вже-жь по нашѣй думцѣ сей твѣрѣ не є объективнымъ оповѣданемъ, а радше вдатнымъ психичнымъ романомъ. Объективнымъ назвавъ Познанскѣй се оповѣдане мабутъ зъ поглядомъ на повѣсть „Лихѣй попутавъ“, де Варка Луценкова розказує сама про гѣрку свою долю. Хоча-жь Иванъ являє ся въ тѣмъ оповѣданю сентиментальнымъ страдальцемъ, то все-жь ёго поглядъ на правду й кривду є неначе зеркаломъ справжньої дѣйстности. Авторъ пишучи сей психичный романъ умѣвъ у своѣмъ творѣ сентиментальный напрямъ литературный погодити зъ напрямомъ реальнымъ, бо вже-жь Наталя й ёи мати явля-

1) „Кѣевская Старина“. Томъ XV. 1886; стор. 545—546.

ють ся типами реальними, ба й въ зображеню Ивана Ливадного не добачаемо сентиментальности вѣдъ того часу, якъ вѣнъ дѣзнавъ ся про моральный упадокъ Наталѣ. — Вѣдтакъ годить ся спѣмнути про поглядъ Б. Вѣльхѣвского на се оповѣдане; „Повѣсть Пяниця“, пише сей критикъ, — „се исторія чоловѣка зъ поетичною душею, зъ ясними почуванями, але-жь кволого, нестѣйного духомъ и черезъ те задавленого житемъ... Пѣдъ впливомъ тяжкого лиха вѣнъ почавъ пѣячити. Дуже шкода, що Мирный проминувъ и не намалювавъ у повѣсти картину моральной борнѣ и перелому въ души бѣдолашньої людини; — се робить таке вражѣне, немовъ въ оповѣданю чогось не стае.“¹⁾ — Але-жь по нашѣй думцѣ авторъ не потребувавъ зображати просторого психичного процесу зъ того часу, коли Иванъ Ливадный у своихъ тяжкихъ злидняхъ ставъ пѣячити. Ба, намъ здае ся, що моральна борня въ души Ивана Ливадного й не могла довго вѣдбуватись, тому-що великѣ проломы и катастрофы въ житю являють ся неждано, а не пѣсля довшої рефлексїї, або пѣсля тяжкой борнѣ въ души нещасного страдальця. — Вѣдтакъ пише Вѣльхѣвскїй ось-що про литературну стѣйность сего оповѣданя: „Характеры самого Ивана Микитовича и Наталѣ найкращѣ въ оповѣданю, и такъ и вырѣзують ся передъ читачемъ. Гарно обмальований и братъ Ивана Микитовича, — джунджуристый панокъ, котрый зъ одного боку граеът ся зъ дѣвчатами для власной втѣхи и кидае ихъ зганьбленими, а зъ другого стае полюбовникомъ удовы, щобъ вымантачити у неи навѣтъ въ часъ еи смерти грошѣ. Загаломъ зъ погляду обмальованя характерѣвъ можна сказати, що у Мирного въ обохъ оповѣданяхъ („Лихїй полутавъ“ и „Пяниця“) нема постатей

¹⁾ „Зоря“, VII. 1886; стор. 291.

тільки для декорацій; всѣ его фігури — живі люде, и навѣтъ найнезначнѣйші зъ нихъ выступають зъ своєю власною вдачею.¹⁾ — Вкѣнци можна тутъ се запримѣтити, що Кониського „Музика Павло Дортусъ“ своєю сентиментально-музикальною вдачею пригадає Ивана Ливадного, котрый въ психичнѣмъ змаганю може подекуды вважатись прототипомъ того страдальця въ повѣсти Кониського.²⁾

* * *

Уже въ попереднихъ двохъ повѣстяхъ Мирный вывивъ себе великимъ филантропомъ супроти людскои недолѣ й кривды. Одначе тѣ недоладнѣи суспѣльнѣи вѣдносини истнували на Украинѣ вѣдѣ давныхъ давень, бувши наслѣдкомъ невздодинѣи въ людскѣмъ житю. А вже-жъ въ повѣсти „Лихѣ люде“ доторкнувъ ся авторъ сучасного пытаня экономичного, яке пѣдносять найпаче тѣ люде, щѣ ихъ зовуть соціялистами. Головнымъ страдальцемъ въ сѣй повѣсти є Петро Хведоровичъ Телепень, щѣ за свои либеральнѣи думки й людянѣи змаганя попавъ ся въ тюрму. Сидячи въ сѣй страшнѣи схованцѣ, де „царювало зло“, Петро видѣвъ у своѣй уявѣ всѣ важнѣйшѣи картинки зъ житя свого вѣдѣ дитячихъ лѣтъ ажъ до того часу, коли занашено его долю. Ему привидѣлась добра мати, щѣ выряжала свого Петруся до школы. Хлопчикъ сказавъ тогдѣ матери, щѣ буде вчитись, а якъ вывчить ся, то стане батькови въ службѣ помагати. Вѣдѣ такъ зъявивъ ся Петрови привидъ школы й першой науки, а тамъ далѣ привидъ кватиры, де вѣнъ живѣ зъ Жукомъ, изъ Шестѣрнымъ и зъ бурсакомъ Гришею Попенкомъ. Телепень пригадавъ собѣ, якъ вѣнъ бувѣ недуг-

¹⁾ *ibid.*

²⁾ Про повѣсть „Музика Павло Дортусъ“ гляди „Исторію литературы русскои“, III. 1; стор. 488—490.

жимъ, та якъ Шестърный чѣпавъ ся его, кажучи, що вѣнъ притворяе ся слабымъ. Але Жукъ боронивъ Петруся вѣдъ такои напасти, бувши щирымъ его товаришемъ. Коли-жь Жукъ бувъ тямущій молодикъ, то Попенко й Шестърный проявляли вѣдчу гидку. Попенко любивъ красти й бувъ не-абы-якій прожора, а Шестърный лащивъ ся до надзирателя й донѣсь ему, що Жукъ курить люльку. — Опѣсля пригадавъ собѣ Телепень въ тюрмѣ розмову Жука зъ Попенкомъ. Коли Жукъ натякнувъ сему бурсакови на теѣ, що вѣнъ будучи попомъ стане близько до народу, и коли ему радивъ, щобъ тогдѣ завѣвъ школу и вчивъ людей уму-розуму, — то вѣдповѣвъ Попенко: „Ту-у-ды! Ради чого я буду це все робити? Що воно минѣ хлѣба дасть? грошей дасть? Мужикъ ще поки темный, то й у Бога вѣруе, — а вивчить ся, вѣнъ и церкву твою забуде, и про батюшку — поминай, якъ звали! Прийдець ся йому коли не зъ голоду здыхати, то надъ сухаремъ давити ся!“ (стор. 43)¹⁾ Опѣсля сказавъ Жукъ Шестърному, що краще-бъ було на свѣтѣ, якъ бы були всѣ рѣвнѣи... „Я кажу тѣлько“, мовивъ Жукъ дальше, „що громадѣ нѣчого вѣдъ старшихъ добра ждати! Коли сама вона не придбае, то даремнѣи вѣи надѣѣ!... По мойому, всякій, хто хочъ трохи выще ставъ одъ сѣрой массы народу, — не лѣзь у паны, не высысай зъ народу крови, а вѣддай йому й те, щѣ черезъ народъ придбавъ!“... (стор. 44). Але Шестърному не сподобалась така проповѣдь Жука,— ему заблаглось полѣсти въ управительѣ й пѣйти високо въ гору.

И зновъ бачивъ Телепень въ тюрмѣ нову ману. Стоявъ цѣлый збѣръ ученикѣвъ, учителѣвъ, инспекторѣвъ, директорѣвъ. На столѣ лежала та сама книжка, котру часто

¹⁾ „Лихѣи льуде.“ Повѣсть зъ виданьня „Громади“. Женева, 1877.

читавъ Петрови Жукъ, и котру въ него взявъ бувъ надзиратель... Жука прогнали зъ гимназіѣ. Не було ему до-ступу въ университетъ, — вѣнъ пѣшовъ мѣжь народъ. — Коли-жь Петро скѣнчивъ гимназію, то вѣдучи до дому побачивъ вѣнъ розлогі нивы жита й иншого збѣжа. И дѣзнавшись вѣдъ вѣзника, що се грапове поле, подумавъ вѣнъ собѣ ось-що: „Чи грапъ то його оброблює? чи копають ся його бѣлї руки у сѣй чорнѣй земли?“ — „Нѣ! грапъ у столици гуляє“... (стор. 49).

Дома заявивъ Петро батькови, що хоче перейти въ университетъ, але мати сказала ему, що теперь небезпечно по тыхъ „неверситетахъ“, — що зъ ученыхъ усе лихо буває. Она натякнула про Шестѣрного й про Жука: Шестѣрный учить ся въ столици, и, якъ кажуть, черезъ рѣкъ буде великимъ паномъ, а Жукъ пѣшовъ десь на заробѣтки... Коли-жь Петро пѣсля вакацій збиравъ ся вѣхати до Кієва, то мати наказувала его, щобъ стерѣгъ себе, не дававъ ся въ руки „лихимъ людямъ“, котрыхъ теперь стѣлько розвело ся, що хотять въ достачахъ усѣхъ зрѣвнати, що зрѣкають ся своего добра, своего роду, и йдуть на неминучу погибѣль“ (стор. 52).

Въ Кієвѣ товариство обгорнуло Петра, якъ доброго товариша, — привитало, якъ своего безталанного писаку. Оно-жь сказало Петрови, що вѣнъ малює тѣлько своихъ хлѣборобѣвъ та орачѣвъ, — порадило ему про-те, подивитись на рыбалокъ та на иншихъ робочихъ людей. И отъ, другого дня пѣшли товаришѣ до рыбалокъ, мѣжь котрыми зустрілись зъ Жукомъ. Вѣнъ не жахавъ ся тяжкой работы: косивъ по Катеринославскихъ степахъ, нагружавъ судна на Днѣпряньскому лиманѣ, бувавъ по всякихъ фабрикахъ, поки опинивъ ся ось-тутъ мѣжь рыбалками. Та трудне-жь було жите рыбалокъ! Погибли давнї рыбальскї громады, а коли було сказано, щобъ

рыбалки платили за воду, то чи-мало зъ нихъ вмирало зъ голоду. Жукови сказавъ вѣдтакъ Петро, що хоче стати писателемъ, що обертав людскій очи на страшнїй картиннї нужды та горя. Та не годивъ ся радикаль Жукъ зъ такою гуманною думкою Петра; вѣнъ попрѣкнувъ своего товариша, що такимъ благимъ окомъ та добрымъ сердцемъ поглядає на дѣла сего миру. Жукъ не хотѣвъ дожидати того, щѣ черезъ вѣкъ буде, — вѣнъ хотѣвъ швидкого порѣшеня сучасного экономичного питаня. Опбсѣя Петро часто ходивъ до Жука въ гостѣ, — приходивъ и Жукъ до него. Петро писавъ страшну драму рыбацького голоду, а Жукъ робивъ на неѣ и свои закиды, зъ-за чого Петро бувъ за нихъ вдячний Жукови. Живї люде, живї ихъ муки заставили й самого Жука здивуватисѣ не-абы-якому таланови Петровому. Та отъ, на послѣднї свои каникулы (вакаціѣ) зупинивъ ся Петро въ мѣстѣ Н. въ тюрмѣ.

Зчезла вся мана й зъ грюкомъ та зыкомъ розчинились тюремнї двери. Въ хату вступило два чоловѣка: одинъ военный, а другїй молодой чиновникъ. Се бувъ Шестѣрный, щѣ ставъ правовѣдомъ. Вѣнъ прийшовъ допытувати колишнього товариша „по этому дѣлу, по которому ему пришлось съ нимъ въ такомъ печальномъ мѣстѣ встрѣтити ся.“ Але Петро лѣгъ на кровати й не хотѣвъ нѣчого сказати...

Коли Петро сидѣвъ въ тюрмѣ, то приѣхала старамати, побачити нещасного сына. Та не хотѣвъ пустити еѣ смотритель въ тюрьму: сказавъ їй, що опбзнила ся, бо прийомъ тѣлько до обѣду буває. Смотритель велѣвъ їй, выхлопотати „разрѣшенїе“ у полковника. Але хочъ бѣднамати дѣстала бумагу, що можна видѣти ся зъ сыномъ, то часовый не хотѣвъ еѣ пустити, бо було вже пѣзно. — „Не пѣду-жь я вѣдъ тебе, лихе мѣсце, щѣ скрыло моего сына!“ плачучи промовила сама собѣ мати. „Буду я тутъ

цѣлу нѣчь бѣлого свѣта выглядати, — того нещасливого часу дожидати, коли побачу тебе, мѣй сыну, моя єдина дитино!“ (стор. 72). Потѣмъ пѣшла она до своего вѣзка. Та не чувъ ѣ не бачивъ нѣчого того Петро. Середъ темной хмары чорныхъ думокъ почувавъ ся ему крикъ и лементъ голодныхъ, холодныхъ людей... Въ головѣ єго все пѣшло колесомъ, наче пѣсля чаду та думу... „Хочъ неприступнѣй, чорнѣй муры приняли „бродягъ“ у своѣй захистъ, — хочъ пропали паростки, та не пропавъ корѣнь!“ Петрови мовъ-то снилось, що настане часъ, и виростуть новѣй паростки, — виростуть и вразять... Вѣдтакъ думка єго забѣгла впередъ: вѣнъ бачивъ веселыхъ людей, у котрыхъ було поле родюче ѣ будынки веселѣй, „бо вже-жъ сонце свѣтитъ нарѣвно для всѣхъ, бо и для всѣхъ земля родить“...

Рано впустили сердешну матѣрь до смотрителя. Вѣнъ велѣвъ привести Телєпня. — „Сыну мѣй! дитино моя!“ скрикнула мати углядѣвши сына ѣ кинулась до него. Але Петро виявивъ себе въ мовѣ божевѣльнымъ. Вѣнъ сказавъ, що були въ него хорошѣй думки, широкѣй надѣвъ, та ихъ теперъ нема! Нещасный сынъ не пѣзнавъ матери та промовивъ: „Вона въ мене добра, учила любити. Я послухавъ, а теперъ караю ся за те!“ (стор. 78). — Не здержало старе материне сердце: упило ся синовымъ горемъ, и якъ снѣпъ повалила ся она до долу... Петро-жъ, ускочивши у свою хату, заразъ кинувъ ся на постѣль. Вѣнъ увесь тремтѣвъ, якъ у тряси. Ажъ ось изъ сусѣднои комнаты зъ-за стѣны выразно доносивъ ся чѣйсъ важкѣй, журливый спѣвъ. Петро зъ-разу пѣзнавъ и той голосъ и ту пѣсню. — „Товаришу щирый!“ крикнувъ Петро. „И якимъ тебе побытомъ сюды занєсло?!... Ты кажешъ, поѣдемо гуляти по Днѣпру? Добре, поѣдемо!“... Петро схопивъ ся, забѣгавъ по хатѣ ѣ озвавъ

ся: „Поѣдемо, поѣдемо! Тѣлько отъ-же: теперь Днѣпро такій сердитый! а въ тебе човенъ хисткій! Одначе не бѣда! Я привяжу себе, щобъ не хитатись!“... Петро кинувъ ся до постель, ухопивъ простирало въ руки, розкرويدъ его въ-подовжъ и выдеръ стяжку за-вширски въ долоню. Потѣмъ закинувъ стяжку за стовпчикъ кровати — й повѣсивъ ся, падаючи на колѣна... Кривоногий сторожъ тюремный самъ его й ховавъ и поминавъ. — Въ ночи того дня на майданѣ била церкви йшовъ тюремный батюшка Григорій Попенко зъ трьома товаришами, записными картежниками. Попенко розказувавъ, що колишній шкѣльнй его товаришъ пѣймались у тюрьму. „Одного позавчора зловили й веселый — знай спѣває,“ говоривъ вѣнъ шуткуючи. „А другий два днѣ якъ повѣсивъ ся. Дурный! Коли вже наваживъ ся вмирати, то такъ бы й вмиравъ! Отъ бы и менѣ перепало рублѣвъ зо три за похоронъ. Було-бъ на пулечку!“...

Бѣдна-жъ мати Телепнева горювала дома разомъ зъ батькомъ (котрого скинули зъ мѣста) по своему безталанному Петрусеву. Сумуючи, шептали они таємно собѣ: „Лихй люде!... лихй люде!“ А мѣжь-тымъ товаришъ прокурора, Шестѣрный, сидѣвъ у пышнѣй, роскѣшнѣй хатѣ и розбираючи Телепневѣ бумаги, писавъ. Коли на акій часъ вѣдрывавъ ся вѣнъ вѣдъ писаня, щобъ передохнути, то передъ его очима носились ордены, выше мѣсеце — й усмѣхалась чудовна постать богачки-жѣднки... А въ тюрьмѣ одно тужила, одно голосила сумна Жукова пѣсня...

Сю повѣсть написавъ авторъ пѣсля пляну добре обдуманого. Про житѣ Петра Телепня до того часу, коли его всадили въ тюрьму, довѣдуємо ся зъ тыхъ образѣвъ, котрѣ пересувались передъ его душею въ тѣй страшнѣй схованцѣ. Правда, що тѣ образы вытворювали ся въ горячкѣй уявѣ страдальця, и що про-те деякѣ зъ нихъ

мусять бути неясні, або тільки въ головнихъ начеркахъ нарисовані; — все-жь таки ефектъ, якій викликає ся такимъ писанємъ, є справдѣ великій, и вѣдтакъ дальше оповѣданє про долю Петра та єго матери навязує ся зовсѣмъ складно до попереднього фантастичного писаня. Хоча-жь авторъ хотѣвъ поставити Петра Телепня головною особою въ сѣй повѣсти, то все-жь побѣчь дѣяльної своєи матери являє ся вѣнъ типомъ пасивнимъ, справдѣшнимъ мрѣйникомъ, котрого тямущій и енергичный Жукъ нахилавъ до яснѣйшихъ думокъ про пытанє соціяльне. Такъ отже репрезентантами „лихихъ людей“ уважають ся тутъ Петро Телепень и Жукъ, супроти котрыхъ поставивъ авторъ Шестѣрного й Попенка, людей гидкои наживы. Вже мати Петрова наказувала свого сына, коли бувъ студентомъ, щобъ стерѣгъ себе, не дававъ ся въ руки „лихимъ людямъ“, щѣ хотять въ достачахъ усѣхъ зрѣвняти, щѣ зрѣкають ся свого добра, свого роду, и йдуть на неминучу погибѣль. И не догадувалась бѣдна мати, щѣ й єи сынъ за-для невѣдрадныхъ вѣдносинъ въ суспѣльности попаде ся мѣжь небезпечныхъ людей, котрыхъ такі Шестѣрній й Попенки звали „лихими“. Такъ отже доторкнувъ ся Мирный въ сѣмъ свѣтѣ творѣ болючои раны въ сучаснѣй суспѣльности, одначе не показавъ ще грозы єи въ реальнѣй дѣйстности.

* * *

Колн-жь въ сѣй повѣсти авторъ зобразивъ лихихъ людей бѣльшь изъ боку теоретичного, то въ типѣ Чипки Варениченка змалювавъ вѣнъ репрезентанта тыхъ людей уже зъ боку практичного. Той-то Чипка є головнымъ дѣячемъ въ романѣ зъ народнього житя „Хиба ревуть волю, якъ ясла повній?“ Ось и змѣсть сего сензаційного романа:

Въ селѣ Пѣскахъ жила бѣдна вдова Оришка Жучиха зъ дочкою Мотрею. Въ се село прийшовъ пройди-евѣтъ, що прозвавъ себе Остапомъ Хрущемъ. Вѣнъ выявивъ себе въ волости небожемъ Окуня й сказавъ, що лѣтъ може пятьнацять, якъ пѣшовъ на Дѣнъ. Вѣнъ проевивъ ся въ Пѣщаньску громаду, а коли его приняли, то нослуживши въ гѣродѣ у жида, за рѣкъ купивъ ґрунтъ и хату на-край села й вѣдтакъ оженивъ ся зъ Мотрею, дочкою вдовицѣ Оришки. Але-жъ вѣнъ бувъ двужонъ, бо въ Донщинѣ кинувъ жѣнку й трѣ дѣтей та й опинивъ ся въ Пѣскахъ. Въ Донщинѣ прозывавъ ся вѣнъ Притыкою. Але се не бувъ нѣ Хрущъ, нѣ Притыка, а Иванъ Вареникъ, колишній крепакъ пана польского въ Пѣскахъ. Въ сѣмъ-то селѣ панъ Василь Семеновичъ бувъ вподобавъ собѣ дѣвчину Уляну, що служила въ его дворѣ й трѣх-зѣ-годомъ казавъ їй ити за мужъ за свого лакея Петра Вареника. Вѣдтакъ черезъ три мѣсяцѣ вродивъ ся Петрови сынъ Иванъ. Опѣсля-жъ той панъ хотѣвъ Улянѣ ласку зрѣбити, и якъ Иванъ пѣдрѣсъ, приставивъ его до свого сына. Але лакейчукъ не стерпѣвъ, щѣбъ паничъ надъ нимъ глузувавъ ся, и разъ вдаривъ его по пицѣ. Тому-то по приказу пана лакеѣ выбили Ивана на стайнѣ, що не мѣгъ нѣ лягти, нѣ сѣсти. Тогдѣ ему вже й нѣкому було пожалѣти ся, бо батько въ винницѣ скитѣвъ въ казанѣ, а мати вмерла зъ холеры. Коли вѣдтакъ кучеръ двѣрскій Шамрай мандрувавъ, то й Иванъ потягъ за нимъ ажъ у Донщину. Зъ ними поплентавъ ся на Дѣнъ такожъ небѣжъ Окуня Хрущъ, козачій сынъ, и перегодомъ умеръ тамъ. Мѣжъ-тымъ Иванъ Вареникъ vyrѣсъ въ чужинѣ, оженивъ ся й оселивъ ся. По смерти Хруща Вареникъ роздобувъ его пашпортъ, покинувъ свою жѣнку й дѣтей и приплѣвъ ся въ Пѣски, де, якъ уже сказано, одруживъ ся зъ Мотрею Жукѣвною. Поживши лѣтъ зо

двоє вѣнъ зновъ потягъ на Дѣнъ, але его тамъ зловили й привели въ Пѣски. Тутъ вѣддали его въ москаль та й незабаромъ его кудысь погнали. Опѣсля вѣнъ бѣльшь нѣ вертавъ ся, нѣ озывавъ ся.

Мѣжь-тымъ Мотря завагѣтнѣла й перегода породила сына. Роды були тяжко труднѣ. Жѣнки назвали дитину „чортенямъ“, бо й батька еи, Вареника, вважали люде самѣсѣнькимъ куцымъ. Прийшлося кумѣвъ брати, — нѣхто не хотѣвъ. Та отъ, на той часъ лучились въ селѣ перехожѣ москаль. Оришка, мати Мотрина, купила имъ горѣлки, й тогдѣ одинъ якось згодивъ ся: москаль ставъ за кума, а сама Оришка була за куму. Понесли дитину до батюшки, а вѣнъ и собѣ сказавъ: „Якъ його такого выродка въ хрестъ уводити?“ Та зглянулася попада, котроѣ обѣцяла Оришка то сього то того. Охрестивъ дитину батюшка, — назвавъ Нечипоромъ (Чипкою).

Та й опѣсля люде цурали ся Мотрѣ й еи матери Оришки, — навѣтъ те мѣсце, де они жили, зробило ся якимсь страшнымъ: стали его оббѣгати; — казали, що до Мотрѣ кождои noci змѣй у дымарь лѣтає. Бѣдолашну Мотрю боялись приймати на роботу, — говорено, що въ кого она жне, вся нива закрутнями унизує ся. Про-те була въ неи бѣдота несказана, злиднѣ невылазнѣ...

Зъ-годомъ-перегодомъ Чипка ставъ повновидымъ, розумнымъ, але невеселымъ. Мотря не любила его за се, що повагомъ усе робивъ. Она его неразъ била, зъ-за чога Чипка не любивъ и не слухавъ матери. А вже-жъ Оришка душѣ не чула въ Чипцѣ, — такъ его любила й жалувала! Коли-жъ вѣнъ выбѣгавъ зъ хаты на выгѣнъ та зъ дѣтворю хотѣвъ бавитись, то дѣти не приймали его до себе: зъ него глузували, прозывали его выродкомъ, за-порткомъ, байстрюкомъ. Бѣднѣй Чипка жалѣвъ ся тогдѣ бабѣ, и она, бажаючи его втихомирити, розказувала ему

всѣлякихъ казокъ. Коли вѣнъ наслухавъ ся тыхъ казокъ, то весь свѣтъ здавъ ся ему живымъ, балакучимъ. Та отъ, по его думцѣ, люде и въ травицѣ, и въ пташки, и въ ху-добы вѣдббдали людску мову. Тому-то люде здавали ся ему лихими, недобрыми. И прокидала ся невеличка злѣсть въ его невеличкому сердцю, росла, виростала, — и вѣнъ сторонивъ ся людей та живъ собѣ самотою.

Якъ минуло Чипцѣ дванацять лѣтъ, то Мотря найшла ему мѣсце у богатого козака Бородая, щѣ шукавъ хлопця до скоту. Але Чипка не слухавъ хозяина, и хотѣвъ его пѣдпалити, коли той розсердившись его выбивъ. Прогнавъ Чипку Бородай, и вѣнъ пѣшовъ до дому, не-сучи въ сердци гѣрке почутѣ ненависти на долю, „щѣ подѣлила людей на хазяина й на наймита“. Незабаромъ заходами Мотрѣ принявъ Чипку дѣдъ Уласъ, щѣ бувъ громадскимъ чабаномъ. У него бувъ и другій пѣдпасачъ, козацій сынъ, Грицько Чупруненко, щѣ бувъ бѣднымъ сиротою. Дѣдъ розказувавъ Чипцѣ про Бога, про свя-тыхъ въ небѣ, про грѣшныхъ людей. Хлопецъ слухавъ и подумавъ собѣ, щѣ мати его грѣшна, а баба негрѣшна. Коли-жь Чипка лежавъ на спинѣ й дививъ ся въ бла-китне небо, то Грицько ѣздивъ верхи на баранѣ, або на-диравъ воробенятъ въ вербахъ. И жилось добре Чипцѣ у дѣда пѣдпасачемъ. Робота була не важка, саме при-пала ему до вподобы. Та й не була она й безъ корысти, бо дѣдъ дѣливъ ся зъ обома пѣдпасачами тымъ добромъ, якого придбавъ вѣдъ громадянъ. И зрадѣла Оришка зъ Мотрею, щѣ Чипка ставъ трудящимъ, та щѣ они черезъ него хочъ трохи втекли вѣдъ важкихъ злиднѣвъ, вѣдъ нужды та горя. А тутъ ще пѣсля смерти якогось без-дѣтного, далекого Мотриногo родича достало ся имъ днѣвъ на десять поля. Вѣдтакъ пѣсля судѣвъ та пересудѣвъ вѣд-судили Мотри ту землю громадою. Мотря ажъ помолод-

шала, стала весела й сказала Чипцѣ: „Хай теперъ нашѣ вороги смѣють ся! — нехай цурають ся, минають!“ (стор. 47)¹⁾. Але не довго колыхали Чипку такій щасливѣй та яснѣй днѣ! Въ пятнадцатому роцѣ житя вмерла его баба Оришка. Чипка задумавшись про люту смерть доброй бабуся, пытавъ ся самъ себе: „И вѣдь кого се? — кажутъ, вѣдь Бога!... Смерть вѣдь Бога? — темна нѣмота... черви... все вѣдь Бога?!“ (стор. 48).

Чипка зробивъ ся ажъ страшный, помарнѣвъ, похнюпивъ ся и занемѣгъ пропастицею. На велику силу одходила его Мотря. Але хочъ вѣнь одужавъ и зѣ лѣтами убиравъ ся въ силу, та вже нѣколи не тративъ своєю сумного погляду, понурого виду. Бабина смерть загадала ему загадку, котрой вѣнь нѣякъ не мѣгъ розгадати.

Коли Чипцѣ минуло сѣмнацять лѣтъ, то того самого року розбили ся „вѣковѣчнѣй крепацкѣй кайданы“. Та отъ, дѣдъ Уласъ бувъ вѣльный, поки волѣ не було; теперъ же казали ему платити 10 карбованцѣвъ на рѣкъ, мовъ-то-бъ вѣнь пасучи громадску отару рублѣвъ зѣ пѣвъ сотнѣ зароблявъ. Тому-жь, що въ дѣда не було 10 карбованцѣвъ, то потягли его до пана польского въ двѣръ, щобъ тамъ коротавъ въ неволи свѣй вѣкъ. Опѣсля заблагось Чипцѣ, пасти громадску отару. Хочъ мати радила ему, щобъ покинувъ вѣвцѣ и приймавъ ся краще коло землѣ, та вѣнь не слухавъ тои рады: степъ, воля, — отъ, що ему снилось. Але громада не приняла его послуги. „Молодой ще, ненадежный“... сказали громадяне. „Намъ треба вѣвчаря старого, щобъ овецъ не розгублювавъ!“ — Тяжко образила Чипку громадска неправда. — „И де правда?“ пытавъ ся вѣнь, — „де вона? И громада, бачу, живе кривою... Скрѣзь однаково!“ (стор. 59).

¹⁾ „Хиба ревать воли, якъ ясла повнѣ?“ Роман з народнього життя П. Мирного та І. Білика. Женева, 1880.

И закипѣла въ Чипки рукахъ работа: вѣнь неначе закохавъ ся въ поле. Коли вѣнь разъ на весну выйшовъ розглядати зелене жито, то почувъ голосъ тонкій, гнучкій, дзвѣнкій, — вѣнь стоявъ, якъ зачарований. Ажъ ось зъ жита замаячилась дѣвоча постать. Чорнява дѣвчина, заквѣтчана польовыми квѣтками, знялась якъ перепелка й помчалась въ-повдовжъ нивы. Чипка зъ-першу принявъ єѣ за польову царѣвну, бо стоявъ, якъ укупаний. Она вѣдбѣгла трохи й станувши наче манила єго своєю дивною красою. Чипка пѣдбѣшовъ до неї и запытавъ ся єї, чого она тутъ ходить и хлѣбъ єго толочить? И вѣдповѣла дѣвчина, що вѣнь єѣ злякавъ, а коли Чипка єї запытавъ ся, хто она така й зъ-вѣдкѣля сюды прийшла, то довѣдавъ ся тѣлько, що она недалечко живе. Вѣдтакъ хотѣвъ Чипка зъ нею довше побалакати, але она сплеснула въ долонѣ, зареготала ся та й помчала буйными житами. Чипка стоявъ нѣ въ сихъ, нѣ въ тыхъ и не мѣгъ нѣякъ дѣзнатись, чия се дѣвчина. Ажъ ось въ недѣлю пѣшовъ вѣнь въ поле й зновъ почувъ той самый голосъ. Постоявъ вѣнь трохи, послухавъ, та присѣвши въ борозну тихо порачкувавъ на голосъ. Дѣвчина сидѣла на обнѣжку на зеленѣй травѣ та плела вѣнокъ зъ квѣтокъ. Хоча-жъ Чипка налюбовавъ ся довшою розмовою зъ дѣвчиною, то все-жъ не мѣгъ дѣзнатись, хто она? Ажъ ось почувъ вѣнь голосъ жѣночѣй, що гукавъ: „Галю! Галю!“ — Дѣвчина вѣдскочила вѣдъ Чипки й майнула подовжъ жита. Вѣнь побѣгъ пѣдтюпцемъ за нею и побачивъ, що недалечко коло хутора стояла товста, натоштувана жѣнка, що дожидала своєї Галѣ. Се була дружина москаля Макенма Гудзя.

Той Максимъ бувъ онукомъ захожого сѣчовика Мирона Гудзя. Мирѣнь прийшовъ сюды, коли Пѣски були ще вѣльний, й оженивъ ся зъ Мариною Зайцѣвною, коза-

чою дочкою. Та не стало вже рѣвности, не стало братства мѣжь козаками. Кругомъ Украину облегло панство, позалазило въ саме серце, й якъ те гайвороня шматувало си „полумертве“ тѣло. Люде бажали позбутись панѣвъ не чужихъ, а свонхъ уже, крѣвныхъ панѣвъ, бо старшина повернула въ-нѣвець козацтво, изъ-за чого Мирѣнъ говоривъ: „Насъ нашою старшиною побито, у неволю повернено!“ (стор. 87). Зъ-перегодомъ попались Пѣщане въ неволю: ихъ вѣддали польскому панови, — генералови. Такой наруги не мѣгъ выдержати Мирѣнъ Гудзь и сказавъ громадянамъ: „Легше въ бусурманскѣй земли зогнити, нѣжъ у себе дома въ панскѣй неволи пропасти!“ (стор. 95). Вѣдтакъ налетѣла Москва на Пѣски, якъ сарана на зелене поле, та й кинулась усе жерти, все трощити.

Коли-жъ Максимъ бувъ справдѣйшній козарлюга, то сынъ его Ивасъ ставъ тихимъ хлѣборобомъ: вплывъ матери бувъ такъ сильный, що въ нѣмъ замерла лицарска вдача. А вже-жъ батько не стерпѣвъ, щобъ его сынъ бувъ крепакомъ. Поки генераль переписувавъ свое добро, Мирѣнъ зникъ десь безъ вѣсти й черезъ два тыжнѣ принѣсъ сынови бумагу, що є вѣльнымъ козакомъ.

Коли-жъ въ сынъ старого сѣчовика замерла лицарска вдача, то втѣшавъ ся вѣнъ найстаршимъ своимъ онукомъ Максимомъ. Сѣчовѣ оповѣданя про запорожску волю западали въ горяче серце онукове, — живѣ картины зъ по-за-давнього-давна выступали въ хлопчѣй головѣ. Максимови хотѣлось самому битись-рубатись. Якъ дѣйшовъ вѣнъ до лѣтъ та вбравъ ся въ силу, то молодѣжь любила его за его вдачу, за веселый, безбоязный норовъ, усѣ ему корили ся. Але въ него бувъ языкъ, якъ остра бритва: самъ бувало зведе дѣвчину, — самъ потѣмъ першій и насмѣхае ся. Не одна мати плакала на

„Махамеда“, якъ єго прозвали старій бабы. Не одинъ парубокъ або й чоловікъ покоштувавши Махамедовыхъ кулакѡвъ, похирѣвъ та опѡсля й на той свѣтъ переступивъ. Вѡдтакъ Махамедъ дававъ привѡдъ усѣмъ пянюгамъ: бувало позаливають очи та роблять людямъ шкоду, пакости... Нѣ батькова грѡзба, нѣ материна умова нѣчого не подѣяла зъ такимъ гульвѣсою. Мучивъ ся отакъ зъ нимъ батько та й вкѡнци порѣшивъ, вѡдати Максима въ москалѣ. — Бувши москалемъ-івардійцемъ Максимъ не позбувъ ся своєї поганой вдачѣ и зъ своїми товаришами ходивъ иногдѣ на „прокормленіє“¹⁾. Але незабаромъ зробили єго унтеръ-офицеромъ. Въ 1848. р. пѡшовъ вѡнъ зъ московекими полками въ Угорщину, тушити пожежу, котра прокидала ся по цѣсарщинѣ. Коли вѡнъ въ бою вѡдборонивъ знамено, то поставили єго фельдфеблемъ и незабаромъ почепили єму Георгія. Повернувши въ Россію, покинувъ вѡнъ пити й назбиравши трохи грошей одруживъ ся зъ Явдошкою, пустою й злодѣйкуватою дѣвчиною, до котрой лабузнили ся москалѣ. И вийшла зъ Явдошки справжня московка, — не страшнїй їй нѣ походы, нѣ переходы: все она моторна, весела, до гулянокъ вдатна. Пѡсля десяти лѣтъ безпутнього житя оханулась она, й черезъ рѡкъ гойдала дѣвчинку Галю. Вѡдтакъ Максимъ и Явдоха бажали дочку виростити въ богатвѣ та роскоши, и про-те обое клопотали ся объ однѡмъ, — надѣ поживою. Явдоха принялась зновъ за крадѣжку, та й Максимъ добувавъ грошей и иншого добра „прокормленіємъ“. А якъ вертали ся москалѣ зъ „прокормленія“, они заносили до Явдохи накрадене добро, и за схованку доставалась їй половина

¹⁾ Москалѣ задобривши фельдфебля й ротного, ходили неразъ на „прокормленіє“ по мѣсту и по селамъ, щобъ добути добромъ поживы (стор. 147—156).

всього. — Трохи-зъ-годомъ почала ся Крымска вѣйна зъ Турками: погнали Максима пѣдъ Силистрію, а потѣмъ перевели въ Крымъ. Явдоха зъ маленькою Галею й собѣ повѣяла ся за полкомъ зѣ своимъ крамомъ. Тамъ она добре заробила, бо не одній простій москаль, а й небогаті офицеры купували въ неи всячину. Максимъ теперъ уже знавъ цѣну житю, — не кидавъ ся такъ якъ замолоду въ саме, мовлявъ, пекло. Тѣлько всего, що его ранено въ руку. Максимъ полежавъ въ лазаретѣ й опѣсда дали ему „чисту“, — почепили ще нову медаль та й пустили. Вѣнъ забравъ жѣнку зъ дочкою и потягъ на рѣдну сторону; — вѣдтакъ оселивъ ся на батькѣвщинѣ. Явдоха крамарувала дома, а Максимъ вѣздивъ по ярмаркахъ. И ставъ Максимъ Ивановичъ поважнымъ, богатымъ чоловікомъ: батюшка, волосні завертали до него, „чайку“ попити та пропустити чарочку „живиць-водиць“, — ба, самъ становый Ларченко¹⁾, коли вѣхавъ черезъ Пѣски, завертавъ до Максима въ двѣрѣ. Шанували его й прості люде, хочъ вѣнъ геть-высоко деръ голову проти „нетесаного мужича“. — Отакъ проживъ Максимъ рокѣвъ зъ чотыри въ Пѣскахъ, коли ось продавъ вѣнъ дворище й будынокъ, забравъ ся та й выселивъ ся на хутѣрѣ, на батькѣвску землю. Тутъ двигнувъ вѣнъ гарный дѣмъ, мовъ паньскій хоромы, й облѣвъ ся высочезною густою лѣсою зъ острѣшкомъ. Вѣдтакъ нѣхто не знавъ и не бачивъ, якъ Максимъ живъ на хутѣрѣ...

Дочку того-то чоловіка бачивъ Чипка вже двѣчи на своѣмъ поли й вподобавъ собѣ єѣ чи-мало. Та отъ, ця осени, тѣлько-що позвозивъ вѣнъ хлѣбъ зъ поля, ставъ вѣнъ собѣ мѣркувати, якъ тепереньки бачити ся зъ Галею, — коли ось зъ-нечевя вскочило до него лихо. Се

¹⁾ Становой — комисаръ городскій.

дôзнавъ ся вѣнъ въ волости, що прийшовъ зъ Дону якійсь чоловікъ, Луценкѣвъ небѣжъ, та що хоче вѣдѣбрати єму й матери землю. На Мотрю, матѣрь Чипчину, прийшла вже разъ зъ Дону лиха година, котра перевернула все єи жите та й кинула бѣдувати на старѣсть, — тому-то теперъ одно невеличке слѣвце „Дѣнъ“ якъ молоткомъ ударило єѣ въ голову. Але Чипка ставъ заспокоювати матѣрь кажучи: „Хай позыває!... Намъ громада присудила землю!... Землѣ не дамъ! Зубами держати-му, не пущу!“ (стор. 171). Та отъ, тыжнѣвъ може черезъ два сказали Чипцѣ въ волости, що судъ вѣдсудивъ матери єго й єму землю и велѣвъ вѣдати єѣ Луценковому небожеви.

Проти такого засуду пѣшовъ Чипка въ гѣродъ позыватись. „И щѣ я безъ землѣ?“ думавъ вѣнъ собѣ, — „людскій попыхачъ, наймитъ!... Безъ землѣ нема волѣ! Земля тебе годуе, — земля хозяиномъ робить. А безъ землѣ — все пропало й моя надѣя пропала!“ (стор. 174). Саме тогдѣ йшовъ вѣнъ мимо хутора Максимового. И ось побачила єго Галя та почула, якъ вѣнъ проклинавъ лихихъ людей. Коли-жъ Чипка на неѣ сердито зиркнувъ, то она скочила въ двѣръ. И вымовивъ гѣрко Чипка: „И вона втекла, — не пѣдождала, — не побалакала!“

Въ гѣродѣ зустрѣвъ ся вѣнъ зъ ябедникомъ Василемъ Порохомъ, щѣ сутяжнымъ писавъ „прошенія“ до суду. Порохъ обѣцявъ єму дурно написати „прошеніе“ та казавъ Чипцѣ принести зъ шинку гѣрѣлки. Вѣдтакъ ябедникъ вѣвъ єго у свою хату. Хоча-жъ Чипка заявивъ, що доси не пивъ ще гѣрѣлки, то все-жъ теперъ напивъ ся, бо чувъ давно, буцѣмъ гѣрѣлка робить легкѣсть. Незабаромъ стали въ него темнѣ думки прояснитись, стала прокидатись вѣра, взяло єго завзяте. И єму стало такъ весело, неначе-бъ земля була вже єго й мовъ-то вѣнъ вертавъ ся до дому забезпечений. Тогдѣ довѣдавъ

ся вѣнъ вѣдъ Пороха, що на свѣтѣ тѣлько й правды, поки ловна пляшка. Опѣсля Чипка спавъ-не-спавъ, вставъ въ ранцѣ зъ досадою въ серци й пѣшовъ у судъ. Тутъ довѣдавъ ся вѣнъ вѣдъ секретаря Чижика, що зъ прошенія его „нѣчого не буде,“ дарма, що громада ему землю одсудила. Вѣдтакъ Чижикъ натякнувъ Чипцѣ, що дѣло можна поправити, якъ бы було пятьдесять рублѣвъ. Почувши таке, Чипка здивувавъ ся й сказавъ: „А де-жь та правда, коли такъ?“ Кровь приплыла ему въ голову, сердце затѣпалось, — на виду зблѣдъ вѣнъ, а очи свѣтили, якъ у вовка. Вѣнъ потягъ на-прямки до Пороха. Розказавши старому ябедникови про своє лихо, запытавъ ся его: „А горѣлка є?“ А коли дѣзнавъ ся, що нема нѣ капельки, то кинувъ на стѣлъ карбованця, а вѣдтакъ ходивъ по хатѣ хмурый якъ нѣчь, нѣмый якъ домовина. Небавомъ опѣсля горѣлка змѣшала ся зѣ страшною злѣстью й запалила сердце Чипки. Ажь знемѣгъ ся вѣнъ... Коли-жь заснувъ, то Порохъ вытягъ ему зъ кешенѣ тихенько кесетъ зъ тютюномъ та грѣшми... Прокинувшись другого дня въ обѣдню пору Чипка розпрощавъ ся зъ Порохомъ и пѣшовъ до дому. Понѣсъ вѣнъ у Пѣски задурманену голову, ще дужче помучене сердце. Одна неправда та втрата, — втрата всего наймилѣйшого пекла его сердце... Надъ вечѣръ доволѣкъ ся до Максимового хутора, до своєї землѣ, — вѣнъ и.не глянувъ на неѣ, а повернувъ до шинку. Тутъ побачивъ вѣнъ, що въ него нема нѣ кесета, нѣ грошей, — тому-то скинувъ вѣнъ свиту й швиргонувъ єѣ жидѣвцѣ, котра здивувалась великимъ дивомъ, побачивши Чипку въ-перве въ шинку. Посходились деякѣ люде й засѣли кругомъ столу коло Чипчиной горѣлки. И заявивъ Чипка, що теперъ буде пити й гуляти, бо нѣгде немає правды, немає добра, й земля его пропала.

Ажь передъ свѣтомъ приплѣвъ ся вѣнъ до дому, —

пьяный-пьяный, пьянѣйшій землѣ. Якъ глянула Мотря на него, то й перелякала ся. Материне єи сердце мовь хто въ жмени здавивъ. И стала Мотря умовляти сына, кажучи мѣжь иншимъ : „Плюнь ты на ту землю! Що-жь робити ? Жили-жь безъ землѣ кѣлька лѣтъ, та хлѣбъ ѣли,... и теперъ не сидѣти-мемо безъ його!“... Але Чипка сказавъ сердито : „Еть, толкуй !... Немає теперъ у мене нѣчого — а нѣ-нѣ !... Пропало — все пропало ! И добро й душа пропала, бо немає правды на свѣтѣ !“ (стор. 198—199).

Пючи та гуляючи пѣдобравъ собѣ Чипка трьохъ товаришѣвъ, Лушню, Матню та Пацюка. Се були пѣдтоптани парубки, — паницѣ, волоцюги, злодѣѣ. Бѣдна мати зъ-першу дивила ся на безпутне жите Чипки, — плакала та вговорювала его, — потѣмъ лаяла-ганьбила та й жалѣлась людямъ, що єи сынъ звѣвъ ся нѣ-на-що та ходить въ однѣй сорочцѣ якъ харциза, якъ махамедъ якій ! И порадили люде Мотри, йти въ волость. Мотря послухала людской рады, — пожалѣла ся въ волости. Про-те взяли Чипку пьяного й силомѣць посадили „въ чорну“. Але надъ вечѣръ товаришѣ продрали „чорну“, бо була вже лихенька й выпустили Чипку. Мовь бѣсноватый полетѣвъ вѣнъ до дому : повыбивавъ вѣкна, выломивъ двери й кинувъ ся зъ мокрымъ рядомъ на бѣдну матѣрь, щѣ зъ переляку залѣзла на печи ажъ у кутокъ. Довго Чипка гукавъ, довго кричавъ, а опѣсля вытягши зъ скринѣ материну нову свиту, майнувъ зъ товариствомъ до шинку. Тогдѣ Мотря проклявши сына, звязала останне свое добро въ клунучокъ и пѣшла до сусѣды, старои бабы-пупорѣзки.

И не було Чипцѣ впину, не було забороны, бо й въ хатѣ не було нѣкого : вѣнъ пропивъ усю свою одежу й збстало ся тѣлько те, що на йому : босый, трохи-не голый, безъ шапки, ходивъ вѣнъ по селу вѣдъ шинку до шинку. Лишили ся тѣлько стѣжки недомолоченого хлѣба

на току, та й тї радивъ Лупня продати жидови. Але Чипка вѣдказавъ, що не вѣддасть жидови свого збѣжа. — „Пѣйду завтра до Грицька“, мовивъ вѣнъ товаришамъ, — „коли йому не продамъ, то хочъ такъ вѣддамъ!“ (стор. 212).

Мѣжь-тымъ Грицько Чупруненко ставъ тямущимъ хозиномъ. Покинувши дѣда Уласа ходивъ на заробѣтки й опинивъ ся ажъ въ Херсонѣ надъ лиманомъ. Грицько робивъ, якъ той вѣлъ цѣлый день, а въ осени двѣ сотнѣ карбованцѣвъ зъ лишкою лежали въ его кешени. Зимою косивъ вѣнъ очереты, а на весну закипѣла зновъ робота то на пристани, то въ поли. Вернувшись въ Пѣски купивъ вѣнъ великій огородець зъ новою хатою й вже горнувъ ся до богатырѣвъ. Незабаромъ сватавъ ся вѣнъ до дочки богатого козака Лозы, а коли той не хотѣвъ выдати дочки за простого козака, то Грицько оженивъ ся зъ веселою, моторною й робочою сиротою, що єъ звали Христею. Трохи зъ-годомъ вѣдобравъ Грицько въ дядька Христѣ еи землю й заживъ тихимъ пахарскимъ житемъ.

И прийшовъ Чипка до Грицька, продавати свѣй хлѣбъ. Простора хатина, тепла та ясна, вѣйнула на него якимсь теплымъ духомъ. На серци въ него стало такъ любязно : думки его повернули ся назадъ до старого дѣда Уласа й до швидкого Грицька, що на баранѣ вѣздивъ. Вѣдтакъ глянувъ Чипка на Христею й понесли его думки на поле мѣжь зеленї жита, де вѣнъ перше зустрѣвъ ся зъ Галею. Жаль ему стало свого бувалого жита, котре пестило его надѣвъ, и ему забажало ся щиро, вѣдъ серця побалакати зъ Грицькомъ и Христею, якъ зъ рѣдними. Коли-жь вѣнъ спѣмнувъ про свое лихо, то обѣзвалась Христя : „Хто-жь винуватый у вашому лихови? Мабуть чи не самї найбільше?“ — „Та трохи й я самъ виненъ,“ вѣдповѣвъ Чипка задумуючись, „а то таки й люде неправдою своєю!...“ (стор. 218). „Коли-бъ земля була въ

мене, я-бъ нѣколи не ставъ такимъ, якимъ вы мене ба-чите!... Я може кращій вѣдъ людей, та лиха доля моя!“ (221). — А вже-жь Грицько не хотѣвъ купити збѣжа, сказавши, що не треба єму хлѣба. — „Ну, коли-жь не купишь, то такъ вѣзьми!“... промовивъ Чипка до Грицька. „Вѣзьми! Я тебе люблю й твою жѣнку люблю... Увѣйшовъ я до васъ у хату, — якъ у рай уступивъ.“ — „Про мене!“ одказавъ мовъ не-хотя Грицько. „Коли вже такъ хочеться, то й забери!“

Якъ Чипка пѣшовъ, то Христа думала про розмову зъ нимъ. И здававъ ся їй Чипка не такимъ гольтѣпакою та волоцюгою, якимъ его люде вzywали; — она думала собѣ, що въ него й серце добре й душа чесна, вѣд-такъ сказала Грицькови, що немає мѣжь людьми правды що живутъ они не по закону. И гукнувъ Грицько: „Христе! що це зъ тобою! Чи не захохалась бува въ Чипчиній голї пята?“ Тогдѣ Христине блѣде лице зъ-разу покpыло ся червонымъ заревомъ, — она сама не знала, що се зъ нею стало ся. А коли Грицько пѣшовъ зъ хаты, затягла она сумну та журливу пѣсню.

Дивнымъ дивомъ Чипка забувъ швидко про свою сповѣдь, яку зъявивъ передъ Грицькомъ та Христею, и зъ товаришами своими кожнѣсенъкій день пивъ-гулявъ: зовсѣмъ пустивъ ся берега. Допивъ ся до того, що нѣ зъ-на двору, нѣ въ хатѣ не було нѣчого. Та поки хозяйствечко було, було й за що пити, а якъ забравъ Грицько жито до себе, то жидѣвка безъ грошей не хотѣла дати горѣлки. Тогдѣ сказавъ Чипцѣ Пацюкъ, що вже краще пѣднати, де легко лежить. Та й Лушня озвавъ ся, що краще своими руками добути та погрѣти ся, чимъ усилюватись та просити парха. Почувши таку раду, Чипка стоявъ зъ-першу якъ зачумлений, — думки его ходоромъ заходили: Отъ и въ него вкрали землю, —

вкрали его щасте, его долю! Передъ Чипкою встала цѣла паньска облава на правду. „А справдѣ!“ думавъ вѣнъ собѣ. — „Онъ вони щѣ роблять!... То имъ и можна?... Чому-жъ намъ не можна? Гидко тѣльки: злодюга, скажуть. Господи! де-жъ твоя правда?“ (стор. 237).

И пѣшовъ Чипка въ ночи зъ товаришами до пана въ гостѣ. Вѣнъ спустивъ ся въ комору зъ пашнею, — попоравъ ся, якъ знавъ, а вертаючись наткнувъ ся на сторожа. Але Чипка не такои натуры, щѣбъ звертавъ кому зъ дороги. Не звернувъ вѣнъ и сторожеви Деркачеви, а прибивши кинувъ его харчати пѣдъ коморою ледве живого. Вкрадену ишеницю переймивъ опѣсля жидѣ Гершко. А якъ сонце встало, то скрѣзь по селу якъ у дзвоны задзвонили про крадѣжку, про сторожа. Незабаромъ у хату Чипки ввѣйшовъ голова зъ пятьма соцькими: его звязали й повели въ волость. Тамъ заставъ вѣнъ уже свое товариство. Зѣбравши вѣхъ до купы голова позапиравъ ихъ у чорну. Коли-жъ Мотря довѣдалася, що пана обѣкрадено й сторожа прибито, та що еи сына повели въ волость, то забула она обиду, яку заподѣявъ ѣй Чипка, и пѣшла въ волость, бо хотѣла его побачити, — хочъ одно слово вѣдъ него почути. Та не пустивъ еи соцькій; — вѣдтакъ жалѣла она на голову, й на пана, й на соцького, — жалѣла на весь миръ: на панѣвъ, що давять мужикѣвъ, — на мужикѣвъ, що пруть ся въ паны. А Чипцѣ зъ товаришами байдуже! — въ чорной завели они жарты. И заявивъ Чипка товаришамъ, що якъ тѣльки розвяжуть ся зъ симъ дѣломъ, се-бѣ-то якъ тѣльки выпускають ихъ зъ чорнои, то въ першу нѣчь треба имъ обшакрати голову Савку, котрый наздиравъ зъ бѣдного й дукачемъ ставъ. И справдѣ, якъ ихъ черезъ тыждень выпустили, то на другій день голосила по селу чутка, що

якійсь страшила въ ночи звязали головѣ руки й ноги, та й забрали велику силу грошей.

Мѣжь-тымъ Чипка запаливъ рай тихого щастя въ Грицьковѣй хатѣ. Христя пригадуючи собѣ палку розмову Чипки, коли вѣнь прийшовъ до нихъ за-для продажи свого хлѣба, неразъ собѣ думала: „Чому люде не жиють правдою?“ — Она стала зовсѣмъ инша до Грицька, и вѣнь помѣчавъ, якъ Христя мовъ нехотя прихиялась до него, и якъ она чогось ховала ся зб своїми сльозами, неначе соромлячись его. Коли-жь она довѣдалась, що Чипка пана обкравъ та прибивъ сторожа, то сказала Грицькови, чи не вѣддати-бъ Чипцѣ его жито, бо мѣгъ бы коли-небудь въ ночи прийти п'яний та ихъ зарѣзати за свое жито. Але Грицько вѣдповѣвъ, що Чипка не такій уже, щобъ за те, що самъ вѣддавъ, ще й зарѣзавъ.

Того часу объявили людямъ волю: Пѣщане зашумѣли, якъ окрѣпъ у горшку. Крѣпаки кидали роботу та йшли въ шинокъ — „волю женити“. Та отъ, казали имъ ще два роки робити для пана, дарма, що царь давъ волю. Коли-жь громада прийшла до пана Василя Семеновича за грѣшми, що ще два роки служили, то вѣнь назвавъ ихъ дураками, що повинні були тѣ два роки служити. И вчинивъ ся на дворѣ великій крикъ и гукъ мѣжь громадою, зъ-за чого Василь Семеновичъ сховавъ ся въ горниці. Але громада не розходилась цѣлый день: выгукувала та выкрикувала ажъ до самого вечера. Коли-жь порозходились Пѣщане, то Василь Семеновичъ зъ жѣбною пофхавъ въ Гетьманьске, и отъ, уже на другій день становый и посередникъ¹⁾ намагали вгамувати громаду, але не вдѣяли нѣчого; — тѣлько дармо накричали ся та зъ

¹⁾ Мировой посередникъ стоить надъ волоснымъ старшиною.

тымъ и поѣхали. Водтакъ приѣхали въ Пѣски справникъ, стряпчій¹⁾, становой и посередникъ, а незабаромъ за ними вступила москалѣвъ сила, — сказано, приѣшли бунтѣ громады тушити. Але громада не вжахнулась: стала на-пирати на москалѣвъ, — зчепила ся бѣйка зъ москалями. И тогдѣ-то дѣдъ Уласъ не выдержавъ натопу, — впавъ. Якъ се побачивъ Чипка, закипѣло его сердце, заболѣла душа; — вѣнъ ставъ бѣгати по-мѣжъ козакѣвъ и кричавъ: „Братця! не даймо глумити ся надъ нами!“ Але козаки пѣшли въ розтѣчь, — утѣкъ и Грицько въ чужій огородъ та й присѣвъ за лѣсою. Тогдѣ кинувъ ся Чипка до крѣпакѣвъ, скликуючи ихъ на оборону, та тутъ его й схопили, а коли вѣнъ боровъ ся, то стали его бити. Вѣнъ вставъ, неначе зъ хреста знятый, — повѣвъ страшными очима по всѣй громадѣ, глянувъ хижо на панство, на москалѣвъ и побѣгъ до дому. Качаючись по полу Чипка проклинавъ громадянъ, що они слова доброго, смѣтнины послѣдньої не стоятъ. — Мѣжъ-тымъ Грицько пришовши до дому, выгукувавъ на бѣсовыхъ крѣпакѣвъ, а коли Христа жалѣлась, що тамъ мабутъ на той свѣтъ позабывали сердешныхъ, то вѣдповѣвъ Грицько: „Такъ имъ и треба, злодѣямъ!... На цепь ихъ, а не на волю!“

А вже-жъ товариство Чипчине, якъ побачило, що-за баталія пѣднимае ся въ Пѣскахъ, втекло до жида Оврама въ шинокъ въ Крутый Яръ. Тымъ часомъ снивъ ся Чипцѣ дивный сонъ. Вѣнъ видѣвъ паньского сторожа, котрого вѣнъ прибивъ, — видѣвъ свою Галю, що ему дорѣкала зъ-за безпутнього его житя. Чипка не мѣгъ выдержати гѣркихъ еи докорѣвъ. Вѣнъ вставъ и вийшовъ посередъ двору. Душа его бажала подѣлितись зъ кимъ-небудь сво-

¹⁾ Справникъ — те що у насъ староста повѣтовый; — стряпчій — прокуроръ.

имъ лихомъ, — сердце бажало вылити накопѣлй слёзы, — такъ же кругомъ не було нѣ духа. Вѣнъ вернувъ ся до хаты й станувши на вколѣшки моливъ ся. Ажъ ось пѣдъ вѣкномъ зареготавъ ся товаришь Чипки Лушня й запытавъ ся ёго, щѣ-то вѣнъ вѣдмолюе слёзами. Тогдѣ Чипка вхопивши макогѣнъ выбѣгъ зъ хаты, покликуючи, щѣ убе Лушню. Коли-жъ той станувши вѣддалѣкъ, запытавъ ся Чипки, чи вѣнъ не здурѣвъ? чи не збожеволѣвъ? то почувъ вѣнъ ось-яку вѣдповѣдъ: „Я черезъ васъ сорому набравъ ся!... мене черезъ васъ нѣвечено... Вѣнъ! Товариша бють, а вы по шинкахъ гуляете, та ще й смѣетесь?“... Коли-жъ Лушня ввѣйшовъ у хату й намагавъ задобрити Чипку, то той сказавъ сердито: „За тѣ слёзы, за ту кровь, щѣ сегоднѣ безневинно пролито, будутъ вони (нашй вороги) до вѣку мучити ся, до суду мордувати ся!... Поки вони мене не займали, я бувъ до нихъ, якъ усѣ люде... А зробили таке зѣ мною!... стережѣтъ ся-жъ теперь!... Коли-бъ у насъ такй достатки, — и мы-бъ были такими, або ще й кращими! Та лихо наше, щѣ вони все прибрали до своихъ рукъ, запрягли насъ у плугъ,... навели на насъ москалѣвъ, били насъ, нѣвечили, знущали ся передъ усѣмъ свѣтомъ. Такъ оце правда? — коли такъ, — не даешъ ласкою, оддаси силою! — Темна нѣчь покаже, де моє, де твоє!“ (стор. 279—280). — Лушня слухавъ, духъ притаивши, — боявъ ся поворохнути ся, здыхнути,... зовсѣмъ оторопѣвъ. Вѣнъ зъ-роду не чувъ, щѣбъ хто казавъ про се, та ще зъ такимъ страшнымъ завзятемъ. — И мовивъ Чипка далѣ ось-щѣ: „Одъ сегоднѣ шабашъ пити! — годѣ гуляти! Станьмо й мы такими, якъ люде!... Знайдемо роботу, — рукъ не мозычати... Коли є правда, то для всѣхъ хай буде рѣвна: — коли нема, то всѣмъ нема!... Усѣ налягли на нашу шию! — всѣмъ бажається поѣздити на вѣй. Панъ, якъ панъ:

вѣнъ тѣльки свое дѣло знае, — панське!.. Коли-бъ до насъ старшій надъ панами правдивій були, и панъ бы бувъ не той... И панъ и старшій — одна бѣда!... И свѣй братъ-богатырь на насъ!... И пяницѣ мы, й злодѣѣ, й волоцюги!... Станьмо краще такими людьми, якъ усѣ, приємемось за роботу, — въ день будемо працювати, а нѣчь-матѣника й научить и скаже, де наше лежить! (стор. 280—281).

Лушня притакнувъ Чипцѣ й заявивъ, що скаже про се обомъ товаришамъ, Матни й Пацюкови. Вѣдтакъ сказавъ Чипка, що помирить ся зъ матѣрю та перевезе еѣ до себе. Незабаромъ товаришѣ Чипки пѣшли до жида й стали на винници, а вѣнъ самъ перепросивъ матѣрь, и послушавши еи рады не наймавъ ся въ винници, а станувъ въ Крутоярскѣй окономѣ въ току, заробляти хлѣба. И якій ставъ зъ него робѣтникъ! — золотѣ руки! А поки-що Мотря доживала зимы въ „довгопятои“ бабы, та ажъ на весну стала зъ сыномъ поратись коло хаты. — Мѣжь-тымъ крѣпаки вѣдгуляли мяеницю, коли ось посередникъ приѣхавъ, уставну вводивъ, землю надѣлявъ. Та перелякали ся крѣпаки, щобъ зъ землею не надѣливъ вѣнъ щечимъ, — другою неволею. И загула громада: „Не хочемо землѣ! не треба!... До слухного часу!“ — Громада сподѣвалась того слухного часу, поки землю вернуть имъ даромъ, безъ грошей. Они думали, що царъ волю давъ и землю подарувавъ, та що вже самѣ паны выдумали якусь плату. И вѣдтакъ не въ одныхъ Пѣскахъ, — гукали про той слухный часъ скрѣзь по Украинѣ. А вже-жь не стерпѣло начальство такой волѣ: почало еѣ силою вгамовувати.

Чипка принявъ ся за свое хозяйство: полагодивъ хату, — купивъ овечать, а въ косовицю придбавъ щось зъ пятьнацать копницъ сѣна. Тому-то радѣла Мотря, хва-

лила ся людямъ, не нахвалила ся своимъ сыномъ. Теперъ заживъ Чипка зъ Грицькомъ душа въ душу. И запыталась разъ Мотрѣ Христя, чому она свого сына не оженишь? Та вѣдповѣла Мотря, що Чипка не хоче. Тогдѣ Христя озвалась смѣючи ся: „И чому я теперъ, матусю, не дѣвка! — отъ бы вашому сынови й пара була!“ Чипка-жь бачивъ Грицькове щастѣ, та оно его не грѣло, а ще дужче жалю ему завдавало. Вѣнъ де-далѣ робивъ ся все смутнѣйшій, — ставъ часто пропадати на цѣлу нѣчь. И незабаромъ понеслась скрѣзь чутка про лихій вчинки: тутъ Нѣмця-вправителя пѣдголено, тамъ жида обѣдрано, тамъ церкву обѣкрадено... Се поравъ ся въ ночи зб своєю ватагою Чипка, котрого поставлено атаманомъ за те, що разъ вѣдъ одного замаху вложивъ кацапа въ Гершка й добувъ велику силу грошей. Ватага верталась зъ полономъ до москаля Максима Гудзя, и въ него паювала на рѣвнѣ части, що хто здобувъ. Тутъ бачивъ Чипка Галя, „розбишацьку дочку“, зъ котрою давнѣйшо зустрѣвъ ся двѣчи на своїхъ поли.

Коли Чипка въ-перве приѣхавъ зъ ватагою въ двѣръ Максима, то Галя зустрѣвшись зъ нимъ въ ночи въ сѣняхъ, попрѣкнула его, що вѣнъ зъ товаришами рѣже людей, якъ курей. И вѣдповѣвъ Чипка: „Хиба мы рѣжемо? — мы тѣльки рѣвняемо богатыхъ зъ бѣдными!“ А вже-жь горнулася Галя до Чипки, якъ люба ясочка, й опѣсля дарувала ему кесетъ, гарно вышитый червонными квѣтками. И задумавъ Чипка одружитись зъ Галею. Та отъ, она ему разъ заявила, що вже засватана за москаля Сидора.¹⁾ Коли-жь Чипка тяжко зажуривъ ся, то сказала ему Галя, що може ще не все пропало, кобы вѣнъ тѣлько кинувъ таке житѣ, чуже добро грабувати,

¹⁾ Той-то Сидѣръ належавъ такожъ до ватаги розбишацкои.

людей убивати. И вѣдповѣвъ Чипка, що нѣхто на свѣтѣ не скаже, щобъ вѣнъ кого вѣнвѣ, хибѣ що обороняючись руки не здержавъ. А коли Галя дорѣкала Чипцѣ, що вѣнъ лѣзе въ чужу хату красти, — що вѣнъ злодюга, то вѣдповѣвъ вѣнъ: „А вони?... вони хибѣ кращѣ? — нажили ся зъ нашої працѣ та й панують!... Мы свое одбираємо!“ (стор. 320—321). Тогдѣ сказала Галя, що й ему буде зъ чого жити, — коли вѣнъ стане робити чесно, працювати щиро. А все-жъ обѣцявъ вѣнъ Гали, покинути свое товариство, покинути таке житѣ. Опѣсля задобривъ вѣнъ Сидора грѣшми й посватавъ Галю. Богато добра всякого та худобы навезла Галя зъ собою въ хату Чипчину.

Хоча-жъ Чипка живѣ теперъ мовъ въ раю, то не позбувъ ся своихъ сумовитыхъ думокъ, дарма, що Галя все була весела. Незабаромъ ставъ вѣнъ опять свое говорити, що, мовлявъ, кривда кругомъ, скрѣзь неправда, — одначе Галя вмѣла якось втихомирити зворушенї змаганя его палкои душѣ. Коли вѣдтакъ три товаришѣ, Лушня, Матня й Пацюкъ, прийшли до Чипки, то не пустивъ ихъ у хату. Теперъ Грицько зъ Христею припавъ ему до душѣ, и незабаромъ Галя була хрещеною матѣрю другого сына Христѣ. Вѣдтакъ Чипка розжившись переставъ хлѣба робити, а ставъ по ярмаркахъ полотна скуповати та перепродувати. Люде стали его знати, поважати й шанувати. „Нема чоловічка добрѣйшого, якъ у насъ Чипка!“ хвалили ся Пѣщане. Тому-то Чипка подобавъ ся й становому Дмитренкови, и той приѣхавъ до него въ гостѣ, коли привѣзъ земство¹⁾ въ Пѣски. И отъ, другого дня на майданѣ коло козачої волости Дмитренко прочитавъ указъ, — розказавъ, кого выбирати въ земство, за-

¹⁾ Земство въ Россїи ѣ похоже на нашу раду повѣтову.

боронювавъ „сѣре мужичя“ въ гласнї²⁾ перти, й радивъ панѡвъ, котрї „все знаютъ и все, що́ треба, зроблять.“

Въ Чипчинѡмъ серци вже ворушило ся бажанє верховодити въ громадѣ: ему хотѣло ся, щобъ громада его послухала. Давнє забуло ся, мовъ его й не було нѣколи: вѡнъ думавъ, що вже отаманує въ громадѣ. — Трохи зѣ-годомъ выбрали Чипку въ управу земства. И радѣвъ Чипка зѣ жбнкою, що заробивъ людску шану-повагу. Тѡлько Мотря сказала ему журливо: „И на-що воно тобѣ, сыну, зѣ панами водитись? Ще, не дай, Боже, пѡдведуть якъ... Самї-жъ поховають ся, а тобѣ — буде“. — И отъ, незабаромъ выбѡръ его въ управу, зроблений пѡдъ горячїй часъ, безъ порады, безъ розмыслу, нѣкому не бувъ милый. Козацка старшина дивила ся на Чипку зѣ-коса, а паны оханули ся, якъ уже выбрали „хама“. Неприятель его вышукали въ бумагахъ, що вѡнъ судивъ ся за те, що кровь пшеницю въ коморахъ паньскихъ, та що прибавъ сторожа Деркача. Коли вѡдтакъ Дмитренко радивъ Чипцѣ, самому тѣкати зѣ управы, то той сказавъ: „Я людямъ служу, — мене люде выбрали, — мене люде й скинуть!“ (стор. 380). А вже-жъ на другїй день прийшовъ вѡдъ предводителя приказъ, „устранить гласнаго Варениченка!“ — Упала ся вѣетка якъ грѡмъ на Чипчину голову. — „Це гѡрше крадѣжки, розбою!“ подумавъ вѡнъ. Пѡѣхавъ вѡдтакъ у Гетьманьске, де старый ябеда Порохъ написавъ ему жалобу на панѡвъ. Коли-жъ вернувъ ся Чипка до дому, то дѡзнавъ ся вѡдъ матери, що Галя поѣхала до недужого-перебитого батька. Мотря натякнула на те, що на Красногорку, де живъ панъ польскїй, напали розбишаки, та що сторожѣ ихъ вѡдбили. Вѡдтакъ

²⁾ Гласный — той, що́ на зборѣ дає свѡй голосъ, — депутатный.

на другій день поѣхавъ и Чипка до тестя, котрый хавъ ся за спину й у страшныхъ боляхъ умеръ.

Мѣжь-тымъ паны въ Гетьманьскому радѣли, що по ихъ воли стало ся, а на Чипчину жалобу черезъ справника пѣслали одказъ. Про те свое лихо довѣдавъ ся Чипка, коли бувъ на ярмарцѣ въ Гетьманьскому; — тогдѣ ставъ вѣнъ выгукувати на панѣвъ, зовучи ихъ чортами, а не людьми. На его крикъ нахопивъ ся Дмитренко й сказавъ, що вѣнъ людей бунтуе. Вѣдтакъ надъ вечѣръ вертавъ ся Чипка до дому вкупѣ зъ Грицькомъ. Вѣнъ бувъ сумный, — мовчавъ цѣлу дорогу. Грицькови ажъ моторошно стало; — вѣнъ сказавъ Чипцѣ, щобъ плюнувъ на панѣвъ, — на ихъ земство й управу, а коли Чипка натякнувъ на те, що его громада выбрала, то озвавъ ся Грицько: „То й на громаду плюнь!“ — Чипка ажъ позелѣнѣвъ вѣдъ такого слова й нѣчого не вѣдказавъ. Якъ прийшовъ домѣвъ, то лежачи мовчки шептавъ вѣнъ: „Куды не глянь, де не кинь, — усюды кривда та й кривда!... Коли-бъ можна, — весь бы цей свѣтъ выполнивъ, а выростивъ новый!... Тодѣ-бъ може й правда на-стала!“ (стор. 389).

Поховавши Максима Явдоха спродала дворище й перебрала ся до дѣтей. Та разомъ зъ нею вступило й нове лихо въ Чипчину хату, бо обѣ матери не могли помиритись. Явдоха хотѣла верховодити, зъ-за чого въ хатѣ бувала лайка та сварка. Чипка радивъ матери, щобъ покорилась, але она не слухала сына. Тогдѣ ему остогидла хата: вѣнъ почавъ згадувати старе товариство та говоривъ, що дома гѣрше, нѣжь у пеклѣ. — Трохи-перегода почавъ вѣнъ перекидати лишню, се-бъ-то пити, й тогдѣ сердивъ ся вѣнъ на всѣхъ. А коли Галя журливымъ голосомъ его голубила й ему докоряла, то мовивъ вѣнъ: „Тяжко менѣ, важко! Самъ не знаю, де-бъ я дѣвъ ся,

куды-бъ себе запровадивъ!... Хочь бы дѣти були!... Може-бъ вони розважили мою тугу!“ И порадила Галя Чипцѣ, щобъ кликнувъ до себе товаришѣвъ, та погулявъ зъ ними. Була-жь у неи така думка, щобъ навчити тѣ запеклѣ харцизяцкѣ душѣ, пянѣи головы — любви до людей, до ихъ мирныхъ звычаѣвъ, до разъ заведеного мирного житя... Але хочь Галя побивала ся, сумувала, плакала, то Чипка того вже нѣ чувъ, нѣ бачивъ. Вѣнъ ставъ бенкетувати зъ крѣпаками, та выкрикувавъ, що часъ бы й покарати! Чипчина хата стала притономъ гульнѣ пнянои, несамовитыхъ реготѣвъ, спѣвѣвъ... Тому-то Грицько переставъ ходити до Чипки, хочь сей подарувавъ ему сто рублѣвъ на хрещеника.

И робивъ ся Чипка що-день все хижѣйшимъ: якъ той звѣрь кидавъ ся вѣнъ на кожного заможного чоловѣка. Перше „каравъ“ вѣнъ тѣлько пана та жида, а вже ставъ „одбирати своє“ й у своего брата, — заможного козака; — обдере бувало якъ липку, — тѣлько живу душу на свѣтъ пустить. — Мотря видячи безпутне жите своего сына, обливала ся горячими слѣзами, а бѣдна Галя не мала силы, що-небудь подѣяти. Ажь ось умерла несподѣвано Явдоха. Пѣсля поминокъ не було Чипки два днѣ, а на третю нѣчь привѣзъ повнѣи возы всякого добра. Ажь скрикнула Мотря, якъ се побачила. Она стала корити, ганьбити й сына й товаришѣвъ. Тѣ на докоры не змовчали, загрызли ся зъ Мотрею. Приставъ и Чипка; — зчинила ся въ нихъ лайка, буча, — а Лушня такъ розпаливъ ся, що збѣвъ Мотри зъ головы очѣпокъ. Вѣдтакъ въ-ранцѣ пѣшла она въ волость, жалѣти ся за те, що еѣ „волоцюга“ побивъ. Опѣсля Чипка розпаливъ ся якъ огонь, и пьянѣи налаявъ матѣрь та хотѣвъ побити. Лушня-жь ставъ кричати, що Мотря мабуть Явдоху зъ свѣта звела,

— струила. Вѣдъ такои зневаги Мотря занедужала. Ледведе одходила еѣ Галя!

Ажь ось показалось, яка се правда, котрои добивавъ ся Чипка! Зѣ своєю ватагою напавъ вѣнъ въ ночи на хутѣръ Хоменка, а досвѣта вернувъ ся зъ товаришами до дому. Засвѣтили свѣтло. Мотря, лежащи на печи, выглянула зъ-за комина й затрусилася. На кождому видно було слѣды свѣжои крови. Далѣ она почувала, якъ стали въ печи огонь розводити, — одежу палити. Управшись, якъ слѣдъ, повмывавшись, розбишакн погасили свѣтло въ хатѣ й побрались у свѣтлицю. Тогдѣ Мотря злѣзла зъ печи й почала молитись передъ образами. Вѣдъ щирои молитвы вѣдѣрвавъ еѣ несамовитый крикъ та стукъ у вѣкно. Мотря кинулася до вѣкна й выйшла на двѣръ. Передъ нею стояла лѣтъ десяти дѣвчинка, боса, въ однѣй сорочцѣ, обюшенѣй кровю. Дѣвчинка сказала, що розбишаки запалили хату, всѣхъ порѣзавши й пострѣлявши, — тѣлько она одна зѣстала ся, — одной еи не знайшли, — и вѣдтакъ она втекла. Мотря пѣшла зъ нею въ волость. Незабаромъ прибѣгли волостнѣй, — назбиралось народу повнѣсенъкѣй двѣръ, — обступили кругомъ хату. Нѣ одной душѣ не выпустили: всѣхъ побрали, повязали. — Вѣдъ крику прокинулася Галя, що спала у своѣй хатинѣ. Якъ глянула она на Чипку, якъ углядѣла обюшену кровю дѣвчинку, то скрикнула не своимъ голосомъ: „Такъ оце та правда?!... Оце вона!“ — й несамовито залилася божевѣльнымъ смѣхомъ. Трохи-перегодя она повѣсилася; — Чипку-жь и єго товариство погнали на Сибирь. Мотрю взявъ Грицько, догодувати до смерти, але она швидко пѣсля того вмерла.

* * *

Сей романъ зъ народного житя оцѣнивъ широко Володимиръ Барвѣньскѣй въ „Дѣль“, 1882. р. (ч. 11—12

14. 21—24). Про головного дѣяча пише вѣнъ мѣжъ иншимъ ось-що: „Чипка являє ся яко чоловікъ чутливый и вразливый на свою й чужу кривду. Въ его души живѣйше озыває ся бажанє правды й волѣ, якъ у звичайныхъ людей его роду; — его душа бѣльше палка, его воля менше податлива. Такихъ людей, зъ такою вдачею буває не-мало середь народа. Се оправдувало-бъ, для чого въ романѣ введений Чипка яко герой и яко типъ такихъ людей. Вѣнъ творить контрастъ до Грицька (типа нашого звичайного чоловіка). И Грицько бачить людску кривду, та вѣнъ не хоче розбивати муру своєю головою; — вѣнъ розумѣє, що нѣчого не вдѣє противъ великои силы“... „Чипка се твѣрь того бурливого дѣда Запорожця, того запорожского духа, щѣ въ нѣмъ мимо всѣхъ высокѣвъ и блудѣвъ, зродженихъ нещасною й неправдивою суспѣльностію, все-таки горить праведна искра правды й волѣ. Такимъ бодай, думаємо, хотѣвъ намъ авторъ, чи авторы сего роману, вывести Чипку. Тѣлько-жъ на дѣлѣ не такъ склало ся, и Чипка не выдержує той типичности и консеквенціѣ свого характеру въ переведеню цѣлого роману. Вже самъ першій ступень до лиха, перша розпука зъ окликомъ „нема землѣ!“ — першій початокъ сего пьяного бурлакованя — не выдає ся намъ достаточно умотивованный и психологично оправданный. — Мы не бачимо, а навѣтъ не знаємо на-певно, чи справдѣ ему ту землю вѣдобрали, чи може судова постанова осталась на паперѣ. Мы зовѣмъ не бачимо того Чипчиного суперника, Луценкового небожа, и не знаємо, чи вѣнъ справдѣ посѣвъ землю Чипки“...¹⁾).

Вѣдтакъ каже критикъ, що Чипка все-таки остає ся въ тѣй-самѣй хатѣ, — що мало змѣняє ся его маєтковый

¹⁾ „Дѣло“, 1882; ч. 22 — въ критичнѣй розвѣдцѣ: „Незамѣчена повѣсть зъ украиньского житя“.

станъ. Коли стара Мотря на просьбу Чипки назадъ вернулась до опустѣлой хаты, то они зновъ могли зажити въ гараздѣ безъ великихъ хлопотѣвъ... „И чога покинувъ вѣнъ чесну працю й кинувъ ся въ пянство и злодѣйство?“ И вѣдповѣдае критикъ, що причина такой наглои перемѣны житя е неясна, — що такой перемѣны не можна психологично оправдати. Тому-то вважае вѣнъ такій упадокъ у пропасть незвычайнымъ¹⁾.

Дальше заявляє Барвѣньскій, що послѣднього повороту Чипки въ розбишацтво вже нѣякъ не можна оправдати. Осъ и слова критика: „Чипка по совѣсти не має чога вражуватись тымъ, що его усунено зъ земства, бо-жь вѣнъ, коли у него есть совѣсть, мусить себе признати виннымъ и въ крадѣжи пшеницѣ й въ иншихъ ще бѣльше непочесныхъ дѣлахъ, ба й въ розбояхъ. А що вѣнъ оженивъ ся зъ Галею и пѣдъ еи впливомъ покинувъ свое давнѣйше погане житє, се ще не дае ему права, вважати себе чеснымъ и правымъ чоловѣкомъ, а вже щѣ найменше не дае ему права, тыкати другимъ „неправдою“ въ очи, коли хто нагадае ему его недавнї дѣла, за котрї вѣнъ нѣчимъ не вѣдпокутувавъ. Вже черезъ те одно не може мати Чипка за собою симпатїѣ читателя... А въ конецъ, коли вѣнъ все кличе „де правда?“ и нѣбы-то являє ся якимсь незвычайнымъ поборникомъ тои правды²⁾, въ ту саму пору, коли вѣнъ на другихъ мститъ за „неправду“, вѣнъ самъ на дѣлѣ являє ся наибѣльшимъ кривдителямъ не тѣлько на тыхъ безчисленныхъ жертвахъ своихъ розбоѣвъ и крадѣжей, але й на рѣднїй матери, — и, що найогиднѣйше, на самѣй Гали... Вѣнъ

¹⁾ „Дѣло“, 1882; ч. 22.

²⁾ Критикъ каже, що Чипка кличе за правдою всюды такъ, якъ-бы бувъ справдѣ якимъ деклямующимъ доктринеромъ, у котрого слова нѣколи не сходятъ ся въ дѣлами.

есть убійцею тои щирои душѣ! Се не тѣлько пѣдрывае вже всяку симпатію для него, але просто будить вѣдразу до него... Чипка такъ якъ вѣнъ змалъований въ романѣ, се переступникъ зъ власнои волѣ, а не зъ лихои волѣ другихъ людей“...¹⁾.

Такожь и по нашѣй думцѣ Чипка не будить симпатію въ души читача. Авторъ хотѣвъ поставити его речникомъ занапащенныхъ правъ людей робочихъ, та въ зѣображеню его характеристики мабуть не змѣркувавъ, що той герой ставъ патетичнымъ декляматоромъ, зъявивши вже въ дитячѣмъ вѣцѣ думки соціалистичнѣи. Ледве бо минуло ему дванацять лѣтъ, а вже ненавидѣвъ вѣнъ долю, „що подѣлила людей на хазяина й на наймита“ (стор. 36). Коли трохи-зѣ-годомъ дѣдъ Уласъ розказавъ Чипцѣ исторію житя его батька, то кликнувъ вѣнъ сердито: „Чомъ батько не вырѣзавъ, не выпаливъ панѣвъ!“ (55), а якъ опѣсля громада не хотѣла поставити его вѣвчаремъ, то вразившись „громадскою неправдою“, сказавъ вѣнъ собѣ: „И громада жиє кривою! Скрѣзь однаково!“ (59). Вѣдтакъ на тему людскои неправды деклямувавъ вѣнъ щоразъ бѣльшь патетичнѣи тирады, ба, разъ сказавъ вѣнъ ось-що: „Коли-бъ можна, весь бы цей свѣтъ выполнивъ, а выростивъ новый! Тодѣ-бъ може й правда настала!“ (389). Не диво про-те, що Барвѣньскій про тенденцію сего роману ось-що сказавъ: „Всѣ злѣи поступки Чипки старають ся авторы мотивувати якоюсь кривою й неправдою, заподѣяною Чипцѣ черезъ другихъ людей, черезъ громаду, черезъ пана, становыхъ та волостныхъ, черезъ земство... Мы бачимо, що тѣ мотива злыхъ поступкѣвъ Чипки не все оправданѣи, а бодай слабо навязанѣи до его поганыхъ учинкѣвъ, та що въ добѣ пѣсля

¹⁾ „Дѣло“, 1882; ч. 22.

подружя зъ Галею тї мотива — та причинова звязь мѣжь заподѣяною кривдою, а розбишацкимъ житємъ — вже зовсѣмъ не годять ся зъ собою. Выказана тенденція ломить ся въ самѣмъ найголовнѣйшѣмъ еи представителю; — поставлена теорія не оправдує ся на дѣлѣ¹⁾.

Але-жь авторъ не вдоволивъ ся тымъ, що Чипка ставъ речникомъ „правды“, — вѣнъ вложивъ и въ уста Мотрѣ та Христѣ реторичнї оклики на сю тему. И такъ Мотря дѣзнавшисъ, що москалѣ еи сына побили до крови, кликнула въ розпуцѣ: „Боже, Боже! де-жь твоя правда святая?“ (286). Христя-жь довѣдавши ся вѣдъ Чипки про причину его недолѣ, озвалася до своего чоловѣка: „Правду казавъ Чипка, що немає мѣжь людьми правды, — що живутъ вони не по закону!“ (223).

Той-то патетичный декламаторъ пѣдноситъ безъ вину протестъ противъ истнующихъ порядкѣвъ и не хоче вдоволитисъ долею хлѣбороба. Правда, що тогдѣ, коли ему землю вѣдобрали, годѣ було ему бути байдужнымъ супроти такого безталаня, але-жь и така недоля не могла бути причиною, щобъ той, котрый дотѣ не пивъ горѣлки, вѣдъ-разу ставъ нестямнымъ пьяницею. Уже-жь сама мати вговорювала Чипку, щобъ не зживавъ самъ себе зъ свѣта. „Жили-жь безъ землѣ кѣлька лѣтъ та хлѣбъ ѣли,“ мовила она, „и теперъ не сидѣти-мемо безъ його“ (198). Але Чипка думавъ собѣ, що безъ землѣ нема волѣ, що земля чоловѣка годує. Тому-то оповѣдаючи Грицькови й Христѣ про свою лиху долю сказавъ вѣнъ: „Коли-бъ земля була въ мене, я-бъ нѣколи не ставъ такимъ, якимъ вы мене бачите!“ (221). — А вже-жь допустѣмъ, що палкїй Чипка зъ важной причины „пустивъ ся берега“, — допустѣмъ, що вѣнъ бувши пьянымъ мѣгъ

¹⁾ *ibid.*, ч. 23. и 24.

забажати разомъ зъ товаришами погуляти, се-бѣ-то красти, тому-що ѣ въ него „землю вкрали“, — але-жъ годѣ его выправдати, що вѣнъ вбивъ безвинного сторожа, на-ткнувшись на него пѣдъ паньскою коморою. Вѣдтакъ не диво, що Чипка самохѣтъ летѣвъ стрѣмголовъ у пропасть моральной руины. Отъ, ледве сказавъ вѣнъ Лушни, що годѣ пшти ѣ гуляти, що треба ѣ имъ стати такими, якъ люде, то ѣ сейчасъ заявивъ вѣнъ ось-яку волю: „Приймемось за роботу, въ день будемо працювати, — а нѣчь-матѣнка ѣ научить и скаже, де наше лежить!“ (281). Коли-жъ вѣнъ опѣсля помиривъ ся зъ матѣрю и заживъ зъ Грицькомъ душа въ душу, коли люде дивували ся такому робѣтникови, що въ него золотѣ руки, — то вѣнъ, нѣ сѣло нѣ пало, робивъ ся все смутнѣйшій та ставъ часто пропадати на цѣлу нѣчь. Вѣдтакъ кругомъ Пѣсокъ рознеслась чутка про крадѣжи. Чипка приставъ до розбишацкои ватаги Максима Гудзя. — А вже-жъ оженивъ ся вѣнъ зъ Галею, дочкою богатого сего москаля. И отъ, той-то Чипка, що дотѣль пѣдносивъ протестъ противъ кормиги панѣвъ и богачѣвъ, що бажавъ зрѣвняти бѣдныхъ зъ богатыми, ставъ самъ заможнымъ и поважаннымъ чоловѣкомъ, ба ѣ незабаромъ бажавъ верховодити въ громадѣ. Та отъ, де вѣнъ знайшовъ шану, тамъ згубивъ спокѣй и долю. Паны оханули ся, коли вже выбрали Чипку въ управу земства; — вѣдтакъ теѣ земство нагадало ему неправду людску, — „завернуло его до старого“. — А вже-жъ обида, яку заподѣяно Чипцѣ, могла-бъ подекуды выправдати его, що опять берега пустивъ ся, коли-бъ тѣлько сеся подѣя була имовѣрною. По нашѣй думцѣ въ Пѣскахъ и въ городѣ люде чей не могли ще забути про безпутне жите Чипки, хоча-бъ минуло ѣ кѣлька лѣтъ до сего часу, коли Чипка ставъ кандидатомъ до управы земскои. Коли-жъ справжній Чипка не

могъ бы бувъ доступити такои чести, то й Чипка Мирного та Бѣлика не повиненъ бувъ увѣйти въ управу земства. Изъ сего-жъ видно, що конецъ роману написано на засновку хибныхъ премісѣвъ.

Чипка вразившись тою обидою, яку ёму въ земствѣ заподѣяно, робивъ ся щодень все хижѣйшій. Вѣнъ ставъ говорити, що панъ зъ людей надравъ, то й въ пана свое вѣдбери! (396). Вѣдтакъ каже авторъ, що безъ гульнѣ було Чипцѣ нудно, сумно. Дотѣль „каравъ“ вѣнъ пана та жиди, а то вже ставъ вѣдбирати свое й у свого брата, заможного козака. Не помогло нѣчого, що Галя вговорила свого чоловѣка. Коли пѣдъ добру годину прокидало ся въ ёго серци добро, то подумала она собѣ: „Нѣ! ...мѣй Чипка не розбишака, — вѣнъ карае неправду!“ (402). А вже-жъ самъ авторъ пытае ся въ останнѣй главѣ свого твору: „Такъ оце та правда?“ И ось розказавъ вѣнъ, що Чипка зъ ватагою Максима Гудзя вырѣзавъ и пострѣлявъ всѣхъ у хуторѣ Хоменка крѣмъ одной дѣвчинки.

Супроти такого „страшного чоловѣка“ поставивъ авторъ дружину Чипчину, Галю. Чи справдѣ могла въ заразливѣй сѣрѣ побути розбишаки Максима й злодѣйкуватон Явдохи вырости така гарна квѣтка, — се пытанѣ, на котре досвѣдъ житя не такъ легко дасть вѣдповѣдъ притакуючу. А вже-жъ вдача Галѣ являе ся въ сѣмъ романѣ справдѣ идеальною. Ёи натура була вельми мягка, похила до спокою, до тихого щастя. Своими сердечными словами спонукала она разъ Чипку, що обѣцявъ покинути погане жите, — тѣлько въ него не було силы, разомъ всего покинути! Мабуть хотѣвъ авторъ контрастомъ вdach Чипки й Галѣ влагодити те потрясаче вражѣнѣ, яке въ души читача выкликуе ся останними змаганями того страшного рѣчника „правды“! Тѣль-

ко-жъ нещасна Галя пала сама жертвою дивовижныхъ загаганокъ Чипчиныхъ, — она збожеволѣла й повѣсилась.

Коли Чипка, „рѣвняючи“ людей, у своѣмъ змаганю суспѣльно-радикальнѣмъ доборовъ ся до самого краю, то его товаришь зъ дитячихъ лѣтъ, Грицько Чупруненко, живъ собѣ тихо й щасливо зѣ своєю дружиною Христею. Чесною працею надбавъ вѣнъ те, щѣ мавъ въ господѣ. „Своимъ на прибутокъ напрямленимъ розумомъ“ не змогъ вѣнъ зрозумѣти тыхъ палкихъ порывѣвъ, котрѣ проявлявъ Чипка въ злиденнѣмъ своѣмъ побутѣ. Вѣнъ не хотѣвъ ити поручъ и зъ громадою, коли она „бунтувалася“ противъ новыхъ порядкѣвъ, а волѣвъ сховатись за лѣсою въ чужѣмъ огородѣ, нѣжъ постоати вразъ изъ громадою за еи правду. Хоча-жъ вѣнъ такимъ чиномъ виявивъ себе самолюбомъ, то все-жъ годѣ вѣдказати ему назвы чесного й трудящого хозяина. Се характеръ зовсѣмъ природный.

Зъ меншою консеквенцією зъобразивъ авторъ дружину Грицькову, Христю. Вѣнъ розказуе, що гольтѣпака Чипка, зайшовши въ хату Грицька, оповѣданѣмъ про свои злиднѣ вразивъ сердце Христѣ такъ глубоко, що она перенявшись думками Чипки стала голосити: „Нема мѣжь людьми правды!“ Зъ-за того мѣгъ еѣ Грицько запытатись, чи не закохалась она въ Чипчиний голѣ пяты?“ Чипка запаливъ рай тихого щастя въ Грицьковѣй хатѣ! Але-жъ небавомъ опѣсля Христѣ, довѣдавшись, що Чипка краде й вбивъ сторожа Деркача, вжахнулася и сказала Грицькови про Чипку, що вѣнъ ще коли-небудь въ ночи прийде та й зарѣже ихъ за свое жито! — А вже-жъ по нашѣй думцѣ се зовсѣмъ неимовѣрно, щобы паниця, щѣ ходивъ босый и трохи-не голый, мѣгъ подобатись тихѣй и запопадливѣй хозайцѣ. Вѣдтакъ не е имовѣрно, щобы Христѣ опѣсля, коли Чипка ставъ газдувати, до его ма-

тери ось-якъ озвалась: „Чому я теперь не дѣвка? Отъ бы вашому сынови й пара була!“...

Ще найбільше консеквентною вважає ся характеристика Мотрѣ, матери Чипчинои, котра не потурала вже малому, падкому сынови, а коли вѣнь дорѣсь, пѣшла жалѣтись на него въ волость, тому-що вѣнь не хотѣвъ кинути безпутнього житя. А коли Чипка всю Хоменкову сѣмью выполонивъ, то зъ дѣвчинкою, котрой розбишаки не знайшли, пѣшла Мотря опять у волость, изъ-за чого еи сына зъ розбишацкою ватагою схопили й повязали.

Хоча-жь въ сѣмъ творѣ є чи-мало дѣввыхъ особѣ, то все-жь уступають они на другій, або й на третій плянъ величноты картины, мѣжь-тымъ коли постать Чипчину зъображено такими искравыми красками, що супроти неи малюнки майже всѣхъ иншихъ особѣ уважають ся подекуды млавыми, або лишъ миніатурными. Вѣдтакъ думаемо, що характеристика Чипки була-бъ бѣльшь вдоволяючою, коли-бъ сей романъ не бувъ закончивъ ся такою катастрофою, въ котрой Чипка виявивъ себе простымъ розбишакою. Чому-жь авторъ окѣнчивъ свѣй твѣръ такою катастрофою, годѣ на се подати вѣдповѣдь вдоволяючу. Вже-жь годѣ думати, щобъ Мирный хотѣвъ показати, що крайній соціалистичнѣй змаганя новѣтнихъ протестантѣвъ можуть повести до розбишацтва! Радше мусимо допустити сю думку, що авторъ, зъображаючи Чипку, корыстувавъ ся оповѣданемъ молоденького почтового машталѣра Темохвія, зъ котрымъ ѣхавъ до Полтавы. Той-го Темохвій розказавъ ему про Гнидку, що трохи-чи-не на всю Полтавщину бувъ звѣстный розбишака. Ось и слова Мирного: „На мѣй поглядъ Гнидка безталанна дитина свого вѣку, скалѣченный выводокъ свого побуту, пригнѣченого усякимъ панствомъ, зъубоженного жидовою, — де все стало и стоить нерухомо на

однѣмъ мѣсци, стояло, поки зачало гнити у самому корени... И отъ, починае вона боротьбу за свое мѣсто, за свое право на житье, — почина розшукувати шляху. Де-жь ты знайдеш його безъ освѣты, де ты знайдеш його у тому непроглядному мороцѣ, якій сповива усе й усѣхъ? А тутъ устае таке пытане: не я задавлю, мене задавлять. ...И кидаеть ся чоловѣкъ, якъ звѣрина, на все, купаеть ся у крови людськѣй и находить въ тѣмъ свою утѣху-пораду для своего сердца. Коли щѣ кохае, то кохае усею силою своих мочи (якъ Гнидка жбнку), — щѣ зненавидить, — якъ вѣтеръ змете зъ своего шляху, й дивуе людей своими божевѣльными вчинками“...¹⁾.

Мабуть хотѣла отже й фантазія автора обвити своего героя хочъ грѣзнымъ, а все-жь поетичнымъ словомъ, — мабуть бажавъ Мирный поставити Чипку побѣць Гаркушѣ й иншихъ розбишакъ пѣсля-гайдамацкои поры, „котрѣ уславили ся по всѣй Украинѣ яко боронителѣ убогихъ и безталанныхъ вѣдъ заздности и пригнѣту богатыхъ и щасливыхъ“²⁾.

Сей романъ складае ся зъ чотырьохъ частинъ. Въ першѣй частинѣ розказуе авторъ про Хруща-Вареника, батька Чипчиного, про дитячій вѣкъ героя и про мирне его житье, коли ставъ хозяиномъ и коли побачивъ польову царѣвну. Вѣдтакъ довѣдуемо ся тутъ про хозяина Грицька. — Друга частина е эпизодомъ въ повѣсти: тутъ читаемо оповѣдане про сѣчовика Мирона Гудзя, про его сына Ивана й онука Максима, и такожь исторію села Пѣсокъ. — Въ третѣй частинѣ розказуе авторъ, якъ Чипка пустивъ ся берега, коли ему вѣдобрали землю, и якъ покинувъ слизьку дорогу та й ставъ

¹⁾ „Правда“. VII. 1874. р. въ статьи: „Подорбже одъ Полтавы до Г адячого“; стор. 505.

²⁾ *ibid.*, стор. 506.

опять тямущимъ чоловѣкомъ. Тѣлько-жь не довго сподобалось смѣ такѣ житѣ : трохи-перегодя приставѣ вѣнѣ до розбишацкои ватаги Максима Гудзя. — Въ чертвѣртѣй частинѣ читаемо оповѣданѣ про розбишацку дочку й про новыи вѣкѣ Чипки на своѣмъ добрѣ. Але старѣ лихо незабаромъ поновилось и Чипка ставѣ розбишакою.

На заголовнѣмъ листѣ авторами сего роману поставляють ся два письменники П. Мирный та І. Бѣликѣ. Про се авторство двохъ письменникѣвъ пише В. Барвнѣнскій ось-що : „Дуже рѣдко коли при рѣвноряднѣй працѣ двохъ людей, хочѣ-бы й рѣвного таланту, може выйти одноцѣльный твѣрѣ... Можна однакѣ ще й инакше собѣ зѣобразити ту спѣльну творчѣсть. Одинѣ подаѣ плянѣ, зарисовуѣ въ головныхъ чертахъ характеры, покладаѣ щѣнайважнѣйшу обстанову, — другій переводитѣ сей плянѣ въ всѣхъ єго подрѣбностяхъ. А може ще й такѣ бути, щѣодинѣ єсть властивымъ творцемъ, а другій робитѣ тѣлько свои поправки й доповненя, справляѣ и выгладжуѣ. Такѣ коли сей романѣ и справдѣ написаный двома авторами, то мы можемо хибѣ припустити сей послѣднѣй спѣсѣбѣ спѣвъ-участѣ двохъ авторѣвъ. Правда, въ романѣ „Хибѣ ревутѣ волы, якѣ ясла повнѣ?“ мы стрѣчаємо много частинѣ не однаково оброблѣныхъ, — не одна важна подѣя, не одна сторона характеру декотрыхъ осѣбѣ сего роману описана тѣлько побѣжно, мѣвъ-бы по-хроникарски, а зновѣ другі подѣи й осѣбы, або ихъ характеристичнѣй стороны, хочѣ о богато меншой ваги, описаніи дуже подрѣбно. Тѣлько-жь се, здаѣ ся намѣ, не выходитѣ изѣ-за авторства въ двѣйзѣ, а таки зѣ самого спѣсѣбу писаня цѣлого роману“¹⁾.

По нашѣй думцѣ плянѣ сего роману подаѣв Панась Мирный, и вѣнѣ самѣ написавѣ важнѣйшій єго частини.

¹⁾ „Дѣло“, 1882; ч. 11.

Ось и переглядъ тыхъ главъ, якій вѣнъ мѡгъ написати :

1. Польова царѣвна (стор. 3—10).
2. Двужонъ (11—23).
3. Дитячій лѣта (24—34).
4. Живъ-живъ! (35—45)¹⁾.
5. Тайна-невтайна (46—56).
6. Дознавъ ся! (57—66).
7. Сѣчовикъ (79—90).
8. У москаляхъ (139—156).
9. Нема землѣ! (169—187).
10. Зъ легкои руки (188—199).
11. Сповѣдъ и покута (213—230).
12. Сонъ у руку (269—282).
13. Невзначай свои (297—312).
14. Розбишацька дочка (313—323).
15. Козакъ не безъ щастя, дѣвка не безъ долѣ (324—338).
16. На своѣмъ добрѣ (339—355).
17. Старе та поновлене (372—389).
18. Лихо не мовчить (390—406).
19. Такъ оце та правда?! (407—418).

Вѡдтакъ Бѣликъ мѡгъ зладити ось-якій главы сего роману : 1. Хазяинъ (стор. 67—78). 2. Пѣски въ неволи (91—101). 3. Паны польскій (102—124). 4. Махамедъ (125—138). 5. Максимъ старшимъ (157—168). 6. Першій ступѣнь (231—240). 7. Слизька дорога (241—254). 8. На воли (255—268). 9. Новый вѣкъ (356—371)²⁾. — Опроче въ деякихъ главахъ добачаємо зразки пера Мирного й Бѣлика. Сюды належать именно ось-якій главы роману : 1. Товариство (200—212). 2. Наука не йде до бука (283—296). Въ загалѣ проявляє ся въ писаню Мирного реализмъ, гарна плястика въ характеристицѣ й жива драматичнѡсть. Въ писаню-жъ Бѣлика бачимо историчній образки зъ минувшини, фильософичній рефлексіѣ й зразки прозаичного оповѣданя. А по-за-якъ деякі картинки въ сѣмъ творѣ малювали два художники, то нема въ нихъ

¹⁾ Грицько надравши горобенягъ, коли зъ Чипкою бувъ пѡдчасемъ дѣда Уласа, сказавъ своему товаришеви, що не грѣхъ, побивъта ту погань, бо, якъ жиды Христа мучили, вѣчали горобцѣ : „Живъ-живъ“! (стор. 42).

²⁾ Про писаня І. Бѣлика скажемо дещо въ кѡнци литературнои розвѣдки про Панаса Мирного.

одноцѣльного выкѣнченя, та й въ загалѣ въ сѣмъ романѣ видимо двояке писане, одно бѣльшь художничко-поетичне, друге исторично-прозаичне. Тому-то пише В. Барвѣньскій въ сѣй справѣ ось-що: „Цѣлый образъ роману не має того, щѣ звычайно розумѣе ся пѣдъ артистичнымъ заокругленемъ, — вѣнъ не має повной цѣлости, въ котрѣй бы гармонійно сплывалась цѣла богата рѣжнороднѣсть представленого житя. Та мимо того есть въ нѣмъ жите правдиве, есть люде живїи, есть свѣтъ, надъ котрымъ можна й треба задуматись, — есть навѣтъ и сила правды, щѣ прихляє до доброго, а вѣдражуе вѣдъ злого. Беть се студія нашего житя, надъ котрою можна робити богато й рѣжныхъ выводѣвъ, на котру можна дивитись и зъ сего й зъ того боку, — студія, котра не тратить своєї вартости, хочъ ѣи конецъ розчаровуе тѣ надѣвъ, якї будивъ початокъ“¹⁾.

Хоча-жь така складана праця не може зватись зо-всѣмъ вдоволяючою, то все-жь деякї картинки мають високу литературну стѣйнѣсть и вважають ся дорогоценнымъ здобуткомъ для просвѣтного нашего пантеона. Такими красшими картинами суть ось-якї: 1. Польова царѣвна. 2. Дитячї лѣта²⁾. 3. Чипка й Галя въ главѣ „Дознавъ ся!“ (стор. 60—66). 4. Прокормленіе въ главѣ „У москаляхъ“ (147—156). 5. Сповѣдь и покута. 6. Чипка й Галя въ главѣ „Невзначай свои“ (304—308).

Вкѣнци годить ся ще децо сказати про заголовокъ роману „Хѣба ревутъ волы, якъ ясла повнї?“ Барвѣнь-

¹⁾ „Дѣло“, ч. 23. и 24.

²⁾ Въ главѣ „Дитячї лѣта“ змалювавъ авторъ дуже гарный образъ старого бѣвчаря Уласа. Сей образъ є мабуть прототипомъ чудовой картинки въ оповѣданю Ганны Барвѣнокъ „Русалка“, де старый дѣдусь розказуе малѣй Оленцѣ про сонце, мѣсяць и про зорѣ. (Порѣвн. „Исторію литературы рускои“, III, 1; стор. 303—304).

скій каже, що сей заголовокъ являє ся дуже загадочнимъ. Вѣдтакъ замѣчає вѣнъ ось-що: „Вже-жъ що не ревуть, хіба що имъ може не дѣстас воды? А приложивши се пытане до людей, до народного житя, треба, здає ся, пѣдъ тымъ розумѣти таке пытане: Чи бувають на свѣтѣ лихї люде, коли имъ добре живе ся? Анальогична вѣдповѣдь выходила-бъ тогдѣ така, що не бувають люде лихими, якъ имъ добре живе ся, — або иншими словами, що само горе житя, нужда, недоля, неприязнї обставины, лихї люде й приятелѣ выроджують лихихъ, злыхъ людей, — лихо на свѣтѣ, — що отже чоловікъ стає лихимъ не самъ черезъ себе, не своєю волею и своєю виною, а силою самои конечности. Не свободна воля, а фатумъ робить чоловіка тымъ, чимъ вѣнъ єсть на дѣлѣ, и такимъ, якимъ вѣнъ єсть“¹⁾.

А вже-жъ по нашѣй думцѣ Барвѣньскій сими словами не розъяснивъ загадочного того заголовка. Авторъ хотѣвъ мабутъ се сказати: Воли не ревуть, якъ ясла повнї, — такъ и люде не ворущать ся, коли имъ веде ся гараздѣ. Бѣднї люде були-бъ вдоволенї своєю долею, коли-бъ зрѣвнялись зъ богатыми землею й добромъ. Коли-жъ однї панують, а другї гѣрко бѣдують, то мусить зворушитись всяка сѣрома, и тогдѣ въ оборонѣ „правды“ выступають такї Чипки, щѣ пѣдносять протестъ противъ мучителѣвъ. Таку ачей думку мавъ Мирный, поклавши той заголовокъ у своѣмъ романѣ. Чи-жъ одначе розвязка того загадочного пытаня може вважатись вдоволяющею, старались мы показати въ ось-тѣй нашѣй розвѣдцѣ.

* * *

Вже въ романѣ „Хіба ревуть воли, якъ ясла повнї?“ натякнувъ авторъ на дукѣвъ-козакѣвъ, котрыхъ Чипка

¹⁾ „Дѣло“, ч. 11.

намагавъ „покарати“. Тільки-жъ въ тѣмъ романѣ являє ся Чипка найпаче борцемъ противъ „неправды панської“. Вѣдтакъ контрастъ мѣжъ сѣромою, а дуками-богатырями зъобразивъ Мирный въ повѣсти „По в ѣ я“.

Головною особою въ сѣй повѣсти є Христя, дочка Пилипа й Приськи Притыкѣвъ, щѣ були крѣпаками въ Марянівцѣ. Приська була козача дочка; коли-жъ она малою зѣстала ся вѣдъ батька та матери й родичѣ померли, то жила въ чужихъ людей и пасла громадскѣ гуси, телята... Опѣсля служила она по своихъ, служила по жидкахъ, а вѣдтакъ по купцяхъ. Єѣ приняла богата купчиха, щѣ вештала ся по бѣльшихъ мѣстахъ. Тому-то й Приська вѣздила всюды за панею. Коли-жъ разъ въ дорозѣ до Києва занедужала, то купчиха лишила єѣ въ Марянівцѣ въ хатѣ Грицька Супруна, щѣ бувъ прикащикомъ у пана. Вычунявши Приська все дожидала господиѣ, але та не верталась туды. Вѣдтакъ хотѣла Приська нанятись у кого зъ козакѣвъ, але Грицько не пускавъ, — казавъ перше вѣдслужити той хлѣбъ, щѣ она лежачи переѣла. И стрѣла ся она зъ Пилипомъ Притыкою, щѣ бувъ робѣтникомъ у Грицька Супруна. Одна доля, одно лихо звело Пилипа й Приську до купы, бо й тяжка була ихъ служба: Грицько бувъ сердитый и крикливый, а жѣнка єго Хивря — уѣдлива й злюща. Приська не злякала ся крѣпацтва й одружилась зъ Пилипомъ. Але управитель-Нѣмецъ не давъ имъ города й хаты, якъ обѣцявъ, та велѣвъ жити сусѣдами зъ Грицькомъ. И жили они собѣ въ двохъ тихо та мирно. Черезъ рѣкъ уродивъ ся имъ сынъ Ивась, але швидко вмеръ, а на другѣй рѣкъ уродила ся дочка Христя. Вѣдтакъ прошло тринацать лѣтъ, а на чотырнацатому звеселила ихъ чутка про волю. Трохи зъ-годомъ дали Пилипови ґрунтъ, -- двѣ десятины поля, й незабаромъ поставивъ вѣнъ собѣ хату. Але зъ го-

домъ жило ся имъ тяжко та гѣрко. Хочъ купили корову, не можна було заплатити подушного, на що натякавъ уже неразъ зборщикъ Грицько Супрунь. Тому-то передъ Миколою взявъ Пилипъ трохи хлѣба й упросивъ ся до Карпа Здра, сусѣда й кума. Скинувъ до него на сани дещо збѣжа та на Варвары раненько оба поѣхали въ гѣродъ. Та отъ, якъ обѣду зворушилась страшна повѣя: не стало видно нѣ неба, нѣ землѣ. Такъ було зъ пѣвъ-дня на Варвары й цѣлый день на Савы. По дворахъ понавертало такі кучугуры, що страшно було дивитись; — деякі хаты зовсѣмъ позаносило. Вѣдтакъ на Миколы перестало снѣгомъ вѣяти, за-те ушкваривъ такій морозъ, що галки на деревахъ замерзали.

Уже третій день минувъ пѣсля Миколы, а Пилипа все не було. Карпо Здѣръ приѣхавъ и казавъ, що Пилипъ продавши збѣже пѣшовъ вѣдъ него, и бѣльшь ему не доводило ся бачити свого сусѣда. Хто видѣвъ Пилипа въ шинку, хто бачивъ его, якъ водивъ ся зъ Загнибѣдою, що давнѣйше бувъ писаремъ въ Маряновцѣ, а хто казавъ, що видѣвъ Пилипа, якъ вѣнъ на Миколы выходивъ зъ мѣста. Де-хто-жь натякнувъ на теѣ, що багато народу померзло въ дорозѣ. Мѣжь-тымъ Грицько ходивъ що-дня до Пилипихи, правити подушне й заганявъ голки Христѣ, все плещучи вѣй про хлопцѣвъ. Сынъ бо сего богатыря, Хведѣръ, подобавъ собѣ дочку Притыки, дарма, що батько сватавъ еѣ на богачцѣ, Рябченковѣй Хиврѣ. Вѣдтакъ Грицько хваливъ ся, що вѣнъ Притыку зъ сѣмьею зжене зъ свѣта. Знавъ вѣнъ, коли Христи вѣддячити: ходячи по подушне попрѣкавъ вѣнъ Приську, що она чарѣвница зъ дочкою, — що они знаютъ тѣлько хлопцѣвъ заманювати та чарувати. — Ажь ось сказавъ Грицько Присьцѣ, щобъ збирала ся въ гѣродъ за чоловѣкомъ.

Знайшли его въ снѣгу замерзлого, и бияя него нашли й чоботы нові й ще щось.

Якъ выйшовъ Грицько, то слѣдомъ за нимъ, не наче докѡръ, вырвавъ ся нестямный крикъ Христъ, — она дивила ся на матѣрь своими заплакаными очима, а мати на неѣ сухими, якъ огонь палючими. И незабаромъ страшный, охрыпый крикъ вырвавъ ся зъ Присѣчиныхъ грудей и розливъ ся божевѡльнымъ плачемъ... До самого смерку голосили дочка й мати. Одарка Здориха, почувши зъ своего двору ихъ страшный лементъ, прийшла провѣдати, щѡ тамъ таке? и на силу вѡдъ Христъ добила ся, щѡ то по батькови тужать. Она кинула ся була розважати Присѣку, щѡ то може ще й брехня, та ще гѡрше розразила ея сердце, — ще бѡльше выточила слѣзъ изъ ея очей.

Не пѡшла Присѣка до мѣста. Ажъ ось на третій день прийшовъ староста й принѣсъ зъ волости нові чоботы, клунокъ соли й платокъ. Вѡнъ сказавъ, щѡ й грошей було пять рублѣвъ, та щѡ тѣ грошѣ зѡставили въ волости за подушне. Коли-жь Присѣка згадала про се, щѡ тамъ щось три рублѣ тѡлько слѣдувало, то вѡдповѣвъ староста: „То не мое дѣло! — у волости зоставили. Пѡйди сама та й довѣдай ся!“ Якъ пѡшовъ староста, Христя оглядала гарнй чоботы й выняла зъ клунка щось заверченого въ папѣръ. Она почала розгортати, й очи ея розгѡрѣли ся, коли она наглядѣла ажъ три шовкові стѡожки й невеличкй сережки зъ хрестиками. Се-жь все було для неѣ куплено! — она зрадѣла, але Присѣцѣ гѡрко було дивити ся на ту куплю.

Наближало ся свято: Багата кутя, Рѡзтво. Гѡрко прийшлось Присѣцѣ подумати про те свято. Она згадала про тѣ два карбованцѣ, щѡ въ волости зѡстали ся, й на другій день пѡшла за тыми грошима. Вѡдъ старшины до-

вѣдалась она, що грошѣ взявъ Грицько, сказавши, що такъ и слѣдує. Ажъ ось прийшовъ у волость Грицько. Вѣнъ мовивъ старшинѣ, що єму дали пятирубльову бумажку, та здачѣ не було, зъ-за чого въ него два рублѣ зѣстало ся. А якъ Приська спытала Грицька, коли вѣддасть їй грошѣ, то огрызнувъ ся вѣнъ кажучи, що она чѣпає ся єго, якъ собака; вѣдтакъ заявивъ, що грошей теперъ не має, — нехай прийде до него на празникахъ, або пѣсля святъ. Приська повернула до дому сумна та нерадѣсна. Грицько тяжко єѣ вразивъ, и то за те, що своє стала правити, — сказано — кровопѣй людскій! Она не хотѣла ждати й допытуватись, коли прийти за своимъ, — пообѣдавши подыбала до зборщика. Грицько саме обѣдавъ, тому-то велѣвъ вѣнъ Присьцѣ пождати. Опѣсля дразнивъ єѣ, що хоче ще выпатись. Бѣдна Приська не выдержала, — слѣзы градомъ полили ся зъ очей, — она стала дорѣкати Грицькови, що зъ нихъ знущавъ ся не тѣлько за жита покѣйного, а кепкує-глузує зъ удовы нещасной, зъ сироты безталанной. Просила вѣдтакъ сего богатыря, щобъ теперъ давъ хочъ карбованця, а другого вже пѣсля святъ, але вѣнъ вѣдказавъ, що не знати ще, чи їй пѣсля святъ вѣддасть. И вѣдповѣла Приська Грицькови, що буде позывати, якъ вѣнъ не вѣддасть. Коли-жь и Хивря на неѣ напосѣлася лайкою, то бѣдна вдова втираючи слѣзы сказала: „Господь зъ вами! — Не дасте, самій поживайте! Вамъ бѣльше треба! Куды вже минѣ позывати васъ!“ — И похилившись выйшла зъ хаты.

Розважила єѣ трохи Одарка Здориха, весела молодиця. На Багатый вечѣръ позычила она Присьцѣ грошѣ на рыбу й дала узвару, хвасолѣ та гороху. Зрадѣла Приська, зъ серця неначе хто камѣнь знявъ, слѣзы вгамували ся, легенькї думки плутали ся въ головѣ. — Настало Рѣздво. Радѣли за другими Приська й Христя, и вѣдтакъ зъ по-

другою Горпиною и зъ иншими дѣвчатами Христа пошла колядувати. Та й Приська бажала подивитись на людей: пошла до Здорѣвъ, бо й щирѣ були се люде: — Карпо въ громадѣ все одстоювавъ Приську, за неѣ розпинавъ ся зъ-за того, що Грицько Супрунъ хотѣвъ вѣдъ Приськи вѣдобрати землю.

Карпо розказавъ Присьцѣ, що Грицько разъ въ шинку сидѣвъ изъ сѣльскими дукачами, Горобцемъ, Вербою та Маленькимъ. Грицько запытавъ ся тогдѣ Карпа, чи не взявъ бы вѣнъ на себе Присьчину землю, бо коли вѣдъ неи не вѣдобрати землю, то й земля буде за нею, и платити будуть за неѣ другѣ. Тогдѣ сказавъ Грицькови Карпо, що коли вѣдъ Приськи вѣдобрати землю, то ѣй хоба въ старцѣ йти. Та отъ, Грицько розсердивъ ся й сказавъ, що вѣнъ самъ возьме, коли Здорѣ не хоче. Якъ же на-тякнувъ Карпо на теѣ, що ще не знати, якъ миръ скаже, то гукнувъ Грицько: „Ты знаєшь, що твѣй миръ у насъ у рукахъ? — отуть у жмени сидить?! Схочемо, пустимо жити, схочемо, задавимо! Щѣ твѣй миръ?!“ (стор. 141)¹⁾. — Коли Приська вѣдъ Карпа про се дѣзналась, то тяжкѣй й нерадѣснѣй думки снували ся по ѣи головѣ, бо вже-жъ Грицько могучѣй чоловѣкъ, — якъ захоче, такъ и поверне дѣло. Якъ смерть та жовта, якъ тѣнь темна, Приська встала зъ-за столу, попрощала ся й пошла до дому.

Мѣжь-тымъ Христа була рада, що вырвала ся зъ хаты. Дѣвчата пошли колядувати по селу, и не минали й Супруновои хаты. Ледве-жъ вскочили у двѣръ, щобъ заколядувати, якъ сѣнешнѣй двери розчинились и высунулась кочерга. Грицько ставъ на дѣвчата сварити й спустивъ Рябка зъ цепу. Они-жъ, а найпаче Христа, шуткували собѣ зъ Супруна: нестямный крикъ реготу зѣрвавъ ся

¹⁾ „Рада“. Украинский альманахъ на 1883. рокъ. Частина перша. Київъ.

и якъ буря помчавъ ся по всѣй улицѣ. Незабаромъ зъ противнои улицѣ доносивъ ся парубочій гомбнѣ: показала ся чи-мала валка парубкѣвъ, — дѣвчата вдарились въ-ростѣчь. Та отъ, парубки стали балакати зъ дѣвчатами, а Хведѣръ такъ и кинувъ ся до Христвѣ. Трохи-перегодя дѣвчата стали вертати домѣвъ: кождый парубокъ ишовъ зѣ своєю дѣвчиною. Горпина й Христя повертали одна биля другои: коло нихъ ишли зъ обохъ бокѣвъ хлопцѣ Ониско й Хведѣръ. Якъ дѣйшли до церкви, то Горпина вже була й дома, а Христя треба було ще майданомъ ити. Христя й Хведѣръ зѣстали ся у двоухъ. Де-кѣльки часу йшли мовчки, ажъ ось запытавъ ся Христвѣ Хведѣръ, чи не змерзла она? Коли-жъ побачивъ, що еѣ неначе трясяця трясе, то прикрывъ еѣ полою своего кожуха. Христя дѣзналась, що Хведѣръ еѣ щиро кохае. Коли дѣйшли до хвѣртки, то Хведѣръ обхопивъ еѣ и хотѣвъ поцѣлувати, але она мотнула ся и въ одну мить опинила ся за хвѣрткою.

А вже-жъ довгій рѣздвянй ночи приносили Присѣць думки неораднй: „Щѣ? коли справдѣ одберуть вѣдъ неи землю?... Безъ землѣ — голодна смерть!... Господи! якъ же безъ землѣ бути? Добре тымъ панамъ, — у ихъ фѣ не орано, не мѣряно, а въ насъ той невеличкй шматочокъ, а скѣльки-то очей заздритця на його? Скѣльки рукъ тягнетця за нею? Кождому хочетця схопити, бо въ земли хлѣборобська сила!“ (стор. 153).

На третйй день нового року сказавъ Карпо Присѣць, що пѣсля Водосвятя буде збѣрка, — що може й про неѣ будуть балакати. И справдѣ, того дня на майданѣ коло волости зѣбралась громада. Пѣшла туды й Присѣска. Незабаромъ крикнувъ Грицько, щобъ вѣдобрати землю При-тыки, — за нимъ озвавъ ся хтось другйй, третйй, — але бѣльша половина громады ревнула, що земля має бути

за вдовою. И гукнувъ Грицько: „А податки хто буде платити? хто выкупне давати?“ — „Податки, звѣсно, на громаду, а выкупне — на землю!“ вѣдказавъ Карпо Здѣръ. И отъ, громада схилила ся на ручь Карпову. Тогдѣ розсердивъ ся Грицько й бурчавъ собѣ пѣдъ нѣсѣ, що теперъ все пропало, коли голодрабцѣ почнуть верховодити громадою. За те Карпо несказано зрадѣвъ. А Приська низько вклонившись громадѣ, промовила тихо: „Спасибѣ вамъ, добрый люде, — а тобѣ, Карпе, найбѣльше!“

Вернувшись до дому Грицько лютувавъ и сказавъ собѣ, що Приську треба выпхнути зъ села, бо зовсѣмъ пропаде Хведѣръ. Пообѣдавши запытавъ ся вѣнъ Хиврѣ, де є сынъ, а коли той незабаромъ увѣйшовъ у хату, то Грицько тремтячи зѣ злости озвавъ ся до него: „Пѣйди минѣ заразъ... пѣйди до своєї тещѣ!... знаєшь? Скажи вѣдъ мене... скажи: „Я ѣй цѣого не забуду!“ Хай вона це запише собѣ на лобѣ! — Чувъ?“... И отъ, ледве розказала Приська дома своѣй дочцѣ, що земля за ними зѣстала ся, якъ ось прийшовъ Хведѣръ. Вѣнъ зиркнувъ по хатѣ и похнюпивъ ся, — ставъ говорити, але голосъ его обдрвавъ ся; — вѣбници крѣзь слѣзы сказавъ ось-що: „Батько прислали, — батько сердитѣй прийшли до дому, — напали на мене, — хотѣли бити, а далѣ: пѣди до... скажи: я ѣй цѣого не забуду!“ Дочка й мати ззирнули ся, — пройшла хвилинка мовчання, — неначе сонъ найшовъ на всѣхъ, — а коли Приська й Христѣя прийшли вѣ себе, Хведѣра вже не було.

Хведѣръ вернувъ ся до дому безъ шапки, лишивши єѣ коло брамы церковной. Вѣнъ станувъ противъ батька блѣдый, зъ мутными очима, и трусивъ ся. — „Чого-жь вѣнъ не при собѣ? Хиба обкурили, або обпоили чимъ, вражѣй дочки?“ не то понуро, не то боязко сказавъ Грицько. Сынъ его занедужавъ такъ, що треба було кликати

щеп'я и знахурку... Грицько мовчавъ, ходивъ якъ нѣчь смутный, якъ скеля нѣмый. Ему хотѣлось дѣзнати ся, чи ходивъ Хведѣръ до Приськи, що казавъ и якъ его приймали тамъ? А коли Грицько плѣвъ на Приську й Христю нѣсенѣтницѣ, коли вѣдтакъ по селу говорили, що буцѣмъ Приська напоила Хведѣра кошечимъ мѣзкомъ, то она, послухавши Карпа, пѣшла до суду, жалѣти ся на Грицька. Хоча-жь на судѣ виявилось, що Грицько плѣвъ тѣ нѣсенѣтницѣ, то таки его не обвинуватили. Ходила чутка, що вѣнъ вечерявъ зъ судьями въ шинку.

Опѣсля шукавъ Грицько випадку, якъ бы Присьцѣ вѣддячити. Вѣнъ поѣхавъ до мѣста на ярмарокъ, и зъ вѣдтамъ вернувъ ся дуже веселый. Незабаромъ соцькій Карпенко покликавъ Приську въ волость. Тамъ сказавъ ѣй старшина, що на неѣ жалѣе ся Петро Загнибѣда, що въ Марянівцѣ бувъ колись писаремъ, а теперъ въ городѣ живе. Коли-жь Приська не могла второпати мовы старшины, то писарь ставъ ѣй читати ось-що: Загнибѣда ще объ Миколѣ договоривъ ся зъ Пилипомъ Притыкою, наняти у него, Притыки, дочку Христю за десять рублѣвъ у рѣкъ на его, Загнибѣды, одежи. Притыка, вельми нуждаючись у грошѣхъ, взявъ у него пять рублѣвъ за пѣвѣроку впередъ, выдавши розписку не якъ за наймы, а якъ за позыку. Вѣдтакъ довѣдавшись объ Притычинѣй смерти, вѣнъ, Загнибѣда, просить теперъ волость, заставити Притыкѣвну Христю, або грошѣ за пѣвѣроку одслужити, або-жь вѣддати сѣмъ рублѣвъ, бо вѣдъ часу позыки пройшло вже бѣльшь трьохъ мѣсяцѣвъ, и вѣнъ, Загнибѣда, яко крамовый чоловѣкъ, позбувъ ся росту не менче, якъ на два карбованцѣ.

Приська слухала й нѣчого не розбрала, а коли сказала, що въ неи немає грошей нѣ шеляга, то старшина давъ ѣй ось-якій рѣшенецъ: „Тѣ грошѣ, що твѣй чоловѣкъ

зазвичивъ у Загнибѣды, хай дочка одслужить!“ — Бѣдна Приська опамяталась уже дома. Надъ нею стояла Христя й ламаючи руки тужила, а Одарка намагала влагодити еи горячку. — Вѣдтакъ въ ночи Грицько розказувавъ своѣй жбѣнцѣ, якъ вѣнъ побачивъ въ мѣстѣ Загнибѣду, якъ зъ нимъ таки добре пѣдпили й почали хвалити ся своими вдачами й невдачами, — якъ вѣнъ розказавъ за Хведора й прохавъ порады, якъ его запомогти, — якъ Загнибѣда, довѣдавшись, що Притыка змерзъ, и що пѣсля него пять рублѣвъ зѣстало ся, сказавъ: „Гараздъ! усе гараздъ буде! Я напишу вѣдъ його розписку, що вѣнъ зазвичивъ буцѣмъ у мене. Приставимо у судъ. Якъ заплачати нѣчимъ буде, судъ и накаже одслужити дочцѣ. Отъ, ты такъ и здыхаешъ ся, поки сынъ одужае!“ (стор. 172) Коли-жъ Грицько се жбѣнцѣ розказавъ, важке зѣтхане й ще важчій плачь роздавъ ся по хатѣ. То, слухаючи страшнѣй батьковѣ пересказы, заплакавъ Хведѣръ, що на печи буцѣмъ-то спавъ, и розмову батькѣвъ пѣделухавъ.

Було у Приськи одно добро, за-для котрого она й доси робила-працовала, рукъ не покладала. Теперъ и те добро одняли вѣдъ нею! Прийшли, силомѣць взяли Христю, щобъ повести еѣ и вѣддати чужимъ людемъ на працю важку та невѣльну, на гѣрку догану та лайку. — Не сама Христя йшла. Соцького Кирила прислано зъ волости за нею, щобъ провѣвъ и оберѣгъ еѣ въ дорозѣ та й доставивъ на мѣсце. То вже Грицько Супрунь такъ старавъ ся для нею! А вже-жъ той Кирило бувъ собѣ добряга, що Притыцѣ неразъ у злидняхъ дававъ ширу пораду.

Христи зробило ся страшно, коли побачила мѣсто. Оно здадо ся ѣй хижимъ звѣремъ, що притаившись у ямѣ роззявивъ свого крѣвавого рота зъ бѣлыми гострыми зубами, намѣряючись кинутись на неѣ. Саме тогдѣ, якъ Христя прийшла до Загнибѣды, ввѣйшовъ вѣнъ у хату хму-

рый и злющій, бо ось пѣсть на сходѣ, а въ его крамѣ одной шуки цѣлый вѣзъ не розпродано, а чехонѣ двѣ бочки, та вѣдъ неи гнилятиною несе. У Христвѣ ажъ у пальцахъ похолонуло, якъ его вздрѣла. — „А це хто такій, Олено?“ спытавъ ся вѣнъ свои жѣнки, молодой змарнѣлон молодой, и кинувъ на Христю, неначе жаромъ, быстрыми очима. — „Се-жъ наймичка!“ одказала она тихимъ та привѣтнымъ голосомъ. Загнибѣда станувъ середъ хаты, скинувъ поглядъ на жѣнку, глянувъ на Христю, щѣ похнюпившись стояла у порога, потѣмъ знову на жѣнку й знову на Христю. Такъ орелъ зъ высокости задивляе ся на свою здобычъ, — выбирае, яка смаковитѣйша... У Загнибѣды ажъ очи загорѣлись, якъ глянувъ на круглый станъ Христвѣ.

Житѣ въ-перше повертало ся до Христвѣ своимъ суворымъ бокомъ, она въ-перше почувла на собѣ его важке ярмо. Ёѣ тягло до матери, до свои рѣдненькон жалѣбницѣ, до свои единой порадици... „Немае щастя й талану бѣднымъ на сему свѣтѣ й не буде нѣколи!“ рѣшила Христя (стор. 53)¹⁾. Ёѣ пригадали ся Кириловѣ слова, щѣ ихъ сказавъ про Загнибѣду: „Пявка не чоловікъ!“ А ёѣ прийде ся тутъ цѣлого пѣвъ-року бути, пѣвъ-року слухати дофдливыхъ рѣчей, ехидного реготу Загнибѣды.

На другій день великодныхъ святъ було у Загнибѣды вельми весело. Въ хатахъ и просунути ся нѣкуды: кѣмната й свѣтлиця повнымъ повнѣ. Прийшли батюшка и дѣяконъ, секретаръ зъ думы Рубецъ, Книшь зъ полицѣ, крамаръ Колѣсникъ й багато иншихъ, чоловікѣвъ и жѣнокѣ. Звѣстно — Загнибѣда зъ панамы водить ся! Коли гостѣ забавляли ся въ свѣтлицы й кѣмнатѣ, то дехто й лабузнивъ ся въ кухни до Христвѣ. Тутъ стоявъ несамо-

¹⁾ „Рада“. Частина друга. Кѣвъ, 1884.

витый регѣтъ. Смѣялись зъ паламаря, Тимохвія, щѣ лю-
бенко заглядавъ Христи въ очи. Незабаромъ зайшовъ
въ кухню й отецъ Миколай и зирнувъ на дѣвчину, щѣ якъ
та макѣвка ажъ горѣла. Ажъ ось обнявъ еѣ Колѣсникъ
и ставъ зъ нею христосуватись, вѣдтакъ кинувъ ся до неи
и товстѣй крамарь, — бѣдна Христя повертала ся то сюды,
то туды, соромила ся, млѣла. Опѣсля въ свѣтлицѣ вчи-
нилась справдѣшня оргія. Христя почувши нестямный га-
лась, пѣдѣйшла до дверей, подивити ся. Она зъ роду-вѣку
не бачила нѣчого такого. — „Щѣ подурѣли люде, пока-
зили ся! Одинъ на одного лѣзе, одинъ другого не бачить.
И щѣ богатырѣ-дуки гуляють-бенкетують! Зъ жиру не зна-
ють, щѣ робити, та казятця!“ подумала Христя и мерщѣй
проскочила поузь двери до столу, щѣбъ хто не примѣ-
тивъ: взяла шматочокъ паски й почала жувати. Она щѣ
сегодня не вѣла... Ажъ ось страшанный грюкъ злякавъ еѣ.
Она кинулась до свѣтлицѣ. Тамъ середъ хаты копицею
лежавъ товстѣй крамарь, а двѣ жѣнки, кума Колѣсни-
кова й Загнибѣдина, кинулись до Колѣсника й стали его
цѣлувати. Загнибѣда сидѣвъ и похмуро дививъ ся на Ко-
лѣсника: досада щипала его за сердце. Але Колѣсникови
було байдуже про его гнѣвъ; — пѣднѣвъ жѣнокъ ажъ
пѣдъ стелю, звѣвъ до купы и зъ-разу опутивъ на землю.
Оно-бъ може тымъ и скѣнчило ся, коли-бъ Колѣсникова
кума незнарошне не збила зъ Загнибѣдиной кумы очѣпка.
— „За щѣ ты, сучко, збила зъ мене очѣпокъ?“ скрикнула
кума Загнибѣдина, впиваючись въ волосѣ свои товариш-
ки, — и въ сю мить другій очѣпокъ полетѣвъ до долу.
Вѣдтакъ обѣ сѣ жѣнки стали одна одну мотлошити. То-
гдѣ Загнибѣда, мотаючи пѣною головою, насваривъ на Ко-
лѣсника, щѣ то вѣнъ всему виною! — „Такъ щѣ ты до
мене прийшовъ бучу збивати?! — Вонъ зъ мои хаты,
щѣбъ и твѣй духъ, поганный, не вонявъ!“ крикнувъ неса-

мовито Загнибѣда. Въ колотнечи пригадавъ вѣтъ Колѣсникови уговоръ за рыбу передъ Рѣздомъ. — „Що-жь ты узявъ єѣ въ мене? узявъ?“ кричавъ Загнибѣда. О-о-о, ехида! Абы пѣдвести чоловѣка, абы шкоды другому наробити!“ Тогдѣ Колѣсникъ, указуючи на Христю, натякнувъ на розписки й скрикнувъ: „Крамаруєшь на тысячѣ, а на пять рублѣвъ бѣднои дѣвчини полестивъ ся!... Васъ за се у тюрму посадити слѣдъ! Пѣвъ-року службы чужои закортѣло?! Знаємо мы, на що ся служба! — догадуємо ся!... Нога моя не буде пѣсля сего у твоѣй хатѣ!“ (стор. 71). — Гостѣ почувши тѣ змаганя й думуючи, що до бѣйки дѣйде, всѣ повтѣкали.

Христя була въ кухни, якъ змагавъ ся Колѣсникъ зъ Загнибѣдою. Зъ-першу она не розбрала, про кого тарѣчь веде ся, — теперъ вѣй якъ у день стало видно. То єѣ зъ матѣрю оплутали, — онъ, якъ обѣйшли сѣ дуки-богатырѣ!

Въ ночи Загнибѣда вставъ, выпивъ чарку й на пальцяхъ покравъ ся въ кухню. Тутъ ставъ вѣтъ цѣлувати Христю, дарма, що она єго вѣдъ себе вѣдпыхала. Вѣдтакъ сказавъ до неи: „Я тобѣ заплачу тѣ грошѣ, щѣ батько зазычивъ у мене... Хочешъ бути багачкою, ходити у шовкахъ, у золотѣ?... Щѣ твоя душа забажає, — все тобѣ буде!... Ты бачила оту здохляку!“ ткнувши пальцемъ на кѣмнату, спытавъ ся Загнибѣда. — „Вѣй день вѣку, та й того я ще укоротити маю... Стыдка-бридка! а ты минѣ якъ-разъ пѣдъ норѣвъ пѣдѣйшла!“ — Ажь осѣ на порозѣ показала ся Загнибѣдиха, блѣда, розпатлана. — „Вонъ! вонюча!“ скрикнувъ Загнибѣда й знову кинувъ ся до Христы. — „Тѣйкай, Христе!“ гукнула Загнибѣдиха... Христя, якъ стрѣла, кинула ся на двѣръ; — Загнибѣда за нею та спѣткнувъ ся на порозѣ, — упавъ... Христя зъ-нестями добѣгла ажь до коморы. И осѣ донѣсь ся до неи нестям-

ный крикъ Загнибѣды, гупъ важкихъ кулакѡвъ, зѡтханя и плачь Загнибѣдихи.

Загнибѣдиха жалѣла ся опѣсля Христи на свое безталане. Мѣжь ними обома наставъ ладъ, сказати бы товариство, коли-бъ Христя була рѡвна, а то она все держала себе геть одсторонь, якъ наймичка. За те Загнибѣдиха ходила за Христею, якъ за своєю менчою сестрою. Коли хозяйка дѡзнала ся про рѡдъ Христь и про напасти Супруновѣ, то сказала ѣй, щобъ пѡшла въ село ѣй провѣдала матѣрь, бо ось въ середу выѣде Загнибѣда, ѣй не буде его ажъ до понедѣлка. Христя зрадѣла ѣй стала де-що поприбирати, щобъ выйти въ пятницю раненько. Коли ось приѣхавъ Карпо Здѡрь та сказавъ Христи, що матери плаче, дуже журить ся за нею, по-за-якъ не мае нѣякои чутки про неѣ. Вѡдъ Карпа довѣдалась Христя, що Супрунъ все налазитъ на матѣрь за подушне, що сынъ его, Хведѡрь, ходить якъ дурный, та що задумавъ кидати батька ѣй пѡйти на заробѡтки въ городъ. А вже-жъ батькови соромно, единця въ наймы пускати: додавъ Карпо; — вѡнъ хваливъ ся, либонъ пьяненькѣй, що, якъ бы знавъ таку свою лиху годину, — не боронивъ бы ему брати Христь. -- Хоча-жъ Христя сю вѣтку про Хведѡра байдужно приняла, то по вечерѣ стало ѣй чогось важко на души. Ёй неначе було шкода Хведѡра, а якъ згадала про похвалки Грицьковѣ, то досада такъ и впялась въ сердце. Якъ она выѣзжала зъ Карпомъ, то Загнибѣдиха дала ѣй гостинець для матери ѣй велѣла сказати, що грошъ за службу не пропадутъ.

Приѣхала Христя до дому ѣй розказала матери, що добре ѣй живе ся въ городѣ, що хозяйнѣ трохи крутенькѣй, за те хозяйка добра людина. Сумно було ѣй слухати важку розмову матери зъ Одаркою Здорихою. Хиба она приѣхала до дому, згадувати те, що було колись? — она

приїхала, щобъ ёго забути! Тому-то пішла Христя, вдівдати подругу Горпину. А вже-жъ Приську й Одарку вразило се, що Христя такъ швидко втекла. „Приїхала до матери въ гостѣ“, думала Одарка, „и побїгла до чужихъ!“

Ишла на часокъ Христя, а прийшло вертати ся ажъ у вечерѣ, такъ забалакала ся зъ подругою! Идучи до дому запримѣтила она коло цвинтаря парубочу постать. Се бувъ Хведѣръ. Вѣнъ не пѣзнавъ Христвъ: подививъ ся на неї и похнюпившись знову повагомъ почвалавъ улицею. Бѣдний парубокъ змарнївъ, опутивъ ся. Вѣдтакъ цѣлу дорогу клопотали Христвину голову думки про Хведора. Въ хатѣ стало їй ще сумнїйше. Мати скѣлько разъ зачинала розмову, та розмова плутала ся — рвалася. Христи здавало ся чуднымъ, що она дома, — она скучала за хозяйкою. Тѣсною и смутною здавала ся їй своя хата, — рѣдне село наче принизшало, помиршавѣло. Она була раднїйша, кинути ёго заразъ и полетѣти назадъ у мѣсто. А ще-жъ тѣлько сегодня субота, — до завтрѣшнього пѣсля обѣду їй бути! Така журба розбирала ёѣ, — такъ їй було важко та трудно! Ёй здавалось, що хозяйинъ вернувъ ся. И отъ, въ недѣлю ще до свѣта встала она, збрала ся, попрощала ся зъ матѣрю и пішла. — „Прибїгла, наче огню вхопила, и якъ дымъ той зникла, — втекла!“ думала мати, обливаючи старе лице гѣркими слезами.

Якїсь сумнїй та нерадѣснїй почуваня тягли Христю у-передъ. Приходить до мѣста, — бачить — крамниця хозяйска вѣдчинена, — видно, що Загнибѣда вернувъ ся вже до дому. Морозъ подравъ ёѣ по-за спиною, — сердце трудно заколотило ся. — Що-жъ то теперъ вѣнъ їй заспїває? подумала Христя. Не перейшла, — перелетѣла она базаръ и мерщїй повернула у свою улицю. Осѣ и дворище! Тихо въ йому, — ажъ глухо, — нїгде живого невидно. Зъ не-

спокійнымъ серцемъ она мерщій вскочила въ сѣни, а черезъ хвилину знову выскочила блѣда й трусячись изъ страху: хозяйка лежала така страшна! — на шиѣ, на рукахъ видно було чорнй плямы; — зѣтхане було важке, хрыпуче, — се були послѣднй змаганя житя зѣ смертію. Трохи-перегода вернулась Христа въ хату зѣ дячихою. Въ кухни они застали Загнибѣду; — побачивши Христю посваривъ вѣнъ на неѣ кулакомъ. Трохи-не о-пѣвночи положили покѣйну на столѣ. Мовъ пьяна выйшла Христа на двѣръ и сѣла на рундуцѣ, коли ось передъ нею станувъ Загнибѣда. — „Чуешъ! тѣлько слово кому, — не животи-мешъ!“ прошептавъ вѣнъ и пѣшовъ зѣ двору. Христа мерщій втекла пѣдъ комору. Думки про послѣдню страшну пѣдѣю ходили въ еи головѣ ходоромъ. Блѣднй, вранѣшнй свѣтъ стоявъ уже надъ землею, коли она прокинулась-опамяталась. — „А ты тутъ спала?“ роздалось коло неи!“ — то пытавъ ся Загнибѣда. „Знавшъ щѣ?“ почавъ вѣнъ далѣ. „За те, щѣ ты вѣрно служила, добре робила, — на тобѣ, та йди зѣ Богомъ!“ — и ткнувъ ѣй у руки якусь бумажку (стор. 101).

Христа вернулась до матери та нѣякъ не позбулась свого неспокою. Смерть хозяйки марою стояла передъ еи очима. Трохи-перегода Приська понуждала ся въ грошѣхъ и прохала Карпа, розмѣняти ѣй ту бумажку, щѣ принесла Христа. — „Та се ажъ пѣвъ-сотнѣ рублѣвъ!“ скрикнувъ Карпо. — „Пѣвъ-сотнѣ?“ здивувалась Приська, — „пѣвъ-сотнѣ?! Се великй грошѣ! Де такй грошѣ Христи узяти?“ И важкй почутя обняли еи серце. Она не хотѣла вѣрити, щѣбъ хозяинъ давъ Христи тѣй грошѣ. Ёй здавало ся, щѣ хозяинъ помиливъ ся, тому-то сховала она бумажку въ скриню. Але Карпо не вытерпѣвъ и въ шинку похваливъ ся, якй-то добрй заробѣтки въ городѣ! Люде зѣ-разу пѣдхопили ту чутку, и полетѣла она стрѣлою

вѣдъ хаты до хаты. Пішли-заходили по селу дивні вѣсти, — а Грицько сказавъ, що Христа мабуть тї грошѣ вкрала, — а коли жѣнки запримѣтили, що Христа смутна чогось и побиває ся за хозяйкою, то Грицько підструнчувавъ усмѣхаючись: „Чи не помагала лиш и вмирати?!“ Вѣдтакъ Одарка почала вѣдъ Приськи сторонитись, та й дѣвчата вѣ селѣ не забѣгали вже до Христа.

Минувъ ще тыждень, — хтось бувъ у городѣ и привѣзъ новину: Загнибѣду взяли вѣ тюрму за те, що жѣнку задавивъ. Тогдѣ Христа подумала собѣ: що то-жь и плата була їй така велика за те, щобъ мовчала! Ледве-жь лягли Приська й Христа спати, якъ ось увѣшли у хату становый, писарь, Грицько Супрунъ и два соцькї, Кирило й Панько. Становой пытавъ ся Христѣ про се, якъ вмерла Загнибѣдиха, и вѣдки она, се-бѣ-то Христа, взяла тї грошѣ? Вѣдтакъ казавъ вѣнъ єѣ взяти вѣ волость, а при Присьцѣ поставити соцькихъ.

Грицько сказавъ Христи, щобъ швидко збирала ся, и вже й гукнувъ у-друге: „Бачь, яка несмѣла, а людей давити знаєшь?“ — Приська, що доси стояла наче громомъ пририта, при тѣмъ словѣ Грицьковѣмъ вся затѣпала ся и крикнула, що вѣнъ бреше. Очи єи горѣли, — страшна стала она, якъ звѣрь дикїй! Опѣсля Грицько велѣвъ Панькови звязати Христа, щобъ вѣ ноци куды не втекла. Соцькїй скрутивъ їй назадъ руки своимъ поясомъ и вышповъ за нею зъ хаты. Бѣдна мати лежала середъ хаты неначе нежива. При нѣй зѣставъ ся Кирило.

Таки ще тои ноци прийшовъ Панько до Приськи й сказавъ їй, що станового писарь розказувавъ, мабуть то хтось бачивъ, якъ Загнибѣда жѣнку давивъ. „Єго либонь и вѣ тюрму вже засажено“, говоривъ Панько, „такъ вѣнъ почавъ ото крутити. Я, каже, не давивъ, а може хто другїй. Може наймичка, бо тыхъ грошей, що я давъ їй за

день передъ смертю до схову, не стало! Ну, звѣсно, кинулись грошей шукати.“ — „Христя-жь божила ся, що вѣнъ самъ давъ їй тї грошѣ!“ перебила Приська й залилась гѣркими слезами... „Де смерть моя ходить? де вона подѣла ся?“ — одно голосила Приська. — На другій день погнали Христю въ мѣсто, а зъ Приськи тѣлько дозоръ зняли, бо не знайшли нѣчого такого, щобъ и єѣ до того дѣла вязати, хочъ Грицько й гукавъ: „та й стара не безъ грѣха! — певне сама й пѣдсунула дочцѣ такого зѣля, та мовчить, запекла!“ (стор. 111).

Минуло три днѣ, — три днѣ Присьчиныхъ слѣзъ та лементу, невѣшного горя й плакучои скорботы. Прийшла Одарка до Приськи й бачила, якъ въ єи очахъ послѣдня искорка житя вгасала. Вмираючи сказала Приська Одарцѣ: „Коли побачишь дочку, Христю, скажи їй, — скажи: я прощаю їй... Я не вѣрю, щобъ вона таке зробила“... (стор. 114).

Карпо пѣшовъ у волость, заявити, що Приська вмерла, та отъ, старшина сказавъ: „Може вона сама на себе руки положила? Треба писати становому!“ Мѣжь-тымъ староста занедужавъ, а Грицькови довело ся бути за старосту. А вже-жь четвертого дня становый казавъ Приську ховати. Стару нарядили й положили на столѣ. Въ хатѣ тихо, нѣхто не читає надъ покѣйницею... А на дворѣ рай: сонце наче панна въ пышному одязѣ, розгулялось-розъиграло ся. Пташки лящать, теркотять, спѣвають. Все живе-радѣе... Не додивлялись до свѣтової красы Панько й Карпо, працюючи надъ домовиною¹⁾, мѣжь-тымъ коли Кирило ладивъ труну. Коли-жь на другій день шѣсть чоловѣка несли мары зъ труною по-узѣ церкву, зъявилась Христя, котра припала до труны й плачучи голосила:

¹⁾ Домовина — грѣбъ, яма.

„О, моя матінко! моя голубонько!“ Довго силкувались люде, поки Христю вѣдѣвали вѣдѣ труны. Повернули вѣ улицу. Якъ-разъ треба було йти по-узѣ Грицькову хату. Выбѣгла Хивря, выбѣгъ и Хведѣръ та глянувши подравъ мерщѣй кудысь огородомъ; — выйшовъ и Грицько, та й причепивъ ся до Христѣ, пытаючись, вѣдѣкъ она тутъ взяла ся. Та вступилось за неѣ кѣлька чоловѣкѣвъ кажучи, щѣбъ давъ ѣй хочъ матѣрь провести. И оханувъ ся Грицько та мовчки вѣдѣйшовъ вѣдѣ труны.

Якъ Христя поховала матѣрь, то прийшла у волость бумага, що єѣ зовсѣмъ пущено. — „Такъ выкрутилась!“ мовивъ Грицько, чухаючи себе по-за ухомъ. А вже-жъ Христя не хотѣла жити вѣ Марянѣвцѣ. — „Не зостану ся нѣ-за-що тута!“ сказала она до Одарки. „Дало ся минѣ се село у знаки, — провались воно крѣзь сыру землю, окрома божого дому та людей добрыхъ! Пѣду шукати десь кращого мѣця!“ „Хочъ кращого, а хочъ гѣршого, абы иншого!“ — не то сама собѣ, не то Христи, одказала глухо Одарка. — Христя-жъ гѣрко-гѣрко заплакала.

Тутъ кѣнчить ся друга частина „Повѣѣ“. Вѣ третѣй частинѣ, котрой доси не надруковано, зѣобразить отже авторъ побутъ Христѣ мѣжь людьми чужими, и єи вѣдносины до Грицька та Хведѣра Супруненка.

* * *

Критично-литературну оповѣстку про „Повѣю“ написавъ В. Г(орлен)ко вѣ „Кіевскѣй Старинѣ“ (VI. 1883; стор. 366—370). Вѣнъ читавъ лишъ першу частину сеи повѣсти, по-за-якъ другу єи частину надруковано вѣ 1884. р. Критикъ сей запримѣтивъ навпередѣ, що вѣ новѣйшихъ россійскихъ повѣстяхъ зѣ побуту мужицкого нема знаня народного жита, — що вѣ зѣображеню того побуту не видно чоловѣка, нема вѣрного вѣдчуваня єго внутрѣшнього свѣта, єго душѣ, єго характера, — що вѣдтакъ и талано-

виті письменники, примѣромъ Златовратскій, оболѣкають въ простонароднїи формы свои гуманнїи идеалы и про те у своихъ творахъ не проявляютъ найважнѣйшого элементу художницкаго, се-бѣ-то правды. Вѣдтакъ каже критикъ, що украинська литература въ такихъ повѣстяхъ стоить выше вѣдъ россійскои. Будучи простонародною ся литература ставить конечнымъ услѣвемъ своего розвою вѣдомѣсть народнаго побуту. Хочъ она не охоронила въ вѣдъ впливу часу, — вѣдъ сентиментальности й вѣдъ иншихъ подѣбныхъ литературныхъ напрямѣвъ, то все-жѣ головнїи єи репрезентанты держали високо знамя правды. — Про Мирнаго каже В. Г—ко, що простонароднїи побуть єму звѣстнїи у всѣхъ подробицяхъ. Тому-то въ „Повѣи“ нема нѣгде неприроднои ситуацїи: въ мовахъ, въ описахъ, въ акцессорїяхъ — все являє ся само собою на своѣмъ мѣсци и въ своѣмъ часѣ. Долю Приськи й єи дочки може дехто вважати выимковою, — краски письменника-художника можуть здаватися темнявыми. Але-жѣ въ такѣмъ малюнку критикъ не добачає нѣ одной черты, нѣ одной подробицѣ, котра не була-бѣ природною, — реальною. Авторъ не каже й не хоче казати, щобъ такъ жили всѣ жѣнки въ народѣ. Изъ массы типичныхъ проявъ вѣнъ бере таку, яка є потрѣбна для задуманои романтичнои коллизїи. Побѣчь побуту тыхъ двохъ женщинъ (пише критикъ далѣ) зъображено въ сѣй картинѣ рѣзнїи фигуры мужицтва вѣдъ злющого сутяги Грицька Супруна, того справдѣшного демона Приськи, до простодушнаго, добраго Карпа й єго жѣнки, — той-то чеснои пары, котра своєю явою влагоджує сумовите вражѣне зъ-за трагичнои подѣи. — Всюды бачимо живїи особы, чи то въ волостнѣмъ судѣ, чи въ зборѣ мужикѣвъ. Але-жѣ осередкомъ дѣи являє ся все бѣдна низенька хатина зъ безнастанными трудами й клопотами, якъ се буває въ житю. Тѣлько разъ въ однѣй главѣ по-

вѣсти щезає подекуды та сумовита мрака, коли въ рѣдвянѣй ночи Христа зъ дѣвчатами йдуть колядувати. Малюючи таку картинку, мѣгъ бы який шабляновий письменникъ при сѣй нагодѣ блиснути легенькою ерудицією, добутою зъ полиць бібліотеки, але у Мирного на першбѣмъ плянѣ являють ся люде, а не обычаѣ, и про-те въ писаню наблюдає вѣнъ всюды мѣру, малюючи житє природне. По думцѣ критика та пята глава повѣсти, въ котрѣй зъображає ся сцена любовна, визначує ся глубокою и непорочною поезією, мовъ той мѣсяченько, щѣ освѣчує зимову нѣчь. — Такъ отже, якъ каже критикъ, бачимо въ сѣй повѣсти людей зъ прикметами реальными. Найпаче-жь страждуща Приська зъображена авторомъ зъ такою силою правды, яка є доказомъ не тѣлько великого таланту, але й высокои душѣ. Въ сценахъ самыхъ простыхъ простыми словами авторъ досягає глубокого траїзму. Така-то сила справжняго художника, така сила таланту, коли вѣнъ прямує до добра людского!...

Коли-жь В. Г.—ко добаває въ „Повѣи“ високу литературну стѣйність, то иншій критикъ каже, щѣ въ художницѣмъ зъображеню видно въ сѣмъ романѣ „немаловажнїй недостатокъ“. По думцѣ критика сей твѣрѣ є розтяглый, найпаче-жь въ начатку до звѣстки про смерть Шилипа Притыки: тутъ бо чи-мало мѣсяця визначено жалошамъ Приськи про гѣрку єи долю, а по-за-якъ дѣйстнѣсть являє ся наглядно сумовитою, то не треба було авторови користуватись реторичными прикрасами, щѣбъ єѣ по правдѣ зъобразити. Вѣдтакъ каже критикъ, щѣ въ сѣмъ романѣ є немало мѣсць, назначеныхъ до опису подробиць, котрї понятнї самї собою¹⁾.

¹⁾ „Заря“, 1883; № 117. — Порѣвн. „Очерки исторїи украинской литературы XIX. столѣтїя“. Н. И. Петрова. Кїєвъ, 1884; стор. 415.

Нашъ судъ про литературну стѣйность сего роману не е такъ перебрчивый, якъ судъ ось-того письменника, щѣ якось не добачавъ справжнихъ окрасъ сего твору. Правда, щѣ свѣтоглядъ автора являе ся переважно песимистичнымъ, та щѣ Приську зъображено вельми понурою, ба й плаксивою, — правда й се, щѣ початокъ роману е розвильнуватый, та щѣ описъ деякихъ подроциъ е подекуды злишній, — але сѣ й деякѣ иншѣ недостачѣ въ сѣмъ писаню вважають ся дрѣбными супроти величезного ефекту, якѣй вытворюе ся цѣлымъ образомъ за-для художницкого малюнку и зъ-за вдатной характеристики головныхъ дѣевыхъ особъ. Авторъ умѣе сильно вражати нашу душу контрастами тѣни й свѣтла у своихъ картинахъ, и вѣдтакъ не диво, щѣ поодинокѣй картины суть справдѣ мистецкими. Вже-жъ и сумовита вдача Приськи влагоджуе ся чи-мало дружными еи вѣдносинами до сѣмѣ Карпа Здора, котрого дѣтвора несказано радѣла бабуси Присьцѣ (I, стор. 139—140; II., 85—86). А найпаче картинка колядокъ на Рѣздво Христове е миленькимъ зразкомъ въ цѣлѣмъ творѣ, заснованѣмъ на тлѣ темнявѣмъ.

Авторъ хотѣвъ зъобразити тяжкѣй злиднѣ Приськи й еи дочки Христѣ супроти злющого зборщика Грицька Супруна, котрый злигавши ся зъ кѣлькома иншими дуками-богатырями ставъ людскимъ кровопоемъ. Тѣлько-жъ не зовсѣмъ намъ ясно, чому Приська бѣдувала гѣрко, коли ще живѣ еи чоловѣкъ Пилипъ. Та-жъ у нихъ була своя хата й двѣ десятины поля, а вкупѣ зъ моторною дочкою могли они собѣ такожь дещо заробити. А однако були у нихъ такѣй злиднѣ, щѣ не було чимъ заплатити подушного. Може бути, щѣ тев домашне лихо пѣшло й зъ-вѣдти, щѣ Пилипъ бувъ „макухою“, щѣ не вѣдестоювавъ своего, та щѣ иногдѣ трѣхи напивавъ ся (I., 123), — все-жъ таки авторъ мѣгъ

вказати на важнѣйшій причины, зъ-за котрыхъ Притыкамъ тяжко жилось на свѣтѣ. Вѣдтакъ сила Грицька въ громадѣ не являє ся въ дѣйствости такою великою, якою авторъ хотѣвъ еѣ зъобразити. Хочь вѣнъ сказавъ згѣрдно Карпови Здорови: „Твѣй миръ у насъ у рукахъ, отутъ у жмени сидитъ!“ (I., 141), — то все-жь громада не дала вѣдбрати землю Присѣць, и таки показалось, що „голодрабцѣ верховодили громадою!“ — Вже зъ сихъ двохъ прикладѣвъ можна дѣзнатись, що причинова звязъ мѣжь попередними й послѣдующими подѣями вважає ся денекуды не зовсѣмъ консеквентною й виправданою.

Въ першѣй частинѣ сего твору стоить Присѣска на першѣмъ плянѣ, и ажъ въ другѣй частинѣ высуває ся напередъ Христа, хочь и тутъ въ кѣнци уступає ся Христа на заднѣй плянѣ образа супроти сумной катастрофы, се-бѣ-то супроти смерти матери. Присѣска своєю вѣдчаєю нагадує намъ подекуды Мотрю въ романѣ „Хиба ревуть волю, якъ ясла повнѣ?“ Тѣлько-жь на характеристику Присѣски налягъ пессимизмъ автора зѣ всякими прикметами сумовитого свѣтогляду. Такожъ въ головѣ Присѣски снують ся высокѣ думки про пытаня суспѣльно-економичнѣ, ба, можна сказати, що она деякими реторичными окликами перевершила Мотрю. Ось и зразокъ еи патетичного горюваня: „Безъ землѣ — голодна смерть!... Господи! якъ же безъ землѣ бути? Добре тымъ панамъ, — у ихъ вѣв не орано, не мѣряно, а въ насъ той невеличкѣй шматочокъ, а скѣлько-то очей заздритця на його! скѣлько рукъ тягнетця за нею? Кожному хочетця схопити, бо въ земли хлѣборобська сила!“ (I., 152—153). — Все-жь таки Присѣска — се типъ симпатичный, и окроме кѣлькохъ штучныхъ чертѣвъ въ еи характеристичѣ видимо малюнокъ природный и доволь выкѣнченый.

Про характеристику Христѣ годѣ теперъ выдати рѣшучій судъ, по-за-якъ ся героинѣ выступити дѣяльно ажъ въ третѣй частинѣ роману. Хоча-жь она въ звѣстныхъ намъ двохъ частинахъ сего твору являє ся особою бѣльшъ пассивною, то все-жь можна пѣзнати, що въ неи чи-мало енергій духа. Неяснѣ суть тѣлько еи взаиminy до Хведора Супруненка, бо зъ-першу „не такъ дуже припадала до него“, вѣдтакъ прихилилась до него сердцемъ, коли вѣнъ зъ колядокъ проводивъ еѣ до дому, а опѣсля сказала она своѣй подружѣ Горпинѣ, щобъ та выходила за Хведора (II, 91). Такожъ не можна выправдати еи байдужности до рѣднои матери, коли зъ мѣста приѣхала, еѣ провѣдати. По-переду, коли еѣ силомѣць взяли на службу до Загнибѣды, то тягло еѣ, рвало туды, до своєї рѣдненькои жалѣбницѣ, до своєї единой порадницѣ. Опѣсля-жь, ледве пробула въ мѣстѣ кѣлька мѣсяцѣвъ, вернувшись на кѣлька день до матери, скучала она въ рѣднѣй хатѣ. Она сказала, що добре ѣй на службѣ: хозяйнѣ трохи крутенькѣй, за те хозяйка добра людина. ѣй було сумно слухати важку розмову матери зъ Одаркою, тому-то покинула она матѣрь и побѣгла до Горпины. Такъ отже авторъ и не запримѣтивъ, що такѣ наглѣ перемѣны въ процесѣ психичнѣмъ можуть явитись неимѣвѣрными. А вже-жь характеристика Загнибѣдихи в справѣ млада и блѣда, дармѣ, що авторъ хотѣвъ зѣобразити еѣ тихою страдальницею. Коли Загнибѣда въ ноци покравъ ся въ кухню и Христю ставъ цѣлувати, то бѣдна еѣ жѣнка показала на порозѣ и гукнула: „Тѣвай, Христе!“ (II, 74). Такои резигнациѣ супроти свого безталаня не могла ачей проявити женщина, въ котрой жилахъ кружляла ще тепла кровь. Тому-то и здае ся намъ се неимѣвѣрнымъ, що Загнибѣдиха, жалѣючись на свою гѣрку долю, просила Хри-

стѣ, щобъ не втаювала вѣдъ неи того, що Загнибѣда буде
ѣй казати (II, 75).

Въ загалѣ въ писаню Мирного менше вдатными бу-
вають такі типы, що натякають на вдачу идеальну, мѣжь-
тымъ коли зъображене реального житя вважае ся тамъ
природнымъ и мистецкимъ. А вже-жь, нѣгде правды дѣти,
найбѣльше вдатною в характеристика особѣ, стоячихъ на
другѣмъ, або й на третѣмъ плянѣ сего образа. Се суть
типы Карпа й Одарки Здорѣвъ та й соцького Кирила.

Про Грицька Супруна й про Петра Загнибѣду мож-
на-бъ се запримѣтити, що ихъ характеристика внодоба-
ла-бъ ся далеко бѣльше, коли-бъ въ нихъ було трохи мен-
ше натуры злющои и демоньскои.

Найбѣольшою стѣйностію литературною вызначають
ся ось-які картинки въ сѣмъ творѣ: 1. Христа зъ дѣв-
чатами біля церкви (I, стор. 137—138). — 2. Приська й
дѣтвора Здорѣвъ (I. 139—140). — 3. Сѣльскій дѣвчата
у старои Вовчихи, досвѣтчанои матери (I. 143—144). —
4. Колядки дѣвчатъ (I. 145—150). — 5. Приська у Здо-
рихи, коли дѣти ви купають ся (II. 85—86). — 6. Христю
вяжуть и вѣдуть у волость (II. 106—107). — 7. Смерть
Приськи (II. 112—115). — 8. Одарка варить вечеру й роз-
казуе дѣтямъ про смерть бабусѣ Приськи (II. 116—117). —
9. Приська нежива лежить на столѣ, а на дворѣ рай (II.
119—120).

Въ сему романѣ в такожь одинъ гарный и просто-
рый эпизодъ, котрый же легко можна пропустити, не на-
рушаючи звязку оповѣданя. Симъ эпизодомъ уважае ся
оповѣдане про Йосипенковій хуторѣ, куды вступавъ соць-
кій Кирило, вѣдучи Христю на службу до Загнибѣды (II.
45—49; 84. 95—96).

*

*

*

Зъображаючи лихолѣте робучого люду авторъ вказавъ на невзгодины въ сѣльскѣй сѣмьѣ, коли въ неѣ ввѣйде паньске байстря, ѣ стане по-своему коверзувати та занашувати тихій таланъ хлѣборобского побуту. Тѣ невзгодины змальовано въ образкахъ зъ житя п. з. „Якъ ведецця, такъ и живецця“.

Ось розказує Мирный про князя Батієва, котрый збудувавъ собѣ двѣръ у степу, мовъ крѣпость проти мѣста. Вѣнь бувъ вередливый и страшный, а коли вмеръ, то зъ нимъ умерла ѣ Батієвщина. Люде, щѣ тамъ жили, одинъ по одному розтеклись-розбрились, — зѣставсь одинъ старый сторожъ Грицько. Вѣнь дожидавъ молодого панича изъ столицѣ, та отъ, роки минали, а панича не було. Вѣд-такъ двѣръ зарѣсь буряномъ, палаць опустивьсь, а садъ розрѣсь ся мовъ лѣсь. У того-то Батієва була гарна ключниця — звали єѣ Оришкою. Трохи зъ-годомъ казавъ вѣнь своему дворецькому Остапови, одружитись зъ тою ключницею. Та не жилось гараздъ старому дѣдови зъ молодою Оришкою, — вѣнь ставъ пити та ѣ не проживъ и року въ парѣ зъ дружиною. А черезъ пѣвтора року пѣсля єго смерти вродилась Орищѣ дочка. Добре-жъ було Орищѣ ѣ маленькѣй Парасцѣ, доки живъ Батій. Параска виховалась до десяти лѣтъ, якъ панна, — она не знала, де щѣ ѣ якъ бере ся, она знала одно — дай! и те, чого тѣлько душа єи забажала, було ѣй дано. Старый князь пестивъ єѣ мовъ свою рѣдну дитину: всяке єи вередливе бажанє зъ-далека бачилось, або ѣ пригадувалось. Коли-жъ Батій умеръ, то Оришка дѣстала стару хату и зъ дочкою гѣрко бѣдувала. Все-жъ въ мужичихъ жилахъ єи дочки кровь панова голосно обзывала ся; тому-то мати не зробила зъ неѣ працьовитѣи крѣпачки, невсыпучѣи хозяйки, хочъ неразъ на неѣ сварила за єи ледачу вдачу. На панщинѣ Параска не робила, якъ другѣ, а бѣльше ба-

вилась, заводила сміхи й реготы. Она вже стала дівкою вродливою, а приходило ся своє красу дрантемъ прикрывати. А вже-жъ хочъ хлопцѣ липли до неї, то не посылали старостѣвъ. Та й Параска не дивилась на крѣпацкихъ парубкѣвъ, — їй хотѣлось мати коли не панича, то купця, а вже найменше мѣщанина. И ось по смерти Оришки найшовъ ся судовый паничѣ, Иванъ Трохимовичъ, щѣ почавъ до Параски приставати. Та не довго ходила она зъ тымъ паничемъ гуляти до Батіівського саду, — засѣли парубки й спѣймали ихъ обоихъ на ровѣ, а коли про нихъ всѣ Батіівцѣ загомѣли, то паничѣ переставъ ходити въ садъ и не хотѣвъ бачитись зъ Параскою. Про-те вѣдъ сорому й горя бѣгала она по полю, по Довгоселѣвцѣ й плакала-рыдала. И треба було Йосипови Грицаенкови стрѣнути ся въ той часъ зъ Параскою. Вѣнѣ бувъ сынѣ козака Ониська Грицая, щѣ зъ жѣнкою Явдохою живѣ на Довгоселѣвцѣ. Крѣмъ Йосипа бувъ въ Ониська ще сынѣ Яковѣ. Якова, якъ старшого, батько призывчаювавъ до господарства, а про меншого говоривъ, щѣ се буде москаль.

Йосипѣ обѣцявъ Парасцѣ, щѣ она єго буде, щѣ вѣнѣ вызволить єѣ зъ-пѣдѣ крѣпацтва. Коли-жъ Параска помѣтила, щѣ зъ нею дѣе ся щѣсь-то не-абы-яке, то насѣдала она на Йосипа своими жалоцями. Ажъ ось за тыж-день передъ весѣлємъ Якова Йосипѣ взявъ тайкомъ изъ скринѣ батькѣвской бѣльшь сотнѣ грошей, и въ Чорному Яру звѣнчавъ ся зъ Параскою. Дѣзнавши ся про се лихо, батьки єго тяжко зажурились. Вѣдтакъ Йосипѣ вернувъ ся ажъ обѣ Рѣздвѣ, нанявъ на Прилипцѣ бѣдну хатину й оселивъ ся зъ жѣнкою. Стара-жъ Явдоха почала черезъ людей переказувати, щѣбъ сынѣ прийшовъ та й повинивъ ся батькови, але Йосипѣ не приходивъ, не показувавъ ся, — ходивъ по роботахъ. Та кобы дома мавъ вѣнѣ вѣдраду въ злидняхъ! — а то Параска не жалѣла єго, ворочала

нимъ на всѣ боки. Передъ жнивами найшлась у него дитина. И отъ, Явдоха не выдержала, пошла побачити онука й провѣдати сына. Та засумувалась она тяжко: нужда, недостача, неохайнѣсть глибоко вразили сердце матери, а непривѣтливѣсть невѣстки выгнали єѣ зъ хаты. Коли-жь при наборѣ рекрутскѣмъ Йосипъ перемѣнивъ Якова, щѣ якъ старшій стоявъ на черзѣ, то батько примиривъ ся зъ нимъ и привѣвъ єго до дому. Такъ отже Йосипъ живѣ зъ Параскою въ другѣй половинѣ хаты батькѣвскои. Та дѣзнавъ ся старый Онисько зъ Явдохою, щѣ Йосипови недобре жилось зъ Параскою. Вже-жь самъ Йосипъ черезъ мѣсяць, якъ зъ Параскою побрались, побачивъ, якъ гѣрко вѣнъ помиливъ ся, та все таявъ на своѣй души, гнѣтивъ на своему серци, — ажъ въ батькѣвскому домѣ не стерпѣвъ вѣнъ разъ вередливыхъ забаганокъ своєи дружины и ставъ на неѣ гримати, такъ щѣ вѣдъ бѣйки вздержавъ єго лишь старый отецъ. И дивнымъ дивомъ сказавъ Йосипъ незабаромъ братови Якову, щѣ вѣнъ все-таки любить Параску, хочъ она й вѣдьма!

Якъ батько выражавъ Йосипа до службы вѣйсковои, то сказавъ: „Оця хата, де живу, половина левады, половина землѣ, скоту й инчого добра — все на Йосипа, друга половина — на Якова“ (стор. 185)¹⁾. Коли-жь Йосипъ пошовъ у москалѣ, то на Грицаєвому дворищи стало глухо-пусто-темно, неначе чорнѣ хмары налягли надъ нимъ, сповили єго. Явдоха не выдержала, — злягла та бѣльше не вставала. Пѣсля єи смерти Онисько ходивъ мовъ прибитый, а до того вѣдъ Йосипа приходили нерадѣснѣ вѣсти: то занедужавъ, то жите єму остогидло. И пошовъ Онисько за Явдохою. Тогдѣ вытребенькамъ Параски не було впину. Она перейшла въ нову хату й зажила собѣ

¹⁾ „Рада“. Частина друга. 1884.

нанею: що-дня у неї гуляня, що-дня бенкетъ. Про свого сына Василя говорила, що вѣнъ буде паничъ, бо й заводу паньского. Незабаромъ причепилась она до Ивана Трохимовича, давного знаемого зъ Батївщини, що бувъ батькомъ би Василя. Мѣжь-тымъ почувла она себе матѣрю вѣдъ москаля Йосипа. А вже-жь Йосипа она нѣколи не любила, — вѣнъ бувъ їй потрібнымъ, щобъ вызволити єѣ зъ неволѣ, зъ неславы. Коли-жь Параска запросила разъ того панича до себе на пиръ, то Якѣвъ вскочивъ у хату лютий якъ звѣрь, почавъ выганяти жѣнокъ и взявъ ся до панича, що женихавъ ся до Параски. Якѣвъ хотѣвъ навчити Параску, якъ поважати брата, але не вдѣявъ нѣчого, — паничъ утѣкъ за-здалегѣдъ, а вѣнъ зъ персердя занедужавъ. Та отъ, Параска задумала новий бенкетъ, тѣлько-жь не повелась їй та забеганка, бо паничъ не хотѣвъ уже прийти до „череватой сучки“. И справдѣ трохи-перегодя родилась у Параски дочка, що назвали єѣ Галею. Та не злюбила мати дочки, бо батько би бувъ „мужикъ-неотеса“.

Коли-жь Галя пѣдросла, то Василь згнуцавъ ся надъ нею и мучивъ єѣ своими вытребеньками. Параска-жь радѣла тѣлько свому сынови: коли не вдалось їй панувати, то бажала, щобъ сынъ бувъ паномъ. Тому-то казала она Василеви вчитись, але вѣнъ не любивъ книжки и завидувавъ Грицькови и Ивасеви, сынамъ Якова Грицаєнка, котрї бѣгали собѣ на воли.

Се оповѣданє назвавъ авторъ образками зъ житя. Досѣль списавъ вѣнъ тѣлько два такї образки: 1. День на пастѣвнику. 2. Батьки.

Въ першѣмъ образку бачимо трѣохъ хлопцѣвъ на пастѣвнику: Грицька, Ивася и Василя. Хлопцѣ грались въ пѣжмурки, а вѣдтакъ Ивасъ переймавъ свого бычка, що якъ вѣтеръ поперѣ вповоджѣ поля. Мѣжь-тымъ Ва-

силъ пошовъ въ Батіѣвшину, въ садъ, и сидячи на окопѣ поровъ ножикомъ ящѣрку. Незабаромъ счинилась мѣжь Василемъ и Грицькомъ ворожнеча томѹ, що оба браты (Грицько й Ивасъ) напоили свѣй товаръ, а Василевого товару не гнали до воды. Опбсла Василь вѣдлучивъ своихъ овечать, зайнявъ руденьке телятко й погнавъ до водопою. Вѣнь довго не вертавъ ся, вже й Грицько заснувъ, и Ивасъ прокинувъ ся, а его все не було. Ажь ось учули оба браты, що щось десь грає. Якъ же погнали они овечать до озера, то побачили Василя, щѣ сидѣвъ на берегу и гравъ на дудцѣ. Ивасъ першій побѣгъ до него и взявши дудку Василеву, зрадѣвъ вельми, коли дудка й въ него заграла. Вѣд-такъ оба браты взяли ножика у Василя и зробили собѣ дудки. „Разомъ три дудки ускочили въ хлопячй роты, роздули ся широко щоки, мовъ хто туды кулаки попѣд-кладавъ, выпялись очи й три голоса, пискучій, тонкій и товщій, зычно пронеслись у вогкому повѣтрѣ надъ озеромъ. То була не мистецька гра майстрѣвъ-музикъ, а певне й вѣй не зрадѣли-бъ такъ хлопцѣ, якъ своему незъумѣлому wygrаваню. Вони нѣчого не грали, та й не вмѣли що-небудь грати, а такъ дудили-деренчали, той своє, а той своє“... (стор. 153)¹⁾. Про спѣрку, про змаганя де й споминка дѣлась, все те забулось!

Сей першій образокъ змалювавъ Мирный такъ гарно, що красшого нема мѣжь картинами сего талановитого художника. Побѣчь сего образка, щѣ-до стѣйности артистичной, вызначує ся ще тѣлько картинка п. з. „Польова царѣвна“ въ романѣ „Хиба ревуть волю, якъ ясла повнй?“ Та й нѣгде правды дѣти, Мирный є не-абы-якій мистецъ въ зъображеню сценъ идилличныхъ.

¹⁾ ibid.

Вже въ першомъ образку описавъ авторъ Батівщину й спомнувъ про чудного того князя Батієва. Водтакъ въ другомъ образку („Батьки“) змалювавъ вѣнъ побуть сѣмьѣ Ониська Грицяя, котрого сынъ Йосипъ одруживъ ся зъ Параскою, дочкою Оришки, щѣ жила колісь на дворѣ князя Батієва. Сей другій образокъ проявляє справдѣшню трагедію сѣльскои сѣмьѣ, и водтакъ темнявий его кольоритъ справляє въ души нашѣй сильне вражѣне найпаче за-для того, щѣ вважає ся контрастомъ до ясныхъ красокъ, якими вызначує ся першій образокъ. Та й характеристика Ониська й Явдохи, батькѣвъ Якова й Йосипа Грицаєнкѣвъ є природна й вельми вдатна, мѣжъ тымъ коли постать Параски змалювано красками не-въ-мѣру искравыми.

* * *

Въ попереднихъ повѣстяхъ зобразивъ Мирный понайбѣльше сумовиті картины реального житя. Въ оповѣданю-жъ „Ловы“ хотѣвъ вѣнъ зладити ескизъ гумористичный зъ побуту полицейского пристава, котрый ловивъ злочинцѣвъ, та вкѣнци попивъ ся въ дураки, бо замѣсьць двохъ злочинцѣвъ зловивъ вѣнъ въ гостинници свою молоду дружину зъ офицеромъ-артилеристомъ¹⁾.

Головнымъ дѣячемъ въ сѣмъ оповѣданю є Гриць Костенько, попенко, щѣ зъ-першу бувъ попыхачемъ, ходивъ у москаль, а водтакъ ставъ служити въ полиціи въ однімъ великѣмъ мѣстѣ. Незабаромъ усмиривъ вѣнъ робочихъ на цегольни одной барынѣ и ставъ у полицмайстра першій

¹⁾ Въ письмѣ до автора сеи исторіѣ литературы вычисливъ Мирный всѣ свои творы, але не спомнувъ нѣчого про „Ловы“. Одначе мы вважаємо се оповѣданє творомъ Мирного не только за-для того, щѣ въ „Ватрѣ“ (де се оповѣданє надруковано) авторомъ его названо Панаса Мирного, але й тому, щѣ способъ писаня вказує на хистъ автора повѣсти „Лихі люде“.

на щоту. Коли-жь перша его жѣнка вмерла на чахотки, то черезъ два тыжднѣ одруживъ ся вѣнъ зъ гарною институткою Орисею Гирѣвною. А ѣй всего другій мѣсяць минавъ, якъ выйшла зъ институту, де въ глухихъ, нѣмыхъ стѣнахъ самотня думка малювала ѣй срѣбнѣй райтузы й брязкучѣй шпоры. А вже-жь Костенько бувъ вельми щасливый. Коли вѣнчавъ ся зъ Орисею, то думавъ собѣ: „Держѣть ся теперь, глупои ночи дѣти! Не сховається вѣдъ мене и пѣдъ землю; — такого звѣря заповонивши всѣхъ васъ заповоню!“¹⁾ — А она, якъ та голубочка полхлива стояла била него, и тѣлько коли-не-коли зъ-коса стрѣляла очима на офицера-артилериста.

Минувъ тыждень, тыждень солодкихъ поцѣлункѣвъ, палкихъ обѣймѣвъ, нестямного весѣльного щастя. Та за той тыждень неразъ вѣдрывали Костенька вѣдъ Орисѣ для якихъ-ось таемныхъ дѣлъ, тихого шушуканя та заговорѣвъ. Ажь ось хотѣвъ вѣнъ зловити одного великого злочинця, — ему заблаглось бути полицмайстромъ. Вѣд-такъ сказавъ жѣницѣ, що она може зъ тыждень сама поживе. Тогдѣ-жь заявила она, що хоче ѣхати до подруги на село. А вже-жь вѣнъ збрехавъ, сказавши Орисѣ, що тыждень не буде его дома. И подумавъ вѣнъ собѣ: „Добре, що не допытується, куды ѣду? чого ѣду? На-що ѣй те знати! Молода та жалѣслива, вона певне прийметься жалемъ до тыхъ, на кого мы тенета розставляемо; — почне заступати ся, прохати... Якъ передъ нею выстояти? Краще, що не допытується!“ — У вечерѣ провѣвъ Костенько свою жѣнку на „чавунку“²⁾, а зъ-вѣдтамъ вернувъ ся „у часть“ не голубонькомъ тихенькимъ, якъ вы-

¹⁾ „Ватра“. Літературный Збѣрникъ. Выдавъ Василь Лукичъ Въ Стрыю, 1887; стор. 42.

²⁾ „Чавунка“ — желѣзница, дворець желѣзницѣ.

дававъ себе бия Орісѣ, а крукомъ хижимъ. И ось оповѣстивъ его десятникъ, що въ гостинницю Хвольсона приѣхали якійсь два пасажеры, — заперлись и не хотятъ себе назвати. Очи Костенька загорѣли ся. „Слава Богу!“ подумавъ вінъ собѣ. Черезъ півъ години бувъ вінъ уже въ гостинници. Зъ жандармскимъ адъютантомъ підійшовъ вінъ до дверей и крикнувъ: „отворѣть!“ — але зъ-за дверей почувъ ся глухий голосъ: „иди до чорта! — не отворю!“ Тодѣ Костенько казавъ десятникови розбити двери; — они розскачили ся підъ ударомъ дубовою довбнѣ. Въ хатѣ було темно. Принесли свѣчку, — посередъ хаты стоявъ высокій та бравый чоловікъ въ офицерскій одежи, а бия него неначе лебѣдонька бѣла — Оріся! Жандармскій адъютантъ глянувъ на Орісю, мугикнувъ и промовивъ: „Ну, съ такімі преступниками мнѣ нічево дѣлать! Вручаю їхъ вамъ!... До свіданія!“ — „Бачъ який! дуривъ мене: казавъ, зъ города поѣду, та й збрехавъ!“ граючи очима, промовила до Костенька Оріся. — А вінъ, якъ стоявъ, такъ и посунувъ ся. Якъ бы не піддержавъ его десятникъ зъ-заду, певне розбивъ бы объ долбвку голову.

На другій день по всему городу, наче въ барабанъ били, гомонѣли люде про тѣ ловы. Однѣ насмѣхали ся, другѣ жалкували. Ажъ ось мѣжь купою людей, на стежцѣ до двѣрця, показавъ ся Костенько підъ руку зъ своєю Орісею. Вінъ бувъ чогось трохи блѣдый, а она склонившись на его плече, обводила приязно всѣхъ очима... Вѣдъ того часу Костенько бѣльше не ходивъ на ловы. Незабаромъ его зробили полицмайстромъ.

Се гумористичне оповѣдане кидає ярке свѣтло на полицейскій порядки въ Россіи и подає важку науку, що, хто ловить людей, нѣбы-то якихъ-ось злочинцѣвъ, може самъ попасти въ тенета химерной долѣ. А вже-жъ про литературну стѣйнось сего короткого оповѣданя можна

се запри́мѣтити, що се тѣлько невыкѣнченый ескизъ, дарма́, що въ писаню бачимо хистъ знатного художника. Дещо остае ся тѣтъ таки неяснымъ, а дечого треба догадуватись. Такъ не знаемо, чи Костенько справдѣ любить Орисю, чи тѣлько удававъ коханѣ до неи, а вѣдтакъ догадуемо ся, що вѣнъ не вѣривъ їй, мабуть-то она їде на село до свои подруги.

*

*

*

Въ житю бувае таке, що крайности зъ собою стыкають ся. Не зберѣгъ ся екстремѣвъ въ писаню й Панасъ Мирный, по-за-якъ придержуючись реального напряду литературного зладивъ такожь мистично-символичну казку „про Правду та Кривду“¹⁾. Сю казку вложивъ вѣнъ въ уста старои бабушѣ, котра бувало якъ розпуститъ свои „казы та переказы“, то й не переслухаешъ нѣякъ.

„Отъ, одного разу“, каже Панасъ, „зѣбрали ся мы коло неи: я, Ивасъ бѣлоголовый, Прися мигласта та Грицько меткѣй, и напали ся раптомъ: кажѣтъ та й кажѣтъ, бабусю, казки!“ — Тымъ-то дѣтямъ розказала отже стара бабуся ось-яку казку про Правду та Кривду:

Давно-давно за царя Гороха та за соломяного бога, та за князя Хмеля, коли людей було жменя, або ще й людей тогдѣ не було, — якъ появили ся на свѣтъ двое дѣвчатокъ-близнятокъ. На земли тогдѣ нѣ былиночки не росло, анѣ травиночка не красила еи чорнои коры... Сѣрѣ туманы снували по земли, темнѣ та непрогляднѣ хмары огортали й крыли вѣдъ ясного Сонця... Саме тогдѣ

¹⁾ Казку про „Правду та Кривду“ присвятивъ Мирный „своимъ дорогимъ небожатамъ“: Петрусеви, Пася й Олютѣв. — Бъ надруковано у Львовскѣй „Правдѣ“, томъ II. (сѣчень, лютый, марець) 1889. р., стор. 233 - 254.

родились тѣ дѣвчатка-близнятка. Зачало ихъ ясне Сонечко, поливали й росли дощовѣ воды, напували свѣжѣ росы, буйнѣ вѣтры гойдали ихъ на своихъ легесенькихъ крылахъ, а блѣдолицый Мѣсяць и зорѣ ясноокѣ доглядали ихъ тихого спокою. — И выросли они всему свѣтови на диво; они не знали, щѣ таке ворожнеча й згода, щѣ добро, щѣ лихо, щѣ мое, щѣ твоє, бо все було ихъ недѣлене, нешматоване. Не маючи чоловѣчої облуды, якъ тѣ янгелята, носили ся они по-надъ землю, поринали въ темныхъ хмарахъ, хапали блискавицѣ руками й граючись кидали одна на одну... Красне Сонечко стояло середъ неба й усмѣхаючись прыскало на нихъ золотыми искорками, — они хапали тѣ искорки у жменѣ й розсѣвали ихъ по всему свѣту.

Минуло чи-мало часу... Ажъ ось одного разу ясне Сонечко натомившись свѣтити за цѣлый день,плыло до спокою... „На добра-нѣчь, мамо!“ сказали дѣти. „Спочивайте собѣ, намъ и пань-отець Мѣсяченько посвѣтитъ. Але Сонце вѣдказало, щѣ сегодня не пустить вѣдъ себе Мѣсяченька, — нѣкому буде дѣтямъ свѣтити¹⁾), — вѣдтакъ оно буркнуло: „Хай лишень хочъ одну нѣчку та всегосвѣтня повѣя попоникає, дожидаючи старого перелесника!“²⁾ Дѣвчатка глянули на матѣрь гнѣвну, червону, переглянули ся мѣжь собою й усмѣхнули ся. Они лягли спочивати посередъ чорной хмары, а коли непроглядна темнота обняла весь свѣтъ, вечѣрня Зѣрка выринула на краю неба, а за нею посунули зорѣ, спѣваючи та граючись.

¹⁾ Въ руско-украинскихъ колядкахъ зѣображає ся Сонце богинею, жоною Мѣсяця.

²⁾ Тутъ натякнуло Сонце на вечѣрню Зѣровку, до котрой лицавъ ся Мѣсяченько.

Дівчата-близняточка не спали; они запримѣтили невеличкого червячка, що підкравшись ущипнув їх злегенька. Червячокъ розказавъ имъ, що вѣнъ — Сумъ, его батько — Гнѣвъ, а мати — Темнота. Се були вороги свѣта. Колись они жили зъ нимъ въ миру, поки Сонце, бажаючи всѣма старшинувати, не занастило того спокою. Аж ось Мѣсяченько ставъ лицятись до вечѣрньої Зброньки. Сонце побачивши се, розсердило ся вельми й гукнуло до Мѣсяченька: „А ты, стара лыса собако! Ты-жь боживъ ся, ты-жь присягавъ ся, що окрѣмъ мене у тебе другої немає!“ И выхопивши зъ-за себе здоровенного меча, зъ усею маху вдарило оно Мѣсяченька по головѣ...¹⁾ Бѣльша половина мѣсяцевої головы плюснула за гору, а невеличкій серпокъ, перекотившись черезъ усе небо, зависъ на другому краю. — Якъ се побачили дівчаточка-близняточка, отетерѣли они. Имъ уже давно-бъ пора встати, ранньою рососою умыти ся, на добры-день матери сказати, а они й не рушались. Имъ було страшно своєї матери, така она сердита та люта имъ здала ся. Припавши до хмары, они бояли ся й глянути на неѣ.

А тымъ часомъ и она повила ся хмарами... Цѣлый день носивъ ся надъ свѣтомъ братъ Темноты Морокъ, а Сумъ плазавъ за нимъ, та точивъ свѣтове серце. Темнота передъ тымъ ходила важкою и якъ-разъ на той часъ породила дівчинку, болѣзну та плакучу. Гнѣвъ, батько, назвавъ еѣ Слезою. Она зъ-разу заповонила весь свѣтъ. И отъ, свѣтова слѣза запала якось до одного дівчатка-близнятка въ серце й неначе огнемъ опекла. Се була Журба, що не хотѣла вже вѣдступити вѣдъ дівчатка. Тодѣ стало оно передъ сестрою жалкуватись про таку

¹⁾ Такий переказъ про долю Мѣсяця зустрічаємо такожъ въ литовській митології.

всесвѣтню неправду, яку заподѣяло Сонце, караючи Мѣсяця... За слезами оно й не побачило, якъ зъ-за хмари выплыло Сонце, котре гѣрко промовило: „До чого я дожила ся — до чого? Своя кровь устає проти рѣднои матери й якъ чужу судить! Будьте-жь вы, мои дѣточки, проклятї одъ сего часу и до вѣку! Хай не буде мѣжь вами нѣ миру, нѣ ладу нѣколи! Ото вамъ у низу земля чорнѣе, — идѣть на неѣ и володѣйте нею. Ты (каже на першу), котра на мене такъ нарѣкала, за правду кричишь, и зови ся ты Правдою, — а ты (повернула ся до другои), за те, що посмѣла зъ сестрою про мене базѣкати, зови ся Кривдою!“ (стор. 242)¹⁾. — И се сказавши, якъ стрепенуло хмару, такъ тї дѣвчаточка неначе грушѣ й впали на землю.

Отъ, якъ скинуло Сонце Правду та Кривду на землю, то й стали они володѣти нею. Та нема мѣжь ними нѣякои згоды: що-денна сварка та лайка, що-деннї шкоды та перешкоды. Не рѣднї сестры, а вороги лютї! Трохи зъ-годомъ подѣлились они всѣмъ, що є на земли, щобъ уже не сперечатись та собѣ не шкодити. И стали они володѣти: Правда землею и повѣтремъ, а Кривда — водою, туманами сивыми, хмарами чорными, вѣтрами буйными. Коли-жь Кривда пакостила Правдѣ найпаче своими вѣтрами, то гѣрко-тяжко стало Правдѣ: Сумъ у серце впивъ ся, Журба душу опанувала. Заплакала Правда й всю долину, де жила, змочила своими слезами, мовъ дрѣбнымъ дощемъ. Рыдаючи не бачила она, що, де слѣза впаде, тамъ трава росла, де крапелька осѣдала, тамъ квѣточка розцвѣтала... Угледѣло ясне Сонечко, й ему такъ подобала ся та краса на земли, що оно часто спускало ся на тї долины спочити, покачати ся, розправити на шовковѣй травицѣ свои кѣсточки натомленї, надыхати ся пахощами запашныхъ квѣточокъ.

¹⁾ „Правда“. Томъ II. Свѣчень, лютий, марець. 1889.

Якъ не шкодила Кривда Правдѣ, та нѣчого не вдѣяла. Тому-то заздрѣсть люта щипала Кривду за серце, ѣла поѣдомъ, спокою не давала. Вѣдтакъ почала она до Правды хитрощами пѣдходити. — „Гарно“, каже Правдѣ, „гарно у тебе, якъ у раю тому. Отъ, тѣлько чого тобѣ не стае? — нема въ тебе нѣчого живого?“ И порадила Кривда Правдѣ, намножити-наплодити животна при помочи Огневика. Той-то Огневикъ бувъ рѣднымъ братомъ Сонця; его запроторено на вѣки пѣдъ землю за те, що въ спѣрцѣ Сонця зъ Сумомъ вѣнъ выпѣкъ Темнотѣ очи. Ажъ ось Кривда прикликала Чорторыя, и той докрутивъ ея до той пронорины, де сидѣвъ Огневикъ. Якъ же Кривда допомогла ему побачити свѣта, то казавъ вѣнъ ѣй взяти грудку глею. Вѣдтакъ Кривда розплескала ту грудку, а Огневикъ дыхнувъ на неѣ. И зъ той грудки вчинилась рыбонька, щѣ стала въ водѣ гратись. Коли-жъ Правда побачила рыбоньку, то озвалася до Кривды: „Сестро! щѣ хочь бери, тѣлько намножь минѣ життя на земли!“ И одказала Кривда: „Нѣчого минѣ, сестро, не треба. Дозвѣль тѣлько минѣ кунно зъ тобою тымъ, щѣ намножимо, володѣти, надѣ усѣмъ живымъ и свою волю мати“.

Отъ згодили ся они й почали зъ землѣ всяку всячину лѣпити. Правда лѣпила метеликѣвъ цвѣтныхъ, пѣблѣкъ та комашокъ усякихъ, а Кривда пташокъ-полетушокъ, звѣрѣвъ-грызунѣвъ, кротѣвъ-вертунѣвъ и и. Незабаромъ дядько Огневикъ удмухнувъ кождому житя. Вѣдтакъ все те розтекло ся по всѣй земли. Правдине сотворѣне игралось по травици, по квѣточкахъ, а Кривдине сотворѣне понѣвечило, попусвало все, на що тѣлько накинuloсь. Дѣйшло ся до того, що й ѣсти вже не стало нѣчого. Тогдѣ нараяла Кривда одно одного ѣсти. Розпочала ся мѣжь усѣмъ живымъ вѣйна страшенна; — наплодили ся всякѣ бойовики: котики, лисицѣ, вовки-сѣро-

манць, медведь... Почало ся такє, що вже й не розберешь, хто правый, хто винуватый. Той правый, хто кого здолавъ, а той винуватый, що подавъ ся.

Самє тогдѣ знайшовъ ся и Чоловѣкъ. Правда, якъ углядѣла его, такъ и сказала Кривдѣ: „Теперь, лукава сестро, все тобѣ вѣддаю, — одного тѣлько его не вѣддамъ. Выховаю його та выгляжу, напою його сердце чаромъ-любовою, натопчу його голову розумомъ добрымъ, натхну въ його душу правду святую и настановлю царемъ на земли. Хай усѣмъ заправляе, надъ усѣмъ володѣе!“ — Отъ и почавъ Чоловѣкъ порядкувати на земли; — заразъ наказавъ, щобъ нѣхто нѣкого не зъобижавъ, щобъ усѣ въ миру жили. Та ба, нѣхто не хотѣвъ его слухати. Медвѣдь коня розбравъ, вовкъ вѣвцю задравъ, лисица курей поѣла... Привели винуватыхъ на судъ. И повинили ся злочинць передъ чоловѣкомъ, просячи, щобъ ихъ розсудивъ по правдѣ, по закону. — „Якъ намъ жити? чимъ годуватись?“ говорили они. „Мы-жъ усѣ зъ голоду помремо, — а якъ намъ зъ голоду помирати, то краще повели намъ головы повѣдтинати!“... Чоловѣкъ подумавъ-погадавъ, — звелѣвъ усѣхъ выпустити, й не сказавъ нѣкому нѣчого. Вѣнъ взявъ тѣлько всѣхъ грызунѣвъ та щипунѣвъ, що травою годувались, пѣдъ свѣй призоръ, — боронивъ ихъ вѣдъ хижакѣвъ, що одно другого ѣли. Намноживъ вѣнъ чередъ усякихъ, — самъ ставъ пастухомъ. Заживъ першій чоловѣкъ паномъ, — скотину множивъ и самъ множивъ ся. Дѣждавъ вѣнъ багато сынѣвъ и дочокъ, онукѣвъ и правнукѣвъ, та доживъ до старости. Вмираючи не лишивъ вѣнъ нѣякого рзпорядку, тому-то самый старшій хотѣвъ старшинувати, але другі не хотѣли ему корити ся. Они домагались, щобъ усѣхъ по-рѣвну дѣлити, — щобъ нѣкому не було завидно. Почали дѣлитись. Лѣчать, дѣлять, та отъ, одно зѣстае ся лишне, або кому одного не достае.

Не могли помиритись: зъ-першу змагались на словахъ, а далѣ дѣйшло дѣло и до бѣйки. Уставъ рѣдъ на рѣдъ, колѣно на колѣно; — розпочали сѣчу душоубну, выбили народу чи-мало, выгубили цѣлї роды, выполонили цѣлї колѣна. Зѣстало ся не багато нащадкѣвъ, щѣ розтаскали на-чисто добро батькѣвске й порозтѣкались мерщѣй одно вѣдъ одного въ рѣзній краѣ, несучи въ своему серци ненависть люту та ворожнечу тяжку на тыхъ, вѣдъ кого вѣдрѣзнили ся.

Такъ то Кривда знайшла притычину, приступити й до чоловіка, и черезъ него вже опанувала всѣмъ свѣтомъ. — Зъ того часу пройшло багато лѣтъ, минуло чи-мало вѣкѣвъ; — розкорѣнили ся люде, вкрыли всю землю собою, нарobili царствъ и царѣвъ, паньствъ и панѣвъ, та Правды не залучили до себе. Чимъ далѣ, то все та Кривда розкорѣняе ся та ширить ся, старшинуе та пануе на земли, а Правда, голодна та холодна, сновидае по свѣту, горемъ сыта, слезами полита...

Якъ скѣнчила бабуся сю казку, то спытавъ ся еи бѣлолицый Ивасъ: „Бабусю! а настане коли такій часъ, що Правда одолѣе Кривду й почне на земли панувати?“ — Але бабуся не одказала, тѣлько низько-низько склонила голову и та стара голова еи на тонкихъ вязахъ чогось дуже хитала ся.

Сю казку написавъ Мирный въ вѣщѣмъ вѣтхненю, проявляючи великій таланъ поетичный. По нашѣй думцѣ хотѣвъ тутъ авторъ доказати, що братерство братне й рѣвность людей въ посѣданю землѣ та майна не дасть ся нѣколи въ житю осушити. Не запануе мѣжъ людьми Правда, бо чимъ далѣ, то все бѣльшь Кривда ширить ся та старшинуе на земли. — Хоча-жь ся казка справдѣ гарна, то проявляє она прикметы вченого, художницкого писаня; про-те лучше зробивъ бы авторъ, якъ бы самъ еѣ бувъ

розказавъ, бо вже-жь старенька бабуся, щó грѣла ся на печи въ теплбмъ просѣ або житѣ, не зъумѣла-бъ въ мистично-символичнѣй казцѣ зъявити своихъ поглядѣвъ на сучасный побуть суспѣльный.

* * *

Уже въ повѣстяхъ Мирного бачимо діяльогн й живу драматичнѣсть въ зъображеню важнѣйшихъ дѣй; тому-то не диво, що вѣнь зъумѣвъ такожь мѣжь украинськими драматургами заняти поважне мѣсце. Доси написавъ вѣнь комедію „Перемудривъ“ и драму „Лимерѣвна“, одначе надруковано тѣлько ту комедію „въ пяти справахъ“ (Киѣвъ, 1886)¹⁾.

Головний дѣячъ въ комедіи „Перемудривъ“ є Василь Трохимовичъ Храпко, драпѣга-аблокать (адвокатъ), щó тѣлько въ грошахъ добачає й силу й правду. Се справдѣшний кровопѣй людскій, щó не жахає ся обижати вдовиць и сирѣтъ та руйнувати ихъ побуть, щобъ тѣлько напхати свою пасть чужимъ добромъ. Живучи чужою кривдою и дбаючи лишъ про наживу, вѣнь бажавъ, щобъ и дѣти були єму корыстію. А було въ него троє дѣтей, Петро, Галя и Явдоха (Дуня). Петро вчивъ ся на университетѣ въ Одессѣ, Галя була въ гимназіи, а Явдоха „до науки не придала ся“ та займала ся хозяйствомъ. Якъ Галя скѣнчила гимназію зъ медалею золотою, то спытавъ ся єи батько: „Багато-жь тамъ того золота?“ И вѣдповѣла Галя: „Хто його знає! Тамъ знакомі хвалили ся, що, якъ продати жидамъ, то рублѣвъ тридцять дадутъ“. Тогдѣ-жь озвалась Явдоха: „На-що їѣ продавати? Боже храни! Краще зробити зъ неї сережки, або браселету на руку, або замѣсть дукача на шиѣ носити“. А вже-жь Храпко не похвалявъ науки, сказавши Гали: „Щó зъ ва-

¹⁾ Комедію „Перемудривъ“ написавъ Мирный въ 1884. р.

шой науки?! якъ зъ козла молока!“ (стор. 39). Тому-то не вподобалось ему, що Петро хотѣвъ бути учителемъ; — задумавшись сказавъ собѣ Храпко: „Дурный та й годъ! Велика, бачь, цяця учитель той, або прохвесоръ, — куды пакъ!“ Коли-жь Петро приѣхавъ зъ Одессы до дому, то здивувавъ ся батько, якъ побачивъ сына въ мужичої одежи. Глузуючи зъ него мовивъ вѣнъ: „Ачь, якій мальований та цяцькований, — наче та синиця!... Хиба на те тебе вчено, щобъ ты нарядивъ ся въ мужичу одежу?... Хто тебе у благородный дѣмъ пустить?“ — Але Петро не потуравъ глумливному батькови й сказавъ: „А отъ же приймають та ще й дивуютця тѣй не-абы-якѣй красѣ, що невчений народъ зъумѣвъ додати... Всякому звѣсно, що й мужикъ такій-же чоловѣкъ, якъ и панъ, що и въ його душа така, якъ и въ другого. Отъ, тѣлько йому освѣты не достае, — про освѣту його кращѣ люде й пильнують!“ (стор. 49—50). — „Мужикъ, та се падло, що йому й назвы не пѣдберешъ!“ крикнувъ сердитый Храпко. „Сама поговѣрка каже, що мужикъ дурнѣйшій вороны, а хитрѣйшій чорта!“

Не выдержавъ Петро такого глузования зъ мужика и сказавъ батькови: „Мужику, якъ и кожному, хочетця жити; вѣнъ же повиненъ чимсь оберегати свое життя, — и туды гнутись, и сюды хилитись, — по неволи почне хитрувати“. Тогдѣ Храпко, тремтячи зъ гнѣву гукнувъ: „А, щобъ я тебе не родивъ, або родивши своими руками задавивъ, нѣжь минѣ вѣдъ тебе отаке чути! Вонъ заразь зъ-передъ моихъ очей, щобъ мои очи тебе не бачили, и мои уха твого голосу не чули!“ (50). — И выгнавъ вѣнъ геть своего сына, дарма, що Явдоха намагала влагодити гнѣвъ батька. Вѣнъ сказавъ мѣжь иншимъ ось-що: „Я объ тѣмъ тѣлько й бю ся, объ тѣмъ и клопочу ся, якъ бы выше у гору пѣйти, далѣ вѣдъ того мужичя стати, —

а вѣнъ, бачъ, зъ мужиччямъ за пани-брата, його одѣжу на себе нацупивъ!... Хай живе отамъ на кухни, або въ людськѣй хатѣ! Мужикомъ же ставъ, хай зъ мужиками й панькаецця! — а минѣ щобъ на очи не попадавъ ся!“ (52—53).

Вже по-переду злигавъ ся Храпко зъ мѣщаниномъ Передерѣмъ, пронозою не-абы-якимъ, щѣ хотѣвъ захопити у свои руки землю козачої вдови Тхорихи. Си-то чоловѣкъ, купуючи собѣ луку, зазичивъ бувъ у козака Перепадѣ тысячу рублѣвъ на десять лѣтъ, и замѣсьць проценту давъ вѣнъ Перепадѣ ту луку, щобъ той нею володѣвъ, поки бы вѣнъ грошей не выплативъ. А вже-жь Перепадѣ живъ за спасибѣгъ у Передерѣя и про-те позычивъ вѣнъ Тхорови грошѣ Передерѣвѣй. Такъ отже Перепадѣ володѣвъ лукою два роки. Коли-жь Тхѣръ умеръ, то его дружина зъ сынами вѣддали Перепадѣ грошѣ, але Передерѣй пѣдмовивъ свого полигача Перепадѣю, щобъ не вѣддававъ луки. Зъ-за того сказавъ Перепадѣ Тхорисъ: „Грошѣ грошима, а лука лукою; — щѣ ранѣйше вѣддали, то то добре, а лучкою до десяти лѣтъ володѣти буду!“ Якъ же Перепадѣ ту луку покосивъ, то вдова зъ сынами не пуускали ему сѣно брати. Про-те искавъ вѣнъ на Тхорахъ 400 рублѣвъ. Половину-жь сихъ грошей хотѣвъ собѣ взяти аблокать Храпко. Трохи-перегодомъ прикликавъ Храпко тайкомъ до себе Тхориху и си сына та й сказавъ, щѣ мировой судъ вѣдсудить ихъ лучку Перепадѣ, хочъ у нихъ в ѣ „купчая“. Вѣдтакъ радивъ Тхорамъ, щобъ жалѣли ся й искъ подавали въ окружный судъ. И сказала бѣдна Тхориха: „Хто-жь намъ те прошеніе нанише? Мы-жь люде темнѣй, — не знаемо, не бачимо нѣчого. Може бы вы, добродѣю, взяли ся?“ (124). — „Я? Минѣ теперъ, голубко, не можна!“ вѣдповѣвъ хитрый Храпко. „Я-жь тобѣ кажу, щѣ пообѣцявъ Передерѣвѣи за се дѣло взяти

ся... Отъ, щó голубко! У мене є одинъ чоловікъ на примѣтъ: певный чоловікъ. Коли хочь, я зъ нимъ побалакаю, — може вѣнь вѣзметця?“

Симъ-то чоловікомъ бувъ Лука Семеновичъ Печариця, учитель народной школы. Вѣнь бажавъ заволодѣти майномъ Храпка й намагавъ вѣдвернути серце его вѣдъ рѣднихъ дѣтей, сказавши клеветливо, щó ось-то дѣти судили свого батька. Опѣсля пѣдслухавъ Печариця розмову Храпка зъ Тхориною и зъ еи сыномъ, и дѣзнавъ ся, за яке-то дѣло той драпѣга бере ся. — „Треба въ окружный (судъ) жалѣтись!“ мовивъ тогдѣ Храпко Тхорисѣ. „А туды треба грошей, — сотень зо три треба! То ты, коли хочь, щобъ лука зостала ся за вами, розстарай ся на тѣ грошѣ! — а я, опять же таки, коли хочь, побалакаю зъ тымъ чоловікомъ, — може вѣнь и дешевше вѣзметця!“ — И подумавъ собѣ Печариця: „Ичь, стара лисиця! якъ орудує! и нашимъ и вашимъ! Онъ воно щѣ!... Кого-жь то вѣнь на пѣдставу за себе вѣзьме? Щѣ, якъ бы мене? Отъ бы добро! Зачепити можна чи-мало грошей!... Або нѣ, щѣ грошѣ? Отъ, якъ бы вѣнь свою дочку вѣддавъ за мене, — тодѣ грошва сама прийде!“ (132).

И захотѣлось Печарици бути „аблокатомъ“. Тогдѣ подумавъ вѣнь собѣ: „У мене и гортань добра, и рѣчь плавка; одно тѣлько, — законѣвъ я не знаю. Законѣвъ мене навчи, то я и тебе старого, за поясъ заткну!“ (132). Вѣд-такъ Храпко сказавъ Печарици, щó вѣзьме его собѣ за помѣчника: „Думавъ я“, мовивъ вѣнь, „сынъ помѣчникомъ буде, батькови пѣдмоги дасть, а вѣнь не туды, бачь, гне, не тѣи спѣває! Дурный сынъ, та й годѣ! Зъ великого ума за розумъ зайшовъ!“ И заявивъ Храпко Печарици, щó ему все розкаже й напише, щѣ треба, а вѣнь тѣлько перепише, та вѣдъ себе подасть на пошту. За теє обѣцювавъ драпѣга своему помѣчникови заплатити четвертну.

Але хитрый Печариця виявивъ Храпкови, що не хоче плати, — вже-жъ вѣнъ любить Галю и радъ бы бути зятемъ Храпка! И зрадѣвъ аблокать та й сказавъ: „Я согласенъ, — кращого зятя минѣ не треба!“ Та ба! Галя сказала батькови рѣшучо, що за кого схоче, за того й поїде, а за такого дурня не поїде!“

Коли-жъ Петро довѣдавъ ся, що батько силує Галю ити за-мужъ за Печарицю, то сказавъ ему, щобъ не топивъ дочки, але Храпко назвавъ сына блазнемъ, гадиною, и гнавъ его изъ своего двору. И озвавъ ся Петро, що поїде и бѣльше не верне ся, — а вже-жъ Гали нѣколи не бути за Печарицею! Тодѣ гукнувъ Храпко, що якъ Галя не схоче, то вѣнъ єѣ проклене, а коли Петро поїшовъ собѣ геть, то Храпко подумавъ собѣ, що не дбає про своихъ дѣтей, — ось у него є молода наймичка, Приська... „Приську возьму!“ мѣркувавъ вѣнъ собѣ, „грошима єѣ закидаю, золотомъ окую... Не поможе, — за жѣнку вѣзьму, а все куплю!“

И живъ Петро нахлѣбникомъ въ хатѣ Вовка, богатого щетинника, проти котрого Храпко вже довшій часъ изъ-за гордынѣ свои ворогувавъ. Грицько, сынъ Вовка, ставъ другомъ Петра, — вѣнъ покохавъ его сестру Явдоху. Того-то Грицька назвавъ Петро своимъ побратимомъ и признавъ ся ему, що полюбивъ Приську, батькову наймичку. Уже-жъ добряга Грицько хотѣвъ дати Петрови грошѣ на дальшу науку, а про Приську казавъ, щобъ она въ ихъ хатѣ пожила, поки вѣнъ не вивчить ся. Якъ же Галя дѣзналась, що Петро полюбивъ Приську, то поцѣлувалася зъ нею, а потѣмъ заявила братови, що батько силувавъ єѣ ити за Печарицю, а коли не хотѣла его слухати, тѣ прогнавъ єѣ зъ хаты. И спытавъ ся єи Петро, чи подумала она, чимъ жити буде, та отъ, Галя вѣдповѣла, що стане гувернанткою. Тодѣ сказавъ Петро, що

ѣй зможе Грицько зазычити грошей, щобы здала экзамень на учительку. А поки-що просивъ вѣнъ Галъ, щобъ навчила Приськи грамоты. Ажъ ось оповѣстила ихъ обоихъ Явдоха, що она йде за-мужъ за Грицька. Она бажала по-тайно звѣнчати ся зъ Грицькомъ, та й тогдѣ сказати батькови. Але Петро бувъ противный таємнымъ замѣрамъ, бо, мовлявъ, зъ правдою нѣчого крыти ся. Все-жъ зрадѣвъ вѣнъ, що Явдоха думае про Грицька, бо чоловічка зъ такою доброю душею та теплымъ сердцемъ вѣнъ ще не стрѣвавъ. Вѣдтакъ Вовкъ поблагословивъ Грицька та Явдоху и пѣшовъ до Храпка, щобъ помиритись зъ чоловічкомъ, зъ котрымъ живъ давнѣйше по-приятельському. Але Храпко вѣдповѣвъ ему гордо: „Добре замиряешъ! Онъ — сына, шибеника, до себе принявъ, дочку зъ пуття збивъ!“ (194). Коли-жъ той драпѣга дѣзнавъ ся, що Грицько женить ся зъ Явдохою, то ставъ вѣнъ зъ Вовка глузувати, мабуть-то сей его ворогъ усю сѣмью проти батька наструнчивъ, и вѣдтакъ крикнувъ вѣнъ зазлѣбно: „Я ще на тебе позовъ подамъ, я тебе на судъ потягну! Вѣнъ вѣдъ мене, стара лисице! — вѣнъ зъ моєи хаты, лиходѣю!“ (196). А якъ Вовкъ вѣдѣйшовъ, то Храпко розлютившись, що й слухняна Явдоха проти батька пѣшла, сказавъ собѣ: „Немавъ мене дѣтей, и не треба! И безъ васъ обѣйду ся! Вѣнъ зъ мого сердца, — зъ моєи памяти! — Думаєте, безъ васъ не знайду утѣхи? — знайду! Онъ у мене в ще вѣрна слуга — Приська! У наймички бѣльше сердца знайду. Озолочу ѣѣ, въ шовки наряжу, — зъ наймички панею зроблю!... Стѣй! врагъ його возьми! — заразъ Присьцѣ скажу, щобъ збирала ся до шлюбу!“ — Та ба! незабаромъ довѣдавъ ся Храпко, що Приськи вже нема, що пѣшла зъ Явдохою, та що обое вѣнчають ся.

Коли-жъ зъ вини Храпка порвались всѣ нитки, якѣ вязали его зъ дѣтьми, то на кровопоя людского прийшла

ще кара вѣдъ власти судовои. Якъ вѣнъ лише злигавъ ся зъ Печарицею, то сей крутѣй придбавши собѣ „довѣреннѣсть“ Тхорѣвъ, запродувавъ ихъ луку Перепади, щѣ стоявъ пѣдъ рукою Передерѣя. Та отъ, про таке погане дѣло довѣдавъ ся вѣдъ Тхорихи Петро й написавъ про тее судебному слѣдователеви. Незабаромъ приѣхавъ слѣдователь и звавъ до себе Храпка „въ качествѣ участника къ дѣлу Печарицы зъ Тхорами за мошенство“. Не помагало нѣчого, щѣ Храпко удававъ недужого й не хотѣвъ ити на судъ, — слѣдователь пѣславъ по него засѣдателя зъ трѣма десятниками, котрѣ звязали драпѣгу, дарма, щѣ вѣнъ пручавъ ся и замахувавъ ся на нихъ кулаками. На крикъ его збѣгли ся люде й стали корити крутѣя, щѣ вѣнъ доволѣ напивъ ся ихъ слѣзъ и наточивъ ся ихъ крови; — та отъ, вѣнъ крутивъ, поки й самъ закрутивъ ся, мудривъ, поки перемудривъ. Тогдѣ просивъ вѣнъ, щѣбъ привели до него дѣтей, кажучи: „На кого я хату покину? худобу? Дайте менѣ хочъ дѣтей моихъ! — сына минѣ дайте!“ И незабаромъ прибѣгъ Петро, а за нимъ прийшли Галя, Явдоха, Приська, Грицько й Вовкъ. Храпко побачивши дѣтей, просивъ ихъ, щѣбъ его простили. „Обижавъ я васъ!“ мовивъ вѣнъ, „розѣгнавъ усѣхъ! Гордыня въ минѣ сидѣла. — Не кидайте вы мене, не зоставляйте у напасти! Отъ вамъ усе мое — грошѣ, худоба!“... Опѣсля казавъ вѣнъ Присьцѣ, щѣбъ она сынови его такъ щиро послужила, якъ ему самому робила. Вѣдтакъ просивъ Грицька, щѣбъ берѣгъ его дочки й любивъ еѣ, — ба й до свого свата Вовка озвавъ ся вѣнъ молячи, щѣбъ навчавъ дѣтей на все добре, — захищавъ ихъ вѣдъ усега лихого. Вкѣнци розкалявъ ся старѣй драпѣга й промовивъ: „Охъ, тяжко минѣ! Не те тяжко, щѣ кара мене жеде: катюзѣ по заслузѣ! А те минѣ гѣрко, щѣ я добра не знавъ, — а гадавъ тѣлько, якъ бы кому щѣ лихе заподѣяти, кого обѣйти,

окрутити, чужу худобу посѣсти, зъ кожного бѣльше зѣдрати... Простѣть мене, добрѣ люде!... А щобъ вы знали, що не лукаво я каю ся, то отъ, передъ усѣма кажу, передъ усѣмъ свѣтомъ хвалю ся: оддѣляю я 20 тысячъ изъ своего добра и опредѣляю на помѣчь бѣднымъ, на пѣдмогу немощнымъ!... И озвавъ ся Петро: „Не журѣтца, батьку! Таке каяття стане спасѣння!“ А звернувшись до десятниковъ промовивъ вѣнъ: „Розвяжѣть його! Я пѣйду разомъ зъ батькомъ до слѣдователя!“

Отъ и комедія „Перемудривъ“, пересказана коротко. Она мѣститъ въ собѣ злуку элементу комичного зъ трагично-драматичнымъ¹⁾, и въ завязцѣ драматичного узла проявляе прикметы справедливон драмы. Головного дѣяча, драпѣгу-аблоката Храпка зъобразивъ авторъ доволѣ вдатно, поставивши его типомъ кровопоя людского, щѣ перъся въ паны й занатащувавъ домашнѣй таланъ хлѣборобѣвъ та мѣщанъ. Се фарисей не-абы-якѣй, щѣ лукавѣ свои дѣла покрывавъ лицемѣрствомъ святошѣ, й домагавъ ся слѣпного послуху вѣдъ своихъ дѣтей, котрымъ вѣнъ не оказувавъ нѣ крѣхты батькѣвской любви. И була-бъ его характеристика зовсѣмъ вдоволяючою, коли-бъ вкѣнци авторъ не бувъ перетворивъ безсердечного нелюда въ трусливого добрягу, щѣ въ одну мить помиривъ ся зѣ своимѣ дѣтьми й зъ ворогомъ своимъ Вовкомъ, та ще чи-мало грошей вѣддѣливъ изъ своего добра на помѣчь бѣднымъ, на пѣдмогу немощнымъ²⁾.

Другѣй важнѣй дѣячъ въ сѣй комедѣи є Петро, сынъ Храпка. Про него запримѣтивъ Б. Вѣльхѣвскѣй ось-що:

¹⁾ „Дѣло“, 1888; ч. 62.

²⁾ Конецъ комедѣи подобавъ ся критиковѣ Б. Вѣльхѣвскому („Зоря“, VII. 1886; стор. 420). Отъ и его слова: „Останнѣ дѣя робить глибокѣй впливѣ, и торжество правды, котре выразилось не въ тому, що Храпка карае законъ, а въ тому, що його карае голосъ власной совѣсти, надае

„У своему Петрови хотѣвъ Мирный змалювати позитивный типъ, але-жь мы мусимо зауважати, що се типъ не нашего часу: тй-жь вышиванй сорочки й широкй штаны, зъ-за котрыхъ виходить суперечка про-мѣжь батькомъ и сыномъ, те-жь безпредметне народолюбство — зовсѣмъ Сагайдачный або Радюкъ¹⁾, и черезъ те постать блѣда, невыразна. А тымъ часомъ, якъ бы Мирный не становивъ собѣ меты намалювати „цяцю-хлопця“, а звернувъ бы увагу на те, щѣ справдѣ теперь робить украиньска интеллигенція, то вѣнъ хоча й не знайшовъ бы може „цяцѣ-хлопця“, але-жь за те побачивъ бы важливе духове прямоване до самопѣзнаня й самоопредѣленя, и його Петрову бы бѣльшь живымъ, бѣльшь выразнымъ. Правда, ловне змалюване сього нового напряду не йде якось до того сюжету, якій обѣбравъ собѣ авторъ, — се-бѣ-то се прямоване wymagaе особливои картины, але усе-жь показане признакѣвъ сего напряду въ Петрови оживило-бѣ сей типъ“²⁾. — А вже-жь мы въ постати Петра добачаемо не тѣлько самого „цяцю-хлопця“. Словомъ своимъ стае вѣнъ въ оборонѣ бѣдного мужицтва й каже батькови, що й „мужикъ такй же чоловѣкъ, якъ и пань!“ (стор. 50). Вѣдтакъ въ розмовѣ зъ Печарицею зъявляе вѣнъ новѣтний думки соціальный, кажучи ось-що: „Життя справдѣ — змагання одного зъ другимъ... Коли коженъ тѣлько й думае щѣ про себе, та дбае про свое гнѣздо, а не про громад-

творови серіозне значѣнне по його идеи, и впливає на читача примиряющимъ способомъ“.

¹⁾ Сагайдачный е важнымъ типомъ въ Кулѣшевѣй повѣсти „Майоръ“ („Исторія литер. рус.“, III. 1; стор. 167—170). Про Радюка, героя повѣсти Ивана Левицкого-Нечуя п. з. „Хмары“, гляди розвѣдку въ „Исторія литер. рус.“, III. 1; стор. 639—641.

²⁾ Львѣвска „Зоря“. VII. 1886; стор. 419. (Критичный оглядъ комедіѣ „Перемудривъ“).

ське добро, то й життя — змагання. А отъ, якъ упорядкуєтця воно на инчихъ постановахъ, то тодѣ вже инча рѣчь буде!“ (73). А коли дѣвка Приська змагалась бути жбнкою панича Петра, то сказавъ вѣнъ: „Я на панночцѣ нѣколи не оженю ся! Я чоловѣкъ робочій, — минѣ й жбнку треба таку, а не панночку, щобъ глядѣла мое злиденне добро!“ (177). Та й въ ровмовѣ зъ Явдохою зъявивъ вѣнъ себе прихильникомъ братерства братнього, коли ось-таке деклямувавъ: „Пора вже намъ позбути ся сего тяжкого грѣха, — думати тѣлько про себе, абы, мовъ, намъ було добре, а про другихъ байдуже. То брехня! Якъ усѣмъ буде добре, то й собѣ не погано!“ (184). Тѣлько-жь сего не можемо зрозумѣти, якъ мѣгъ тямущій Петро въ розмовѣ про змагане-борюкане въ суспѣльнѣмъ житю притакнути Печарици, котрого Галя вважала дурнемъ. Хоча-жь вѣнъ высказувавъ гуманнй думки про суспѣльнй справы, то все-жь не спромѣгъ ся вѣнъ на справжнє дѣло, а зѣоставъ ся лишъ декляматоромъ гарныхъ фразъ, изъ-за чого типъ Петра пригадує намъ справдѣ Радюка въ Нечувѣй повѣсти „Хмары“.

Въ типѣ Галѣ хотѣвъ авторъ змалювати панну „еманциповану“, мѣжь-тымъ коли вѣнъ въ характеристицѣ Явдохи зъобразивъ домонтарку. Хоча-жь оба тй типи подекуды блѣдй, то все-жь таки не суть они неприроднй, мѣжь-тымъ коли Приська являє ся особою романтичною, дарма, що она наймичка. Вѣдтакъ треба ще запримѣтити, що Грицька зъобразивъ авторъ добрягою несосвѣтенимъ, справдѣшнимъ идеаломъ саможертвы, та що й батько Грицька, щетинникъ Вовкъ, являє ся типомъ праведника зъ часѣвъ патріархальныхъ. Тому-то мѣгъ Вѣльхѣвскій про обѣ сй особы ось-що написати: „Характеры Вовкѣвъ, батька й сына — чи не черезъ ладъ обидва „гарносердешнй“? Хочъ вони й багатй люде, хочъ сынъ и кохав

Петрову сестру, але-жь Вовкъ не бувъ бы купцемъ, якъ бы такъ легко розкидавъ тысячами, котрѣ вѣнъ предлагае Петрови й Гали пѣсля того, якъ ихъ выгнавъ батько¹⁾).

А по-за-якъ въ писаняхъ Мирного екстремы зъ собою неразъ стыкають ся, то й побѣчь идеальныхъ типѣвъ Вовка й его сына Грицька бачимо гидкѣй характеры Храпка й Печариць. Тѣлько-жь проноза Храпка зъ-нечевя розкавявъ ся у своѣмъ безпутнѣмъ житю, мѣжь-тымъ коли Печариця, перевершивши своего учителя въ его лукавствѣ и хитрощахъ, проявлявъ стѣйно вдачу гидку и ставъ типомъ справдѣ антипатичнымъ.

Мѣжь особами, щѣ въ сѣй драматичнѣй картинѣ стоять на третѣмъ планѣ, вызначують ся дѣдъ Кирило, пасѣшникъ у Храпка, й козаца вдова Тхориха. Кирило живъ у Храпка лѣтъ зъ пятнадцать, и хочъ служивъ ему вѣрно, то „аблокать“ говоривъ, що зъ дѣда не мае корысти, та що тѣлько его хлѣбъ переводить. Сего-то пасѣшника пѣславъ Храпка до Тхорихи, щобъ прийшла до него тайкомъ, бо въ тягининѣ той вдовы про свою луку хотѣвъ аблокать захопити двѣйну корысть. Вѣдтакъ годить ся заявити, що оба типы, Кирила й Тхорихи, суть природнѣй и вельми вдатнѣй.

Комедія „Перемудривъ“ не може про-те вважатись творомъ выѣнченымъ и зовѣсмъ вдоволяющимъ. Ё въ нѣй деякѣ вдатнѣй типы й деякѣ сцены вельми драматичнѣй, але й добачасмо въ нѣй подекуды такожь злишню балаканину, а про саму суть процесу Тхорихи зъ Перепадею довѣдуемо ся ажъ въ пятѣй явѣ дѣвъ четвертой, дарма, що Перепадя, Передерѣй и Тхориха зъ сыномъ про сю справу по-переду чи-мало наговорились. — Опроче въ сему творѣ драматичнѣмъ ё мало акціѣ, а головнѣй дѣвчъ,

¹⁾ „Зоря“, VII. 1886; стор. 420.

Храпко, сплянає єѣ ще своїми довгими, балакучими монольогами.

Лучшою вѣдъ сви комедіѣ є драма въ пяти дѣяхъ п. з. „Лимерѣвна“, щѣ въ нѣй Мирный зъобразивъ трагічну картину зъ родинного побуту селянъ правобережнои Украины въ половинѣ XVIII. вѣку. Ба, можна сказати, що ся драма є въ загаль однимъ зъ найлучшихъ творѣвъ украиньскои письменности напряду реального. Хоча-жь въ галицкѣй Руси выставляють сю драму на сценѣ руско-народного театру (п. з. „Дѣти недолѣ“), то годѣ пѣдати єѣ тутъ критично-литературному розборови, по-за-якъ єѣ досѣль не надруковано. Оцѣнили-жь „Лимерѣвну“ въ литературныхъ своихъ оповѣсткахъ Евгеній Олесницькій¹⁾ и Володимиръ Коцовскій²⁾.

* * *

Помѣжь украиньскими письменниками проявляють Панась Мирный та Иванъ Левицкій-Нечуй справдѣшній хистъ до реального писаня. Коли-жь творы Нечуя визначують ся не тѣлько природною правдою, але й горячою любовою до рѣднои батькѣвщины та й всякими прикметами народнои поезіѣ, то въ писаняхъ Мирного бачимо такій реализмъ, щѣ подекуды нахиляє ся до позитивного свѣтогляду й до пессимизму, зъ-за чого народна поезія, щѣ засновкомъ своимъ є романтично-реальна, меншій впливъ маѣла на Мирного, нѣжь на Нечуя. Нечуй є неначе артисть-маляръ, щѣ свои образы оживляє вельми вдатнымъ кольоритомъ, Мирный же — се мовъ той художникъ-рѣзьбяръ, щѣ плястичній свои типы выконує зъ мармуру. Чи-жь творы мають вышу стѣйнѣсть, — чи творы Нечуя, чи може Мирного, годѣ нынѣ рѣшити вдоволяючо: прихильники напряду національно-реального цѣнять выше писаня Не-

¹⁾ „Дѣло“, 1889; число 257.

²⁾ „Зоря“, X. 1889; стор. 380.

чуя, мѣжь-тымъ коли радикаламъ бѣльше подобають ся творы Мирного. Вышпимъ поетичнымъ таланомъ вызначае ся Мирный, одначе у Нечуя в лучша инвенція предмету, вправнѣйша анализа психичного процесу, бѣльше вдатный розвѣтокъ основной думки. А вже-жь у Мирного в бѣльша сила слова, живнѣйша драматичнѣсть мовы, за-для чого творы его душу читача сильнѣйше вражають, нѣжь повѣсти Нечуя. Тому-то Б. Вѣльхѣвскій, оцнѣняючи повѣсти „Лихій попутавъ“ и „Пяниця“, написавъ ось-що про хосенну литературну дѣяльнѣсть Мирного: „Мирный мае всѣ задатки для того, щобъ зробитись великимъ поетомъ нашего часу. Вымовна мова, плястичнѣсть, образнѣсть, не-бажане ганягнись за дешевыми ефектами, умнѣне розгорнути велику картину, досконало сѣ скомбинувати й обробити деталѣ, знане своего народа, — все те обѣцюе намъ у ньому письменця, котрый обновить наше письменство и стане у лавахъ великихъ письменцевъ европейськихъ, якъ що тѣлько для будущего розвитку його талану есть и будутъ сприяючї обставины“¹⁾.

Найпаче-жь мова в повѣстяхъ Мирного в прегарна, дарма, що вѣнъ часто хѣснуе ся провинциализмами. Ба, не минемо ся зъ правдою, коли скажемо, що мовы украиньскои найлучше можна навчитись, читаючи повѣсти й романы Мирного. Кажуть, що писаня Мирного выгладжувавъ Бѣликъ, — се дотыкае ся хѣба лише провинциализмѣвъ в выговорѣ, котрї Бѣликъ повыкидувавъ изъ роману „Хѣба ревутъ волю, якъ ясла повнї?“ Бо вже-жь годѣ справляти тее, щѣ в правильне й гарне; — Бѣликъ мѣгъ подекуды повѣдрѣзувати злишнї паростки зъ буйнои ростины, але не надавъ ѣй животворнои силы, якою она красуе ся.

*

*

*

¹⁾ „Зоря“. VIII. 1886; стор. 291.

Иванъ Бѣликъ, великій знавець народної поезіѣ, подававъ ачей Мирному зразки творѣвъ устної словесности до прикрасъ поетичныхъ въ єго повѣстяхъ. У двѣйзѣ-жъ изъ нимъ написавъ Мирный свѣй романъ „Хиба ревуть волы, якъ ясла повнї?“ Можна сказати, що историчнї образки зъ минувшини, філософичнї рефлексїѣ и зразки прозаичного оповѣданя вийшли зъ-пѣдъ пера Бѣлика, котрый и самъ писавъ децо въ мовѣ українськѣй.

И. Бѣликъ, подаючи въ перекладѣ деякї частини зъ „Записѣвъ Охотника“ Ивана Сергієвича Тургенєва, зладивъ коротку житєпись сєго славного письменника російского и сказавъ кѣлька слѣвъ про тї єго писаня. Вѣд-такъ подавъ вѣнъ въ українськѣмъ перекладѣ отъ-сїѣ два оповѣданя изъ „Записѣвъ Охотника“: 1. „Тхѣбрь и Калиновичъ“ („Правда“. VI. 1873; стор. 2—19). — 2. „Бѣжинъ лугъ“ (ibid., стор. 51—68).

Опѣсля надруковано въ „Правдѣ“ деякї єго критичнї оцѣнки українськихъ творѣвъ. Сюды належать ось-якї статѣѣ Бѣлика: 1. „Переглядъ литературныхъ новинъ“ („Правда“. VI. 1873; стор. 72—77). — а) „Первоцвѣтъ Грицька Кохнѣвченка“. Книжка перша. Одесса. 1871. Критика (ibid., стор. 110—114). — б) „Починокъ Ивана Подушки“. С.-Пб. 1871. Критика (ibid., стор. 519—528). — в) „Зѣрка. Компонуваня Катерины Соколовськѣй“. С.-Пб. 1871. Критика (ibid., стор. 581—590). — 2. „Литературнї злочинства: Бычокъ, або бездѣтнї люде. Стрыкованне Прохора Данилевського“. Тифлисъ. 1875. Критика („Правда“. VIII. 1875; стор. 931—933).

14. Федѣръ Зарєвичъ¹⁾.

Вѣнъ родивъ ся 1835. р. у Славєку, селѣ Стрыйского повѣту въ Галичинѣ, де батько єго бувъ священ-

¹⁾ Порѣвн. статью Тита Реваковича п. з. „До исторїѣ українсько-

комъ. Федѣръ учивъ ся въ гимназіи Станиславѣвскѣй, де скѣнчивъ шесту клясу, вѣдтакъ перейшовъ до гимназіѣ Самбѣрской, та не докѣнчивъ тамъ наукъ, тому-що въ другѣмъ пѣвроку осьмой клясы выгнади его и чотырохъ его товаришѣвъ, Русинѣвъ, за якѣсь „аспіраціѣ рускѣй“¹⁾. Тогдѣ-то батько загнѣвавъ ся на сына й не хотѣвъ посылати его до шкѣль. Про-те Федѣръ бувъ зѣ-першу кѣлька лѣтъ діурнистомъ при судѣ повѣтовѣмъ въ Долинѣ, а потѣмъ ставъ практикантомъ при камеральнѣмъ лѣсництѣвъ въ Долинщинѣ. Въ 1862. р. громада молодыхъ Русинѣвъ Львѣвскихъ покликала его на редактора литературной часописи „Вечерницѣ“. Про сѣю подѣю пише ось-що біографъ Заревича, Титъ Реваковичъ²⁾: „Выдаванѣмъ Вечерницѣ поклавъ Федѣръ Заревичъ вразѣ зѣ громадкою, щѣ коло Вечерницѣ працювала, велику заслугу для литературного розвитку рѣдного нашего слова въ Галичинѣ, и для освѣ-

русского письменства“. Споминки про Федора Заревича („Правда“. Томъ II. Сѣчень, лютый, марець. 1889; стор. 281—287). Деякі звѣстки про жите Заревича подавъ авторови сѣи исторіѣ литературы дръ Илярій Бачинскій, адвокатъ краевый въ Стрыю.

¹⁾ Ось-що пише дръ Бачинскій про сѣю подѣю: „Въ семѣй клясѣ гимназіяльнѣй майже всѣ ученики жили зѣ собою въ гармоніи та згодѣ, и щѣ-тыжня сходили ся въ середу й въ суботу на двѣ або три години, щѣобы вправляти ся въ музицѣ або спѣвѣ. Ту гармонію намагавъ занастити В. Л. (щѣо пѣзнѣйше бувъ письменникомъ польскяимъ), котрый сатирую и сарказмомъ докучавъ своимъ товаришамъ. Тому-то сѣи рѣшили внести на него жалобу до дирекціѣ, и въ тѣй цѣли зѣйшли ся кѣлька разѣвъ. Такѣи сходилины вважало намѣстництво наклонѣмъ до ассоціаціѣ, котру В. Л. передъ комиссією представивъ яко ассоціацію (аспірацію) руску. Вѣдтакъ выключено зѣ Самбѣрской гимназіѣ пѣтьохъ ученикѣвъ, Русинѣвъ, мѣжь ними й Заревича та Бачинского, теперѣшнього адвоката въ Стрыю. Але-жь и того В. Л.—го выгнади зѣ всѣхъ середнихъ шкѣль цѣлой Австріѣ“.

²⁾ Титъ Реваковичъ є теперъ начальникомъ повѣтового суду въ Пѣдбужи, повѣту Дрогобицкого.

домленя національного межи молодѣжею.... Вечерницѣ мѣли ще й ту заслугу, що они першій мѣли вѣдвѣгу выступити противъ тодѣшнихъ повагъ вѣ нашѣй молоденькѣй литературѣ, а то противъ професора Якова Головацького, и редактора „Слова“ Богдана Дѣдицького, передъ котрыми вся Русь галицька клонила ся... Якъ же мы наразѣ почули чисту рѣдну нашу бесѣду вѣ Вечерницяхъ, тодѣ теплымъ духомъ повѣяло на насъ, тодѣ мы дивували ся, якъ-то можна вѣ нашѣй бесѣдѣ всѣ хотѣ бы й найвыщій гадки красно й докладно выразити, — тодѣ мы полюбили рѣдну нашу бесѣду¹⁾. — И справдѣ вѣджило руске слово, коли вѣ Вечерницяхъ, крѣмъ редактора Заревича, помѣщували свои творы Йосипъ Федьковичъ²⁾, Володимиръ Шашкевичъ, Ксенофонтъ Климовичъ, Евгенийъ Згарскій, и другій.

Вѣ переднѣмъ словѣ до першого числа „Вечерницѣ“ (1. лютого, 1862) заявила редакція мѣжъ иншимъ ось-що: „Мы загадали выдавати письмо для образования русского народного языка вѣ письменности, котора повинна якъ найблизша бути живому народному слову“. — А коли мѣжъ числами 34. и 35. сеи часописи зайшла пяти-тыжднева перерва вѣ издавництвѣ, то редакторъ Заревичъ прибравъ собѣ головного робѣтника, Володимира Шашкевича, и вѣ числѣ 35. озвавъ ся ось-якимъ словомъ до передплатникѣвъ Вечерницѣ: „Вечерницѣ не упали! Мы замовкли лишень на часъ короткѣй по тѣй причинѣ, що видѣлось намъ конечностію, скупитись бѣльше за-для взаимной пѣдмоги дѣлу, яке мы уже зѣ-разу загадали, а котре означили мы ясно вѣ переднѣмъ словѣ (ч. 1.). Коли приступили мы до

¹⁾ „Правда“. II. Сѣчень, лютый, марець. 1889; стор. 282—283.

²⁾ Мѣжъ творами Федьковича, надруковаными вѣ „Вечерницяхъ“, вызначуе ся повѣсть „Штефанъ Славичъ“, що вважае ся причинкомъ до автобиографіѣвъ поета (1863; число 13—16).

редакціѣ, була нась горетка невеличка: ледви кѣлькохъ молодыхъ людей загрѣлось було гадкою, розвивати нашу словеснѣсть на чисто-народнѣй основѣ, або инакше, не дѣлится письмомъ вѣдь нашихъ наддѣпрянськихъ братѣвъ, зъ котрыми становимо одну народню цѣлѣсть. Ледви сотнѣй зъ читающей громады знавъ дещо про нашу рѣдну Украину, про батька Тараса, Основяненка, Кулѣша, Костомарова, Марка Вовчка и т. д., а нашѣ пѣдкарпатскѣй народнѣ спѣваки стали чимъ-разъ рѣдше вѣдзываетись до нась тымъ солоденькимъ матернимъ словомъ, щѣ нась збудило дожитя и загрѣло до дѣлѣ, котрѣ нашѣй мовѣ отворили дорогу до катедръ университетськихъ, зъ-вѣдки за трудомъ нашихъ землякѣвъ, дасть Бѣгъ, розбѣльсь просвѣта тымъ-же самымъ словомъ южноруськимъ, за котре мы всѣ спѣбно боролись, та й до нынѣ ще боремъ ся на-супротивъ виѣшнихъ недругѣвъ нашої народнѣй идеѣ. Ледви девять мѣсяцѣвъ писали мы нашѣ Вечерницѣ, а зъ невеличкою молодою громадкою стала громада поважна; — не самѣй молодѣй, але й сивѣй головы берутъ ся щиро за наше дѣло¹⁾, а такъ мы нынѣ уже не изольованѣй, бо дѣло наше не дѣло кѣлькохъ, а дѣло громадське! Знаемъ мы добре, що не такъ нашѣ Вечерницѣ, якъ бѣльше та идея, котру вони заступали, зробили те, що нынѣ у кождѣмъ закутку Галича учуешъ вже про нашу Украину, а далѣ на кождѣмъ майже попѣвствѣ побачишь портретъ великого Тараса межи портретами нашихъ пѣдкарпатськихъ литератѣвъ“ (стор. 297).

А вже-жъ въ другѣмъ рѣчнику „Вечерницѣ“ зъ осьмымъ числомъ (21. лютого, 1863) наступила змѣна въ редакціи, по-за-якъ одвѣчальнымъ редакторомъ сего литературного письма ставъ Володимиръ Шашкевичъ, котрый

¹⁾ Въ „Вечерницяхъ“ 1862. р. надруковано вѣршь Николы Устѣяновича п. з. „Славянська колыбель“ (ч. 5).

цѣле 17. число зладивъ въ правописи фонетичной, мѣжъ-
тымъ коли по-переду въ другомъ рѣчнику сен часописи
тѣлько деякі статьи беллетристичнѣ въ сѣй правописи
надруковано. — Вѣдтакъ зъ числомъ 17. переставъ Шаш-
кевичъ выдавати „Вечерницѣ“¹⁾).

Титъ Реваковичъ подає причину, для якои занапа-
щено выдаване литературного письма „Вечерницѣ“. Ось-
що пише вѣнъ въ сѣй справѣ: „Интеллигентнѣ Русины
приходили лишень о тѣлько до свѣдомости своєи народ-
ности, що знали, що вони не Поляки... Вся работа па-
тріотѣвъ польскихъ и руськихъ въ часы настаня консти-
туціѣ обмежала ся на тѣмъ, що однѣ й другѣ убирали ся
въ манифестаційнѣ народнѣ убраня, що выгукували, що
вони Русины або Поляки, — що кричали, шумѣли,
и о скѣлько можна було — якъ то кажуть — добре жили²⁾“.
Роботы реальнои, позиточнои для загаду руського або
польского мало було. Такою була тодѣ и молодѣжь уни-
верситецька руська й польска вѣ Львовѣ, де житѣ крик-
ливе національне руське й польске найбѣльше шумѣло...
Отже-жь свободу конституційну выхѣсновували Русины
и Поляки въ цѣлѣмъ краю, а особливо-жь вѣ Львовѣ въ
той спосѣбъ, що однѣ й другѣ убравши ся въ народнѣ
убраня йшли на побоевище, се-бѣ-то на поле попису до
каварнѣ, де стародавнымъ спосѣбомъ войованя герцѣ
выправляли, се-бѣ-то, де выгукували, кричали, шумѣли,
сварили ся, а неразъ и побили ся. Та громадка Русинѣвъ,
котра брала участь въ тыхъ герцяхъ, а до котрой нале-
жала живѣйша молодѣжь университецька руська й мо-
лодѣ литераты й публицисты руськѣ, що громадили ся
коло „Вечерницѣ“, назвали себе „старою Сѣчею“, — бу-

¹⁾ Про Володимира Шашкевича гледи „Исторію литературы рус-
кой“, II. 2; стор. 661—680.

²⁾ Сѣ слова дотыкають ся молодыхъ патриотѣвъ руськихъ.

цѣмъ то вони такъ боронили пѣдъупалыхъ, але не затраченихъ правъ руського народу, якъ колись славнїй завзятцѣ-Запорожцѣ. Те гуляще житє молодон нашої громады зъ рокѡвъ 1861. и 1862. и початку 1863. р. було причиною, що „Вечерницѣ“, котрї зъ-першу мали 600 пренумерантѡвъ, черезъ нерегулярне выдаванє и черезъ легкодушнїбѣсть ихъ редакторѡвъ въ половинѣ 1863. р. впали. Помимо того не вѡдмовляю обомъ тымъ редакторамъ (Заревичеви и Шашкевичу), якъ и ихъ ровесникамъ, патріотизму. Вони були горячї патріоты, а молодѣжь тодѣшня руська университетька вѡдзначала ся въ загалѣ такимъ горячимъ руськимъ патріотизмомъ, що дай Боже, щобы все горѣвъ въ нашѡй молодѣжи той огонь любви до рѡдного народу, якъ у тодѣшнѣй молодѣжи. Згадаю тутъ лише пару именъ тогочасныхъ студентѡвъ университету, котрї вѡдтакъ або своєю ученою, або суспѣльною дѣяльностїю широку славу собѣ здобули, або яко люде на становищахъ своимъ чистымъ характеромъ и громадськими заслугами високе поважанє въ товариствѣ займають, щобы оцѣнити, якї перлы були межи тодѣшною молодѣжею университетькою вѡ Львовѣ. Осъ вони: покѡйный Корнило Сушкевичъ, Омелянъ Партицькїй, Данило Танячевичъ, Остапъ Левицькїй, Кость Горбаль, Юліанъ Целевичъ, Олександръ Борковскїй, Григорїй Кузьма, Олексїй Слюсарчукъ и др.“

Въ 1863. р. выѣхавъ Заревичъ изъ Львова въ Скъльску верховину, де живѣ у свого шурина, Степана Михайловича, священника въ Головецьку. Титъ Реваковичъ згадує про теє, що въ тѡй гарнѡй верховинѣ пѡзнавъ ся вѡнъ зъ Федоромъ Заревичемъ зимою 1864. р. въ домѣ своихъ родителейъ въ Волосянцѣ. Вѡдтакъ пише Реваковичъ ось-що: „Дуже полюбивъ я его за его нѣчимъ незрушимый веселый гуморъ, за его все цѣкаві дотепы, его свѣ-

тлый розумъ, и за его гарный спѣвъ. Его першого я почувъ въ моѣмъ житю, якъ вѣнъ гарно й докладно спѣвавъ найрѣзнодорожнѣйшій народнй нашй руськй спѣванки, — я не мѣгъ начудувати ся розмантѣй мельодійности тыхъ спѣвѣвъ и не мѣгъ ся ихъ наслухати, й доконувавъ ся тодѣ, що наша народна музика є то зовсѣмъ вѣдрубный музикальнй свѣтъ вѣдъ знанон намъ музики италіянськой, нѣмецькой й инчихъ¹⁾.

Въ 1867. р. намѣстникъ Галичины, графъ Агеноръ Голуховскій, покликавъ Заревича до выдаваня газеты руськой, котру хотѣвъ пѣддержувати урядовыми грѣшми. Заревичъ прибравъ собѣ до помочи Остапа Левицкогго, Костя Горбала²⁾ й Олександра Могильницкогго, та й почавъ выдавати политичну часопись „Русь“. Въ першѣмъ еи числѣ поставивъ вѣнъ програму выдавництва, высказавши мѣжъ иншими ось-якй провѣднй думки редакціѣ: „Най-упершъ сповѣдуємо, що мы выступаємо за дѣло й рѣчь нашего народа руського (а лучче означаючи, народа малоруського), и того-жъ права и справедливй желаня боронити мы постали, зарѣвно противъ всѣмъ, которй яко вороги й суперники його заявляють ся. Зъ однакою невсыпущою бачностію будемо уважати всѣхъ за ворогѣвъ русько-народнои идеѣ, которй на те имя заслужать ся. — Положенє наше таке, що лише самй въ собѣ глядати маємо нашу будучнѣсть и нашу силу, — лише мы самй, народъ свѣдомый нашего житя, можемо зробити те, чога яко народъ бажати намъ треба, — лише мы самй можемо, коли схочемо, уладнати по вымогамъ свое народне хозяйство и поставити себе въ чергу народѣвъ поважа-

¹⁾ Порѣвн. важну розвѣдку Порфирія Бажаньского п. я. „Малоруськй музикальнй народнй тонъ“. Львѣвъ 1891.

²⁾ Кость Горбаль ставъ „издавателемъ й властителемъ Руси“, мѣжъ-тымъ коли Федѣръ Заревичъ бувъ одвѣчальнымъ еи редакторомъ.

ныхъ всемирно. — Найзавзятѣйшими ворогами народа нашого були й суть усе одні — славянскій племенць — Ляхи й Москаль. Оба суперники помѣжъ собою до одной замѣряють цѣли, оба Малоруси одмавляють самостайнѣсть народню, и той народъ до свого причисляють. Саме теперъ лѣтъ 200, якъ оба тїи приятель нашї роздерли мѣжъ собою нашу вѣтчину Андрусѣвськимъ уговоромъ, користуючи, оба, на свѣй хосень. — Польща на вутлыхъ ногахъ своихъ и теперъ еще силується загарбати нашу Русь, — та годѣ! воно смѣшне! — нехай собѣ передше поможе та стане на ноги сама, коли годна, — розвоеви еи политичному або соціальному въ своихъ границяхъ народнихъ мы не перепонуемъ, — але на Руси Польщу ставити, то таки й бѣльше, якъ смѣшне. Пятсотъ лѣтъ держала вона Русь у своѣй батькѣвськѣй опѣцѣ, — пятсотъ лѣтъ силою и перевагою не змогла нагнути Русь на свое; а теперъ, коли сама розѣдрана й упокорена, нехай и не силується на пуста! — Польща на Руси вже пропала, Польща на Руси бути не може! Польща для насъ вже тою силою, которой мы не боимся давно вже!“

Хочъ отже гр. Голуховскій мабуть бажавъ, щобъ Заревичъ редагувавъ „Русь“ въ дусѣ польскѣмъ, то вѣнь выступивъ противъ системы польскои, котру той намѣстникъ бувъ тогдѣ заингуровавъ въ управѣ рускои части Галичины, и тому-то конфисковано „Русь“ кѣлька разѣвъ, ба, Заревичеви выточено й процесъ прасовый. Вѣд-такъ Голуховскій помѣтивъ, що Заревичъ не той чоловікъ, якого вѣнь до редакціѣ глядавъ, и про-те зъ его волѣ „Русь“ перестала виходити, не дѣждавши й року свого выдаваня.

Хоча-жь „Русь“ забаганкамъ Полякѣвъ въ нѣчѣмъ не потурала, то все-жь метою еи було: парализувати

впливъ часописи „Слово“, котра пѣсля нещаснои битвы австрійского вѣйска зъ Прусаками пѣдъ Садовою въ 1866. р. заявила свѣтови, що Русины й Москаль — се одинъ и той-самый народъ¹⁾. Очевидячки надѣялась тогдѣ редакція „Слова“, що Россія ось-ось займе Русь галицку, и про-те думала она, що вже не треба зберегати святощій рѣднои батькѣвщины.

Федѣръ Заревичъ ставъ опѣсля урядникомъ при асекураціи (Azienda Assicuratrice) у Львовѣ. По кѣлькохъ рокахъ стративши ту посаду вернувъ назадъ у Скѣльску верховину, де зновъ живъ у свого шурина Михайловича, котрый перенѣсь ся зъ Головецька до Славска. Тогдѣ втерявъ Заревичъ свою веселу вдачу, вѣнъ ставъ сумовитымъ, по-за-якъ не мѣгъ добитись до якогось пристановища въ свѣтѣ; а коли дѣзнавъ ся, що громадске жите Львѣвскихъ молодыхъ Русинѣвъ стало подекуды занапашуватись, то почавъ тратити надѣю на лучшу долю батькѣвщины. Ось-що писавъ Заревичъ до свого приятеля, Тита Реваковича: „Розбрили ся мы по свѣту, якъ тотѣ прошаки за кусьномъ хлѣба; кѣлькохъ ледве остало при згарипцахъ народнои ватры, щѣ такъ ясно и жарко горѣла, — та й тыхъ кѣлькохъ оставшихъ у Львовѣ крышать силы на маловажнѣ публичнѣ перепалки, то здеяткованѣ борбою за добро загалу, утомлять ся дальше. — „Бесѣду руську“, котору ледве перестроили нашѣ, выгнано зъ „Народного Дома“, — театръ, скопавѣлый и зѣйшовшій на кумедіантѣвъ-волокиѣтѣвъ, не знать, чи й животѣе ще, — а тымъ часомъ Москалики гораздують и поступають у Вѣдень по ордеры... Прикро дивити ся на те, якъ хоромъ той, де й чоловѣкъ може якій камѣньчикъ докинувъ, безверхій ще, а вже зачинає трупѣ-

¹⁾ „Зоря“. VIII. 1887; стор. 48.

шѣти й обломувати ся, — здається, що за кожною порошиною, опадающею зъ него, и скочується зъ скирты памятокъ жизни жемчужина, обсыпається листе навитои дожитками китиць, — прикро й дивно й жалко й чудно, а прець-жь не зовсѣмъ ненадѣйно прийшло воно. — Наша молода, тѣлько-що зъ пѣря виростаюча громада, за радою и проводомъ людей, своимъ путемъ идучихъ, и своихъ цѣлей достигаючихъ, пустила ся на дорогу таку, на якѣй и силачѣ падають за найменшою похибкою. Наша молода Русь, здобувши ледве першій пороги до палаты народнои словесности, обмилила себе и природный хѣдъ своего розвою, и чепила ся напрасно политики. „Нѣ вола, нѣ рала, а захотѣла ся рѣля“. Отъ такъ, такъ и мы, пане брате, голоручь пѣшли до незнакомаго дѣла, та занехали все тее, чого найупершъ було доглядати. — Ото-жь и жалко, дивно й чудно дивити ся, якъ облѣтають листочки засохлїй зъ нашої китиць, — якъ малѣе кружокъ людей, которї розсыпокъ здержати, заморожити годнїй й охотнїй. — Прочитавши того, счудуете ся може моѣй сумнѣй бесѣдѣ, та спытаете, куды-жь се веде? Вело-бъ воно мене й повело-бъ ще й не одного за мною, а завело бы знова на рѣдню ниву, зъ которой робѣтники повѣкали, — та годѣ! вже притямила ся менѣ неудача жизни щоденнои, запоморочила жура о завтрѣшне лихо, — станула передъ очима горою скирта лѣтъ уже сорокъ! — Отъ такъ, бачить ся тому, що пѣшовъ я у золоторолї краѣ, грѣбѣ и поровѣ за золотомъ и закрѣвавивъ нѣгтѣ, и за-грѣбѣ дещо такий и выпоровѣ изъ землѣ, а самъ обставъ голый! — Такъ, пане брате, лучше пѣдѣ гнѣй землю пороти!¹⁾...

Матерїальне положене Заревича ставало що-разъ гѣрше. Вѣнъ покинувъ писарку громадску въ Славску,

¹⁾ „Правда“. II. Свѣчень, лютый, марецъ. 1889; стор 295—296.

де не мѡгъ выжити, й переселивъ ся до Сколього. И тамъ перебувавъ ся зъ покутнои писарки та бѣдувавъ гѡрко. Вѡнъ умеръ у Скольмъ на запалене легкихъ 12. сѣчня 1879. р.

Федѡръ Заревичъ почавъ свою литературну дѣяльнѡсть въ 1862. р., коли ставъ редакторомъ „Вечерницъ“¹⁾. Осъ и поглядъ на его беллетристичнѣи писаня, надрукованѣи въ галицко-рускихъ часописяхъ:

1. „Хлопська дитина“. Повѣсть („Вечерницъ“. Львѡвъ 1862; число 1—18). — 2. „У страха великѣи очѣ“. Повѣстка зъ правдивои пригоды (ibid., ч. 12). — 3. „Опирь“. Пригода (ibid. ч. 14). — 4. „Родина“. Оповѣдане взяте зъ жита (ibid. ч. 16—17). — 5. „Чудный цвѣтъ“. Казка (ibid. ч. 18—19). — 6. „Хто не любить?“. Розказане (ibid. ч. 21—24). — 7. „Двѣ матери“. Образецъ изъ жита (ibid. ч. 32—33). — 8. „Сынъ опришка“. Повѣсть взята зъ правдивои пригоды (ibid. ч. 34—42). — 9. „Двѣ сестры“. Повѣстка („Русалка“. Львѡвъ, 1866; число 1. 2). — 10. „Нѣма“. Оповѣдане (ibid. ч. 3). — 11. „Землячка“. Повѣстка („Русь“. Львѡвъ. 1867. ч. 3). — 12. „Загубидушъ“. Повѣсть (ibid. ч. 27—37). — 13. „Вѣтрениця“. Оповѣдане („Правда“. 1868; ч. 14). — 14. „Боднарѡвна“. Драматъ народный въ трехъ дѣяхъ“, основаный на пѣсни народнѡй („Правда“. 1872; стор. 26—39; 75—88; 111—122).

Заревичъ писавъ першѣи свои повѣсти пѡдъ псевдонимомъ „Юрко Ворона“ (Ю. В.); опѡсля пѡдписувавъ вѡнъ себе буквами Ф. З., або буквою З., и ажъ въ оповѣданю „Вѣтрениця“ та й въ драмѣ народнѡй „Боднарѡвна“ пѡдписавъ себе повнымъ своимъ именемъ и прѡзвищемъ.

Першою его й наибѡльше просторою в повѣсть „Хлопська дитина“, въ котрѡй змалювавъ картину

¹⁾ Въ „Зорѣ галицкѡй“ (альбумъ на годъ 1860) надруковано двѣ стишки Заревича: „Рускѣи борець“ и „Пересторога другу“ (стор. 84—85), але они не мають литературнои стѡйности.

народного вѣдродженя Русинѣвъ въ 1848. р. Героѣмъ сего повѣсти є Стефанъ, сынъ бѣдной вдовицѣ-комѣрницѣ Василихи. Коли мати вмерла, то шестилѣтній сиротюкъ пошовъ по хатахъ за хлѣбомъ жебрущимъ, та незабаромъ найшовъ пристановище въ хатѣ священника Евстахія. Тутъ стала нимъ пѣклуватись панна Анастася, сирота, щѣ була сестрою покійной жѣнки Евстахія. Той-то панъ-отець бувъ зъ роду шляхтичъ, чоловѣкъ зъ пересудами, котрый бувало говоривъ: „Хлопъ все хлопомъ — не дай; Боже, зъ хлопа пана!“ Коли Стефанъ тѣломъ и душею ставъ гарно розвиватись; то Анастася бажала пѣслати его до школы, але отець Евстахій зъ-першу протививъ ся тому, щѣбы хлопська дитина вчилась, и ажъ перегодя воливъ вѣнъ волю доброи дѣвчины. Ажъ ось выйшла Анастася за-мужъ, а братъ еи, Константъ, урядникъ вѣ Львовѣ, взявъ Стефана до себе. Маючи захистъ у Константа, Стефанъ учивъ ся вельми добре й своимъ таланомъ та гарною статью вызначувавъ ся межъ своими товаришами. Трохи зъ-годомъ умеръ мужъ Анастасѣ, и она зѣ своєю дочкою Ганею стала жити зновъ у отца Евстахія. Коли опѣсля Константъ и Стефанъ приѣхали на великоднїя свята до Евстахія, то десятилѣтня Ганя бавилась изъ Стефаномъ мовъ зъ рѣднимъ братомъ. Минуло кѣлька лѣтъ, и межи Стефаномъ та Ганею завязались вѣдносини сердечнїи: Стефанъ писавъ неразъ листы до вдовицѣ и еи дочки. Коли-жъ Евстахій дѣзнавъ ся про любовь Стефана до Ганѣ, то загорѣвъ ся вѣнъ гнѣвомъ изъ-за того, щѣ хлопська дитина, не зважаючи на рѣзницю станѣвъ, смѣе братати ся зъ его родомъ.

Недовго опѣсля забавило ся пану мандаторови¹⁾ оженились, и его гайдукъ Тимко порадивъ ему одружити ся

¹⁾ Мандаторы поставлялись панами, се-бѣ-то властителями добрыхъ земскихъ; затверджували-жъ той выборъ власти циркулярнїи. Мандаторы

зъ Ганею. Вѣдтакъ пѣдстаркуватый мандаторъ внадивъ ся до хаты Евстахія, дарма, що Ганя не хотѣла й показувати ся, коли вѣнъ прийшовъ. Коли-жъ вѣнъ вѣдъ Тимка довѣдавъ ся, що хлопський сиротюкъ Стефанъ, покѣнчивши „великій школы“, має женити ся зъ Ганею, то задумавъ вѣддати его въ рекруты. Потому прийшовши до священника ставъ вѣнъ выхвалувати давній часы, коли-то молодѣжь вмѣла шанувати все, щѣ святе й поважне. Его мова була по-нутру Евстахію, котрый пригадавши собѣ шляхоцкѣй переказы ось-такъ до мандатора озвавъ ся: „Ну, та щѣ поможе говорити, коли нынѣ свѣтъ дивный, — у нихъ все одно, чи-то зъ простого, чи зъ лѣпшого стану хто вийшовъ, — одною мѣрою они його мѣрять... Прощу васъ, якій-то свѣту ладъ! Коли нынѣ леда хлопський першій лѣпшій сынъ, якъ лише лизнувъ школы, тои новов, бѣсноватои, уже й не знае, и забуває, вѣдки вѣнъ вийшовъ! То така просвѣта! Все нынѣ рѣвно!“ (стор. 67)¹⁾. Вѣдъ того часу пѣпъ полюбивъ мандатора, котрый, по его думцѣ, „мавъ здоровій понятя о людяхъ и о свѣтѣ“.

Трохи зъ-годомъ умеръ Константъ, вѣдказавши свое майно въ части своѣй сестрѣ и ви дочцѣ, а въ части Стефанови. Сердечный добряга не мѣгъ дѣждатись осушченя своєї думки, се-бѣ-то подружя Стефана зъ Ганею. Коли-жъ сиротюкъ, приѣхавши зѣ Львова до Евстахія, справу свого подружя хотѣвъ довести до-путя, то сказавъ ему священникъ, що вѣнъ нѣколи не призволить,

справували власть полиційно-судову, и выконували въ загалѣ приказы правительства: стягали податки, вѣдставляли рекрутѣвъ и т. и. Коли заведено конституцію, власть мандаторѣвъ перейшла въ части на рады громадскѣй, а въ части на староства й рады повѣтовѣй.

¹⁾ „Вечерницѣ“. Литературне письмо для забавы и науки. Львѣвъ, 1862.

щобы хлопська дитина одружилась зъ дѣвчиною, щбъ е пѣдъ его опѣкою.

Ажь ось настала весна 1848. р. Въ Галичинѣ залунала весела вѣсть про надане свободы конституційною. И дивнымъ дивомъ Евстахій въ млѣ ока позбувъ ся своихъ пересудѣвъ аристократичныхъ, и сказавъ ось-що Анастаси и еи дочцѣ: „Якъ то мило чути, що миръ божій такъ любить ся, що одинъ надъ другимъ не ставъ горою, що одинъ другому радъ бы зробити, щбъ лише може. Отъ, добре, що я доживъ такожь той поры!“ (стор. 83). Вѣд-такъ самъ авторъ ось-якъ старае ся выправдати такую перемѣну вѣдчѣ Евстахія: „Чоловѣкъ самъ въ собѣ то дивный неразъ и непонятый. Хоть то говорятъ много а премного о тѣмъ, що твердый характеръ нѣколи не змѣнить ся, а прецѣ въ житю оно неразъ приходитъ инакше. Казавъ бысь, то чоловѣкъ такій, якъ той барометеръ. Куды буря або дощъ, або й красне веремя, туды и вѣнъ!“ (83).

А вже-жь мандаторъ не мѣгъ якожь второпати такои метаморфозы въ души старого шляхтича-попа. Вѣнъ не надѣявъ ся, що отецъ Евстахій наразъ мѣгъ такъ змѣнити ся и прилягнути до той хлопської идеѣ бѣсноватой. Незабаромъ Евстахій поѣхавъ зъ Анастасею и Ганею въ окружне мѣсто, де мало вѣдбутись свято народне. Въ се-рединѣ ринку мѣжь товпою народу стоявъ гарный молодець, прибранный въ мужицку одежу, и говоривъ зъ якимсь старымъ вѣйтомъ про свободу й про будущу долю народу. Вѣнъ бувъ уже докторомъ правъ, адвокатомъ и великимъ заступникомъ хлопѣвъ. Про него говорили, що вѣнъ за-для того пѣшовъ на адвоката, щобы хлопѣвъ боронити супроти панѣвъ. Евстахій побачивши Стефана, сордечно повитавъ его и ставъ зъ нимъ балакати про нынѣшне братерство мѣжь людьми. Тогдѣ сказавъ вѣнъ

мѣжь иншимъ ось-таке: „Такій радъ я, якъ може й нѣколи въ житю не бувъ, що мы подыбали ся въ добѣ иншій и лѣпшій, и що вы мене иншого нынѣ видите, якъ тогды“... (стор. 91). Коли вѣдтакъ Евстахій изъ Стефаномъ увѣйшли въ гостинницю, то сказавъ панъ-отець до Ганѣ: „Но, доню, щожь? якъ ти ся подобало народне свято? А окрѣмъ свята чи еще може щѣ веселить тебе? — О! я знаю, щѣ тобѣ, ласичко, на думцѣ! — Я те добре знаю!“ — та й указавъ пальцемъ на Стефана. И спаленѣло личко щасливон Ганѣ, котра дѣзналась, що єи опѣкунъ полюбивъ Стефана.

Здавало ся, що Стефанъ уже незабаромъ одружить ся зъ Ганею, — та не такъ склало ся, якъ ждало ся! Паны, почувши звѣстку про змаганя хлопського адвоката въ хосенѣ люду, вжахнули ся й старали ся розбити женитьбу его зъ попадянкою. Ось-що они говорили мѣжь собою: „Єго конче треба для насъ переробити; — сли вѣнъ колись насупротивъ насъ у хлопськихъ справахъ стане, то не много мы выиграємо зъ нашими старосвѣтськими адвокатами!“ (стор. 100). — Тому-то Северинъ графъ III. запросивъ Стефана до себе въ гостину. Звѣхало ся багато шляхты. При обѣдѣ посадивъ вѣнъ Стефана коло своєи дочки, Ядвинѣ, думаючи, що того хлопського адвоката голова ще не такъ сильна, щѣбъ могла оперти ся очиямъ красавицѣ паньскои, коли єму такъ завернула голову попадянка. Та отъ, паннѣ Ядвини самѣй завернуло ся въ головѣ, якъ стала бесѣдувати зъ гарнымъ адвокатомъ хлопськимъ.

Небавомъ опѣсля бувъ храмъ на Спаса въ селѣ, де живъ Евстахій. Приѣхавъ и дѣдичъ зъ мандаторомъ, а по Службѣ божѣй заявивъ вѣнъ Стефанови, що хотѣвъ бы зъ селянами своими въ мирѣ жити та погодити ся зъ ними о пасовище й лѣсѣ. Якъ же дѣдичъ побачивъ, що

годѣ хлопського адвоката зъеднати зъ панами, то порѣшивъ его погубити.

Вже-жъ громада, корыстуючись радою хлопського адвоката, стала правувати ся зъ паномъ за теє, що вѣнъ вѣдбиравъ пасовище й заборонивъ лѣсъ. Проте дѣдич злитавъ ся зъ мандаторомъ и спонукавъ его, подати тайкомъ на Стефана жалобу до суду, мабуть то вѣнъ ворохобить людей, щобы панѣвъ прогнали та не платили податкѣвъ. Вѣдтакъ мандаторъ розповѣвъ отцю Евстахію, що хтось подавъ на Стефана отъ-таку жалобу до суду, — опѣсля-жъ сказавъ вѣнъ, що судъ домагає ся вѣдъ священника свѣдоцтва моральности для Стефана. Евстахія такъ тяжко вразила та сумна новина, що сказавъ мандаторови, щобъ взявъ папѣръ и написавъ самъ, якъ можъ найлѣпше. Потѣмъ пѣдписавъ вѣнъ свѣдоцтво, не читавши его.

А вже-жъ Ганя не хотѣла вѣрити, щобы Стефанъ заподѣявъ таке лихо. Вѣ тяжкѣмъ смутку пригадала она собѣ, що наймичку єи опѣкуна, Олену, любити Тимко, гайдукъ мандаторскій, котрый бувъ вѣрникомъ своего пана. И справдѣ розказавъ Оленѣ Тимко, що дѣдич просивъ мандатора, щобъ єму порадивъ вѣ его клопотѣ, по-за-якъ громада хоче его позывати за пасовище й лѣсъ, — та що мандаторъ пѣшовъ вѣ канцелярію и тамъ написавъ щось недоброго на Стефана. Якъ же про се довѣдалась Ганя, то написала листъ до своего милого й оповѣстила его, що мандаторъ зъ дѣдичемъ выдумали на него тоту клевету. Та небавомъ правда выйшла якъ олива на верхъ: показало ся вѣ судѣ, що Стефанъ зовсѣмъ безневинный. Але-жъ лукавому мандаторови не хотѣвъ вѣнъ мститись, кажучи: „Отъ, поганый чоловікъ! най иде бѣда на чужій руки!“ Вѣдтакъ мандатора нагнавъ дѣдич, бо громада выграла всѣ свои права. Сте-

фанъ же одруживъ ся зъ Ганею; обоє були щасливѣ, а громадяне горнулись за-любки коло щирого свого заступника.

Повѣсть „Хлопська дитина“ має тѣлько зъ-за того свою вагу, що вважає ся картиною суспѣльного побуту въ галицкѣй Руси въ добѣ вѣдродженя народного. А вже-жъ „Хлопська дитина“ є першимъ повѣстярскимъ творомъ автора, и про-те въ писаню могли проявитись деякѣ похибки судроти психологичной правды. Найперше запримѣчаемо, що Заревичъ писавъ сю повѣсть частинками для поодинокихъ чисель „Вечерницъ“, и тому-то сей твѣрць не мѣгъ бути выкѣнченимъ нѣ въ подробности, нѣ въ цѣлости. Вѣдтакъ молодой авторъ велѣвъ отцю Евстахію вѣдбувати такѣ нагль метаморфозы душевнѣ, якѣ въ дѣйстви-сти ачей не можуть проявитись. Той бо чоловѣкъ изъ застарѣлыми шляхоцкими пересудами, що не мѣгъ стерпѣти хлопської дитины, дѣзнавши ся про рѣвнѣсть и братерство братнє, яке въ Галичинѣ 1848. р. выкликало ся конститущією, ставъ наразъ демократомъ, и нахиливъ ся сердцемъ не тѣлько до Стефана, але й до всякого хлопа, котрымъ дотѣль гордувавъ. Осъ-що сказавъ вѣднѣ Стефанови про метаморфозу своєи душѣ: „Я вже не нынѣшній! я vyrѣсь за иншихъ часѣвъ... За насъ було, шляхтичь то бувъ идеаль одинъ, до котрого кождый зѣтхавъ. Тому-то й не дивно, що шляхта держала себе за найлѣпшихъ у свѣтѣ, и все инше уважала за нѣчо. Але отъ, давъ Богъ, що наставъ иншій свѣтъ, свѣтъ правдивый, христіянскій; — нынѣ миръ цѣлый, одинъ другому, помѣжь себе брата, — та й я старый нынѣ о много щасливѣйшій, бо якось Богъ милосерный навернувъ мене до тои загальной идеѣ!“ (стор. 91). — Тѣлько-жъ бѣда, що Евстахій, навернувшись до тои загальной идеѣ, зновъ вѣдкаснувъ ся вѣдъ неи, коли мандаторъ наговоривъ ему, Богъ-зна-що, на хлопського адвоката.

Зъ-помѣжь иншихъ типѡвъ сеи повѣсти вызначуе ся ще найбѡльше Стефанъ, дармá, що его вдача вважае ся идеальною, — всѣ-жь иншй типы суть або блѣдй (Анастася, Ганя, Константъ), або нарисованй лише въ головныхъ контурахъ (дѣдичъ, мандаторъ, Тимко, Олена). Вѡд-такъ конецъ повѣсти е подекуды недоладный, по-за-якъ авторови забагло ся, до оповѣданя про весѣля Стефана й Галѣ пристѣбнути ще епизодъ про долю Олены, котра не хотѣла й чути про женихане гайдука Тимка, а зъ-нечевя вѡдала ся за вѡйтового сына Гриня.

Сю свою повѣсть писавъ авторъ зъ молодечимъ запаломъ и вмѣвъ еѣ закрасити горячими патріотичными фразами. Деякй-жь частини сего твору мають литературну стѡйносьть, примѣромъ оповѣдане про побуть Стефана въ домѣ Евстахія на великоднй свята (стор. 18—21) и про народне свято въ окружномъ мѣстѣ въ добѣ вѡдродженя галицкихъ Русинѡвъ (89—92), — розмова Тимка зъ Оленою про лукавство мандатора й дѣдича (115—116; 122—123)... Коли-бъ въ повѣсти „Хлопська дитина“ було менше злишнього балаканя мѣжь важнѣйшими особами, и коли-бъ характеристика Евстахія була бѡльше консеквентна, то се писане могло-бъ бути наилучшимъ творомъ Заревича. Та отъ, сей твѡръ, що бувъ имовѣрно наймилѣйшимъ дитятемъ автора, за-для згаданныхъ похибокъ мае тѡлько значѣне культурно-историчне, мѣжь-тымъ коли деякй зъ пѡзнѣйшихъ дрѡбныхъ повѣстоукъ Заревича стали бѡльше цѣнными писанями беллетристичными, якй подекуды пригадують намъ манѣру оповѣданя Федьковича, Особливо-жь оповѣдане „Родина“ вказуе на стихотвѡръ Федьковича „Товаришъ“¹⁾, въ котрѡмъ поетъ спѣвае про долю двохъ жовнярѣвъ на побоєвици.

¹⁾ „Поезія Іосифа Федьковича“. Львѡвъ, 1862; стор. 52—57.

До лучших творѣвъ Заревича належить повѣсть. „взята зъ правдивои пригоды“, написана пѣдъ заголовкомъ „Сынъ опришка“. Авторъ малюе тутъ живыми красками карпатску верховину, и на першій плянь своего образа высувае гарного легиия Гриня, котрый полюбивъ молоду паню, жѣнку камерального лѣсничого. Пасучи вѣвцѣ на полонинѣ заговоривъ вѣнъ разъ самъ до себе: „Шкода еи для нього, старого! Кобъ вона моя — Господи!“ та й зѣтхнувъ. „Завтра недѣля, — зѣйду зъ полонины, та чей вѣю хоть у церквѣ побачу!... Та що-жь ми зъ того? — вона панѣ, а я бѣднѣй вѣвчарь!“ — И стало ему якомъ тяжко на думцѣ, вытягъ руку зъ пистолетомъ, стрѣливъ на дѣль, та слухаючи, якъ гомѣнъ вѣдкликавъ ся по зворахъ та верхахъ, знову еказавъ самъ до себе: „Вона вчуе мое пистоля, а чи знати-ме, що вѣвчарь Гриньо зголошуе ся такъ до неи?... Пуста думка твоя, Гриню!“ — Сховавъ пистоля въ ремѣнь, та й пустивъ ся долѣ горою. Ажь ось явивъ ся лѣсничій-Нѣмецъ зъ бережниками та псами. — „А хто-то стрѣлявъ?“ спытавъ ся вѣнъ грѣзно. — „Я, паноньку!“ смѣливо вѣдказавъ легиинъ. — „А, на-що ты стрѣлявъ? га?“ — „Отъ, звычайне, панцю, абы пропудити, сли може де лукавецъ-вовчище пѣдокравъ ся“. — „А ты-жь, собачій бойку, не знаешъ, що ту не вѣльно стрѣляти, коли я полюю? Ты минѣ звѣрину прополохавъ. Вѣддай-но, небоже, тоту твою рунничку!“ — Та ба! вѣвчарь не хотѣвъ вѣддати пѣстоляти лѣсничому, котрый вельми розсердивъ ся и назвалъ бойку собачимъ сыномъ. Почувши таке згѣрдне слово Гриньо не стерпѣвъ, а озвавъ ся гнѣвнѣй: „Пане, я не собачій сынъ, — мене хрещена мати родила, — минѣ за матѣрь не доганяйте!“ (стор. 290)¹⁾. И накрывъ вѣнъ голову

¹⁾ „Вечерницъ“. 1862.

крысанею, та й подививъ ся на пана такъ гордо, що тому здобило ся страшно. Коли-жь лѣсничій звелѣвъ двомъ побережникамъ, щобъ Гриня взяли й завели на лѣсничѡвку, то легинь гукнувъ сердито: „Пане! коли у васъ мѡць та правда, то карайте, якъ хто виненъ, а не прозывайте! Мы въ Господа всѣ однаковї! — мы всѣ люде!“ — Вѡд-такъ не пручавъ ся Гриньо, а вѡддавъ ся въ руки побережникамъ. И радъ бувъ лѣсничій, що вже разъ схопивъ сего легиня, котрый ему чогось каменемъ лежавъ на серци. Вѡнъ порѣшивъ, вѡддати гарного легиня въ рекруты.

Привели Гриня до двора, и ось выбѣгла панѣ, та дивно, чогось спаленѣла, якъ его побачила. — „А що ты зробивъ, Гриню?“ спыталась добра панѣ. — „А що-жь бы? — нѣчо!“ — сказавъ вѡвчарь, та дивлячись на красну паню забувъ сирота, що зъ нимъ стало ся.

Розказавши сю подѣю, авторъ проявивъ ось-яку свою рефлексію: „Шкода красного верховинського легиня, що пустои чепивъ ся гадки! Вѡнъ мѡгъ бувъ нынѣ бути першимъ женихомъ у селѣ: дѣвчата найкрасшїй й найбогатшїй ажъ пропадали за нимъ, складали спѣванки на його дрѡбнїй кучерѣ, на його тереновї очи, рожевї лицѣ, называли його оленемъ, князевичемъ, — а йому отъ-що въ головѣ!“

Коли Стефанъ сидѣвъ въ арештѣ, то верзлось ему въ думцѣ, що вѡнъ мусить мати красну паню, хоча-бъ и прийшлося наложити головою. „Ой, кобы лишъ на годинку мене пустили!“ забажалось ему, — „а я-бъ вже кѡнця дѣлу довѣвъ!“ И отъ рано прийшовъ до арешту побережникъ и сказавъ, що панѣ-лѣсничій позволивъ, щобъ Гриньо зладивъ для панѣ якусь роботу. И зрадѣвъ легинь, що позбувъ ся неволѣ хочъ на короткїй часъ; — въ одну мить блисло ему въ думцѣ, не вернути бѡльше до арешту, та свободы самому шукати. Пѡдѣ доглядомъ побережника тесавъ вѡнъ тыче на фасолю и позиравъ

на паню, щó стояла въ вѣкнѣ. Пана не було дома: вѣнъ бавивъ ся ловами въ сусѣднѣмъ селѣ, а вѣдтакъ ночувавъ у побережника, щó мавъ гарну жѣнку. Коли-жъ панъ-лѣсничій залицявъ ся до побережнички, то молода его жѣнка сидѣла самотна пѣдъ вѣкномъ и чогось задумала ся. Передъ хатою на приспѣ сидѣвъ побережникъ, щó стерѣгъ арештанта, курячи люльку, а побѣчь него — молодой вѣвчаръ. Побережникъ розказувавъ ему якусь пригуду, але вѣнъ мало слухавъ оповѣданя, та дививъ ся на полонины. „Богъ зна“, мовивъ вѣнъ, „чи коли доведе ся минѣ погуляти на тыхъ горахъ, чи коли ще потужу я на сопѣлцѣ тыми пляями!“¹⁾ — „Еге, брате!“ вѣдповѣвъ побережникъ, „ты-бъ загравъ щѣ, я тобѣ дамъ сопѣлку!“ — И схопивъ ся вѣнъ та пѣшовъ по сопѣлку. Сейчасъ отворило ся вѣкно, и зъявила ся красна панѣ въ бѣлѣмъ убраню. Гриньо, подививши ся на неѣ вже й забувъ за полонину, — станувъ якъ вкопаний, не знавъ, щѣ зъ нимъ дѣяло ся. И вѣвчареви й краснѣй пани тяжко було почати розмову. Ажъ ось перервавъ мовчанку вѣвчаръ кажучи: „Дивите, добра панѣ, на мене! Шкода вашихъ очѣй, глядѣти на невольного й забраного молодця!“ — „И я невольна, бѣдний вѣвчарю“, одказала панѣ, — „жию самотна, — мѣй мужъ де инде бавить ся!“

Вѣвчареви полекшало на души й хотѣвъ ближе пѣдѣйти до вѣкна, але ось вернувъ ся вже побережникъ изъ сопѣлкою. И загравъ Гриньо, — въ него ажъ душа вступила, — здавало ся, щѣ сопѣлка невченого вѣвчаря говорить наче сердешнѣй слова закоханого лѣгня. А она слухала не наслухалась того чудного голосу, щѣ его неразъ чула въ верховинѣ. — Незабаромъ пѣшовъ Гриньо ночувати въ арештѣ. Цѣлу нѣчь пересидѣвъ вѣнъ дума-

¹⁾ П л а й — лѣсова дорога

ючи всяко, — самъ незнавъ, що зъ собою зробити: вѣнъ бажавъ волѣ-свободы. Ажъ ось прийшли ему на гадку опришки: якъ-стѣй рѣшивъ ся вѣнъ стати опришкомъ, злетѣти колись яструбомъ зъ верховины, укарати пана, а паню забрати зъ собою та занести въ Бескиды. Рано поглянувъ вѣнъ на двери, — бачить, они отвертѣ. Не-обавци Гриньо ишовъ уже горѣ полонинами, самъ не знаючи, куды впередъ повернути ся. Якъ же лѣсничій вернувъ ся домѣвъ зъ гостини у гарной побережнички и довѣдавъ ся, що вѣвчарь утѣкъ зъ арешту, то кинувъ ся вѣнъ зъ мокрымъ рядомъ найпаче на свою жѣнку, погукуючи, що се ви робота. А вѣкѣнци сказавъ до неи: „Скажи но минѣ, квѣтоньку ты мѣй, чому ты зъ нимъ разомъ не пѣшла? Я-бъ и слова не сказавъ.“

Трохи-перегода Гриньо опинивъ ся на верховинѣ при граници угорскѣй мѣжь опришками. Они нападали на жидѣвъ и богачѣвъ, щобъ добути грошей, але Гриневи було про се байдуже, — ему було своє на думцѣ. Дѣзнавъ ся про тугу его найстаршій зъ опришкѣвъ и велѣвъ ему вести ватагу до лѣсничого. И справдѣ, въ ночи, коли лѣсничій гулявъ собѣ на другѣмъ селѣ у побережнички, напали опришки на его двѣръ, забрали рушницѣ и грошѣ, а Гриньо вхопивши гарну паню кинувъ своихъ товаришѣвъ и завѣвъ єѣ за Бескиды въ одно село, щѣ лежало найблизше границѣ угорскои по тѣмъ боцѣ. Тамъ жили они обоє въ хатѣ колишнього опришка. Гриня не було иногдѣ й довше въ хатѣ, а тогдѣ молода панѣ плакала й тужила за милымъ. Она бѣдкалась неразъ и зъ-за того, що може Богъ не простить ѣй грѣха. Ажъ ось нашли на ту хату катуны (жовнярѣ) саме тогдѣ, коли Гриньо выбѣгъ зъ обѣстя, пирснувши, якъ тота искра изъ смеречины, — вже й не знати, куды за нимъ дивити ся. За двѣ години вже поѣхало два возы зъ села: на

однѣмъ сидѣла молода панѣ, а коло неи офицеръ, на другѣмъ газда зъ двома слугами, а побѣчь воза вѣхало шѣсть гусарѣвъ на коняхъ.

Ось и змѣсть повѣсти, котра очевидячки не доведена авторомъ до кѣнца. Вже-жь сыномъ опришка є чей самъ Гриньо, головный дѣячь въ повѣсти, дармá, що авторъ не сказавъ нѣчого про его батька. Але-жь мы не знаємо нѣчого про дальшу долю Гриня, про котрого сказано тѣльке те, що вѣнь пѣсля розмовы зъ тужною жѣнкою лѣсничого задумавъ ся, самъ не знаючи, якій кѣнець буде тому дѣлу, а потѣмъ зчезъ десь безъ слѣду.

Въ сѣй повѣсти авторъ найкрасше зъобразивъ стрѣчу лѣсния Гриня зъ паномъ-лѣсничимъ. Въ загалѣ-жь являє ся той вѣвчаръ героємъ романтичнымъ, що ставши й опришкомъ не позбувъ ся думокъ сентиментальныхъ. Его-жь любка, жѣнка лѣсничого, є якимсь идеальнымъ типомъ. Авторъ зъобразивъ єѣ такъ доброю й тихою, що мѣгъ бы хто вважати єѣ якоюсь етеричною проявою, а не людиною, що въ еи жилахъ кружляє тепла кровь. За те характеристика камерального лѣсничого є зовсѣмъ вдатна; — видно, що авторови наввѣривъ ся справдѣ живый лѣсничій, коли зъумѣвъ змалювати такій образъ, якій може вважатись фотографією зъ природы.

Въ повѣстяхъ своихъ зъявляє ся авторъ идеалистомъ, що подекуды любує ся въ свѣтоглядѣ романтичнѣмъ. А вже-жь въ образку зъ житя „Двѣ матери“ намагавъ вѣнь нахилитись до реализму й писати ладомъ бѣльше природнымъ. Вѣнь вводитъ насъ въ палату паньску, де единый сынъ дѣдички-вдовы вмирає. Коли-жь панѣ въ великѣмъ смутку тяжко горює, то въ переднихъ покояхъ бавлять ся весело слуги: пють добре вино й грають въ карты. А побѣчь палаты стоить хатинка бѣднои вдовы, матери одного сынка. Поглядаючи рано на пань-

скій двѣрь зѣтхнула она важко й промовила сумовито : „Ясній паны!... богатій зъ чужою кривды! Вони теперъ у пухахъ вылежують ся, а я отъ пропадаю, бо кусничка хлѣба, або хотъ пушку муки найти годѣ!... Боже, Боже! чи вже такъ суджено минѣ зъ голоду вмерти?“ (стор. 286)¹⁾. — Колись жило ся бѣдной вдовѣ гараздъ, але еи чоловічка вѣддавъ панѣ въ жовнярѣ, а молодицю зѣгнавъ изъ ґрунту та давъ їй отъ-сю стару хатину. Жиючи въ тяжкихъ невгодилахъ, сподѣвалась она пѣльги, якъ поверне еи чоловікъ изъ вѣйска, але вѣнъ загибъ десь у чужихъ краяхъ, а она лишилась зъ пятилѣтнимъ дѣтвакомъ безъ всякои помочи. „Нѣхто й не спытавъ еи, якъ и щѣ ты небого? якъ живешъ? бо люде лишъ собѣ радѣ, а за бѣдного ледви тямлять“ (стор. 287). Якъ же довѣдалась нещасна вдова про смерть панича, то подумала она собѣ : „И статокъ Господь давъ и всего, чого душа забagne, коли не давъ вѣку!“ А потому прийшло їй ось-таке на гадку : „Чи не мои слѣзы та клятвы лиха набавили?— Хорони, Господи! и въ мене є дитина!“

И пѣшла она зъ дѣтвакомъ до двора помолитись за душу ясного панича. Гарну хлопську дитину побачила панѣ й дѣзналась вѣдъ слуги двѣрского, що еи батька зѣгнали зъ ґрунту й вѣддали въ жовнярѣ, та що бѣдна вдова жиє теперъ въ поневѣркахъ. Ясна панѣ була тогдѣ сама въ нещастю, то й чужа кривда заболѣла еѣ може першій разъ на еи вѣку. Тому-то хотѣла она нагородити вдову за ту кривду, яку заподѣявъ їй покойный панѣ. Она взяла хлопського дѣтвача и єго матѣрь у свѣй двѣрь и посылала єго въ школу. Бѣдну вдову вважала она своєю подругою й ходила зъ нею въ село, подаючи помѣчь убогимъ и недужимъ. Разомъ зъ мужичкою вѣдила

¹⁾ „Вечерниця“. 1862.

панѣ иногдѣ ѣ въ городѣ, щобъ вѣдѣдати еи сына. Коли-жь обоѣ вертали ся разѣ до дому, то панѣ сказала своѣй товарищѣ: „Такъ, такъ, небого; — двѣ насѣ есть матери, а сына маемъ лишь одного!“ — Хоча-жь авторъ хотѣвъ тутъ змалювати картинку зъ дѣйстнаго жита, то вкѣнци не зберѣгъ ся вѣнъ вѣдъ своєї манѣры въ писаню, се-бѣ-то вѣдъ наклону до идеализму.

Коли-жь въ повѣсти „Двѣ матери“ натякнувъ авторъ на пана, котрый своему мужикови вѣдобравъ землю и занастивъ его долю, то въ повѣсти „Загуби душѣ“ зѣобразивъ вѣнъ такого пана, щѣ погубивъ дѣвочу честь сироты ѣ зруйнувавъ моральный еи таланъ. Авторъ розказуе, щѣ дѣвчинка Павля жила въ дворѣ паньскѣмъ, по-за-якъ жѣнка дѣдича приняла до себе бѣдну сироту. Зѣ нею любивъ бавитись Мильо, сынокъ паньскѣй. Якъ же выросла Павля, то дѣдичъ подобавъ собѣ еѣ и ставъ до неї лицятись саме-тогдѣ, коли его сынъ покохавъ щиро гарну сироту. И отъ, старый гульвѣса занастивъ насильно чудову квѣтку, — нещасна Павля втопила ся въ Днѣстрѣ, а за нею пѣрнувъ въ воду ѣ Мильо, коли хотѣвъ еѣ ратувати.

Вже изъ сего погляду на повѣсти Заревича можна дѣзнатись, щѣ въ него бувъ чи-малый таланъ до змалюваня побутовыхъ картинъ изъ жита сучасной суспѣльности. Его образки визначують ся смѣлымъ и вдатнымъ рисункомъ, тѣлько-жь они по-найбѣльше невыкѣнченѣй, по-за-якъ авторъ зладивъ ихъ на-прихалци, та не зѣумѣвъ ихъ закрасити природнымъ кольоритомъ. Въ его образкахъ е за-багато свѣтла, за-для чого характеристика деякихъ типѣвъ являє ся идеализована, а подекуды ѣ блѣда. Коли-бѣ Заревичъ бувъ уважавъ бѣльше на форму писаня, то его творы мали-бѣ вышу стѣйнѣсть литера-

турну, и вѣнъ мѣгъ-бы бувъ заняты побѣчь Федьковича вельми поважне мѣсце въ исторіи нашої літературы¹).

* * *

На засновку пѣсенъ народной написавъ Заревичъ одну драму въ трьохъ дѣяхъ п. з. „Боднарѣвна“. Крѣмъ боднарѣвны й старосты Канѣвского (Потоцкого) вводитъ вѣнъ на сцену ще вдову боднариху, се-бѣ-то матѣрь Марцѣ боднарѣвны, Амброза жениха, й Онуфрїя опѣкуна и стрыя боднарѣвны, та й Антипу, повѣрного козака старосты. Рѣчь дѣе ся въ другѣй половинѣ XVIII. вѣку въ малѣмъ мѣсточку. Авторъ каже, що пѣсля народной пѣснѣ пригода зъ боднарѣвною стала ся въ мѣсточку Гусятинѣ въ Галичинѣ, але варїянты пѣсенъ вызначують тѣй дѣи мѣсце то въ Бучачи, то въ Богуславѣ, то въ Берестечку²).

Въ драмѣ Заревича Марця боднарѣвна являє ся трохине кокеткою сѣльскою, що прибравши ся гарно дивить ся въ зеркальце й каже: „Сегодня то певно вже хлопцѣ подурѣють: я прибрана, якъ та краля!“ Ёѣ хоче посватати Амбросъ, сынъ богацькій, „гарный, чудный женихъ“, що бачить ся зъ нею майже день-у-день, та отъ, про любовь не промовить вѣнъ нѣ слова, и тому-то каже Марця своѣй матери, що Амбросъ гонорный, що сироту за нѣ-що не буде вважати. Вѣдтакъ покликуюе она патетично: „Багацька дожидаетъ ручникѣвъ, а бѣдна серця!“ (стор. 30)³).

¹) Заревичъ написавъ ще шутивые оповѣдане „Хлоповичъ Жоржъ Мотозо“ (Календарь товариства „Просвѣта“ на рѣкъ 1872). Вѣнъ е авторомъ такожъ деякихъ повѣстокъ и казокъ, що надруковано ихъ анонимно. Сюды належить „пригода справдешна“ п. з. „Повѣнь“, („Русь“, 1867; ч. 19).

²) Бучачъ — повѣтвое мѣсто въ Галичинѣ. Богуславъ — мѣсто повѣту Канѣвского, губерніи Кїевской. Берестечко — мѣсточко повѣту Дубеньского, губерніи Волинской.

³) „Правда“. V. 1872.

Їй не вподобає ся се, що Амброзь не спытавши єи, вже посилає людей зъ ручниками, про-те каже она, що не хоче єго, — нехай выбачить! И дѣзнавъ ся незабаромъ Амброзь, що у боднарихи дочка верховодить, та що у „бабиной дѣвки“ молодой ще розумъ. Марця пѣшла въ село гуляти, хочъ Амброзь єъ просивъ, щобъ остала ся дома, бо староста Канѣвскій гуляє й „полює“, то й могла-бъ она попастись въ яку бѣду. — Ось грає вже музика, а сердечный Амброзь признає ся боднарѣвнѣ, що єъ любить, и довѣдує ся вѣдъ неи, що й она прихиляє ся до него сердцемъ. Одначе годѣ єму намовити свою любку, щобъ покинула танецъ и пѣшла до дому. Марцѣ захотѣло ся гуляти, и отъ, староста углядѣвъ боднарѣвну й сказавъ їй, що она такъ ладна, якои вѣнъ ще не бачивъ. Вѣдтакъ велѣвъ Антипѣ гуляти зъ боднарѣвною и вѣ танци запроторити єъ ажъ въ паньскій кѣмнаты. Козакъ сповнивъ вѣрно приказъ свого пана. Марця опинила ся въ палатѣ старосты Канѣвского. Тутъ сумовала она, що нема руки помѣчнои, щобъ єъ высвободила зъ тои паньскои неволѣ; вѣдтакъ дорѣкала собѣ, що не послухала доброго слова Амброза и скочила наче въ пагубу. Мѣжь-тымъ хитрый Антипа заявивъ боднарѣвнѣ, що єъ выпустить изъ клѣтки, коли она схоче бути єго любкою. Але Марця посмѣяла ся старому слузѣ-дворакови, що хотѣвъ женихатись до мѣщаньскои дѣвчины. Незабаромъ пришовъ до неи и самъ староста и спытавъ ся єъ, чи не схотѣла-бъ бути панею и жити въ сихъ красныхъ покояхъ. Але Марця вѣдповѣла, що не родила ся на паню, и що їй тутъ не бути. Те-жь сказала старостѣ й боднарихи, котра прийшла просити, щобъ панъ пустивъ єи дочку до дому. Та отъ, староста нагнавъ стару геть; — коли-жь потому причепивъ ся до Марцѣ своїми любощами, то она пручаючи ся вдарила єго въ лице, зъ-за-

чого панъ Канѣвскій, розлютившись вельми, крикнувъ : „Гадина проклята! хамська душа! — вона мене — мене, пана надъ панами посмѣла... Га, чекай! хлопська жи-ло!... научу!“ Пбрвавъ пистолеть и стрѣлившы до боднарѣвны гукнувъ зъ пересердя : „Та гъ, такъ, теперь останешъ!“ Въ сю мить отворились зъ лопотомъ замкнені двери и въ паньску кѣмнату вскочили парубки-мѣщане зъ Амброзомъ, хочъ Антипа зъ козаками двѣрскими намагали ихъ вѣдперти. Незабаромъ явивъ ся й Онуфрій, опѣкунъ Марцѣ, й зупинивъ розборкану молодѣжь кажучи : „Чекайте! утихомирѣть ся!... Погодѣть! придетъ часъ, коли верхомъ правда стане, — свята истина помститъ ся за народъ терпенный!“

Опѣсля въ коротенькѣмъ епильогу бачимо образъ : Марця лежить на приспѣ передъ хатою боднарихи, побѣчь неи стоить мати й Амброзъ, трохи далѣ Онуфрій, а вѣддалеки на боцѣ — староста задуманый. Дѣвчата-подружки переходять сценою, кидаючи на мерця квѣты, и зъ-тиха спѣвають еумовиту пѣсню :

На молодѣй боднарѣвнѣ шовкова мережка,
Куды везли боднарѣвну кровавая стежка.

Се драматизованѣ народнои пѣснѣ не може звати ся вдатнымъ. Не добачаемо въ сему творѣ годящои характеристики головныхъ дѣввыхъ особѣ, та й нема тутъ завязки узла драматичного, за-для чого конецъ драмы вважае ся катастрофою, котра заподѣялась вытребеньками паньскими. Все-жь таки деякѣ сцены (II, 3. 4. 7; III, 4) проявляють справжню драматичнѣсть и служатъ доказомъ, що авторъ мѣгъ зъ перегадомъ стати й добрымъ драматуріомъ, коли-бъ не бувъ зломивъ пера й не залишивъ дальшой дѣяльности литературнои.

15. Володимиръ Барвѣньскій¹⁾.

Въ кождѣмъ народѣ, щѣ въ житю политичнѣмъ и культурнѣмъ перебувъ довгій невзгодины й тяжкѣ лихолѣтя, появляются ся часъ вѣдъ часу такѣ величнѣ патриоты, котрѣ своихъ землякѣвъ, приголомшенихъ недолею, або й розъединенихъ домашними перевертнями, вмѣють побудити до просвѣтного й національного вѣдродженя, до спѣльной западливои дѣяльности въ хосенъ занашенной батькѣвщины. Такимъ тямущимъ дѣячемъ въ галицко-рускѣмъ народѣ бувъ незабутный Володимиръ Барвѣньскій.

Вѣнъ уродивъ ся 13. (25.) лютого 1850. р. въ Шляхтинцяхъ, селѣ повѣту Тернопѣльского, де батько его Григорій бувъ священникомъ. Володимиръ бувъ наймолодшимъ изъ-помѣжъ пятохъ братѣвъ и трѣохъ сестеръ. Хоча-жъ въ побутѣ дѣтей Григорія проявлялась найбѣльша гармонія и любовь, то все-жъ зъ-помѣжъ своихъ рѣднѣ Володимиръ найтѣснѣйше зживъ ся зъ двома старшими братьями, Осипомъ и Олександромъ²⁾.

Родителѣ заходились западливо коло своихъ дѣтей, особливо-жъ пѣклувались выхованѣмъ наймолодшого своего сына. Батько, сынъ Ярчовецкого хлѣбороба, бувъ суворый и поважный, а мати, попадянка, котрой батьки вышли зъ Тернопѣльского мѣщаньского роду, вызначувала ся мягкою и чутливою вдачею. — Першѣ науки пе-

¹⁾ „Споминки про жите и дѣяльчѣсть Володимира Барвѣньского“. Коштомъ и заходомъ товариства „Просвѣта“ (78. книжочка). У Львовѣ, 1884. — Порѣвн. „Дѣло“. 1883; число 9. 10.

²⁾ Осипъ Барвѣньскій, священикъ въ Сервирахъ, повѣту Золочѣвского, авторъ трагедіи „Павло Полуботокъ“, умеръ 6. лютого 1889. р. Олександръ Барвѣньскій е профессоромъ учительской семинаріи у Львовѣ й посломъ до Рады державной. Про Осипа, а найпаче про Олександра скажемо дещо въ четвертой части сей исторіи русской литературы.

реймивъ Володимиръ у Шляхтинецкѣй школь народнѣй, а два роки опѣсля дали его до народнои школы въ Тернополи. Тутъ учивъ ся вѣнъ вѣдъ 1859—1860 р. Вѣдтакъ перейшовъ вѣнъ въ гимназію Тернопѣльску, де й скѣнчивъ сему класу.

Вже зъ-малку заявлявъ Володимиръ велику охоту и справдѣшній хистъ до науки й все бувъ однимъ зъ передовцѣвъ помѣжь своими товаришами. Та хочъ вѣнъ пробувавъ въ мѣстѣ, то не бувъ вѣдорваный вѣдъ сѣльско-го житя народногo. Батько бо, посылаючи ему й двомъ старшимъ сынамъ потрѣбный харчъ на прожитокъ, давъ имъ до прислуги наймичку. Она-жь знала багато казокъ, щѣ ихъ до-пѣзна въ ночи розказувала школярикамъ. Тому-то й пѣдчасъ побуту въ мѣстѣ народнѣй казки та пѣснѣ пѣддержували ту звязъ, щѣ сполучала Володимира зъ сѣльскимъ людомъ. Зъ Тернополя-жь усе приѣзжавъ вѣнъ вразъ зъ Осипомъ и Олександромъ до Шляхтинецъ на свята й на вакаціѣ. Тутъ дѣзнавъ ся вѣнъ про народнѣй звычаѣ й обряды, прислухувавъ ся пѣснямъ та казкамъ, выучувавъ рѣдну мову, и зъ устнои словесности переймавъ тѣ природнѣй окрасы, котрѣ скрѣзь проявляють ся въ его письменныхъ творахъ.

Нещасна пригода, яка постигла Володимира мабутъ въ 14. роцѣ житя, вплинула чи-мало на его вдачу. Спавши изъ сполоханого коня на поли, зломивъ вѣнъ собѣ руку й тогдѣ мабутъ звихнувъ хребетъ. Вѣдъ того часу пѣдорвалося его здорове, котре й перше не було крѣпке. Его не приманювали вже веселоцѣ товарискогo житя, — вѣнъ потонувъ весь въ науцѣ, добавачуци въ нѣй свою забаву. Саме-тогдѣ молодѣжь гимназіяльна жила идеями Тараса Шевченка. Далеко за мѣстомъ въ тихѣй, неприступнѣй хатѣ збиралася она громадою. Тамъ вѣдбувала ся друга школа, — школа молодого идеализму. Незабаромъ

ставъ Володимиръ душею молодои громады. Любо було дивити ся на него, коли вѣнъ середъ молодыхъ товаришѣвъ голосивъ слова любви до матери-Украины, деклямувавъ народнїи думы про славнїи походы Богдана Хмельницкого, або поетичными барвами розкрашавъ дѣи свои батькѣвщины. А коли вѣнъ по шкѣльныхъ трудахъ вертавъ на вакаціи до рѣдного дому, то й тутъ не кидавъ своихъ думокъ, — розказувавъ батькамъ про украинську старовину, спѣвавъ имъ козацкїи пѣснї, або й деклямувавъ деякїи думы кобзарскїи. Вже тогдѣ забажавъ вѣнъ просвѣтити темныхъ братѣвъ. Про-те читавъ вѣнъ часто украинскїи книжки сѣльскимъ парубкамъ и дѣвчатамъ, щѣ не могли надивуватись нѣ своему „паничевї“, прибраному „по-просту“, нѣ чудовымъ словамъ, щѣ глубоко займали душу.

Пѣсля вакацій 1867. р. введено въ Тернопѣльску гимназію, якъ и въ иншїи гимназіи Галичины, польску мову выкладову. Та отъ, Володимиръ, учившись доси въ нѣмецкѣи мовѣ, не хотѣвъ марнувати часу на те, щѣбъ переучуватись всѣхъ предметѣвъ шкѣльныхъ въ послѣднѣмъ роцѣ гимназіальной науки мовою польскою, яка єму доси мало була звѣстна. По-за-якъ тогдѣ не було ще руской гимназіи у Львовѣ¹⁾, то вписавъ ся вѣнъ въ нѣмецку.

Скѣнчивши науки гимназіальнїи у Львовѣ 1868. р., опинивъ ся Володимиръ на роздорожу, и мавъ вызначити собѣ цѣль житя, щѣбъ добити ся до становища въ суспѣльности и зъ хѣсномъ послужити рускому народови, Хочъ якъ радї-бъ були родителѣ бачити єго въ духов-

¹⁾ Въ гимназіи академичнѣи у Львовѣ розпочались рускїи выклады 1864. р. въ I. класѣ, та вѣдтакъ посувала ся наука що-рѣкъ выше о єдну класу въ гимназіи низшѣи, и ажъ уставою зъ д. 31. мая 1874. р. розширено рускїи языкъ выкладовый на всѣ вѣсѣмъ класѣ тои гимназіи.

нѣмъ станѣ, якому посвятили ся найстаршій сыны, однако не дуже противились бажаню Володимира, стати чоловѣкомъ свѣтскимъ, по-за-якъ уже старшій его братъ Олександръ выбравъ собѣ станъ професорскій. Такъ отже перейшовъ Володимиръ на Львѣвскій университетъ и ставъ слухати лекцій на выдѣлѣ правничѣмъ. Бачивши, скѣлько-то кривды дѣе ся простому народови за-для невѣдомости своихъ правъ, якъ то всѣлякѣ мантѣвъ выходѣновують его темноту й непоряднѣсть, забажавъ Володимиръ стати правникомъ, щобъ мѣгъ колись наукою, радою й обороною подавати помѣчь дорогимъ своимъ землякамъ.

Саме въ ту пору, коли Володимиръ перейшовъ на университетъ у Львовѣ, мѣжь рускою молодѣжею почалося нове житѣ просвѣтно-національне. Львѣвска молода громада скрѣпила ся що-найкрасшими молодими силами. Зъ Бережанцѣвъ прибули Евгений Желехѣвскій и Олександръ Огоновскій, изъ Станиславцѣвъ Володимиръ Навроцкій и Мелитонъ Бучинскій, зъ Тернопѣльцѣвъ Андрѣй Сѣчинскій, Олександръ Барвѣнскій, Володимиръ Ганкевичъ и иншій. Середъ тои молодой громады зродилась думка, выдавати руску часопись для науки й забавы, якои не було тогдѣ въ Галичинѣ. Такъ новыми, ще не вправными силами й дрѣбными грошевыми датками молодыхъ громадянъ повстало письмо наукове й литературне „Правда“, котре пѣдъ редакцію Лонгина Лукашевича стало виходити вѣдъ 1. цвѣтня 1867. р. тричи въ мѣсяци¹⁾. Вже въ першѣмъ роцѣ свого истнованя зъявила ся „Правда“ доволѣ цѣннымъ литературнымъ збѣрникомъ, по-за-якъ надруковано въ нѣй деякѣ словеснѣ

¹⁾ До року 1884. вышло тринацять рочникѣвъ „Правды“. Вѣдъ р. 1888. выдае ся „Правда“ въ новѣй серіи.

творы Тараса Шевченка, Олексы Стороженка, Данила Млаки, Олександра Кониського, Йосипа Федьковича¹⁾ и и.

Оцѣнюючи дотеперѣшній змаганя народній Русинѣвъ, молодѣи громадяне дѣйшли до той думки, що не дѣждатись намъ красной долѣ, поки нашъ нарѣдъ не просвѣтитъ ся й не подвигне ся зъ нужды та не стане свѣдомымъ своєї правды, силы й волѣ. Они пѣзнали, що треба передовсѣмъ звернути бачнѣсть на темный и бѣднѣй людь, нести свѣтло науки пѣдъ стрѣхи сѣльскихъ хатъ и такъ прямувати до розбудженя й вѣдродженя низшой версты землякѣвъ. Заходомъ сѣи молодои громады й деякихъ старшихъ народовцѣвъ въ осени 1868. р. завязалось товариство „Просвѣта“²⁾, а мѣжь основателями бачимо крѣмъ названыхъ уже молодыхъ патриѣтѣвъ такожь Володимира Барвѣньского. Хоча наймолодшій може вѣкомъ зъ основателѣвъ, ставъ Барвѣньскій небавомъ однимъ изъ найдѣяльнѣйшихъ членѣвъ товариства „Просвѣта“. Вже въ V. и VI. книжочцѣ „Зорѣ“ (1871. и 1872. р.) и въ Календарѣ „Просвѣты“ на рѣкъ 1872. появились першѣ его творы, котрѣ вѣнъ пѣдписувавъ або криптонимомъ „Василь Барвѣнокъ“, або своимъ именемъ и прѣзвищемъ. Зъ того часу бувъ вѣнъ черезъ кѣлька лѣтъ членомъ выдѣлу „Просвѣты“, и въ хосенѣ членѣвъ сего товариства написавъ двѣ цѣннѣи книжочки „Вексель и лихва, наша бѣда“ (1875), и оповѣдане „Трийцять лѣтъ тверезости“ (1876), а въ „Письмѣ зъ Просвѣты“ подавъ поясненѣ деякихъ новыхъ уставѣ³⁾ та й правничѣ порады на запытаня зъ рѣзныхъ сторѣнъ краю.

¹⁾ Въ „Правдѣ“ 1867. р. надруковано въ-перве оповѣдане Федьковича „Опришокъ“ (ч. 1) и его-жь повѣстку „Безгаланне закоканне“ (ч. 4).

²⁾ Про засноване товариства „Просвѣта“ гляди „Исторію литературы рускои“, II. 1; стор. 80.

³⁾ Порѣвн. „Уставу противъ пѣяньства“ („Письмо зъ Просвѣты“, 1877; число 1).

Скѣнчивши науки правничѣ въ университетѣ Львѣвскѣмъ (1872) загадавъ Барвѣньскій посвятити ся адвокатуръ. Тому-то вѣдбувши однорѣчну судову практику вѣ Львовѣ бувъ вѣнъ конципіентомъ адвокатскимъ. Уже въ 1875. р. выголосивъ вѣнъ першу свою бесѣду вѣ XIV. роковины смерти Тараса Шевченка¹⁾. Сею промовою здобувъ вѣнъ собѣ признане у своихъ и чужихъ, — краснорѣчивѣсть и широкій поглядъ на руску справу зъєднали ему славу знаменитого бесѣдника. Опѣсля промовлявъ вѣнъ въ роковины Шевченковѣ въ р. 1876. 1878. 1881. и 1882²⁾).

А вже-жъ осередкомъ письменныхъ трудѣвъ молодыхъ патріотѣвъ було вѣдъ р. 1867. письмо наукове й литературне „Правда“. Помѣчникомъ въ редакціѣ сей часописи ставъ Барвѣньскій уже въ 1868. р. Редакція „Правды“ переходила зъ рукъ до рукъ, а въ 1876. р. обнявъ єѣ Барвѣньскій и выдававъ черезъ пять лѣтъ, ба, можна сказати, що зъ того часу стояла она творами єго-жъ пера. Хоча-жъ Володимиръ працювавъ безъ вину, бувши редакторомъ „Правды“ и конципіентомъ адвокатскимъ, то все-жъ рвавъ ся вѣнъ ще на нове якесь дѣло, и про-те 2. марта 1876. р. писавъ вѣнъ до брата Олександра: „Десять рукъ, десять головъ не завадило-бъ. Обростаю паперомъ, персякаю атраментомъ, — другій мѣсяць не бувъ я на проходѣ! А сповняю ледви десяту часть того, що бымъ хотѣвъ вчинити!“³⁾ А дбавъ вѣнъ не тѣлько про розвѣй нашего письменства и про народну просвѣту, але й не спускавъ зъ ока руской молодѣжи. Бажаючи,

¹⁾ Порѣвн. „Правду“, VIII., 1875; стор. 196.

²⁾ „Правда“, IX., 1876 (Додатокъ до 6. числа); стор. 1—16; — „Правда“. Часть литературно-наукова. XI., 1878, том I., стор. 213—230. — Порѣвн. „Дѣло“, 1881., число 16; 1882., ч. 17.

³⁾ „Споминки про жите и дѣяльнѣсть Володимира Барвѣньского“. У Львовѣ, 1884; стор. 35.

щобъ наша молодѣжь перенялась идеалами національними, ставъ вѣнъ на неѣ впливати своїми мовами й письмами. Незабаромъ же добачавъ вѣнъ орлинымъ своимъ окомъ, що не досыть ще пѣклуватись рѣднимъ письменствомъ, просвѣчувати молодѣжь въ напрямѣ національнѣмъ и нести свѣтло науки мѣжъ селянъ и мѣщанъ. Вѣнъ пѣзнавъ, що наше житє ажъ тогдѣ стане народнымъ, коли рускїй сѣмѣ переймуть ся щирою й горячою любовою до рѣднихъ святощїй, коли руске жѣноцтво буде берегти ватру негасасмого патріотизму. Тому-то переписувавъ ся вѣнъ зъ деякими патріотичными женщинами. Мѣжъ сими письмами визначувались листы до горячої патріотки, панны Ольги Гузарѣвны (нынѣ подруги Володимира Лукича Левицкого)¹⁾.

Саме-тогдѣ запалало его сердце тихою любовою до панны Ольги С., котрѣй присвятивъ вѣнъ гарный стихокъ на споминъ 19. лютого 1878. Ось-яку вѣдповѣдь давъ ѣй Володимиръ, коли она сказала, що бажає свѣту, — що житє єи стелить ся мовъ рожам:

Ты свѣту бажаєшь? Такъ добре — пѣдемо!
 Лишь разомъ въ двѣйзѣ, и край свѣтъ полинемо!
 Я буду збирати тернистї тї рождѣ,
 Зъ широкого свѣту для тебе пригождѣ, —
 Собѣ заховаю тернистї вѣты,
 Тобѣ-ждѣ я устелю рожеви цвѣты!²⁾

Ользѣ * * присвятивъ Барвѣньскїй 1877. р. найлучшу свою повѣсть „Скошенный цвѣтъ“. Вѣдтакъ именованъ Ольги пѣдписавъ вѣнъ одну свою статью п. з. „Про руске жѣноцтво. Листъ Галичанки до редакцїи „Правды“³⁾. Изъ сего-ждѣ видно, що въ котрѣй-то изъ тыхъ обохъ Ольгѣ

¹⁾ *ibid.*, стор. 43—46.

²⁾ „Правда“, XI, 1878., том I., стор. 233—234.

добачавъ вѣнъ идеаль своихъ думокъ зъ поглядомъ на ту миссію, яку мало-бъ сповнити наше жѣноцтво.

А вже-жь, нѣгде правды дѣти, пѣдъ конецъ сѣмдесятихъ рокѣвъ упадало мѣжь Русинами житє суспѣльне и просвѣтно-національне. Рускї селяне, вызыскуванї у своѣй несвѣдомости лихварями, збѣднѣли дуже и тратили зъ кождымъ днемъ що-разъ бѣльше батькѣвскон землѣ лицитаціями. Рускї товариства й институціѣ, заснованї дрѣбными складками народу, або проявляли слабе житє, або попались таки вѣ мертвоту. Коли-жь людѣ очевидячки впадавѣ вѣ економичну руину, то руска интеллигенція ворогувала мѣжь собою й спорила про мову та правопись, ставши байдужною супроти народного лихолѣтя. Щобѣ отже вѣдновити хосенну дѣяльнѣсть, яку галицкї Русины були розпочали вѣ 1848. р., — щобѣ розборкати землякѣвъ вѣ ихъ апатїи до рѣшучого дѣла, задумавѣ Барвѣньскїй выдавати политичну часопись, вѣ котрѣй мѣгѣ бы стати речникомѣ занатаченихъ правъ руского народу. Бажаючи своѣй намѣрѣ довести до-пуця, покинувѣ вѣнъ практику адвокатску, рѣшивѣ ся своєи любон думки стати професоромѣ економїѣ вѣ университетѣ, и кинувѣ ся зъ цѣлымѣ жаромѣ до заснованя новои часописи. Та отѣ, деякї приятелѣ Володимира, выслушавши плянѣ задуманого издавництва, вѣ невѣрѣ своѣй похитували лишъ головами, иншї-жь были таки впрѣстѣ противнї такѣй думцѣ, и такому смѣливому почину не вѣщували щасливои будучности. Щобѣ вѣдтакѣ загрѣти молодшихъ, щобѣ зъеднати собѣ недовѣркуватыхъ старшихъ, заявивѣ вѣнъ, що дотѣль издавати-ме нову газету безплатно, докѣль не збере ся триста передплатникѣвъ. Такою саможертвою зъумѣвѣ вѣнъ здѣйснити свои бажаня.

Барвѣньскїй ставѣ издавати „Дѣло“ зъ новымѣ рокомѣ 1880., намагаючи покласти засновокѣ до примиреня

Русинôвъ, щобъ вѣдтакъ зъединеными силами працювати для добра народу. Ось-що пише Иванъ Франко про те змаганє Барвѣньского въ выдаваню сеи политичнои часописи: „Була се задушевна, давно лелѣяна думка покѣйного В. Барвѣньского, и головно его невтомимою працею здвинулася нова велика часопись, котра въ трехъ лѣтахъ свого истнованя здужала вже зробити великій поворотъ въ думкахъ и поглядахъ усеи нашої суспѣльности“¹⁾. Узнаючи вѣдтакъ заслуги Барвѣньского въ справѣ вѣдродженя просвѣтно-суспѣльного й народного житя въ галицкѣй Руси, Франко назвавъ его „дорогосказомъ нашимъ на розстайнѣй пути“ и заявивъ, що вѣнъ „огненнымъ словомъ кликавъ насъ до труда для поступу, для волѣ й щастя люду“²⁾.

Що-жь Барвѣньскій пѣднявъ ся великого дѣла не для марной славы, доказує найлучше се, що вѣнъ цѣлый рѣкъ не виявлявъ ся передъ свѣтомъ яко редакторъ „Дѣла“, та що номинальнымъ редакторомъ бувъ Михайло

¹⁾ „Правда“. Доповненя XIII. рочника сеи часописи. 1884; стор. 273.

²⁾ „На смерть Володимира Барвѣньского“. Сей стихотвѣръ передруковано въ „Дѣлѣ“, 1883; число 9. и 10. — Коли-жь Иванъ Франко хвалить напрямъ Барвѣньского въ выдаваню политичнои часописи „Дѣло“, коли зове его дорогосказомъ нашимъ на розстайнѣй пути, то молоденькій критикъ Евгеній Левицкій закидує редакторови „Правды“ й „Дѣла“ безпрограмовѣсть, пишучи въ „Народѣ“ мѣжъ иншимъ ось-що: „Зъ Правдою 1877. р. входимо въ часы диктатуры В. Барвѣньского. — Вѣнъ належавъ до того рода людей, котрѣ не виѣють, якъ слѣдъ, перевести консеквентно свои думки, и черезъ те попадають въ неяснѣсть, путанину, або таки й прямо въ противорѣчнѣсть. Хочь чоловѣкъ безпечно бѣльше образованый, нѣжь пересѣчний галицкій народовецъ, В. Барвѣньскій пе мавъ той остроты розуму, той смѣливости и ясности думки, того тонкого розумѣня и вѣдчуваня потреби мѣцныхъ теоретичныхъ основъ въ роботѣ народнѣй, — словомъ, пе мавъ тыхъ способностей, котрѣ суть потрібнѣй для всякого публициста“. („Народ“, 1890; стор. 293.)

Коссакъ, котрый въ 1850. р. выдававъ „Зорю галицку“ (число 64—90).

Ажь ось на самъ новый рѣкъ (1880), зъ котрымъ почала ся нова доба въ дѣяльности Барвѣньского, постигъ его тяжкій ударъ долѣ. Ледви выдавъ вѣнь перше число „Дѣла“, дѣставъ вѣнь телеграфичну вѣсть про несподѣвану смерть своего батька¹⁾. Але-жь въ тяжкѣмъ горю не подавъ ся Володимиръ, — въ невсыпущѣмъ трудѣ глядѣвъ вѣнь лѣку для зболѣлого своего сердца. Незабаромъ дѣзнавъ ся вѣнь, що кругъ передплатникѣвъ „Дѣла“ ширшае, — що вже въ першѣмъ чвертьроцѣ число пренумерантѣвъ превышило шѣсть сотокъ. Тому-то вдовольивъ ся вѣнь чи-мало, побачивши, що зерно, яке вѣнь засѣявъ, не заснѣтило ся въ зародѣ, а стало гарно прозябати²⁾. Уже тогдѣ носивъ ся вѣнь зъ гадкою, скликати народне вѣче, щобы свѣтъ довѣдавъ ся, що нарѣдъ рускій жие, — що вмѣе дбати про свои животнѣй справы. На такѣмъ зборѣ всѣхъ верствъ суспѣльности рускои порушено бы по его думцѣ ось-якѣ пытаня: 1. про засноване рускихъ бурсы; 2. про банкъ народный, а найпаче про выкупъ селянъ зъ довгѣвъ; 3. про завязане политичного товариства; 4. про розбуджене руского мѣщаньства, котре треба чимъ-скорше ратувати вѣдъ зачину. И отъ, въ осени 1880. р. лучилась одвѣтна нагода до скликаня руско-народного вѣча. На день 18. (30.) падолиста т. р. припали столѣтнѣ роковины вступленя на тронъ цѣсаря Йосифа II., котрый подавъ Русинамъ спроможнѣсть до розвою ихъ народности въ Австрѣи. Заходомъ Володимира

¹⁾ Въ пѣвтора року по смерти батька, 15. (27.) липня 1881. р. вмерла и мати Володимира Барвѣньского.

²⁾ В. Барвѣньскѣй займавъ ся тогдѣ не тѣлько редакцією „Дѣла“, але й дописувавъ до заграничныхъ часописей про нашѣ справы, та й бравъ дѣяльну участь въ житю руско-народныхъ товариствъ.

Барвѣньского завязавъ ся комитетъ, котрый мавъ приладити все потрібне до обходу того ювилею и до першого народного вѣча руского. Тому-то комитетови подавъ Барвѣньскій чотыри резолюціѣ, якѣ вѣнъ самъ выробивъ. Резолюціѣ тѣ обѣймали всѣ найважнѣйшѣ sprawy, що дотыкались руского народу въ Австріи. И такъ въ першѣй резолюціи, про державно-правне становище Русинѣвъ, высказано домагане вѣдъ правительства, щобъ переведено повне рѣвноуправлене рускою мовы и письма вѣ всѣхъ судахъ и урядахъ рускою части Галичины, — щобъ Русинамъ на дѣлѣ призначено й обезпечено всѣ права самостѣйного народу. — Въ другѣй резолюціи, що обѣймала sprawy економичнѣ, поставлено домагане, чтобы правительство якъ-найскорше повздержало приневолене вывлаччене рускихъ селянъ и мало-мѣщанъ зъ ихъ прадѣднои землѣ, — чтобы податки й додатки до податкѣвъ по можности зменшено. — Въ третѣй резолюціи, про sprawy шкѣльнѣ, высказано домагане, чтобы змѣнено дотеперѣшне шкѣльництво въ дусѣ повнои рѣвноправности руского народу вѣ всѣхъ народныхъ, середнихъ и высшихъ школахъ схѣднои Галичины. — Въ четвѣртѣй резолюціи зывано всѣхъ Русинѣвъ, щобъ неустрашимо стояли на сторожи до-теперь уже признаныхъ имъ правъ и свободъ конституціонныхъ, чтобы сполучеными силами розвивали живу дѣяльнѣсть для добра й подвиженя руского народу, и всѣми законными дорогами добивали ся до того становища, яке рускому народови належить ся въ краю й державѣ¹⁾.

И отъ, на першѣмъ народнѣмъ вѣчу вѣ Львовѣ 18. (30.) падолиста 1880. р. зѣбрало ся около пѣвтретя тысячи Русинѣвъ: селянъ, мѣщанъ, священникѣвъ, учительѣвъ

¹⁾ „Дѣло“, 1880; ч. 8—9.

та урядникѣвъ. На вечерницяхъ, устроєныхъ въ передодни вѣча, выголосивъ Барвѣнскій гарну бесѣду про „значенє Йосифа II. для Русинѣвъ“¹⁾, а слѣдуючого дня обговорювавъ вѣнъ другу резолюцію про економичный станъ руского народу²⁾. Въ знаменитѣй промовѣ доторкнувъ ся вѣнъ самой пекучої справы, подвигненя народу зъ нужды и вказавъ на способы, якъ ратувати наше селяньство и мѣщаньство зъ бѣды й руины, якъ розвивати краєве ремесло й промыслъ.

Володимиръ Барвѣнскій бувъ справдѣ героємъ того збору. Глубокій правничій вѣдомости, незвычайный даръ слова, горяча любовь до своего народу и несхитна вѣра въ его лучшу будучнѣсть, — се прикметы, котрѣ вже на першѣмъ вѣчу звернули увагу народу на Барвѣнского, изъ-за чого его слава рознеслась у всѣ закутки галицкои Руси. Перше народне вѣче було найкрасшою дниною въ житю Барвѣнского. Всѣ чотыри резолюціѣ, котрыхъ вѣнъ бувъ авторомъ, принято зъ великимъ ентузіязмомъ. — Хоча-жь трѣхи-не всѣ домаганя, высказанѣ першимъ народнымъ вѣчемъ рускимъ, остались поки-що бажанями незреализоваными, то вже-жь Русины, доси розъединенѣ безхосєнными спорами, стали вѣдъ тогдѣ у всѣхъ важныхъ справахъ выступати згѣдно й солидарно.

Коли-жь вѣдъ того вѣча симпатія всѣхъ Русинѣвъ звернула ся до Барвѣнского, то на весну 1881. р. передъ доповняючими выборами до рады державнои зъ округа Львѣвъ-Городокъ-Яворѣвъ чутно було голосы зъ народу, щобъ кандидатомъ на посла поставлено Володимира Барвѣнского. Однако вѣнъ зрѣкъ ся тогдѣ кандидатуры въ корысть крилошанина Якова Шведицкого, бо въ тѣмъ

¹⁾ „Въ столѣтній роковины вступленя на австрійскій престолъ цѣсаря Йосифа II.“ У Львѣвъ, 1881.

²⁾ „Дѣло“, 1880; ч. 93—95.

часть волѣвъ працювати коло розбудження й подвиження народу, нѣжь займати ся високою политикою.

Зъ перегадомъ рознеслась въ Галичинѣ чутка, що селяне въ Гниличкахъ, Збаражского повѣту, рѣшилися перейти на православіе. Ся справа довела до того, що деякихъ Русинѣвъ арештовано, а незабаромъ галицка й буковиньска Русь занепокоїлась процесомъ Ольги Грабарь и еи десяти товаришѣвъ. Барвѣньскій, выступаючи смѣло противъ поганыхъ клеветъ, киданыхъ зъ тои причины на всѣхъ Русинѣвъ, заявивъ въ статьи „Блуднїй дороги“ („Дѣло“, 1882, число 5), що всяке вытягане спорѣвъ релігійныхъ е для нашего народу не тѣлько безхосенне, але й впростъ шкѣдне, по-за-якъ роздѣлюе й розрываетъ нашї силы народнї; Русинамъ же треба займатись поважнымъ трудомъ коло здвиження народу зъ упадку, а не бавитись пустыми и крикливыми демонстраціями. — Той-то процесъ Ольги Грабарь и еи товаришѣвъ приспоривъ Барвѣньскому дуже багато работы. Бажаючи подавати въ „Дѣлѣ“ найповнѣйше й найвѣрнѣйше справозданє, просиджувавъ вѣнь цѣлыми днями въ сали судовыхъ розправъ и робивъ собѣ записки, котрї вѣнь опѣсля до друку приладжувавъ. Такъ отже въ тѣмъ часѣ черезъ два мѣсяцѣ выходило „Дѣло“ въ подвѣйнѣмъ, а иногдѣ й въ потрѣйнѣмъ обѣмѣ, а мало хто знавъ, що Барвѣньскій цѣлыми ночами сидѣвъ при роботѣ, щобы крѣмъ звичайныхъ редакційныхъ статей подавати просторї й вѣрнї справозданя зъ того процесу. И отъ, до сихъ безконечныхъ трудѣвъ прилучила ся ще одна тяганина. Се бо въ 2. числѣ „Дѣла“ зъ р. 1882. замѣстивъ Барвѣньскій статью славного патріота Степана Качалы, п. з. „Справа православія въ Гниличкахъ“. Въ тѣй-то статьи заявивъ Качала на пѣдставѣ зѣзнанъ Гнилицкихъ селянь передъ духовною комиссією, що властитель Гниличокъ,

графъ Делля-Скаля, самъ выкликавъ сю сумну справу. Вѣдтакъ вказуючи на пана графа запримѣтивъ той патріотъ ось-що: „Отъ, вамъ и агитаторъ, за якими надармо межи Русинами шукають!“ Вѣдтакъ графъ Делля-Скаля выточивъ процесъ Качалѣ й Барвѣньскому, за-для чого Барвѣньскій мусѣвъ ще ставати передъ судомъ присяжныхъ.

А вже-жь працюючи безнастанно надѣрвавъ вѣнь своє крѣчке здоровя и за порадою лѣкарскою рѣшивъ ся въ серпни 1882. р. поѣхати до минеральныхъ водъ въ Карльсбадъ въ Чехахъ. Але й тамъ не мѣгъ Барвѣньскій всидѣти безъ дѣла. Вѣнь приглядавъ ся пильно житю народному Чехѣвъ, котрѣ за самостѣйностъ народну тяжку боротьбу мусѣть вести зѣ своими сусѣдами - Нѣмцями. Тому-то писавъ вѣнь зъ Карльсбаду 6. вересня 1882. р. до брата Олександра, що „намъ Русинамъ треба взятись до працѣ надъ народомъ на взѣръ Чехѣвъ“¹⁾. Якъ же намъ взятись до такой работы, на те подавъ вѣнь въ листѣ до Олександра (9. вересня) ось-яку свою раду: „Я думаю надъ такою спеціальною програмою працѣ для Русинѣвъ, щобъ зъ нею каждый Русинъ знавъ, щѣ мае робити, чи-то самъ своєю силою, чи гуртомъ зъ иншими, щобъ подвигнути нашу народностъ: зберегати й пѣддержувати въ народѣ народнѣ звичаѣ, народну одежу, научати й ширити просвѣту, наводити нарѣдъ до доброго господарства, закладати читальнѣ, господарскѣ спѣлки и т. д.“²⁾ — Володимиръ не спочивавъ, хоча выгѣхавъ въ Карльсбадъ для поратованя здоровя. Вѣнь живѣ лишъ для свого народу, а для себе не бажавъ раю на земли. Ось-що писавъ вѣнь (10. вересня 1882. р.) до Володимира Лукича Левицкого: „Не було менѣ раю зѣ-малку, не буде й

¹⁾ „Спомянки про жите и дѣяльностъ В. Барвѣньского“; стор. 75.

²⁾ *ibid.*, стор. 75—76.

до останку! То-жъ, якъ знаєте, нѣколи я не дороживъ нѣ своєю особою, нѣ своєю жизнію. А отъ, хотѣлось бы ще якъ простому воинові вистояти у тѣ тяжкі часи нашої народної жизни на своїй стѣпцѣ, та пѣсля силъ и змоги вѣддати свою прислугу народнѣй справѣ¹⁾.

Въ кѣнци вересня 1882. р. вернувъ ся Володимиръ опять до Львова, покрѣпивши свое здорове въ Карльсбадѣ. И зновъ кинувъ ся вѣнъ зъ давнымъ жаромъ до працѣ въ хосенъ своихъ землякѣвъ. Тѣлько-жъ не судило ся ему, дѣждатись плодѣвъ зъ тыхъ зеренъ здоровыхъ, якѣ вѣнъ засѣявъ въ рѣдну ниву. Въ пѣзній осени, на св. Микхаила, выбравъ ся вѣнъ на весѣле свого сестрѣнца до Тишковецъ коло Городенки. Въ дорозѣ простудивъ ся вѣнъ изъ-за снѣговицѣ, и вернувши до Львова попавъ въ тяжку невральію. Хоча-жъ вѣнъ нездужавъ тѣломъ, то не перестававъ выдавати „Дѣло“. Вѣнъ бажавъ сердечно зъединити всѣхъ тямущихъ Русинѣвъ до працѣ для добра народу. Ще въ жовтні т. р. розпочавъ вѣнъ, яко заступникъ „молодшихъ“ Русинѣвъ, переговоры изъ „старшими“, щобъ у всѣхъ справахъ, спѣльныхъ всѣмъ Русинамъ, и въ справахъ, щѣ дотыкались интересѣвъ цѣлого руского народу, всяку дѣяльнѣсть провадивъ спѣльный комитетъ, зложеный въ рѣвнѣй половинѣ зъ заступникѣвъ Русинѣвъ „молодшихъ“ и „старшихъ“. Крѣмъ того домагавъ ся вѣнъ, щобы для подвиженя житя руского народу рускѣ институці, якъ „Народный Дѣмъ“, „Ставропигія“, стали осередкомъ житя всѣхъ Русинѣвъ, — щобъ перегодомъ рускѣ „партіѣ“ зліялись въ одну органичну цѣлѣсть. Тому-то домагавъ ся вѣнъ, щобъ до тыхъ институцій приймали такожъ Русинѣвъ „молодшихъ“. Однако деякѣ „старшѣ“ Русины не заявляли горячому патріотові того

¹⁾ *ibid.*, стор. 77.

дovбря, яке вонъ собѣ здобувъ всюды мѣжь селянами й мѣщанами. Коли Сокальщина й Жовкѣвщина домагались вѣдъ спѣльного комитету Русинѣвъ, щобъ Барвѣньского поставлено кандидатомъ на посла до рады державной, то „старшій“ Русины того комитету попирали кандидатуру Перемыского крилошанина, Антона Юзичиньского. Барвѣньскій страдавъ тогдѣ не тѣлько физично, але й морально; — вонъ бажавъ тихого сѣльского житя, щобъ позбувши ся клетку городского мѣгъ зладити „не роботу ефемеричну, газетярску“, але такій литературнй творы, котрй проявляли-бъ высшу стѣйностъ наукову¹⁾. Та отъ, пѣсля нового року 1883. недуга звалила Барвѣньского на постелю, зъ котрой вже не подвигнувъ ся. Нервова недуга сама собою не була-бъ грѣзна, коли-бъ у Володимира не було вродженого блуда сердца. На ударъ сердца вонъ и вмеръ 22. сѣчня (3. лютого) 1883. р. въ 33. роцѣ свого житя. Вмираючи поставивъ вонъ свого товариша й приятеля Антона Горбачевского властителемъ и редакторомъ часописи „Дѣло“. Вѣдтакъ Горбачевскій переймаючи редакцію замѣстивъ въ „Дѣлѣ“ ось-яке свое заявлене: „Найвѣрнѣйшій сынъ матери-Руси, найщирѣйшій патріотъ, найгорячѣйшій защитникъ здоптаныхъ правъ народныхъ — умеръ въ самѣмъ розцвѣтѣ мужеской силы, упавши жертвою посвященя для идеѣ, котрѣй вѣддавъ цѣле свое житѣ. — Знамя реальной працѣ для добра й культурного, самоствѣйного розвою руского народу, горяча людовъ, обнимаюча „найменшого брата“, и сполученѣ роздробленыхъ братьною межнаусобицею интеллигентныхъ силъ нашихъ — се найдорожша спадщина великого покѣйника, котру завѣщавъ своимъ товаришамъ працѣ“ (ч. 9).

Не стало проводыра галицко-рускихъ народовцѣвъ, и тяжкй смутокъ по втратѣ такого великого патріота

¹⁾ *ibid.*, стр. 86.

огорнувъ сердце всякого, кому лишь доля батькѣвщины дорога. Мати-Украина затужила надъ могилу найдорожшого сына, а вагу народного горюваня высказавъ професоръ Олександръ Огоновскій въ отъ-сѣй промовѣ, выголошенѣй на Личакѣвскѣмъ кладовищи надъ домовиною покѣйника: „Товаришѣ! Нашъ походъ сумный кѣнчить ся; передъ нами отъ-се могила розкрыта, котра за дрѣбну хвилю прикрѣе, похолѣне „скошений цвѣтъ“. — Не роскѣшний той зѣльничокъ, щѣ то выкохавъ собѣ окрасу такъ чудовой барвы, — то убога земля руска, злиднями придавлена, бую побратима-воладаря власти захваченой розтратована, а пѣдыта ще й невзгодинами ѣдкими самыхъ рѣдныхъ братѣв. — Треба було руки твердои, щобы привести ладъ въ розгарищи, — и руку тую простягъ вѣтъ, покѣйникъ сердечный, тѣломъ слабый, великанъ духа! Вы чули вже про дѣла его, бачили вы ихъ и живымъ окомъ, я-жѣ зазначу, щѣ пѣднявши прапоръ працѣ желѣзнои зѣ нехтованѣмъ всѣхъ потребѣ и принадѣ особистого жита, посвятивъ вѣтъ цѣлу силу свою молодечу на одно те, щобы выдвигнути народну святыню занашчену. „Працѣ!“ кликавъ вѣтъ неутомимо, а на мѣсце дармого проплакуваня недолѣ пѣднявъ ся за дѣло. И коли поваливъ ся сердечный пѣдъ тягаромъ его, то лишивъ намъ неоцѣненѣй плоды посвященя своего въ тѣмъ, щѣ добре загрѣвъ та розжививъ братѣв другихъ, зѣединивъ силы роздертѣй, и ясно зазначивъ дорогу добуваня правды, — положивъ отже основу головну надѣйниѣшой будучности. — Высоко заслуживъ ся покѣйникъ своѣй вѣтчине, и чоломъ великѣму патріотизмови сему, щѣ не завагувавъ житѣмъ наложити за добро обдиранои матери! — Покѣй праведникови, а намъ его спадщина, кровю мученика здвигнена: праця, твердо праця и покликъ, проспѣванный вже вѣщимъ Кобзаремъ:

Обнѣмѣте-жь, братья мои,
 Найменшого брата!
 Нехай мати усмѣхнется,
 Заплакана мати!¹⁾

И справдѣ, Володимиръ Барвѣньскій положивъ „основу головну надѣйнѣйшой будущности“, переказавши намъ неначе въ заповѣтѣ найкрасшій идеалы житя суспѣльно-національного, котрыхъ старшій Русины-народовцѣ вѣрно придерживуютъ ся. Та чей и теперѣшне „молоде поколѣнѣ“ поѣде слѣдомъ за дорогимъ Покѣйникомъ, коли Иванъ Франко ось-якъ зъ нимъ розпроцавъ ся:

„Прощай, прощай, нашъ батьку, друже, брате!
 Товаришу по дѣлу и любвѣ!
 У цвѣтѣ лѣтъ, мовъ дерево пѣдтате,
 Ты впавъ въ тяжкѣй, нерѣвнѣй боротьбѣ.
 Но дѣло, щѣ тобою розпочате,
 Не вмере зъ тобовъ, — кленемо ся Тобѣ!
 Примѣръ твоѣй и слова твои грѣмкіи
 Намъ додадуть и силы и надѣвѣ!²⁾

Чей и „молоде поколѣнѣ“ не вѣдверне ся вѣдъ тыхъ идеалѣвъ, коли-въ имени рускои молодѣжи академичнои Иларіонъ Грабовичъ стихотворну свою промову надъ могилою В. Барвѣньского закончивъ отъ-сими словами:

И тутъ присягу вѣрну складаемъ:
 Мы за твоими йти-мемъ слѣдами!³⁾

* * *

Володимиръ Барвѣньскій бувъ не тѣлько знаменитый публицистъ, але й быстроумный критикъ и талановитый

¹⁾ *ibid.*, стор. 100—101.

²⁾ „На смерть Володимира Барвѣньского“ (Передруковано въ „Дѣла“, 1883; ч. 9. 10.)

³⁾ Порѣвн. „Спомяни...“, стор. 103.

авторъ кѣлькохъ повѣстей. За перо литерацке взявъ ся вѣнъ уже въ 1868. р., коли було ему вѣсѣмнацять роковѣ вѣдѣ роду. Тогдѣ подавъ вѣнъ въ „Правдѣ“ (II. рочн., стор. 28—34) „Оглядѣ исторіѣ рускои литературы“, — перекладѣ статьѣ А. Пыпина, надрукованои 1865. р. въ „Обзорѣ исторіи славянскихъ литературъ“ п. в. „Малоруссы“ (стор. 206—231) и „Галицкіе Русины“ (стор. 232—241).

Въ „Правдѣ“ надруковано звышь сотки всѣлякихъ его писемъ, почѣмъ въ „Дѣлѣ“ около двѣстѣ трицять его статей и розвѣдокъ замѣщено. Деякіе его писаня вызначують ся глубокою студією про пытаня политичнѣи, просвѣтнѣи й суспѣльно-національнѣи. Сюды належать найпаче ось-якіе статьѣ: 1. Рѣкъ 1775. Столѣтнѣя рѣчницѣя зруйнованѣя Сѣчи запорожескои („Правда“, VIII., ч. 15). — 2. Державно-правне становиско Русинѣвъ въ Австріи (ibid. XII., ч. 11—12). — 3. Доля Украины, — еи значѣнне (ibid. XIII., ч. 1.) — 4. Клеветникамъ Руси („Дѣло“, I., 63—66). — 5. Нашѣ десперанты (ibid. II., ч. 24). — 6. Просвѣтѣмъ ся (ibid. II., 29. 32. 46—48). — 7. Задачѣ рускои интеллигенціѣ на Украинѣ (ibid. II. ч. 32—34. 36—37. 39). — 8. Яка може бути згода межѣ Русинами? (ibid. II., 92—96). — 9. Хто має перевести згѣду межѣ Русинами? (ibid. II., ч. 97). — 10. Противникамъ згоды Русинѣвъ (ibid. III., ч. 1). — 11. Блуднѣи дороги (ibid. III. ч. 5). — 12. Станѣ нашого селянства (ibid. III., ч. 9). — 13. По процесѣ о головну зраду (ibid. III., ч. 57—59; 65—66). — 14. Поляки а Русины въ Галичинѣ (ibid. III., ч. 95). — 15. Коли-жѣ прояснить ся? (ibid. III., ч. 99.) и и.

А вже-жѣ до исторіѣ рускои литературы належать найпаче повѣстки й оповѣданѣя Барвѣньскогого. Ось и переглядѣ сихъ беллетристичныхъ творѣвъ: 1. „Мужикъ и панъ“. Повѣстка („Зоря“. Книжочка VI. товариства

„Просвѣта“ на р. 1872., стор. 18—31). — 2. „Химерий любощь“. Конѣц нерозпочатои повѣсти (Календарь „Просвѣты“ на р. 1872). — 3. „Трицять лѣтъ тверезости“. Оповѣданє про те, щѣ треба робити, щѣбъ стати ся тверезимъ чоловѣкомъ. Книжочка 42. товариства „Просвѣта“. У Львовѣ, 1876. р. — 4. „Скошенный цвѣтъ“. Выимокъ зъ галицькихъ образкѣвъ („Правда“, рочн. X. 1877, число 1—18)¹⁾. — 5. „Сонній мары молодого питомця“. Выимокъ зъ галицькихъ образкѣвъ („Правда“, рочн. XII. 1879. р., выпускъ II. IV. V. VII. VIII.²⁾) — 6. „Безталанне сватанє“. Образокъ зъ галицького житя. („Дѣло“, рочн. I., 1880; число 63—64; 66—67; 69—71; 79—81; 97; — II. 1881; ч. 1. 2. 10—12; 58—64; 66—70; 72—74; 77—79; 83—84; 89—92)³⁾.

Вже въ першій своїй повѣсти „Мужикъ и панъ“ вступивъ ся Барвѣньскій за права мужикѣвъ супроти самоволь панѣвъ, коли въ уста выслуженого вояка, Василя Заболотного, ось-якій слова вложивъ: „Вже-жь мужикъ не скотина, а панъ не Богъ. Адже-жь чи мужикъ, чи панъ, — всѣ мы одного Бога дѣти; окремо панѣвъ, а окремо мужикѣвъ Богъ не творивъ. А чи мало в такихъ, щѣ нынѣ панъ, а завтра пропавъ!“⁴⁾ Опѣсля въ повѣсти „Скошенный цвѣтъ“ пѣднявъ вѣнъ голосъ докору противъ тыхъ, щѣ безкарно топтали дѣвочу красу, — щѣ глумились надъ

¹⁾ Окрема вѣдбитка повѣсти „Скошенный цвѣтъ“, надруковано въ „Правдѣ“, явилась у Львовѣ, 1877. р. Авторъ поклавъ тутъ ще „передне словце“.

²⁾ Повѣсть „Сонній мары молодого питомця“ надруковано другимъ выданємъ въ „Руско-украиньскій библиотекъ“ (№ 2) у Львовѣ, 1884. р. (накладомъ Евгенія (Олесницкого).

³⁾ Повѣсть „Безталанне сватанє“ передруковано 1881. р. изъ „Дѣла“ окремою вѣдбиткою.

⁴⁾ „Зоря“. VI. книжочка товариства „Просвѣта“. У Львовѣ, 1872; стор. 21.

неволею жѣнки. Мѣжь-тымъ въ повѣстцѣ „Химернѣй любощѣ“ зъобразивъ авторъ трагедію въ сѣмѣи зъ-за нерѣвности станѣвъ. Осъ бо козакъ-сѣчовикъ полюбивъ Ольгу, дочку князя, котра линула до своего орла сизого, якъ тѣлько почула голосъ флюяры. Та довѣдавъ ся гордый князь вѣдъ старого гайдука про тѣ любощѣ, и сердце его забажало пѣмсты для того „гайдамаки“. Коли вѣдтакъ Ольга выйшла разъ до козака на любу розмовоньку, то князь узавши рушницу пѣшовъ зъ гайдукомъ тайкомъ за молодятами й застрѣливъ козака. Ясныи мѣсяць свѣтивъ тогдѣ на блѣде лице князя: зъ-пѣдъ темныхъ брѣвъ блищали его быстри очы, вдоволенѣ пѣмстою за свою зневагу... Вѣдтакъ Ольга въ одчаю душѣ втопила ся въ рѣцѣ, а би батько, погубивши едину донку, ставъ тяжко горювати; — запаливъ свѣй замокъ и самъ погибъ въ огни.

„Химернѣй любощѣ“ назвавъ Барвѣньскій „кѣнцемъ нерозпочатои повѣсти“. Є се фантастичный твѣрць молодого автора, котрый станувши въ литературнѣмъ змаганю на засновку національнѣмъ, хотѣвъ показати, що козакови-сѣчовикови годѣ братати ся зъ панамы.

Три роки опѣсля авторъ зладивъ „выимокъ зъ галлицькихъ образкѣвъ“ п. з. „Скошеный цвѣтъ“. Епиграфомъ своего писаня поставивъ вѣнъ вѣршѣ Адама Мицкевича, въ котрыхъ польскій поетъ заявляе, що гордюючи земскими любощами глядавъ въ горѣ такой коханки, якои не бувало на сѣмѣ свѣтѣ¹⁾). Зъображаючи вѣдтакъ безталанну долю „дѣвчои красы“ звернувъ ся авторъ навпередъ до сего своего идеалу осъ-якими словами: „Цвѣточка наша мила, дѣвоча красно несповита, мовъ маковый цвѣтъ процвѣташь, красою пышавъ ся середъ нашого, буряномъ

¹⁾ Тѣ слова находятъ ся въ творѣ Мицкевича „Dziady“, część IV. (Pisma Adama Mickiewicza. Tom III. Lipsk, 1862; str. 57). — Сей епиграфъ поклавъ авторъ на заголовнѣмъ листѣ окремой вѣдбитки своего твору.

зарослого городу! Нїхто тебе не пестує, не доглядає, — нїхто не выполе буряну, щó глушить тебе, раниць твоїй цвѣтъ, твою красу, та до землї тебе прибиває.... Можна безкарно топтати дївочу красу, вь шматки роздирати жбноче серце, глумитись надь неволею жбнки! Можна, — бо нїхто не здбймає голосу вь твоїмь имени, а тобї вбдбрали голось у нашбй суспбльности, завязали уста, не дали змоги зняти ся изь власной неволї й недолї, и власными силами стояти вь житю!“ (стор. 1)¹⁾.

Станувши отже вь оборонї здоптаного жбноцтва авторь подавь намь до огляду ось-якій вымокь изь сумовитыхъ галицькихъ образкбв:

Сирота Маланя жила на ласцї у далекихъ своякбв, — она не зазнала вь житю тои нїжної материньскої любви, щб грѣе теплїше самого сонца. Тыми-то опїкунами сироты по священнику бувь отець Мартинь Рожницкій зб своєю дружиною. Они обоє гордувались своимь богацтвомь, своимь шляхоцкимь родомь, ба й своєю ласкою, щб прийняли до себе бїдну Маланю. И справдї бувь Рожницкій аристократомь мїжь попами й народомь. Ђму вбддавали поклоны й пбдлещувались духовники та свѣтскї люде, — вже-жь самь староста повѣтовый залюбки приїзжавь до него на празники й вбдпусты, а двбрскї паны, провїтривши повну калиту, радо гостили у бездѣтного „плебана“. Коли-жь жбнка того аристократа не нахилалась до Маланї теплымь материньскимь серцемь, то сею сиротою пїклувала ся щиро стара Пилипиха, котра давнїше служила у ви батькбв, а теперь впросила ся вь службу у Рожницкихъ, щобь тблько бути „нянькою“ Маланї. — И выросла Маланя мовь чудова квѣтка, красуючись середь городу, зарослого буряномь. Она стала по-

¹⁾ „Скошений цвѣт“ (Вимок з галицьких образкв). Написав Василь Барвінок. У Львові, 1877; стор. 1.

другою Ольги, дочки священника Михайла, що був удб-
цемъ и въ дочцѣ своѣй добачавъ єдину вѣдраду невесе-
лого свого побуту. Той-то Михайло бувъ своякомъ Гри-
горія, священника вельми поважаного, що бувъ справдеш-
нимъ отцемъ громадянъ. Въ него були двѣ дочки й три
сыны. Дочки повѣдавались уже давно за-мужь, а два
старшій сыны були священниками. Тѣлько Степанъ, най-
молодшій, не хотѣвъ ити слѣдомъ за старшими братьми,
а „пустивъ ся на свѣтского чоловѣка“. Скѣнчивши науки
правничій приѣхавъ вѣнъ до о. Михайла. И сказала ему
Ольга, що въ сусѣдствѣ на весѣлю, куды они поѣдуть,
буде дружка така гарненька, що, якъ бы живъ Кобзарь,
то й про неѣ зложивъ бы пѣсню. Тою-то дружкою була
Маланя. Єѣ побачивъ Степанъ у-перве въ церквѣ, и вже
тамъ причарували козаченька чорнї бровы, карї очи, гнуч-
кїй станъ дѣвочїй. Незабаромъ загорѣлось его сердце ши-
рою любовою до гарнои Маланѣ, котра зъ-за идеальной
своєи вдачѣ вельми єму вподобалась. Правда, що вже по-
переду ставъ вѣнъ нахилятись сердцемъ до богатои, моло-
дон, красной панны Ємилїѣ, дочки тои господинѣ, що въ неи
наймавъ вѣнъ свою хату. Ємилїя намагала займити Сте-
пана въ свѣй полонѣ принадою мѣйскои кокетки, але чого
не доказала єи штука, те вдѣявъ чарѣвнїй образъ тихои,
смирнои селянки.

Пѣсля того весѣля почавъ Степанъ бувати въ домѣ
опѣкунѣвъ Маланѣ. Въ тихѣй своѣй мовѣ розкрывавъ вѣнъ
своѣй лѣбцѣ якесь нове, гарне жите, що она его доси не
знала й нѣгде не бачила. Она слухала его якъ учителя,
переймала кожде его слово, росла его духомъ. И вже зда-
валось, що Степанъ одружить ся зъ Маланею, по-за-якъ
и Рожницкїй радо видѣвъ у своѣмъ домѣ горячого наро-
довця, и поважавъ его за-для его просвѣты й чесной вдачѣ,
хоча при своѣмъ аристократизмѣ не мѣгъ погодити ся

зъ деякими думками молодого демократа. Ажь ось внадивъ ся въ дѣмъ Рожницкихъ Порфирь, щѣ скѣнчивъ науку богословія въ Вѣденскѣмъ университетѣ. Маланя, полюбивши Степана, не могла ему зъявляти нѣякои симпатіѣ, ба, она жахалась влѣзливого жениха, — она благала его, щѣбъ покинувъ еѣ, вже не ради неи, але за-ддя самого себе, за-ддя своего добра й щастя... Порфирь не вѣдступавъ вѣдъ Маланѣ, а она бажала геть вѣдъ него втѣкати, хоча-бъ на край свѣта! Она бачила, якимъ завистнымъ окомъ глядѣвъ вѣнъ на „мѣщука“, се-бъ-то на Степана, и вѣдтакъ не могла повѣрити словамъ того жениха, щѣ вѣнъ еѣ надъ житѣ любить и обожае. Коли-жь Порфирь не змѣгъ зъеднати собѣ любви Маланѣ, коли вѣнъ бачивъ, щѣ й еи опѣкуны хвалять и поважають Степана, то старавъ ся вѣнъ пѣдступомъ и гидкою клеветою вѣдвернути вѣдъ своего суперника прихильнѣсть Рожницкихъ и любовь Маланѣ. Щѣбы дѣйти тымъ певнѣйше до цѣли своихъ бажанъ, похѣснубавъ ся вѣнъ помѣчу якоисъ цокотухи, Гофманови. Се-жь була баба, якъ то кажуть, сѣмъ миль зъ-за пекла, — самъ чортъ подававъ бы ѣй чѣботы на маховыхъ вилахъ.

И обѣцявъ Порфирь тѣй бабѣ, щѣ, якъ поможе ему до подружя зъ Маланею, вѣнъ еи дочку за одного порядного чоловѣка высватае и посагъ ѣй заплатить, та щѣ й другѣй дочцѣ Гофманови буде помагати.... Просивъ вѣдтакъ Гофманову, щѣбъ написала листъ до опѣкунѣвъ Маланѣ, въ котрѣмъ назвала-бъ Степана пройдисвѣтомъ, туманомъ та пѣдлымъ чоловѣкомъ, по-за-якъ обѣцубавъ женити ся зъ еи дочкою, а потѣмъ полишивъ еѣ въ не-славѣ. Такій-то листъ зладивъ вѣнъ самъ, ба й скомпонубавъ листы любовнѣй, котрѣй, мовлявъ, Степанъ писавъ до дочки Гофманови. Вѣдтакъ Порфирь домагавъ ся ще, щѣбъ Гофманѣвна поѣхала до опѣкунѣвъ Маланѣ й про-

сила ихъ, абы не вѣдбирали їй любого Степана. — И отъ, незабаромъ опѣкуны Маланѣ не хотѣли нѣчого й чути про городяньского панича, — не допустили его бѣльше до своего дому, называючи его пѣдлымъ негодникомъ, та й заказали дѣвчинѣ й згадувати про него.

Бѣдна Маланя вѣдпрошувала ся вѣдъ замужя, але Порфиръ не вѣдступавъ вѣдъ неи, а опѣкуны вговорювали въ неи, що она навикне, що теперъ не розумѣе ще своего щастя, кидае свѣй таланъ. Такъ отже стала она жѣнкою студеного еѣониста, котрый оженивъ ся зъ нею тѣлько зъ-за того, щобъ загарбати еи посагъ у свѣй хосенъ. Маланя терпѣла мовчки всѣ его примхи, одначе годѣ було байдужною бути супроти его ледачого житя. Вѣнъ-то, ставши попомъ въ Лысогорахъ, злигавъ ся зъ панами й пѣдпанками, перенявъ ся ихъ поглядами на сѣльске житѣ, на сѣльскій народъ: ганявъ ся за дѣвчатами й женихавъ ся до молодежи, гравъ пристрастно въ карты, а по-за-якъ швидко проциндривъ жѣночѣ придане, то ставъ здирати своихъ овечокъ-парохіянъ, щобъ лишъ здобути собѣ наживы. И соромилась нещасна Маланя за-для такого безпутнього житя Порфира, котрого громадяне проклинали тяжкими проклинами.

Для неи не було просвѣтку въ житю, — она стала круглою сиротою, бо й опѣкуны еи спочивали вже въ могилѣ. Въ тяжкихъ своихъ злидняхъ тужила она неразѣ за Степаномъ, котрый розбудивъ еи серце, ожививъ еи душу. Вѣнъ казавъ їй колись, що годить ся їй бути щасливою на свѣтѣ та працювати для добра людей. Пѣзнавши-жъ его чесну вдачу, не вѣрила она нѣколи тымъ пѣдлымъ клеветамъ, котрыми залодѣяно ему такъ тяжку обиду. Ажъ оеъ-поѣхала она зъ Порфиромъ на празникъ до Вербовецъ, бо еи своякъ, семинаристъ Петро, хотѣвъ тамъ жѣнитись зъ пристаркуватою дочкою богатого свя-

пеника Лавра. Тамъ-то побачила Маланя Степана й до-вѣдалась вѣдъ него, що ему сказано, мабуть-то она ве-лѣла ему зборонити приступу, — замкнути передъ нимъ двери. Якъ се почула нещасна сирота, то въ еи очахъ затьмило ся, мовъ бы весь свѣтъ западавъ ся, въ грудяхъ завмиравъ голосъ, неначе каменемъ придавилось еи сер-це. — „Пропало на вѣки!“ промовила Маланя, неначе-бъ пробудилась изъ важкого сну. „Тенерь вже намъ и зга-дувати не можна про те, що стало ся!... Видко, що вже такъ судилось, щобъ лихй люде станули промѣжь нами! Забудьте, що стало ся, и покиньте сумувати! Вы свободный, молодй, передъ вами свѣтъ просторомъ. Будьте хоть вы щасливй! Най свѣтъ вкрашається вашими гарными дум-ками, здѣймається вашими добрыми дѣлами!... Най добрй дѣла будуть свѣдками вашои високои душѣ, вашого до-брого сердца! И я буду радуватись, коли почую про ваше щасте. Може й я буду щаслива вашими думками, мыслію про ваше щасте.... Не забувайте моихъ слѣвъ и прощайте на вѣки!“ (стор. 119—120). — Степанъ стоявъ мовъ гро-момъ прибитый. „Такъ, мое житє теперь свободне, але на вѣки зломане!“ прошептавъ вѣнь самъ до себе.

Мѣжь-тымъ одинъ бѣдный парубокъ, Иванъ, оже-нивъ ся зъ Парашкою, котрои дѣвочу честь занапастивъ Порфирь. Та не добре жилось ему зъ такою дружиною. Разъ побивъ вѣнь еѣ такъ тяжко, що она Богу душу вѣдала. Коли-жь вѣдтакъ душоубецъ явно голосивъ, що пѣмститъ ся попови за себе й за Парашку, то Порфирь дѣзнавши ся про страшну его ярѣсть, справдѣ налякавъ ся и въ великій четверъ поѣхавъ до мѣста, щобъ позбутись лютого ворога. Маланя осталась дома сама, — она захо-дилась приготвяти всѣлячину на великдень. Ажь ось увѣйшла въ хату якась стара баба жебруца. Се була Гоф-манова. Она стала жалкуватись на Порфира, кажучи мѣжь

иншимъ ось-що: „Дочки мои у розсыпцѣ пѣшли тынятись по свѣтѣ въ бѣдѣ, въ нуждѣ, въ неславѣ, а я сама на старій лѣта безъ помочи, безъ приюту, безъ кавалка хлѣба, — а все черезъ вашего Порфирка!“ (стор. 128). И выявила она, що се Порфиръ спонукавъ єѣ, щобъ єго высватала за Маланю, а Степана оклеветала передъ єи опѣкунами. Коли-жъ про се довѣдалась Маланя, то бажалось їй теперъ остатись на самотѣ, одной-однѣсенькѣй розважити свою душу. — Крѣмъ Гофмановой була тогдѣ въ хатѣ ще малá дѣвчина. Маланя виправила єѣ провести старуху, — кажучи, щобъ опѣсля пѣшла собѣ на горѣдъ гуляти. Остала ся въ хатѣ сама Маланя, и мовъ громомъ пририта похилила голову, — потонула въ сумныхъ думкахъ. Въ тяжкѣмъ горюваню впала она на землю, и саме тогдѣ нѣжъ злетѣвши изъ стола шторцомъ вбивъ ся въ помѣсть. Нещасна страдальниця не довго побивала ся муками душѣ. Коли дѣвчинка вернулась у хату, то страхъ перенявъ єѣ, — слѣзы хлынули зъ очей: Маланя лежала нежива, — біля неи нѣжъ закервавлений.

Тиха нѣчь розпростерла свои темні крыла надъ Лысогорами.... Темнѣйша вѣдъ темной ночи чорнѣла свѣжо высыпана могила на цвинтарѣ, а въ селѣ було тихо, сумно, неначе-бъ жалоба вкрыла цѣле село.... Середъ тои темности вѣдбывала попѣвска хата ясно освѣчеными вѣкнами, зъ-вѣдкѣля було чути гамѣръ, веселу розмову, крики, брѣнкѣтъ тарѣлокъ та скляныхъ посудѣ. Се гаморили позѣсталій гостѣ похоронній, щѣ забавлялись игрою въ карты. Нѣмымъ свѣдкомъ тои сцены бувъ Иванъ, щѣ вбивъ Парашку: вѣнъ стоявъ пѣдъ вѣкномъ, а коли мѣжъ картярами побачивъ Порфира, то гуторивъ вѣнъ: „Нынѣ Христосъ у грѣбѣ, — черезъ нѣчь будемо святкувати великденъ, — а ся нѣчь буде велика нѣчь!“ (стор. 136). — Коло пѣвночи луна пожежѣ вдарила до вѣконъ попѣвства й спо-

дохала гостей. Цѣла хата стояла въ полумяхъ; тому-жь, що тогдѣ не було вѣтру, стрѣха попѣвской хаты горѣла мовь свѣчка, щѣ до кѣнця допалюе ся. На сходѣ вже займало ся на день, якъ придушено огонь, а люде все ще стояли, то порали ся біля пожарища, то тихо говорили про несподѣванный огонь. Коли-жь люде про причины огню всѣляко толкували, то Порфиръ сказавъ рѣшучо, що се дѣло Ивана. И чимъ скорше пѣшовъ вѣнъ зъ вѣйтомъ до Ивановой хаты, а за ними потягнулось багато людей. Въ хатѣ було ще темно. Порфиръ вагувавъ ся вступити въ сю пустку, въ котрѣй зъ-за печи щось стогнало. Якъ-же вѣнъ за вѣйтомъ и присяжнымъ туды ввѣйшовъ, то Иванъ, почувши голосъ попа, крикнувъ мовь несамовитый: „Парашко, Парашко! я тебе не забивъ, а люциперъ, — той проклятый люциперъ.... вѣнъ тебе зъ свѣта звѣвъ! Берѣть мене! берѣть його!.... ведѣть на судъ!.... завтра Христосъ воскресне.... насъ розсудить!“ — Порфиръ подавъ ся въ-задъ и чимъ скорше выйшовъ зъ хаты. Присяжный запаливъ клапотъ соломы й посвѣтивъ на запѣчокъ. Иванъ лежавъ на-въ-знакъ, трясъ ся на всему тѣлѣ, — горячка палила его, а очи стояли стовпомъ.... Смерть заглядала до его очей передъ великоднымъ сонцемъ.

Зладивши окрему вѣдбитку сеи повѣсти зъ „Правды“ авторъ заявивъ про неѣ ось-що въ „переднѣмъ слѣвци“: „...Доконанѣ подѣѣ нашего жита збѣранѣ тутъ невинною рукою въ сумовитый образъ. Подѣѣ не сучаснѣ, не новѣ, а давно могилою прикритѣ, тѣлько живою памятью збереженѣ. Бажалось отрясти ихъ зъ пылу, зберегти вѣдъ забутя и вывести передъ очи нового свѣту, нѣкого не дотыкаючи, нѣкому не докоряючи. Отже-жь озвались новѣ люде за давныхъ, почали глядѣти свого образу, своихъ дѣлѣ, себе самыхъ въ приспаному, забутому свѣтѣ! Не такъ ждало ся, да такъ склало ся! — скажу тымъ, щѣ

доглядѣли святотацтва своихъ тайнъ въ сихъ образкахъ. Та невôдрадно отсе, що богато було докоряючихъ. Видко, не можна доторкнути перебутого житя, щобъ не розъя-трити новыхъ ранъ сучасности. Не выповнились недостатѣ, не поправились хибы, не усунулось лихо, що розточували наше жите, притоптали не одинъ цвѣтъ самородный, звя-лили не одну силу, и въ нашôй громадѣ зацѣпили нехту-ване моральной стôйности чоловѣка. Та горяча, чиста, свята любовь своєї рôдной краины, своего убогого, а чес-ного, дорогого народу, той на весь свѣтъ славной и най-кращой бувальщины народньої, того споконвѣчного зма-ганя до правды й волѣ, — та любовь, здається, тôлько на хвилию озолотила нашъ виднокругъ, тôлько въ молодô-сти озвалась стоголосыми пѣснями й разомъ зъ молодô-стью затихла, улетѣла въ безвѣсти. И осталось наше жите неперейсточене, а всяке праведне змагане уявилося горо-ижнымъ идеализмомъ. Не ожила наша народня правда въ нашихъ родинахъ, бо хочъ слухалось кобзаревого ры-даня надъ дѣвочою недолею, та нѣхто не подумавъ про те, щобъ и въ нашому громадському житю не дати мар-нѣти сему дорогому цвѣтови, а довести його до повного процвѣту, до свѣтла нашої народньої правды, що такую сердечною, нѣжною и гарною мовою проговорила за на-шимъ жôбноцтвомъ народними пѣснями жôбными, — тымъ найкращимъ плодомъ народньої лирики нашої. А безъ того цвѣту чаруючого не причарувати намъ людського сердца для своего народу, не выкохати чистыхъ душъ мате-ринською любовью, до своего народу привязаныхъ, — и вый-де на те, що „bez serc, bez ducha, — to szkieletów ludy!“...¹⁾

Изъ сего „передного слôвця“ можна дôзнатись, що авторъ бажавъ напередъ выправдати себе супроти напа-

¹⁾ Ся слова взявъ авторъ изъ стихотвору Мицкевича „Oda do młô-dôści“.

стей и докорѣвъ, якими були напосѣлись на него деякі свѣчні Русины, найпаче-жь духовники, за-для того, що вѣнъ поваживъ ся розкрыти болючу рану въ домашнѣмъ и суспѣльнѣмъ побутѣ галицко-русского духовенства. Щобы-жь втихомирити зворушенихъ землякѣвъ, заявивъ авторъ, що тѣ подѣѣ, якѣ вѣнъ зъобразивъ, не сучаснѣ, не новѣ, а давно могилою прикритѣ, тѣлько живою памятю береженѣ. А вже-жь, нѣгде правды дѣти, тѣ подѣѣ не такъ дуже давнѣ, по-за-якъ прототипы Порфира, Маланѣ й иншихъ деякихъ особѣ сеи повѣсти жили таки дѣйстви въ шѣдесятихъ рокахъ, — тѣлько-жь Барвѣнскій не подавъ намъ справжнихъ портретѣвъ, а зладивъ такѣ картинки, въ котрыхъ деякі особы являють ся не-въ-мѣру идеализованѣ, мѣжь-тымъ коли иншѣ вважають ся справдѣшними недолюдками. — Авторъ каже вѣдтакъ въ тѣмъ „переднѣмъ слѣвци“, що не ожила наша народня правда въ нашихъ родинахъ, що въ нашому громадському житю марнѣе дорогѣй цвѣтъ дѣвчои красы, бо нѣхто не подумавъ про те, щобъ той цвѣтъ довести до свѣтла народнои правды....

Очевидячки авторъ не говорить тутъ ясно про еманципацію женщинѣ, а пѣдносить тѣлько голосѣ въ оборонѣ заналащеного жѣноцтва, котре не може ще дѣйти до свѣтла нашои народнои правды, зѣ-за чого та правда, се-бѣ-то идея національна, не проявляє годящои силы. А вже-жь, по нашѣй думцѣ, авторъ хотѣвъ найпаче пѣднести протестъ противъ силованого подружя, и вѣдтакъ станувъ въ оборонѣ Маланѣ, котра могла-бѣ справдѣ выкохати чистѣ душѣ, привязанѣ материньскою любовою до свого народу, коли-бѣ була одружилась зѣ тямущимъ народовцемъ Степаномъ. Та отъ, сей чудовый цвѣтъ скосивъ Порфиръ, справдѣшнѣй люциперъ въ людскѣмъ тѣлѣ, и вѣдтакъ авторъ поставивъ его неначе репрезентантомъ тыхъ

недолюдкѣвъ, котрѣ безкарно смѣють топтати права жѣноцтва въ житю домашнѣмъ, суспѣльнѣмъ и народнѣмъ.

Авторъ назвавши свѣй творѣ „выимкомъ зъ галицькихъ образкѣвъ“, не гадавъ писати одноцѣльной, выкѣнченою повѣсти. Тому-то въ сѣмъ его творѣ бачимо тѣлько характеры стѣйности позитивной и негитивной, а деякѣ картинкѣ зъ суспѣльного побуту служатъ тѣлько закракою тыхъ образкѣвъ, щѣ въ нихъ авторъ зладивъ неначе портреты головныхъ особѣ своего оповѣданя. И годить ся признати, щѣ характеристика Маланѣ й Степана є вдатна, дармѣ, щѣ идеалистѣ-авторѣ оба сѣ типы зъобразивъ идеально. Вже-жѣ Маланя не тѣлько высказує гарными фразами свои думкѣ патріотичнѣ, але й проявляє досыть ясныи поглядѣ на суспѣльный побутѣ жѣноцтва. Осѣ-щѣ каже она про се пытанє: „Доки жѣнка не зможе стояти своєю силою и працею у свѣтѣ, доки буде замкнений свѣтѣ передѣ нею, доти все будемо мати безлѣчь слѣзъ и нещастя мѣжь нами. Безѣ того все-таки буде жѣнка невольницею. За лихимъ чоловѣкомъ мусить погибати въ поганѣй поневѣрцѣ, а въ сирѣтствѣ мусить гинути зъ жебручимъ патыкомъ въ руцѣ. А най бы вона мѣла належне образованє й выхованє, тодѣ дала-бѣ вона собѣ раду въ свѣтѣ!“ (стор. 91—92). Ставши дружиною Порфира, Маланя довго не вгиналась пѣдѣ тягаромъ недолѣ, ба, намагала повздержати своего чоловѣка на ховзкѣй дорозѣ, котрою вѣнѣ стрѣмголовѣ летѣвъ у пропасть. Коли-жѣ довѣдала ся, щѣ безпутнѣй Порфирѣ своєю пѣдлою интригою зъумѣвъ спинити єи подружє изѣ Степаномъ, — щѣто вѣнѣ занапастивъ єи таланѣ, то годѣ було йѣ довше жити въ тяжкѣй неволи зѣ такимъ чоловѣкомъ, котрѣй ставѣ „убѣйцею єи щастя“. Тому-то въ одчаю душѣ сказала сама собѣ: „Нѣ, нема минѣ житя на сьому свѣтѣ! Най лучше усе мое горе вѣдѣ-разу вѣпѣть ся симѣ го-

стрымъ, блискучимъ ножемъ въ мои груди, розб'рве мое серце, зак'бичить на в'вки мою муку!" (стор. 135). — Вже зъ сего короткого огляду видно, що Маланя въ опов'даню Володимира Барв'ньского не є типомъ сентиментальнымъ, — не є проявою етеричною супроти реальної д'йстности, — се справд'шня страдальниця, котру-жь авторъ з'образивъ подекуды зъ прикметами патетичної героин'ї.

З'ображаючи идеальну вдачу Степана, Барв'ньскій зладивъ частину автобіографії зъ молодого свого в'вку. Авторъ назвавъ Степана дитиною нового часу, що була сповита й выкохана н'жною, родительскою любовою, наповна новими гадками й перенята новимъ духомъ нового житя (стор. 28). Осъ якъ змалювавъ в'нъ картинку патріотичныхъ змагань молодої рускої громады, коли той герой ставъ перейматись новими идеями свого часу: „Степанови було вже пятнайцять л'т'ь, якъ по Галичин'ї пов'в'яло новимъ духомъ, новимъ, жив'в'йшимъ и повн'в'йшимъ житемъ. Спадали пута народ'бвъ, ширшала воля мысли, слова й чину. Недавно ще спок'бйна земляця стрясла ся наче в'дъ вулькану, — люде захитались, зъ просоня зд'б'мали ся до нового житя. Старі люде молод'ли, горячили ся, в'брили въ иде'ї, гнали за идеалами, а молоді, запалені патріотизмомъ рвали ся до чин'бвъ; — и старі й молоді писали поезії, якъ залюблені школяр'ї, усе сп'вало и рвало ся до нового, молодечого житя. Малаый св'т'ь наче въ-друге перетворювавъ ся, перероджувавъ ся, самъ себе не п'знаючи. — А вже-жь н'де такъ не розбувавъ новий цв'т'ь, якъ м'жъ молод'б'жою, що доси не бачила иншихъ идеал'бвъ надъ „ма'вки“, „пилки“ и збираня хрущ'бвъ. — Наче нова зоря, в'вщунка великихъ под'б'ї, появилась невелика книжка „Кобзарь“, що дивне диво спод'б'яла. Єв читали й не начитались, переписували, на-изусть

вчили ся, зъ рукъ до рукъ подавали, а скрѣзь лишала вона свои незатертї слѣды въ молодыхъ сердцахъ, въ свѣжихъ умахъ. Се повѣявъ першій вѣтерець изъ далекои Украины новымъ, веснянымъ духомъ, — се ринула на галицьку ниву нова живуща и сцѣлюща вода, щѣ зршала й оживляла изсушенї поля, поваленї первоцвѣты, — и пѣсля несталон, хочь инодѣ дуже блискучои марцовицѣ, розпочиналась теперь правдива весна, весела, сонячна, животорна. — И розкрыло ся замулене жерело споконвѣчнои силы нашон, — ожила громада! Выхопившись изъ школы збирала ся потай миру тиха, молода громада мовь въ другу школу, щѣбъ почути свого великого учителя й батька. — Одже й засягнуло се нове жите нашого Степана своимъ огнемъ. Зъ запаломъ кинувсь вѣнъ до новыхъ книжокъ, по ночахъ читавъ, учивъ ся и не мѣгъ налюбуватись красою своєї мовы, поетичностю свого народу, своєї рѣднои Украины. Зъ роду вже маячливый, буйный думками, непосидючїй и за надзвычайностями запопадливый — прилинувъ вѣнъ до сего нового, доси йому незнаного свѣту, мовь та пчѣла до весняного повного первоцвѣту. Кобзарскїй пѣсенъ не то щѣ вѣс були въ його гарно переписанї, але й твердо въ памяти вырытї, глубоко въ серцю захованї. — Оттакъ напоившись новымъ духомъ украинского жита, скоро попавъ Степанъ въ ту молоду громаду выбранныхъ молодцѣвъ, зъ-вѣдкѣля дальше ринуло нове жите, новый духъ мѣжь молодѣжь.... Каждый сѣчовикъ и каждый молодой громадянинъ перебувавъ свѣой новицїятъ. Допѣро перебута проба вводила молодика въ святыню громадської працѣ въ святочный посовому торжественный способъ. — Осея хвиля переходу у громадське жите молодѣжи незатертымъ слѣдомъ остала ся въ памяти Степана и дала йому ще сильнѣйшу пѣдвалину його идеализму. — Була недѣля, день школяр-

ського вѣдпочинку. Степанъ, захвавшись въ кутокъ своєї невеличкої станційки, пильно зачитавъ ся въ Гоголевѣмъ „Тарасъ-Бульбѣ“. Вѣнъ забувъ на свѣтъ, на хуртовину, що сумно гудѣла біля вѣконъ и якъ зъ решета сыпала снѣгомъ, — а въ його головѣ шумѣвъ шумъ козацького табору, крикъ бойовый, хряскѣтъ збруѣ и зойки ранихъ; — кровь його бурилась и запаляла ся козацькимъ завзятемъ, його душа злинула далеко на далеку Украину, въ давній часы козацької шляхоцької боротьбы. И задумавъ ся Степанъ надъ розкритою книжкою, що розгорячила його буйну фантазію. — У тѣй задумѣ заставъ його новый товаришъ, що мавъ ввести його въ молоду громаду молодыхъ ученикѣвъ нового свѣту. Бесѣда легко навязалась у такѣмъ настрою до патріотичного дѣла. Мѣжь молодыми серцями не треба було багато слѣвъ, бо ихъ душѣ скоро почувись, скоро й пѣзнались и зъєдинили ся. — Далекѣ за мѣстомъ, въ тихѣй, неприступнѣй хатинѣ зѣбралась молода громада повитати свого нового товариша. И якъ-же-жъ смѣло, якъ торжественно ступавъ вѣнъ мѣжь нихъ, якъ смѣло выголошувавъ свои слова присяги для науки й щирои любви матери-Украины! якъ росло його сердце, коли мовъ новый сѣчовикъ вступавъ у нову Сѣчь науки, працѣ, патріотичной любви! Щиро витали Степана його товаришѣ, хочъ йому знаній, але тутъ наче въ-друге обновленій, — щиро загула въ його привѣтъ пѣсня: „Ще не вмерла Украина!“ — а Степанъ мовъ въ другій свѣтъ перенесеный, зачарований слухавъ слѣвъ Кобзаря, що выголошувались зъ ряду молодыми декламаторами, та оповѣданя исторіѣ, що розказувавъ найпершій зъ молодцѣвъ. Се була та друга школа молодого идеализму. Зъ-вѣдтѣля выходили проповѣдники Кобзаревыхъ идей, смѣло здѣймали свѣй голѣсъ про нові идеи передъ старшими людьми на забавахъ, празникахъ, середъ на-

роду и середь приснітѣлыхъ братѣвъ и сестеръ своихъ“... (стор. 29—33).

Коли опѣсля Степанъ покохавъ Маланю, то розкрывавъ вѣнъ и въ еи души свѣтъ новый: будивъ въ нѣй любовь до народныхъ пѣсень, до батькѣвскихъ святощій, изъ-за чого она стала щирою патріоткою. А вже-жъ Степанъ хотѣвъ погодити идеаль національный зъ братерствомъ братнимъ до простого люду. Тому-то сказавъ вѣнъ разъ Рожницкому ось-що: „Мы не хочемо цуратись найубожшого брата нашого, бо чимъ бѣльша рѣвнѣсть въ народѣ, чимъ меньше мѣжь нимъ убогихъ и темныхъ, тымъ потужнѣйша його сила и певнѣйше його жите“. Одначе его поглядъ на вѣдносины суспѣльнѣй бувъ красный и людяный тѣлько въ теоріи: свои любви до найубожшого брата не заявлявъ вѣнъ дѣломъ, и думавъ, що нерѣвнѣсть станѣвъ усуне ся патріотично-національными змаганями. Ось-що сказавъ вѣнъ у сѣй справѣ: „Тому й не цураємось нашої мовы, гарной своею простотою, а живои и могучои тымъ, що зрозумѣла цѣлому народови. Такъ коли силою тои мовы пробереться свѣтло правды й науки въ найширшій круги, то потуга наша буде величнѣйшою вѣдъ княжои силы!“ (стор. 58).

Хоча-жъ вѣнъ говоривъ, що намъ треба йти „дорогою всесвѣтного поступу“, то ще не виробивъ собѣ ясного погляду на суть сего поступу, тому-що въ шѣстьдесятихъ рокахъ до идеѣ національной не доторкались ще у насъ змаганя соціально-економичнѣй. Про те можемо сказати, що характеристика Степана є зовсѣмъ вдатна: се типъ горячого народовця, якій въ шѣтьдесятихъ рокахъ уважавъ ся свѣточемъ и наилучшимъ громадяниномъ Руси-Украины.

Въ сѣй повѣсти бачимо вѣдтакъ кѣлька типѣвъ рускихъ попѣвъ и одинъ типъ семинариста-богослова. А вже-жъ,

нѣгде правды дѣти, авторъ змалювавъ искравими барвами кѣлька образкѣвъ зъ побуту тои свѣчної верствы нашої суспѣльности. Справдѣ, мѣгъ бы дехто попрѣкнути єго за-
для антипатіѣ до руского духовенства, коли-бъ вѣнъ здой-
мавъ фотографіѣ зъ суспѣльного побуту. Але-жъ авторъ
„Скошеного цвѣта“ бувъ идеалистъ, щѣ вражавъ ся й звы-
чайними похибками людского товариства. Вже-жъ вѣнъ,
бувши горячимъ патріотомъ, бажавъ цѣлымъ сердцемъ,
щѣбъ найпаче рускѣ духовники визначувались чистымъ
характеромъ, по-за-якъ они въ добѣ нашого національ-
ного вѣдродженя були першими просвѣтителами галицко-
руского народу. Вѣнъ бажавъ поправити похибки й усу-
нути лихо, щѣ розточували наше житє. Тому-то розкрывъ
вѣнъ тутъ болочу рану нашої суспѣльности, щѣбъ по-
дати цѣлющій лѣкъ поважанимъ своимъ братамъ въ не-
безпечнѣй недузѣ. Якимъ же бажавъ авторъ видѣти типъ
нашого духовенства, показавъ вѣнъ въ характеристицѣ
о. Григорія, батька Степанового.

Отець Григорій належавъ мало-щѣ не до попѣвъ
„antiquae educationis“, хочъ скѣбичивъ всѣ студіѣ, якѣ до-
магають ся вѣдъ сучасныхъ кандидатѣвъ духовного стану.
Тѣлько-жъ єго погляды на житє рѣзнились вѣдъ вихован-
цѣвъ „novaе educationis“. Вѣнъ бувъ справдѣшнимъ от-
цемъ и добродѣемъ громадянъ, добачаючи въ мужику
свого брата, котрому вѣнъ нѣсє свѣтло правды й науки.
Се бувъ старосвѣцкѣй консерватистъ, щѣ жалкувавъ ся
часто на мудрощѣ нового свѣта, поступового житя, тому-
щѣ они псували людей, робили „яйця мудрѣйшими вѣдъ
курєй“ та не давали жити людямъ спокѣйно на свѣтѣ.

Менше симпатичнымъ типомъ є Михайло, батько Оль-
ги й близькѣй родичъ Степана. Зъ-роду веселый, забавный,
якъ соловейко спѣвучій, перемѣнивъ ся вѣнъ пѣсля смерти
своєи любѣи жѣнки, — мовъ переломивъ ся. Вѣдѣство за-

біло п'єсно на его устахъ, звялило свѣжѣсть его духа и зморщинами поорало его сумовите лице. Вѣнъ живъ тѣлько для Ольги житемъ трудящого батька, и въ щастю ви добачавъ вѣдраду въ невеселѣмъ своѣмъ побутъ. Кобы той о. Михайло бувъ бѣльшь дѣяльнымъ, кобы своимъ серцемъ нахилявъ ся ще й до народу, то мѣгъ бы наблизитись до тыхъ кѣлькохъ идеальныхъ типѣвъ, якими авторъ бажавъ закрасити галицкїй образки.

А вже-жъ бѣльша часть типѣвъ зъ побуту галицко-русского духовенства являє ся намъ у тьмавѣй перспективѣ. Осъ уже Мартинъ Рожницкїй не вважає ся отцемъ бѣдныхъ мужикѣвъ, по-за-якъ вѣнъ аристократъ, щѣ братає ся зъ панамы. У своѣй канцелярїи надъ бюркомъ прибивъ вѣнъ „родословну картину рускихъ князѣвъ“, и нѣчого бѣльшь такъ не любивъ, якъ розправляти про князѣвъ. Вѣнъ не мѣгъ зрозумѣти, куды йшло нове жите молодыхъ патріотѣвъ, вѣдъ чого мертвыми остались п'єснѣ про рускихъ князѣвъ, и чого теперъ бажалось пращурамъ рускихъ „смердѣвъ“. Вѣнъ здивувавъ ся чи-мало, коли Степанъ, попавши у „свѣчину“, не-то що не позабувъ рѣдного слова, але й горячо вступавъ ся за долю свого народу, — зъ жаромъ говоривъ про его будучнѣсть, и поетичными барвами розкрывавъ таку исторїю сего народу, про котру ще о. Мартинъ нѣколи не чувавъ. — „А, та се-жъ мрѣѣ, неподѣбнї рѣчи!“ говоривъ Рожницкїй, почувши широку рѣчь Степана. „Вамъ хочеться якогось козацтва, — вы нехтуєте нашимъ обрядомъ, нашимъ церковнымъ языкомъ, — вы зрываєте зъ исторїєю, зъ традицією, изъ славянствомъ! — Хиба-жъ вы думаете ту простонародню мову здѣйняти до высоты нашої церковщины и поставити Русь своєю силою безъ князѣвъ, не зважаючи на те, чого навчила насъ тысячлѣтня исторїя?“... (стор. 57).

Въ галеріи галицко-руських образівъ Василя Барвѣнка може побѣч Рожницкого заняти годяще мѣсце ще отець „дзеканъ“, що своєю товстою особою звеличивъ празникъ въ Вербовцяхъ у о. Лавра. Хоча-жь сѣ типы не будять ще вѣдразы въ нашѣй души, то все-жь не лицюють они евангельскѣй простотѣ, якою повинні вызначуватись духовники.

Вже-жь¹ Юрій Павутинскій, своякъ Маланѣ, бувъ собѣ легкодухомъ не-абы-якимъ, дарма, що въ него бувъ сынъ Петро, котрый скѣнчивъ уже науку богословія. Вѣнъ поглядавъ зъ презирствомъ на Лавра, скупуна й доробкевича. Осъ якъ чванивъ ся вѣнъ своимъ родомъ: „Рѣдъ Павутинськихъ зъ-давень-давна знаменитый. Нашѣ антенаты сидѣли по великихъ парохіяхъ, мѣй дѣдо великѣй домы мавъ у мѣстѣ, а грошѣ таки чвертками мѣрявъ.... Нѣхто минѣ не посмѣ тыкнути пѣдъ нѣсъ нѣ шиломъ, нѣ дѣгтемъ! Я самъ доходивъ нашего шляхоцтва й въ старыхъ паперахъ дошукавъ ся, що нашъ рѣдъ Павутинськихъ прастарый!“ (стор. 87). — Передъ двадцати роками бувъ собѣ о. Юрій паномъ: купивъ село, вѣздивъ четвѣрнею. Тогдѣ-то люде говорили про знайденый скарбъ, що бувъ закопаний десь въ церквѣ, чи біля церкви. Та отъ, шумне паньство черезъ чотыри роки перешумѣло, не лишивши й доброн славы за собою. Роскошувавъ хочъ чотыри роки, а мѣгъ панувати до смерти. Все-жь въ его головѣ роилось новыми плянами. Втерявши своє паньство, кинувъ ся до господарства, ставлявъ будинки, валивъ, переставлявъ, перебудовувавъ и задовжувавъ ся, а замѣсьць нового ладу змагавъ ся що-разъ бѣльшій безладъ. Не велось господарство, такъ кинувъ ся до промыслу. Вѣнъ хотѣвъ зѣбрати капиталы цѣлон родины, щобъ розвести велику шпекуляцію. Всѣхъ манивъ надѣєю великихъ зыскѣвъ, — хваливъ ся, що закупить лѣсы, пѣдѣйнявъ ся доставы порогѣвъ

до желѣзницѣ, сѣна для вѣйска, прядива для заграничныхъ фабрикъ полотна. Та все те розвѣялось зъ вѣтромъ. Лѣсѣвъ не було кому рубати, народъ ставъ безбожнымъ и не принѣсъ доволѣ повѣсемъ на вѣдпусты, а посуха высушила сѣно. „Усе було-бъ вдало ся“, говоривъ о. Юрій, „тѣлько смерть моеи жѣнки повернула усе комѣть головою! Нещастѣ, нещастѣ мене постигло передъ доступомъ щастя!“ — Повдовѣвши ставъ вѣнъ завязуцимъ курцемъ. „Вѣдкурюеться вѣдъ голоду“ говорили насмѣшкувато про него деякѣ сусѣды, бо й справдѣ опустѣла була его хата пѣсля жѣнчинои смерти. Сынъ Петро бувъ тогдѣ у школахъ, а про малу дочку Ганю не багато було батькови журбы. Доводило ся до того, що часто за его недоглядомъ не було й кусника хлѣба въ хатѣ, хочъ парохія була добра, и поля було багато й приносѣвъ изъ трѣохъ церкѣвъ.

Ажъ ось кинувъ ся Юрій на нову шпекуляцію. Саме-тогдѣ кѣнчивъ Петро науку богословія и незадовго мѣло порѣшитись пытанѣ его женитьбы! Юрій якъ-разъ хлопивъ ся пляну, оженити своего сына „шпекулятивно“. Се могло-бъ его ще выдобути зъ упадку и поставити на ноги. — „Можна посплачувати довги, й тодѣ на сильнѣй пѣдставѣ розпочати фруктификацію посагу“, мовлявъ вѣнъ самъ до себе. „Добробытъ буде пѣдставою ихъ щастя; — сердцемъ не насытитишь ся, а красы на тарѣлцѣ не подаси!“ (стор. 82). И отъ, Петро якъ-разъ надававъ ся до батькѣвскихъ плянѣвъ. Коли его товаришѣ-семинаристы залюбившись писали сонеты й оды, то вѣнъ клеивъ пуделка, выроблявъ обѣйчики й проташльовувавъ ихъ „шпекулятивно“ мѣжь своими товаришами. Була-жь у него тѣлько одна пристрасть, — пристрасть до картъ. По ночахъ пересиджувавъ вѣнъ въ дормитарѣ за столикомъ и довѣвъ свою „штуку“ до вправы не-абы-якои. Крѣмъ того утворивъ вѣнъ въ семинаріи клубъ статистичного уряду, ко-

трый удержувавъ въ „евиденціи“ всѣ посажнѣй панны. — „Що-жь гадаешъ, сыну, зъ собою робити?“ спытавъ ся разъ Юрій своего сына, побачивши, що вѣнъ якось не може знайти собѣ пристановища. — „А що-жь? треба женитись!“ вѣдповѣвъ Петро. — „А де-жь думаешъ?“ — „Та хиба у Лаврѣвъ, татуню!“ — „Панна не молода, слабовита, пѣвкопы лѣтъ!“ говоривъ зъ-протягомъ хитрый о. Юрій, не наче-бъ розважаючи своего сына. — „Але вѣсѣмъ тысячь посагу!“ холодно вѣдказавъ Петро, — „а въ надѣи ще гарна реальнѣсть въ самѣмъ мѣстѣ!“ — „А, воля твоя, воля твоя, Петре!“ — „И вамъ, татусю, здасться пѣдмога, а Лавры можуть пѣдмогти“.... Сынъ и батько згодились вѣдтакъ спорѣднити ся зъ Лаврами, а трохи-перегода старый Лавро запевнивъ Петрови посагъ и згодивъ ся на весѣльє.

Картяремъ завзятушимъ зъобразивъ авторъ такожь о. Миколая, приятеля Порфироваго. „Вѣнъ не таивъ своєи неохоты до духовного стану. Се була комедія його житя. Вдовець вѣдъ дваццати лѣтъ, зъ-роду невтомный любитель товариства и потѣшитель всѣхъ, що слабують на нуды часу, рвавъ ся и трѣпавъ ся у чорныхъ ризахъ, якъ рыба на суши. Веселый, говѣркій, безжурный, якъ евангельска птиця, лѣтавъ чи вѣздивъ вѣнъ вѣдъ дому до дому, де тѣлько курило ся зъ комина, и не сѣючи, нѣ орючи, коли не збиравъ мамоны сего свѣта, то вдоволявъ свою „плоть“, котрѣй не все знала годити недовчена кухарка господыня. То-жь въ дома бувъ гостемъ, а въ гостяхъ домовымъ. Выхудѣла пара коней, розтарахкана, болотомъ обросла брычка и заспанный, до холоду й голоду навыклый парубокъ — були въ його все на поготовлю“ (стор. 15).

Коли-жь тѣ двѣви особы въ „Скошенѣмъ цвѣтѣ“ вважають ся ще людьми, то Порфиръ, мужъ Маланъ, являе ся недолюдкомъ, справдѣшнимъ „люциперомъ“. Вѣнъ бувъ

гордовитый, пышавъ ся Вѣденскимъ богословіемъ. На перекоръ своѣй жбнцѣ понехувавъ вѣнъ щирыхъ и чесныхъ людей, неначе-бъ бажавъ, щобъ она зовсѣмъ осамотѣла. За-те прихиливъ ся душею й житемъ до пѣдпанкѣвъ, двораковъ, до безжурныхъ та гулящихъ „птиць“, якъ о. Миколай, и зъ ними заводивъ щиру приязнь. И отъ, незабаромъ прошептували сусѣды про ледаче житѣ Порфира, дехто й голосно озвавъ ся недобримъ словомъ, а сусѣдки жалкували за пропащимъ житемъ нещасной Маланѣ. Вѣнъ зруйнувавъ людске добро въ Лысогорахъ, и скосивъ прегарный цвѣтъ, занапастивши долю своєї дружины. Вѣнъ не соромивъ ся, сейчасъ пѣсля похорону своєї жбнки, розвеселятись зъ товаришами по-своему, не зважаючи на те, що черезъ кѣлька годинъ на великдень спѣвати-ме въ церквѣ „Христось воскрес!“ Ба, коли дѣмъ парохіяльный взявъ ся поломямъ, пѣшовъ вѣнъ у хату Ивана зъ деякими людьми, чтобы звязати того, котрый по его думцѣ скоивъ пожежу. — Правда, що вѣдтакъ повѣсть кѣнчить ся вельми сензаційно, але-жь авторъ мабуть не добачавъ сего, що ворожнеча мѣжь Иваномъ и Порфиромъ не є имовѣрна. Сей бо мужикъ знавъ про моральный упадокъ Парашки, коли зъ нею женивъ ся, тому-то не було опѣсля причины, щобъ вѣнъ мстивъ ся Порфирови за себе й за Парашку.

Вѣдтакъ завважаємо, що въ сѣй повѣсти немає кѣнца. Всякій бо, хто побачить передъ собою такого недолюдка, стане бажати єму кары за безпутне его житѣ. Тутъ же не знаємо, чи катюзѣ-Порфирови сталося по его заслуѣ. Опроче годѣ порозумѣти вѣдносинъ его до Гофмановой. Она высватала его за Маланю, дарма, що вѣнъ передше обѣцывавъ оженитись зъ єи дочкою, котру-жь пустивъ зъ неславою.

Поминувши-жь пересаду въ характеристицѣ Порфира, бачимо въ „Скошенѣмъ цвѣтѣ“ по-найбѣльше образки, взятїи зъ житїа реального. А вже-жь мѣжь ними вызначають ся найпаче отъ-сїи картинки: 1. Картярѣ въ хатѣ Порфира (стор. 12—15). — 2. Петро зъявляє Малани, що хоче женити ся зъ Галею Лаврѣвною (16—18). — 3. Рожницкїй и Степанѣ бесѣдують про суспѣльно-національнїи справы въ галицкѣй Руси (57—59). — 4. Гостина Юрїя Павутиньского и его сына Петра у Порфира (78—80; 86—97). — 5. Празникѣ въ Вербѣвцяхъ (105—115).

Коли-жь у „Скошенѣмъ цвѣтѣ“ деякїи духовники доглядѣли „святотатства“ своихъ тайнѣ, — коли декотрымъ семинаристамъ характеристика Петра не була до вподобы, то Василь Барвѣнокъ, побачивши, що „розъятривъ новїи раны сучасности“, бажавъ ачей влагодити зворушенѣ, яке заподѣялось мѣжь рускими священниками й кандидатами духовного стану, та й зладивъ новий „вымокъ зъ галицкїихъ образкѣвъ“ п. з. „Соннїи мары молодого питомця“. Правда, що житїа въ духовнѣй семинарїи не зъобразивъ вѣнѣ тутѣ въ яснѣмъ свѣтлѣ, — правда й те, що настоятель сеїи институцїи являє ся чоловѣкомъ зъ дивовижными поглядами на патріотичнїи змаганя Русинѣвъ-народовцѣвъ, — але герой сеїи повѣсти, семинаристѣ Улянѣ, уважає ся типомъ вельми симпатичнымъ, репрезентантомъ тямущихъ молодыхъ людей въ духовнѣй институцїи. Коли вѣнѣ пѣшовѣ до настоятеля въ депутацїи, щобѣ той позволивъ слухати фильософичныхъ выкладѣвъ въ университетѣ, то почувъ тяжкїи докѣръ про якїисъ „бунтѣ“, изъза чого вѣнѣ ось-якѣ промовивъ до „его высокопреподобїа“: „Бажати науки, се-жь думаю, нѣяка провинна! На насѣ настає теперѣ свѣтѣ, вдираєть ся въ нашїи святощѣ, а мы безъоружнїи. Навкруги насѣ душнѣсть матерїализму, а мы не въ силѣ розсвѣтити високого простору святости.

На насъ зглядають ся убогі й нищі духомъ, а мы самі нидѣємо на духу. Нарбдъ гине за-для непорадности, а мы самі непораднѣйші дѣтей!“... (стор. 85—86)¹⁾. Але настоятель попрѣкнувъ его наклономъ до соціализму, нигилизму, матеріялизму й загрозивъ ему „ексклюзією“. — „Ты займаєшь ся политикою, а не славою Божою, — тобѣ за-лѣзла до головы украинщина!“ озвавъ ся вѣнъ зъ-пере-сердя до Уляна. „Тобѣ хочеться лѣтати по-пѣдъ небеса, въ поезіяхъ розпливатись, за козацтвомъ плакати! Ты бунтуєшь своихъ товаришѣвъ, заносишь незгоду въ нашѣ муры! О-у, сыну, ты небезпечный, дуже небезпечный чо-ловѣкъ!“

Улянъ бувъ синомъ священника й здавши экзаменъ зрѣлости бажавъ стати такожъ проповѣдникомъ христі-янської любви. Ось-якъ зъображає Василь Барвѣнокъ тогдѣшній идеаль героя своєї повѣсти: „Въ нѣмъ буди-лась охота пѣти слѣдомъ свого батька... То-жь коли опѣ-сля прийшло „выбирати станъ“, вѣнъ повѣривъ въ високе посланництво священника. Правда, вѣнъ дочувавъ ся про деякі негарні рѣчи, про невольне житя въ духовныхъ мурахъ, про нехристіянськѣ поведѣнки Христіанъ, — вѣнъ бачивъ, якъ житя Христіанъ-учителѣвъ часто вѣдбѣгало вѣдъ христіанства, якъ мѣло було у свѣтѣ правдивої лю-бови й ширости, якъ люде самохѣтъ вѣддалялись вѣдъ того „царства небесного“ на земли. Серце його рвалось за тымъ свѣтомъ евангельской простоты й щасливости, а бурилось надъ споганенымъ свѣтомъ теперѣшнимъ...“ (стор. 85)²⁾.

¹⁾ „Сонні мари молодого питомця“. Ваїмок з галицьких образків. („Правда“. Місячник для словесности, науки і політики. Рочник XII. У Львові, 1879).

²⁾ *ibid.*

Коли-жь Улянъ учувъ гѣркій докоры своего настоятеля зѣ-за того, що полюбивъ свѣтло науки, то въ першій хвили хотѣвъ покинути тѣ сумні мурѣ, щѣ тяжкимъ камѣнемъ давили его душу. А вже-жь вѣнъ такъ щиро лелѣявъ идеалы свои молодости, такъ твердо вѣривъ въ ихъ правду, и неразъ бажавъ станути въ ихъ оборонѣ! Теперъ же померкли святі идеалы, — кругомъ него неначе розляглась непроглядна пѣтьма.

Вѣнъ стямивъ ся ажъ на коритарѣ, коли почувъ, що въ рукахъ державъ листъ, якій приславъ ему батько на руки настоятеля. Въ довгѣмъ тѣмъ листѣ прочитавъ Улянъ мѣжь иншимъ ось-що: „...Вчера неожиданно навѣстивъ насъ нашъ всечесный сусѣдъ о. Мартинъ и привѣзъ зъ собою якійсь листъ, писанный до него видимо зъ семинаріѣ вѣдъ невѣдомой особы. Невѣдомый менторъ выкидае о. Мартинови, якъ мѣгъ вѣнъ позволить своѣй Настаси, „призовитѣй одинацѣ“, вѣйти въ такъ близьке знаомство, а навѣтъ въ „формальнѣ заручины“ зъ молодикомъ безъ всякой будучности, укѣнченымъ гимназіястомъ, котрый знанный зъ свои сѣраковой ворохобнѣ хоче теперъ своими авантурами перевернути цѣлу семинарію, збирае около себе рѣвныхъ собѣ козакѣвъ, зносить ся зъ свѣтовыми польономанами, и нынѣ-завтра буде выключеный зъ семинаріѣ и опинить ся на бруку якъ простый бурлака. Незнакомецъ прикладае тобѣ якъ найгѣршій власности й каже, що вже й ректоратъ семинаріѣ попавши на слѣды твого авантурничого новаторства задекретувавъ твою ексеклюзію...“ (стор. 246).

Прочитавши листъ батька Улянъ пригадавъ собѣ, що тогдѣ, якъ хотѣвъ входити въ кѣмнату ректорску, розтворились дверѣ, и якась закутана людина мало-що не ввалилась на него. Се-жь бувъ шпѣгунъ, щѣ доносивъ ректорови на Уляна погані рѣчи й мабутъ бувъ супер-

никакомъ свого товариша за-для того, що вінъ хотѣвъ свататись зъ єдиначкою Настасею. — Вѣдтакъ Улянъ похнюпившись повернувъ у „дормитаръ“. Деякимъ моторнымъ семинаристамъ не хотѣло ся ще спати и про-те говорили они всѣлякѣй нѣсенѣтницѣ та точили комичнѣй балаяндрасы. Дехто напосѣвъ ся на Украинцѣвъ, — ба, одинъ гукнувъ собѣ, що вінъ той „гадючій накорѣнокъ“ прогнавъ бы геть изъ семинаріѣ. Коли тымъ весельчакамъ уже навкучилось выправляти пустѣй теревенѣ, то стали они кластись до спочинку. Въ dormитари погасало свѣтло й ставало що-разъ темнѣйше. Ще тѣлько свѣтилось въ кутику, де забавляла ся громадка питомцѣвъ, а біля вѣкна гомонѣла цитра тужливими тонами, однихъ розжалюючи, другихъ до сну вколысуючи.

Уляна не бравъ ся сонъ: вінъ чувъ себе чужимъ середъ того гурту. Теперъ бажавъ вінъ знайти щире серце, бажавъ подѣлитись думками зъ жаркими, буйними побратимами, що рвуть ся до идеального житя, — а бачивъ передъ собою безжурныхъ, байдужихъ людей. Тѣ, що були ему серцемъ и думками близшѣй, сидѣли самотнѣй, мовчязнѣй... И задумавъ ся Улянъ, а въ его уявѣ замеркотѣли яснѣй образы зъ недалекои минувшини. Вінъ пригадавъ собѣ Настасю, якъ она сѣльскихъ дѣвчатъ вчила въ недѣлю, — пригадавъ собѣ, що разъ промайнула ему думка, якъ бы вінъ бувъ щасливый, коли-бъ разомъ зъ Настасею, любою подругою, мѣгъ працювати на селѣ, выдобувати людей зъ темноты, наводити ихъ на дорогу до правдивого добра й щастя людского. Згадавъ и ту хвилику останнього прощаня передъ вѣдѣздомъ до семинаріѣ, коли Настася зъ тихою сльозою въ очахъ подала ему руку й промовила до него: „Дай Боже, щобъ мы скоро побачились, щобъ нашѣ сны-думки сповнились!“... И успокоювалась его душа, якъ по бурѣ повертала до тихой

погоды. Передъ нимъ неначе ширшавъ свѣтъ тихій, ясный, — и середъ того свѣтла заяснѣла Настася. И здавалось ему, що она велѣла ему йти за собою. И видѣвъ Улянъ убогу хатинку, де вбога мати заколысувала любу дитинку, шукаючи вѣхи й надѣвъ въ си невинному личку; — вѣдтакъ видѣвъ зелені розлогі ланы, тихі села, оживлені трудящими та щасливими людьми. — Ажъ ось побачивъ вѣнъ величній золотый храмъ, повный живыхъ и мертвыхъ людей, освѣченый яркимъ свѣтломъ, оживленый гремучою музикою, здвигнений на пановане надъ цѣлымъ свѣтомъ. Се-жь бувъ иншій свѣтъ вѣдъ того, що розкрывъ ся ему въ убогій хатинѣ въ тихихъ и щасливыхъ селахъ. Се були два свѣты вѣдмѣннй, несхожі мѣжъ собою. Тутъ въ богатій матеріи панувала сила, що прибавала духа до землѣ, — тамъ духъ оживлявъ людей тихимъ щастемъ, свободнымъ, веселымъ житемъ. Вѣдтакъ въ Уляновій души будилась охота, зняти ся до боротьбы за правду того смирного, тихого й трудящего свѣта евангельского.

Але-жь се були тѣлько привиды, соннй мары молодого питомця!... Другого дня въ-ранцѣ горяча уява Улянова прохолодилась подѣєю реальнои дѣйственности. Коли вѣнъ выходивъ зъ церкви, то коло ворѣтъ семинаріѣ вчинивъ ся заколотъ: дверникъ не впускавъ въ семинарію якогось обдертого й божевѣльного чоловѣка, зовучи его драбугою й волоцюгою. Хоча той бѣдолаха товкмачивъ, що вѣнъ не волоцюга, що колись ось-тутъ учивъ ся герменевтики, гебрейки, догматики, та спѣвавъ въ сѣй церквѣ, то дверникъ схопивъ его своими медвежими лабами й не перестававъ сѣпати „драбугу“. Улянови стало жаль того бѣдного чоловѣка й вѣдтакъ запомѣгъ его малымъ даткомъ. Ажъ ось надѣйшовъ ректоръ и велѣвши тому бѣдолашѣ геть ити звернувъ ся до Уляна: „О, и ты

вже тутъ?“ сказавъ вѣнъ иронично. „Може тебе кортить на свѣтъ? Видишь, що значить свѣтъ!“ — Улянъ почувши ей слова, спашнувъ полумямъ вѣдъ гнѣву, на его устахъ завертѣлось острѣ слово, але швидко вгамувавъ вѣнъ себе... Коли настоятель скорою ходою пѣшовъ дальше, дверникъ зѣ всеи силы сѣпнувъ бѣдолаху й выпхавъ его за ворота.

Улянъ спогадавъ собѣ тогдѣ, якимъ-то мусить бути те жите безъ приюту въ холодѣ и голодѣ, — згадавъ вчорашнѣ слова ректора й листъ вѣдъ батька, его просьбы й перестороги, згадавъ и Настасю, — и сердце въ него завяло, душа засмутилась, тяжке зѣтхане вырвалося зъ его грудей...

Ось и конецъ повѣсти „Соннѣ мары молодого питомця!“ Авторъ зѣобразивъ тутъ доволѣ гарно типъ Уляна, — всѣ-жъ иншѣ типы начертавъ вѣнъ тѣлько въ головныхъ контурахъ, за-для чого назвавъ вѣнъ свѣй твѣрѣ по-правдѣ „выимкомъ зъ галицькихъ образкѣвъ“. Хоча-жъ Василь Барвѣнокъ бажавъ подати вѣрну характеристику идеалиста-семинариста, то все-жъ не довѣвъ вѣнъ свого намѣру до-путя, по-за-якъ вкѣнци велѣвъ Улянови зѣ-нечевя, погодитись зѣ своєю долею въ мурахъ семинарицькихъ. Дивнымъ дивомъ одна тѣлько ява божевольного бѣдолахи, колишнього семинариста, охолодила Уляна въ его горячихъ мрѣяхъ, — вѣнъ неначе вѣдкаснувъ ся наразѣ вѣдъ высшихъ змаганъ духа, бо спогадавъ собѣ, що тяжко жити на свѣтѣ безъ захисту въ холодѣ й голодѣ... Идеалистъ Улянъ не пѣдносивъ уже протесту супроти змаганъ матерѣялизму!

Менше вдатнымъ уважае ся образокъ зъ галицького жита п. з. „Безталанне сватане“. Головнымъ дѣячемъ змалювавъ тутъ авторъ Семена Квашиньского, учителя школы въ селѣ Голопятахъ. Сей-то герой бажавъ оженити ся зъ панною Севериною, дочкою мѣсцевого свя-

щеника Дамяна, але дбаставъ гарбуза й тому-то задумавъ лѣмститись за свою обиду. Саме-тогдѣ вертали люде зъ вѣдпущу у Збаражскихъ Бернадинѣвъ, и ось увѣйшовъ у школу жидь-арендарь Мошко й заявивъ „професорови“, що приводить ему велике паньство, щѣ имъ въ дорозѣ зломалось колесо. Симъ великимъ паньствомъ бувъ шляхтичъ Зиgmундъ на Корытахъ Гуляйпольскій зб своїми двома сестрами, старыми паннами-кокетками. Они обѣ стали любыми словами пѣдлещуватись „пану професорови“, а коли вѣнъ натякнувъ на своє житє самотне, то озвалась старша панна, Уршуля: „О, самотне житє дуже важке! Але якъ бы у васъ була любя жѣночка, якъ бы то тогдѣ Вамъ мило й весело проходивъ часъ! Она бы вашъ дѣмъ звеселила, ваше житє украсила!“ (стор. 46)¹⁾. Вѣдтакъ молодша, Дульця (Кордуля), стала Квашиньского манити солодкими словами, зъ-за чого ему промайнула гадка, що тѣ панночки сподобали собѣ его. — Якъ вѣдѣхали гостѣ, прийшовъ арендарь Мошко и сказавъ „пану професорови“, що вѣнъ въ чепци вродивъ ся, що такѣ панночки, якъ смаженѣ ягоды солодкѣ, липнуть до него, якъ мухи до меду; — про-те спонукувавъ его поѣхати до Корытъ та женихатись до старшой панночки. Вѣдтакъ сей Юда озвавъ ся до Квашиньского ось-якъ: „Я кажу вамъ, що та панночка старша зъ тыми чорными, якъ аксамитъ, льоками, то ваша!“

На другій день написавъ Квашиньскій любовный листъ и пѣславъ его до Корытъ. И отъ, Уршуля вѣдписала ему, що не переставъ молитись до св. Антонія, щѣбъ сповнились би й его бажаня, а въ доказъ щирои приязни посилае ему въ дарунку маленького товариша своего, пѣсика Зефирця, котрый облегчить ему самоту й недостачу

¹⁾ „Бѣсталанне сватаньє“. Образокъ зъ галицького житя. Львѣвъ, 1880. р.

веселого товариства. — Опѣсля порадивъ Мошко Квашиньскому, зъеднати собѣ ласку въ пана Бжущковского, дѣдича Голопять, щобъ вѣнъ въ хосенъ „професора“ написавъ листъ до пана Гуляйпольского. — „Треба щось такого найти, щобы панови (Бжущковскому) приподобати ся!“ говоривъ хитрый жидюга. И пригадавъ вѣнъ Семенови Квашиньскому, що громада Голопять процесуе ся зъ дворомъ, та додавъ, що то пѣпъ бунтуе громадянъ. Порадивъ вѣдтакъ Семенови, поговорити на розумъ зъ деякими господарями й заявити имъ, яка-то бѣда ихъ дожидае, коли пѣдутъ за попомъ.

И послухавъ Квашиньскій Мошка, та ставъ ворожо выступати проти чесного священника Дамяна, чимъ хотѣвъ пѣмститись ему за-те, що вѣнъ руку своєї дочки Северины вѣдкававъ сѣльскому професорови. Мѣжь-тымъ забавляю ся старымъ паннамъ въ Корытахъ забавитись весело, и наклонили свого брата, выправити великій балъ; думали бо, що чей при тѣй нагодѣ захоплять де-кого зъ молодыхъ паничѣвъ у свѣй полонъ. И отъ, на той балъ запросили они такожъ сѣльского „Донъ-Жуана“, се-бѣ-то Квашиньского. Приѣхавъ Семень на балъ, та прибувъ на свою бѣду, бо бувъ посмѣховискомъ молодои компаніѣ. Але ему завернуло ся въ головѣ, — вѣнъ бувъ щасливъ, що довелось ему побувати середъ пышнаго товариства паньского. Трохи-перегода захотѣлось ему, поѣхати въ Корыта на именины Уршуль й Кордуль. Взявъ вѣдтакъ норвистого коня вѣдъ одного господаря, и не лякаючи ся слоты поѣхавъ до Гуляйпольскихъ. Зъ собою вѣзъ вѣнъ всѣлякій гостинць для панночекъ въ подарунку на именины. Але зъ-нечевя кѣнь скинувъ зъ себе невмѣлого вѣздця й волочивъ его за собою, поки слабій стрѣмена розвязались; — трохи-що неживого занесли его пастухи до двора Гуляйпольскихъ. Тутъ очунавъ вѣнъ незабаромъ

та й заснувъ солодкимъ сномъ. Мѣжь-тымъ Гуляйпольскій сидѣвъ зъ Уршулею и побивавъ ся у здогадахъ, щѣ такого могло Квашиньского завести въ тѣ стороны въ таку погану пору. Гуляйпольскому и черезъ голову не прийшло, щѣ Семень звѣвъ свои очи на котру зъ єго сестерь, — а Уршуля, хочъ и догадувалася, не говорила нѣчого. Она радувалася въ души, щѣ причарувала до себе Квашиньского. И ось мовъ тихонога ласичка всунулася она въ кѣмнату, де спавъ Семень. На пѣдлозѣ коло него побачила два листочки рожевого паперу. Се були вѣршѣ „до Уршуль й до Кордуль“. Уршуля тѣлько на силу здержувалася вѣдъ смѣху, читаючи поетичну оду Семена. Ажъ ось пробудивъ ся вѣнъ и побачивши Уршулю, збравъ ся зъ постелѣ и ставъ сѣй панночцѣ виявляти свою любовь. Але Уршуля посмѣялася єму, а Гуляйпольскій, дѣзнавши, щѣ вѣнъ хоче сватати Уршулю, велѣвъ своему Грицькови-Жоржови выправити Квашиньского геть изъ двора. И крикнувъ вѣнъ зъ пересердя: „А безстыднику! ты смѣєшь зривати очи на нашъ панскій коровай?... Знавшь, щѣ Гуляйпольскій? Гуляйпольскій Потоцькимъ рѣвня! А твѣй гербъ, моспаненьку, де? Кваша, азбука на хлопськихъ дѣтяхъ!... А диви ся, щѣ за импертиненція!“ (стор. 307—308).

Семень, соромлячися людей изъ-за свого сватаня, у своѣй самотѣ пригадавъ собѣ чесного о. Дамяна, котрому вѣнъ заподѣявъ чи-малу пакѣсть, зворохобивши противъ него деякихъ громадянъ. Ажъ ось довѣдавъ ся, щѣ сей праведный священникъ тяжко занедужавъ. Скоро свѣтъ пѣслано до мѣста по лѣкаря, та годѣ було єго дѣждатись. Семень поглядавъ на нещасный дѣмъ, и єму стало жалъ сеи страждущою родини. Наразъ побачивъ вѣнъ заплакану Северину, щѣ стояла на выгонѣ и дивилася на шляхъ, чи не вѣде лѣкаря? Въ одну мить

станувъ Семень передъ Севериною и спытавъ ся єѣ, чи не треба ѣй чого? И вѣдповѣла она, що дома ждуть-не-дождуть ся лѣкаря вѣдъ самого ранку. Тогдѣ заявивъ вѣнъ ѣй свою готовѣсть, поѣхати до мѣста й швидко привезти лѣкаря. Северина подякувала єму за єго добрѣсть, и отѣ, ледви звернулось сонце до полудня, ѣхавъ Семень зъ лѣкаремъ на попѣвство. — Вѣдъ сеи першой стрѣчѣ зъ Севериною Семень часто опѣсля заходивъ въ дѣмъ о. Дамяна, котрый перегодя одужавъ. И отѣ, сердце Квашиньского запалало давнюю любвою до Северины, хоча знавъ, що она не може бути єго дружиною. Северина-жъ витала єго радо въ дому свого батька й любила єго якъ щирого приятеля.

Въ „Безталаниѣмъ сватаню“ вважають ся лучшими отѣ-сѣ чотыри картинки: 1. Панѣство Гуляйпольскѣй въ хатѣ „професора“ Квашиньского (стор. 37—55). — 2. Арендарь Мошко спонукує „професора“, посватати одну зъ панночокъ Гуляйпольскихъ (57—66). — 3. Шляхта гне теревенѣ про выкупно права пропинаціѣ (113—128). — 4. Балъ въ Корытахъ (146—247). А вже-жъ характеристика головного дѣяча неконче є вдоволяюча, тому-що наконецна метаморфоза душѣ сего неповоротного й недоброго чоловіка не може вважатись имовѣрною. Злющѣй ворогъ праведника Дамяна стає вкѣнци щирымъ прихильникомъ єго й Северины, дарма, що по-переду, пѣднявши гарбуза, сказавъ про нихъ: „Дай, Боже, вамъ до сивои косы дожидати иншого жениха!“ (стор. 16). Въ загалѣ въ повѣстяхъ Барвѣньского вдатно зъображенѣ тѣлько типы идеальнѣй, мѣжъ-тымъ коли типы реальнѣй не можуть называтись природными. Головною окрасою беллетристичныхъ творѣвъ сего автора суть вельми живѣй дѣяльогѣ¹⁾, — саме-жъ опо-

1) У Володимира Барвѣньского бувъ очевидячки талантъ до дра-
56*

вѣдане являє ся часто розтяглымъ, а въ описѣ деякихъ драстичныхъ ситуацій добачаємо таки пересаду. Все-жь таки повѣсти Барвѣньского суть цѣннымъ здобуткомъ нашої літератури за-для тенденцій вельми патріотичной.

Вкѣнци згадуємо ще про популярне оповѣдане „Трийцять лѣтъ тверезости“. Авторъ хотѣвъ тутъ показати нашимъ селянамъ и мѣщанамъ, що не треба имъ нѣ жидѣвской, нѣ банковской пѣдмоги, та що они можуть самі своєю тверезостію, опадностію и працею зарадити собѣ у своѣй бѣдѣ. Щобъ же выдобутись изъ нужды, треба имъ дбати й про просвѣту, бо „просвѣта се наше спасенѣ!“

* * *

Володимиръ Барвѣньскій писавъ такожъ деякі літературно-критичні статѣї¹⁾. Найпаче цѣнными вважають ся отъ-сѣ розвѣдки; 1. „Незамѣчена повѣсть зъ украинського жита“. Розбѣръ и выемки зъ повѣсти „Хиба ревутъ воли, якъ ясла повні?“ (Дѣло“, 1882, ч. 11—14; 21—24). 2. „Крашанка П. Кульша Русинамъ и Полякамъ на великдень“ 1882. року (ibid., ч. 25—26). — Опроче оцѣнивъ Барвѣньскій літературну дѣяльнѣсть Володимира Навроцкого въ знаменитѣй статѣ: „Памяти найлучшого друга“ (ibid., ч. 40—41; 73—76; 85—88; 95—99).

Великою заслугою Барвѣньского є заснованѣ „додатку до Дѣла“ п. з. „Библиотека найзнаменитшихъ повѣстей“, котру редакція „Дѣла“ довела доси до сорокового тому. Вѣнь самъ переказавъ (1881) третю часть нѣмецкой повѣсти Раймунда п. з. „Въ оборонѣ чести“ (томъ I—III. „Библиотеки“) и повѣсть Октава Фейльета (зъ французского) п. з. „Любовь убогого молодця“ (томъ VII).

матургіє. Вѣнь зладивъ короткій начеркъ пляну до трагедіє „Павло Полуботокъ“, котру написавъ опѣсля братъ его, Йосипъ.

¹⁾ Деякі статѣї, примѣромъ „Сучасну лѣтописъ“, писавъ Володи-

16. Анато́ль Вахня́нинъ.

Вѣнъ родивъ ся 7. (н. ст.) вересня 1841. р. въ Сѣнявѣ Ярославскаго повѣту въ Галичинѣ, де батько его, Климиъ, є священникомъ вѣдъ р. 1839. Климиъ Вахнянинъ є поповичемъ, але дѣдъ его бувъ мѣщаниномъ Любачева, де рѣдъ Вахнянинѣвъ доси ще проживає. Мати Анатоля була дочкою австрійскаго капитана Игната Veith-а и Тересы Нарцъ. Обое-жь походили зъ Хрудиму въ Чехахъ.

Сѣнява лежить на захѣдныхъ окраинахъ червеньскои Руси, де народъ говорить спольщено по-руски, — тому-то зъ-малку не чувъ Анато́ль чистои рускаи мовы. Та не навчивъ ся ви анѣ въ школахъ елементарныхъ въ Перемышляхъ, куды его пѣслано въ 1847. р., анѣ въ гимназїи Перемышкѣй, де вчивъ ся вѣдъ 1852—1859. р. Тогдѣ бо въ гимназїи мало вчили живои рускаи мовы, — читали механично читанку Василя Ковальскаго въ низшѣй, а староруску хрестоматїю Якова Головацкаго въ высшѣй гимназїи.

Въ 1859. р. ставъ Анато́ль питомцемъ духовнои семинарїи и слухачемъ богословїя у Львовѣ. Тогдѣ-жь въ семинарїи дѣлилась молодѣжь на два окреми таборы, польскїй и рускїй; — патриѣтизму рускаго зъ-разу не мѣгъ вѣнъ добачити. Ажь въ 1861. р. повѣяло иншимъ духомъ и въ мурахъ семинарїи: идеѣ Шевченкови зворушили духа молодикѣвъ, щѣ незабаромъ полюбили святощѣ народнїй. Вѣдтакъ рускаи мовы ставъ Анато́ль учитись вѣдъ своихъ товаришѣвъ изъ схѣднои части Галичины, а ще бѣльше зъ „метеликѣвъ“, — маленькихъ книжочокъ, въ котрыхъ надруковано поетичнї творы Шевченка й другихъ письменникѣвъ украинскихъ. Тї книжочки питомцѣ переписували, а змѣсту ихъ учились на память.

миръ Барвѣнскїй такожъ подѣ криптонимомъ „Римидоловъ“ (се-жь є вѣдворотне читанє имени „Володимиръ“).

Въ 1861. р. ставъ Вахнянинъ выдавати въ семинаріи гумористичну газетку, перомъ иллюстровану, п. з. „Клепало“. Въ сѣмъ видавництвѣ бувъ ему найбільше помѣч-нымъ товаришъ его, Йосипъ Савчиньскій, що теперъ є па-рохомъ въ Гермакѣвцѣ Борщѣвского повѣту. Коли пѣз-нѣйше (1863) почавъ у Вѣднѣ виходити „Страхопудъ“, то редакторъ сеи гумористичной газеты, Йосипъ Ливчакъ, забравъ у Вахнянина вѣсімь чиселъ писаного „Клепала“, и трохи-не всѣ статѣ зъ-вѣдтамъ репродукувавъ у своѣмъ „Страхопудѣ“.

Въ 1862. р. появилось у Львовѣ литературне письмо для забавы й науки п. з. „Вечерницѣ“ пѣдъ редакцію Федора Заревича. Въ редакціи помагали Заревичу Данило Тянякевичъ, Володимиръ Шашкевичъ, Ксенофонтъ Кли-мовичъ и деякіи иншіи. Такожъ Вахнянинъ пѣшовъ въ та-боръ сихъ народовцѣвъ, и пѣдъ криптонимомъ „Н. (На-таль) зъ-надъ Сяну“ написавъ въ 1862. р. критику поемы Микола Лѣсикевича п. з. „Гостина на Украинѣ“ („Вечер-ницѣ“, 1862; ч. 18—20)¹⁾.

Того (1862) року Вахнянинъ бравъ участь въ работѣ надъ Словаремъ нѣмецко-рускимъ, до котрой забралось девятьохъ питомцѣвъ, мѣжь ними Омелянъ Партицкій, Данило Тянякевичъ, Петро Товарницкій, Корнило Яворов-скій. На выставчене такого Словаря була вызначена (ма-буть покѣйнымъ Омеляномъ Коссакомъ, Василияниномъ) премія 100 зол. р. Доручивъ же сю премію питомцямъ Юліянъ Лаврѣвскій²⁾.

¹⁾ Микола Лѣсикевичъ бувъ опѣсля авторомъ статѣ „Поглядъ на будущность“, надрукованой 1866. р. въ 59. числѣ „Слова“, въ котрой ска-зано, що галицкій Русины суть однимъ народомъ зъ Россіянами (Моска-лями). (Порѣвн. „Исторію литературы руской“, II. 1; стор. 43.)

²⁾ Сими матеріялами до Словаря, що ихъ призирали питомцѣ-руской семинаріи, користувавъ ся опѣсля Омелянъ Партицкій, якъ бувъ

Въ 1863. р. бувъ Вахнянинъ въ Перемышли на четвертомъ році богословія. Тутъ написавъ вінъ до календаря „Перемышлянинъ“ статью п. з. „Денецо за музу Шевченкову и розбѣръ думы передсмертнои“, що починає ся словами: „Чи не покинуть намъ, небого?“ (стор. 49—57). Для „Вечерницъ“ же зладивъ вінъ (пѣдъ криптонимомъ „Н. зъ-надъ Сяну“) оповѣданє п. з. „Три недолѣ“ (1863; стор. 42—44; 50—51), до котрого тему подавъ ему Мурдза, старій селянинъ зъ Манастырка пѣдъ Лѣськомъ¹⁾. Коли Вахнянинъ бувъ питомцемъ семинаріѣ Перемышской, то крилошанинъ Григорій Гинилевичъ сприявъ рухови молодыхъ Русинѣвъ-народовцѣвъ, а гимназіяльній катихитъ Юстинъ Желехѣвскій займавъ ся ширенємъ украинскихъ выдввництвъ. Вѣдъ професора-жь Михайла Поляньского дѣставъ Анатоль историчнѣй думы Мих. Максимовича и поезіѣ Амвросія Метлинського.

Таборъ народовцѣвъ, що вѣго „Слово“ недовго опѣсля охрестило таборомъ хлопоманскимъ, змагавъ ся и зъєднавъ собѣ прихильникѣвъ. До сего-то табору належала тогдѣ вся руска молодѣжь, мѣжь иншими — молодѣй правники Иванъ Добрянскій, Денисъ Кулачковскій, Юліянъ Геровскій. Трохи-не всѣ носились по-народному и залюбки переписували собѣ поезіѣ „Кобзаря“. Мѣжь старшими а молодшими Русинами була тогдѣ хиба та рѣзниця, що старші старались слова народнѣй заступити церковно-славянскими або й російскими, що ихъ брали изъ словаря Шмидта. Але пѣдъ кѣнець 1863. р. вчинивъ ся наразъ заколотъ. Се бо принѣсь тогдѣ въ Галичину Василянинъ дрѣ Володимиръ Терлецкій гадку объединенія

учителемъ въ Тернополи. Вѣнъ-то выдавъ 1867. р. у Львовѣ „Словарь вѣмецко-русскій“.

¹⁾ Пѣдъ Лѣськомъ збиравъ Вахнянинъ въ часѣ феріѣй народнѣй пѣснѣ лемківскій.

литературного. Вѣнъ першій, зафхавши (1863) до Перемышля, ставъ питомцямъ говорити про грозу розъеднаня славянського, яке выйде тогдѣ, коли кождый славянскій народъ стане плекати рѣдну свою мову, а не промѣняе еѣ за мову россійску. И отъ, деякїй питомецъ Перемыской семинаріѣ вѣдступили вѣдъ народнои програмы. Народовцѣвъ названо тогдѣ въ Галичинѣ не тѣлько хлопоманами, але й сепаратистами, т. е. таборомъ, котрый стремить до вѣдорваня украинской Руси вѣдъ Россіѣ.

Щобы себе пѣддержати, молодїи рускїи патріоты выдавали 1863. р. литературно-политичну часопись „Мету“, до котрой и Вахнянинъ дописувавъ. Вѣдтакъ Кость Горбаль выдававъ (1865) „Ниву“, опѣсля-жь Володимиръ Шашкевичъ (1866) — „Русалку“. Коли-жь „Слово“ призналось (1866) до народнои едноти Руси зъ Москвою, то таборъ народовцѣвъ ставъ меншати. Слабеньку громаду у Львовѣ пѣддержувавъ найпаче дръ Корнило Сушкевичъ.

Мѣжь-тымъ (вѣдъ грудня 1863. до жовтня 1865. р.) Вахнянинъ учивъ руского языка въ гимназіи Перемыскѣй. Не хотячи бути священникомъ задумавъ вѣнъ стати професоромъ гимназіяльнымъ. Тому-жь, що его ученики писали шкѣльнїи задачѣ фонетикою, то тогдѣшнїи инспекторъ гимназіяльнїи дръ Амврозїи Яновскїи бравъ его за такїи починъ до протоколу.

Въ 1864. р., въ часѣ свои суплентуры въ гимназіи Перемыскѣй, одержавъ Вахнянинъ зъ рукъ Йосипа Крушиньского (нынѣшнього пароха Селискѣ въ Яворѣвскѣмъ повѣтѣ, а тогдѣшнього питомця духовнои семинаріѣ) „Слово о полку Игоревѣмъ“ въ перекладѣ Маркїяна Шашкевича. Бувъ се рускїи перекладъ вѣрнїи и рѣвно поетичнїи, якъ и самъ оригїналь. Трохи-перегодя звернувъ Вахнянинъ рукопись сего перекладу Крушиньскому, и въ сѣмдесятыхъ рокахъ подавъ вѣсть про истноване его

видавцямъ „Руской Библіотеки“ Игн. Онишкевича. Видавці просили відтакъ Крушинського, щобъ имъ позволивъ похѣснутись тымъ перекладомъ, але не дѣждались вѣдповѣди. Мабуть рукопись або запропастилась, або погорѣла, коли хата Крушинського взялась поломямъ¹⁾.

Въ 1865. р. поѣхавъ Вахнянинъ до Вѣдни, щобъ пѣготовитись до экзамену зъ исторіѣ. Тамъ у-перве зѣткнувъ ся вѣнъ изъ славянскими студентами рѣзнихъ народностей, — тамъ пѣзнавъ ихъ змаганя національнѣ, якъ-разъ противнѣ „панрусскимъ“ змаганямъ Михайла Равского, протопопа при російскѣй амбасадѣ въ Вѣдни. Тогдѣ-то всѣ славянскѣ студенти мѣли въ Вѣдни свои окреми товариства, тѣлько однѣ Русины ходили само-пасѣ, та тѣлько деякѣ зъ нихъ гостили радо на сальонахъ Равского. Вѣдтакъ у декотрыхъ молодыхъ патріотѣвъ зародилась гадка, сполучити Вѣденскихъ Русинѣвъ такожъ въ окреме товариство. И отъ, въ мартѣ 1867. р. засновано товариство „Сѣчь“, а першимъ его головою выбрано Анатоля Вахнянина. Бувши головою Вахнянинъ говоривъ неразъ на сходинахъ студентѣвъ-Славянъ про Русь и еи значѣне въ Славянщинѣ.

По экзаменѣ (въ мартѣ 1868. р.) повернувъ вѣнъ въ Галичину и одержавъ суплентуру при польскѣй гимназії имени Францъ-Йосифа у Львовѣ. Тогдѣ-то патріотичный рухъ народовцѣвъ ставъ опять змагатись и ширшати. Старанемъ Омеляна Партицкого, щѣ бувъ суплентомъ въ гимназії Тернопѣльскѣй, стало вѣдъ 1867. р. виходити письмо наукове й литературне „Правда“. Его издававъ зъ-разу (1867) Лонгинъ Лукашевичъ, а въ 1868. р. вѣдповѣдавъ за редакцію Иванъ Микита, хоча вѣдъ ве-

¹⁾ „Зоря“, 1887; стор. 384. — Въ 1862. р. попалась щасливо въ руки Вахнянина рукопись розвѣдки Марціана Шашкевича „О Запорозцьохъ и ихъ Сѣчи“. Ёв надруковано въ „Зорѣ“, 1882. р., въ числѣ 10.

ресня того року фактичнимъ редакторомъ „Правды“ бувъ Вахнянинъ. Вѣдтакъ редагувавъ вѣнъ єв въ 1869. и 1870. р., а побѣчь трудѣвъ редакційныхъ займавъ ся (1869) такожь виданємъ „Пяти книгъ Мусѣвыхъ“ въ украинськѣмъ перекладѣ Кулѣша. Хоча-жь сей перекладъ попавъ ся пѣдъ анатему прихильникѣвъ „Слова“, — хоча „объединитель“ стали занапашувати святощѣ народнїй, то народовцѣ не впали духомъ, навпаки громада ихъ що-разъ бѣльше змагалась, по-за-якъ до неї належали ось-якї тямущї патріоты: Корнило Сушкевичъ, Андрѣй Сѣчинськїй, Евгений Желехѣвскїй (Соколикъ), Олександръ Огоновскїй, Омелянъ Партицкїй, Володимиръ Навроцкїй (Бузько), Володимиръ Лучаковскїй, Олександръ Барвѣнськїй, Мелитонъ Бучинськїй, Евгений Згарскїй и и.

Коли въ 1868. р. засновано товариство „Просвѣта“, то Вахнянина выбрано першимъ єго головою. Вѣдтакъ 1870. р. увѣйшовъ вѣнъ въ „уговову анкету“, зложеноу видѣломъ краввымъ за-для нарадѣ надъ тымъ проєктомъ до закону о рѣвноуправненю Русинѣвъ, щѣ єго виѣсь (1869) въ соймѣ Юліанъ Лаврѣвскїй¹⁾. Въ 1871. р. бравъ Вахнянинъ участь въ редакціи политичной часописи „Основа“, написавши мѣжь иншими цѣнну статью: „До чого мы доборолись?“ (число 41—60)²⁾. Мѣжь-тымъ працювавъ вѣнъ щиро въ хосенъ товариства „Просвѣта“ и въ 1871. р. зладивъ книжочку п. з. „Якъ ярмаркували Та-

¹⁾ Про уговову акцію Юліана Лаврѣвского гляди „Исторію литературы руской“, II. 1; стор. 46—47.

²⁾ Въ „Основѣ“ 1871. р. (ч. 47) надруковано вдатный вѣршь Вахнянина п. з. „Лементъ побожного кацапского люду. Р. Б. 1871, 20. червня“. Сей „Лементъ“ скомпонувавъ авторъ тогдѣ, коли Богданъ Дѣдицкїй передававъ редакцію „Слова“ Венедикту Площаньскому. Се-жь є травестія народной думы про смерть Богдана Хмельницкого, котра починає ся словами: „Зажурила ся Хмельницкого сѣдая голова, || що при йому нѣ сотникѣвъ, нѣ полковникѣвъ нема“...

расъ зъ Мотрею¹⁾, котру надруковано въ-друге въ 1874. р.

Въ 1870. р. краєва Рада шкѣльна перенесла Вахнянина до руской гимназіѣ у Львовѣ, а въ 1872. р. именовала его дѣйственнымъ учителемъ. Вѣдтакъ вѣдъ 1870—1887. р. бувъ вѣнъ членомъ комисіѣ, щѣ укладала й справляла учебники для гимназіѣ и шкѣлъ народныхъ. Въ 1870. р. пѣддавъ вѣнъ своимъ землякамъ гадку, засновати политичне товариство „Руска Рада“, але народовцямъ не було хѣсна зъ того товариства, тому-щѣ Руссофилы стали небавомъ въ нѣмъ верховодити. Того-жъ (1870) року засновавъ Вахнянинъ спѣвоче товариство „Теорбанъ“ у Львовѣ, але оно швидко впало, по-за-якъ ширшій круги рускѣи не пѣдпирали его въ змаганяхъ музыкальныхъ. А вже-жъ для Вахнянина вѣйшовъ зъ того сей хосенъ, щѣ вѣнъ вѣдъ того часу ставъ щиро займатись музикою й спѣвомъ. Незабаромъ почавъ вѣнъ компонувати оперу „Купало“, котрой деякѣи частини продуковано на вечеркахъ деклямаційно-музыкальныхъ. Опѣсля пѣдраблявъ вѣнъ музику до деякихъ творѣвъ сценичныхъ, якъ до „Боднарѣвны“, драмы Фѣдора Заревича, й до „Назара Стодолѣ“ Тараса Шевченка.

Въ 1873. р. переклавъ вѣнъ географію Беллингера зъ мовы нѣмецкой на руску въ хосенъ низшихъ класѣ шкѣлъ середнихъ. Вѣдтакъ въ „Справозданю дирекціѣ ц. к. гимназіѣ академичной (руской)“ у Львовѣ надруковано двѣ его науковѣи статьи: 1. „Фізіографичный начеркъ повздовжной долины горѣшного Сяну“ (1878; стор. 3—14)²⁾. 2. „О докторѣ Франциску Скоринѣ и его литературноѣи дѣяльности“ (1879; стор. 3—12)³⁾. Пѣзнѣйше (1884) на-

¹⁾ Планъ до написаня сей повѣстки подавъ П(етро) С(кобельскій).

²⁾ Въ 1875. р. выдавъ Вахнянинъ у Львовѣ розвѣдку въ мовѣ нѣмецкоѣи п. з. „Die Salzablagerungen Galiziens“.

³⁾ Оцѣнку статью про Скорину подавъ Олександръ Барвѣньскій

друковано у Львовѣ его „Учебникъ географіѣ для шкѣль середнихъ“.

Въ 1878. р. выдѣлъ товариства „Просвѣта“ поручивъ Вахнянинови издавництво „Письма зъ Просвѣты“. Въ сѣмъ-то „Письмѣ“ надруковано мѣжъ иншими ось-якѣ его статьѣ: 1. „Ворожитъ, якихъ мало“ (ч. 4—5). 2. „Жида и банки“ (ч. 8). 3. „А ты, народе, плати!“ (ч. 9). 4. „Якъ ширити намъ просвѣту?“ (ч. 11). 5. „Забобоны“ (ч. 13)¹⁾.

Коли-жь въ 1880. р. стало виходити „Дѣло“, то й въ сѣй часописи помѣщувавъ Вахнянинъ свои статьѣ, а вѣдъ р. 1885. бувъ вѣнъ ажъ до сего часу однимъ зъ головныхъ помѣчникѣвъ при редакціѣ. Всѣ статьѣ его вызначують ся высокимъ патріотизмомъ и яснымъ поглядомъ на нашѣ справы суспѣльно-національнѣ.

Вахнянинъ заявивъ свою дѣяльнѣсть такожь при закладахъ рускихъ читалень на провинціи, вѣдтакъ выступавъ зъ бесѣдами на всенародныхъ вѣчахъ²⁾ и трудивъ ся въ рускомъ товариствѣ педагогичномъ. Не вѣдказувавъ вѣнъ свои помочи при устроенью вечеркѣвъ деклямаційно-музыкальныхъ, на концертахъ въ роковины смерти Тараса Шевченка. Вже-жь бо сей талановитый мужъ уважае ся знаменитымъ композиторомъ музыкальнымъ³⁾, спѣвакомъ и бесѣдникомъ. Въ загалѣ служить

въ „Правдѣ“ п. з. „Кѣлька уваг над росправою проф. А. Вахнянина: „О докторѣ Франциску Скоринѣ“ („Правда“. Рочникъ XII. У Львовѣ, 1879; стор. 640—645).

¹⁾ Редакторомъ „Письма зъ Просвѣты“ въ 1877. р. бувъ проф. Омелянъ Партицкій. Всѣхъ чиселъ „Письма зъ Просвѣты“ вышло тринацять.

²⁾ „Бесѣда Наталя Вахнянина, выголошена на другомъ народномъ вѣчу Русинѣвъ д. 17. (29.) червня 1883. р. для умотивованя IV. резолюціѣ о правно-политичныхъ справахъ краю“ („Дѣло“, 1883; ч. 72—73).

³⁾ Вразѣ зъ Порфиромъ Бажанскимъ бувъ Вахнянинъ редакто-

вѣнъ рускѣй справѣ по змозѣ и по своѣй наилучшѣй воли, дарма, що дехто закидуе ему недостачу стѣйной запопадливости въ довершеню початой работы. Кѣлька разѣвъ выступавъ вѣнъ кандидатомъ до тѣль законодатныхъ, однако не повелось ему одержати мандату нѣ до Сойму красоваго нѣ до Рады державной.

Свою литературну дѣяльнѣсть почавъ Вахнянинъ въ 1863. р., будши семинаристомъ въ Перемышляхъ. Вже бо тогдѣ надруковано въ мѣсяцословѣ „Перемышлянинъ“ вышше згадану его статью „Денецо за музу Шевченкову и розбѣръ думы передсмертной“ (стор. 49—57), и такожь стишокъ п. з. „Дѣвча“ (стор. 57—58)¹⁾. А вже-жь въ сѣй Исторіи литературы руской подамо тѣлько поглядѣ на его повѣсти. Осъ и они: 1. „Три недолѣ“. Присвячено другови Грицькови Будаевля. („Вечерницѣ“, 1863; ч. 6—7)²⁾. 2. „Женщина“. Повѣсть зъ мѣщаньского жита („Зоря“, 1881; ч. 1—21). 3. „Отець Александеръ“. Былиця зъ недавныхъ часѣвъ (ibid., 1883; ч. 4—6). 4. „Чабарашки на часъ жнивѣ“: а) „Ловцѣ“ („Дѣло“, 1889; ч. 146). б) „Великій чоловікъ малого мѣсточка“ (ibid., ч. 148). в) „Крикунъ“ (ibid., ч. 149). г) „Чоботы“ (ibid., ч. 151—152).

Коли Федѣръ Заревичъ и Володимиръ Барвѣньскій у своихъ повѣстяхъ зъявились идеалистами, то Анатоль (Наталь) Вахнянинъ прихиливъ ся до реализму, тѣлько-жь

ромъ збѣрника руско-украиньскихъ квартетѣвъ, що его подѣ заголовкомъ „Кобзарь“ выдали питомцѣ духовной семинаріи у Львовѣ 1885. р. Въ сѣмъ „Кобзарѣ“ суть и деякіи оригинальнїи композиціи Вахнянина. — Въ 1889. р. выдавъ вѣнъ у Львовѣ „Спѣванїиъ церковный для школъ народныхъ“.

¹⁾ Стишокъ „Дѣвча“ надруковано въ „Перемышлянинѣ“ правописью фонетичною.

²⁾ Грицькомъ Будаевлю назвавъ Вахнянинъ Данила Тянячевича.

въ повѣстцѣ „Три недолѣ“ не зъумѣвъ ще освободитись вѣдъ вплыву школы романтичной.

Повѣстку „Три недолѣ“ написавъ Вахнянинъ, бувши ще семинаристомъ въ Перемышли. Въ свѣй повѣсти корыстувавъ ся вѣнъ оповѣданемъ старого Лемка Мурдзы про лихолѣте, яке заподѣялось польскими „конфедераками“ въ горахъ лемкѣвскихъ. Се бо пѣднались „конфедераки“ волю ратувати, — собѣ волю, а людямъ недолу. Але-жь народъ не стерпѣвъ такои наруги и выступивъ ворожо противъ чужои кормиги. „Чорна недоля звела противъ конфедератѣвъ поклепанѣ косы“: заворушились опришки пѣдъ проводомъ Ивана Царя (Янчика). Пѣшовъ зъ ватагою такожь его молодой сынъ Василь, щѣ недавно оженивъ ся зъ гарною Оленою, та не мѣгъ выдержати тяжкою роздуки зъ любою дружиною. Вѣнъ покинувъ тайкомъ ватагу й вернувъ ся домѣвъ. Але конфедераты напали на село, запалили хату Ивана Царя, а Василеви зашморгнули ретязъ за шию, та припавши его до коня велѣли ему показати дорогу въ Бирчу. Коли-жь вѣнъ збитый и примученый не змѣгъ рѣвнйтись зъ кѣньскимъ бѣгомъ, то повязали его и кинули въ гнѣздо мурашокъ. Якъ же старый Иванъ зъ опришнею прибѣгъ до своего хѣтару, то побачивъ, щѣ вже поломямъ взялась его дѣдѣвщина. Ажь ось зустрѣвъ ся вѣнъ зъ Оленою, щѣ ходила по зарѣнку и збираючи барвѣнокъ по бережку повитала его мовою и пѣснею дивовижною. Она збожеволѣла. Тогдѣ батько въ одчаю душѣ крикнувъ: „Хлопцѣ мой, соколы, у Бирчу за мною!“ И побѣгли-полетѣли опришки Бирецкимъ лѣсомъ. Але старый Иванъ не каравъ конфедератѣвъ, вѣнъ шукавъ своего сына Василя, котрый на муравлиню лежавъ ледви живой.

Отъ и „три недолѣ“! Олена божеволѣла спѣвала все про втраченого „шугая“, Василь о палицѣ, въ двое зѣгну-

тый, коротавъ невеселый свѣй вѣкъ, а старый Иванъ мучивъ ся ще трохи та лягъ въ домовину. Бачили его неразъ люде, якъ ходивъ по зарѣнку сумовитый та иногдѣ складавъ пѣснѣ подѣ сопѣлку. По его смерти й опришки выродили ся: „не за волею добивались, а за добычею“...

Авторъ зладивъ свою повѣстку такъ, неначе бѣ еѣ записавъ зъ устѣ старого Мурдзы, и тому-то закрасивъ вѣнъ сей твѣрѣ словами й фразами лемкѣвскими. Але читаячи вбачливо сю повѣстку, можемо дѣзнатись, що спосѣбъ оповѣданя є досытѣ оригинальный, тѣлько-жѣ описуючи гостину конфедератѣвъ въ корчмѣ жидѣвскѣй біля старого мѣста Сянока авторъ хѣснувавъ ся частиною „Гайдамакѣвъ“ Шевченковыхъ п. з. „Конфедераты“.

* * *

Минуло вѣсѣмнацять лѣтъ вѣдѣ того часу, якъ Вахнянинъ написавъ повѣстку „Три недолѣ“. До року 1881. не займавъ ся вѣнъ беллетристикою, и вѣдѣ фантастичного романтизму звернувъ ся бѣльше до реальной дѣйстности. Написавъ отже повѣсть зъ мѣщаньского жита п. з. „Женщина“. Осѣ и змѣсть сеи сензаційной повѣсти: Въ Яворѣвъ живѣ богатый мѣщанинъ, Петро Кашуба, котрого жѣнка, Марія, була роду попѣвского. Була-жѣ у нихъ однимъ одна дочка, що звали еѣ Мартою. Батько велѣвъ дякови вчити свою панночку „всякихъ мудрошей“, бо на розумъ вдалась она хорошенько. Коли-жѣ Марта отала дѣвкою, то „старѣ“ бажали, щобѣ она выбрала собѣ якого богацького сына, та отѣ, Марта полюбила бѣдного сироту, Ивана Наконечного. Хоча-жѣ батькови сватанѣ Иванове не було понутру, то годѣ було ему змѣнити волю панночки. Марта одружилась зъ Иваномъ и жила зъ нимъ щасливо мѣвъ у тихому раю. За рѣкъ привела она донечку, що охрестили еѣ Маланкою. Тѣлько-жѣ не дуже весело вѣдбу-

лись хрестины: бувъ се страшный трицять-першій рѣкъ, — рѣкъ великого помору. Въ однімъ тыжни минулись обѣ старі, та й Иванъ занедужавъ тяжко. Ёго ледви вѣдратовано, та вже зъ того часу не було въ него доброго здоровья. Вѣнь чахнувъ и зъ-перегодомъ умеръ.

Вѣдъ Ивановыхъ похоронѣвъ минулось якихъ пятнацять лѣтъ. Маланка стала гарною дѣвчиною, и мати бажала здобути їй такого щастя-талану, щѣ людямъ хибѣ тѣлько въ снѣ снить ся. Ажъ ось на великденъ бавилась Маланка гагѣлки въ невеличкѣмъ лѣску-„Бѣрку“. Якъ дѣвчата спѣвали веселого „воробейка“, то хлопцѣ кинулись на нихъ и зъ широкого дѣвчого колеса зробились пары. Малашка опинилась въ рукахъ молодого чорнобрѣвчика, Василя Зазулича, и незабаромъ сѣ молодята полюбили ся широ. А бувъ се парубокъ не-абыякій. Серцемъ и душею бувъ вѣнь прихильный до бѣдного панциняного люду. Уже-жъ ёго батьки, зажиточный господарѣ на Яворѣвскѣмъ передмѣстю, не робили панцины; — тому-то на видъ тяжкой роботы й людской кривды кипѣла въ нѣмъ кровь, паленѣло лице, — а тѣло попадало мовъ въ лихорадку. — „Все перенесу“, говоривъ Василь, „а згнушатись надъ слабшимъ сильнѣйшому не потерплю!“ (стор. 41)¹⁾.

Старый Зазуличъ умеръ, коли сынъ ёго бувъ ще дѣтвакомъ, вѣдтакъ пѣдъ доглядомъ матери вырѣсь Василь хорошимъ и добрымъ молодикомъ. Зъ-перегодомъ виробилась у него своя крѣпка воля, щѣ стояла въ гармоніи до чутливого сердца. А по-за-якъ вѣнь ставъ парубкомъ моторнымъ и тямущимъ, то инспекторъ Яворѣвской камеральщины зробивъ ёго ставничимъ. Та отъ, Ксаверій Бородавка, писарь доминіѣ Яворѣвской, казавъ

¹⁾ Повесть „Женщина“ въ „Зорѣ“, 1881. р.

разъ селянамъ зъ сусѣднихъ селъ въ ставѣ ловити рыбы для пана мандатора, Мундзя Щипавки. Коли-жь люде мовь волю, заложеній въ ярмо, томились коло тяжкого невода, бродячи по водѣ й по колючомъ сѣтовнику, Бородавка гулявъ собѣ по-край берегѣвъ, напившись по-переду араку въ жида Аврамка. Та й було чого весилитись! Се бо повыходили надъ ставъ цѣкаві дѣвчата й молодицѣ и придивлялись незвычайнѣй роботѣ. Бородавка-жь бѣгавъ вѣдъ однихъ до другихъ: котру гладивъ по круглѣмъ пѣбородку, котру сѣпавъ за рукавъ, — отъ, звычайно жартувавъ собѣ панъ писарь! А бувъ се великій катюга супроти селянъ доминіѣ Яворѣвскои. Кто попавъ ся въ руки сего судѣ, той тямивъ певно сѣмъ рускихъ мѣсяцѣвъ! Острій засуды мандаторскій виконувавъ Бородавка въ-трое жорстoko, — нагайка не выпадала зъ его рукъ.

Ажь ось захотѣлось писареви женити ся: ему вподобала ся Малашка. Коли про се дѣзнавъ ся вѣрникъ его, гайдукъ Семень, то похваливъ вѣнъ выбѣръ своего пана й сказавъ, що Малашка хороша якъ панночка, та й приданого въ неи не мало. Незабаромъ про свѣй намѣръ оповѣстивъ Бородавкѣ Валерію, дружину мандатора Мундзя Щипавки. Валерія, дама вельми сетниментальна, притакнула писареви й вѣдтакъ зъ Мундзьомъ и Бородавкою поѣхала до Марты Наконечнои на розглядины. И зрадѣла Марта, що таке панство приѣхало до неи въ гостѣ, — а коли довѣдалась, що Бородавка бажає посватати Малашку, то вѣдповѣла: „Буде, якъ Богъ дастъ! За ласку панства дякуємо! а й доброй волѣ пана писаря не цураємось“. — „Мамо! хто не цурає ся?“ покликнула Малашка сама не при собѣ й выбѣгла зъ хаты. Тогдѣ Марта сказала гостямъ, що найлѣпше зложити все на часъ, — що зъ-годомъ саме дѣло злагодить ся.

Мартъ захотѣло ся панованя, и отъ, що она собѣ подумала: „Если я зъ власной провины не зазнала долѣ, — если мой вѣкъ змарнѣвъ уже безвѣдрадно, то най для мои дитины розкрые ся свѣтъ красшій, вѣдраднѣйшій, безъ журбы, безъ буденныхъ хлопотѣвъ!... Най же хочъ она стане тою вельможною панею, до котрой дорога сама вѣй стелить ся“ (стор. 106).

Незабаромъ сватавъ Василь Малашку, але Марта не хотѣла вѣдати за него свои дочки. Бѣдна Малашка збожеволѣла и втопилась въ ставѣ. Саме тогдѣ гравъ Бородавка зъ Валерією маріяша, коли пришовъ Семень и сказавъ ему, що Малашка втопила ся. Вѣдтакъ по приказу писаря гайдуки взяли тѣло и вѣднесли до арешту. Але въ ночи Василь зъ дядькомъ своимъ Максимомъ пробрались до арешту и выдобувши зъ-вѣдтамъ мертву Малашку поховали єѣ въ Бѣрку.

И ходивъ Василь що-день на могилу незабутньої свои Малашки. Та отъ, стара Зазуличиха, видячи, що сынъ все горює, порадила ему оженити ся. И обѣцявъ Василь своѣй матери, що оженитъ ся, хоча на серцю стало ему якось моторошно.. Незабаромъ одруживъ ся вѣнъ зъ гарною бѣлявочкою Марійкою, дочкою Нѣмця-млынаря, що звали єго Цвибльомъ. Вѣдтакъ молодымъ Зазуличамъ жилось въ хатѣ старой Зазуличихи не-мовъ у Бога за дверима. Василь стеливъ ся воркѣтливимъ голубомъ коло свои горлицѣ, — вдача палкого Зазулича творила гармонію зъ вдачою тихой и смиренькой Марійки. Але жъ трохи-перегодя ставъ вѣнъ знову ходити въ зеленый Бѣрокъ, — вѣнъ признавъ ся Марійцѣ, що не може забути свои Малашки. И дивнымъ дивомъ заявила она сумовитому Василеву, що вѣдъ теперъ буде єго стокротъ бѣльше любити, коли знає, що вѣнъ и по смерти вмѣе бути вѣрнымъ (стор. 179). Ба, Марійка хо-

дила зъ Василемъ на могилу Малашки и сказала ему, що они обѣ помѣтять ся въ его серцю.

Коли-жь Василь живъ сумирно зъ Марійкою, то стара Марта ненавидѣла его що-разъ ббльше й думала лишь про пѣмсту. Тому-то сказала она разъ до Бородавки: „Зазуличъ смѣе ся зъ васъ, що васъ пошивъ, якъ то кажуть, а самъ не оглянувшись навѣтъ добре, оженивъ ся!“ Она радила писареви, пѣдвести Марійку й заповѣяти таке, щобъ молода дружина на свого Василя и глянути не схотѣла. Вѣдтакъ озвалась Марта: „Якъ зведете еѣ зъ розуму, то я сама васъ поцѣлую.“ И обѣцявъ Бородавка Мартѣ, що вволить еи волю. Коли вѣдтакъ Марійка пѣзнымъ вечеромъ верталась вѣдъ батька, то Бородавка хотѣвъ еѣ займити, але она вырвалась ему зъ рукъ, рѣшившись своихъ коралѣвъ. Саме-тогдѣ дожидавъ еѣ Василь въ воротахъ, якъ ось она задыхана перебѣгла подвѣре и скоренько шульнула въ хату. Василь стоявъ нѣ въ сихъ, нѣ въ тыхъ, — коли-жь глянувъ, а зъ-помѣжь густыхъ вербъ вырѣсъ Бородавка мовъ изъ землѣ. И стрыбнувъ Василь швидко черезъ перелазъ та кинувъ ся до Бородавки, але той взявъ ноги за поясъ и другого дня раненько вѣдѣславъ Василеви Марійчинѣ коралѣ. И не розбираючи довго, чи Марійка справдѣ провинила, почисливъ вѣнъ тѣ коралѣ на плечахъ своєї дружины. Зъ-за такої обиды розсердивъ ся старый Цвибель на свого зятя и взявъ дочку зъ собою до своего дому. Вѣдтакъ въ имени еѣ виѣсъ жалобу до мандатора, що Зазуличъ побивъ его дочку. Коли-жь Василя привели до резиденціѣ мандаторскої, то Валерія казала Бородавцѣ покарати своего суперника. Та отъ Василь наближивъ ся до писаря и вдаривши сильно рукою о стѣлъ спытавъ ся его, зъ-вѣдки взялись въ него коралѣ Марійки? — „Розбишак! ребелянтъ! хотѣвъ мене вбити!“ заверещавъ

наляканий Бородавка, ба й байдужный Мундзьо Щипавка крикнувъ, що се рѣчь криминальна! Але Василь вѣдповѣвъ смѣливо, що криминалу не боить ся, и якъ-стѣй кинувъ ся на писаря и ставъ его давити твердыми руками. Ажь ось вѣдчинились дверѣ и роздавъ ся голосъ жѣночій: „Василю!“ Зазулич оглянувъ ся и въ рукахъ Максима побачивъ омлѣлу Марійку. — „И ты тутъ“? на силу выговоривъ Василь. „Теперь приймаю кару!“ Два гайдуки вѣдвели его въ темну тюрму.

Гадавъ бы хто, що Марта вдоводилась уже своєю пѣмстою, коли зъ Бородавкою безвинного Василя запроторила въ тюрму, — такъ нѣ! Справдѣшняя трагедія саме-теперь починає ся! Марта хотѣла пѣйти до арешту, видѣти свою жертву. Навпередъ вкинула она крѣзь вѣкно тюрмы письмо, щѣ она сама написала у Бородавки. Ось щѣ выдумала люта местница: „Марійку стережу пильно. По твоѣмъ увязненю гостила довго въ резиденціи. Завтра о всѣмъ докладнѣйше“ (стор. 202). Нещасный Василь въ одчаю душѣ кинувъ ся до дверей и силою льва почавъ ними трусити. Вѣнъ клявъ-проклинавъ зрадницю и трохи-не збожеволѣвъ въ тяжкѣмъ горуваню.

Бѣдна-жь Марійка ледви-чи тямала, щѣ зъ нею и навкруги неи дѣе ся. Гнѣвъ Василя спавъ на неѣ такъ нечаянно, що она не въ силѣ була догадатись причины его. — „Тату, тату! щѣ вы натворили? щѣ вы наподѣяли?“ лебедѣла нещасна розлучница, ломлючи руки. „Его черезъ мене карають!“ дорѣкала она собѣ за-едно. „Чого я его пустила? чому не оправдалась передъ нимъ? Чому не сповѣла ему вчерашньої пригоды?“

Другого дня скоро свѣтъ зъявилась Марта въ млынѣ и порадила Марійцѣ пѣддатись Бородавцѣ. „Вѣнъ твого Василя має въ сильныхъ рукахъ“, мовила Марта,

— „вѣнъ голова въ резиденціи, вѣнъ и цѣлый довгий рѣкъ може его карати вязницею!“ — Спонукала отже Марійку, сеи ночи пойти до Бородавки и просити его, щобъ не каравъ Василя.

Вѣдтакъ пошла Марта до Валеріи и просила еѣ о ключъ до арешту, щобъ освободити Василя, по-за-якъ его бѣдна жѣнка за нимъ вельми горюе-побивае ся. Валерія обѣцала Мартѣ, дати ключъ у вечѣръ. Вѣходячи-жѣ вѣдъ мандаторки Марта кинула зновъ картку крѣзь вѣчно арешту. И вхопивъ Василь письмо ѣ прочитавъ осьщо: „Мати твоя умираюча, — спѣши домѣвъ! Сеи ночи выпущу тебе на волю. Про Марійку розкажу. Марта.“ Василь вѣдчитавши письмо, не вѣривъ своимъ очамъ. „О люде, люде!“ заголосивъ вѣнъ вѣдъ тяжкого жалю. „То до сего ажъ прийшло! Убю, убю зрадницю препогану! Боже, прости грѣха!“ (стор. 218).

А Марта орудувала дальше вѣдплату Василеви. Якъ Валерія дала ѣй ключъ до арешту, то выпустила она Василя на волю. Сейчасъ побѣгъ вѣнъ до матери, та вѣдъ умираючої не мѣгъ уже почувти нѣ слова. — „Она еѣ вбила!“ крикнувъ зворушений Василь. „Охъ, дайте кары, крови, огню дайте! Я не вытерплю!“ И вхопивъ вѣнъ стрѣльбу ѣ погнавъ пѣдъ хату Цвибля. По дорозѣ переймила его Марта. — „Де Марійка?“ спытавъ ся Василь. — „Марійка?“ вѣдповѣла зѣ-провѣльна Марта, мовъ-бы здивувавшись такимъ питанемъ. „Лучше не пытай!... У Бородавки!“ — Таку вѣсть мѣгъ Василеви подати лишъ самъ чортъ. Ажъ ось побачивъ вѣнъ Марійку, щѣ на-силу спѣшилась домѣвъ. — „Га! ты тутъ, зраднице? Ты зѣ бенкету?“ скричавъ Василь не своимъ голосомъ. „Василю! ты вѣльный!“ озвалась Марійка весело. И справдѣ, щирими слѣзами вымолила она въ Бородавки свободу для Василя, и зрадѣла теперъ, щѣ могла.

свого чоловіка про се оповістити. „Вблный, але на твое нещастє!“ гукнувъ Василь самъ не-при-собѣ, и въ одну мить влучила куля грудь Марійки. Она качалась у своѣй крови. — „Теперь черга на тебе!“ крикнула Марта, що була свѣдкомъ сеи катастрофы. „О, яка-жь солодка месть!“ Вѣдтакъ марою погналась она спочити по довершенѣмъ дѣлѣ.

Почувши гукъ выстрѣлу позбѣгались сусѣды, — наспѣвъ и старый Цвибель, та Василь не втѣкавъ: спершись на рушницю дожидавъ спокѣйно суду надъ собою. Другого дня вмерла Марійка. Передъ смертію виявила батькови свою тайну, кажучи, що она невинна. — А вже-жь Василь не знавъ про смерть Марійки. Зъ ночи вѣдъ страшнои пригоди скривъ ся вѣнъ на островецъ посередъ ставу, щобы зъ собою покѣнчити дѣло. — „Чимъ я провинивъ ся передъ моею долею, що она такъ тяжко мене покарала?“ пытавъ себе тяжко горюючи. „За-що выдерто менѣ въ одной хвили й матѣрь и жѣнку?“ — Василь вѣдходивъ вѣдъ розуму, — въ очахъ его погасъ свѣтъ. И здавалось ему, що его голубить Малашка, кажучи до него: „Ходи до насъ! ты досыть горя перебувъ!“ — И глянувъ Василь на лице першої своєї любки, але замѣсць Малашки побачивъ двѣ зорѣ, що злетѣли зъ ясного неба. Вѣнъ спѣзнавъ въ нихъ свою матѣрь и Марійку. — „Боже! такъ вы померли?“ скричавъ Василь въ розпуцѣ сердца. „Я вашъ убійця!“ Ажь ось прокинувъ ся вѣнъ, почувши гомѣнъ дзвонѣвъ Яворѣвскои церкви. — „Скѣнчено!“ промовивъ вѣнъ, схопивши за рушницю. „Я убійця матери й жѣнки!“ — „Постѣй, хлопче!“ крикнувъ дядько Максимъ, що зъявивъ ся біля него. „Мати тебе кличе!“ — „То спѣшѣмо!“ озвавъ ся бѣдный Василь. — Оба пустились човнами пѣдъ хату Зазуличихи: церковнѣй звонъ зновъ оббзвались. — „Кому

се дзвонять?“ спытавъ ся Василь. — „Не знаю“, вѣдповѣвъ зъ-тиха Максимъ. — „То я знаю!“ застогнавъ Василь и вхопивши рушницу вцѣливъ себе въ саме сердце... Максимъ погрѣбъ Василя въ Бѣрку побѣчь могилы Малашки.

Скѣнчивши оповѣдане про трагічну долю Марійки й Василя Зазулича авторъ написавъ ще епильоѣ, въ котрѣмъ розказуе, що зъ-перегодомъ переѣздивъ черезъ Яворѣвъ та повернувъ у хату старого Максима, дядька Василевого. И отъ, вѣдъ него довѣдавъ ся авторъ де-чого про Мундзя Щипавку й его жѣнку Валерію та й про Марту Наконечну. Байдушный и хирлявый Щипавка якось ще животѣвъ, поки була панщина. Коли вѣнъ уже затупѣвъ на умѣ, то Валерія бувало выводила передъ него що-дня по-кѣлькохъ хлопѣвъ зъ арешту, та давай ихъ бити, що шкѣра выдержала. Мутне его око наливалось тогдѣ новымъ жаромъ, и вѣнъ, сидячи на своему крѣслѣ, вѣдкручувавъ довгій цибухъ вѣдъ люльки й завзятущо паривъ нимъ землю довкола себе. Якъ же прийшла вѣсть, що панщину знесено, то черезъ два днѣ Щипавка не вѣвъ нѣчого; третьего-жъ дня наѣвъ ся поросятини та й вѣддавъ Богу свою душу. Вѣдтакъ Валерія стала Бородавку вчити по-французки й сама высваталась за сего писаря. А вже-жъ Марта розкаялась по часѣ, заподѣявши чи-мало лиха въ житю. Она стала богомѣльна и вже до сѣдѣ сонця ходила въ Бѣрокъ на могилу Малашки.

Въ повѣсти „Женщина“ вызначують ся чи-малымъ артизмомъ отъ-сѣ картины: 1. Панщиняні селяне ловлять рыбу для мандатора въ ставѣ Яворѣвскѣмъ (стор. 25—26; 41). — 2. Валерія и Щипавка зъ Бородавкою ѣдутъ ридваномъ въ гостѣ до Марты Наконечной (81—82). — 3. Цируликъ при недужѣй Малашцѣ (117—118). — 4. Валерія грае маріяша зъ Бородавкою (153—154). — 5. Василь въ канце-

лярїи мандаторскбїи кидає ся на Бородавку и давить єго твердыми своими руками (191) — 6. Смерть Василя (245).— Але-жь деякї картины суть вельми сензаційнїи, проявляючи манеру французской школы повѣстарской зъ часбвъ Евжена Сю, зъ-за чого типы, змальованїи на тыхъ картинахъ, не можуть зватись природными. Такї сензаційнїи картины утворюють ся въ сѣй повѣсти найпаче рѣзными ситуаціями пѣмсты Марты супроти Василя, почавши вѣдъ вкиданя картокъ крѣзь вѣкно арешту, де сидѣвъ Василь, а скѣнчивши нечаянною явою Марты передъ хатою Цвибля, коли Василь стрѣливъ зъ рушницѣ до Марїйки. Тому-то ѣ характеристика Марты, головной героинїи повѣсти, не може зватись природною ѣ вдоволяючою. Авторъ зъобразивъ єѣ гордовитою женщиною, котрѣй забаглось панувати. Але-жь такимъ типомъ являє ся она доперва вѣдъ смерти своего чоловіка; — по-переду була она полубила бѣдного сироту и жила зъ нимъ сумирно та щасливо. Тому-то вѣ души єи вѣдбулась нагло дивна метаморфоза, котру годѣ выправдати якимъ-то важнымъ мотивомъ. Марта забажала своѣй дочцѣ розкрыти свѣтъ красшїи, вѣдраднїишїи за-для того, що она сама изъ свои провины (одружившись зъ бѣднымъ Иваномъ Наконечнымъ) не зазнала доброй долѣ. Такъ отже не хотѣла она ѣ чути про сватанє Василя Зазулича, а намагала выдати Малашку за вѣтрогона Бородавку, на котрого дочка єи ѣ дивитись не хотѣла. Коли-жь Малашка збожеволѣла и вѣ ставѣ втопилась, то душа Марты загорѣлась пѣмстою до безневинного Василя, котрый бажавъ дочцѣ єи утворити на земли такїи рай, якимъ она сама вѣшпалась, доки живѣ єи чоловікѣ. По думцѣ Марты Василь занастивъ щастє-таланъ Малашки ѣ такожь вдовину єи долю, — „она ненавидѣла єго гѣрше лютого ворога, лихословила єму и бажала лишь громбѣ та нещастя на єго неповинну голову“

(стор. 178). А коли Марта вже вдоволилась своєю по́м-стою, коли довела до страшної катастрофи, — по-за-якъ Василь убивъ Марійку й самого себе, — то трохи-перегода розкаялась она, бажаючи направити тебе лихо, яке заподѣяло люте єи серце. Хиба-жь така нова метаморфоза єи вдачѣ є имовѣрна? Хиба-жь можна було такъ легко позбутись того внутрѣшнього огню, якимъ кипѣло єи серце? Хиба-жь така Марта є типомъ „женщины“? Кающими ся старухами стають по-найбѣльше тѣ женщины, щѣ за-молоду жили собѣ въ веселошахъ и любощахъ, — пристрастна-жь и гордовита жѣнка не втихомирить ся до смерти, неначе той вульканъ, щѣ по думцѣ людей у внутрѣ вже выгорѣвъ, а инколи пѣдземнымъ клетотомъ все ще пригадує имъ колишню свою жгучу силу.

Малашка-жь своєю вдачою є сентиментальна страдниця, дарма, щѣ она рѣшучо заявила матери свою волю, противну жениханю Бородавки. Она занедужала тяжко, коли матери не хотѣла выдати єѣ за Василя, а якъ подужала, то сидячи разъ въ саду дивилась она на Бѣрокъ и выголошувала сумовитѣ апострофы до жовтенькихъ листочкѣвъ деревъ и „до свого горя невсыпущого“, та зверталась зъ пытанємъ до недолюдкѣвъ, чи мало имъ смерти вѣрної голубки? — по-що-жь убивають ще й голуба воркѣтливого? (стор. 129). Вѣдтакъ бувши сама не при собѣ, причепурилась она гарненько и стала промовляти до своєи чорной косы, до любого Василечка, до дружка молоденького, до гордыхъ бояронькѣвъ, — опѣсля-жь скинувши зъ головы рутяный вѣнокъ побѣгла до ставу, щѣбъ пѣрнути въ воду. Та отъ, „безъумна“ Малашка не позбулась ще самовѣжѣ, коли зове себе „самоубійницею“, звернувшись зъ сею апострофою до буйного вѣтру: „Не спинай мене въ моѣмъ весѣльнѣмъ походѣ! Завтра погудешъ доволѣ надъ чорною могилою самоубійницѣ, завтра погуля-

вшь по сухихъ очеретахъ силою чорта самого!“ (142). Хоча-жь вдача Малашки проявляє деякі прикмети сентиментальности, то все-жь характеристику ви зобразивъ авторъ въ загаль доволъ вдатно.

Вѣдтакъ про Василя можемо сказати, що характеристика его не зовсѣмъ консеквентна. Коли втопилась Малашка, то сумувавъ вѣнъ тяжко и ходивъ що-день въ Бѣрокъ на ви могилу. Ажь ось послухавъ вѣнъ рады матери й оженивъ ся зъ Марійкою, дочкою Нѣмця Цвибля. Вѣнъ забувъ про Малашку, бо вже-жь жилось ему зъ Марійкою у свои матери мовъ у Бога за дверима. Таке-то щасливе жите назвавъ авторъ „розкѣшнымъ раемъ“, що его выстелено свѣжимъ, пахучимъ зѣлємъ „першой любви“, неначе-бъ Василь по-переду не знавъ и не любивъ Малашки. Все-жь таки авторъ зобразивъ типъ Василя подекуды реально, мѣжь-тымъ коли Марійка є типомъ идеальнымъ, ба, проявою етеричною, котрѣй на земли нема пристановища. Годѣ-жь порозумѣти, чому она допустила до трагичной катастрофы, не сказавши нѣ батькови, нѣ Василеви, що она безвинна, — що Бородавка пѣрвавъ у неи коралѣ, коли она вечеромъ верталась вѣдъ батька до дому. Бѣдна Марійка за-пѣзно стямилась, що Василя карали тюрмою черезъ неѣ, — за-пѣзно дорѣкала собѣ, чому не оправдала ся передъ нимъ? чому не сповѣла ему пригоды зъ Бородавкою?

Вже-жь найлучше вдалась авторови характеристика мандаторки Валеріѣ. Се є вѣрний типъ забагливои женщины, котра вмѣла верховодити не то апатичнымъ своимъ мужемъ Мундзьомъ, але й такимъ Бородавкою, що бувъ острахомъ для людей. Одначе въ зображеню типу мандатора добавачемо подекуды пересаду. Ось примѣромъ оповѣданє про поросятину, котра въ житю Мундзя важну грає ролю, уважає ся шуткою неимовѣрною. Авторъ роз-

казув, що мандаторъ, выхвавши въ якбійсь комисіи на друге село, навъ ся у вѣйта поросятины и вѣдтакъ тяжко занедужавъ. Нѣ мятка, нѣ роменъ не давали ему пѣльги. Тогдѣ вѣйтъ покликавъ знахорку, щобъ пошептала. Знахорка спускала уроки, хрестила, злизувала, але все те не помагало. — „Треба горнець ставити!“ порѣшила она вкѣнці, „оно анѣ наслане, анѣ дане!“ Поставлено спорый горнець пѣдъ грудьми Щипавки й прикрито недужого, щобы спѣтнѣвъ. Бѣдний мандаторъ стогнавъ зъ-разу тяжко, а вѣдтакъ притихъ. — „Може померъ?“ скричавъ наляканный вѣйтъ, — потѣмъ вѣдкинувъ покрывало, ажъ дивить ся, а зъ мандатора майже нѣ слѣду! Спорый горнець-сивакъ втягнувъ его въ себе черезъ бѣльшу половину. Тѣлько малá голова зъ выпучеными очима та трохи рукъ и дрѣбныхъ паньскихъ нѣжокъ лишилось на постели. — „Амѣнъ ему!“ скричала вѣйтиха; „буде-жь намъ теперъ за паньску смерть!“ Тѣлько-жь вѣйтъ не збивъ ся зъ пантелику. Вѣнъ ударивъ палицею такъ сильно по горци, що розбивъ его на дрѣбнѣсенъкѣй черепушки. Вѣдтакъ мандаторъ вылетѣвъ изъ горшка, — проспавъ ся и подужавъ. — А вже-жь ся подѣя зъ поросятиною и горцемъ є справдѣ сонъ-былиця, котра въ поважнѣй повѣсти не може мати мѣсця. Опроче характеристика апатичного Мундзя є доволъ вдатна. Се бувъ недобитокъ колишнихъ горѣжныхъ мандаторѣвъ. Щобы зворушити байдужну его вдачу, Валерія велѣла передъ его очима перѣшити панциняныхъ хлопѣвъ.

Коли-жь Мундзьо Щипавка за-для своєи апатїи и хирлявои вдачѣ не користувавъ ся мандаторскою властїю, то его писарь Бородавка дававъ ся добре въ тямки мѣщанамъ и селянамъ, — нагайка не выпадала зъ его рукъ. Але-жь у справѣ любовнѣй бувъ вѣнъ якось нерѣшимымъ. Зъ-разу подобавъ вѣнъ собѣ Малашку, але побачивши

въ Василю свого суперника, проявлявъ вѣнъ уже байдужность въ жениханю до Малашки, а опѣсля, коли она втопилась, ставъ вѣнъ покѣрливымъ супроти Марты, котра велѣла ему „пѣдвести“ Марійку, щобъ тѣлько пѣмститись Василеви. Хоча-жь зъображенє вдачѣ Бородавки вважає ся подекуды неяснымъ, то все-жь характеристика сего писаря може въ загалѣ зватись имовѣрною.

Изъ сего погляду на повѣсть „Женщина“ видно, що авторъ непотрѣбно задивлювавъ ся на чужій, французкій взѣрцѣ, коли утворювавъ типъ Марты Наконечной, — видно такожъ, що вѣнъ, бажаючи писати реально, не зберѣгъ ся сентиментальности въ характеристицѣ Малашки й Марійки, — не зберѣгъ ся й пересады, зъображаючи типъ мандатора Мундзя Щипавки. Слабшою стороною сеи повѣсти є недостача глубшой студіѣ въ характеристицѣ головныхъ дѣвухъ особъ, изъ-за чого героиня повѣсти Марта, и головный дѣячъ Василь не можуть зватись типами художницькими.

Сила творчества Вахнянина проявляє ся не въ студіяхъ психологичныхъ зъ побуту сучасной суспѣльности, а въ гумористично-сатиричныхъ ескизахъ. И про-те былица зъ недавныхъ часѣвъ „Отець Александеръ“, щѣ вважає ся неначе зразкомъ автобіографіѣ автора зъ побуту семинарського, є лучшимъ творомъ вѣдъ повѣсти „Женщина“. Та й нѣгде правды дѣти, въ живѣй вдачи Вахнянина добаваємо снагу, писати дробнѣй картины зъ життя. Коли-бъ вѣнъ отже дальше компоновавъ подѣбнѣй казки, якъ „Отець Александеръ“ и „Чабарашки на часъ жнивъ“, то придбавъ бы собѣ поважне мѣсце въ кружку передовыхъ нашихъ письменникѣвъ.

Въ кѣнци сеи розвѣдки про литературну дѣяльність Анатоля Вахнянина годить ся ще спѣмнути, що вѣнъ переклавъ зъ тексту російского на мову руско-украиньску

два оповѣданя Микола Гоголя й одну повѣсть Ивана Тургенева. Ось и сї переклады: 1. „Старосвѣтскїй дворяне“. Оповѣдане Микола Гоголя (Библіотека редакціѣ „Зорѣ“. Львѣвъ, 1881; стор. 3—33). — 2. М. В. Гоголя „Повѣсть о тѣмъ, якъ посваривъ ся Иванъ Ивановичъ зъ Иваномъ Никифоровичемъ“ („Зоря“, 1882; число 1—3). — 3. „Нещастна“. Повѣсть Ивана Тургенева (ibid., ч. 4—11).

17. Иванъ Франко¹⁾.

Иванъ Франко родивъ ся 3. (15.) серпня 1856. р. въ Слободѣ, присѣлку Нагуевичъ, Дрогобицкого повѣту. Батько его бувъ доволъ заможный селянинъ и коваль. Якъ чоловікъ и ремѣсникъ зъєднавъ вѣнъ собѣ поважане не тѣлько у своихъ въ селѣ, але й широко въ окрузѣ, и доси ще богато людей зъ великою пошаною згадуе по-кѣйного коваля „Яця“ (Якова). Хрестивъ Ивана Йосипъ Левицкїй, звѣстный диктаторъ на поли галицко-русского письменства²⁾, а по-за-якъ деякїе его книжки остались по его смерти въ селѣ въ рукахъ мужикѣвъ, то першою лектурою малого Франка були: „Пѣсни набожныя, изъ Богогласника Почаевского передрукованныя“ (Перемышль, 1834), „Вѣнокъ Русинамъ на обжинки“ (Вѣдень, 1846—1847) и Исторія библійна.

Якъ-що повѣсть Франка „Малый Миронъ“³⁾ уважаеся частиною автобіографїѣ, то довѣдуемо ся зъ неи про

¹⁾ Автобіографія п. з. „Видривок з листу Ів. Франка до М. Драгоманова“ („В потї чола“. Образки з житя робучого люду. Написав Иван Франко. Львів, 1890; стор. IV—XVI).

²⁾ Йосипъ Левицкїй бувъ авторомъ рускои граматики (1834. и 1849. р.). Вѣнъ зладивъ такожъ лихї переклады деякихъ баллядъ Шиллера. Про его диктаторскїй змагана гляди „Исторію литературы рускои“, II. 2; стор. 371—372; 396—398.

³⁾ Миронъ є псевдонимъ Франка.

деякій подробности зъ дитячого вѣку Івана. Вѣнъ любивъ бѣгати по зеленыхъ, цвѣтистыхъ лугахъ, помѣжъ широколисті лопухи та полевый роменъ, любивъ упивати ся солодкимъ запахомъ росистои конюшины, та квѣтчати ся прилипчастыми лопуховыми гузиками. Але-жь наибѣльшою принадою була для него рѣчка зъ глибокими, стрѣмкими та обрывистыми берегами. При тѣй рѣчцѣ сидѣвъ вѣнъ за-любки цѣлыми годинами, захвавши ся въ высокій, зеленый коситникъ, або мѣжъ густе, лапасте листѣ надбережного пѣдбѣлю. — А вже-жь, нѣгде правды дѣти, се оповѣдане про малого Мирона натякає на подѣбну подѣю зъ житя малого Тараса Шевченка, котрый любивъ бѣгати долиною надъ тихимъ потокомъ, уквѣтчанимъ вербами й калиною. Та й далше оповѣдане про малого Мирона написано ачей на засновку біографіи Тараса. Ось бо читаємо, що Миронъ хотѣвъ разъ перейти черезъ рѣчку и станувъ проти сонця. Вѣнъ дививъ ся въ воду та побачивъ замѣць плиткого дна одну бездонну синяву; вѣнъ не знавъ ще, що се небо зъ воды всмѣхає ся до него, и зупинивъ ся. Якъ же ту йти въ таку глибѣнь? и вѣдки она взяла ся наразъ? подумавъ вѣнъ собѣ. Миронъ стоявъ довго надъ бродомъ, але лѣзти въ воду якось не смѣвъ. Усе здавало ся ему, що ось-ось середъ плиткого, камѣнчастого броду земля розскочить ся, и зѣне бездонна, блакитна глибѣнь пѣдъ рѣчкою, мѣжъ высокими берегами, и полетить вѣнъ у ту глибѣнь далеко-далеко, щезне въ нѣй мовъ трѣсочка, кинена въ глибоку темну криницю“...¹⁾

Очевидячки бачимо въ сѣмъ оповѣданю натякъ на цѣкавость малого Тараса, котрый хотѣвъ дѣзнатись, якъ-то залѣзні стовпы пѣддержують небо.

¹⁾ „В поті чола“, стор. 29 - 31.

На шестомъ роцѣ житя батько вѣддавъ Ивана до тривіальной школы въ сусѣднѣмъ селѣ Ясеници Сѣльнѣй, а пѣславъ его туды тому, що въ Нагуевичахъ е школа далеко, въ горѣшньому кѣнци села. Отже Иванъ живучи въ Ясеници у брата своєї матери, шляхтича „загонового“, Павла Кульчицкого, мавъ близько школу и користувавъ ся такожь помѣчу свого вуя, котрый вчивъ его початковѣ читаня. Въ Ясеници пробувъ Иванъ два роки и вивчивъ ся читати по-руски, по-польски й по нѣмецки, вѣдтакъ писати, рахувати (чотыри операціѣ) и спѣвати до службы Божой.

По двохъ рокахъ такой науки батько вѣддавъ свого сына до другой класы школы нѣмецкой або нормальной у Василянѣ въ Дрогобичи. Иванъ, убранный по-мужицки, приходивъ до школы неразъ невмытый и зъ-першу бувъ посмѣховищемъ у школѣ; тому-то й учитель перѣщили-побивали неразъ несмѣлого роззяву, що не вмѣвъ якое догодити ихъ забавкамъ. Особливо-жь далась Иванови добре въ тямки наука „красного писаня“ (Schönschreiben)¹⁾. Учитель Валько, що бувъ колись економомъ, товкмачивъ Франкови по-свому, якъ держати перо; вже першой днини, якъ дѣтвакъ прийшовъ до школы, Валько ударивъ его въ лице такъ сильно, що бѣднѣй школярикъ, мовъ косою пѣдтатый, поваливъ ся на лавку, а зъ лавки на пѣдлогу, — кровь облляла его лице. Але трохи-перегодя пѣзнали учитель, що Франко е хлопецъ талановитѣй, и вже при кѣнци першого курсу одержавъ вѣнъ першу льокацію на превелике свое диво. На экзаменѣ бувъ и его батько. Иванъ не бачивъ его, и ажъ тогдѣ, коли Франка выкликали, щобъ одержавъ нагороду (книжку), почувъ вѣнъ, що батько его голосно заплакавъ.

¹⁾ *ibid.*, стор. 56—61.

Въ два мѣсяцѣ опѣсля, на самый великдень, умеръ батько Ивана, полишивши молоду жѣнку й четверо дробныхъ дѣтей. Батькѣвщина Иванова була въ упадку: за житя отца въ его хатѣ бували часто гостѣ та годувалось богато бѣдной и то неробочои рѣднѣ, котра по смерти Яця почала розтягати оставше добро. Щобъ отже запобѣгти руинѣ господарства мати Иванова мусѣла швидко выйти за-мужь. Приставъ до неи молодой парубокъ зъ Ясеницѣ, Гринь Гавриликъ, котрый заробивъ бувъ трохи грошей въ Бориславѣ при ямахъ. Франко пише про него въ автобіографіи, що се натура на-скрѣзь практична й реальна, безъ искры поезіѣ, а за те зѣ значною дозою скептицизму и вѣльнодумства, — чоловѣкъ сильной волѣ. Гавриликъ зъ-вѣльна привернувъ розстроене господарство до ладу и ставъ займатись долею своего пасерба Ивана. За его старанемъ Франко кѣнчивъ школы нормальнѣй й перейшовъ въ гимназію саме въ 1868. р., коли заведено краєву Раду шкѣльну й нѣмецку мову выкладову змѣнено на польску.

Въ гимназіи учитель вважали Франка покидькомъ такимъ, якимъ явивъ ся вѣнъ зъ-разу въ очахъ Василянъ въ Дрогобицкѣй школѣ нормальнѣй. Тѣ учитель посадили его въ „ослячу“ лавку, де вѣнъ въ часѣ науки пальцемъ довбавъ дѣры въ стѣнѣ. Ажъ ось вкѣнци першого курсу дѣставъ вѣнъ другу льокацію, и вѣдтакъ черезъ цѣлый часъ науки гимназіяльной бувъ однимъ изъ першихъ ученикѣвъ у клясѣ.

Науки шкѣльной вѣнъ не любивъ, та й мало читавъ изъ беллетристики, коли бувъ въ низшѣй гимназіи. Першою книжкою, друкованою у Львовѣ 1867. р. правописью фонетичною, щѣ попалась ему въ руки, була трагедія Костомарова п. з. „Переяславська нѣчь“, але вѣнъ (якъ пише въ автобіографіи) не розумѣвъ нѣ мовы, нѣ рѣчи сего твору. Такожъ не розумѣвъ „Русалки Днѣстровои“, котру

єму вызычивъ бувъ учитель Иванъ Верхратскій. Трохи-перегода дѣставъ вѣнъ вѣдъ Верхратского Шевченкового „Кобзаря“ (у Львѣвскѣмъ выданю) и майже всего вычывъ на память. А память була у Франка така, що лекцію исторіѣ, котру вчитель цѣлу годину говоривъ, мѣгъ вѣнъ опѣсла подиктувати товаришамъ трохи-не слово въ слово.

Ще въ низшѣй гимназіи Франко почавъ збирати пѣснѣ народнѣ, зъ-першу вѣдъ своєи матери, а опѣсла въ Дрогобичи розпытувавъ свѣдучихъ людей, найпаче ремѣниківъ, такъ, що швидко мавъ списанѣ два зшитки зъ 800 пѣснями, мѣжъ котрыми було найбѣльше коломыйокъ.

Въ высшѣй гимназіи кинувъ ся вѣнъ зъ жаромъ до читаня всякои всячины: безъ розбору читавъ Шекспира, Кльопштока, Шиллера, Красицкого, Гетого, Евжена Сю, Красиньского, Мицкевича, Словацкого, ба й старонѣмецкѣй памятникъ „Nibelungenlied“. Вѣнъ прочитавъ все, що було важнѣйшого въ библиотечѣ гимназіяльнѣй, и що мѣгъ дѣстати вѣдъ Верхратского, зъ котрымъ вѣдбувавъ кѣлька разѣвъ природничѣ экскурзіѣ до Урича й до Нагуевичъ. Вѣдъ шестои класы почавъ збирати собѣ свою библиотеку. Крѣмъ комплетного выданя Шекспира, Кльопштока, Шиллера було въ нѣй дещо зъ творѣвъ Гетого, Ауербаха, Диккенса, Жанъ-Поля, Гайного, Виктора Гюго и и. Тогдѣ читавъ Франко такожъ творы руско-украиньскихъ письменниковъ. Вѣдъ Щасного Сельского, котрый о рѣкъ, чи о два роки бувъ старшимъ въ наукахъ, дѣставъ вѣнъ першѣй рочники „Правды“ и читавъ въ нихъ тѣлько украиньску беллетристику: Стороженка, Кульша, Марка Вовчка, Шевченка, Руданьского, Мирного. Сей останній — крѣмъ Шевченка й Марка Вовчка — зробивъ на него найсильнѣйше вражѣне своимъ оповѣданемъ „Лихій попутавъ“¹⁾.

¹⁾ Про оповѣдане Мирного „Лихій попутавъ“ гляди „Исторію литературы рускои“, III. 1; стор. 702—707.

Публицистики й наукових статей въ „Правдѣ“ Франко не читавъ, — читавъ тільки Омеляна Огоновского розборы деякихъ поетичныхъ творѣвъ Тараса Шевченка, але тї критично-естетичнї розвѣдки — по словамъ автобіографіѣ — не вподобались ему.

Коли Франко бувъ въ шестій класѣ, вмерла его мати, и вѣтчимъ оженивъ ся въ-друге. Зъ четверыхъ дѣтей, щѣ остались по батьку, жили тільки три браты, мѣжь котрыми Иванъ бувъ найстаршій, — наймолодша сестра померла. По матери зъ вѣтчимомъ остала ся сестра, — зъ мачихою у вѣтчима не було дѣтей. Теперъ вже всѣ на своему хлѣбѣ, — се-бѣ-то три браты жонатї й сестры за мужемъ.

Скѣнчивши сему класу, Франко пустивъ ся першій разъ въ часѣ вакацій въ дальшу вандрѣвку, — першій разъ не поѣхавъ до дому, пасти худобу та помагати при збѣрцѣ сѣна й збѣжа. Зелѣзницею поѣхавъ до Стрия, а вѣдси рушивъ Скѣльскимъ шляхомъ до Синевѣдсѣка, та на Побукъ, Бубнице, Тисѣвъ, Церковну, Мизунь, Велдѣжь зайшовъ до Лолина. Въ сѣй мандрѣвнѣ пѣзнавъ вѣнъ трохи бѣльше свѣта й людей, нѣжь знавъ ихъ досѣль. Вернувши зъ Лолина до Дрогобича, пустивъ ся вѣнъ въ противный бѣкъ у горы на Опаку, Смѣльну, Турѣ до Волосянки, де вуйко покѣйнои его матери бувъ попомъ.

Франко пише въ автобіографіи (стор. VII—VIII), щѣ Гомеръ, Софоклесъ и Тацитъ, читанї въ гимназіи, зробили на него сильне вражѣне, а такъ само й Библия, котру читавъ въ текстѣ польскѣмъ и церковно-славянскѣмъ. Уже тогдѣ почавъ вѣнъ дещѣ перекладати зъ тыхъ творѣвъ. Почавъ же вѣнъ писати вѣршомъ и прозою дуже вчасно, — ще въ низшій гимназіи. А виробилась у него снага до писаня пѣдъ проводомъ двоухъ учительѣвъ-пись-

менникѡвъ, Ивана Верхратского ѣ Юлія Турчиньского¹⁾. Вѡдтакъ до писательства заохотивъ Франко такожъ при-мѣръ товариша, Исидора Пасѣчиньского, котрый ще въ низшѡй класѣ почавъ друкувати свои вѣршѣ въ „Учителю“, „Ластѡвцѣ“²⁾ и въ Коломыйскѡй „Русскѡй Радѣ“³⁾. Про сего своего товариша пише Франко (стор. VII), що Верхратскій ставивъ его вѣршѣ дуже високо. А вже-жь поезіѣ другого товариша не дуже ему вподобались. Ось-що пише вѡнъ въ автобіографіи: „Другій товаришъ, Дмитро Венцковскій, такожъ поетъ, ходивъ кѡлькама роками выше мене, и тѡлько его слава доходила до мене та его скучна гексаметрова поема „Попадя“, котру я читавъ на-божно, але въ котрѡй не мѡгъ найти смаку“ (стор. VII).

Въ 1885. р. Франко выдержавъ „матуру“ (экзаменъ зрѣлости) и перейшовъ на Львѡвскій университетъ. Выѣзжаючи зъ Дрогобича до Львова вѣзъ вѡнъ зъ собою кѡлька зшиткѡвъ, записаныхъ своими творами. Були тамъ и оригинальнѣй складаня: вѣршѣ любовнѣй, драмы ѣ оповѣданя вѣршованѣй, але головно були переклады: Антигона ѣ Електра Софокля, значна часть Йова, кѡлька главъ пророка Исаіѣ, кѡлька пѣсень Нибелюнѡвъ, двѣ пѣснѣ Одиссеѣ, два першѣ акты „Урїєля Акосты“ Гуцкова, цѣла Короледворска рукопись и т. и. Сѣ свои писаня зладивъ Франко правописью фонетичною, и буши ученикомъ гимназіяльнымъ провадивъ за неѣ горячѣй споры зъ д-ромъ Миколаемъ Антоновичемъ, учителемъ исторіѣ ѣ старору-щины.

¹⁾ Юліѣ Турчиньскій, Полякъ, написавъ деякі драмы ѣ казки, та зладивъ цѣннѣй розвѣдки про декотрѣ творы Мицкевича.

²⁾ „Ластѡвку“, письмо для рускихъ дѣтей, и „Учителя“ выдававъ у Львовѣ въ сѣмдесятыхъ рокахъ Михайло Клемертовичъ.

³⁾ Про Исидора Пасѣчиньского гляди „Исторію литературы рускоя“, II. 2; стор. 719—720.

Прийшовши до Львова Франко ставъ членомъ „Академического Кружка“, и опинивъ ся наразъ середъ молодои громады, щó вела горячій споры языковій й національній, котрї для него були зовсѣмъ чужї й незрозумѣлї. Тому-то въ тыхъ спорахъ не мógъ вонъ дóйти до путя и хитавъ ся довго то на сей, то на той бóкъ. Тогдѣ ставъ вонъ приятелемъ Михайла Павлика. Хочь они оба були хлопскї сыны, то ихъ виховане, розвóй и складъ думокъ были дуже неоднаковї, не згадуючи вже про велику рóзницю темпераментóвъ и привычокъ. Тому-то, по словамъ автобіографїѣ, „приятнь ихъ була зъ-разу вѣчною суперечкою“.

Бувши членомъ „Академического Кружка“ Франко читавъ на зборѣ товаришѣвъ свою розвѣдку п. з. „Книга Іова съ точки зрѣнїя поетической“ и такожь свóй рїюмованый перекладъ сеи книги на „языкъ малорускїй“¹⁾.

Незабаромъ ставъ Франко однимъ изъ головныхъ робóтниківъ при редакціи „Друга“, пїсьма для беллетристики й науки, щó ёго выдававъ (1874—1877) „Академическїй Кружокъ“. Зъ-першу пóдписувавъ вонъ свои пїсьменнї творы псевдонимомъ „Джеджаликъ“: komponувавъ деякї стихи, а вóдтакъ писавъ довшу повѣсть п. з. „Петрѣѣ й Добошуки“. Въ тóмъ часѣ бувъ вонъ горячимъ народовцемъ, а въ стихотворѣ „Напередъ“ зъявивъ ся великимъ противникомъ Польщѣ, по-за-якъ покликувавъ до братóвъ, щобъ „скрушили Ляхóвъ ярмо“, — ба, поетъ сказавъ рѣшучо въ запалѣ молодечóмъ: „Отъ днесь на Руси Польщи нѣтъ, || мы днесь ю розвалимъ!“ („Другъ“, 1875; стор. 490).

Въ 1876. р. И. Я. Франко звеличивъ память першого зъвзду общества имени Качковского въ Галичи, написавши

¹⁾ „Правда“, 1875; стор. 940.

стихъ п. з. „Всхѣдъ сонця“, де мѣжь иншимъ заявивъ, що „нема межи народами братной любви“, що „о любви кож-дый мовить устами, але до дѣлъ — душа нѣма“. Вѣдтакъ въ сему стихотворѣ озвавъ ся вѣнъ ось-такимъ покликкомъ до землякѣвъ: „Гей, вставайте, братья зъ сну, || бо прокля-тый, кто засне!“ („Другъ“, 1876; стор. 18—19).

Франко каже въ автобіографіи (стор. IX), що въ спо-рахахъ „кружковыхъ“ не гравъ майже нѣякои роль, та що вѣнъ, хочъ у „Друзѣ“ мусѣвъ зъ-разу друкувати свои творы „язычѣмъ“, все-таки у себе писавъ фонетикою и народнымъ языкомъ. А коли въ половинѣ 1876. р. въ вы-давицтвѣ „Друга“ народный напрямъ взявъ верхъ и за-манифестувавъ ся попередъ усего выданемъ альманаха „Днѣстрянка“¹⁾, то надруковано тутъ оповѣдане Франка зъ народного жита п. з. „Два приятелѣ“ (стор. 22—32), „Лесишина челядь“ (57—64), та й перекладъ повѣстки Емиля Золя п. з. „Повѣнь“ (99—128)²⁾. Мѣжь-тымъ дру-ковано въ „Друзѣ“ дальше его сензацийну повѣсть „Пе-трѣвъ и Добошуки“. Тамъ помѣщено такожь его стихъ „Наймить“ (1876; стор. 312—313), де въ видѣ невольника авторъ зъобразивъ нарѣдъ рускій, котрого-жь дожидае ще красша доля. Въ 1876. р. выдавъ Франко у Львовѣ „Баляды и розказы“, а въ 1877. р. почавъ вѣнъ помѣщувати въ „Друзѣ“ картины зъ жита пѣдгѣрского народа пѣдъ загальною на-звою „Бориславъ“. Окремѣ-жь заголовки сихъ картинъ

¹⁾ „Днѣстрянка“. Альманахъ съ Календаромъ на рѣкъ звичайный 1877., выданный накладомъ руского товариства „Академич. Кружокъ“ у Львовѣ, а заходомъ Ивана Белея, Антона Дольницкого, Володимира Левицкого и Ивана Франка.

²⁾ „Повѣнь“, повѣсть Емиля Золя переклавъ Франко зъ тексту російского, надрукованого въ „Вѣстнику Европы“. — Въ „Днѣстрянкѣ“ надруковано ще стихотворѣ Франка п. з. „Хрестъ Чигиринскій“ (стор. 64—66).

суть ось-якѣ: 1. „Рѣпникъ“ („Другъ“, 1877; стор. 1—7; 17—18). — 2. „На роботѣ“ (ibid., стор. 18—23; 36—38). — 3. „Наверненый грѣшникъ“ (ibid., стор. 38—45; 66—74; 93—105).

Мѣжь-тымъ на редакторѣвъ „Друга“ впливавъ Михайло Драгоманѣвъ, щобъ въ выданю своєї часописи придержувались народнаго языка, — щобъ въ загалѣ Галичане „писали по-своему, по-народному“¹⁾). Тому-то въ автобіографіи звертає ся Франко до Драгоманова зъ отъ-сими словами: „Вы були першій и майже одинокій чоловікъ, що додавъ минѣ духа й охоты. Зъ Вашихъ листѣвъ до редакціи „Друга“ я вычитавъ лишъ тѣлько, що треба знайомитись зъ сучасными писателями, й кинувсь читати Золя, Фльобера, Шпильгагена, такъ якъ передъ тымъ уже зъ запаломъ читавъ Л. Толстого, Турѣнева та Помяловського, а далѣ Чернишевського, Герцена и т. и.“ (стор. IX).

Про свѣй побуть университетскій пише вѣнъ ось-що: „Въ тыхъ трѣохъ рокахъ университетського житя я читавъ досыть богато, хочъ безъ выбору, бѣльшь беллетристики, нѣжь науковыхъ рѣчей. Лекціѣ на университетѣ зовсѣмъ мене не заняли й не дали минѣ нѣчогосѣнько, — анѣ методы, анѣ здобуткѣвъ. Я слухавъ клясичной фильольоіѣ у покѣйного Венцлевського й зѣвавъ, слухавъ руськой граматики й литературы у д-ра Огоновського“ (стор. IX).

Дивнымъ дивомъ марикує собѣ тутъ Франко, що на университетѣ не мѣгъ нѣчого путнього навчитись. Вже-жь покѣйный Венцлевскій бувъ професоромъ тямущимъ, и вѣдтакъ зъ его школы вышло чи-мало добрыхъ учительѣвъ клясичной фильольоіѣ; та й мабуть у Омеляна Ого-

¹⁾ „Другъ“, 1876; въ статьи „Украинщина или Рутенщина“ (стор. 77—80).

новского можна дечого навчитись, коли въ 1873—1876. р. найпильнѣйшимъ его ученикомъ бувъ Олександръ Брикнеръ, котрый теперъ є професоромъ университету Берлинського. Опроче професорамъ фильольогіѣ годъ займатись питаннями про соціольогію, котрі Франкови вѣдъ р. 1877. були по-нутру.

При кѣнци другого року студій университетскихъ, въ червни 1877. р. постигло Франка велике лихо: его арештовано за-для пѣдозрѣня, що належить до потайного товариства; — вѣдтакъ подержано его въ слѣдствѣ звышь сѣмохъ мѣсяцѣвъ и засуджено на шестинедѣльный арештъ. Про сю подѣю пише вѣнъ въ автобіографіи ось-такє: „Безтолковый процесъ, котрый упавъ на мене, якъ середь вулицѣ цегла на голову, и котрый скѣнчивъ ся моимъ засудженемъ, хочъ у мене не було за душею й тѣни того грѣха, який минѣ закидували (анѣ тайныхъ товариствъ, анѣ соціализму; я бувъ соціалистомъ по симпатіи, якъ мужикъ, але далекій бувъ вѣдъ розумѣня, що таке соціализмъ науковый), — бувъ для мене страшною й тяжкою пробою. Девять мѣсяцѣвъ, пробутыхъ въ тюремѣ, були для мене тортурою. Мене трактовано якъ звычайного злодѣя, посаджено мѣжь самыхъ злодѣѣвъ та волоцюгъ, котрыхъ бувало въ однѣй камерѣ зо мною по 14—18, перекидувано зъ камеры до камеры при ненастанныхъ ревизіяхъ та придиркахъ (се бачъ, за те, що я „писавъ“, т. є. записувавъ на случайно роздобутыхъ карточкахъ паперу случайно роздобутымъ олівцемъ — пѣснѣ та приповѣдки зъ устъ союзникѣвъ, або й свои вѣршѣ), а кѣлька тыжнѣвъ я просидѣвъ въ такѣй камерѣ, що мала тѣлько одно вѣкно, а мѣстила 12 людей, зъ котрыхъ 8 спало на тапчанѣ, а 4 пѣдъ тапчаномъ для браку мѣсяца. Зъ протекціѣ, для свѣжого повѣтря, союзники вѣдступили минѣ „найлѣпше“ мѣсце до спаня — пѣдъ вѣкномъ насупротивъ дверей, а

що вѣкно за-для задухи мусѣло бути день и нѣчь отворене, и до дверей продувало, то я що-рана будивъ ся, маючи на головѣ повно снѣгу, навѣяного зъ вѣкна. Та не сама тюрма була для мене найтяжшою пробою: за-судъ криминального суду, а особливо те, що я опѣсля заставъ на свѣтѣ, — що-разъ тяжшій и несправедливѣйшій засудъ усеи суспѣльности, киненый на насъ¹⁾, страшенно болѣвъ мене“ (стор. IX—X).

Вѣдтакъ ставъ Франко рѣшучимъ соціялистомъ и свое невдоволенє зъ порядкѣвъ сучасного побуту суспѣльного выржавъ въ письмѣ мѣсячнѣмъ, а потѣмъ періодичнѣмъ, п. з. „Громадскій Другъ“, „Дзвѣнъ“ и „Молотъ“ (1878)²⁾. Тутъ надруковано бѣльшу єго повѣсть „Voа constrictor“ („Громадскій Другъ“, Нр. II., стор. 98—109; „Дзвѣнъ“, стор. 187—202; „Молотъ“, стор. 39—62), кѣлька дрѣбныхъ ескизѣвъ и деякї стихотворы, мѣжь котрыми суть бѣльшь замѣтнї „Каменярь“ („Дзвѣнъ“, стор. 232—233) и „Дума про Наума Безъумовича“ („Молотъ“, стор. 110—113).

Про ту збѣрку пише Франко ось-що: „Признати треба, що до выдаваня такои часописи, якъ „Громадскій Другъ“, мы оба зъ Павликомъ були зовсѣмъ неприготованї, — не мали анѣ достаточной пѣдготовки теоретично-науковон, анѣ практичного знаня свого краю и людей. Старшї народовцѣ й попы насъ цурали ся, — при насъ стояла тѣлько горетка молодѣжи, тымъ-часомъ коли намъ самимъ треба було ще богато вчити ся“ (стор. X).

Мѣжь-тымъ Франко не покидавъ университету й слухавъ найпаче лекцїй д-ра Охоровича зъ психологїѣ, антропологїѣ и исторїѣ филъсофїѣ. Слухавъ такожъ одинъ курсъ лекцїй професора Бѣлинського зъ економїѣ суспѣль-

¹⁾ Франка арештовано вразъ зъ цѣлою редакцїєю „Друга“.

²⁾ Редакторомъ „Громадського Друга“, „Дзвона“ и „Молота“ бувъ Михайло Павликъ.

нон, бувавъ на выкладахъ римского права проф. Зьрудловского, нѣмецкои литературы доцента Зауера, та не покидавъ и выкладѣвъ Огоновского.

По упадку „Молота“, коли Михайло Павликъ бувъ приневоленный выѣхати за границу, Франко почавъ (1878) разомъ зъ кѣлькама товаришами выдавати „Дрѣбну Библиотеку“, и задумавъ бувъ выдавати часопись „Нова Основа“, та се не вдалось. Ще въ 1878. р. покликано єго зъ Вѣдня до участи въ редакціи „Славянского Альманаха“¹⁾. Тогдѣ написавъ вѣнъ кѣлька новель зъ житя народного: деякѣ зъ нихъ надруковано пѣзнѣйше („Мавка“, „Муляръ“), одну-жь напечатано въ другѣмъ томѣ „Славянского Альманаха“, але она не побачила свѣта, тому-що сей томъ сконфисковано. А вже-жь задумавъ вѣнъ тогдѣ въ цѣлѣмъ циклѣ новель зъобразити по зможѣ всѣ боки житя простого люду й интеллигенціи: вѣдносины экономичнѣй, просвѣтнѣй, правнѣй, политичнѣй и т. и. Въ 1878. р. за посередництвомъ Болеслава Лимановского дѣставъ вѣнъ доступъ до Львѣвского журнала „Tydzień“ literacki..., и помѣстивъ ту невеличку статью про французского повѣстяра Емиля Золя (стор. 123—124) и такожь три ескизы п. з. „Ruteńcy“, typu i portrety galicyjskich ludzi (стор. 324—326; 347—349; 421—423), де въ сатиричный спосѣбъ зъобразивъ кѣлька фігуръ окружающои єго суспѣльности рускои. Вѣдтакъ дописувавъ вѣнъ до отъ-сихъ польскихъ часописей: „Prasa“ (Львѣвъ), „Ziarno“ (Львѣвъ), „Prawda“ (Варшава), „Głos“ (Варшава), „Kraj“ (Петербургъ), „Ruch“ (Львѣвъ) и и. Мѣжь-тымъ кѣнчивъ вѣнъ деякѣ давнѣйше позачинанѣй работы, особливо перекладъ поемы Гайного

¹⁾ Въ „Славянскѣмъ Альманаху“ надруковано (1879) въ мовѣ руско-украиньскѣй тѣлько пять думѣвъ Данила Млаки (стор. 67—74) и розвѣдку М. Царя про народнѣй обряды весѣльнѣй (стор. 74—118).

„Deutschland“, трагедіѣ Гетого „Faust“, Байроновои мистеріѣ „Каинъ“ и дечого иншого.

Въ першій четверти р. 1880. выѣхавъ вѣнъ въ гостину до Кароля Геника¹⁾, щѣ живѣ въ Березовѣ Коломыйского повѣту, та отъ, его арештовано въ Яблоновѣ на пѣдставѣ пѣдозрѣннѣ о агитацію мѣжь селянами. Тому-то явивъ ся вѣнъ пристѣбнымъ до процесу, щѣ вѣвъ ся въ Коломыи противъ сестеръ Павликѣвентъ и селянъ Фокшевъ. Сидячи въ арештѣ Коломыйскѣмъ Франко зѣбравъ чѣ-мало пѣсенъ, приповѣдокъ та иншихъ матеріалѣвъ этнографичныхъ, и написавъ такожь деякіѣ стихотворы. По трьохъ мѣсяцяхъ выпущено его зъ арешту, а по-за-якъ вѣнъ не належавъ до повѣту Коломыйского, то вѣдставлено его пѣдъ ескортою полиціѣвъ на мѣсце уродженя. Про сю подѣю пише Франко ось-щѣ: „Сей транспортъ по полицейскимъ арештамъ въ Коломыи, Станиславовѣ, Стрию и Дрогобичи належить до найтяжшихъ моментѣвъ въ моѣмъ житю. Вже до Дрогобича я приѣхавъ зъ сильною горячкою. Ту впаковано мене въ яму, описану въ моѣй новеллѣ „На днѣ“, и вѣдти ще того-самого дня (черезъ протекцію) послано пѣшки зъ полиціантомъ до Нагуевичъ. По дорозѣ насъ заскочивъ дощъ и промочивъ до нитки. Я дѣставъ сильну лихорадку, проживъ тыждень дома въ дуже прикрыхъ обставинахъ, вернувъ до Коломыѣ, щѣбъ удатись до Геника, проживъ тамъ страшенный тыждень въ готелю, написавъ повѣстку „На днѣ“, и на останній грошъ выславъ еѣ до Львова, опѣсля живѣ три днѣ трьома центами, найденными надъ Прутомъ на пѣску, а коли й тыхъ не стало, я заперъ ся въ своѣй комнатѣ въ готелю и лежавъ пѣвторѣ дня въ горячцѣ й голодѣ, ждучи смерти, безсильный и знеохоченый до жита. Одинъ

¹⁾ К. Геникъ є теперъ директоромъ карпатской крамницѣ въ Яблоновѣ.

изъ моихъ союзникѣвъ, посланный Геникомъ, спасъ мене вѣдъ голодной смерти“ (стор. XI—XII).

Опѣсля поѣхавъ Франко ще разъ до Дрогобича, взявъ собѣ пашпортъ и вернувъ до Коломыѣ, а вѣдтакъ пошовъ пѣшкомъ до Березова, де въ домѣ Геника проживъ кѣлька тыжнѣвъ, лѣвачисъ вѣдъ пропасницѣ. Але не довго мѣгъ пробувати въ Березовѣ. Староста Коломыйскій дѣзнавъ ся про его побуть и наказавъ жандармамъ приставити его до Коломыѣ, а що въ него не було грошей на пѣводу, то жандармъ погнавъ его туды пѣшкомъ. Якъ же староста побачивъ у Франка пашпортъ, то пустивъ его на волю, але написавъ до намѣстництва просьбу, щобъ заборонило ему побуть въ Коломыйскѣмъ повѣтѣ. Вѣдтакъ не дожидавъ вѣнъ уже другого примусового транспорту, и поѣхавъ до Нагуевичъ, вѣдки въ осени вернувъ опять до Львова и зновъ записавъ ся на выклады университетскій.

Вже вѣдъ р. 1878. ставъ Франко зноситисъ изъ Львовскими робѣтниками, и тогдѣ написавъ вѣнъ катехизмъ экономичного соціализму, котрый выдали тѣ-жь робѣтники. Вѣдтакъ въ 1879. и 1880. р. выкладавъ вѣнъ экономію суспѣльну въ робѣтничкихъ кружкахъ самоосвѣты. Въ 1879. р. зладивъ невеличкій элементарный пѣдручникъ экономіѣ суспѣльной на взѣръ сербской компиляціѣ Светозора Марковича, а въ 1883. р. частину того пѣдручника переробивъ и передавъ товариству „Просвѣта“, котре й выпустило сю перерѣбку яко окрему книжочку п. з. „Розмовы о Добровѣльскій читальни. I. Розмова про грошѣ и скарбы зъ предмовою о заложеню Добровѣльской читальни“ (Львѣвъ, 1883).

Мѣжь-тымъ почавъ вѣнъ (1881) зъ Иваномъ Белеємъ выдавати иллюстровану литературно-политично-наукову часопись „Свѣтъ“, въ котрѣй помѣстивъ початокъ свои бѣльшон повѣсти п. з. „Бориславъ смѣе ся“ (1881., число 1—12;

1882., число 1—7), кілька статей наукових (прим. „Мысли о еволюціи въ исторіи людскости“; стор. 53. 71. 107. 128. 151. 176. 203. 247; — „Причинки до оцѣненія поезій Тараса Шевченка“; стор. 158. 195. 221), деякі розвѣдки критичні (прим. розвѣдку про „Хуторну поезію П. А. Кульша“; стор. 267) и богато вѣршѣвъ оригінальнихъ та перекладенихъ (прим. „Княгиня Трубецька“ зъ поемы Некрасова „Русскія женщины“; стор. 66. 83).

А вже-жъ не маючи зъ чого удержатись у Львовѣ Франко въ великій пѣсть 1881. р. вернувъ ся до Нагуевичъ, де зъ-разу живъ пѣдъ доглядомъ жандармскимъ, и тодѣ-то одинъ жандармъ радивъ ему вступити до монастыря Василянського. Живучи на селѣ Франко працювавъ коло поля, кѣнчивъ перекладъ першої часті „Фавста“ Гетового, лагодивъ статѣ для „Свѣта“ и корреспонденціѣ для Киѣвскои „Зарѣ“, котрыхъ же цензура не пропустила. Въ 1882. р. за пѣдмогою Драгоманова надруковано „Фавста“ у Львовѣ особною книжкою, а швидко опѣсля „Свѣтъ“ упавъ¹⁾. Зъ села писавъ Франко ще й дописи до „Вольного Слова“ въ Женевѣ, а коли Омелянъ Партицкій оголосивъ у Львѣвскѣй „Зорѣ“ конкурсъ на повѣсти, то написавъ вѣнъ простору повѣсть п. з. „Захаръ Беркутъ“, за котру й одержавъ премію. Въ 1883. р. надруковано сю повѣсть въ „Зорѣ“ и такожъ окремою книжкою.

Зимомъ 1883. р. приѣхавъ Франко до Львова саме передъ смертію Володимира Барвѣньского. Хоча-жъ тогдѣ бувъ вѣнъ соціалистомъ, то все-жъ засумувавъ ся зъ-за смерти передового народовця и въ стихотворнѣмъ некролюгу клявъ ся, що „дѣло, розпочате Барвѣньскимъ, не

¹⁾ Останне число „Свѣта“ (6. и 7. за рѣкъ 1882) надруковано 25. червня 1882. р.

вмре зъ нимъ, — що примѣръ его й слова его грѣмкіи додадутъ намъ и силы й надѣѣ“¹⁾).

По смерти Володимира Барвѣньского працювавъ Франко въ редакціи „Дѣла“, але вже въ цвѣтні поѣхавъ до Вѣкна, Скалатского повѣту, куды, за радою Корнила Устѣяновича, запросивъ его Володиславъ Федоровичъ. Сей поручивъ ему написати біографію свого батька, котрый въ 1848. р. бувъ посломъ до Вѣдѣньского сойму. Въ Вѣкнѣ пробувъ Франко кѣлька мѣсяцѣвъ, и зѣбравши дещо біографичного матеріялу зъ архиву, поѣхавъ на село до Нагуевичь, де занявъ ся читанемъ книгъ и праць до политической и экономической исторіи Галичины въ р. 1810—1848. Въ осени вернувъ ся вѣнъ до Львова, щобъ користуватись бібліотеками, и тогдѣ запрошено его до редакціи „Дѣла“ и „Зорѣ“. При обохъ сихъ часописяхъ працювавъ вѣнъ вѣдъ осени 1883. до початку 1885. р.²⁾

Въ „Дѣлѣ“ друковано его статѣ про справы краевѣ, экономической й громадскѣй. Вѣдтакъ пише вѣнъ въ автобіографіи, що на статѣ „Дѣла“ про справы краевѣ почали звертати увагу й послы й Бракѣвскѣ Станчики (стор. XIV). Тогдѣ-то друковано деякѣ повѣстки Франка въ календаряхъ „Просвѣты“. Осъ и они: 1. „Слимакъ“ („Календарь“ на рѣкъ 1882; стор. 27—39). — 2. „Самъ собѣ виненъ“ (Иллюстрованный Календарь“ на рѣкъ 1884; стор.

¹⁾ „На смерть Володимира Барвѣньского“ дня 22. лютого (3. сѣчня) 1883. р.

²⁾ Въ Варшавскѣмъ додатку мѣсячѣмъ до часописи „Przegląd tygodniowy“ находить ся перекладъ повѣсти „Voas constrictor“, а въ Варшавскѣй „Prawd-ѣ“ надруковано 1884. р. осъ-якѣ повѣстки: 1. Hrucio w szkole; 2. Lekcja kaligrafii; 3. Chłopska komisya; вѣдтакъ въ 1885. р. напечатано тамъ повѣстку: Sam sobie winien, а въ 1887. р. — Murarz. — Въ Петербургскѣй же часописи „Кгаж“ находить ся отъ-сѣ повѣстки: 1. Historia mojej sieczkarni; 2. Dwaj przyjaciele; 3. Dobry zarobek (1885. р.). — 4. Ślimak; 5. Ołówek; 6. Pojedunek (1886. р.).

1—10). — 3. „Исторія моеи сѣчкари“ (ibid., стор. 10—16)¹⁾. — 4. „Лѣсы и пасовиска“ (ibid., стор. 24—35). — [„Гершко Гольдмахеръ“ („Иллюстр. Календаръ“ на рѣкъ 1891; стор. 2—9)]. Одна зъ сихъ повѣстокъ („Лѣсы и пасовиска“) сталась навѣтъ причиною, що звѣстный посоль Поляновскій въ соймѣ остро выступивъ противъ товариства „Просвѣта“ и радивъ вѣдмовити ему субвенциѣ. Про иншій-жь повѣсти Франка, друкованій въ рускихъ часописяхъ (якъ въ „Правдѣ“, „Дѣлѣ“, „Зорѣ“) заявляемо, що вычислимо ихъ низше при оглядѣ беллетристичныхъ творѣвъ сего письменника.

Дальше пише Франко въ автобіографіи, що зъ кѣнцемъ р. 1884. Партицкій обѣцявъ передати ему на власнѣсть „Зорю“. Вѣдтакъ поѣхавъ вѣнъ до Вѣкна до Федоровича, щобы ще разъ переглянути его збѣрки корреспонденциѣ зъ часу 1848—1870. Тогдѣ збѣравъ вѣнъ богато матеріялу, а вернувши до Львова заставъ несподѣвану змѣну: Партицкій передавъ „Зорю“ товариству имени Шевченка. Небавомъ опѣсля Франко выступивъ зъ редакциѣ „Дѣла“.

Весною 1885. р. поѣхавъ вѣнъ до Киева, бажаючи склонити тамошнихъ передовыхъ Украинцѣвъ, щобы помогли ему засновати нову часопись литературну. Они згодились дати пятьсотъ рублѣвъ на першій рѣкъ. Хоча-жь Кияне прислали ему триста рублѣвъ, то не прийшло таки до выдана часописи. Пѣдъ кѣнець того року ставъ вѣнъ головнымъ помѣчникомъ въ редакциѣ „Зорѣ“. Вѣнъ пише въ автобіографіи, що „мавъ узяти на себе редактоване „Зорѣ“, але пѣдъ цензурою одвѣчального редактора“. „Дѣло выйшло мертворожденне“, каже Франко, „тымъ

¹⁾ Въ повѣстцѣ „Исторія моеи сѣчкари“ пѣдписано Франка псевдонимомъ „Русланъ“.

больше, що мои кореспонденціѣ въ Prawdzie i Kraju, нецензуrowаний народовцями, мѣшали сему дѣлу на кождѣмъ кроцѣ, и народовцѣ разъ-у-разъ всилувались и на тѣ кореспонденціѣ наложити свою цензуру“ (стор. XV), — значить, Франко бувъ головнымъ робѣтникомъ въ редакціи „Зорѣ“, а мѣжъ-тымъ выступувавъ противъ народовцѣвъ въ польскихъ часописяхъ, друкованыхъ въ Варшавѣ и въ Петербурзѣ.

Въ 1885. р. выдавъ Евгеній Олесницкій въ „Руско-украинськѣй Библиотецѣ“ (N° 12) у Льовѣ „Галицкій образки“ Ивана Франка (Серія перша). Въ сѣмъ збѣрничку надруковано ось-які повѣстки: 1. „Малый Миронъ“ (стор. 3—13). — 2. „Грицева шкѣльна наука“ (14—25). — 3. „Оловець“ (26—48). — 3. „Schön-Schreiben“ (49—58).

Весною 1886. р. поѣхавъ Франко опять до Кіева й оженивъ ся тамъ зъ Ольгою Хоружинською. Въ осени-жъ того року народовцѣ вѣдтавили его вѣдъ редакціѣ „Зорѣ“ за помѣщене одной спѣвмовки Степана Руданьского и рецензіѣ Вѣльхѣвского, котрѣй они вважали неморальными. Вѣдтакъ лѣтомъ 1887. р. вступивъ вѣнѣ въ редакцію польскои часописи „Kurjer Lwowski“, де працюе до сего дня. Вѣдъ того часу почавъ вѣнѣ головну часть своихъ робѣтъ помѣщувати въ польскихъ журналахъ, галицкихъ и заграничныхъ¹⁾. И такъ въ часописи „Kurjer Lwowski“ надруковано вже въ 1887. р. его повѣсть „Jać Zelepuha“ (N° 224. 227—231. 233—237), а въ журналѣ Львѣвскѣмъ „Przegląd społeczny“ помѣщено (1887) повѣсть „Dżuma“ (стор. 162. 251). Вѣдтакъ у Львѣвскѣмъ писемѣ „Ruch“

¹⁾ Въ 1886. р. заявлявъ ся Франко редакцію отъ-сего збѣрника: „Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, powiatu Stryjskiego, zebrała Olga Roszkiewicz, — opracował Iwan Franko“. Kraków, 1886 (Tom X. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, wydawany staraniem komisji antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie).

напечатано (1887) ось-якї повѣстки Франка: 1. „W rogoni za biedą“ (стор. 6. 40)¹⁾. 2. „Jak Rusin tłukł się po tamtym świecie“ (ibid., 181. 202). 5. „Patryotyczne porywy“ (ibid., 299).

Двѣ изъ тыхъ повѣстей „Jaś Zelepuha“ и „Dżuma“ надруковано такожъ въ мовѣ руско-украиньскѣй, — се-бѣ-то образокъ зъ Бориславского житя п. з. „Яць Зелепуга“ надруковано въ „Зорѣ“ 1887. р. (число 18—20, 23—24), а повѣсть „Чума“ помѣщено въ тѣмъ-же литературно-наукѣомѣ письмѣ 1889. р. (число 13—17). Обѣ-жѣ сї повѣсти надруковано такожъ по-російски въ „Кіевскѣй Старинѣ“, а то „Чуму“ (XXV. 1889; стор. 400—437) и повѣсть „Яць Зелепуга“ п. з. „Милліонеръ“ (XXIX. 1890; стор. 307—320 и 427—451).

Помѣжь статьямаи науковыми й економичными, надруковаными 1887. р. въ польскихъ журналахъ вызначують ся ось-якї: 1. „Literatura rusińska w Galicyi za rok 1886“ („Prawda“. Warszawa, 1887; N° 2. 6). 2. „Literatura rusińska w Galicyi w r. 1887“ (ibid., N° 45. 47. 49). 3. „Jak powstają pieśni ludowe“ („Ruch“. Lwów, 1887; str. 118. 145). 4. „Gmina i zadruga wśród rusińskiego ludu w Galicyi i na Bukowinie“ („Głos“. Warszawa. 1887; N° 19).

Того-жѣ (1887) року выдавъ Франко вѣ Львовѣ збѣрникъ своихъ поезій п. з. „Зъ вершинъ и низинъ“ и зладивъ въ перекладѣ отъ-сю книжку: „Нарисъ исторіѣ философіѣ. Часть I. Греца натурфилософія вѣдѣ Талеса до Демокрита“. Изъ нѣмецкого проф. Фрица Шульце („Наукова Библиотека“. Кн. I. Львѣвъ, 1887). Въ литературно-нѣмѣ же збѣрнику, щѣ его выдавъ (1887) у Стрыю Ва-

¹⁾ Сю повѣстку надруковано въ нѣмецкѣмъ перекладѣ п. з. „Auf der Suche nach der Noth“ (Unterhaltungs-Beilage zu Nr 30—33 der „Gleichheit“. Wien, 1888).

силь Лукичъ (Володимиръ Левицкій), надруковано повѣсть Франка п. з. „Мисія“ (стор. 63—90).

Слѣдующого (1888) року написавъ вѣнъ повѣстку „Гава“, котру выдало товариство „Просвѣта“ у Львовѣ. Сю повѣстку надруковано по-польски въ часописи „Kurjer Lwowski“ (1888; № 155—160), а по-россійски въ „Кіевскій Старинъ“ п. з. „Слава Богу, для начала и это хорошо!“ (XXIII. 1889; стор. 121—148). Того-жь (1888) року надруковано въ часописи „Kurjer Lwowski“ отъ-сѣ повѣстки въ мовѣ польскій: 1. „Cyganie“ (№ 2. 9. 16)¹⁾. 2. „Pantlacha“ (№ 25—28; 31—33; 36; 38—42). 3. „Manipulantka“ (№ 197—202; 204—209; 211). — Въ „Kurjer-ъ Warszawsk-омъ“ помѣщено (1888) образокъ зъ натуры „Pierogi z czernicami“ (№ 255)²⁾, а въ часописи „Dziennik Łódzki“ надруковано (1888) перекладъ повѣстки „На днѣ“, dokonаний Марією Семашко за иниціативою и пѣдъ доглядомъ Елизы Оржешковой (№ 24—27; 29—33; 35; 37; 39).

Крѣмъ рѣзныхъ науковыхъ и критичныхъ статей выдавъ Франко розвѣдку п. з. „Молодой вѣкъ Осипа Федьковича“ („Правда“, рочн. XIV; выпускъ I. II., жовтень и падолистъ, 1888; стор. 59—66, 125, 132), и оголовивъ друкомъ письмо Йосипа Федьковича до Данила Тянячевича („Товаришь“, письмо литературно-наукове. Часть. I. Львѣвъ, 1888; стор. 110—116). Въ „Товариши“ находимо мѣжь деякими иншими статьями Франка такожъ оповѣдане „Домашній промыслъ“, котре написавъ вѣнъ въ свѣчн, 1887. р. (стор. 3—13). Се оповѣдане надруковано

¹⁾ Ескізъ „Цыганы“ надруковано въ-перве въ „Дѣль“, 1882. р., ч. 86—87; вѣдтакъ въ россійскѣмъ перекладѣ напечатано его въ „Кіевлянинъ“ 1887. р., а въ нѣмецкѣмъ — въ часописи „Züricher Post“, 1889.

²⁾ Повѣстка „Pierogi z czernicami“ в перекладѣ руско-украиньского тексту, надрукованого въ „Дѣль“, 1884; ч. 47.

въ польскѣмъ перекладѣ въ Петербургскѣй часописи „Kraj“ (1887; № 43). По-польски написавъ вѣнь „Szkice z dziejów literatury rusińskiej“ („Głos“, Warszawa, 1888; № 2. 4. 5) и дещо иншого.

Въ 1889. р. выдавъ Франко мѣжь иншими отъ-сѣ творы, розвѣдки й статьи въ мовѣ руско-украинскѣй: 2. „Нашѣ коляды“ („Дѣло“, 1889; № 278. 279. 281. 284. 286. 287. и окрема вѣдбитка, у Львовѣ, 1890). — 2. „Перебендя“ Тараса Шевченка. Зъ переднимъ словомъ Ивана Франка. („Литературно-наукова Библіотека“. Книжка I. Львовѣ, 1889). — 3. „Смерть Каина“, легенда, *ibid.*, кн. III).

Тутъ годить ся ще спѣмнути, що за грошѣ, присланѣ зъ Украины на литературну часопись, розпочавъ Франко видавництво литературно-науковой Библіотеки, надруковавши розвѣдку про Перебендю. За тѣ грошѣ выдавъ вѣнь такожь працю Михайла Павлика п. з. „Про русько-украинскѣй народнѣ Читальнѣ“ („Наукова Библіотека“, книжка II—III. Львовѣ, 1887).

Того-жь (1889) року надруковано деякѣ працѣ Франка въ „Кіевскѣй Старинѣ“. И такъ крѣмъ згаданыхъ двохъ повѣстокъ, „Слава Богу, для начала и это хорошо!“ и „Чума“¹⁾, напечатано тамъ ще отъ-сѣ матеріялы для литературы й науковѣ розвѣдки: 1. „Вояцка пѣсня“ (XXIII. 1889; документы, стор. 143—148). — 2. „Замѣчательная колядка“ (XXIV. 1889; январь; документы, стор. 231—233). — 3. „Пѣсьнь о свѣтѣ“ (*ibid.*, мартъ; док., стор. 741—744). — 4. „Иванъ Вишенскѣй“ (XXV. 1889; стор. 141—151). Въ додатку-жь до XXV. тому „Кіевской Старины“ надруковано „Книжку Іоанна Мниха Вишенского отъ святыхъ аѳонскія горы въ напомниманіе всѣхъ православныхъ Христи-

¹⁾ Того-жь (1889) року помѣщено въ Варшавскѣмъ „Ateneum“ оповѣдане Франка п. з. „Jeden dzień z życia uliczników Lwowskich“ (lut; стор. 303—316).

анъ“. Сю „книжку“ выдавъ Франко по рукописи, яка зберегає ся въ Василянськомъ монастирѣ въ Пѣдгорцяхъ. Въ 1890. р. надруковано въ „Кіевскій Старинъ“ крѣмъ повѣсти „Милліонеръ“ статью п. з. „Сожженіе упырей въ селѣ Нагуевичахъ въ 1831. г.“ (XXIX. апрѣль, стор. 101—120); а въ 1891. р. помѣщено тамъ-же отъ-сей двѣ важніи статьи: 1. „Мистерія страстей Христовыхъ“ (XXXIII. апрѣль; стор. 131—154). — 2. „Іосифъ Шумлянскій, послѣдній православный епископъ Львовскій и его Метрика“ (ibid., іюнь, стор. 337—362; іюль, стор. 1—21)¹⁾.

Лѣтомъ 1889. р. Франка зновъ арештовано вразъ зъ Россіяниномъ Дегеномъ и зъ двома Украинцями, Кистяковскимъ и Маршиньскимъ²⁾). Про сю подѣю пише вѣнъ въ автобіографіи ось-що: „Мене держано десять тыжнівъ, але за що, якій фактъ минѣ закинено, сего я не мѣгъ дѣзнати ся й доси не знаю“ (XVI). Въ тюрмѣ написавъ вѣнъ рядъ поемъ зъ оповѣданъ арештантѣвъ, головно жидѣвъ, вѣдтакъ оповѣдане „До свѣтла“³⁾ и рядъ тюремныхъ сонетѣвъ.

Вѣдъ 1890. р. почавъ Иванъ Франко зъ Михайломъ Павликомъ выдавати органъ руско-украиньскои радикальной партіи п. з. „Народъ“. Въ першѣмъ числѣ сего органу сказано „вѣдъ редакціи“ мѣжъ иншимъ ось-таке: „За пѣдвалину всякихъ заходѣвъ мѣжъ свѣтлыми Русинами мы маємо того, хто насъ устѣхъ своєю кервавицею згодувавъ, — народъ, простыхъ робѣтнихъ людей... Наша

¹⁾ Статьи й розвѣдки Франка, надрукованіи въ „Кіевскій Старинъ“, пѣдписано псевдонимомъ „Миронъ“.

²⁾ Дегенъ бувъ учителемъ французской мовы въ Кіевѣ; Кистяковскій и Маршиньскій були студентами Кіевскаго университета. Вразъ изъ Дегеномъ арештовано такожъ двѣ его сестры.

³⁾ Оповѣдане арештанта „До свѣтла“ надруковано въ „Зорѣ“, 1890; стор. 17—21; 33—36.

перша й остатна цѣль була зъ-давня, помочи двигнути матеріяльно та справдѣ просвѣтити нашъ народъ, и за-длятого мы й теперь будемо пильно та безсторонно додивляти ся, черезъ що нашъ народъ бѣдный та темный, що въ нѣмъ самбмъ є dobroго, а що злого, що dobroго чи злого хто для него робить, и якъ бы єму, по нашому, зъ того лиха добути ся. На те вказувати-мемо приклады зъ житя другихъ, освѣченѣйшихъ народѣвъ на заходѣ Европы та въ Америцѣ, на всесвѣтнѣ здобутки людскои думки й працѣ и, въ дорогихъ для всѣхъ людей справахъ, будемо на-кликати до згоди зъ прихильными намъ людьми зъ иншихъ народностей, особливо зъ нашими сусѣдами, якъ Поляками, Москалями и др. Зъ такого погляду, по нашому, самѣ собою рѣшають ся всякѣ иншѣ рускѣ справы, черезъ котрѣ интелігентнѣ Русины довго грызли ся, а то й теперь еще грызуть ся мѣжь собою, якъ на пр. справа руского письменства та належности Русинѣвъ. Теперь уже всѣ Русины въ Галичинѣ переконанѣ, що для кореня рускои народности — для простого народу треба писати такъ, якъ вѣнъ найлѣпше розумѣе, т. є. такъ, якъ вѣнъ говорити, по-народному, по-руско-украиньски. Щобы-жь вѣдъ нашого народу не вѣдрывало ся молоде поколѣне въ школахъ, и щобы зъ тыхъ школъ плывъ для народу безпосередный хосенъ, то доконче треба, щобы й у всѣхъ школахъ середъ нашего людства вчено по-такому-жь — по-народному. Въ интересѣ народного поступу, а то й самон интелігенціѣ лежить такожъ, щобы въ загалѣ всѣ єи духовѣ плоды були якъ найдоступнѣйшѣ для народу, хотьбы навѣтъ пришло ограничити ся на школьне и такъ назване простолюдске письменство, на котре мы, правда, зовсѣмъ инакше дивимо ся, якъ бѣльша частина интелігентныхъ Русинѣвъ, бо бажали-быемо, щобы воно було цѣкаве й навчаюче и для интелігентного чоловѣка, т. є.

щобы стояло на висотѣ теперѣшної всесвѣтної науки. Розвиваючи такъ народъ, мы тымъ самымъ якъ найлѣпше розбѣємо й нашу мову и наше письменство. Тодѣ й рѣшити ся справа про те, якою мовою будуть колись говорити всѣ Русины, и чи будуть вони чи не будуть одно зъ Москалями. А до того часу, до цѣлковитого двигненя народу въ добрѣ й освѣтѣ, интелігентній Русины, поступаючи такъ по-педагогичному, вѣграють те, що самі не вѣдѣвають ся вѣдѣ народу та не пропадуть марно, для него и для себе. Тодѣ-жъ настане для Русинѣвъ часъ узяти ся и до високополитичныхъ справъ, бо буде на кѣмъ оперти ся и що зъ кимъ зроби, — буде маючий, свѣтлый, самосвѣдомый народъ. До того-жъ часу, по нашѣй думцѣ, треба головно й виключно займити ся долею простого народу, и мы переконані, що, якъ-бы всѣ свѣтлі Русины твердо й безповоротно стали на ту пѣдвалину, на котру вказано, на народъ, и якъ-бы мали на цѣли тѣлько єго добро, то про якусь незгоду мѣжъ ними не було бы й бесѣды“...

Въ сѣмъ письмѣ „вѣдѣ редакціѣ“ сказано, що интелігентній Русины перестануть грызти ся мѣжъ собою, коли стануть на тверду и безповоротну пѣдвалину, — на народъ. Але-жъ Русины-народовцѣ стоять саме на такѣй пѣдвалинѣ и вѣдси визначують ся назвою „народовцѣвъ“. Тому-то редакція органу радикальної партіѣ не сказала тутъ нѣчого нового, — она переймила частину програмы Русинѣвъ-народовцѣвъ про вѣдносини ихъ до народу. Та й опѣсля сказано въ „Народъ“ (I, стор. 232), що „теоретичні основы для новой радикальной партіѣ не выходили зъ-разу зовсѣмъ по-за рамки такъ названой народовской, чи тамъ украинфильской партіѣ“. Въ загаль-жъ ходило обомъ редакторамъ найбѣльш о теѣ, щобъ зъєднати собѣ прихильникѣвъ и мѣжъ народовцями, и мѣжъ москвофилями,

и про-те на-разѣ не выступили они ворожо противъ народовцѣвъ, а супроти москвофилѣвъ заняли становище выжидаче й доволѣ приязне, заявляючи, що ажъ тогдѣ, коли розвине ся нашъ народъ, рѣшить ся справа про тее, якою мовою будуть колись говорити всѣ Русины, и чи будуть они, чи не будутъ одно зъ Москалями.

Вже въ тѣмъ письмѣ „вѣдѣ редакціѣ“ заявлено, що редакція буде рускому людови вказувати „на всесвѣтнї здобутки людскои думки й працѣ“. Вѣдтакъ въ „програмѣ“ руско-украиньскои радикальной партіѣ (I, стор. 301) читаемо мѣжъ иншимъ, що „въ справахъ культурныхъ партія радикальна стоить на ґрунтѣ позитивной науки, за раціонализмомъ въ справахъ вѣры й реализмомъ въ штуцѣ, и що домагае ся, щобы всѣ здобутки культуры й науки стали ся власностію всего народа“. Въ статьи-жъ „Безпрограмовѣсть народовцѣвъ и ихъ будучнѣсть“ (I, стор. 232. 247. 292. 312. 392)) сказано, що „космополитичнї идеѣ и змаганя, се й є змѣсть въ розвою кожного народу, а націонализмъ є лишъ его формою“ (стор. 297).

Опѣсля въ вѣдозвѣ, яку выдавъ до „громады“ (1. лютого 1891. р.) виконуючій комитетъ руско-украиньскои радикальной партіѣ передъ выборами до Рады державной, читаемо мѣжъ иншимъ ось-що: „Бачите зъ того, що „дотеперѣшнї“ нашї партіѣ показали ся немѣцкими въ ногахъ, бо хилять ся туды, вѣдки мужикамъ усе вѣтеръ въ очи вѣе. Значить, одна рада для васъ, панове громада, стати на свои власнї ноги й самымъ дбати про себе. Привѣдъ до того хоче дати нова хлопска партія, щѣ недавно завязала ся у Львовѣ та назвала ся радикальною“ (II, стор. 55—56).

Крѣмъ деякихъ статей програмовыхъ и суспѣльно-политичныхъ и крѣмъ „тюремныхъ сонетѣвъ“ надруковано въ „Народѣ“ 1890. р. ось-якї стихотворы Ивана Фран-

ка: 1. „У цадика“. Оповѣдане жидѣвки (I, стор. 6—7).
 2. „По любвѣ“. Оповѣдане конокрада (I, 64—67; 80—82).
 3. „По людски“. Оповѣдане онучкаря (I, 117—118; 130—131; 162—164). Въ другѣмъ роцѣ видавництва сего органу почавъ вѣнъ друкувати „нарисъ исторіѣ Австріѣ вѣдъ р. 1840. до 1890. п. з. „Пѣвъ столѣтя“ (II, 118—120; 147—151).

* * *

Иванъ Франко почавъ свою литературну дѣяльність въ 1874. р., друкуючи въ „Друзѣ“ свои стихи п. з. „Народніи пѣснѣ“, сонетъ (стор. 51) и „Моя пѣсня“ (67—68). Почавши вѣдъ 1875. до 1877. р. проявлявъ вѣнъ у своихъ стихотворахъ напрямъ романтично-національний. Такъ у стихотворѣ „Двѣ дороги“ каже вѣнъ, що „во вѣки до заслуги двѣ ведуть дороги, и двѣ короны чести жизнь намъ може дати; — одна: трудитись духомъ и калѣчить ноги, а друга: зъ тиховъ въ серцю молитвовъ страдати“. А вже-жъ молоденькій поетъ мабуть не бажавъ ще тогдѣ ступати на першу дорогу, коли сказавъ: „Идучи зъ молитвовъ тиховъ мы зносѣмъ недолю, — ступаймо къ свѣтлу-щастю въ згодѣ й любвѣ“ („Другъ“, 1875; стор. 120). А въ стихотворѣ „Божескостъ людского духа“ звернувъ ся вѣнъ до Бога зъ ось-якою апострофою:

Духъ нашъ родомъ зъ духа Твого,

Вѣчно звязаный зъ Тобовъ,

А тѣ вѣчніи огнива:

Творчѣсть духа и любовь!

(„Другъ“, 1875; стор. 546).

Вѣдтакъ въ „Балаядахъ и розказахъ“ спѣвавъ поетъ (1876) про деякіи подѣѣ зъ княжого періоду нашої исторіѣ, якъ: про данину козарску (стор. 4—6), про Аскольда и Дира пѣдъ Царгородомъ (8—10), про князя Олега

(12—14) и Святослава (17—19), а мѣжь иншими поезіями оригінальними й перекладеними надрукувавъ вѣнъ въ свѣтъ збѣрнику стихотворѣ „Хрестъ Чигиринскій“ (24—27), котрый кѣнчить ся отъ-сими словами:

— Ци коли настане якій щасливый часъ?

Ци появить ся єднѣсть и згода й миръ у насъ? —

Богъ знае! Но мы смѣло въ гору взнесѣмъ чоло!

Миръ мирнымъ! На враждующихъ самъ Богъ и хрестъ
[його!]

Опѣсля пѣдъ впливомъ думокъ Михайла Драгоманова ставъ Франко (вѣдъ р. 1878.) прихильникомъ соціализму, и въ „Друзѣ громадскѣмъ“ проявивъ свое невдоволенѣ зъ истнующихъ порядкѣвъ въ житю людскѣмъ. Такъ у стиху „Товаришамъ зъ тюрмы“ каже мѣжь иншимъ, що вѣнъ зъ товаришами ступае до бою нового, не за царство тиранѣвъ-царѣвъ, анѣ то-жъ за попѣвъ, нѣ за Бога, нѣ за панство, несытыхъ панѣвъ!“ Цѣль товаришѣвъ е „людське щастѣ и воля, верхъ розуму надъ вѣровъ слѣповъ, и братерство велике, всесвѣтне, вольна праця и вольна любовь!“ Тѣлько-жъ дивно, що проявляючи такі думки крайного радикализму Франко каже, мабуть-то зъ такими змаганями єго й товаришѣвъ на землю йде „царство бже“, — дарма, що вѣнъ покликуюе до товаришѣвъ, щобъ не молили ся вже бѣльше до Бога, „бо молитва слаба ту пѣдмога, де розумнон працѣ лишъ тре“! (стор. 1—2).

Такі думки приходили Франкови ачей въ тюрмѣ, коли вѣнъ „живый у могилу зарытый, глядѣвъ на свѣтломъ облитый, на вольный, веселый той свѣтъ“ (стор. 97).

Сензаційнымъ являє ся вѣдтакъ стихъ „Каменярь“¹⁾. Тутъ оповѣдае ноеть, що єму снило ся, мабуть-то вѣнъ

¹⁾ „Дзвѣнъ“, стор. 232. Стихотворѣ „Каменярь“ надруковано въ нѣмецкѣмъ перекладѣ п. з. „Die Steinbrecher“ („Die Heimath“. Wien, 1879).

зъ тысячами товаришѣвъ стояли приковані ланцомъ зелѣзнымъ пѣдъ гранитною скалою. Они, невольники, добровѣльно взяли на себе пута, стали рабами, — „на пути поступу они стали каменярь!“ Они, „ломлять скалу, рѣвнають правдѣ пути“, але „щастѣ всѣхъ приїде ажъ по ихъ кѣсткахъ!“ — Тутъ являє ся се неимовѣрнымъ, що тї товаришѣ взяли добровѣльно на себе пута, хочачи доборотись до волѣ! Вже-жъ такї борцѣ розрываютъ пута, а не приковують себе ланцомъ пѣдъ скалою!

Менше радикальнї думки высказавъ Франко (1881—1882) у своихъ поезїяхъ, надрукованыхъ у Львѣвскому „Свѣтѣ“. Тутъ спѣває вѣнъ по-найбѣльшь думы скорбнї, кажучи, що „не виненъ вѣнъ тому, що сумно спѣває; — не радость слова его родить, — его й народа неволя — то мати тыхъ скорбныхъ думъ“ (стор. 4). Поеть зъявляє любовь для всѣхъ, „щѣ ллють свѣй пѣтъ и кровь, — для всѣхъ, котрыхъ давлять оковы“. Ба, вѣнъ каже, що „хто не любить всѣхъ братѣвъ, якъ сонце боже, всѣхъ зарѣвно, — той щиро полюбить не вмѣвъ тебе, любимая Украина!“ (стор. 25). Вѣдтакъ въ стиху „Всюды нѣвечить ся правда“ радить вѣнъ землякамъ, щобы въ сердцахъ своихъ для правды святой сильнїи збудували оплѣтъ, — щобѣ тамъ огонь негасимый чеснои мысли палили!“ (стор. 29). А вже-жъ у стиху „Картка любви“ каже поеть, що зближае ся часъ, коли, подобно ему, по догвоѣчныхъ бояхъ, мукахъ, люде прокинуть ся, гнилый розмечуть трамъ, щѣ ихъ дѣливъ, и що щиро грудь до груди, уста до устѣ притиснуть, мовъ браты приязнымъ, щирымъ словомъ заговорять, позбувшись путь незнаня, темноты й зависти и людовладства и горя“ (стор. 102). Вѣдтакъ у стихотворѣ „Филѣ“ заявляє вѣнъ, що тї догвоѣчнї боѣ будуть кровави, що „зъ милїонѣвъ серць, мовъ божїей грѣмъ, закута правда бухне и застылїи шкарлущѣ свѣта розѣрве на

нѣмъ“, — але-жь „въ кровавыхъ филъ навалѣ не згине думка, правда й добро, а краще, ширше розвѣтсья да-лѣ; — не людскости ядро здавить та буря, а суху лупину, — она пукне, а кѣлець розростесь безъ впину“ (стор. 207). Се-жь спасене людей по думцѣ поэта приѣде вѣдъ Заходу Европы. Ось-щѣ каже вѣнъ у стиху „Веснянка“ (стор. 259):

Гримить! Благодатна ся хвиля зближає,
Природу роскошна дрожь пронимає,
Жде спрагла земля плодотворной зливы,
И вѣтеръ надъ невъ пролѣтає шумливый,
И зъ заходу темная хмара летить....

Гримить!

Гримить! Тайна дрожь пронимає народы:
Либонь благодатная хвиля надходить?
Мильйоны чекають щасливои змѣны....
Тѣ хмары — плѣдной будущины тѣни,
Щѣ людскѣсть, мовь красна весна обновить....

Гримить!

Подѣбнѣй гадки про будущину людскости высказавъ Фраико въ стихотворѣ „Думы пролетарія“, вкладаючи въ уста пролетарія ось-якѣ слова до судѣвъ:

А ще скажѣте, якъ сей ладъ
Перевернути хочемъ мы?
Не збруєю, не силою
Огню, зелѣза и вѣины,
А правдою и працею
Й наукою. А якъ вѣина
Кровава понадобится,
Не наша буде въ тѣмъ вина!¹⁾

¹⁾ „З вершин і низин“. Збірник поезій Івана Франка. Львів, 1887; стор. 40.

А въ „Пѣсни будущины“ каже вѣнъ, що прийде часъ до найтяжшого бою, послѣднього, за правду й волю, та що прогнила стара будова розвалить ся¹⁾.

Тѣлько-жь самъ поетъ мабутъ не все вѣривъ въ теє, що вѣщувавъ въ „Пѣсни будущины“, коли въ однѣмъ сонетѣ ось-що сказавъ :

Смѣшний сей свѣтъ! — смѣшнѣйшій ще поетъ,
Що все въ нѣмъ хоче серіозно брати,
Що въ тѣй погоні до „невѣстныхъ метъ
Розумну думку радъ бы вѣдшукати!²⁾

Тому-то думаємо, що невдоволенє зъ сучасныхъ порядкѣвъ у свѣтѣ витворювалось въ души Франка найпаче тогдѣ, коли сидѣвъ въ тюрмѣ й коли страдавъ изъ-за наслѣдкѣвъ тои неволѣ. Тогдѣ-то вважавъ вѣнъ свѣтъ „малою горестю неробѣвъ“, — тогдѣ казавъ вѣнъ, що въ сему свѣтѣ окрѣмъ зла годѣ глядѣти правды й розуму³⁾.

Хоча-жь Франко видить у свѣтѣ тѣлько лихо й бѣду, то не вказує наглядно причинъ страшныхъ невзгодинъ. Тому-то рецензентъ збѣрника „Зъ вершинъ и низинъ“ (Григорій Цеглинскій) пише ось-що въ сѣй справѣ: „Якѣ-жь причины сего невѣдрадного стану на свѣтѣ? Правда, що якъ рѣзномордно умѣе поетъ малювати людску бѣду, такъ въ причины, бодай однои, не входить ближе. Ту встають поетѣ загальники, якъ : неволя, тьма, дармоѣдство панѣвъ-богачѣвъ, неправда и т. и. Ба, чи звертаєсь хочъ разъ поетъ до тыхъ загальныхъ причинъ людского горя зъ словомъ гуманного упомнєня, до панѣвъ, щобъ не „ссали людской крови и людского поту“, — до старшихъ, освѣченыхъ братѣвъ, щобъ занялись бездольною долею люду? Нѣ, амѣ разу! Чому? Бо вѣнъ якъ и вся теперѣшня поступова фармакологія не любить

¹⁾ ibid., стор. 61. — ²⁾ ibid, стор. 58—59. — ³⁾ ibid.

средствъ спеціальныхъ, — вѣнъ має на все средство универзальне, оденъ-одинокій чарѣвный тализманъ. — Тымъ средствомъ универзальнымъ на все людске горе есть — революція!“...¹⁾

Мы-жь додамо до сихъ слѣвъ рецензента ось-яку свою замѣтку: Правда, що теперъ є въ свѣтѣ тяжкѣ не-взгодины, але-жь се велике пытанє, чи по сподѣванѣй (поетомъ) страшнѣй катастрофѣ настане вже рай на землі? — чи „надъ обновленнымъ, щасливымъ свѣтомъ, надъ збратаными, чистыми людьми земля зацвѣте новымъ пречуднымъ цвѣтомъ“²⁾ Люде остануть ся все людьми, — вже-жь въ маленькѣй семьи нашего праотця Адама найшовъ ся Каинъ!...

Коли-жь поетъ глузувавъ изъ идеалистѣвъ и про нихъ сказавъ, що они „пѣдъ пнемъ перегнилымъ въ болотѣ гнилому вертять ся, клублять ся мовъ дрѣбнѣй черяки“³⁾, то дивнымъ дивомъ опинивъ-ся вѣнъ иногдѣ й самъ мѣжь идеалистами, якъ втихомирилась его зворушена душа, страждуща зъ-за лихолѣтя въ житю. Въ такѣмъ спокѣйномъ настрою душѣ зладивъ вѣнъ стихотворне оповѣданє „Панськѣ жарты“⁴⁾.

Идеальнымъ типомъ являє ся тутъ старенкѣй пѣпъ, не-абы-якѣй батько панциняныхъ громадянъ. Вѣнъ ставъ у себе дома вчити сѣльскихъ дѣтей и нахилати людей до тверезости. Та ба, такѣ просвѣтнѣй змаганя не вподобались пану Микуцкому, що вмѣвъ хлопѣвъ тиснути, що деръ данины безпощадно та бувало говоривъ: „Хлопъ має вмѣть орать, косити и дѣвкою въ танци носити, та „вѣрую“ та „отченашъ“, — письма не треба хлопу знати!“ (стор. 86). Се бувъ типъ пана-недолюдка за часѣвъ пан-

1) „Зоря“, 1887; стор. 241.

2) „З вершин і низин“, стор. 61.

3) *ibid.*, стор. 43. — 4) *ibid.*, стор. 76—251.

щияныхъ. „Що бувъ богачъ, громада гола — то славили паны довола, що добре господарювавъ. Неразь зимою, якъ у поли нема работы, а въ стодолѣ все зроблено й лѣсъ не тнуть, — щобъ панщины не дарувати, вѣнь каже було лѣдъ орати!“ (85). Коли-жь панъ Микуцкій довѣдавъ ся, що громадяне хочуть будувати школу та що погрядить имъ, розстати ся зъ шинкомъ, то загорѣвъ ся гнѣвомъ на попа, кажучи, що вѣнь громаду „бунтуе“. Але по сторонѣ громады стоявъ комисарь-Нѣмецъ, що панамъ добре дававъ ся въ тямки й боронивъ мужикѣвъ вѣдъ ихъ напасти. Колись-то сватавъ вѣнь дочку въ пана, „такъ ему не тѣлько вѣдказали, а ще й оказію таку ему зробили середъ гостей, що бѣдолаха мало костей втѣкаючи не поломавъ. Такъ вѣдъ тодѣ на всѣхъ панѣвъ нетайный а завзятый гнѣвъ комисарь въ своѣмъ серци мавъ“. „А бувъ вѣнь у циркулѣ сила, трохи-що старость рѣвня!“ Ажь ось оповѣтивъ вѣнь громадянъ, що цѣсарь хоче ихъ зробити вѣльными. Якъ они про се дѣзнались, то всѣ валомъ повалили на попѣвство и заявили панъ-отцеви, що хочуть на волю заслужити, та що всѣ присягнуть Богу, не пити вѣдъ нынѣ до вѣку вѣчного. Але старенькій погрядивъ имъ, выждати ще два мѣсяцѣ до нового року, бо „присяга то не жарть!“ И дѣждались громадяне того нового року. Осъ якъ гарно описуе поеть сю подѣю:

Ще сонце ясне не сходило,
 Ледво на днину зазорѣло,
 И спало въ тѣмѣ село, коли
 Зъ звѣницѣ звоны загули
 И на всеночне людъ зывали.
 Вѣдъ звонѣвъ гомону кругомъ
 Въ хатахъ будили ся, вставали,
 Немовъ зѣрки вѣконця сѣяли,
 А далѣ зъ-вѣльна повагомъ

Въ кожухахъ и шапкахъ смушковыхъ,
 Въ великихъ чоботахъ пасовыхъ
 До церкви люде потягли.
 Далеко чутно, якъ скрипить
 Замерзлый снѣгъ пѣдъ ихъ ногами
 И пара зъ вѣддыхѣвъ клубами
 Несесь, на вусахъ мовь иглы
 Понамерзали въ одну мить.
 Идутъ купками, громадками,
 Та тихо такъ, не гомонять,
 Немовъ збирають ся зъ думками
 Щось дуже важне предпринять.
 Воно й не диво: адже-жь нынѣ
 Є новый рѣкъ, присяги день!
 И наче воякъ, щѣ въ огонь
 Иде, такъ кождый тутка чує,
 Щѣ та присяга имъ зготує
 Чи-мало лиха, щѣ повиннї
 Чи-мало вражихъ силъ зломить,
 Чи-мало горя перенести,
 И панськихъ каръ, жидѣвськой мести.
 Та всѣ рѣшились будь щѣ будь
 Все вытерпѣть и грудь о грудь
 Ити, и головы зложить,
 Щѣбъ лишъ свободу заслужить (стор. 143—144).

И пришли громадяне пѣдъ церкву та побачили, щѣ
 дверѣ запертї; — вѣдъ паламаря-жь довѣдали ся, щѣ
 прилетѣвъ изъ двора атаманъ и ключѣ вѣдъ него вѣдо-
 бравъ. Тогдѣ зворушивъ ся народъ и велѣвъ дзвонити на
 трѣвогу. Ажь ось надлетѣла ватага паньскихъ посѣпакъ
 зъ нагайками! И крикнувъ атаманъ, щѣбъ усѣ розходи-
 лись, — се-жь не свято, а будна днина: панъ казавъ лю-
 дямъ и попови йти на панщину — рубати лѣсъ! Миръ

не стерпѣвъ и хотѣвъ кинутись на посѣпакъ, коли ось-
явивъ ся пѣпъ та ледве-не-ледве влагодивъ колотнечу ска-
завши ось-що :

Сли панъ намъ нынѣ наказавъ
На панщину, то видно, дѣти,
Самъ Богъ йому сю мысль пѣславъ,
Йому дозволивъ розгордѣти,
Щобъ незадовго самъ вѣнъ въ сѣти
Своєи гордости попавъ.
Такъ отъ, щѣ я сказати вамъ мушу :
Схотѣвъ панъ взяти грѣхъ на душу,
Схотѣвъ у свято рокове
Намъ церковь Божу замыкати
И насъ на панщину всѣхъ гнати, —
Най буде й такъ ! Хто поживе,
Побачить, щѣ то зъ того буде !
Мы-жь, дѣти, бунтѣвъ не робѣмъ,
И за-для панської гордынѣ
Въ додатку ще й на себе нынѣ
Грѣха тяжкого не берѣмъ !
Мы силѣ власти покорѣмъ ся
Въ покорѣ, дѣти, покажѣмъ ся
Мы достойнѣйшими, нѣжь вѣнъ ! (154—155).

Саме-тогдѣ розшалѣлась буря люта, коли мужики
ѣхали до лѣса, „та ба, сильнѣйша панська воля, нѣжь та
метѣль посередѣ поля!“ Коли глядѣ, ажъ и зъ попѣвства
ѣдутъ сани, на саняхъ пѣпъ, два атаманы й слуга. Вѣд-
такъ станули сани передѣ дворомъ, а въ брамѣ явивъ ся
Микуцкій. Вѣнъ ставъ згнушатись надѣ попомъ, щѣ мовъ
добрий пастырь иде туды, де йде и стадо. Але старень-
кій панъ-отець сказавъ ему смѣливо, щѣ въ свѣтѣ безъ
рѣзницъ усе свои границѣ має, и щѣ нѣхто такихъ гра-

ниць безкарно не переступає! (168). — Въ лѣсѣ стали люде дрова рубати; вѣдтакъ крикнувъ атаманъ, щобы пѣпъ тягнувъ дрова на купу. Та отъ, слабосильный старецъ знемѡгъ ся зовѣмъ и мовь скипка впавъ у снѣгъ зъ патыкомъ. Коли-жъ посѣпаки штуркали й пѣднимали его, то кинулись на нихъ громадяне зъ сокирами. Ажъ ось посѣпаки наче зблѣдли й понѣмѣли, та кинувшись людямъ до нѡгъ просили ихъ о пощаду. „Господь зъ вами!“ покликували они, — „щѡ робите? Хиба-жъ се мы зъ охоты власной самѣ те робимо? Хиба-жъ надъ нами не той самъ панъ, щѡ й надъ вами?“ (172). Та отъ, появивъ ся мѣжъ людьми самъ панъ и ставъ зъ нихъ глузувати, щѡ сейчасъ рвуть ся до сокиры, дарма, щѡ вѡнъ тѡлько „жартувавъ“! А вже-жъ знемагаючій пѣпъ озвавъ ся до недолюдка вѣ-останне ось-якимъ вѣщимъ словомъ:

— За жартъ той, пане,
 Я скаргу передъ Божій судъ
 Заношу; нынѣ ще тамъ стане
 Мѡй духъ, а твѡй, нѣмъ рѡкъ сей кане
 У вѣчнѡсть — то-жъ туды зазвуть!
 Добро твое вѣ злодѣйскѣи руки
 Пѣде, й слѣду не буде знать
 Твого бутя, — сыны и внуки
 Сей жартъ твѡй будуть проклинать! (178—179).

И повезли громадяне слабого панъ-отця домѡвъ: жите плыло изъ усть его струйками крови, — весь вѡнъ уже холодный ставъ и прощаючись зъ людьми прошептавъ: „Прощайте дѣти! И простѣтъ йому, — лишѣте кару Богу! корѣтъ ся тмѣ, якъ довго тьму Богъ на погибели дорогу не выведе!“

Опѣсля люде робили панщину смирно, все ждучи, щѡ то зъ всего того буде. Трохи перегода приѣхавъ

въ село староста зъ комисаромъ для слѣдства. Почали тягнути людей, та незабаромъ показалось, що староста у двѣрь не даромъ заѣхавъ: зъ паномъ бавивъ ся и полювавъ, а въ вольныхъ хвиляхъ бивъ-катувавъ хлопѣвъ и силувавъ свѣдчити на паньску корысть. Вже хлопы думали, що якъ староста пѣшле свѣй протоколъ до Львова, то запруть ихъ въ тюрьму. Ажъ ось порадивъ имъ нишкомъ комисарь, щобъ сейчасъ всю правду добре пописали й пѣслали до Львова пленипотентѣвъ вѣдъ громады. Але панъ велѣвъ пленипотентѣвъ половити, вѣдтакъ по приказу его катували ихъ и замкнули у шпихлѣрь. А хлопамъ сказавъ панъ, що теперь будуть добре знати, якъ вмѣе вѣнъ скоботати. Нехай не вѣрятъ комисаревн, котрый набрехавъ имъ, що швидко цѣсарь даруе имъ панщину. „Нѣ царь, нѣ самъ изъ неба Богъ не має права те дарувати, щѣ мое!“ гукнувъ вѣнъ гордовито.

Минула зима, якъ ось комисарь приѣхавъ въ село и прочитавъ громадѣ патентъ цѣсарекій про свободу й волю. Вѣдтакъ пѣшовъ вѣнъ у двѣрь, щобъ и Микуцкій про се дѣзнавъ ся. Але злющій панъ казавъ „шваба“ замкнути въ псарню, щобы псамъ патентъ свѣй прочитавъ! (207). Та ось тутъ кинули ся псы на бѣдного комисаря й були-бъ его зажерли, якъ бы громада такому жартовн страшному не вдѣяла кѣнця. Опѣсля комисарь просивъ людей, щобы повели его до Микуцкого, по-за-якъ за таку забавку хотѣвъ бутного пана арештувати. Але Микуцкій змѣривъ ся на него стрѣльбою и крикнувъ: „Бачишь се? Тѣкай вѣдъ мене, швабскій сыну, бо быстра кулька за хвилину тобѣ погибель принесе!“ (214—215). Дарма, що комисарь грозивъ ему арештомъ, Микуцкій кричавъ зъ наругою: „Ходи сюда! бери мя! на!“ — и разомъ зъ кожного вѣкна заблысли цѣвки стрѣльбъ. Тогдѣ заворушились громадяне й хотѣли пѣдпалити двѣрь,

та лишь на просьбу комисаря втихомирили ся. Опбсла минали они мовчки паньскій двѣръ та поставили вартовыхъ, щобъ зъ-дали двора й пана стерегли.

Ажь ось дѣждала ся громада Великодня. Поеть вкладаючи цѣле оповѣданє въ уста якогось тямущого свѣдка тыхъ „паньскихъ жартѣвъ“, описув воскресенє народне ось-якъ чудово :

Великдень! Боже мѣй великій!
 Ще якъ свѣтъ свѣтомъ, не було
 Для насъ Великодня такого!
 Вѣдъ досвѣта шумъ, гамѣръ, крики,
 Мовь муравлисько все село
 Людьми кишить. Всѣ до одного
 До церкви пруть. Якъ першій разъ
 „Христосъ воскресє“ заспѣвали,
 То всѣ мовь дѣти зарыдали,
 Ажь плачь той церквою потрясъ;
 Такъ бачилось, що вѣкъ мы ждали,
 Ажь дотерпѣлись, достраждали,
 Що вѣнъ воскресъ — посередъ насъ!
 И якосъ такъ зробилось намъ
 У душахъ легко, ясно, тихо,
 Що бачилось готовъ бувъ всякій
 Цѣлѣй земли и небесамъ
 Кричать, спѣвать: минуло лихо!
 Найзлѣйшій вороги прощались,
 Всѣ обнимались, цѣлувались,
 А звонь звонять, не стають!
 А молодь бѣгає мовь пiana,
 Кричить щѣ силы въ кождый куть:
 Нема вже панцины, нѣ пана!
 Мы вольнѣй, вольнѣй, вольнѣй всѣ!
 Ба й дѣтвора, щѣ въ старшихъ баче,

Й собѣ выгукує, неначе
Перепелята по вѣсѣ.... (219—220).

Коли громадяне стали святкувати празникъ народного воскресеня, саме-тогдѣ селомъ вели жовнѣрѣ пана Мигуцкого, звязавши єму руки. Кѣнцѣ-жѣ шнурѣвъ, щѣ оплѣтали паньскій руки, державъ гайдукъ, немовъ мужикъ, щѣ гнавъ вола на торгъ, — а по-заду всѣхъ ѣхавъ Нѣмецъ-комисарь на вѣзку. Якъ сей похѣдъ порѣвнявъ ся зъ людьми при церквѣ, то сказавъ имъ комисарь, щѣ пань-дѣдичъ иде въ гостину, пити пиво, щѣ наваривъ для себе самъ. Громадяне, побачивши Мигуцкого, мовчали, — радѣсть, жаль и страхъ мѣшали ся въ ихъ серцяхъ; вѣнъ же стоявъ, понурившись, мовъ бы почувавъ, щѣ й єго ткнувъ палець божій. Але нѣ одинъ крикъ ворожій, нѣ згѣрдный смѣхъ, анѣ проклѣнъ не вийшовъ зъ-помѣжь товпы.

И минули вже свята. Дивно було якось людямъ: вже въ робучій днѣ атаманъ не стававъ въ вѣкнѣ, не стукавъ костуромъ, не лаявъ, не гнавъ на панщину. У снѣ часомъ атаманъ ще имъ ввижавъ ся, але на явѣ все пѣшло противно. Працювали люде по поляхъ самі собѣ, — а якъ згадали, щѣ они свободнї, то спѣвали собѣ веселу пѣсню й були вдоволенї своею долею. — И повели Мигуцкого до арешту, а въ дворѣ лишилась єго недужа жѣнка зъ дѣтьми. Се-жѣ була добра людина, щѣ громадѣ неразъ въ бѣдѣ помагала, ба й свого мужа слѣзми й словами старалась вгамувати въ єго паньскихъ вытребенькахъ. Теперъ она горювала, щѣ мужъ єи попавъ ся въ тюрму, и щѣ служба розносила паньске добро. И спонукавъ вѣйтъ людей, щѣбы для неї за-дармо працювали, ажѣ доки не повернувъ бы панъ. Коли-жѣ панѣ подужала, то скликала громадянъ до двора, и за-вдяки за ихъ помѣчь угостила ихъ дружнымъ пиромъ та й ска-

зала: „Пропали вже рабы й паны! намъ треба мирно, спільно жити!“ Вѣдтакъ зглянувшись надъ нещасною панею, сказавъ їй вѣйти, що кѣлькохъ изъ громады поѣде зъ нею до комисаря, бо вѣнъ теперъ старшій въ окрузѣ, — то чей схоче пана пустити на волю.

Мѣжь-тымъ Мигуцкій сидѣвъ въ келїи тѣснѣй и темнѣй, та не мѣгъ дѣждатись нѣ слѣдства, нѣ суду. Коли-жь его разъ выпустили на прохѣдъ, то побачивъ вѣнъ комисаря, що зъ чотырма гайдуками до него наближивъ ся. Той поглянувъ на вязня насмѣшкувато, и вѣдтакъ вражений Мигуцкій, не чекаючи, що скаже комисарь, кинувъ ся на него и потрясаючи его за грудь кричавъ: „Кровопѣйце! враже! — Чи ще ты моихъ мукъ не сытъ? Коли не сытъ, такъ доконай же мене вѣдъ разу!“ (стор. 246). Тогдѣ наляканный комисарь закричавъ, щобъ его ратували, а якъ гайдуки спѣймали Мигуцкого, то гукнувъ вѣнъ: „Ану тамъ, чуйте, панъ керкермайстеръ! Bank hegaus! А коли Мигуцкій въ трѣвозѣ заявивъ, що вѣнъ шляхтичъ, то комисарь озвавъ ся: „Теперь у насъ конституція! И противъ права й противъ бука всѣ рѣвнї! Хлопцѣ! legt ihn platt! — и всыпте дваццять пять!“ — Дармо панъ пручавъ ся, кричавъ, — прийшло ся въ конституційный часъ закоштувати того, чимъ самъ колїсь такъ щедрый бувъ для громадянъ.

Вставъ Мигуцкій пришибленный, немовъ той трупъ блѣдый, — въ ярости погрожувавъ „швабови“, що сего ему не подарує, — що се буде смерть его! Тогдѣ комисарь вѣдказавъ спокѣйно, що Мигуцкій своєю шляхецкою пыхою самъ собѣ все лихо наробивъ. Вже-жь комисарь прийшовъ сюды, донести ему добру вѣсть, що хлопы прийшли зъ его жѣнкою, просити за него. Вѣдтакъ сказавъ комисарь Мигуцкому: „Идѣть же, пане, геть вѣдтѣль, и забувайте, що пропало!“

Але ті слова, що сповіщали єму волю, не вменшили єго болю, — вѣнъ заплакавъ, — за-пѣзно порушилась въ него совѣсть! Грижа и тюрма пѣдточили єго здоровлє такъ, що за радою лѣкарскою треба було шукати ратунку пѣдъ теплымъ небомъ въ Италиі. А по-за-якъ у Мигуцкоґо не було вже грошей, то ставъ єму въ пригодѣ Мошко, давнѣйшій паньскій вѣрникъ. Панъ и не спамятавъ ся, якъ контрактъ зъ жидомъ пѣдписавъ. И поки жнива ще настали, поѣхавъ вѣнъ зъ жѣнкою въ Италию. — Рѣкъ минавъ, — вернула панѣ вже вдовою, — панъ умеръ десь на чужинѣ. Опѣсля Мошко державъ село въ посесіи, а якъ ще кѣлька лѣтъ минуло, зѣбралась панѣ й десь кудись помчалась. И слѣдъ за нею замело, — а Мошко закупивъ село.

Се поетичне оповѣданє звеличивъ Г(ригорій) Ц(еглинскій) великими похвалами, написавши ось-що въ „Зорѣ“: „Паньскіѣ жарты суть окрасою не тѣлько поезіѣ Ивана Франка, але рускои поезіѣ въ загалѣ. Мы не ватувемъ ся сказати, що вѣдъ Шевченка немає красшой поемы въ литературѣ рускѣй. Пѣдъ смирною написію „оповѣданє“ крєсьє ту епична поема перворяднои красы и перворяднои цѣны. Поетъ нѣбы оповѣдає подѣю одного села, але се подѣя зъ житя цѣлого народу; єго село, се лишь спецификованый типъ цѣлого народу малорускоґо, єго терпѣня й гуманнѣсть, — се черты не одного села, а цѣлого народу. Панъ Мигуцкій — се живѣсенькій типъ всѣхъ панѣвъ зъ бл. п. часѣвъ панщиняныхъ, а типы, якъ комисарь, живѣсенькій типъ Нѣмчика, що вѣдтрученый гордою шляхтою стає на перекѣрѣ ви по сторонѣ мужика. Такого чудового типу, якъ пѣпъ-апостолъ въ „Паньскихъ жартахъ“, не було ще до-теперъ въ литературѣ нашѣй, — типу, що зрѣшись одною долею зъ народомъ, словомъ своимъ и правдою своєю наче въ рукахъ держить єго

волю, его пульсъ, его кровь!... Всѣ типы поемы: Мигуцкій, пѣпъ, комисарь, староста, — а надо все нарѣдъ, зъ котрого поеть не пѣднимае жадного въ типъ особный, а представляе всѣхъ, яко типъ громаднй, — се правдивй типы нашй, але достойнй станути побѣчь найкрасшихъ типѣвъ Гомеричныхъ "... („Зоря“, 1887; стор, 242).

Хоча-жь мы высоко цѣнимо „Панскй жарты“, то все-жь думаемо, що професоръ Цеглинскй похвалну згадку про сей твѣръ трохи „пересоливъ“. Вже-жь годѣ казати, що Франко стоить побѣчь Шевченка, — що „его типы достойнй станути побѣчь найкрасшихъ типѣвъ Гомеричныхъ“! Такому величному порѣвнаню ачей не схоче притакнути самъ Франко, по-за-якъ въ загалѣ звѣстно, що на Руси-Украинѣ нема другого Кобзаря, та що клясичнй типы Гомеровй зовсѣмъ суть вѣдмѣннй вѣдъ галицкихъ образкѣвъ.

Въ „Панскихъ жартахъ“ поеть зладивъ стихотвѣръ зъ деякими прикметами идеализму, а по-за-якъ вѣнъ попереду заявлявъ неразъ думки крайного радикализму, то вложивъ се оповѣдане въ уста мужика, самовидця тыхъ „жартѣвъ“, бо не хотѣвъ бути неконсеквентнымъ супротивъ попереднього своего свѣтогляду. Тѣлько-жь тутъ не зберѣгъ ся вѣнъ подекуды неимѣврнога складаня поетичного. Се бо хотѣвъ вѣнъ, щобъ невчений мужикъ выголосивъ довге оповѣдане про „Панскй жарты“, та щобъ прикрасивъ его гарными описами природы й поетичными образами. Такъ отже невчений мужикъ оповѣдае складно, неначе-бъ читавъ изъ книжки; — вѣнъ знае про давныхъ, маловчєныхъ попѣвъ, щѣ ихъ святили въ Холмѣ, чи въ Луцку, — вмѣе розказати про побуть Ценілевича въ Куфштайнѣ и про смерть Вишньовского на „гицлѣвскѣй горѣ“ у Львовѣ, про зруйноване Парижской Бастиль въ часѣ французской революціѣ и т. и.

Опроче замѣчаемо, що, коли вдача старенького попа-мученика є идеализована, характеристика Мигуцкогo являє ся зъображена барвами искравыми, по-за-якъ авторъ хотѣвъ представити два екстремы людскихъ змагань. Менше вдатною вважає ся характеристика Нѣмця-комисаря, котрый не-въ-мѣру мстивъ ся панови за нечесть, яку єму колись заподѣяно при сватаню паньской дочки. А вже-жь сумнѣваемо ся, чи въ тыхъ часахъ абсолютизму, коли цѣсарскій комисарь великою повагою тѣшивъ ся въ окрузѣ, могла єму лучити ся така притычина, щобъ єму середъ гостей таку „оказію“ зроблено, що „бѣдолаха втѣкаючи мало костей не поломавъ?“ Водтакъ неимовѣрною є ява єго зъ чотырма гайдуками въ арештѣ, коли хотѣвъ Мигуцкому звѣстити єго волю, та коли за напасть велѣвъ єму „всыпати“ дваццять пять букѣвъ.

Хоча-жь въ цѣлѣмъ оповѣданю добачаемо богато окрасъ поетичныхъ, то все-жь є въ йому такожь чи-мало прикметъ прозаичного писаня, зъ-за чого сей твѣръ являє ся денекуды римованою прозою. Вкѣнци запримѣчаемо, що авторъ непотрѣбно велѣвъ Нѣмцеви-комисарю користуватись дивнымъ жаріономъ, вкладаючи єму въ уста ось-якї слова й выразы: *правта* (правда), *пугувати* (будувати), *вѣттирати* (вѣдбирати), *сросумѣла* кльопа кльопа (зрозумѣли глупї хлопцы), *топра нашає* цѣсарь (добра бажаяє цѣсарь) и т. и. Хоча-жь Нѣмецъ и мѣгъ такъ говорити, то все-жь довшї єго мовы, списанїй такимъ жаріономъ, не дуже мило вражають читача, дарма, що такимъ писанемъ комичнѣсть бесѣды подекуды пѣдносить ся.

* * *

Вышу поетичну стѣйносьть має легенда „Смерть Каина“. Авторъ навязавъ єѣ до мистеріѣ Байрона „Кайнъ“, и про-те сю легенду можна вважаѣти дальшою рѣчю твору Байронового.

Въ тѣй мистеріи читаємо, що, коли Каинъ убивъ свого брата Авля, ангель звѣстивъ ему прокляте боже, зъ-за чого треба було ему втѣкачемъ блукати по землі. Ёго жѣнка и сестра вразъ, Ада, взяла зъ собою дѣти та й пошла зѣ скитальцемъ на схѣдъ вѣдъ Едему. Отже въ легендѣ Франка бачимо Каина, щѣ, вбивши свого брата, блукавъ по свѣтѣ. Ада дѣлила зъ проклятымъ чоловікомъ прокляту ёго долю. Ажъ ось разъ въ темныхъ пралѣсахъ ночували они въ скалистѣй печерѣ. Ада заснула, а Каинъ розложивъ огонь и сѣвъ по-біля него, въ поломя втопивши очи. Фантастичній сцени й явища разъ-поразъ выринали зъ огнистыхъ языкѣвъ, и ловлячи ихъ своимъ поглядомъ Каинъ немовъ здрѣмавъ ся. Сну тихого, правдивого давно-давно не знали вже ёго повѣки! А якъ настало рано, Каинъ дармо чекавъ, коли Ада встане зъ постелѣ, — бѣдна страдниця вмерла. Видѣ смерти немовъ пѣдтявъ всю ёго волю й силу, — вѣнъ сѣвъ надъ трупомъ, и весь день, всю нѣчь сидѣвъ недвижно. А на другій день знявъ ся, наносивъ въ печеру сухого листа, вкрывъ тѣло своєї дружины й камѣнемъ заваливъ вхѣдъ печеры.

Опѣсля пошовъ въ пустыню, — де? куды? по-що ёму йти? про се давно вѣнъ не думавъ. Всюды бувъ сумъ однакій, самота однака й однаке горе люте! Вѣнъ минувъ лѣсъ, коли сонце хилилось до долу. Ажъ ось на самѣмъ сукрайку, де звѣдъ неба зъ пустынею зливавъ ся, выдвигло ся щѣсь високе, рѣвне, мовъ хрусталь блискуче. Се були стѣны, котрыми обведено рай. — „То рай!“ застогнавъ Каинъ, „гнѣздо утраченого щастя, щѣ наче сонъ майнуло и пропало! То жерело безбережного горя, щѣ такъ пристало до людського роду!... (стор. 9)¹⁾. И вѣдвернувъ

¹⁾ „Смерть Каина“. Легенда Івана Франка („Літературно-наукова Бібліотека“. Книжка 3. Львів, 1889).

ся Каинъ вѣдъ Едему, щобъ геть ити, та отъ, якійсь глибокій, безмѣрный сумъ обнявъ его, — ему забажалось, ще разъ поглянути на захѣдъ, а коли минула нѣчь, то якась сила тягла его туды, де бувъ рай. Вѣнь самъ не знавъ, чого ему туды йти, — нѣчого тамъ не ждавъ, не надѣявъ ся, — а все-жь ишовъ на захѣдъ. И ось захо-дяче сонце вказало ему зновъ вчорашній видъ чудовый: хрустальнї стѣны, золотї башты, — та такъ далеко-далеко, що, бачилось, до неба було вѣ-двое ближше. Але Каинъ не жахавъ ся далекои дороги; — вѣдъ смерти брата вѣнь стѣлько лѣтъ блукавъ безъ меты, — ажъ ось першїй разъ мета ему заблїсла!

День за днемъ ишовъ вѣнь, — бачилось ему, що йшовъ може й сотнѣ лѣтъ. Врештѣ дѣйшовъ до цѣли: продроглый, хорый и нещасный станувъ Каинъ пѣдъ райскою стѣною, и отъ, першїй разъ по смерти брата вѣнь притулившись до стѣны заснувъ тои ночи. Тѣлько-жь и тогдѣ не найшовъ супокою: страшнї сны томили его всю нѣчь. А рано вставши чувъ себе ще бѣльше нещаснымъ, нѣжь доси: стѣна гладка, мовъ лѣдъ, и высоченна сягала мабуть ажъ до неба, — нѣгде не було нѣ проходу, нѣ брамы, нѣ нарѣжницъ, — рѣвно-рѣвно простягалась она, мовъ-бы весь свѣтъ на-двое хотѣла перерѣзати на вѣки вѣчнї. Въ нѣмѣй розпуцѣ бивъ вѣнь головою о ту стѣну, бивъ кулаками, грызъ зубами, поки знесилений не впавъ неначе трупъ. Три днѣ отакъ вѣнь бивъ ся; крикъ его, мовъ ревъ звѣря раненого, трѣвоживъ мертву тишу пустынь, — николи вѣнь намагавъ ся молитись, але зъ устъ его лились гордї, богохульнї речи. А далѣ втихомиривъ ся вѣнь и сказавъ: „Нехай и такъ! Проклятый я, се знаю! — кровь брата на моихъ рукахъ! Я стративъ дѣдїцтво раю!... Та за весь бѣль безмѣрный, за всѣ тї муки безъ кѣнца, що знѣсь я и зносити буду, одного лишъ бажаю, о Боже!

Дозволь лишь разъ еще, лишь на хвилину, хочь зъ-далека заглянути въ рай! "... И сквапно пошовъ вѣнъ по-узъ стѣны, але годѣ було найти вхѣдъ до раю, — стѣна тяглась мовь въ безконечну даль. Але Каинъ уже не вѣддававъ ся розпуцѣ, не клявѣ, не рвавъ ся... Вѣнъ ишовъ и йшовъ, ажъ разъ побачивъ середь пустынь высоченну, остру гору, щѣ шпильомъ купала ся въ небесному блакитѣ. Каинъ рѣшивъ ся вылѣзти на ту гору, бо дѣзнавъ ся, що для него мабуть замурована брама райска. Вѣнъ забажавъ вылѣзти на вершокъ тои горы й зъ-вѣдтамъ побачити рай.

И не довго роздумуючи пустивъ ся Каинъ въ до-рогу. По довгихъ, дуже тяжкихъ трудахъ станувъ на самѣмъ вершку: скелетъ нужденный, ранами покрытый й ледво ще живой. Але вѣнъ не спѣчнувъ, — глянувъ въ даль безмѣрну, туды, де въ пурпуровому промѣню купавъ ся величный ясный „городъ божий“. И що-жь побачивъ въ йому? — Пусто скрѣзь, лишь дерева стояли сумовито, а крѣмъ нихъ не було нѣгде анѣ живои душѣ... Та нѣ! посередъ раю, на майданѣ стояли два дерева найвысшій, — се на право — то дерево житя, а те на лѣво — дерево знаня добра й зла. Дерево житя розтрѣскано небеснымъ громомъ, але оно не рѣшилось свои живои силы; пѣдъ деревомъ же знаня клубило ся гада, а на гѣлькахъ его понависало богато плоду. Той плѣдъ блищѣвъ-манивъ, та отъ, повѣявъ вѣтеръ, и овочѣ посыпались на землю, та всѣ вѣдъ разу огнемъ розпрысли, попеломъ розсѣлись...

И бачить Каинъ далѣ: въ мглѣ рожевоѣ щось заро-илось мовь комашня. Придивлюе ся, — се люде! — се тысячѣ й миліоны людей, щѣ товплять ся на-въ-круги де-рева знаня, щѣбъ захопити хочь одну кислечку. Пото-ки-жь крови й море слѣзъ значать ихъ путь, бо всякѣй, хто вкусить того плоду, стае лютый, мовь звѣрюка, — палить, руйнуе все, мовь божевѣльный. Мѣжь-тымъ до де-

рева жита нѣхто не рве ся. На йому плодѣвъ не богато, — они заховались мѣжь листѣмъ та тернемъ, то-жь и не ласить ся нѣхто на нихъ, а якъ часомъ хто, вѣдбившись вѣдъ товпы, до сего дерева наверне ся, и вкусивши плоду чудового, почне гукати на другихъ, щобъ ишли туды, то тѣ кидають ся на него й бють та мучать его, мовъ за найтяжшу провину.

Побачивъ Каинъ и два звѣрѣ, що стояли на майданѣ: одинъ засѣвъ пѣдъ деревомъ знаня, — величный, зъ лицемъ жѣночимъ и зъ тѣломъ льва. Его обѣзли люде, мовъ бы про щось пытали, але звѣрѣ мовчавъ, и вѣдтакъ роѣ людей рвались за плѣдъ дерева знаня, и зновъ вертались до сеи потворы. А другій звѣрѣ засѣвъ пѣдъ деревомъ жита: зъ крылами дилика, зъ хвостомъ якъ пава, зъ кѣгтями орла, зъ тѣломъ хамелеона й зъ жаломъ змиѣ. Вѣнъ манивъ до себе всѣхъ, и всѣхъ вѣдводивъ вѣдъ дерева жита. А хто за нимъ на-слѣпо бѣгъ, той розбивавъ ся о камѣнь, або опинявъ ся въ тернахъ, ярахъ глибокихъ... Тому-то кричали люде, що дерево жита — се химера й брехня!

Глядѣвъ на се все Каинъ и мовъ-то ножемъ рѣзало его по сердцю. Вѣнъ закрывъ свое лице руками й скрикнувъ: „Охъ, досыть, досыть, о Боже! Не хочу бѣльшь глядѣти на сей видъ!“ Хоча-жь опѣсля пѣтъма лягла на землю й закрыла рай, то въ души Каина оставъ ся тяжкій бѣль, — вѣнъ не жалѣвъ за равмъ, — и чимъ-скорше пустивъ ся горою долѣвъ. И думавъ вѣнъ: „Такъ отъчимъ Богъ дуривъ вѣтця, мене й всѣхъ людей! — Хто-жь роздеръ на двоє жите й знане, и ворогѣвъ заклятыхъ изъ нихъ зробивъ? Чи-жь не його се дѣло? Тодѣ, коли особно въ раю вѣнъ отѣ два дерева садивъ, закимъ ще создавъ Адама, вже проклявъ його, вже назначивъ весь рѣдъ його на муку, на вѣчне горе! Бо коли знане е врагъ жита,

то по-що-жь намъ бажане знаня? — Коли хотѣвъ, щобъ мы живѣи були, чому-жь зъ-першу намъ не казавъ, по-ѣсти плодѣвъ изъ дерева житя?“... (стор. 31—32). Вѣд-такъ сказавъ собѣ Каинъ, що знане не є врагъ житя, — що оно веде къ житю, вбезпечує житє, — що жереломъ житя є чутє, любовь... А далѣ дѣйшовъ до сєи думки, що „житє мы маємъ въ собѣ, и не треба намъ въ рай тиснутись, щобъ його дѣстати“ (стор. 36). Се-жь „въ той часъ, якъ Богъ изъ раю насъ выганявъ, вѣнъ самъ у серце намъ вложивъ той рай и давъ намъ на дорогу!“

Опѣсля жалкувавъ ся Каинъ, що Богъ страшнѣи, мочуѣи покусы порозставлявъ людемъ въ дорозѣ. Осъ бо при мизернѣмъ знаню сидитъ загадка и тьма на стражи, а ту дорогу, що веде до серця, до ширѣи любви, загородила химера быстрокрыла, котра манить, и найяснѣишу правду въ привидѣ, у ману пусту змѣняє. И отъ, люде рѣжуть и мордуютъ однѣи другихъ, рыють ся въ земли, до неба рвутъ ся, плывутъ за море, шукаючи раю, щастя, супокою, — шукаючи того, що дѣишь въ серци своѣмъ, въ любви взаимнѣи можуть знайти. Вкѣнци-жь звернувъ ся Каинъ ось-якими словами до людей: „Покиньте плакати по стра-тѣ раю! Я вамъ його несу! Несу ту мудрѣсть, котра по-може вамъ його здобути, — у власныхъ сердцахъ рай новѣи створити!“ (40).

Такъ думавъ Каинъ, и зъ сердцемъ, повнымъ теплои любви до людей, приближивъ ся до села, котре розсѣлось въ тихѣи затоцѣ на паляхъ, повбиваныхъ у дно озера. Въ сѣмъ озерѣ рыбалки ловили рыбу, а супротивъ села на узберѣжю гуляла на майданѣ молодѣжь: однѣи бѣгали на взаводы, другѣи танцовали, иншѣи натягали лукъ и стрѣ-ляли до меты, — деякѣи-жь обступили старого дѣда, що брязчавъ на струнахъ и щось спѣвавъ. Каинъ бачивъ се все: сєи видъ бувъ ему сто разъ милѣишѣи, нѣжь недав-

ный привидѣ раю. Ажъ ось мѣжь дѣтьми зробивъ ся крикъ : у лука порвала ся струна. — „Дѣду! дѣду Лемехъ! направте лукъ!“ крикнувъ якійсь хлопецъ. И дѣдъ покинувъ грати й взявъ лукъ у руки. Хоча-жь вѣнъ бувъ слѣпый, то напявъ струну на роговый лукъ, вѣдтакъ сказавъ дѣтямъ, що вѣнъ ще готовъ, помѣряти ся зъ ними при стрѣльбѣ. И зрадѣли дѣти, що дѣдъ Лемехъ хотѣвъ зъ ними стрѣляти до меты. Ажъ ось побачили Каина, що наближавъ ся на край майдану. — „Горе!“ закричали дѣти, — „хтось чужій иде! — розбѣйникъ! лѣсовый дикарь! Ратуйте, дѣду!“ Здрогнувъ ся дѣдъ Лемехъ и спытавъ ся суворо, де є той дикарь? И вѣдповѣли, що вѣнъ изъ-за кедра выйшовъ та до нихъ иде. Лемехъ вложивъ тогдѣ на лукъ нову стрѣлу й выстрѣливъ. — „Стѣй! Лемехъ, стѣй!“ роздавъ ся голосъ. „Я-жь твоѣй прадѣдъ Каинъ!“ Та остра стрѣла попала Каинови прямо въ сердце. Коли-жь Лемехъ про се дѣзнавъ ся, то вжахнувъ ся, и пѣшовъ прямо туды, куды пустилъ стрѣлу, ажъ поки не спѣткнувъ ся й не впавъ на трупъ Каина. — „Се вѣнъ! се вѣнъ!“ мовъ божевѣльный скрикнувъ Лемехъ. — „Дѣти! пропали мы, пропавъ увесь нашъ рѣдъ на вѣки вѣчній! Каинъ смерть принявъ изъ моихъ рукъ!“

Незабаромъ збѣглась громада зъ села й довѣдалась вѣдъ Лемеха, що се предокъ ихъ Каинъ, проклятый Богомъ за убійство брата! И велѣвъ Лемехъ прокляте тѣло прикинути камѣнемъ, та засыпати пѣскомъ. Мѣжь-тымъ лежавъ Каинъ мовъ дитя, вколысане до сну, зъ лицемъ спокойнымъ, яснымъ, на котрому, здавалось, и по смерти тѣла ще несказана утѣха и любовь. Та швидко купою камѣня покрывъ ся трупъ...

Въ сѣй легендѣ зъобразивъ поетъ прегарно Каина въ єго величнѣмъ змаганю, побачити ще разъ бодай зъдалека утраченный рай. Ся частина стихотвору (стор. 8—25

має справдѣ високу стѣйнобѣсть художницку. Вдача Каина являє ся тутъ демоничною: природа могла его мучити, але смерть боялась его! Хоча вѣнъ убивъ свого брата, хоча клявъ Бога й себе, то все-жь являє ся вѣнъ нещаснымъ страдальцемъ, щѣ йшовъ свѣтами може й сотнѣ лѣтъ, щѣбъ тѣлько добитись до Едему й побачити ще разъ утрачений рай. А вже-жь пѣзнавъ вѣнъ вкѣнці, щѣ проклятый его голосъ не доходить до Бога. — „Самъ я виненъ, щѣ небо не вѣдповѣдає менѣ!“ промовивъ вѣнъ зъ резиінацією на свою тяжку долю.

Але-жь въ другѣй частинѣ сего твору бачимо деяке неимовѣрне складане поетичне. Поетъ каже, щѣ Каинъ станувъ на вершку горы, котра выша була вѣдъ райскои стѣны; — та-жь стѣна була такъ висока, щѣ Каинові здавалось, мабуть-то она ажъ до неба сягала! И дивнымъ дивомъ мѣгъ вѣнъ зъ такои високои горы все бачити, щѣ долѣ дѣяло ся въ раю: мѣгъ видѣти людей, щѣ горнулись до дерева знаня й житя, — ба, на звѣрю, щѣ засѣвъ пѣдъ деревомъ житя, узрѣвъ Каинъ крыла лилика, хвѣстъ павляный, кѣгтѣ орлиный, жало змїине, тѣло хамелеона! Вже-жь того всего не мѣгъ вѣнъ видѣти зъ тои высоченной горы, — се бувъ тѣлько привидѣ. Коли-жь єму таке привидѣлось, то фантастичнѣ образы не мѣгъ вѣнъ уважати дѣйностію, и про-те непотрѣбно дорѣкавъ Богу, щѣ той дуривъ Адама и всѣхъ людей. Тому-то думаємо, щѣ Байронъ у своѣй мистерїи мѣгъ Каинові въ розмовѣ его зъ Люциферомъ вложити въ уста такї докбрливї слова супротивъ творця свѣта, але у Франковѣй легендѣ переспѣвъ такои Байроновои хрїѣ являє ся неконче доладнымъ.

Опроче деклямація Каина про дерево житя й дерево знаня натякас на схолястерію, котрои не мѣгъ проявити Каинъ. Ба, въ легендѣ Франка высказує Каинъ

такій думки, котрї собѣ противорѣчать: разъ мовить, що Богъ роздеръ на-двое житє й знанє, та зробивъ зъ нихъ ворогѣвъ заклятыхъ (стор. 31), а вѣдтакъ каже, що знанє не є врагъ житя, — що оно веде къ житю (стор. 34). — Авторъ вкладає вѣдтакъ въ Каиновї уста слова, що, хто зъ плоду дерева житя вкусивъ, той прояснювавъ ся ввесь и проймавъ ся благимъ спокоємъ, та отъ, незабаромъ каже Каинъ, що жерело житя маємо въ собѣ, й що не треба намъ въ рай тиснути ся, щобъ єго дѣстати, — значить, Каинъ безъ причины нарѣкавъ на Бога, що не казавъ людямъ ѣсти плодѣвъ дерева житя. Вѣдтакъ не розумѣємо, по-що дорогу до серця загородила химера быстрокрыла, котра правду въ привидѣ, въ ману змѣняє. Вже-жъ по-переду сказано, що та химера засѣла пѣдъ деревомъ житя, дарма, що она мала-бы бѣльшь пригоже мѣсце пѣдъ деревомъ знаня.

Вкѣнци поминувши се питанє, чи слѣпый Лемехъ мѣгъ Каина вбити, чи нѣ, заявляємо, що Каинъ не мѣгъ сказати, мабуть-то чоловѣкъ лишь у своѣмъ серцю може знайти щастє, супокѣй раю, — що вѣнъ не мѣгъ учить людей, щобъ себе взаимно любили. Вже-жъ єму була ненавистна й та, котру колись любивъ бѣльшь вѣтця й матери, — єму стала нелюба єго сестра й жѣнка вразъ, коли вбивъ свого брата. Вѣдки-жъ взялась въ єго замерлѣмъ серцю снага горячої любви? — вѣдки наплыло єму на думку, стати речникомъ щирої любви, братерства братнього, коли пѣсля погляду на рай оставъ ся въ єго души „несвѣцькій, острый бѣль?“ Правда, що такою метаморфозою въ души Каина кѣнчить ся лѣгенда епизодомъ примиряючимъ, — правда, що Каинъ являє ся вкѣнци въ сьєвѣ героя-страдальця, що любовою влагоджує свое примучене серце, — але-жъ такій страдалецъ перестає бути Каиномъ, бо перетворює ся въ речника новыхъ идей нашого

часу. Коли-жъ така проповѣдь любви въ устахъ Каина здає ся намъ иллюзоричною, то справдѣ имовѣрными суть слова Люцифера, высказані въ Байроновѣй мистеріи до Каина, що дерево знаня подало людямъ одно добро, — розумъ¹⁾.

* * *

Помѣжь иншими стихотворами Франка визначує ся оповѣдане служницѣ п. з. „Сурка“ (Львѣвъ, 1890). Се коротеньке оповѣдане оцѣнивъ складно Илля Кокорудзъ („Зоря“, 1891; стор. 136). Подавши змѣсть сего гарного стихотвору, пише сей рецензентъ мѣжь иншимъ ось-що : „Въ сѣмъ артистичнѣмъ творѣ выступає передъ нашѣй очи на першѣмъ плянѣ статья бѣдной служницѣ жидѣвскои, статья оточена милымъ свѣтломъ, котре насъ вражає приємно, будить любе чувство й зъєднує нашу симпатію для Сурки. Статья Сурки, змальована авторомъ, робить зъ нашою душею то-само, що каждый правдивый твѣрць штуки: мы забуваємо на нужденнѣсть и тѣсноту щоденного житя, а переносимо ся въ сферу идеалѣвъ, вносимо ся нашими думками й чувствами високо-высоко и спонукуємо самі себе, и въ людинѣ, що займає найнижше становище въ суспѣльности, поважати тепле, глибоке, благородне й до пожертвованя готове чувство... Цѣле оповѣдане повне вельми хорошихъ, а такъ плястичныхъ и вѣрныхъ описѣвъ и докладныхъ мальовань мыслей и чувствъ душѣ, що нѣчого не дало-бъ ся вѣднати, анѣ додати безъ попсованя гармоніѣ“...

Подавши поглядъ на поетичну творчѣсть Ивана Франка згадуємо тутъ ще про сѣ три его стихотворы: 1. „Думка про Маледикта Плосколоба“. Изъ старыхъ паперѣвъ

¹⁾ Порѣвн. мистерію Гѣрдона Байрона „Каинъ“ въ перекладѣ Ивана Франка („Дрібна Бібліотека“. IV. Львѣвъ, 1879; стор. 49).

выпорпавъ Джеджаликъ. Львѡвъ, 1878¹⁾. — 2. „Идиллія“ („Зоря“, 1886; стор. 388—389)²⁾. — 3. „Прольогъ“ — выголошений С. Яновичемъ на юбилейномъ представленю руско-народного театру въ память 50-тыхъ роковинъ смерти Ивана Котляревского („Зоря“, 1888; стор. 359—360)³⁾. Въ сѣмъ стихотворѣ авторъ являє ся поетомъ-народовцемъ, котрому батькѡвскій святощъ справдѣ дорогій. Народовцемъ уважаемо его такожь въ стихотворной „Вандрѡвничѡй лѣтописи“, котру зладивъ у Львовѣ 1884. р., коли вразъ зъ рускою молодѣжю йшовъ „въ дорогу“ зъ Дрогобича ажъ до Выжницѣ. Осъ бо на хоругвѣ, щѡ на заголовномъ образку держитъ въ руцѣ молодой вандрѡвникъ, велѣвъ авторъ выписати отъ-ей слова звѣстной пѣсенѣ :

Я щасный руску матѣрь маю,
И ревный Русинъ мѡй отецъ,
Я тымъ надѣ все ся величаю,
Що-мь широко-рускій молодець!
До руской пѣсенѣ мои груди,
Ажь скаче серденько мое, —
Для руской землѣ мои труды,
Для руской вѣры серце бѣ!

Вѡдтакъ подаемо ще переглядъ важнѣйшихъ стихотворныхъ перекладѡвъ и переспѣвѡвъ Франка: 1. „Кантъ“. Мистерія въ трѡхъ дѣяхъ Гордона Байрона. („Дрѡбна Библиотека“. IV. Львѡвъ, 1879). — 2. „Фаветъ“. Тра-

1) Се в сатира на Венедикта Площаньского, бувшого редактора политической часописи „Слово“.

2) „З вершин і низин“, стор. 70—75. — Прегарный стихотворъ „Идиллія“ надруковано въ польскѡмъ перекладѣ автора въ литературной часописи „Ruch“ у Львовѣ, 1887; стор. 168—170.

3) Въ „Зорѣ“ надруковано 1890. р. „Панича“, урывокъ зъ поемы „Нове жите“, стор. 105—107.

гедія Йогана Вольфганга Гете. Часть перша. Зъ нѣмецкого переклавъ и пояснивъ...¹⁾. У Львовѣ, 1882. — 3. „Ли сѣ Микита“ — зъ нѣмецкого переробивъ... („Дзвѣнокъ“, письмо иллюстроване для дѣтей и молодежи. Львовѣ, 1890; число 3—21; и окрема вѣдбитка зъ р. 1891.)²⁾. — 4. „Пригоды Донъ Кихота“. Зъ испаньской повѣсти переробивъ Миронъ („Дзвѣнокъ“, 1891; число 2. и дальшій, — доси не докѣнчено)³⁾. — Мѣжь сими литературными працями вызначує ся найпаче перекладъ Гетового „Фавста“⁴⁾. Сей перекладъ є справдѣ окрасою нашої литературы, поза-якъ Франко въ гарнѣй, милозвучнѣй нашѣй мовѣ вмѣвъ выразити высокѣ думки величнѣй нѣмецкѣй трагедіѣ. Въ „переднѣмъ словѣ“ подає вѣнъ ось-якѣй свѣй поглядъ на Фавста: „Зъ початку трагедіѣ — ворогъ суспѣльности, при кѣнци ставъ Фавстъ борцемъ за суспѣльнѣсть. Боротьба, почата въ имени єдиницѣ стала ся боротьбою тои єдиницѣ за суспѣльнѣсть и для суспѣльности. Герой духовѣй революціѣ, Фавстъ, пѣшовъ далѣ и станувъ безмѣрно высше, нѣжь герой суспѣльно-политичнѣй революціѣ, Наполеонъ. Бо коли Наполеонъ стоить мовѣ великѣй дубѣ корѣнемъ зовсѣмъ ще въ XVIII. вѣцѣ и тѣлько величезну, тьмаву тѣнь кидає въ XIX. вѣкъ, то Фавстъ, мовѣ рѣка, хотъ жерело своє має такожь въ XVIII. вѣцѣ,

¹⁾ Меншу половину сей першої части „Фавста“ надруковано въ XIII. рочнику „Правды“ у Львовѣ, 1880. р.; стор. 1—24; 1884. р. 146—195.

²⁾ Въ нѣмецкѣмъ текстѣ сей стихотвѣръ має заголовокъ „Reineke Fuchs“. — Комична поема „Reineke Vos“ є памятникомъ долѣншно-нѣмецкѣй мовы зъ кѣнца XV. вѣву. Славный поетъ Гете переробивъ сей епичный стихотвѣръ въ мовѣ ново-горѣншно-нѣмецкѣй пѣдъ заголовкомъ „Reineke Fuchs“.

³⁾ Авторомъ испаньской повѣсти „Don Quixote“ бувъ Miguel de Cervantes Saavedra (родивъ ся 1547. р.).

⁴⁾ Франко присвятивъ перекладъ „Фавста“ Михайлови Петровичу Драгоманову.

прецѣнь найширшимъ и найглубшимъ ложискомъ плыве въ XIX. вѣцѣ. — Зъ тымъ историчнымъ значѣнемъ „Фавста“ непосредно вяже ся й его загально-людське значѣне. Анѣ наука сама собою, анѣ свободне й безжурне жить, анѣ почести, нѣ слава, — нѣчо те не може ущасливити чоловѣка, якъ довго той чоловѣкъ все и всюды має на оцѣ тѣлько себе самого. Ажъ коли вѣнь всѣ свои здобутки, всю свою силу поверне на працю около ущасливленя другихъ,... тодѣ чоловѣкъ може бути щасливимъ. Ся велика правда, котрою завершуе ся „Фавст“, надае тому творови ще й теперь, въ нашъ вѣкъ, живу революційну силу. Вѣнь не то, що не застарѣлый для насъ и по идеямъ, але противно, може и въ тѣмъ зглядѣ — не згадуючи про незрѣвану поетичну красоту — служити намъ на довго ще взѣрцемъ и провѣдникомъ“ (стор. X—XI).

* * *

Слѣдуе вѣдтакъ поглядѣ на повѣсти й новелѣ Ивана Франка. Ось и онн:

1. „Петрѣ и Добощуки.“ Повѣсть Джеджалика въ трехъ частяхъ („Другъ“. Письмо для белетристики и науки. Львѣвъ, 1875; стор. 441. 465. 490. 514. 537. 561; — *ibid.* 1876; стор. 6. 19. 38. 53. 67, 88. 100. 134. 151. 161. 197. 217. 262. 281. 294. 305).

2. „Два приятелѣ“. Оповѣдане Джеджалика („Днѣстрянка.“ Альманахъ зъ календаромъ на рѣкъ 1877. У Львовѣ, 1876; стор. 22—32. — „Въ потѣ чола“. Образки зъ жита робучого люду. Львѣвъ, 1890; стор. 12—22)

3. „Лесишина челядь“ — Джеджалика („Днѣстрянка“, стор. 57—64. — „Въ потѣ чола“, стор. 1—12).

4. „Бориславъ“. Картины зъ жита пѣдгѣрского народа. I. Рѣчникъ („Другъ“, 1877; стор. 1—7; 17—18). — II. На роботѣ (*ibid.*, стор. 18—23; 36—38). — III. На-

вернений грѣшникъ (ibid., стор. 38—45; 66—74; 93—105).
— Въ окремої водбитѣ явилися сѣ три картины у Львовѣ р. 1877. п. з. „Письма Ивана Франка“. II.

5. „Патріотичнї порывы“ (Громадськїй Другъ“. Львовѣ, 1878; № I; стор. 2—6).

6. „Voа constrictor“. Повѣсть („Громадськїй Другъ“, 1878; № II; стор. 98—109; — „Дзвѣнь“, 1878; стор. 187—202; — „Молоть“, 1878; стор. 39—62. — У-друге надруковано сю повѣсть въ Библиотецѣ „Зорѣ“ у Львовѣ, 1884. р.).

7. „О ловець“. Зъ моихъ споминокъ. Ескизъ Руслана („Правда“, рѣкъ XII. Львовѣ, 1879; стор. 762—773. — „Галицкї образки“ Ивана Франка въ руско-украиньскѣй Библиотецѣ [№ 12]. Евгенїя Олесницкого. Львовѣ, 1885; стор. 26—48. — „Въ потѣ чола“, стор. 42—55).

8. „На днѣ“. Суспѣльно-психологїчна студїя. („Дрѣбна Библиотека“. Львовѣ 1880; книжка XIV. — „Въ потѣ чола“, стор. 62—120).

9. „Добры заробокъ“. Оповѣданє Руслана („Свѣтъ“. Львовѣ, 1881; стор. 44—46. — „Въ потѣ чола“, стор. 139—145).

10. „Бориславъ смѣе ся“. („Свѣтъ“, 1881; стор. 1. 21. 41. 61. 81. 99. 119. 139. 163. 185; — 1882; стор. 211. 231. 253. 277. 309).

11. „Слимакъ“ — Мирона („Календарь товариства Просвѣта“ на рѣкъ 1882; стор. 27—39. — „Въ потѣ чола“, стор. 130—139).

12. „Циганы“. Ескизъ Мирона („Дѣло“. Львовѣ 1882; число 86. 87. — „Въ потѣ чола“, стор. 167—179. — перероблено 1887. р.)

13. „Грицева шкѣльна наука“ — Мирона („Дѣло“, 1883; ч. 40. — „Галицкї образки“; стор. 14—25. — „Въ потѣ чола“, стор. 35—42).

14. „Захаръ Беркутъ“. Образъ громадского жителя карпатской Руси въ XIII. вѣцѣ („Зоря“. Львѣвъ, 1883; стор. 97. 117. 133. 149. 169. 185. 205. 221. 237. — Въ окремой вѣдбитцѣ явилась сея повѣсть накладомъ редакціи „Зорѣ“ у Львѣвъ 1883 р.).

15. „Мавка“. Лѣтна казочка Мирона („Зоря“, 1883; стор. 322—324).

16. „По єдинокъ“. Зимова казка Мирона (ibid., стор. 339—340).

17. „Самъ собѣ виненъ“ („Иллюстрированный календаръ товариства Просвѣта“ на рѣкъ 1884; стор. 1—10. — „Въ потѣ чола“, стор. 120—130).

18. „Исторія моєи сѣчкари“ — Руслана („Иллюстр. календаръ тов. Просвѣта“, 1884; стор. 10—16. — „Въ потѣ чола“, стор. 159—166).

19. Лѣсы и пасовиска — Мирона. Оповѣданє бувшого плєнипотєнта („Иллюстр. календаръ тов. Просвѣта“, 1884; стор. 24—35. — „Въ потѣ чола“, стор. 179—190).

20. „Ви льгельмъ Тель.“ Новєля Мирона („Зоря“, 1884; стор. 1—3).

21. „Schönschreiben“ — Мирона (ibid., стор. 9—11. — „Галицкїи образки“, стор. 49—58. — „Въ потѣ чола“, стор. 56—61).

22. Хлопєська комісія. Оповѣданє („Зоря“, 1884; стор. 25—27; 32—35. — „Въ потѣ чола“, стор. 145—158).

23. „Пироги зъ черницями“ — Мирона („Дѣло“, 1884; число 47).

24. „Малый Миронъ“ („Галицкїи образки“; стор. 3—13. — „Въ потѣ чола“, стор. 28—35)¹⁾.

¹⁾ Новєль „Schönschreiben“ и „Малый Миронъ“ написавъ Франко въ 1879. р.

25. „Довбанюкъ“. Оповѣдане („Зоря“, 1886; стор. 105—107. — „Въ потѣ чола“, стор. 190—198).
26. „Місія“ („Ватра“. Стрый, 1887; стор. 63—90).
27. „Яць Зелепуга“. Образокъ зъ Бориславско-го житя („Зоря“ 1887; стор. 291—294; 311—314; 327—329; 390—394; 410—412).
28. „Домашній промысль“. Оповѣдане („Товаришь“. Письмо литературно-наукове. Ч. I. Львѣвъ, 1888; стор. 3—13. — „Въ потѣ чола“, стор. 198—207).
29. „Гава“. Образокъ зъ житя пѣкарпатекого народу (выдане товариства „Просвѣта“. Число 110. Львѣвъ, 1888).
30. „Чума“. („Зоря“, 1889; стор. 209—213; 237—243; 277—278).
31. „На лонѣ природы“. („Зоря“, 1890, стор. 1—4).
32. „До свѣтла“! Оповѣдане арештанта (*ibid.*, стор. 17—21; 33—36; — „Въ потѣ чола“, стор. 267—288).
33. „Гава и Вовкунъ“. („Зоря“, 1890; стор. 49—53).
34. „Борисъ Грабъ“ (*ibid.*, стор. 135—137).
35. „Геній“ (*ibid.*, стор. 183—186).
36. „Муляръ“ („Въ потѣ чола“, стор. 22—28)¹⁾.
37. „Манипулянтка“ (*ibid.* стор. 207—266).
38. „Мѣжь добрыми людьми“. Оповѣдане (*ibid.*, стор. 289—309).
39. „Гершко Гольдмахеръ“ („Иллюстр. календарь тов. Просвѣта“, 1891; стор. 2—9),
40. „Безъ працѣ“. Казка („Зоря“, 1891; стор. 287—292; 309—311; 329—334; 349—351; 367—371).

¹⁾ Повѣстку „Муляръ“ написавъ авторъ въ 1878. р.

41. „Якъ Русинъ товкъ ся по тамтѣмъ свѣтѣ“ („Хлѣборобъ“. Письмо политичне, литературне и наукове для рускихъ селянъ и мѣщанъ“. Львѣвъ, 1891; стор. 13—14; 19—21; 30—32)¹⁾.

Крѣмъ сихъ повѣстей и новель написавъ Франко ще „Казку про добробытѣ“ („Народѣ“, органъ руско-украинской радикальной партіи“. Львѣвъ, 1890; стор. 18—20), — байку „Свиня“ (ibid., стор. 126—128) и казку „Якъ Згода дѣмъ будувала“ (ibid., стор. 146—149).

* * *

Въ писаню першой своей повѣсти „Петрѣвъ и Добошукъ“ проявивъ Франко напрямъ романтично-національный, зъобразивши Олексу Добоша въ сьавѣ вельми фантастичнѣмъ. Авторъ розказує, що сей славный опришокъ зѣ своими товаришами заграбивъ замокъ воеводы Шепетиньского, и що взявъ зъ собою маленьку єго внучку Мильцю. Се-жь була мечь ватажка, по-заякъ сынъ воеводы выкравъ бувъ Олесю Добоша и заподѣявъ ѣй нечестъ. Вѣдтакъ Добошъ вѣддавъ Мильцю пасѣчникови Семіонову въ Тухольщинѣ, а коли она выросла гарною дѣвчиною, то по смерти своей жѣнки оженивъ ся вѣнъ изъ внучкою того польского воеводы. А вже-жь „зъ упадкомъ Польщѣ скѣнчилось єго капитанство“ и вѣнъ тынявъ ся въ жебрачѣй одежи по вѣмъ усюдамъ. Коли-жь пасѣчникъ умеръ, то Мильця, боячися нападу цѣсарекихъ стражниковѣвъ, втѣкла зъ маленькимъ своимъ сыномъ и нашла захистъ у корчмѣ жида Бляйберга. Тогдѣ-то взяла она зъ собою такожъ псалтыру Семіона, въ котрѣй на останнѣй сторонѣ зберегались

¹⁾ Богато изъ тыхъ повѣстей и новель надруковано й въ польскѣмъ перекладѣ. Гляди „Исторію литературы руской“, III, 2; стор. 931. 933. 934. 935.

якѣсь записки. Та незабаромъ Мильця умерла въ корчмѣ и жидь дѣзнавшись, що се була жѣнка опришка Добоша, поховавъ єѣ вразѣ изъ току псалтырою и такожь свою мертво-вроджену дитину въ печерѣ близъ Розгѣрча. Такъ отже Бляйбергъ ставъ батькомъ Добошевого сына. Та отъ, недалеко вѣдъ той печеры скривъ бувъ Добошь частину своихъ скарбѣвъ. Коли-жь опѣсля опришокъ Невеличкій шукавъ тыхъ скарбѣвъ, то попавъ ся въ ту печеру, де поховано Мильцю и дѣзнавъ ся зъ записокъ въ псалтырѣ, що жидокъ Изакъ, котрого Бляйбергъ назвавъ своимъ сыномъ, є сыномъ Добоша.

Мѣжь-тымъ Добошь передавъ свои скарбы Петрѣви, що въ єго ватазѣ бувъ колись атаманомъ, и що намовивъ свого ватажка, залишити розбоѣ та „уживати забранихъ грошей на добро народу“. И звязавъ ся Петрѣй присягою, стерегти Добошевыхъ грошей. Ся присяга вязала єго, старати ся о примиренѣ Петрѣвѣвъ зъ Добошуками, бо ажъ тогдѣ прийшла-бъ пора до спѣльного дѣланя для добра народу. И отъ, внукъ того Петрѣя, Кирило, „хотѣвъ бачити щасливу, славу, могучу Русь“. Вѣнъ бажавъ, щобъ „за Добошеви грошѣ вносили ся народнѣ школы, пѣносила ся працююча кляса, виробляла ся руска интелитенція“¹⁾. Тому-то посылавъ вѣнъ до школы зѣ своимъ сыномъ Андрѣемъ такожь обохъ сынѣвъ Олексы Добошука, Ленька и Сенька. Але Добошукъ домагавъ ся звороту дѣдовскихъ скарбѣвъ, а коли Кирило Петрѣй не мѣгъ вволити єго волѣ, то сердце єго запалало страшною пѣмстою противъ Петрѣвѣвъ.

Петрѣй живѣ въ Перегиньску. Сынъ єго Андрѣй полюбивъ тутъ гарну Олесю, дочку Батлана, богатого полевого въ громадѣ. Сей-то тямущѣй молодикъ хотѣвъ

¹⁾ „Другъ“, 1875; стор. 456.

примирити Добошукѡвъ зъ Петрѣями, и про-те пѡшовши разъ въ Добошукѡвку, подававъ Олексъ руку до згоды, Але Добошукъ вѡдказавъ, що згода буде тогдѣ, коли Петрѣй вѡддадутъ скарбы. Вѡдтакъ ставъ вѡнъ мучити Андрѣя, хотячи дѡзнатись, де зберегають ся Добошевѣ грошѣ. Коли-жь Андрѣй мимо страшныхъ мукъ не хотѣвъ зрадити тайны, то Добошукъ завѣсивъ его на гакъ на полѣнѣ, котре всунувъ мѣжь колѣна, привязанѣ до рукъ. Опѡсля заперъ вѡнъ дверѣ й выйшовъ изъ хаты.

Тымъ часомъ сыны Добошука, Ленько й Сенько, вкрали частину скарбѡвъ свого прадѣда, а якъ стражники переловили ихъ на граници, то Петрѣй сказавъ въ судѣ на Угорщинѣ, що грошѣ знайшли ся, зъ-за чого обохъ тыхъ опришкѡвъ пущено на волю. Коли-жь Петрѣй вертавъ ся домѡвъ, то Олекса зъ ватагою зловили его и звязавши мучили страшно на Глухомъ Островѣ, тому-що вѡнъ не хотѣвъ сказати, де скривае ся золото и срѣбло Добоша. Потѡмъ Ленько й Сенько пѡшли въ хату, де мучивъ ся Андрѣй, и стали говорити, що треба имъ обомъ залюбити ся въ ту „цяцю“, котру любить ось-той; що тутъ мовъ образокъ висить на стѣнѣ. Не-щасный Андрѣй чувъ сѣ слова, — вѡнъ бачивъ, що Олеся мусить впасти въ сѣть, заставлену зъ дѣвольскою штукою, — сердце его мучила цѣла сила любви й побѡльшала его физичнѣ муки¹⁾. И повелось Ленькови й Сенькови закликати Олесю, здуривши еѣ, що нѣбы-то кличуть еѣ Андрѣй и его батько. Вѡдтакъ оба Добошуки вели еѣ до Глухого Острова, де мучено Петрѣя. Але Олеся втѣкла и втопила ся въ Быстрици.

Дивнымъ дивомъ дѣдови Добошука не судилось ще вмирати. Авторъ розказуе, що вѡнъ бувъ ктитормъ Го-

¹⁾ „Другъ“, 1876; стор. 56.

шівського монастиря, и що каючись за давнїйшї свої злочини, поставивъ собі метою, „пѣднати и просвѣтити нарѣдъ“¹⁾. Скарбы его мали послужити до великого дѣла, — до подвигненя народу. Коли-жь разъ о пѣвночи игуменъ Методїй и библиотекаръ Спиридонъ сидѣли въ библиотечной сали, то скрытыми дверми ввѣйшовъ старый велить, котрый заявивъ, що вѣнъ Олекса Добошь, „ославленный колись капитанъ опришкѣвъ“, щѣ ще передъ вѣсѣмдесяти чотырма роками скрывъ ся въ сѣй сали „передъ постыдною смертію“. Теперь просивъ игумена, щобъ его выповѣдавъ, бо ему здавалось, що вже небавомъ умре.

Той-то старый Добошь жие мовъ въ зачарованѣмъ свѣтѣ, — вѣнъ уважае ся духомъ-сторожемъ Петрѣвѣвъ. Молячись на-вколѣнкахъ на Чорной Горѣ являе ся вѣнъ въ одну мить помѣчникомъ Андрѣя въ небезпечныхъ ситуаціяхъ житя и вѣдтакъ освободжуе его зъ муки-неволи въ хатѣ Олексы. Его-жь сынъ находить захистъ въ хатѣ Кирила Петрѣя и вразъ зѣ своєю жѣнкою Горпиною клене-проклинае своихъ сынѣвъ Олексу й Демка. Уже-жь Горпина веде цѣсарскихъ стражникѣвъ на розбишацку ватагу и зъ ея рукъ высвободжуе Петрѣя; — вѣдтакъ еи чоловікъ иде въ ночи пѣдъ хаты Олексы й Демка, и привязавши зачѣпки дверей пѣдпалуе обѣ хаты. Але Демко высаджуе дверѣ и страшно бе-побивае пѣдпалаяча, не знаючи, що се его батько. Вмираючи старецъ проклинае Демка й Олексу — и отъ, прибѣгае Горпина и въ мерци пѣзнае свого чоловіка. Мѣжь-тымъ стражники вяжуть Добошукѣвъ та ихъ сынѣвъ. Ажь ось являе ся Олекса Добошь и каже: „Внуки й правнуки! мое страдане нынѣ кѣнчить ся, а ваше зачинае ся!“ И саме-тогдѣ вмирае сей старезный велить.

¹⁾ ibid., 1875; стор. 525.

Хоча-жь Андрѣй жалувавъ за Олесею, щó втопилась въ Быстрици, то трохи-перегода ставъ бувати въ аристократичныхъ домахъ. Вѣнь бавивъ ся въ панича, а по-за-якъ розбѣйшлась чутка, щó ему мали дѣстатись скарбы батькѣвскѣ, то задовжена графиня Кралиньска бажала, щобъ вѣнь оженивъ ся зъ еи дочкою Дозею. И справдѣ одруживъ ся Андрѣй зъ сею панною, та не мѣгъ дѣйти до путя въ житю своѣмъ зъ вѣтреницею. Ему стававъ неразъ въ пригодѣ Изакъ Бляйбергъ, котрый, якъ сказано, бувъ сыномъ Олексы Добоша. Але-жь Изакъ не знавъ про се, и бувъ душею збору „чесныхъ и ученыхъ жидѣвъ“, щó були зѣхались на раду въ Жидачевѣ, щобы пѣднести свою народнѣсть. Въ промовѣ своѣй до жидѣвъ сказавъ вѣнь, щó „часъ уже обдумати способы, якими могли-бъ они стати ся не пявками того народа, котрый ихъ живить, але его братьми й бодай матеріальными помѣчниками!“¹⁾ Мѣжь-тымъ оба Добошукы, Ленько й Сенько, шукали безъ вину скарбѣвъ своего прадѣда, и зайшовши разъ въ погребъ Петрѣя, вбили сего противника своего роду, одначе нѣчого не знайшли. Зъ того-жь погребу можъ було пѣдземнымъ хѣдникомъ зайти ажъ на Чорну Гору, де въ печерѣ скрывались тѣ скарбы.

Трохи зъ-годомъ Олекса Добошукъ лежавъ недужій на полонинѣ въ колибѣ дѣда Макенма. Вѣдбувши кару въ вязници не мѣгъ вѣнь прийти до давныхъ силъ. Ажъ ось напала на него якась мара и стала его мучити. Олекса, добувши останнихъ силъ, задусивъ напасника. Якъ прийшли Ленько й Сенько, то застали страшно покалѣченѣ два трупы: одинъ бувъ отецъ обохъ сихъ Добошукѣвъ, а другій — Демко, котрый збожеволѣвши напавъ бувъ на Олексу.

¹⁾ *ibid.*, 1876; стор. 218.

А вже-жъ Ленькови й Сенькови повелось таки по довгихъ заходахъ добитись до печеры, въ котро́й скрывались скарбы Добошеви́. Вже захопили они тѣ скарбы й скрывши ихъ хотѣли йти въ Молдаву. Але-жъ надбѣгли люде зъ жандармами: Сенька поцѣливъ хтось въ саме сердце, а Ленько впавъ въ пропасть изъ вершка Чорной Горы. Добушеви́ скарбы пропали!

Наставъ ро́къ 1866. У Львовѣ зѣ́хали ся деякі шко́льні товаришѣ Андрѣя та зѣбрались передъ Народнымъ Домомъ. Въ сѣмъ зборѣ бувъ такожъ Иза́къ Бляйбергъ. Во́нъ бувъ охрестивъ ся въ Гошѳвскѣмъ монастырѣ, и во́дъ коли ставъ читати набожнѣ книжки й житя святыхъ, нахиливъ ся що-разъ бѣльше до мистицизму. Коли-жъ Андрѣй по втратѣ скарбѣвъ не мо́гъ успокоитись, то Бляйбергъ говоривъ ему: „Не Добошевыми грѣшми, но власными силами — власною працею треба двигати намъ наро́дъ, — и лишъ такє дѣло поблагословить Богъ!“ И отъ, товаришѣ стояли передъ Народнымъ Домомъ, а Бляйбергъ-Добошукъ поглянувши на золотого льва, що спинає ся на скалу, сказавъ емфатично: „Не левъ и скала наша хоруговь! — наша хоруговь — плугъ и книга! Плугъ то наша сила, — книга, просвѣта, то наша будучнѣсть!“ — И по́шли товаришѣ на высокѣй замокъ, де Бляйбергъ-Добошукъ до нихъ осьякъ озавъ ся: „...На сѣмъ мѣсци, панове, нынѣ присягнѣтъ, що посвятите всѣ свои силы, щобы не лишъ самѣ дѣлати, кѣлько можна, для по́днесеня сего народа, — но й щобы збирати для него що-разъ бѣльше новыхъ дѣлательвѣ! А мы оба (се-бѣ-то Бляйбергъ и Андрѣй) присягаємъ вамъ, що не спочинемъ и хвилѣ, — и по́демъ по селахъ, живымъ словомъ покрѣпляти бѣдныхъ братѣвъ въ нуждѣ, и розносити межи нихъ науку и свѣтло!... Не спочинемъ, сли Богъ житя продовжитъ, ажъ

заложенихъ буде тысяча читалень, завязанихъ тысяча товариствъ стремезливости, збудованихъ тысяча шкѣль и шпихлѣрѣвъ громадскихъ, — ажь тысяча жидѣвъ-лихварѣвъ та арендарѣвъ опуститъ нашъ край! "...¹⁾ — Почувши сѣ слова всѣ присутнїи присягли, що присвятятъ всѣ свои труды въ хосенъ темныхъ-незрячихъ братѣвъ.

Про сю повѣсть пише самъ авторъ, що вѣнъ „розпочавъ сѣ пѣдъ вражѣнемъ фантастичныхъ оповѣданъ К. А. Гофмана, а кѣнчивъ уже по-троха въ иншѣмъ дусѣ (при кѣнци пѣднесена важнѣсть читалень и спѣлокъ господарскихъ)²⁾. Хоча-жь авторъ въ кѣнци повѣсти спѣмнувъ про охоту Бляйберга-Добошука й Андрѣя Петрѣя до просвѣтныхъ и суспѣльно-економичныхъ змаганъ, то все-жь въ цѣлѣмъ творѣ бачимо якїйсъ зачарований свѣтъ, котрому не можуть надати прикметъ дѣйсности вставленїи эпизоды, по-за-якъ деякїи зъ нихъ, примѣромъ оповѣдане про польскихъ повстанцѣвъ, мало суть при-стѣбнїи до дѣвъ головної. Въ сѣй-то повѣсти бачимо не-наче въ калейдоскопѣ безперерывну змѣну драстичныхъ образкѣвъ, котрїи укладають ся побѣчь себе безъ систематичного перегляду. Видно, що молоденькїи авторъ не мѣгъ въ тѣснихъ рамкахъ помѣстити просторои картины, тому-то бачимо на нѣй чи-мало згнѣбѣвъ, и вѣдтакъ малюнки однихъ осѣбъ прикрывають иншїи типы, мѣжь-тымъ коли панорама образа являє ся то въ тѣмавѣй тѣни, то въ искравѣмъ свѣтлѣ. А вже-жь романтичнѣсть, ба й мистицизмъ можуть ту звеличитись справдѣшнимъ трїумфомъ! Не вагуємо ся сказати, що й въ драматичнѣмъ творѣ Федьковича „Довбушь“, котрый подавъ Франкови не одинъ мотивъ до написаня сєи повѣсти, не добачаємо

¹⁾ *ibid*, стор. 312.

²⁾ „В потї чола“, стор. IX.

стільки зразків фантастичного твору, скільки їх знаходимо в Петрівях і Добошуках¹⁾). Вкінці не можемо порозуміти, яким способом Бляйберг-Добошь, що попав в мистицизм, міг проявляти думки суспільно-національні?

А вже-ж в житю екстремі стикають ся між собою. Так і Франко з крайного романтика став реалістом. Ще того-ж року, коли написав більшу половину повісти „Петрів і Добошуки“, надруковано в „Дністрянці“ его оповідання „Два приятелі“ и „Лесишина челядь“²⁾, а в 1877. р. поміщено в „Друзі“ три картини з життя підгірського народа п. з. „Борислав“.

В переднім слові до сих картин автор не тільки жалів для того, що робітники в Бориславі тяжко бідують, тратять сили й здоровле, але й натякнув на се, що сі люде ледащать „під зглядом моральним“. Ось и его слова: „Сли де у нас, то певно в Бориславі найсильніше заступлена кляса робітника, — а нужда, трата сил и здоровля, ледащине тих людей під зглядом моральним, найгрізніше и найголосніше вщують, що може стати ся з наших хлѣборобів в протягу яких-де двох десятків лѣт, коли достача поля, хлѣба й грошей, коли наслідки всьляких хиб тепершнього суспільного устрою змусять их ити на роботу фабричну, продавати своє здоровле и свою силу за нужденне пропитанє... Борислав высысає вздовж и вширь всь сусідні села, — пожирає молоде покоління, лѣсы, чась, здоровле и моральність цѣлых громад, цѣ-

¹⁾ Про „Довбуша“ Федьковича гляди „Исторію литературы рускои“, II, 2; стор. 641—644.

²⁾ Про сі оба оповідання скажемо дещо при погляді на цикл повістей и новел, надрукованих в збірці „В поті чола“.

лыхъ масъ "... („Письма Ивана Франка“. II. „Бориславъ“ — Вступне слово, стор. 35—36).

Въ першій Бориславскій картинѣ п. з. „Р ô п н и к ъ“ змалювавъ авторъ Ивана, сына богатыхъ батькѣвъ, еди-нака, котрый, якъ пѣдрѣсь, бѣльше для забавы, нѣжь для заробку, почавъ зъ другими ходити до Борислава. Тутъ кинувъ ся вѣнъ у виръ тыхъ шумныхъ пѣतिकъ, легкодушныхъ бесѣдъ та рѣзныхъ „оргій“, „якими неодну щирю душу селяньску заразила Бориславска цивилизація“ (стор. 45). Коли вѣнъ разъ пьяный пѣзно въ ночи вернувъ домѣвъ и положивъ ся спати въ стодолѣ на соломѣ, то забувъ, що въ зубахъ у него була люлька закурена, й заснувъ твердо. Прохопивъ ся ажъ тогдѣ, коли солома, на котрѣй спавъ, запалала поломямъ. Згорѣли стодола, стайня, хата й хлѣвы зъ худобою. Невдовзѣ померли й батьки зъ грызоты. Тогдѣ Иванъ продавъ батькѣвшину и забравъ ся зъ села. Нѣхто не жалувавъ за нимъ, а не одинъ говоривъ: „Не вартъ поганецъ, щобы й его кости свята земля приняла!“ Та найшла ся щира дѣвчина Фрузя, що его щиро полюбила. Коли довѣдалась, що Иванъ въ Бориславѣ занедужавъ, то покинула батька й матѣрь и пѣшла за нимъ, щобъ допильнувати его въ недузѣ. Въ Бориславѣ знайшла она собѣ роботу, а по-за-якъ гѣрко бѣдувала, то Иванъ поквапивъ ся, заломогти сѣ чимъ-тымъ на-разѣ. Але-жь Иванова заломога стала пещастемъ для бѣднои дѣвчины. Вѣнъ гадавъ собѣ теперь, що вже йъ вѣддичивъ ся, и тымъ зможе передъ собою выправдати остыгаючу любовь. Вѣдтакъ ставъ водити ся зъ круглолицю Ганкою та й забувавъ про Фрузю. Тому-то нещасна дѣвчина стала задумуватись и цѣлыми годинами туманѣла безъ памяти въ своѣй „цюпцѣ“, де ночували робѣтники, и де молоденькимъ дѣвчатамъ „напасники вѣдбирали тото, чого не куплять нѣякѣ. скарбы, — добру

честь и дѣвичу невинность“ (стор. 40)¹⁾. Трохи зъ-годомъ найшлась у Фрузѣ дитинка, и отъ, бѣдна мати, не зважаючи на свое знесиле, убрала ся гарно й взявши сынка на руки, поволѣклась до тои хатки, де живѣ Иванъ. Въ углѣ сѣней за Ивановыми дверми сѣла собѣ Фрузя, тучлячи до грудей дитятко. Нещасна Фрузя дожидала тутки своего Ивана, котрый забавляѣ ся зъ товаришами. — Прийшовъ Иванъ та заставъ Фрузю вже неживою. Тогдѣ-то стямивъ ся вѣнъ у своѣмъ безголовю. „Давна, чиста любовь вернула, — та по невчасѣ. Не стало тои, щѣ посвятила ему свое жите, — не стало Фрузѣ!“ И вѣдъ того дня постановивъ вѣнъ, зачати инше жите, — вѣддати ся роботѣ, та не для себе, а для своєї дитинки. Ще цѣлу зиму пробуѣ вѣнъ у Бориславѣ, працюючи безъ перестанку й пильнуючи маленького Андрѣйка. Вѣдтакъ зъ весною пѣшовъ въ горы, де его нѣхто не знаѣ, и на маленькѣмъ куснику ґрунту ставъ тямущимъ господаремъ.

Изъ сеи повѣстки можѣ дѣзнатись, щѣ авторови зосѣмъ не вподобалось фабрицке жите робочихъ людей въ Бориславѣ, де занапашуѣ ся здоровле и моральность цѣлыхъ громадъ. Ёго идеаломъ було тихе, трудяще жите на сѣльскѣмъ газдѣвствѣ „въ щасливѣмъ Пѣдгѣрю“.

Въ другѣй картинѣ „На роботѣ“ вкладаѣ авторъ въ уста рѣпника оповѣданѣ про жите й долю робѣтничѣвъ въ Бориславѣ. Сесея картина маѣ велику стѣйность художницку, зъ-за чого вважаѣ ся она однимъ зъ наилучшихъ творѣвъ Ивана Франка.

Менше вдатною ѣ третя картина „Наверненый грѣшникъ“. Авторъ зѣобразивъ тутъ Василя Пѣвторака, щѣ своего часу бувъ одинъ изъ найбогатшихъ газдѣвъ

¹⁾ „Письма Ивана Франка“. II. „Бориславъ“. Картины зъ жита пѣдгѣрского народа (Передрукъ зъ „Друга“). Львѣвъ, 1877.

на весь Бориславъ, та щѣ при помочи трѣохъ своихъ сынѣвъ хотѣвъ докопатись до кипячки на своѣмъ ґрунтѣ. Саме въ ту пору починали жидаы добувати кипячки. Стали они скуповувати ґрунты, наймати робѣтниківъ и копати ямы. И отъ, „кипячка показуе ся, грошѣ плынуть у жидѣвскѣй кишенѣ... Продають газды частку за часткою, — день-у-день видимо бѣднѣють.“ А вже-жь Пѣвторакъ не хотѣвъ продати жидамъ нѣ кусника землѣ. Тогдѣ-то деякѣ Бориславцѣ почали рыти-копати свои ґрунты. Та не було въ нихъ готового гроша, щобы найняти робѣтниківъ. Приходило ся самымъ копати, — та не споро йшла робота, — не живо наплывавъ зыскъ. А газдѣвство за той часъ пѣдъупадало, поле перерыте не родило, — неставало хлѣба, а кипячки якъ нема, такъ нема! Що-жь було робити? — продавати жидамъ зновъ частку за часткою, щобы зъ голоду не згинути. Авторъ каже вѣдтакъ, що „сто ихъ взяло ся вѣдъ-разу до копаня, та лишъ шѣсть-сѣмъ прийшло до маетки. А другѣ? — другѣ опѣсля копали зновъ на своихъ ґрунтахъ ямы, выдобували кипячку и вѣскъ — для жидѣвъ!“ (стор. 83)¹⁾.

Не повелось и Пѣвторакѣ добути кипячки, бо мѣло було рукъ до такой работы. Найстаршого сына Сеня засыпавъ пѣсокъ, — батько оставъ ся безъ него, якъ безъ правои руки, и продавъ жидѣвѣ частку ґрунту, щобы поховати сына, „якъ Богъ приказавъ“. Та не залишивъ Пѣвторакъ дальшой работы, коли побачивъ, що жидѣ на купленѣй частцѣ докопавъ ся до кипячки. Та отъ, незабаромъ поховавъ вѣнъ и найменшого сына Михайла, щѣ рѣшивъ ся житя, докопуючись до кипячки. А коли выносили мерця зъ хаты, то й жѣнка Пѣвторака, горюючи за своимъ сердечнымъ Михайликомъ, вѣддала Богу духа.

¹⁾ „Писъма Пвана Франка“. П. Львѣвъ, 1877.

Опбсла середушій сынъ Василя, Иванъ, ставъ орудувати роботою и самъ полагадивъ справу зъ жидами-спекулянтами, щó одинъ передъ другимъ перли ся, закупувати въ него кипячки. Торгу добили живо, а старый Василь пбдписавъ контрактъ. Але-жь Иванъ, роблячи зъ жидами контрактъ, щобъ до якогось часу достатчити значной многоты кипячки, перецфнивъ богацтво ямы. Тому-то стуманфлый Василь продавъ той закбпъ жидови Шмблови за безцфнь. А вже-жь Иванъ пбшовъ до панъотця, жалфтись на батька, що продавъ свое поле та въ нестямф заливає ся горфлкою. Вбдтакъ Василь дбзнавши ся про се, побивъ Ивана, зф-за чого сынъ покинувъ батька. Бфдний Василь туживъ опбсла за Иваномъ: грыжа й горфлка занашувала его розумъ и здоровле. Та й було чого грызти ся! бо ось Шмбло прокопавши два сяжнфвъ въ ямф натрафивъ на нафтове жерело, котре ему щотыжня несло ббльше, якъ 120 зол. р. чистого зыску. Опбсла хитрый жидюга видячи, що у Пбвторака е велике господарство, припадавъ коло него, радивъ, потфшавъ, и поволи высысавъ изъ него все, щó дало ся высати.

А вже-жь таке жите Василя не вподобалось панъотцеви: вбнъ не залишавъ нф одной недфлф, щобъ не натякнути про грфшне й безбожне жите Пбвторака. Тому-то Василь переставъ ходити до церкви й сидфвъ въ шинку Шмбла день и нбчь. Але-жь перегода сей жидюга ставъ обходитись зъ Василемъ якъ зб слугою, а далфдалф якъ зъ непотрфбомъ, щó дармо въ хатф валяе ся.

Мфжь-тымъ Иванъ занедужавъ въ сусфднфмъ сельу якогось газды, а якъ очунавъ, нанявъ ся въ него на службу. Коли-жь жидъ Шмбло ставъ разъ згнушати ся надъ дармофдомъ Василемъ, то явивъ ся въ корчмф Иванъ и новфвъ батька до старои запусфлои хаты. Але вбдъ стуманфлого батька не мбгъ вбнъ допытатись нфякои ро-

зумной вѣдповѣди. Ажь ось панъ-отець покликавъ до себе Василя та Ивана. Въ розмовѣ зъ попомъ блиснула Иванови ось-яка гадка въ головѣ: вѣнъ попросивъ его, щобы принявъ Василя до своєї хаты. Панъ-отець вволивъ волю Иванову, сподѣючись, що наверне непоправного грѣшника. Спершу сидѣвъ Василь въ кухни, але коли вѣнъ не мѣгъ забути шинку, то панъ-отець казавъ завести его на пѣдъ и всадити въ комѣрку. Тутъ проживавъ Василь страшний днѣ й ночи черезъ двѣ недѣлѣ: его мучили при · виды пекла. Тымъ часомъ урядъ присудивъ продати хату и поле Пѣвторака и триста зол. р. сплатити Шмблови за те, що жидъ цѣлый рѣкъ его кормивъ, поивъ и зѣодягавъ. Бѣдному Иванови не оставалось вѣдтакъ нѣчого бѣльше, якъ тѣлько сейчасъ выноситись изъ рѣднои хаты. Втративши батькѣвщину Иванъ розпивъ ся й наймивъ ся въ Бориславѣ у жида до ямы. Ажь ось довѣдавъ ся вѣнъ, що его батько занедужавъ. Приходить вѣнъ до рѣдного села й находить свого батька въ церквѣ, лежачого „крижомъ“ передъ царскими дверми. Саме-тогдѣ правила ся Служба Божя, а по Евангелію ставъ панъ-отець говорити Христіянамъ, що ось передъ ними лежить блудный сынъ, такой грѣшникъ, „щѣ молитвами святыхъ божихъ зновъ навернувъ ся на путь истини.“ — А наверненный грѣшникъ лежавъ тихо, недвижно на помостѣ. Коли-жь по Службѣ Божѣй люде хотѣли его пѣдѣмити и вывести зъ церкви, то зъ немалымъ перелякомъ пѣдняли зъ помоста бездушне, холодне вже й задеревѣле тѣло „наверненного грѣшника.“

Въ „Наверненѣмъ грѣшнику“ бачимо типъ довольъ вдатный, тѣлько-жь актъ его „навернення“ зѣображено трохи иронично, та й въ загалѣ вдачу панъ-отця змальовано такъ, неначе-бъ авторъ хотѣвъ писати сатиру. Опроче въ сѣй повѣсти проявляе ся невдоволенє автора зъ истну-

ючихъ порядкѣвъ суспѣльныхъ. Такъ примѣромъ згаду-
ючи про панѣвъ-судовикѣвъ пише вѣнъ ось-що: „Иванъ
вѣдъ давна, вѣдъ малечку, звичаємъ усѣхъ селянъ, чувъ
страхъ передъ тыми страшными людьми, щѣ мають право
(и Богъ знае, вѣдки они набрали того права!) кожного
разу прийти, вѣдсудити або присудити, щѣ имъ кому злю-
бить ся, противъ котрыхъ крѣмъ того бѣдний селянинъ
нѣякъ нѣчо не вдѣе, хоть бы и яку кривду потерпѣвъ“
(стор. 107 108). А вже-жъ въ сѣмъ оповѣданю бачимо
живу акцію лишъ до того часу, якъ Пѣвторакъ поховавъ
двохъ сынѣвъ и жѣнку; — вѣдтакъ починае ся психична
студія, котру авторъ не конче вдоволяючо довѣвъ до
пуця.

По-мѣжъ Бориславскими картинами вызначуе ся чи-
мало „*Vo a constrictor*“. Тымъ-то змиємъ-удавомъ,
щѣ страшенными скрутѣлями розмѣжджувавъ свою до-
бычу, бувъ Германъ Гольдкремеръ, найпершій богачъ мѣжъ
всѣми Бориславскими капиталистами. Въ дитячѣмъ и мо-
лодечѣмъ вѣцѣ набѣдувавъ ся вѣнъ гѣрко. Батько его
живъ въ Дрогобичи на Лану й бувъ мѣняйломъ, щѣ вѣ-
дивъ однокѣнкою по селахъ, промѣнюючи голки, зеркаль-
ця, шила та всяку господарску подрѣбъ за платянки. Коли
Германови було пѣвтора року вѣдъ роду, то батько роз-
вѣвъ ся зѣ своєю жѣнкою. Малай дѣтвакъ жавъ вѣдтакъ
при бѣднѣй матери ажъ до десятого року, коли-то она
вмерла на холеру. Такожъ его батько зѣ старшимъ сы-
номъ павъ жертвою тои страшнои пошести. Опѣсля Гер-
манъ занедужавши опинивъ ся въ шпитали, а коли вый-
шовъ на свѣтъ божій, то взявъ его до себе Ицикъ Шу-
бертъ, щѣ бувъ мѣняйломъ и живъ въ Губичахъ. Се бувъ
чоловѣкъ добродушный, щѣ, побачивши у Германа справ-
нѣсть до всякои домашньої работы, радивъ ся зъ нимъ
мовъ зѣ старшимъ передъ всякимъ дѣломъ. Зимомъ Ицикъ

учивъ хлопця читати й писати по-жидѣвски, та отъ, дѣзнавъ ся вѣнъ, що умъ Германа, быстрый и понятливый у щоденному житю въ звичайныхъ рѣчахъ, при науцѣ показувавъ ся тупый, непамятущий и неповоротливый. Зъ весною-жь починало ся справжнє житє для Германа. Ицикъ впрягавъ конину до вѣзка, накуповувавъ въ мѣстѣ всѣлякого подрѣбѣ, якого потребують мужики, и гайда зъ тымъ добромъ по селахъ! Три роки пробувавъ Германъ у Ицка, коли ось разъ его добродѣй, вертаючи зимою въ ночи зъ Дрогобича, перевернувъ ся зъ саньми зъ високого берега въ рѣку и такъ страшно покалѣчивъ ся, що не дѣждавъ другого дня. Вѣдтакъ опѣку надъ Ицковымъ майномъ взявъ Губицкій арендарь, и сплативши якійсь-тамъ довги вѣддавъ Германови 92 гульденѣвъ. Зъ тыми грѣшми выйшовъ Германъ зъ Губичъ, — пѣшовъ у свѣтъ, шукати щастя. И отъ, тота невеличка сума була першою пѣдвалиною его миллиѣнѣвъ.

Напередъ пѣшовъ вѣнъ до Дрогобича й въ шинку приставъ до кѣлькохъ молодыхъ парубкѣвъ, котрѣ выбрались до Борислава, „либати“ кипячку¹⁾. Призбирану роцу носили они вѣдтакъ въ коновкахъ до Дрогобича на продажъ. Вѣдъ того часу почало ся для Германа новє житє, зовсѣмъ вѣдмѣнне вѣдъ житя въ Губичахъ. Кождон добы либаки мусѣли дорогу зъ Борислава до Дрогобича отѣпати тамъ и вѣдтамъ: вечеромъ зъ повными коновками кипячки на коромеслахъ ходили до Дрогобича, а рано зъ порожными вертались назадъ до Борислава. А поза-якъ така робота була тяжка, то незабаромъ Германъ

¹⁾ „Либакими“ звали ся давнѣйше въ Бориславѣ тѣ, що при помочи кѣньскихъ хвостѣвъ згортали зъ поверхности воды, калюжь та жерель Бориславскихъ выступаючу на нихъ „кипячку“ (т. е. занечищенный огнѣй земный) и продавали єъ на смаровило до возѣвъ. (Примѣтка автора въ образку зъ Бориславского житя „Яць Зелепуга“; „Зори“, 1887; стор. 328.)

купивъ собѣ коня й вѣзокъ, щобъ возити кипячку до Дрогобича. Вѣдтакъ въ кѣлькохъ рокахъ капиталъ его вѣрѣсь майже вѣ-тров. Жадоба грошей опанувала его чимъ-разъ сильнѣйше; чимъ-разъ частѣйше думавъ вѣнъ надъ тымъ, якимъ бы способомъ розбогатѣти. И незадовго лувчивъ ся добрый заробокъ: вѣйскова управа почала будувати вѣ Дрогобичи маґазинъ и шукала пѣдрядчикѣвъ на рѣзнѣ будѣвничѣй матерѣялы. Германъ нанявъ ся достатчувати дерева й вапна, хочъ его грошей на те далеко не доставало. Та отъ, незабаромъ оженивъ ся вѣнъ зъ повнолицею и чорноокою Рифкою, котрѣй бездѣтна тетка дала 500 гульденѣвъ посагу. Оженивши ся Германъ почувъ ще горячѣйшу жадобу грошей, — кинувъ ся всею силою вѣ „гешефтъ“, — кривдивъ, кого мѣгъ, обманювавъ вѣйскову управу на якости дерева, на вазѣ вапна, на всѣмъ, — пѣдплачувавъ злѣсныхъ и половину кльѣцѣвъ бравъ за дармо зъ паньскихъ лѣсѣвъ, — однимъ словомъ, бувъ всюды й деръ лико, де тѣлько дрѣбку вѣдставало. Коли-жъ до будѣвлѣ не треба було вже нѣ дерева, нѣ вапна, Германъ пѣднявъ ся доставки ѣонтъ, латъ и другихъ потрѣбныхъ знадобѣвъ, и отъ, трохи зъ-годомъ капиталъ его нарѣсь до десяти тысячъ. Опѣсля шукавъ вѣнъ другого поля для свои спекуляціѣ и найшовъ его вѣ Бориславѣ, де саме-тогдѣ жиды почали добувати кипячки.

Германъ Гольдкремеръ бувъ одинъ изъ першихъ спекулянтѣвъ, щѣ злетѣли на Бориславѣ, мовъ хижѣй вороны на падло. И ось-тутъ ставъ вѣнъ на-пруго богачемъ. Капиталъ пльвъ ему самъ до рукъ: довгѣй часъ не покидала его тота горячка, зъ якою колись взявъ ся до першої спекуляціѣ. Довго ще вѣнъ цѣлыми днями лѣтавъ по Бориславѣ, заглядавъ вѣ кожду яму, сваривъ ся, кричавъ, штуркавъ робѣтникѣвъ. Зъ-разу немовъ самъ не вѣривъ своему щастю, боявъ ся, щѣ ось-ось оно розслизне ся,

розвѣ ся мовь дымъ. Вѣнъ пригадувавъ собѣ свое либацке житє, пригадувавъ собѣ селяньскї оповѣданя про людску кровь въ земли, про поганыхъ „песьоглавцѣвъ“, щѣ живїи лежать въ могилахъ пѣдъ Бориславомъ, и ждуть, поки ихъ хто не выпустить на свѣтъ. И єму ставало страшно, єму причували ся въ снѣ стогнаня, котрї нѣбыто выдобувають ся зъ ямъ середъ пѣтмы й мертвой тишѣ. Але такї хвилѣ не-то рефлексїѣ, не-то мускулярного змученя й успокоєня були дуже рѣдкї.

Живучи въ безнастаннѣй горячцѣ вѣнъ не бачивъ того, якъ розвивало ся за тї лѣта єго родинне житє. Въ него народивъ ся одинъ сынъ, Готлибъ, але Германови нѣколи було вважати, якъ розвиває ся, пѣдъ якими впливами росте єго сынъ. У Готлиба була дуже тупа голова, и вѣнъ учивъ ся абы-якъ. Ажъ ось скѣнчивши ледве-не-ледве четверту нормальну клясу вѣнъ на-вѣдрѣзъ объявивъ вѣтцю, що не думає далѣ мучити ся въ „проклятѣй“ школѣ. Отець зъ-першу зачудувавъ ся, далѣ розлютивъ ся и почавъ грозити, а видячи, що все те не помагає, приставъ на жаданє сына й давъ єго до склепу на науку торговон практикї. За-пѣзно дѣзнавъ ся Германъ, що Готлибъ при своѣй вдачи лѣнивѣй и трохи-не идиотичнѣй умѣ бути не-въ-мѣру упертымъ и завзятущимъ. Ба, Германъ побачивъ, що у сына єго була велика жадоба розкидати грошѣ й пакостити людямъ злющими примхами. Тому-то дуже часто приходилось батькови сплачувати чи-мало грошей за шкоды, якї понароблявъ Готлибъ у рѣзныхъ мѣсяцяхъ.

Але й вдача Рифки була дивовижна. Коли єи чоловѣкъ розбогатѣвъ, то кинула она всяку роботу, стала ѣсти ласо й смачно, немовъ хочачи вынагородити собѣ давнѣйшї часы недостатку. Якїсь часъ займали єѣ жѣночї стрѣѣ, але чимъ дальше въ лѣта, тымъ бѣльше ставала

она лѣнивою й упрямою. Она й свому сынови передала байдужність и тупість духа, тільки що у Готлиба до сихъ прикметъ примѣшала ся ще батьківска горячка, що про-являлась вибухами лютости й жадобою псовати й нищити все безъ думки й безъ цѣли. Хочъ отже Германъ за пять-нацять лѣтъ вѣдъ почину Бориславскои спекуляціѣ закупивъ Бориславску доминию и деякі села у шляхтичѣвъ, то все-жь не бувъ вѣнъ щасливимъ. Коли жѣнка лаяла его, а сынъ грозивъ ему посинѣвши зѣ злости, то Германъ бывало говоривъ зъ-пересердя: „Прокляте боже на таке жите!... И для кого то все? Кто зъ того схѣснуе? А на се прецѣнь весь мѣй вѣкъ пѣшовъ!... всѣ мои силы!“

Германъ бувавъ все самъ-не-свѣй, ба й злющій, коли ино лучалось ему ночувати въ Бориславѣ. А лучалось се що-тыжня разъ, въ пятницу, коли приѣздивъ сюды зъ Дрогобича, оглянути роботу й виплатити рѣпникамъ. Въ комнатѣ того дому, де вѣнъ бывало сидѣвъ, висѣвъ великій образъ оригинальной композиціѣ. Се бо намальовано тутъ страшенного змя-удава (boa constrictor), що лежавъ на широколистоѣ пальмѣ, ждучи на добычу. Маляръ пѣдхопивъ саме тоту хвилю, коли газелѣ, що паслись пѣдъ пальмою, въ переполоху розширили ся на всѣ стороны, побачивши, що вузь вхопивъ одну найбѣльшу звѣрину и ставъ бѣ стискати своими велитными скрутѣлями. Такий-же самый образъ висѣвъ такожъ въ одній комнатѣ Германовѣй въ Дрогобичи. Гольдкремеръ мавъ якусь дивну впадобу въ тѣмъ образѣ; — неразь показувавъ его гостямъ, жартуючи зъ дурной газелѣ, що сама пѣдсунула ся пѣдъ нѣсъ вужеви. Однако-жь на самотѣ не мѣгъ вѣнъ якось жартувати зъ вужа: ему здавало ся, що та потвора колись ожие и принесе ему щось незвычайного, велике щастѣ, або велике горе.

И отъ, чи-малого горя зазнавъ Германъ изъ-за поганныхъ норобовъ своего сына. Разъ напавъ вѣнъ на батька передъ обѣдомъ въ Бориславѣ, и захопивши его за груди ставъ кричати: „Грошѣ давай! — менѣ грошей треба, — богато, чувшь?... Давай швидко! у тебе ихъ и такъ много, — давай!“ (стор. 58—59)¹⁾. Хоча-жь батько однимъ замахомъ вѣдѣхнувъ вѣдъ себе Готлиба, то вѣнъ не рѣшивъ ся своего пристрастного намѣру, и въ ночи, коли батько спавъ, кинувъ ся на него мовъ лютый звѣрь та ставъ его душити. Германъ, не можучи прийти до повной свѣдомости зѣ сну, страху й болю, збравъ всю свою силу и кинувъ напасника до землѣ. Коли-жь дѣзававъ ся, що на земли лежить закервлений Готлибъ, то проклявъ сего вырода, щѣ пѣдносивъ руку на своего батька. Опѣсля подумавъ вѣнъ собѣ: „Мѣй сынъ першій бажає моеи смерти, — ненавидитъ мене люто, завзято, якъ найгѣршого ворога!... А мое щастє, котрымъ я такъ славивъ ся, де оно? — коли въ житю я зазнавъ его? Хиба тогдѣ, якъ ще малымъ хлопчиною вѣздивъ на онучкарскѣмъ вѣзку!... Боже, Боже! за-що ты покаравъ мене богацтвомъ? За-що, за якій грѣхи затроивъ мою кровь горющою жадобою грошей?“

А вже-жь пробудилась була его совѣсть ще по-переду зѣ-полудня, коли вѣнъ оглядавъ свои ямы й кошары Германъ станувъ при одной ямѣ, въ котру спущено старого Матѣя. Ажь ось сей рѣпникъ задзвонивъ, и зѣ темной пропасти выринула въ гору страшна, почорнѣла голова трупяча! Германъ, побачивши таку дивовижу, стоявъ мовъ мертвый, неначе-бъ боже прокляте грянуло на него. Вѣдтакъ неначе оголомшениый побѣгъ вѣнъ по-мѣжъ ямы. Незабаромъ вылѣзъ зѣ той ямы старый Матѣй и показавъ рѣпникамъ приржавѣлый, мѣдяный перстѣнъ зѣ чер-

¹⁾ „Von constrictor“. Повѣсь Иванъ Франка. Львѣвъ, 1884.

вонымъ камѣнцемъ. И отъ, рѣпникъ Митро заявивъ, що се той самый его перстѣнь, що его три роки тому давъ бувъ Пѣвторакѣ на заручины. Всѣ присутнїи ахнули, пѣзнавши, що небѣжчикъ не хто другїй, якъ Иванъ Пѣвторакъ¹⁾, котрый два роки тому, не знати де, подѣвъ ся, лишивши молоду жѣнку зъ дитиною. Коли-жъ вечеромъ прийшовъ до Германа его вѣрникъ, жидъ Мошко, зъ робѣтниками по выплату, то той панъ прикликавъ до себе Матѣя и сказавъ ему, що чувъ, мабуть-то вѣнъ знае, чи то кости знайдено въ ямѣ. И вѣдповѣвъ Матѣй, що се кости рѣпника Ивана Пѣвторака, вѣдтакъ запримѣтивъ, що мавъ бы панѣви самому дещо сказати. Тогдѣ Германъ велѣвъ присутному вѣрникови геть вѣдѣйти. Та отъ, Мошко наразъ затремѣвъ и смертна блѣдѣсть покрыва его лице. Германъ гадаючи, що Мошко зъ-нечевя занедужавъ, не зважавъ на его переполохъ. Опѣсля довѣдавъ ся Матѣй вѣдъ Германа, що Иванъ Пѣвторакъ въ тыждень по Покровѣ взявъ у него выплату за цѣлый кварталъ. И сказавъ рѣпникъ панѣви, що Пѣвторака видѣвъ на самой Покровы послѣднїй разъ въ трахтирни у Криницкого, якъ напивавъ ся зъ однимъ чоловѣкомъ. „Мене тогды були троха потовкли пянї рѣпники“, мовивъ далѣ Матѣй, — „и я двѣ недѣлѣ пролежавъ безъ памяти, — вѣдтакъ чую, вже Ивана нема, — пѣшовъ десь, кажуть, свѣтами!“²⁾ — Бѣльше не хотѣвъ Матѣй нѣчого сказати Германѣви, котрого душа томилась великимъ несопокоемъ.

Кѣли-жъ въ ночи Готлибъ мовъ кровѣпѣйца кинувъ ся на батька, то, по словамъ автора, Германъ наразъ побачивъ ясно причину всего того, що его мучило й грызло.

¹⁾ Иванъ Пѣвторакъ, сынъ Василя, являе ся дѣвѣвою особою вже въ повѣсти „Наверный грѣшникъ“ („Исторїя литературы руской“, III, 2; стор. 984—985).

²⁾ „Voa constrictor“, стор. 87.

Ажъ теперъ, звиняючись зѣ всего самъ передъ собою, вѣнъ розрываетъ всю погань, яка нагромадила ся зъ давень-давня въ его житю. Якими огнистыми, палящими буквами выринали записаніи глубоко въ его серци вѣчній законы братолюбства, чесноты та рѣвности зѣ всѣми людьми! Якимъ безмѣрнымъ докоромъ гремѣли теперъ до него всѣ суспѣльнїи раны, всѣ пута й тягарѣ житя людского, котрыхъ вѣнъ доси такъ мало чувъ, про котрїи ѣ не думавъ нѣколи! Ему здавало ся, що вѣнъ причинивъ ся до збѣльшеня тыхъ ранъ и доложивъ свою часть до сего тягару, що давить его братѣвъ!...¹⁾. Германъ боровъ ся зъ думками, та не мѣгъ втихомириться. Наразъ глянувъ вѣнъ на великій образъ. При меркотячѣмъ блискотѣ свѣчки бачивъ Германъ въ уявѣ своѣй, якъ вужъ рѣсѣ, рушавъ ся, пѣдносивъ голову до горы ѣ приближувавъ ся до него. Ажъ ось блисла въ его головѣ думка, що се не вужъ, але безмѣрно довга звязка золота й сѣрѣбла! — ему здавалось, що се не вужъ обводивъ его своими велитными скрутѣлями, а его власне богацтво. Мовъ скаженный кинувъ ся Германъ напередъ горѣ стѣною, вхопивъ проклятый образъ и гримнувъ нимъ до землѣ що-силы. Золоченїи рамы розпирсли ся на боки, але Германъ не отямивъ ся. Вѣнъ скочивъ на полотно ѣ неначе божевѣльнїи почавъ топтати его, плювати на малюнокъ, здрапувати фарбу нѣгтями, а далѣ приступивши одинъ конецъ образа ногою, хопивъ за другїи и роздеръ на два куснѣ, — вѣдтакъ збмявъ ихъ въ клубки ѣ кинувъ геть черезъ вѣкно. Опѣсля одягъ ся и вылетѣвъ на улицю.

Саме-тогдѣ нагадавъ собѣ вѣрника, котрый поблѣдъ и заслабъ, почувши оповѣдане Матѣя. И шибнула въ головѣ Германовѣй думка, чи не почуваетъ ся Мошко до чого

¹⁾ *ibid.*, стор. 101—102.

злого. Вѣдтакъ зъ якоюсь горячкою почавъ думати про смерть Ивана Пѣвторака, розбирати й розважати все єи обставины. Мѣжь-тымъ ишовъ Германъ що-разъ далѣ, ажъ опинивъ ся на самѣмъ краю Борислава, де въ старыхъ хаткахъ жили рѣпники. Въ одной зъ нихъ ще свѣтило ся. И отъ, Германъ тихенько пѣдѣйшовъ идъ той хатинѣ и заглянувъ крѣзь вѣконце до середины. Вѣнъ не знавъ, хто живе въ той хатинѣ, — его щось перло придивити ся, якъ живутъ рѣпники дома по-за роботою. И побачивъ вѣнъ бѣдну вдову по Ивану Пѣвтораку, щѣ одною рукою гойдала колыску, а другою часъ вѣдъ часу втирала слѣзы. Передъ нею сидѣвъ на припѣчку старый Матѣй и розмовлявъ про Ивана. Она-жъ оповѣдала, щѣ Иванъ мавъ ити до Дрогобича, а вѣдтакъ до Тустановичъ, щѣбы сторгувати грунтъ, та щѣ у пана (Гольдкремера) грошѣ вѣдобравъ. — „Пропало!“ сказавъ Матѣй, — „нема щѣ й згадувати! Якъ му ся якій лихий чоловѣкъ прислуживъ, то най му Богъ вѣдплатить ся!“ Опѣсля старый рѣпникъ выйшовъ зъ хатины, а Иваниха замкнувши дверѣ стояла довго мовъ остовпѣла; вѣдтакъ припала до колыски й почала плакати-рыдати надъ дитинкою, щѣ лепетала тата-та!

Германъ стоявъ пѣдъ вѣкномъ, неначе громомъ прибитый. Сей образъ нужды, розбитыхъ надѣй, розпуки, побѣчь дитнячої несвѣдомости, довершивъ того, чѣго не довершили все рѣзномѣрнѣй, а такій сильнѣй вражѣня того дня. Горячѣй слѣзы жбухнули зъ его очей; — его рука судорожно здавила въ кишени цѣлу купу срѣбнякѣвъ. Вѣнъ розмахнувъ ся и зъ цѣлой силы кинувъ ними крѣзь шибѣ до середины хаты. — „Господи! щѣ се таке?“ скрикнула перелякана Иваниха, почувши брязкѣтъ выбитой шибѣ. Она озирнула ся й зачудованымъ окомъ дивила ся на срѣбло, щѣ котило ся въ рѣзнѣй стороны по хатѣ. И выбѣгла

на двѣрь, щобъ дѣзнатись, хто вкинувъ той несподѣванный даръ, але пѣдъ хатиною не було вже нѣкого...

Ось и кѣнець сеи повѣсти, надрукованои въ-перве 1878. р. въ „Громадськѣмъ Друзѣ“, „Дзвонѣ“ й „Молотѣ“, а по-за-якъ въ нѣй нема одвѣтного закѣнченя оповѣданя, то въ другѣмъ выданю сего твору (1884. р.) авторъ ска-завъ коротко ось-що про дальшу долю деякихъ особбъ сеи повѣсти: „Германъ въ доброго чоловѣка не перемѣ-нивъ ся. Его милосердный порывъ пѣдъ вѣкномъ вдови-ной хаты бувъ хвилиевый; — хвиля минула, вѣнъ мусѣвъ зновъ стати ся тымъ, чимъ зробило его. цѣле житѣ, — холоднымъ, безсердечнымъ спекулянтѣмъ, не зважающимъ на стонъ нужды й слѣзы вдовиной. — И Мошко ставъ у Германа дальше за наставника, а хотъ Иваниха й Ма-тѣй удались до суду, щобъ перепровадивъ слѣдство надъ вынайденымъ трупѣмъ, то хто докаже Мошкову вину, коли его власна совѣсть мовчить? Кого доля засудила на потолочень, той буде потолоченый, — нѣякій судъ не выдвигне его, хиба вѣнъ самъ выдвигнесь. Але се далека-далека исторія!“

На сю далеку исторію натякнувъ вѣдтакъ авторъ въ оповѣданю „Бориславъ смѣе ся“, котре вважає ся дальшою рѣчю повѣсти „Воа constrictor“. Тамъ бо до-вѣдує ся читачъ про дальшій спекуляціѣ Германа Гольд-кремера, про житѣ его жѣнки Рифки й сына Готлиба, — тамъ прояснює ся тайна злочину, заподѣяного Мошкомъ супроти нещасного Ивана Пѣвторак¹⁾).

Повѣсть „Воа constrictor“ є психологична студія: авторъ зѣобразивъ вѣрно характеристику Германа Гольд-кремера вѣдъ дитячихъ его лѣтъ ажъ до того часу, коли Готлибъ ставъ въ ночи душити свого батька. Пѣсля сеи

¹⁾ Въ оповѣданю „Бориславъ смѣе ся“ той жидъ zove ся Морткомъ.

катастрофы вѣдбував ся зъ волѣ автора въ души милліонера дивна метаморфоза. Осъ бо выринають огнистыми, палящими буквами записані глубоко въ серци Гольдкремера вѣчнїи законы братолюбства, чесноты та рѣвности зѣ всѣми людьми!) А вже-жъ можна категорично сказати, що пѣсля того сильного зворушеня физичного и морального такїи величнїи думки въ головѣ милліонера зродитись не могли. Тогдѣ мѣгъ вѣнъ собѣ лишъ те погадати, на щѣ авторъ по-переду бувъ натякнувъ, — вѣнъ мѣгъ тѣлько горювати, що при своѣмъ богатствѣ не є щасливимъ. — Вѣдтакъ дальша студїя перерыває ся епизодомъ, въ котрѣмъ авторъ розказує про нѣчну вандрѣвку Германа улицями Борислава. Правда, що пѣсля тои страшной напасти, якои зазнавъ милліонеръ вѣдъ свого сына, мѣгъ вѣнъ о пѣвночи выбѣгти зъ дому, по-за-якъ тогдѣ бувъ самъ-не-своѣй; — але-жъ сего не можна виправдати, що вѣнъ зайшовъ помѣжъ нужденнїи хатки робѣтниківъ, щѣбы придивитись, „якъ жиють рѣпники дома по-за роботою, щѣ говорятъ, чимъ займають ся!“²⁾ Вже-жъ о пѣвночи годѣ було про се дѣзнатись, тому-що тогдѣ ачей робѣтники спали, а впрочѣмъ такїи розважнїи рефлексїи не могли проявитись въ души милліонера, котрїи щѣ-йно перебувъ важку катастрофу въ психичнѣмъ житю, та все ще не мѣгъ втихомирити страшного зворушеня. Опроче явою милліонера пѣдъ вѣкнами бѣднои Иванови повѣсть кѣнчить ся вельми сензацїино, изъ-за чого сей епизодъ не вяже ся гараздѣ зъ попереднѣю психологичною студїєю. Та отъ, и въ сѣмъ епизодѣ каже авторъ, що Гольдкремеръ чувъ и бачивъ ажъ теперь, якъ зъ нынѣшнимъ днемъ кѣнчить ся для него старе житє,

¹⁾ „Boa constrictor“, стр. 101.

²⁾ *ibid.*, стр. 108.

а завтра настане нове. „Переворотъ“ — по словамъ Франка — „вершивъ ся быстро въ души Германа, — переворотъ глубокой и сильный“... Але-жь трохи дальше пише авторъ про Германа, що его милосердный порывъ подъ вѣкномъ бѣдной вдовиной хаты бувъ хвилиевый, — що хвиля минула, и Германъ мусѣвъ зновъ стати ся холоднымъ, безсердечнымъ спекулянтномъ... Коли-жь такъ дѣйстно було, — коли Гольдкремеръ мусѣвъ зновъ стати тымъ, чимъ зробило его цѣле жите, то по-що-жь було писати по-переду, що въ души миллионера вершивъ ся переворотъ глубокой и сильный? Вже-жь перевороты, чи-то катастрофы, лишаютъ по собѣ трѣвкѣ слѣды, та тѣлько сентиментальнѣй зворушеня душѣ бувають хвилевѣй.

Вкѣнци запримѣчаемо, що въ сѣй повѣсти справдѣшною стѣйностію литературною вызначують ся не такъ психологичнѣй рефлексѣ, якъ радше картинки побутовѣй и сцены наивно-идилличнѣй. Тому-то найкрасшими вважаемо ось-якѣ частины повѣсти: 1. Жите дѣтвака Германа при матери (стор. 6—10). 2. Стрѣча Германа зъ мѣняйломъ Ицкомъ Шубертомъ (15—16). 3. Побуть Германа у Ицка въ Губичахъ и вѣзда ихъ обохъ по селахъ (17—25). 4. Першій зустрѣтъ Германа зъ Ришкою (45—46). 5. Рѣпники и Мошко у Германа Гольдкремера (81—88).

Сказано вже выше, що оповѣдане „Бориславъ смѣе ся“ стоить у звязку зъ повѣстію „Воа constrictor“. Дещо розказуе ся тамъ те-саме въ-друге, якъ про женихане Германа зъ Ришкою¹⁾, про норовисту вдачу Готлиба²⁾, але-жь въ те оповѣдане вводять ся такожь новѣй дѣвѣй особы, якъ Бориславскѣй капиталистѣ Леонъ Гаммершлягъ зѣ своею дочкою Фаннею, мулярскѣй по-

¹⁾ „Свѣт“. Ілюстрована літературно-політично-наукова часопись. Ві Львові, 1881; стор. 62.

²⁾ *ibid.*, стор. 41. 64.

мѣчникъ Бенедьо Синица и богато иншихъ. Нѣгде правды дѣти, въ оповѣданю „Бориславъ смѣе ся“ в чи-мало картинъ справдѣ художницкихъ, одначе мѣжь ними вызначають ся найпаче отъ-сѣ три : 1. Закладныи нового дому Гаммершляга въ Дрогобичи¹⁾. 2. Бенедьо въ хатѣ Иванихи Пѣвтораковой, де живє старый Матѣй²⁾. 3. Сходины рѣпникѣвъ въ тѣйже хатѣ³⁾.

А вже-жь побѣчь реального писаня находимо тутъ такожь зразки романтизму, примѣромъ оповѣдане про пристрастну любовь Готлиба до Фаннѣ. Особливо-жь перша стрѣча Готлиба, перебраного за вуглярчука, зъ дочкою Леона Гаммершляга, являє ся вельми романтичною. Се бо розказує авторъ, що сынъ Германа Гольдкремера, побачивши ту гарну жидѣвочку, трохи-не одурѣвъ : кинувъ ся передъ конѣ, щобъ ихъ зупинити. Коли-жь конѣ, перепудившись вуглярчука, шарпнули въ бѣкъ, то вѣнъ учепивъ ся за васагъ брички й волѣкъ ся дорогою по камѣню. И не чувъ вѣнъ болю въ ногахъ, а тѣлько дививъ ся на Фаннѣ, дарма, що не знавъ, хто она. Тогдѣ-то сказавъ ѣй : „Я люблю тебе! хто ты?“ Але саме-тогдѣ обернувъ ся вѣзникъ и вдаривъ его пужѣвномъ по головѣ такъ сильно, що вѣнъ зъ болю пустивъ бричку и упавъ на-середѣ дороги⁴⁾. — Правда, що любовь у людей ориѣнтальной породы буває горячѣйша, нѣжь у Европейцѣвъ, але все-жь любовнѣй пригоды Готлиба, розказано зъ такими романтичными подробицями, якѣ не конче суть пристѣбнѣ до писаня реального.

Вѣдтакъ про характеристику Бенедя Синицѣ заприймаемо, що она не може зватися природною. Бѣднѣй

¹⁾ *ibid.*, стор. 1—4; 21—23.

²⁾ *ibid.*, стор. 101—102; 119—121.

³⁾ *ibid.*, стор. 139—144; 211—216.

⁴⁾ *ibid.*, стор. 189.

мулярекій помѣчникъ зъображае ся тутъ речникомъ новихъ соціяльныхъ думокъ про спѣлки робѣтничѣ та самопомѣчь супротивъ змаганя пявокъ людскихъ. У промовахъ своихъ до робѣтниківъ зъявляє вѣнъ такій мудрощѣ про пытаня соціяльнѣ, неначе-бъ. говоривъ изъ трибуны до тямущихъ громадянъ¹⁾. Вѣнъ скликуе всѣхъ робѣтниківъ Бориславскихъ на зборы, выповѣдае вѣнъ капиталистамъ, намовляючи рѣбниківъ до безработицѣ за-для того, що паны-богачѣ платять голодному й голому за роботу те, що сами хочуть. А вже-жъ сумнѣваемось, чи такій Бенедьо є можливимъ типомъ мѣжь Бориславскими рѣбниками. Такимъ тямущимъ робѣтникомъ мѣгъ явитись якійсь Бельгієць, а не бѣднѣй робѣтникъ-Русинъ, котрый не мавъ досѣль нагоды, дѣзнатись про здобутки сучасной соціологіѣ. Опроче годъ высказати останне слово про литературну стѣйностъ цѣлого оповѣданя, по-за-якъ авторъ не довѣвъ его й до половины.

До циклю Бориславскихъ картинъ належить такожь образокъ зъ Бориславского житя п. з. „Яць Зелепуга“, котрый въ росіійскѣмъ перекладѣ мае заголовокъ „Милліонеръ“²⁾. Авторъ пише, що Яць Зелепуга бувъ хлопь ледащо. Доки жила жѣнка, державъ ся вѣнъ несогѣрше. Хочъ мавъ усего тѣлько шѣсть морѣбъ плохой землѣ, то таки не ходивъ нѣ до кого хлѣба позичати. Дѣтей було въ нихъ кѣлькоро, але повмирало; послѣдня дочка вмерла вже вѣсѣмнацяти лѣтъ вѣдѣ роду. Смерть той дочки була першимъ ударомъ, щѣ зробивъ проломъ въ щасливѣмъ доси житю Зелепуги. Жѣнка его була зъ богатого роду и мала въ Бориславѣ ще трѣохъ братѣвъ. Принесла-жъ она свому чоловѣкови въ посазѣ другихъ шѣсть

¹⁾ *ibid.*, стор. 256—258.

²⁾ „Кіевская Старина“, томъ XXIX. 189); стор. 307—320; 427—451.

морі́бвѣ землѣ. Але по смерти послѣдньої дочки швагры-богачѣ вѣдобрали Зелепугамъ ту „родову“ землю и продали жидамъ. Болѣла Яця „неправда“ ѣ хитрѣсть швагровѣ, и про-те зворушилась страшна колотнеча мѣжь Зелепугами, а трѣома братьями Яцихи. Коли-жь она разѣ кляля-проклинала одного зѣ братѣвѣ, то вѣнт кинувѣ на неѣ каменемъ, — проваливѣ ѣй голову, зѣ-за чога она незабаромъ умерла. Вѣдѣ того часу Яць почавѣ пити на забѣй. Остогидла ему хата, остогидло господарство... Зовѣмѣ нѣ-на-що звѣвѣ ся Зелепуга: тѣлько на нѣчь приходивѣ до хаты, — цѣлыми днями просиджувавѣ вѣ корчмѣ. Ёго организмъ розстроивѣ ся, — одинокою живою струною, котра ненастанно ще вѣ нѣмѣ звенѣла, була ненависть до богачѣвѣ, хоча, по словамъ автора, тѣ богачѣ зѣ дня на день чимѣ-разѣ бѣльше тратили землѣ пѣдѣ ногами, уступаючи еѣ жидамъ¹⁾. Часомъ однако-жь Яць стямлювавѣ ся у своему безголовю и погадавѣ собѣ, що правдива кара божа ѣде на село, що жидовы туды позлазилося якѣ мурашнѣ. Вѣнт бачивѣ, що на ґрунтѣ, котрый небѣжцѣ-жѣнцѣ ёго выдерли браты та ѣ продали жидамъ, було вже доси десять закопѣвѣ та ямѣ нафтовыхъ. Сей ґрунтѣ — то була справдѣ золота жила для Мендѣ Шехтера.

Неразѣ уже пѣдходивѣ сей жидѣ до Яця, щѣбы продавѣ ему свѣй ґрунтѣ, але той и чути не хотѣвѣ нѣ-про-що. Та ѣ не мавѣ коли, бо звычайно або пивѣ, або прѣтвережувавѣ ся. Поки-жь мавѣ за-що пити, то нѣщо не гнало ёго, позбувати ся ґрунту. Але зѣ-годомѣ стало коло него круто, — вѣ корчмѣ нарѣбѣ уже значный довгѣ. Коли-жь вѣдтакѣ Мендѣль не дававѣ ему спокою и конче хотѣвѣ купити вѣ него ґрунтѣ, то сказавѣ ему Яць, що

¹⁾ „Зоря“, 1887; стор. 293.

вѣнъ самъ стане копати, бо по-що вѣддавати другому такій богацтва, — лѣпше пѣйти й самому загорнути. Вѣнъ задумавъ на-правду выступити въ супѣръ зъ жидами.

Але-жь зъ голыми руками годѣ було самому забиратись до копаня, — треба було роздобути грошей до такого почину. Тому-то хотѣвъ вѣнъ продати чотыри морги на Волянцѣ, де ще нѣхто не копавъ, а для себе задержати два морги близько хаты. И справдѣ продавъ вѣнъ тѣ чотыри морги землѣ жидови Юдцѣ. Та отъ, бѣднѣй Юдка ставъ небавомъ богачемъ, бо на купленѣмъ ґрунтѣ выдобувъ уже чотыри жерела кипячки. Але-жь Яцєви годѣ було докопатись до кипячки. По-малу, сумно йшла въ него робота, дарма, що его горячка що-разъ бѣльше змагала ся. Ажь ось одного ранку дѣзнавъ ся вѣнъ, що всѣ три его ямы повнѣ густого, чорного плыну ажь до самого краю. Яцѣ трохи-не збожеволѣвъ, коли здобувъ бажаного скарбу. Якъ-стѣй побѣгъ вѣнъ до Мендля, привѣвъ его до ямъ и сказавъ, щобъ купивъ собѣ те все. — „А сила хочете?“ спытавъ ся жидъ. — „Миллионъ!“ вѣдповѣвъ на-пруго Яцѣ Зелепуга. Жидъ почувши такую мову засмѣявъ ся зъ цѣлого горла, та отъ, наразъ зробивъ ся поважнымъ : щаслива думка шибнула єму въ голову. Вѣнъ нѣбы-то притакнувъ Яцєви й сказавъ, що треба йти по писаря и свѣдкѣвъ.

Коло полудня хата Яця була повна народу, — се були свѣдки. Якъ писарь скѣнчивъ писати контрактъ, то прочитавъ вѣнъ прилюдно, що передъ вѣддачею ґрунту зъ ямами має Мендель Яцєви при свѣдкахъ вручити цѣну купна: миллионъ — валюты австрѣйскон. Опѣсля положивши на столѣ мѣшокъ грошей, ставъ Мендель на-швидку рахувати, и справдѣ дорахувавъ до миллиона. Але-жь писарь, дѣставши вѣдъ Мендля стогульденового банкнота, допустивъ ся похибки-дрѣбнички: ось бо мѣжь словомъ

„милліонъ“, а словомъ „валюта“ промовчавъ вѣнъ въ читаню контракту одно-однѣсенъке слѣвце — „крейцарѣвъ“, изъ-за чого зъ Яцевого милліона вчинило ся десять тисячъ. Але-жь Яць, не знаючи сего, радѣвъ радостію, що має милліонъ. Коли люде порозходились, то выпивъ вѣнъ кѣлька чарокъ солодкои горѣвки, котру принѣвъ Мендель. Опѣсля сѣвши на лавѣ оперъ ся обома лѣктями о стѣлъ и стискаючи въ обѣймахъ свѣй скарбъ усмѣхавъ ся и повторявъ якѣсь слова безъ звязку. Вѣдтакъ склонивъ голову на мѣшокъ зъ грѣшми й заснувъ. Ажь ось тихо-тихесенько отворили ся хатнѣ двери й осторожно ступаючи ввѣйшовъ Мендель. Приступивъ до сплячого Яця, пѣднявъ въ гору его лѣктѣ, вынявъ зъ-пѣдъ нихъ мѣшокъ и пѣдложивъ кругле полѣно. Потѣмъ взявъ изъ стола каганецъ и поставивъ на землю, на котрѣй лежало багато соломы. Вѣдтакъ замкнувъ изъ сѣней переднѣ двери й выйшовъ задними, зачинивши ихъ зъ на-двору. Незабаромъ хата взялась поломямъ, а на другій день рано вѣдгребли люде зъ-пѣдъ печи на-пѣвъ перепаленого тупа Яця Зелепуги. Въ рукахъ замѣсць мѣшка зъ грѣшми державъ вѣнъ грубе полѣно. Побачивши таке мѣркували люде: „Нещасный! певно здрѣмавъ ся надъ грѣшми й зѣпхнувъ каганецъ зѣ стола въ солому. А коли збудивъ ся, то въ нетямѣ замѣсць ратувати грошѣ вхопивъ полѣно. А грошѣ вѣъ згорѣли. Такъ-то вже очевидно самъ Богъ не щастивъ ему зъ тымъ скарбомъ!“¹⁾

Въ повѣсти „Яць Зелепуга“ вказавъ авторъ на тяжкѣй злиднѣ хлѣборобѣвъ, котрыхъ побутъ руйнуе жидовѣ своєю захланною експльоатацією. Се справдѣшнѣ трагедія въ циклю Бориславскихъ сумовитыхъ картинъ, щѣ ихъ Франко зъобразивъ хистію реалиста-художника. Тѣлько-жь,

¹⁾ „Зоря“, 1887; стор. 412.

по нашій думцѣ, въ характеристицѣ Зелепуги проявляють ся деякі похибки. Авторъ сказавъ, що сей хлопъ бувъ ледащо та що по смерти жѣнки ставъ пити на-забѣй, — що его организмъ розстроивъ ся. Вѣдки-жъ взялась у него наразъ пристрасть до горячковой працѣ, щобы стати на-пруго богачемъ? Вже-жъ по словамъ автора була у Яця „стара непривычна до думаня голова“¹⁾, тому-то годѣ порозумѣти, вѣдки прибуло ему й силы й смѣлости до того, щобъ „выступити въ супѣрь зъ жидами“ въ копаню нафтовихъ ямъ? Чи такій хлопъ, якимъ зъображено Зелепугу, мѣгъ справдѣ першій взятись до такого дѣла? Мы сумнѣваемъ ся, бо вже-жъ до такой боротьбы зъ жидами не мѣгъ выступити хлопъ ледащо й паниця, дарма, що вѣнь иногдѣ стямлювавъ ся у своєму безголовю. Вѣдтакъ проблематичною являе ся исторія зъ миллиономъ. Чей-же Зелепуга мѣгъ дѣзнатись, що за три-чотыри ямы зъ кипячкою годѣ ему домагатись вѣдъ жида такой сумы, яка ему и въ снѣ не могла уявитись! Коли-жъ ему справдѣ захотѣлось дѣстати миллиона за свое добро, то чей мѣгъ покористуватись помѣчу якого тямущого чоловіка, щобъ ему жидѣ таки виплативъ ту величезну суму. — Хоча-жъ, по нашій думцѣ, психичнї тї змаганя Зелепуги здають ся бути неимовѣрными, то все-жъ трагична катастрофа, якою скѣнчивъ ся той супѣрь хлопа зъ хитрымъ жидомъ, вражае сильно душу читача сеи повѣсти.

* * *

Коли-жъ авторъ у своихъ творахъ зъявлявъ невдоволенє зъ теперѣшнього побуту суспѣльного, коли вѣнь сказавъ, що „въ сему свѣтѣ окрѣмъ зла годѣ глядѣти правды й розуму“²⁾, та що „прогнила стара будова роз-

¹⁾ *ibid.*, стор. 312.

²⁾ „З вершин і низин“, стор. 59.

валить ся въ бою за правду и волю¹⁾, то вже-жь не дивота, що вѣнъ змалювавъ картину того щасливого побуту громадского, до якого теперѣшній суспѣльности треба прямувати, и якій, по єго думцѣ, въ нашѣй давнинѣ справдѣ истнувавъ. Отъ и зладивъ вѣнъ „образъ громадского житя карпатской Руси въ XIII. вѣцѣ“ п. з. „Захаръ Беркутъ“, се-бѣ-то написавъ историчну повѣсть, въ котрой „головный предметъ взявъ по-части зъ исторіи, а по-части зъ переказѣвъ народныхъ“²⁾.

Дѣя вѣдбував ся въ Тухольскихъ горахъ въ 1241. р. Въ тѣ-то горы приѣхавъ бояринъ, Тугаръ Вовкъ, бо князь Данило дарувавъ ему въ Тухольщинѣ обширній полонины й цѣле одно пригѣре Зелеменя. Тутъ побудувавъ вѣнъ собѣ гарну хату, а бажавши пѣзнатася зъ сусѣдними боярами, запросивъ ихъ до себе на бенкетъ, и вѣдтакъ рушили всѣ на ловы въ Тухольскій лѣсы. Зъ боярами выбралась такожь Мирослава, гарна дочка Вовкова, единачка, що при народженю втратила була свою матѣрь. Провѣдникомъ тои ловецкои дружины бувъ молодой гѣрнякъ, Максимъ Беркутъ, першій легинъ на всю Тухольску верховину³⁾; але-жь крѣмъ того вырядили Тухольцѣ цѣлый вѣддѣль легинѣвъ зъ луками й ратищами до помочи зѣбранымъ боярамъ.

Третього дня вѣдбувались ловы на медведѣвъ, и отъ, Мирослава не вжахнулась небезпечного походу. Максимъ поглядаючи на неѣ подумавъ собѣ: „Дивна дѣвчина! та-кои я ще й не видавъ нѣколи!“ Ажь ось выпавъ на лов-

¹⁾ *ibid.*, стор. 61.

²⁾ „Захаръ Беркутъ“.... У Львовѣ, 1883; стор. 3.

³⁾ Максимъ бувъ наймолодшій сынъ Захара Беркута, що, по словамъ автора, „бывъ правдивымъ образомъ тыхъ давныхъ патріарховъ-батьковъ и проводниковъ цѣлого народа, про котрыхъ говорятъ намъ тысячолѣтній пѣснѣ“ (стор. 42).

цѣвъ величезный медвѣдь та положивъ трупомъ одного боярина. Тогдѣ-то у деякихъ бояръ вѣдѣйшла охота до ловѣвъ, хоча Максимъ тому медведеви влучивъ стрѣлу въ само сердце. Але-жь Тугаръ Вовкъ, а найпаче Мирослава й Максимъ, налягали конче, щобъ кѣнчити розпочате дѣло. Вѣдтакъ ловы вѣдбувались далѣ, коли ось Мирослава, переходячи кладкою по-надъ пропасть впала долѣвъ въ ломы й гниляче близько медведицѣ, щѣ схопилась зъ леговища й кинулась до неѣ. И прийшло-бъ ся загинути Мирославѣ въ тѣй пропасти, коли-бъ ѣй не бувъ прибѣгъ въ помѣчь Максимъ Беркутъ. Въ очахъ дѣвчины заблесли двѣ перловѣ сльозы, и не кажучи й слова она горячо стиснула руку свого выбавителя. А коли Максимъ, троха осмѣлившись, стиснувъ еи руку, то Мирослава почувула, якъ щось солодко защемѣло ѣй коло сердца, — якъ лице еи загорѣлось стыдливымъ румянцемъ...

Коли-жь Тугаръ Вовкъ дѣзнавъ ся, що Максимъ выратувавъ его дочку вѣдъ смерти, то подякувавъ вѣнъ легинови за его „чесне дѣло“, хоча волѣвъ бы бувъ, якъ бы выбавивъ его дочку боярскѣй сынъ, а не сей „смердъ“, простый Тухольскѣй мужикъ. Вѣдтакъ вертавъ ся Вовкъ домѣвъ, а Максимъ розказувавъ ему про свого батька Захара, щѣ его заходами зроблено першу дорогу въ верховинѣ черезъ Бескиды. И запытавъ ся бояринъ легины, чи его батько має велику власть надъ громадою? — „Власть, боярине?“ вѣдказавъ Максимъ здивовавшись. — „Нѣ! власти надъ громадою у насъ не має нѣхто: громада має власть сама, а бѣльше нѣхто. Але мѣй батько досвѣдченый чоловѣкъ и радо служить громадѣ. Якъ вѣнъ говорить на радѣ громадскѣй, такъ не зъумѣе нѣхто другѣй въ цѣлѣй верховинѣ. Громада радо слухае батькѣвской рады, але власти батько мѣй не має нѣякои и не жадае

єи!¹⁾ — Коли-жь Вовкѣ сказавъ, що батько Максима бунтує Тухольцѣвъ проти него й проти князя, то сынъ Захара вѣдповѣвъ смѣливо ось-що: „Бунтує громаду, боярине?! Нѣ, се тобѣ неправду сказано! Вся громада гнѣвна на тебе за те, що ты присвоюєшь собѣ громадскій лѣсъ и полонину, не спытавши навѣть громады, чи схоче она на те пристати, ли нѣ“. — Опѣсля натякнувъ Максимъ на теє, що єго батько старає ся влагодити зворушену громаду и радить пѣдождати ажъ до громадского суду, на котрѣмъ те дѣло розбере ся.

Незабаромъ прийшли они до села й побачили трьохъ старцѣвъ, щѣ несли копне знамено и скликували громаду на-завтра на копу, се-бѣ-то на раду громадску. Тогдѣ сказавъ Максимъ бояринови, що тѣ старцѣ закличуть и єго, одначе Вовкѣ вѣдповѣвъ гордовито, що громадска копа єго нѣчого не обходить. — „Я ту зъ княжою волѣ!“ мовивъ вѣнъ, „и можу самъ збирати копу, коли се буду вважати потрібнымъ“. Все-жь таки просивъ Максимъ боярина, щѣбы прийшовъ завтра на копу; — вѣнъ бажавъ, щѣбъ мѣжь Тухольскою громадою а бояриномъ була згода. И обѣцявъ Тугаръ Вовкѣ прийти завтра, щѣбъ побачити, яка се буде рада.

Бояринъ зъ Мирославою и Максимомъ зближались до того мѣсяця, де Тухольска кѣтловина замыкала ся, пропускаючи тѣлько потѣкъ въ долину вузкою скалистою брамою. Передъ самымъ проходомъ стоявъ на-сторчъ величезный камѣнный стовпъ, щѣ звавъ ся Сторожемъ, неначе-бъ пильнувавъ входу въ Тухольску долину. Пѣсля народного переказу въ тѣмъ камени живѣ духъ царя велитѣвъ. Той же царь воювавъ колись зъ Мораною, богиною смерти. Вѣдтакъ Максимъ казавъ бояринови, що та

¹⁾ ibid., стор. 27—28.

богинѣ збере колись ще разъ свою силу, щобъ занапастити Тухольщину, але Сторожъ упаде тогдѣ на силу Мораны й роздавить єѣ собою.

Ажъ ось сказавъ Максимъ несмѣлымъ голосомъ Вовкови: „Боярине! вѣдай за мене доньку свою, котру я люблю дужше житя свого, дужше душѣ своєї!“¹⁾ Грѣмъ зъ ясного неба не бувъ бы такъ вразивъ Тугара Вовка, якъ тѣ горячї, пристрастнї слова молодого легины. Згѣрдно подививъ ся вѣнъ на „смерда“, щѣ поваживъ ся єму таке казати. — „Коли-бъ мѣло на таке прийти“, мовивъ бояринъ зъ пересердя, „то вольла-бъ она (Мирослава) згинути въ крѣвавыхъ обнятахъ дикого звѣря, а нѣжъ мѣла бы тобѣ дѣстати ся!“ — Незабаромъ прощаѣвъ ся Максимъ зѣ своєю „зорею“, щѣ блиснула єму такъ пречудно на одну днину, а теперъ мусить на вѣки для него померкнути. Але-жъ Мирослава сказала рѣшучо: „Я не померкну для тебе, молодче! — я буду твоя!“²⁾

Та отъ, Вовка заликано на судъ громадскїй! Сюды прийшовъ вѣнъ въ супровѣдъ десяти своихъ лучникѣвъ и топѣрникѣвъ. Станувши мѣжъ громадянами заявивъ вѣнъ, щѣ нѣхто не має права судити єго, крѣмъ князя й рѣвныхъ єму боярѣ. Тогдѣ вѣдповѣвъ єму 90-лѣтнїй поважнїй старецъ Захаръ Беркутъ, щѣ Тухольцѣ — вольнї люде й не знають нѣякого пана! „Мудрї права нашї“, мовивъ вѣнъ бояринови, „походять не вѣдъ твого князя, а вѣдъ дѣдѣвъ и батькѣвъ нашихъ. Мудрыхъ судївѣвъ княжихъ мы не видали доси й жили тихо въ згодѣ й ладѣ, судячись самї громадскимъ розумомъ. Батьки нашї зѣ давна учили насъ: оденъ чоловѣкъ — дурень, а громадскїй судъ — справедливый судъ. Безъ княжихъ воево-

¹⁾ *ibid.*, стор. 37.

²⁾ *ibid.*, стор. 39.

дѣвъ жили батьки нашѣ, жили ѣ мы доси, и, якъ бачишь, хаты нашѣ не попустошенѣ и дѣти нашѣ не забранѣ до вражон неволѣ!“¹⁾

Але гордому Вовкови не вподобалась така бесѣда, — вѣнъ натякнувъ на се, що князь приславъ его воеводуо въ Тухольщину; — вже-жъ вѣнъ проливавъ свою кровь въ двацати битвахъ, — воювавъ проти Монголѣвъ надъ Калкою. Та отъ, передъ громаду вѣйшовъ калѣка, воякъ Митко, ѣ заявивъ, що служивъ въ дружинѣ Вовка ѣ бувъ въ тѣй битвѣ надъ Калкою. Коли-жъ вѣнъ ставъ далѣ говорити про теѣ, що Тугаръ Вовкъ зрадивъ Русь Монголамъ, то розъяренный бояринъ кинувъ се на него зъ топоромъ и розлунавъ ему голову. Такого злочину не могла стерпѣти громада! — „Смерть ему! смерть!“ закричали Тухольцѣ. — „Вѣнъ зганьбивъ святѣсть суду! — на радѣ мужа нашего забивъ!“ Але Захаръ зацѣткавъ зворушенихъ громадянъ и сказавъ оѣ-що Вовкови: „Вѣдали се зъ-мѣжъ насъ! Черезъ три днѣ вѣдъ нынѣ придуть нашѣ люде, щобъ розвалити твѣй дѣмъ и загладити навѣтъ слѣдъ твого бутя у насъ!“ — И сейчасъ выбрано десять молодцѣвъ, мѣжъ ними ѣ Максима, чтобы сповнили волю громадеку.

Мѣжъ-тымъ Монголы пѣдъ проводомъ бегадыра Петы зайшли горѣ рѣкою Стрыемъ на Скѣльскѣй шляхъ и розложились шатрами на рѣвнинѣ по-ниже Синевѣска. Коли Вовкъ про се довѣдавъ се, то поѣхавъ вѣнъ до орды зъ Мирославою. Она зъ-першу не знала, куды ѣде батько, коли-жъ побачила надъ рѣкою шатра монгольскѣй, то дѣзналась вѣдъ него, що Монголы — его союзники проти проклятыхъ „смердѣвъ“ и ихъ громадѣвства. — „Тату! се погибель наша!“ крикнула зворушена Мирослава. „Якъ

¹⁾ ibid., стор. 59—60.

не стане хлопѣвъ, то хто кормити буде боярь?«¹⁾ — „Не бѣй ся!“ вѣдповѣвъ Вовкъ, „не вродилась ще тота буря, котра зможе до кореня знищити те пѣдле насѣне!“

Отъ, уже й приѣхавъ бояринъ зъ дочкою до шатерь монгольскихъ! Пета дарувавъ Мирославѣ золотый перстѣнь, щѣ ѣй запоручавъ безпечный прохѣдъ въ таборѣ монгольскѣмъ. Вѣдтакъ казавъ еѣ вѣдвести до окремого шатра, а Тугаръ Вовкъ оставъ ся зъ монгольскими бѣгадырами Петою й Бурундою, щѣбъ радити военну раду. Ему велѣли вести малый вѣддѣль Монголѣвъ, щѣбъ обсадити вхѣдъ до Тухлѣ. Опѣсля лишивъ вѣнъ Мирославу въ шатрѣ монгольскѣмъ та впевнивъ еѣ, щѣ нѣ вѣнъ самъ, нѣ нѣхто зъ его дружины не доторкне ся до Максима й не заподѣе ему нѣякого лиха²⁾.

Поки Вовкъ прийшовъ зъ Монголами до Тухлѣ, то Максимъ, сповняючи волю громады, занявъ зъ молодцями дѣмъ боярина, але-жъ они не валили будовы, бо довѣдались, щѣ наближують ся Монголы. Тѣ Тухольскѣй лицарѣ порѣшили, зрѣбити той дѣмъ своєю твердынею. И отъ, незабаромъ явивъ ся въ Тухольщинѣ Тугаръ Вовкъ и велѣвъ обступити свѣй дѣмъ широкимъ колесомъ въ три ряды. По тяжкѣй боротьбѣ обсаджени Тухольцѣ перебились крѣзь монгольску ватагу й погнали до лѣса. Але Вовкъ догнавъ ихъ, — одинъ вѣддѣль монгольскѣй перейшовъ имъ дорогу. Въ дальшѣмъ крѣвавѣмъ змаганю осталось лишъ пять молодцѣвъ, щѣ окружали Максима, и отъ, та горстка вѣдбила три приступы Монголѣвъ! Якъ же Вовкъ побачивъ завзяте Максима, то сказавъ самъ до себе: „Ѣй Богу! дѣльный молодець! Не дивуюсь, щѣ вѣнъ оча-

¹⁾ *ibid.*, стор. 80.

²⁾ Въ сѣй повѣсти читаемо, щѣ Бурунда зъ десяти-тысячнымъ вѣддѣломъ монгольскимъ хотѣвъ ити Тухольскимъ шляхомъ, мѣжь-тѣмъ коли Пета мавъ поступати Скѣльскою дорогою (стор. 91).

рувавъ мою доньку! — и мене самого вѣнъ мѣгъ бы очарувати своєю рицарскою вдачею!¹⁾ — Незабаромъ тѣ пять молодцѣвъ погibli, — оставъ ся тѣлько Максимъ, — его закували въ зельзній пута. Але-жь сынъ Захара Беркута не вжахнувъ ся кайданѣвъ и сказавъ Вовкови: „Хочъ и въ путахъ, а все буду вольный чоловѣкъ! У мене пута на рукахъ, а у тебе на души!“

Коли-жь Тухольска громада довѣдала ся про долю тыхъ молодцѣвъ, то закликала старого Беркута, потребуючи его рады. — „Щѣ дѣяти? щѣ починати? якъ боронити ся?“ гуло въ народѣ. И порадивъ имъ Захаръ, не вѣдбити, але розбити Монголѣвъ. И отъ, саме-тогдѣ пришла въ Тухлю помѣчь верховиньскихъ и загѣрныхъ громадъ. Ба, незабаромъ зъявилась Мирослава на кони та оповѣстила громаду, що передъ вечеромъ приѣде сюды орда монгольска. Захарови-жь сказала она, що его сынъ живый, — що бачила Максима въ неволи й говорила зъ нимъ. Вѣдтакъ просила Захара, щобы схотѣвъ бути ви отцемъ. — „Тугаръ Вовкъ“, мовила она, „переставъ бути моимъ батькомъ, вѣдколи зрадивъ свѣй край и приставъ у службу Монголѣвъ“. Опѣсля заявила Мирослава, що Максимъ радивъ Тухольскѣй громадѣ не спиняти Монголѣвъ передъ тѣниною, а впустити ихъ въ кѣтловину, — тутъ бо можна ихъ обступити й вырубати до послѣднього, або выморити голодомъ. — „Треба тѣлько поробити засѣки въ вывозѣ при водопадѣ й повиносити зъ села все добро громадске, все збѣже, весь хлѣбъ, всю худобу, а вѣдтакъ замкнути ихъ тутка зѣ вѣхъ бокѣвъ!“ — Така була рада Максима.

И отъ, незабаромъ показали ся Монголы въ долину надъ Опоромъ. Тогдѣ-то Захаръ Беркутъ обставъ за тымъ,

¹⁾ „Захаръ-Беркутъ“; стор. 113.

щобы впусити ихъ въ Тухольску кѣтловину, а коли сѣй радѣ нѣхто не протививъ ся, то всѣ вергли ся до своихъ хатъ, щобъ хоронити свое добро въ лѣсы. — Якъ Тухольцѣ вынесли ся зъ села, то почали въ кѣтловину валити ся страшнй Монголы. Передомъ ѣхавъ бегадырь Бурунда й Тугаръ Вовкъ. Вѣдтакъ чѣльнй вѣддѣль орды выйшовъ изъ безлюдного села й по приказу Бурунды спѣшивъ до вывозу, выкованого въ скаль. Але-жь той вывѣзъ бувъ заваленый камѣнемъ, а зъ горы Тухольскй молодцѣ стали кидати на Монголѣвъ величезными плытами. Ажь ось велѣвъ Бурунда поприносити драбины й переднимъ вылѣзти на гору, щобъ зѣгнати зъ-вѣдтамъ тыхъ смѣльчакѣвъ. Однече Тухольцѣ, побачивши Монголѣвъ, спинаючихъ ся горѣ драбинами, обсыпали ихъ ратищами, зъ-за чого ворогъ, мовъ тяжка лявина, поваливъ ся долѣвъ, порываючи за собою слѣдуючй ряды. Мѣжь-тымъ сыпалось изъ горы на Монголѣвъ камѣне, зъ-за чого они страшно заметушились. Тогдѣ вызвѣривъ ся Бурунда на Тугара Вовка й назвавши его „подвѣйнымъ зрадникомъ“, сказавъ, що то вѣнъ запровадивъ Монголѣвъ въ отъ-сю западню, вѣдки имъ годѣ выдобути ся. И збентеживъ ся Вовкъ та велѣвъ прикликати Максима у свѣй наметъ.

Ажь теперъ на згарищахъ вольной Тухлѣ зачинавъ Вовкъ розумѣти, що Тухольцѣ, борючись за свободу, поступали зовсѣмъ розумно й право. Тому-то подобрѣвъ вѣнъ и сказавъ Максими, що хоче его обѣцяти Тухольцямъ въ замѣнъ за вольный прохѣдъ. Але Максимъ вѣдповѣвъ Вовкови, що Тухольцѣ не пристануть на таку замѣну, бо якъ бы се стало, то они допустили-бъ ся зрады на своихъ верховиньскихъ и загѣрныхъ братьяхъ, котрыхъ села були-бъ зруйнованй вразъ зъ Тухлею. — Ажь ось увѣйшла въ наметъ Мирослава. Она заявила Максими, що Монголы вѣдси не выйдуть, що имъ тутъ усѣмъ погибати, —

бо ось Тухольць робити-мутъ въ лѣсѣ машины-метавки, котрыми можъ буде кидати на нихъ камѣне. Опѣсля просила она батька, щобъ велѣвъ Максима розкувати та щобъ пѣшовъ зъ нимъ до Тухольцьвѣ для переговорѣвъ. — „Ось перстѣнь вѣдъ Петы“, мовила Мирослава, — „зъ тымъ перстеномъ варта его пропустити“. Одначе Вовкъ не хотѣвъ ити зъ Максимомъ, бо боявъ ся, щобъ Тухольць не взяли собѣ полоняника, а его самого не прогнали. И пѣшла до Тухольцьвѣ тѣлько Мирослава зъ батькомъ, а Максимъ лишивъ ся въ боярскѣмъ наметѣ.

Якъ они обоє прийшли до Тухольцьвѣ, то сказавъ Вовкъ Захарови: „Розвалѣть свои засѣки, пустѣть монгольску силу зъ вашои долины, а въ замѣну за те Бурунда готовъ вѣдати вамъ вашого полоняника живого й здорового!“ — Але Захаръ вѣдповѣвъ, що годѣ мѣняти одного хлопця за руину сусѣдѣвъ, верховинцьвѣ и загѣрянъ, — а впрочѣмъ становище Тухольцьвѣ сильне, мѣжь-тымъ коли Монголы запертѣ въ камяноѣ клѣтцѣ. Коли-жь Вовкъ хотѣвъ вѣдходити, то Мирослава благала его, щобъ не вертавъ ся до Монголѣвъ, де его дожидає смерть, — щобъ оставъ ся тутъ мѣжь своими людьми та станувъ мѣжь ними до бою зъ дикою ордою. Одначе Вовкъ сказавъ, що ще не вся надѣя у Монголѣвъ пропала, а вѣдтакъ додавъ ще отъ-сѣ слова: „Не забувай, дѣвчино, що тамъ — той твоѣй Максимъ, и хто знає, може мы оденъ другому на щѣ пригодимось!“¹⁾

И вернувъ ся Вовкъ до Монголѣвъ, а Захаръ зъ Мирославою повели Тухольцьвѣ до того мѣсця, де потѣкъ тѣсниною выплывавъ зъ долины, и де край него стоявъ величезный камѣнный стовпъ, щѣ его звали Сторожемъ. Великою натугою звалили сей стовпъ долѣвъ, такъ, що

¹⁾ *ibid.*, стор. 151.

вѣнь лягъ по-перекъ потока. Вѣдтакъ Сторожъ ставъ за-сновкомъ великои стѣны, котру Тухольскій молодцѣ здвигли зъ камѣня на які два сяжнѣ загрубки вѣдъ однои стѣны тѣснины до другои.

Якъ замуровано потѣкъ, незабаромъ въ горахъ упали великій дощѣ, — живо прибула повѣнь и въ кѣтловинѣ заклекотѣла вода. Довершивши великого дѣла Захаръ помоливъ ся Сонцю, великому, прясному владарю свѣта, и просивъ его о помѣчь у страшному бою. — Мѣжь-тымъ Фовкъ вернувъ ся до Монголѣвъ и сказавъ Максими, що Бурунда конче налягає, шукати способу, щобъ завтра рано вывести Монголѣвъ зъ отъ-сеи западнѣ. И вѣдповѣвъ Максимъ: „Я знаю стежку зъ сеи кѣтловины безпечну и скрыту... Туды можна вывести вѣддѣль Монголѣвъ на верхъ и обсадити ними вѣвѣзъ, а тодѣ легка рѣчь буде розвалити засѣки й выйти зъ сеи долины“. И отъ, незабаромъ розкували Максима й повели передъ наметъ Бурунды. Той сказавъ ему, що, коли найде выхѣдъ, буде свѣбѣднѣй та ще й дары одержити, — коли-жь Максимъ манить Монголѣвъ пустыми словами, то згине въ мукахъ страшныхъ. И повѣвъ Максимъ Бурунду до городу своего батька, де була велика плыта, щѣ вкрывала пѣдземный хѣдникъ. Але-жь той хѣдникъ залила вже вода, котра що-разъ бѣльше покрывала долину. Вѣдтакъ Максимъ пригадавъ Бурундѣ его слова: „Ты сказавъ“, мовивъ вѣнь, „що, якъ покажу тобѣ выхѣдъ, буду вѣльный“. — „И выхѣдъ обманивъ мене!“ вѣдповѣвъ Бурунда. „Тодѣ будешъ вѣльный, якъ усѣ выйдемо зъ сеи долины, не борше!“

Страшно було глянути по долинѣ: ту й тамъ мовъ чорнѣ островы, видно було зъ воды купы Монголѣвъ, на котрыхъ безнастанно сыпалось камѣне зъ Тухольскихъ машинъ-метавокъ. Уже самъ Бурунда побачивъ, що всѣ Монголы погинуть въ тѣй кѣтловинѣ безъ бою, безъ сла-

вы. Вѣдтакъ и самымъ Тухольцямъ дѣялось квапно, докониати ворога. Послухавши рады Мирославы зробили они двѣ плотины зъ ялицъ и казали двацяти смѣливымъ молодцямъ поплыти до бою зъ недобитками Монголѣвъ. Тогдѣ Вовкъ порадивъ Бурундѣ, запытатись Тухольцѣвъ, чи схочуть теперъ за полоняника-Максима дарувати жите та вольный прохѣдъ Бурундѣ и тымъ Монголамъ, що не погибли ще въ бою. Але, хоча Бурунда пѣднѣсь уже свѣй топѣръ надъ головою Максима, Захаръ не приставъ на таку угоду, сказавши: „Нехай радше гине сынъ мѣй, нѣжь за-для него маѣ уйти хочъ оденъ ворогъ нашего краю!“¹⁾ Вѣдтакъ Бурунда замахнувъ ся, щобъ сокирою розлупати Максиму голову, — одначе саме-тогдѣ блиснула шабля Тугара Вовка, и права рука Бурунды вразъ изъ топоромъ, вѣдтята шаблею вѣдъ рамени, впала въ воду. Ревнувъ зъ лютости и болю Бурунда и лѣвою рукою стиснувъ Максима за груди, — але той ударивъ его головою й плечима въ лѣвый бѣкъ такъ, що Бурунда втративъ рѣвновагу й покотивъ ся въ воду, потягнувши за собою й Максима. — Ажь ось зашумѣло въ воздухѣ и величезный камѣнь, киненый зъ Тухольской машины руками Захара Беркута, впавъ на купку ворогѣвъ. Зъ Бурундувои дружины не було й слѣду.

Максимъ выринувъ незабаромъ зъ воды, — его выратували тѣ молодцѣ, що плавали на плотинахъ. И зрадѣвъ батько, побачивши своего сына живымъ, одначе й заявивъ, що Сторожъ кличе его вже до себе, — вже-жь Захаръ звершивъ свое дѣло, то й пора спочити. Ажь ось озирнувъ ся Максимъ и задубѣвъ: Мирослава лежала на земли блѣда зъ выразомъ розпуки на лицѣ, — она була зѣмлѣла ще тогдѣ, якъ Захаръ пустилъ зъ машины ка-

¹⁾ *ibid.*, стор. 179.

мѣне на останню купку ворогѣвъ, въ котрѣй Бурунда потягнувъ Максима за собою въ воду. И припавъ Максимъ до Мирославы, стараючись, щобъ она очуныла. Она-жь отворила очи та довго не могла прийти до себе зъ диву, побачивши Максима. Незабаромъ довѣдалась вѣдъ него, що єи батько не жиє та що й Захаръ покидає ихъ. И озвавъ ся Захаръ до Максима й Мирославы: „Нехай боги дѣдѣвъ нашихъ благословлять васъ, дѣти! Въ тяжкихъ дняхъ звезда васъ доля до купы й злучила серця вашій... Нехай-же звязокъ въ нынѣшню побѣдну днину буде порукою, що й нашъ народъ такъ-само перебуде тяжкѣй злигодні и не розбрѣе свого сердечного звязку зъ чеснотою и людскостію!“ Опѣсля умираючій промовивъ ще кѣлька слѣвъ до громады. — „Батьки й братя“, казавъ Захаръ, „нынѣшня наша побѣда — велике дѣло для насъ! Чимъ мы побѣдили? Чи нашимъ оружіємъ тѣлько? Нѣ! Чи нашою хитростю тѣлько? Нѣ! Мы побѣдили нашимъ громадекимъ ладомъ, нашою згодою и дружностю. Уважайте добре на те! Доки будете жити въ громадскѣмъ порядку, дружно держати ся купы, незломно стояти всѣ за одного, а оденъ за всѣхъ, доти нѣяка сила ворожа не побѣдить васъ. Але я знаю, братя, и чує се моя душа, що се не бувъ послѣдній ударъ на нашу громадску твердыню, — що за нимъ послѣдуютъ другі й въ кѣнци розбѣють нашу громаду. Погані часы настануть для нашого народа... Але середъ тыхъ злиднѣвъ зновъ нагадає собѣ народъ свое давне громадство, и благо єму, коли скоро й живо нагадає собѣ єго: се оцадить єму цѣле море слѣзъ и крови, цѣлї столѣтя неволѣ... Але чи швидше, чи пѣзнѣйше вѣнъ нагадає собѣ жите своихъ предкѣвъ и забажає ити ихъ слѣдомъ. Щасливѣ, кому судило ся жити въ тї днѣ! Се будуть гарнї днѣ, днѣ веснянї, днѣ вѣдродженя народного“...

И зѣтхнувъ важко старый Захаръ, зирнувъ на сонце, усмѣхнувъ ся, — и по хвили вже не стало его. Сыны й громадяне занесли его тѣло на ясну поляну¹⁾, до стародавнього житла прадѣдѣвскихъ богѣвъ, и зложивши его въ просторѣй печерѣ, лицемъ до золотого образу Дажбога-сонця, привалили вхѣдъ величезною плытою й замурували...

Авторъ кѣнчить вѣдтакъ свою повѣсть отъ-сими словами: „Богато змѣнило ся вѣдъ того часу... Великѣй злигодні градовою хмарою перейшли по-надъ рускою землею. Давне громадство давно забуте и, здавалось бы, похоронене. Такъ нѣ! Чи не напимъ днямъ судилось вѣдновити его? Чи не мы се живемъ въ тѣй щасливѣй добѣ вѣдродженя, о котрѣй говоривъ умирающій Захаръ, а бодай въ досвѣткахъ тои щасливои добы?“

Литературну оповѣстку про повѣсть „Захаръ Беркутъ“ подавъ Г(орленко) въ „Кіевскѣй Старинѣ“ (т. XI. 1885; стор. 369—376). Критикъ называе сей твѣрѣ „прекраснымъ“, кажучи, що, хоча дѣя вѣдбувае ся въ давнѣй давнинѣ, все-жъ повѣсть є повна живого интересу, по-заякъ громадскѣй порядки й типы того далекого вѣку займають осередокъ картины й суть зъображенѣ зъ великою любовою до рѣднихъ святощѣй. Слабою-жъ стороною повѣсти, по думцѣ рецензента, вважае ся якась штучнѣсть въ развитію фабулы; подѣвѣ являють ся подекуды зъ-нечевя, неначе „deus ex machina“, а героѣ выдобувають ся зъ критичнои ситуаціѣ неразъ пошибомъ щастя. Але-жъ тѣй недостатчѣ влагоджують ся оригінальною и симпатичною композиціею та й справжньою поезіею въ деякихъ мѣсцяхъ оповѣданя.

¹⁾ Та поляна звалася ясною вѣдъ того, що тамъ (по словамъ автора) не вгасавъ вѣчный огонь въ честь богѣвъ.

Въ повѣсти „Захаръ Беркутъ“ зъобразивъ Иванъ Франко громадскій побутъ карпатской Руси въ XIII. вѣцѣ. Хоча-жь вѣнъ користувавъ ся народными переказами про ту давну давнину, то все-жь у своѣмъ писаню помагавъ собѣ богато своєю фантазією, щобъ змалювати таку картину, яка ему принадобила ся въ теперѣшнихъ обставинахъ суспѣльного житя. Вже-жь бо насуває ся намъ пытанє, чи въ XIII. вѣцѣ могли ще въ карпатскѣй Руси истнувати патріархальнїй порядки самоуправы й суду громадского? Правда, що въ карпатскихъ горахъ давнїй демократичнїй порядки могли довше удержатись, нѣжь на долахъ галицкой Руси, але-жь тї горы вже своєю природою не дуже сприяли розвоови дружной федераціѣ громадѣ, — ба й въ поодинокихъ селахъ не могло бути суцѣльного громадѣства тому, що люде жили тамъ бѣльше спорадичными хуторами, нѣжь сумежними хатами¹⁾. Опроче самъ авторъ пише, що въ сусѣдствѣ Тухольской верховины жило чи-мало боярь²⁾. Тї-жь бояре зѣ своими дружинами впливали ачей деструктивно на давнїй порядки громадскїй. Хоча-жь мы й притакнули-бъ авторови, заявляючи, що такїй демократичнїй побутъ въ тѣй давнинѣ мѣгъ у насъ истнувати, то не могли-бъ мы сказати, що типы Захара Беркута й его сына Максима вважають ся зовсѣмъ имовѣрными. Авторъ каже, що Захаръ въ дволѣтнѣй своѣй вандрѣвцѣ зайшовъ до черцѣвъ у Скитѣ (Манявскѣмъ), и що, пробуваючи тамъ рѣкъ, почувъ вѣдъ старця Акинтїя оповѣданя про громадскїй порядки въ Новгородѣ и Псковѣ, — що бувавъ въ Галичи й въ Киевѣ, и що зѣ дволѣтнѣй вандрѣвки вернувъ ся новымъ чоло-

¹⁾ Д-ръ Ф. Папее доказує, що ще въ концї XIV. вѣку „Сколя“ и „Тухля“ були пустыми полями („Skole i Tucholszczyzna“. Napisał Dr. Fryderyk Papée. Lwów, 1891; str. 17).

²⁾ „Захаръ Беркутъ“. У Львовѣ, 1883; стор. 7. 89.

вѣкомъ, — „громадяниномъ“¹⁾. Коли-бъ же Беркутъ ажъ тогдѣ ставъ громадяниномъ, то де-кому зъ насъ могло бы здаватися, що до того часу въ Тухольскôй верховинѣ не було громадскихъ порядкôвъ, та що ихъ позаводивъ у-перше Беркутъ! Вже-жъ и самъ авторъ каже, що Захарь, вернувши ся домôвъ изъ вандрôвки, переконавъ ся, ма-буть-то для его братôвъ-селянъ нема иншого ратунку й иншої надѣѣ, якъ тôлько добре улажене и розумне ведене та розвиване громадскихъ порядкôвъ, громадскои спôбности и дружности²⁾. Та ба, по словамъ Франка, Беркутъ „вынѣсь изъ Скитского монастыря, вôдъ старого монаха Акинтiя, прихильнôсть до старои рускои вѣры!“³⁾ — изъ-за чого вôнъ на яснôй полянѣ въ печерѣ моливъ ся Дажбогови, „найвышому творцеви житя“. — Одначе можна сумнѣватися, чи въ тыхъ давныхъ часахъ, коли черцѣ були вельми богомôблнй й правовѣрнй, мôгъ чернець Акинтiй зъєднувати собѣ прозелитôвъ для тои „старои рускои вѣры“? Коли-бъ же таке до-стоту стало ся, то де-хто мôгъ бы се вважати дивнымъ, що Захарь „не навчавъ нѣкого старôй вѣрѣ“, та що навпаки вôнъ навчавъ всѣхъ „пошанованю для чужого переконаня и чужои вѣры“⁴⁾.

Захарь зове ся въ повѣсти „Тухольскимъ бесѣдникомъ“⁵⁾. Хоча-жъ авторъ запримѣтивъ, що князь Данило бувъ „чоловѣкъ незвычайный, симпатичный и, по-своему, якъ на тѣ часы, досыть демократичный“⁶⁾, то однако вложивъ вôнъ въ уста Беркутовѣ ось-якѣ слова, сказанѣ Тугару Вовкови: „Самъ бачишь и знаешь, що вôтця й опѣкуна мы въ князю бачити не можемо. Отець знае свою дитину, еи потреби й бажаня, — а вôнъ (князь) не знае насъ и не хоче знати! — Не отцемъ и опѣкуномъ мы ува-

¹⁾ *ibid.*, стр. 44—45. — ²⁾ *ibid.*, стр. 45. — ³⁾ *ibid.*, стр. 145. — ⁴⁾ *ibid.* — ⁵⁾ *ibid.*, стр. 9. — ⁶⁾ *ibid.*, стр. 62.

жаємо твого князя, але карою Божою, збсланою на насъ за грѣхи нашій, вѣдь котрой мусимо вѣдкупуватись щорѣчними данинами. Чимъ менше мы о нѣмъ знаємо, а вѣнь о насъ, тымъ лѣпше для насъ. И кобы вся наша Русь могла позбути ся его зъ вѣма его ватагами, то певно була бы ще щаслива й велика!⁴¹⁾ Сї та инші слова Беркутовї пригадують намъ слова Демостена, высказанї въ бесѣдахъ противъ Филипа, короля македоньского. И справдѣ, Захаръ говорить иногдѣ такъ, неначе-бъ учивъ ся на взбрцяхъ бесѣдъ Демостена. Але-жь ядренистымъ и мудрымъ словамъ гбрняка-Златоустого ще не дивуємо ся, — бувають тямущї селяне, щѣ своєю второпною бесѣдою не постыдали-бъ ся и супроти вченого чоловѣка; — опроче Беркутъ бувавъ въ Києвѣ, Галичи й въ Сцитѣ Манявскѣмъ, то й мѣгъ дечого хосенного навчитись. Але-жь не розумѣємо, вѣдки мѣгъ его сынъ Максимъ набути такой мудрости въ тактицѣ военнѣй, щѣ самъ-одинацятый зѣумѣвъ оперти ся навалови одного вѣддѣлу орды монгольской? Ба, вѣнь радивъ Тухольскѣй громадѣ, не спиняти Монгольвъ передъ тѣсною, а впусити ихъ въ кѣтловину, бо вѣдтакъ можна-бъ ихъ обступити й vyrубати до послѣднього, або выморити голодомъ! Далѣ радивъ вѣнь громадянамъ, поробити засѣки въ вывозѣ при водопадѣ й по-выносити зъ села все добро.

Вѣдтакъ Мирослава зъявилась амазонкою не-абыякою! Покинувши батька пѣшла она до Тухольцѣвъ и навчала ихъ робити машины-метавки. Тѣлько-жь Мирослава бачила такї метавки на мурахъ въ Галичи, а Максимъ доказавъ чи-малю тактики военной, хоча не бувавъ въ свѣтѣ и крѣмъ медведѣвъ не видѣвъ дотѣль иншихъ напастникѣвъ. И ось ту дочку боярску полюбивъ Максимъ, по-

¹⁾ *ibid.*, стор. 61—62.

бачивши єѣ на ловахъ. Се-жь ще нѣчого дивного, що Тухольскій леґинь подобавъ собѣ гарну боярску дочку, — Мирослава бо вызначувалась справдѣ вѣдомо демократичною. Одначе се є трохи неимовѣрнимъ, що Максимъ, промовивши до Мирославы за-ледви кѣлька слѣвъ и не знавши, чи боярѣвна схоче бути єго дружиною, озвавъ ся до Тугара Вовка, коли вертавъ ся зъ ловѣвъ: „Боярине! вѣддай за мене доньку свою, котру я люблю дужше житя свого, дужше душѣ своєи!“¹⁾ Та й вѣ загаль характеристика Максима являе ся намъ не зовсѣмъ ясною. Якъ бо выправдати Максима, котрый хотѣвъ показати Монголамъ выхѣдъ изъ тои западнѣ, вѣ яку були попались? Вже-жь самъ Вовкъ не хотѣвъ вѣрити, щобъ Максимъ „подавъ ся на таку зраду!“ Та отъ, Тухольскій леґинь сказавъ бояринови, що теперъ „воинный часъ, та що вѣйна учить всякои штуки“²⁾. Мабуть хотѣвъ вѣнъ тою штукаю позбути ся лише своихъ ланцухѣвъ, а впрочѣмъ мѣгъ догадатись, що Монголы не покористують ся тайнымъ пѣдземнымъ хѣдникомъ, по-за-якъ вода що-разъ бѣльше заливала долину. Хочь отже Максимъ очищае ся вѣдъ закиду зрады, то все-жь вѣдъ тыхъ хитрощѣвъ падае тѣнь на ясну й величну статью сего леґиня.

Про характеристику-жь боярина Тугара Вовка запримѣчаемо, що она є доволѣ консеквентна, тѣлько не можемо собѣ пояснити єго вѣдносинѣ до Петы. Сей бо монгольскій проводырь обѣцявъ єму вѣ нагороду за вѣрну службу всѣ горы вѣ дѣдицтво, ба й велике князѣвство карпатске, а Тугаръ Вовкъ каже до себе, що, якъ бы вѣнъ по трупахъ монгольскихъ дѣйшовъ до власти-силы, то обернувъ бы ся лицемъ противъ нихъ³⁾, — значить, Вовкъ зрадивъ бы Монголѣвъ; тѣлько-жь вѣнъ забувъ, що єму,

¹⁾ ibid., стор. 37. — ²⁾ ibid., стор. 158. — ³⁾ ibid., стор. 114.

„подвійному“ зрадникови, не було-бъ захисту підъ рукою князя Данила. Вѣдтакъ годѣ виправдати того, що Вовкъ лишивъ свою дочку саму-одну въ шатрѣ монгольскѣмъ, коли зъ однимъ вѣддѣломъ орды виправивъ ся, заняти вхѣдъ до шляху Тухольского! По-що-жъ бравъ єѣ батько зъ собою, коли вѣхавъ до Монголѣвъ? — вже-жъ въ сусѣдствѣ єго жили бояре, то чей мѣгъ вѣнѣ свою дочку ввѣрити опѣцѣ якои боярынѣ? Але отъ, якъ бы Мирославы не було въ шатрѣ монгольскѣмъ, то бегадырь Пета не бувъ бы їй передавъ талисману-перстена, що опѣсля ставъ ся вельми придатнымъ въ єи вандрѣвцѣ до Тухлѣ и въ дальшихъ єи рицарскихъ змаганяхъ.

Вкѣнци не хоче ся намъ якось вѣрити, щоби въ Тухольскѣй кѣтловинѣ всѣ Монголы загибли! Малá ватага могла ще въ водѣ запертои долины потопитись, але-жъ авторъ повѣсти розказує, що въ Тухольску кѣтловину вваливъ ся Бурунда зъ десятьтысячнымъ своимъ вѣддѣломъ. Така-жъ орда потребувала-бъ до свого размѣщення простору не-абы-якого, — Тухольска кѣтловина була-бъ для неї за-малá. А впрочѣмъ така страшена сила монгольска зъумѣла-бъ выдобути ся зъ тої западниѣ, дармá, що Захаръ Беркутъ и Мирослава полохали єѣ своими машинами-метавками. Вѣдтакъ здає ся намъ, що образъ загибелї Монголѣвъ въ тѣй кѣтловинѣ бувъ бы бѣльшь художницкѣй, коли-бъ довга подѣя рѣзнѣ й мотлошеня ворогѣвъ не зъявляла за-богато приметъ сензаційныхъ. Все-жъ таки не заперечуємо творови Франка високои стѣйности литературнои. Нѣ-вѣ-однѣмъ иншѣмъ писаню не проявивъ авторъ стѣлько поетичного вѣтхненя й теплого чутя, скѣлько єго добавачемо въ „Захаръ Беркутъ“. Описъ ловѣвъ въ самѣмъ початку повѣсти — се справжнѣй мистецкѣй малюнокъ, що може бути окрасою нашего пантеону просвѣтного, а зъображенє рицарскои вѣдчѣ десятьохъ молод-

цѣвъ пѣдъ проводомъ Максима супротивъ нагѣнки Тугаровои вважає ся картинкою прекрасною. Зъ-помѣжъ иншихъ частинъ сєи повѣсти вызначує ся дїяльогъ Мирославы зъ Максимомъ въ наметѣ Тугара Вовка¹⁾, и картинка побуту того боярина зъ дочкою Мирославою въ лѣсѣ у старого Захара²⁾.

* * *

Приступаємо теперъ до огляду тыхъ образкѣвъ зъ житя робучого люду, щѣ ихъ выдавъ Франко (1890) пѣдъ заголовкомъ „Въ потѣ чола“³⁾. Про тї образки каже Драгомановъ, щѣ они будять прихильнѣсть для нашего простого люду и кличуть освѣченыхъ людей именемъ самои освѣты, обернутись до того люду, якъ до брата, щѣ заробляє собѣ и бѣльшїи части другихъ верстовъ хлѣбъ у потѣ чола⁴⁾. А вже-жъ Драгомановъ бажає, щѣбы громада побачила, скѣльки-то поту и навѣтъ кровавого поту потекло зъ чола самого писателя, поки вѣнъ узавѣ ся малювати поты чола другихъ людей, — скѣльки текло его й тодѣ, коли вѣнъ писавъ свои повѣсти⁵⁾.

Въ сѣй збѣрцѣ образкѣвъ Франка надруковано двадцять повѣстокъ и новель: Ось и они: 1. Лєсишина челядь. 2. Два приятелѣ. 3. Муляръ. 4. Малый Миронъ. 5. Грицева шкѣльна наука. 6. Оловець. 7. Schön-Schreiben. 8. На днѣ. 9. Самъ собѣ виненъ. 10. Слимакъ. 11. Добрый заробокъ. 12. Хлопська комісія. 13. Исторія моєи свѣчкари. 14. Циганы. 15. Лѣсы и пасовиска. 16. Довбанюкъ. 17. До-

¹⁾ *ibid.*, стор. 137—140. — ²⁾ *ibid.*, стор. 146—150.

³⁾ Литература: 1. Передне слово М. Драгоманова въ збѣрцѣ образкѣвъ зъ житя робучого люду п. з. „Въ потѣ чола“. Львѣв, 1890; стор. I—IV. — 2. Критично-литературна оповѣстка А. Хванька (Крымського) въ „Зорѣ“, 1891; стор. 56—57; 75—78. — 3. Критика Евгенія Лєвицького въ „Народѣ“, 1891; стор. 47—50; 75—77; 110—114.

⁴⁾ „Въ потѣ чола“: Передне слово; стор. II. — ⁵⁾ *ibid.*, стор. IV.

машній промысль. 18. Маніпулянтка. 19. До свѣтла!
20. Мѣжь добрыми людьми¹⁾.

Сѣмнацять изъ тыхъ творѣвъ надруковано вже давнѣйше въ мовѣ руско-украинськѣй; — образокъ п. з. „Mugarz“ выдавъ авторъ въ Варшавскѣй Prawd-ѣ 1887. р., а новелю „Manipulantka“ въ часописи Kurjer Lwowski 1888. р. У-перве помѣщено въ сѣй збрѣцѣ тѣлько повѣсть „Мѣжь добрыми людьми“.

По нашѣй думцѣ не всѣ тѣ повѣстки й новелѣ принадоблять ся до сен збрѣрки; — изъ неи можь вылучити повѣстки „Два приятелѣ“, „Малый Миронѣ“, „Хлопська комісія“, „Исторія моєи сѣчкариѣ“ и „Довбанюкѣ“. Повѣстка бо „Два приятелѣ“ має прикмету бѣльшь шуточну, дарма, що оба парубки-друзяки втѣкають вѣдъ рекрутчины, того-то страховища молодыхъ громадянѣ. — „Дивна дитина“ малый Миронѣ бажає тѣлько „мыслити“ на самоѣ, то-жь вѣнѣ ще не знає злиднѣвъ житя. — У „Хлопськѣй комісії“ бачимо злодѣя, вхопленого за крадѣжь, котрого вѣдтакъ хлопы страшно мучили, заки-бѣ его живого вѣдставили до суду. Але злодѣй утѣкъ зъ рукъ присяжного и ставъ дальше красти. Отже годѣ такого легкодуха-переступця причислювати до тыхъ людей, що працюють въ потѣ чола. — Вѣдтакъ въ шутливѣй повѣстцѣ „Исторія моєи сѣчкариѣ“ головный дѣячъ не дуже побиває ся роботою тяжкою. Люде зовуть его „деревянымъ философѣ“, а вѣнѣ самъ каже про себе, що „Богъ давъ ему легку руку до майстерства, що вѣнѣ усе, що тѣлько видѣвъ очима, то зробивъ руками“²⁾. А коли вѣнѣ купивъ собѣ сѣчкарию, то бажавъ собѣ полекшу зрѣбити, щобъ рѣжучи сѣчку не мучитись при ручнѣй скринцѣ. — А вже-жь

¹⁾ Въ кѣнци тои збрѣрки образкѣвъ зъ житя робучого люду помѣщено „Поясненє менше уживаныхъ слѣвъ“ (стор. 310—320).

²⁾ „В потѣ чола“; стор. 160.

мѣжь робучими людьми зовѣмъ не можна поставити ходачковаго шляхтича, пана Городиського, котрого люде прозвали Довбанюкомъ. Се-жь бувъ чудакомъ, що дуже часто згадувавъ давну Польшу, а „фумы шляхетської мавъ стѣлько, що хочъ и графови не встыдъ бы було“¹⁾.

Найлучшими образками въ тѣй збѣрцѣ суть отъ-сѣ три: 1. Лесишина челядь. 2. На двѣ. 3. Манипулянтка.

„Лесишину челядь“ зъобразивъ авторъ въ напрямѣ реальномъ зъ закраскою романтичною. Стара Лесиха — се вѣрный типъ невыпущою господинѣ, що супроти своєї челяди була дуже сукриста и тверда. Та невеличка була си челядь: донька Горпина, сынъ Гнать зъ жѣнкою Анною и хлопчина-наймитъ Василь, що пасъ худобу, та що его прозвали Галаемъ тому, що при худобѣ въ лѣсѣ все лишь выгалайкувавъ²⁾. Батьки Василя були богатенькѣ, але якъ померли на холеру, то перейшовъ вѣнъ у чужѣй руки; — въ тѣхъ-то рукахъ изелизло майно, а сироту дали на службу до старої Лесихи, заголомшивши молоду голову та затоптавши останню искорку дитинячої свободы й живости. Бѣдный хлопецъ ставъ тумановатый, и неразъ запускавъ худобу въ царину. Все-жь таки спѣвавъ собѣ за-любки то коломыйки, то думки, а пногдѣ затыгъ де-що зъ псалтыри та гласѣвъ церковныхъ, хоча не бувъ письменный.

Прегарно змалювавъ авторъ картину жнивѣ на нивѣ Лесихи. — „Господи помагай!“ сказала Лесиха й перша взяла жмѣнку спѣлого, колосистого жита, перша зробила перевесло, звязала снопокъ и вѣдставила его на бѣкъ. То

¹⁾ *ibid.*, стор. 190. — Повѣстка „Довбанюкъ“ є частиною автобіографіѣ Франка. Вѣнъ розказує, що мати его часто прогодовувала того Довбанюка, та що, будиши хлопцемъ, зъ сѣльскими товаришами неразъ бѣгавъ за тымъ чудакомъ, проявляючи дитячѣ выгребеньки.

²⁾ Крѣмъ тої челяди бувъ ще дѣдъ Заруба, що сидѣвъ дома.

первачокъ, вѣнъ на урожай значить. — „А ну, до работы!“ промовила она, и три жбночѣ головы схилялись до землѣ краснѣючи. Въ рукахъ заблискотѣли серпы, захрустѣли твердѣ стебла жита, пѣдтинанѣ блискучимъ зубчастымъ зелѣзомъ, — жменя за жменею паде на землю... И поволи-поволи зъ загальнои тишины ѣ одностайного хрупаня стебель вырѣзуе ся чудовый, срѣбный а тихенькѣй голосочокъ Горпининъ. — „Гей, ты нелѣпо якась!“ крикнула Лесиха до невѣстки, „чи вже лишаешь ся? — вже тобѣ руки покулило, чи що?“ — Анна слабосильна ѣ такъ, не змагала на найширшѣмъ загонѣ йти по-рѣвно зъ другими; — она лишилась була майже о пѣвтора снопа зъ заду. — „Що-жь бо вы, мамо, мене нынѣ вчепили ся, якъ оса!“ вѣдповѣла Анна. „Хиба не видите, що не можу борше жати, бо загѣнъ широкѣй? Ваша прилуда [крайный загѣнъ] не тото; — лацно вамъ выварачати!“

Се розлютило Лесиху. — „О, дивѣть ми ся на ню, яке смѣле та угурнѣ! Ще ѣ свое рыло ставить напротивъ мене! Ей, небого моя! Кобы менѣ борзо вечѣръ, приѣде Гнатъ зъ косовицѣ, не будешь ты така широка!“ — Анна хотѣла ще щось вѣдповѣсти, але Горпина шепнула до неи: „Дай спокѣй, сестрице! Мама все мусять теркотати. Жнѣмъ разомъ!“ — Анна замовкла, а сердечна Горпина зачала еѣ все пѣджинати, — майже пѣвъ загона собѣ забирала. Десъ зъ-перегодомъ Горпина затягла другу пѣсню, и вѣдтакъ Анна заспѣвала несмѣло. — „Отъ, щѣ ѣй на головѣ! Господыня моя зателепана! якѣ спѣваночки выводить!“ сказала Лесиха гнѣвно. — „Дайте бо вы, мамо, Аннѣ спокѣй!“ зъ сердцемъ вѣдказала Горпина. „Щѣ васъ за говорѣнка напала? Нѣ говорити, нѣ плакати, нѣ смѣяти ся не даете, ще ѣ спѣвати бороните! Яка мара далѣ вытримае у васъ?“ — „Но-но! розтрѣскоталась ся, сороко кучдохоста!“ скрикнула мати, — „волишь жати та тихо бути!“

Не ббй ся! знаю я, де у тебе раки зимують! Лишь ми не мовчи, то й ты будешь знати, по чому локоть борщу!“

И зновъ одностайно и понуро йшла робота... Вже нашй три женчики пополуднували й не спочиваючи взяли ся зновъ за дѣло. Ажь ось якийсь косарь зъ-подо лѣса зъявивъ Лесисѣ, що ви три коровы въ вѣсѣ. А зъ лѣса долѣтало галайканє и верескливый спѣвъ Василя: „Ой тамъ, на горбочку || сидѣвъ дѣдько въ черепочку, || а мы его не пбзнали!“... „Гей мати-жь моя, мати, || пусти мене погуляти!“... „Го-о-о-а-усподи, воззвахъ тебѣ, услыши мя!“... — „Ахъ, чортѣвъ накоренокъ! уже зновъ змалювавъ! Бодай-же-сь изъ себе печѣнки выкричавъ! Василю — гей! Ту-у-мане вѣсѣмнацятый — на! А не видишь, що коровы въ шкодѣ — га? — „Господи помило-о-ой!“ ишовъ вѣдгукъ изъ лѣса...

Мѣжь тымъ косарь захопивъ косу на плече та побѣгъ самъ выганяти коровы зъ вѣса. Вбгнавъ ихъ у лѣсъ, а незадовго чутно було крикъ и ревѣтъ Василя. — „А то-то-то!“ приговорювала Лесиха. „Най зъ нього тамъ и третю шкоду здбйме, слова ему не скажу! Най пантрує худобы, а не галайкоче!“

Вечерѣло. Женчики дожали нивки, а Лесиха промовила якось ласкавѣйше, якъ звычайно: „Ладный деньокъ буде завтра. Богу дякувати, щосмо ся нынѣ ту обпорали! Завтра треба буде ячмѣнь на Базарищи схопити!“ — „Ладна нѣчь буде нынѣ“, прошептала Горпина, легко покраснѣла и зѣтхнула. Анна-жь усмѣхнула ся до неї, та якось сумно, мовъ крѣзь сльозы. Она одна знала про тайну Горпининого дѣвочого серденька, про ви любовь до чорнобрѣвого парубка Митра Грома. — „Ну, чого стоите?“ крикнула Лесиха. „Анно, хопты узбирати коровамъ до припусту! Ты, дѣвко, бѣгай, телята налбй! Ну, борше!“

Уже геть-геть змеркло ся. У Лесихи затоплено въ пе-

чи, щобъ зварити вечеру й приладити те, щó тамъ треба було на завтрѣшній цѣлый день. Дѣдъ Заруба голосно говоривъ молитвы, сидячи на припѣчку, а Василь наслушавшись сварки Лесихи й вѣдобравши зо два бухнаки межи плечи, полѣзъ на пѣч и заснувъ, не чекаючи вечерѣ. Ажь ось увѣйшовъ у хату Гнатъ. — „Ты на, Галаю! быки поприпинай?“ крикнувъ вѣнъ. — „Поприпинанй, поприпинанй!“ вѣдповѣла Анна. Та отъ, Гнатъ учепивъ ся ви, що она кинула сѣрпы пѣдъ самымъ порогомъ. — „Ой, небого моя!“ гримнувъ вѣнъ на жѣнку. — „Лишь ты не пантруй моєи працѣ, якъ ока въ головѣ! Не маєшь свого щó розмѣтувати! Не принеслась ми ту нѣякого вѣна!“ — Анна замовкла та лишь погадала собѣ, на-щó вѣнъ єѣ бравъ, коли видѣвъ, що она бѣдна сирота. — „Ну, спати!“ кликнула Лесиха. — „Ты непотрѣбе! огонь въ печи погаси!... чуєшь?“ озвалась она до Анны. — „Горпино! воды ще нема! Рушай по воду, а хутко!“

Анна почала порати ся, а Горпина побѣгла по воду. — „Мамо!“ промовивъ Гнатъ; „не высылайте єѣ нѣколи вечеромъ за водою!“ — „Або чому?“ спыталась Лесиха. „Та хйба не знаєте?“ сказавъ Гнатъ. „Той довгоносый Громикъ, онъ изъ-за дороги, щось дуже до неї...“ „Що?“ верескнула Горпина, — „таже я єму волосє обмыкаю на єго капустанѣй головѣ!“...

Гнатъ лягъ уже на постѣль, а Лесиха довго ще сапала й воркотѣла ходячи по хатѣ. А коли Анна вступила ся за Горпину, то вѣдкрикнувъ на постели Гнатъ: „О, якій ми ту зъ неї адукать! А не пѣдєшь ты спати, ты робѣтнице моя неплачена!“ — Тихо стало въ хатѣ, тѣлько Анна не лягала ще спати, — она задумалась и зъ-тиха заспѣвала собѣ. А на выгонѣ пращала ся Горпина зѣ своимъ любкомъ. — „Чи не дармо я єѣ люблю? подумавъ собѣ Митро. — „Чи вѣддасть єѣ стара Лесиха за мене?“

Треба робити-заробляти що-сили, а чи щó зъ того выйде? ... Зóтхнувъ важко, вытягъ сопѣвку зъ-за пазухи й загравъ тужно. — „Гѣрка моя доле!“ прошептавъ вѣнь, и спѣваючи повернувъ до бѣднои хаты, де жила его стара мати.

* * *

Супроти сего принадного романтично-реального писаня стоить сумовито-понура, реалистична картина „На днѣ“, въ котрѣй авторъ зъобразивъ „страшенну пропасть мѣжь людьми а людьми“¹⁾. Дѣя вѣдбувае ся въ арештѣ Дрогобицкои „комуны“ (городскои управы), куды запроторено молодого „цюпасника“, Андрѣя Темеру. Цѣле его жите пройшло въ бѣдности й недостатку, въ важкѣй боротьбѣ за прокормлене, за науку. Вѣнь кѣничивъ школы круглымъ сиротою, вдержуючи ся своєю працею. По матурѣ вѣнь для поправленя своего здоровля поѣхавъ до одного своего товариша въ горы, и тамъ пѣзнавъ сестру его, Ганю. Авторъ пише, що „невѣстне доси чуте любви до женщины пробудило ся въ Темерѣ, почало будити его молоду кровь, отворило зъ-вѣльна его очи на дѣйстне жите, розвѣяло книжковый туманъ, крѣзь котрый вѣнь доси мало добачавъ дѣйстного житя. А й нове университетське товариство, середѣ котрого вѣнь оѣйнивъ ся, навело его на новѣ думки, розчинило передѣ его очима новѣ погляды на жите, на цѣль науки, на цѣль освѣты й всѣхъ людськихъ змагань. И его давне минуле стало передѣ нимъ у иншѣмъ свѣтлѣ, многѣй зъ гимназѣй вынесенѣй переконаня та вѣруваня розвѣяли ся безъ слѣду. Се була важка внутрѣшна боротьба, довга й руйнуюча, и тѣлько любовь пѣддержувала его въ нѣй, додавала ему силы“...²⁾.

1) „В потѣ чола“; стор. 68.

2) *ibid.*, стор. 90.

Хоча-жь Андрѣй та Ганя любили ся щиро, то Ганинї родичѣ заказали ему бувати въ ихъ домѣ, а бѣдну дѣвчину присилували выйти за-мужъ за другого. Андрѣй переболѣвъ сесю страту, „глядѣвъ на ню супокѣбно“. Але-жь Ганя не забувала его наукъ и обѣщала ему, „оперти ся окружающѣй погани, розвивати ся й стояти за свободу, за добро“. Андрѣй живѣ собѣ вѣдтакъ у Львовѣ. Хоча-жь бѣдувавъ та „лихо лихомъ латавъ“, а все-жь живѣ та працювавъ и вчивѣ ся. Ажь ось приперло его ѣхати до Дрогобича, щобы побачити ся зъ Ганею хочь на деньокъ. Ну, й побачивѣ ся! Выѣзжаючи зѣ Львова не бравѣ зъ собою нѣякихъ паперѣвъ, анѣ пашпорта, и вѣдтакъ середѣ дороги здыбали его жандармы та й завели до Дрогобицкого староства. Староство-жь выпытало, щѣ й якъ? и казало завести его на стражницю Дрогобицкой комуны, де капраль не довго зъ нимъ вовтузивѣ ся, та зашхавѣ его въ „казню“.

Темера зъ-разу стоявъ у дверьохъ арешту немовъ остовпѣлый. Густый сумеркъ смолою вдаривѣ его въ очи и на хвилию ослѣпивѣ ихъ до-разу. Въ темнѣй тюрмѣ вѣнъ зъ-першу не мѣгъ доглянути нѣкого й нѣчого: стоявъ коло дверей й обзиравъ ся довкола, слухавѣ, чи не почуѣ голосу людського, — але не чувѣ нѣчого. Ажь по якѣмъ-ось часѣ око его на стѣлько привыкло до сумерку и натѣжилось, щѣ вѣнъ мѣгъ докладнѣйше розглянути свое нове житло. Ось на сѣннику пѣдѣ стѣною лежавѣ пакаючи люльку кремезный дѣдъ, а при ногахъ его кунявѣ чорноволосяй жидокъ. Того дѣда звали Панькомъ, вѣнъ служивѣ колись въ вѣйску й бувѣ въ Итали, — а про жидка говорили, щѣ вѣнъ бувѣ „изъ кишеньковыхъ майстрѣвъ“. На другѣмъ лѣжку лежавѣ приземистый чоловікъ середнихъ лѣтъ, щѣ звавѣ ся Стебельскїй та бесѣду свою зъ Темерою закрашувавѣ словами нѣмецкими й ла-

тиньскими. Арештанты вважали его чоловѣкомъ ученымъ, хочъ у него въ головѣ не всѣ свои були дома. При ногахъ Стебельского лежавъ на суконномъ петеку молоденькій бойчукъ Митро. Вѣдтакъ на иншомъ лѣжку лежавъ ще селянинъ изъ Дорожова, де люде, по словамъ дѣда Панька, все сварили ся за мое и твое и такъ уже на тѣмъ помѣшали ся, що вкѣнци нѣхто не знавъ, що мое, а що твое. — Иншѣ-жъ арештанты мѣстили ся на пѣдлозѣ: пѣдъ стѣною коло самыхъ дверей спавъ якійсь старый жидъ, а побѣчь него сидѣвъ пьяный и обдраный мужикъ зъ Опакои, котрый часто плакавъ, що лишивъ у хатѣ дѣточокъ самыхъ безъ крѣшки хлѣба. Вѣдтакъ въ темномъ кутѣ лежавъ парубокъ майже зовсѣмъ голый, бо годѣ було назвати одежою сорочку, зъ котрой мавъ на собѣ тѣлько й всего, що ковнѣръ, рукавы и подовжну шмату, звисаючу долѣ плечима ажъ до пояса. Ноги его були попухлѣ, мовъ коновки, и въ загалѣ видѣ его бувъ такій страшный, що Темера пригадавъ собѣ тыхъ американскихъ дикарѣвъ, що ѣдятъ землю. Вѣнъ звавъ ся Бовдуромъ, але арештанты звали его „бургеромъ“ або газдою тому, що вѣнъ въ казни найдовше зѣ всѣхъ сидѣвъ.

Коли Андрѣй Темера розглянувъ ся въ арештѣ, то стало ему такъ холодно й тѣсно на серци, неначе-бъ отсе хто его зъ вѣльного, ясного свѣта вкинувъ у глубокую криницю и вѣнъ упавъ на еи дно розбитый, замороченый. — „Такъ я справдѣ на днѣ!“ думалось ему, — „на днѣ суспѣльности, а отсе довокола мене що-жъ? якъ не пѣдине суспѣльности? — що-жъ? якъ не тѣ выклятѣ парѣ, нацѣхованѣ страшнымъ, ганблячимъ клеймомъ — бѣдности“¹⁾ Не диво про-те, що вѣнъ бажавъ якъ-найскорше зъ-вѣдси выдобутись! — „Ехъ! кобы-то швидко й зовсѣмъ

¹⁾ *ibid.*, стор. 68.

бути вольнымъ!“ прошептавъ вѣнь зѣтхаючи. „Почалась бы нова робота, новѣ змаганя, и чень бы бодай що-то зробило ся! Але треба взяти ся порядно, взяти ся всѣмъ до купы, не тратити на боки нѣ часу, нѣ грошей! Треба вчитися, много вчитися, та не тѣй мертвечинѣ, котрою забивають головы въ гимназіяхъ. Ахъ! не богато чоловѣкъ закоштувавъ правдивои науки, але якимъ же-жь то иншимъ, свѣжимъ духомъ вѣе вѣдъ неи! Якъ липне до неи душа! И чому тѣлько люде опирають ся вѣй, зъ горы, зъ погордою дивлять ся на еи здобутки? Чи тому, що вона тыхъ здобуткѣвъ не выдае за оконечну, безвзглядну правду? Ахъ! а людямъ треба ще поваги, котра бы зъ горы диктувала: такъ мае бути! — треба ще писанія, котре становило бы початокъ и конецъ мудрости, по-за-котрымъ усе було-бъ або фальшиве або злишне... Та нѣ, не довго трѣвати-ме панованѣ поваги! Зъ усѣхъ бокѣвъ устають живѣи умы и валять и валять тоту стѣну, що тысячѣ лѣтъ заслонювала очи людей. Кобы швидше — останній ударъ Кобы швидше воля, ясна якъ день, широка якъ свѣтъ, знаюча тѣлько природу и любовь братерську!“¹⁾

Вѣдтакъ Темера зновъ задумавъ ся и сказавъ самъ до себе: „А може всѣ тѣ нашѣ думы; нашѣ змаганя, нашѣ боѣ, — може все те опять тѣлько одна велика помилка, якихъ тысячѣ прошумѣли доси, мовъ густѣи вѣтры, по-надъ чоловѣцтвомъ? Може праця наша на-нѣ-на-що не здала? Може мы будуюмо дорогу по-за шляхомъ, кладемо мѣсто на безлюдному островѣ? Може найближе поколѣнѣ пѣде зовѣмъ не туды, лишитъ насъ на боцѣ, якъ памятникъ бесплодныхъ змаганъ людськихъ до непотрѣбнои цѣли? Ахъ! така думка крае серце, грызе мозокъ! Та що-жь! и воиа возможна! И на таку крайнѣсть мы мусимо бути

¹⁾ ibid., стор. 113—114.

готовій, и скоро-бъ дорога наша показала ся несхѣдною зъ природными законами загального розвитку, зъ вѣчными людськими змаганнями до добра и загального щастя, — разъ вертати!¹⁾

Мѣжь-тымъ на тѣмъ днѣ проявляли ся драстично-сумовитѣ сцены зъ побуту арештантѣвъ. Отъ, Дорожѣвскій селянинъ прожогомъ вчепивъ ся до Бовдура за те, що той выбравъ ему зъ „файки“ решту тютюну и ставъ грызти „мачку“. Селянинъ пѣдѣйшовъ идъ Бовдурови й кулакомъ ударивъ его такъ сильно зъ верха въ голову, що „бурѣръ“ ажъ ковтнувъ головою о стѣну. Вѣдтакъ замѣсьць вѣдповѣди Бовдуръ ногою що-силы копнувъ селянина въ живѣтъ. Коли-жь той замахнувъ ся кулакомъ на Бовдура, то сей выплюнувъ усю вже перегрызену мачку ему въ лице... Незабаромъ вчинилась колотнеча Бовдура про хлѣбъ. Зѣввши швидко свѣй хлѣбъ вѣнъ мовъ мара пѣднявъ ся зѣ свого кута й пѣдступивши до бойчука Митра зъ простягнутою рукою, сказавъ рѣзко: „Митре! дай хлѣба!“ — „Та коли бо въ мене самого мѣло, — не буде чимъ завтра й посяѣдати, заки принесуть свѣжій“. Але Бовдуръ налягавъ на хлопця, щобъ конче давъ ему свого хлѣба. Коли-жь дѣдъ Панько вступивъ ся за Митра, то скоилась сварка мѣжь дѣдомъ а Бовдуромъ, котра притихла ажъ тогдѣ, якъ Темера выдобувъ зъ кишенѣ добрый кусень хлѣба й подавъ его Бовдурови. Панькова-жь сказавъ Темера, що може собѣ купити хлѣба, бо въ него є пятьдесятъ риньскихъ, що ихъ взявъ задаткомъ вѣдъ того, до котрого вхавъ. Якъ се почувъ Бовдуръ, то дивнымъ, страшнымъ поглядомъ подививъ ся на Андрѣя. Вѣнъ ще державъ у руцѣ его хлѣбъ, не дякувавъ, не говоривъ нѣчого, але здавало ся, немовъ се Андрѣй давъ

¹⁾ ibid., стор. 114.

ему не кусень гарного, пшеничного хлѣба, а розпалене зелѣзо въ руку, такъ скривило ся цѣле Бовдуrove лице, такій якійсь дикій, неописанный выразъ приняло оно!...

Другого дня напала на Бовдура зновъ шальга голодова, и вѣтъ вчепивъ ся до черноголового жидика, закричавши: „Я ѣсти хочу, — голоденъ!“ И ось пѣдоймивъ вѣтъ оба кулаки й разомъ, мовъ двѣ довбенъки, спустивъ ихъ на голову жидика. Мовъ сокирою пѣдтятий поваливъ ся той до долу, а кровь зъ носа й зъ рота булькнула й полила ся на хлѣбъ, на помѣсть, на ноги Бовдура. Тогдѣ жидикъ мовъ скаженный обома руками впивъ ся нѣгтями въ попухлї Бовдуrowї ноги. Бовдуръ заревѣвъ зъ болю, почавъ кѣпати ногами, але не мѣгъ позбути ся жидика. Вхопивъ єго одною рукою за волосе, а другою почавъ гримати въ плечи, — але жидикъ не пускавъ, а чимъ-разъ глибше вдавливавъ острї нѣгтѣ въ Бовдуrove тѣло, ажъ зъ-пѣдъ кожного нѣгтя выступила кровь. Опѣсля зчепили ся оба разомъ, и вже не видно було; хто кого бе штовхає, дре, калѣчить...

На крикъ обохъ борцѣвъ влетѣвъ до казни капраль зъ трѣпачкою въ руцѣ, и деревянымъ держакомъ почавъ на-ослѣпъ цѣлити ихъ обохъ, куды попало. Коли-жь они ще не пускали ся, то розлюченый капраль „почавъ обохъ частувати кѣнцями чобѣтъ по-пѣдъ ребра“. Ажь тымъ способомъ вдалось ему розбронти борцѣвъ. Якъ вѣдѣйшовъ капраль, то Андрѣй подавъ Бовдуrowи кусень своего хлѣба. — „Не треба менѣ твого хлѣба! — жри самъ! дави ся!“ ревнувъ Бовдуръ и шпурнувъ поданымъ хлѣбомъ пѣдъ лѣжку. Андрѣй задеревѣвъ зѣ страху та зъ дива, а бойчукъ Митро полѣзъ пѣдъ лѣжку, пѣднйавъ хлѣбъ, обтеръ, поцѣлувавъ и положивъ передъ Андрѣемъ.

Третього дня сказавъ Бовдуръ Андрѣеви, щобъ велѣвъ принести квартиру горѣвки. Якъ-же-жь вѣтъ опѣсля

вхопивъ фляшку, то вѣдъ-разу выпивъ трохи-не пѣвъ квар-
ты. Вѣдтакъ Андрѣй хотѣвъ вкронти хлѣба, та дѣзнавъ ся,
що его нѣжь десь подѣвъ ся; — Бовдуръ выймивъ его
въ ночи зъ Андрѣевої кишенѣ. — Настала зновъ нѣчь:
сплять арештанты, важко дышучи густымъ, затхлымъ по-
вѣтремъ. Тѣлько Бовдуръ не спить. Ось вхопивъ вѣнъ
нѣжь и зъ-тиха почавъ пробирати ся идъ лѣжкови, де
спавъ Андрѣй; — взявъ его за-повперекъ, пѣднявъ до
горы й нечутно положивъ на земли. Андрѣй спавъ твер-
до, а тѣлько дѣткнувши головою мокрою пѣдлоги, стрепе-
нувъ ся и закричавъ крѣзь сонъ: „Ганю, ратуй!“ — Бов-
дуръ думаючи, що Андрѣй збудивъ ся, швидко налягъ ему
колѣномъ на груди, лѣвою рукою хопивъ за горло, а пра-
вою ставъ его рѣзати... „Де грошѣ? давай грошѣ!“ ше-
потѣвъ вѣнъ надъ Андрѣемъ. — „Охъ!“ стогнавъ Ан-
дрѣй, — „грошѣ... въ староствѣ, вѣдобр...“ Не докѣнчивъ.
Вѣстре ножа въ тѣй хвили перетяло голосницю, перетяло
жилы, ажъ до кости... Андрѣя Темеры не стало, — Бов-
дуръ клячѣвъ надъ нимъ, мовъ громомъ прибитый; —
грошѣ вѣдобрано въ староствѣ, — значить ся, вѣнъ за-
дармо зарѣзавъ Андрѣя.

Бовдуръ вставъ, переступивъ черезъ трупа, пѣдѣй-
шовъ до дверей и обома руками що-силы загримавъ... Не-
забаромъ прилетѣвъ капраль, держачи въ руцѣ лѣхтарню.
Скоро-жь тѣлько вѣдчинивъ двери, то Бовдуръ пѣстукомъ
що-силы зацѣдивъ его межи очи, такъ, що вѣнъ безъ па-
мяти впавъ на землю! На крикъ капраля прибѣгли по-
лиціяны й побачили, що середъ казнѣ лежавъ трупъ Ан-
дрѣя, та що коло него нахиленный клячѣвъ Бовдуръ и мо-
чивъ руки въ его крови. И наразъ дивна змѣна зрѣдила
ся зъ Бовдуромъ: „его рисы, бачилось, мякли, лагѣднѣ-
ли; — зъ очей зчезъ гнилый блескъ свѣтячого порохна...
Здавало ся, немовъ на-ново людскій духъ вступае въ те

тѣло, щѣ доси було мешканемъ якогось бѣса, якось ди-
кони, звѣрячої душѣ. И наразъ сльозы градомъ покотили
ся зъ Бовдуровыхъ очей... Вѣнъ лицемъ припавъ до кро-
вавого Андрѣевого лица й важко-важно зарыдавъ: „Брат-
чику мѣй! щѣ я зробивъ зъ тобою! — за-щѣ я тебе
вѣку збавивъ? Свята, ясна душечко, прости минѣ, нелю-
дови!“...

Коли-жъ полиціяны казали Бовдуrowи зъ-вѣден вы-
ходити, то вѣнъ, пѣдвѣвши очи и гнѣвно поглянувши на
нихъ, крикнувъ: „Прокляте на васъ, посѣпаки! Адѣтъ!“ —
и вѣнъ приложивъ руку до раны Андрѣя, передѣлюючи
ѣѣ долонею вѣ-поперекъ на двѣ половини, — „адѣтъ! отсе
моя половина, а отсе ваша половина! — Не бѣйте ся!
тутка я спокутую за обѣ, але тамъ є ще Богъ справе-
дливый, то вѣнъ буде вмѣвъ розпѣзнати, котра моя по-
ловина, а котра ваша!“

Опѣсля закували Бовдура вѣ кайданы, а коли поли-
ціяны забрали его зъ собою, то Стебельскій обѣзвавъ ся
не-своимъ голосомъ: „Pereat homo, crescat humanitas!“

Андрѣй Темера й Бовдуръ — се двѣ передові по-
стати вѣ образку „На днѣ“. Темера вважає ся типомъ
теоретика-соціялиста, а Бовдуръ — се персонификація
переступника, щѣ впавъ на дно суспѣльности.

Темера являє ся противникомъ „мертвеччины, ко-
трою забивають голову вѣ школахъ,“ — вѣнъ закошту-
вавъ уже „правдивои науки“, котра не узнає панованя
поваги, и про-те проповѣдує вѣнъ вольну любовь и все-
свѣтне братерство, — ба, вѣнъ бажає, щѣбъ уже разъ
прийшло до останнього удару, вѣдъ якого провалила-бъ
ся тота стѣна, щѣ тысячѣ лѣтъ заслонює очи людей...
Та гадавъ бы хто, щѣ Темера, пѣзнавши „правду“, не по-
кине ви до кѣнца житя, — такъ нѣ! Вѣнъ не є певный,
чи праця его на-щѣ придасть ся; — вѣдтакъ каже, щѣ

вѣнъ зъ товаришами може будуть дорогу по-за шляхомъ, що може найблише поколѣннѣ пѣде зовсѣмъ не туды, куды они йдуть, — що може лишити ихъ на боцѣ, якъ памятникъ безплѣднихъ змаганъ людскихъ до непотрѣбної цѣли! Темера готовъ на таку крайнѣсть и каже, що, коли-бъ дорога его показалаь несхѣдною зъ природными законами загального розвитку, то вѣнъ готовъ заразь вертати ся!¹⁾ — Мы-жь пытаемо ся: чи таке змагане репрезентанта соціально-поступовыхъ идей може зватись консеквентнымъ и постѣйнымъ? Чого-жь выступати противъ поваги й противъ „писанія“, — чого згнуцятись надъ мертвечиною дотеперѣшної науки, коли самі речники всесвѣтного братерства й поступу не суть певні, чи ихъ борня противъ истнующого суспѣльного ладу доведе до-пуця? — Та й въ загаль характеристикѣ Темеры не зовсѣмъ вдоволяюча. Вѣнъ любить Ганю, котра переймае вѣдъ него поступові науки й готова стояти за свободу, за добро. Та отъ, она виходить за-мужъ за другого, а Темера поглядае на сю страту супокѣйно! Вѣнъ бо довѣдуе ся вѣдъ Ганѣ, що она й опѣсля не забуде нѣколи его науки, — що ви чоловікъ pomoже їй, стояти за свободу й добро, такъ якъ они колись собѣ прирѣкали. — Хиба-жь можна бути супокѣйнымъ, втративши надѣю на подружжѣ зъ любою дѣвчиною? — а коли Темера успокоивъ ся, то по-що навѣдувавъ ся вѣнъ до Ганѣ, коли она до свого чоловіка прихилилась серцемъ, и той обѣцовавъ їй, помагати въ змаганю ви до правды й добра?

Коли-жь Темера опинивъ ся на пѣдиню суспѣльности, то якось-то не зовсѣмъ природно було, думати въ тюрмѣ про своє дѣло, про свою любовь! Се-жь помѣтивъ

¹⁾ „В поті чола“, стор. 114.

и самъ авторъ, коли до своего героя звернувъ ся зъ отъсею апострофою: „Ехъ, голово молода, запалена, самолюбна! Въ святѣмъ своѣмъ запалѣ ты й не бачишь, якій самолюбнѣйшій всѣ твои думки, всѣ твои змаганя! Адже-жь дѣло твоє, хотъ и йде до всесвѣтнаго братерства и вселюдського щастя, — чи не для того воно тобѣ такє миле, такє дороге въ тѣй хвилѣ горя, що воно твоє дѣло, що въ нѣмъ сходять ся всѣ твои мысли, бажаня, переконаня и цѣли, — що працювати, а навѣть терпѣти для него справляє тобѣ приємнѣсть? Адже-жь людина, котру ты любишь, хотъ и нѣчимъ си не вяжучи, хотъ и зрѣкаючись си посѣданя, хотъ и бажаячи йи щастя зъ другимъ, — адже-жь тотя людина хибя-жь не тымъ тобѣ мила, що при нѣй уплыли найщасливѣйшій хвилѣ твоего житя, що си поцѣлуѣ й доси горять на твоѣмъ лицѣ, що дотыкъ си нѣжнои руки й доси тремтить у твоихъ нервахъ? Ехъ, голово молода та самолюбна! Покинула-бъ ты на часокъ займати ся собою, потѣпати себе! Поглянула-бъ ты довокѣла себе пильно, уважно, братерськимъ, люблячимъ окомъ! Може-бъ ты побачила близъ себе нещасливѣйшихъ вѣдъ себе! Може-бъ ты побачила такихъ, котрѣ на се дно суспѣльного гнету не принесли зъ собою нѣчого, нѣчого: нѣ думки яснои, нѣ споминокъ щасливыхъ, нѣ блнскучои, хотъ-бы обманливои надѣѣ!“...¹⁾

Видимо про-те, що молодой „самолюба“ Темера не може зватись непохитнымъ речникомъ любви братерскои. Вѣдтакъ годѣ мовчки поминути тѣ слова О. Хванька, котрыми вѣнъ въ „Зорѣ“ оцѣнює вѣдчу Темеры. — „Андрѣй Темера“, каже вѣнъ, „бѣдкасть ся, чому це люде не липнуть до соціализму („правдивои науки“)? „Чи тому?“ (пытає ся Темера) „що вона своихъ здобуткѣвъ не

¹⁾ ibid., стр. 105.

видає за окончну, безвзглядну правду? Ахъ! а людамъ треба ще поваги, котра бы зъ-горы диктувала: такъ має бути! Треба ще писанія, котре становило бы початокъ и конецъ мудрости, по-за котрымъ усе було-бъ або фальшиве, або злишне!...“ „Еге-жь, пане Темеро!“ каже дальше Хванько, „власне, черезъ те, що въ тыхъ здобуткахъ „правдивои науки“ не бачимо мы „безвзглядной правды“, а багато дечого ще непевного! Тутъ вагу має не послухъ „писанію“, а щось инче: Хиба-жь треба заразѣсьнько й полинути за новою думкою тѣльки черезъ те, що вона нова?! Не треба озирати ся, чи часомъ не химера то?! А вже-жь не можна хапати ся за тїи теорїї, въ якихъ не певнї сами ихъ прихильники... Ото-жь, якъ-що хто не соціялисть, це ще не значить, що вѣнъ рабъ поваги авторитету „писанія“. Докажѣть, що громадѣство єдино спасенна стежка, и побачите, що не такъ тодѣ однесуть ся всѣ до васъ!“¹⁾

Менше вдоволяє насъ характеристика Бовдура. Авторъ розказує, що Бовдуръ страждавъ и бѣдувавъ вѣдъ малечку, що сѣльскї дѣти згнущались надъ нимъ, зовучи єго байстрюкомъ, знайдою. Вѣдтакъ заявляє авторъ, що якъ бы бѣдному не все вѣтеръ у очи вѣявъ, то бы може бѣднїй и бѣднїмъ не бувъ²⁾. Але-жь авторъ называє Бовдура „самолюбною, дикою натурою“³⁾. Запаливши село, де живѣ, Бовдуръ прийшовъ въ Бориславъ. Тамъ стоваришувавъ ся вѣнъ зъ однимъ такимъ-же круглымъ сиротою, якъ и вѣнъ самъ. Маючи добрый заробокъ Бовдуръ немовъ голоднїй вовкъ ївѣ безъ тямки, проѣдавъ усе, що заробивъ и ходивъ мало не голый. Тодѣ-то подобавъ вѣнъ собѣ одну бѣдну робѣтницю, але єго

1) „Зоря“, 1891; стор. 76.

2) „В потї чола“, стор. 106.

3) *ibid.*, стор. 107.

„дика натура“ стала ще дикѣйшою при тѣй тихѣй, лагѣднѣй и добрѣй людинѣ. Вѣнъ єв бивъ-побивавъ и трохи перегода нагнавъ вѣдъ себе. Коли-жъ той побратимъ оженивъ ся зъ сею сиротою, то Бовдуръ розпивъ ся, и вѣдъ того часу въ єго головѣ не було вже нѣякои думки, — тѣлько гуркотѣвъ шумъ, мовъ млынове колесо. И отъ, той „звѣрь“ вбиває Темеру въ арештѣ, бо хотѣвъ вѣдобрати єму грошѣ, щобъ насытити ся до-воль й пити пива-вина бутельками такъ, абы стало за всѣ разы. Та кобы сеся трагедія скѣнчилась убійствомъ Темеры, то Бовдуръ у своѣмъ звѣрчѣмъ нестямѣ явивъ бы ся лишъ консеквентнымъ преступникомъ. Ажъ ось, нѣ сѣло нѣ пало, кає ся вѣнъ наразъ свого злочину, хоча що йно мочивъ руки въ крови зарѣзаного Темеры. По словамъ автора „немовъ на-ново вступивъ людскій духъ въ те тѣло, щѣ доси було мешканємъ якогось бѣса, якоєсь дикон, звѣрчон душѣ“¹⁾. Здає ся-жъ, що Бовдуръ розкаєвъ ся лишъ для того, що вбивъ Темеру, не добувши єго грошей; — але-жъ сумнѣваємо ся, чи бувъ бы вѣнъ просивъ „святой, яснои душечки“ о прощенє, коли-бъ вбивши свою жертву захопивъ бувъ у свои руки тѣ пятьдесятъ риньскихъ. Такій Бовдуръ, якимъ авторъ змалювавъ єго до вбійства Темеры, не мѣгъ опѣсля каятись свого злочину, — теє тѣло, щѣ доси було мешканємъ якогось бѣса, якоєсь дикон, звѣрчон душѣ, не могло вже зъелектризуватись нѣякою катастрофою!

Та отъ, критикови Е. Левицкому є по-нутру ось-та метаморфоза, щѣ проявила ся въ души Бовдура; — вѣнъ пише, що се сталоє зовсѣмъ „натурально“. Ось и єго слова: „До злого наклонювало Бовдура тѣльки бажанє, хочъ трохи зажити щасливѣйше, а бажанє те мо-“

¹⁾ *ibid.*, стор. 119.

гло сповнитись тѣльки злымъ, деморализацію. Що такъ було, сему виннї не вѣнъ, а житє, ладъ суспѣльнїй, сама суспѣльнѣсть. И нынѣ, коли власне такїй страшнїй проступокъ не сповнивъ его надѣй, коли Бовдуръ побачивъ, що вѣнъ не осягне того, що бажавъ, вѣнъ стрепенувъ ся, въ нѣмъ прокинувъ ся давнїй Бовдуръ, зъ незѣпсованою душею, зъ щиримъ, добрымъ людянымъ серцемъ. Настала криза, и въ тѣй кризѣ Бовдуръ побачивъ, що вѣнъ поступавъ зле, бо хотѣвъ жити, а инакше жити не мѣгъ. Вѣнъ побачивъ, що вѣнъ тутъ завинивъ тѣльки тымъ бажанемъ уживаня, що горѣло въ его души, але, що те вело его до проступку, сему вѣнъ не виненъ. Сему виннї люде, що згнущали ся надъ нимъ, виннї тѣ, що не бачили въ нѣмъ чоловѣка, а звѣрину, котру треба выыскувати, — виннї тѣ, що пхнули его въ тоту нору, вѣдбираючи ему все, що ему яко чоловѣкови належить ся. И той впливъ житя зрозумѣвъ наразъ Бовдуръ. Якъ кождому, що сповнивъ злїй вчинокъ, але не зъ своєї вини, такъ и Бовдурови пѣсля сеї кризи здавало ся, немовъ все, що тѣльки лихого вѣнъ зробивъ, спало ему зъ душѣ, и вѣдсувало ся десь далеко-далеко вѣдъ него, наче-бъ се було дѣло не его рукъ, а чїсь чуже, на що вѣнъ зъ-далеку споглядавъ холодно, розважно, безынтересовно. Зъ Бовдура ставъ вже иншїй чоловѣкъ, и сеї чоловѣкъ побачивъ, що до злого его змушували другї, другї не вѣнъ. Вѣнъ почувъ, що вѣдродивъ ся, що не въ усьому вѣнъ самъ виненъ, а виннї тѣ, хто зробивъ зъ него сего вѣдражающого, одичѣлого, захланного Бовдура¹⁾.

А вже-жъ намъ здає ся, що самъ авторъ выправдує инакше той страшнїй злочинъ Бовдура. Ось бо читаємо

¹⁾ „Народ“, 1891; стор. 113.

въ повѣсти „На днѣ“, що тои ночи, коли Бовдуръ задумавъ убити Темеру, на ганку арешту полиціянны-вартові балакали ось-якъ: „Но и що-жь?“ говоривъ одинъ, — „не застали вже того бѣдолахи живого?“ — „Нѣ, акурать, якъ прибѣгли, то ще бувъ трохи теплий. Та де? — горло ажъ до самой кости перерѣзавъ!“ — Господи!“ бубонѣвъ другій, — „вѣдай уже конецъ свѣта настане! Такій нарѣдъ зробивъ ся поганый, такъ одень на другого ворогує, дыхати братъ брату не дає! Ну, та чи мавъ же той серце, такого молоденького...“ Ту загремѣло й Бовдуръ не дочувъ полиціяновыхъ слѣвъ...¹⁾ Мабуть не помилимось, коли скажемо, що авторъ симъ епизодомъ хотѣвъ доказати, неначе-бъ то Бовдуръ рѣшивъ ся до свого злочину пѣдъ вражѣнемъ тои говорѣнки полиціанѣвъ. Се значило-бъ, що въ чоловѣка нема вольной волѣ, та що импульсъ до дѣлъ подають ему иногдѣ зовнѣшній вражѣня, котрї мовь-то приневолюють его до выконаня такихъ чинѣвъ, якихъ вѣнъ въ нормальнѣмъ станѣ душѣ може-бъ и не допустивъ ся. Такъ мабуть думавъ авторъ. А вже-жь годѣ тутъ диспутовати про стѣйнѣсть такои думки, по-за-якъ и мѣжь соціялистами-теоритиками лишъ деякї зъ нею годять ся.

Вѣдтакъ наводимо ще отъ-сю примѣтку А. Хванька про реалистичный малюнокъ деякихъ подробиць въ образку „На днѣ“... „Це оповѣданя повне що-найкрѣвавѣщихъ або обриджуючихъ сценъ, якї похвалити не можна. Не конечно стѣсняти ся законами эстетики, — це такъ; та й самый предметъ вымагá часомъ крѣвавыхъ сценъ. Але Франко именно любить ся въ ихъ и подає ихъ намъ надто за-любки. Коли бють ся арештанты та розъюшують обличья одно 'дному, то Франкови очевидячки

¹⁾ „В поті чола“, стор. 115.

мало тыхъ поражающихъ, страшныхъ подробности, якѣ имъ намальовано: вѣтъ ще примуше кровь дзюрити на хлѣбъ. Чптать изъ жахомъ бачить цѣ страховиды, мовь передь очима, а Франко ще надае порѣвнанне: „Залу-скала ручка о кѣстки, загекала о набрескле, напухле тѣ-ло, мовь о подушку, — а борць ще не пускали ся, ще не переставали кричати, мовь пацюки, котрымъ незруч-ный рѣзникъ лихо востромивъ нѣжь у груди. Капраль розлютивъ ся й собѣ-жь, почавъ обохъ частувати кѣн-цями чобѣтъ по-пѣдъ ребра“¹⁾. — Майже щѣ сторѣнка сен новелѣ то й вамъ подѣбна болѣзна картинка: тамечки докладно оповѣдаеть ся за харкотиння на стѣнѣ, надъ головою сплячого жида, тамъ Бовдуръ выбльовуе пожуту мачку въ лице Дорожѣвського газды,... тамъ рука за-стромлюеть ся въ перерѣзане, издрѣгаючее ся горло, тамъ далѣ — кровь, кровь, скрѣзь кровь... Питання, на-що то? на-що таке надъживання правъ реальнои школы? Ще можна розумѣти тѣ картины цѣго роду, котрѣ мають певну цѣль, вмовляють въ насъ огиду до мерзоты и тымъ можуть чинити добротворный, моральный впливъ. А у Франка є багато такого, щѣ болѣзно дратує одній лишь нервы“...²⁾

Такожь по нашѣй думцѣ зъображеня такихъ дра-стичныхъ сценъ вмешають стѣйнобсть реальнои твору „На днѣ“. Подѣбныхъ реалистичныхъ малюнкѣвъ въ ин-шихъ повѣстяхъ Франка не добачаемо, хибя щѣ натяк-немо про двѣ натуралистичнѣй картинки въ оповѣданю „Місія“. Ось бо читаемо тамъ, щѣ въ часѣ страшного голоду пѣсля рѣзанины 1846. р. въ захѣднѣй Галичинѣ батько патра Гавдентія, бѣдный Мазуръ, зарѣзавъ своего

¹⁾ *ibid.*, стор. 102.

²⁾ „Зоря“, 1891; стор. 77.

сынка Йонтка передъ Рѣздвяными святами. И „покапала кровь въ миску, пѣдставлену жѣнкою Мазура, — кѣлька разбѣвъ легко стрепенувши ся сконавъ хлопчина. Його тѣломъ опровадили свята“...¹⁾ А далѣ розказуе авторъ, що патеръ Гавдентій, выѣздаючи на релігійну місію на Пѣдлясе ночувавъ за кордономъ Галичины въ однѣй опущенѣй сѣльскѣй хатѣ. „Тяжка, безконечно довга була та нѣчь для патра Гавдентія! Самъ-самѣсѣнкій, запертый въ опущенѣй хатѣ — вѣнъ не мѣгъ анѣ на хвилю заснути... Невеселі думы ворущились въ його головѣ и прогонювали сонъ зъ його повѣкъ; але може ще дужче прогонювали його инші недогоды: затхлый воздухъ пустки, тверда, тѣлько зъ соломы, вереты и соломяной подушки зложена постѣль, и блощицѣ, котрѣ выголоднѣвши, зъ усѣхъ кутѣвъ въ пѣтѣмѣ такъ налазили, такъ и впивали ся въ його тѣло!... Перші укушеня блощицѣ вытискали зовѣмъ не побожній проклятя зъ його горла; вѣнъ почавъ ширити руками по своѣмъ тѣлѣ, роздаваючи множество тыхъ насѣкомцѣвъ, котрыхъ вѣдразлива вонъ ще дужше дразнила його нервы“...²⁾

Хоча-жъ оба головні типы въ образѣ „На днѣ“ (се-бѣ-то типы Андрѣя Темеры й Бовдура) не можуть зватись природными, то все-жъ сей реальный твѣръ потрясае сильно душею читача. Опроче типы дѣда Панька, бойчука Митра, Дорожѣвского газды й чудака Стебельского вважають ся зовѣмъ вдатными, дарма що Е. Левицкій называе Стебельского типомъ „доволѣ нездецидованымъ“³⁾. Вже-жъ той чоловѣкъ, щѣ въ его головѣ не всѣ свои суть дома, не може „позувати на велику ори-

¹⁾ „Вагра“. Літературный збѣрникъ. Выдавъ Василь Лукичъ Въ Стрыю, 1887; стор. 63.

²⁾ *ibid.*, стор. 81.

³⁾ „Народ“, 1891; стор. 114.

гинальність“, не може „стояти сповитимъ немовъ мрач-
 нымъ туманомъ въ тій галеріи интересныхъ постатей“¹⁾.
 Вбдтакъ думаємо, що типъ сердечно-наивного бойчука
 Митра змалювавъ авторъ за-для того, щобъ влагодити
 лригнѣтаюче вражѣна, яке вытворює ся въ нашой души
 тымъ траічно-сумовитымъ образомъ. А по-за-якъ кон-
 трастомъ тѣни й свѣтла пѣдносьть ся неразъ художницка
 стѣйнѣсть образа, то супроти понурои тюрмы змалювавъ
 авторъ такожь принадну картинку сусѣднього імназі-
 яльного городу, де по крученихъ стежкахъ ходили въ
 празничнѣмъ строю люде всякихъ станѣвъ, а всѣ ве-
 селі, свободні...²⁾

Коли авторъ въ образку „На днѣ“ хотѣвъ вказати
 на раны суспѣльного організму, то въ новели „Мані-
 пулянтка“ ставъ вѣнъ речникомъ еманципаціѣ жѣ-
 ноцтва, зобразивши незавидну долю молоденькои сиро-
 ты Целѣ, котра за-для кусника хлѣба служила експеди-
 торкою на почтѣ.

По смерти батька й матери ставъ Целею опѣкува-
 тись єѣ дѣдусь, а коли й той умеръ, то молода маніпу-
 лянтка перейшла жити до пана Темницкого, щѣ бувъ
 приятелемъ небѣжчика дѣдуса и при смертельнѣй посте-
 ли обѣцявъ єму, пѣклуватись долею бѣднои сироты. При-
 старковатый Темницкій бувъ пенсіонований урядникъ
 и мавъ жѣнку о пять лѣтъ вѣдъ себе старшу й глуху якъ
 пень, та й одного сына, щѣ скѣнчивъ у Вѣдни медицину
 и практикувавъ при тамошнѣй кліницѣ. Той-то Темниц-
 кій бувъ собѣ веселый „старичокъ“, щѣ славивъ ся смѣ-
 хованцемъ, и мимо сего десятка лѣтъ не позбувъ ся
 охоты до авантурокъ, або, якъ вѣнъ самъ говоривъ, до

¹⁾ ibid.

²⁾ „В поті чола“, стор. 63.

„маленькихъ зворушень“. Вѣнъ поглядавъ неразъ ласыми очима на гарну маніпулянтку и дратувавъ еѣ зъ насмѣхомъ, называючи еѣ панночкою зъ нового, вченого, самостѣйнаго поколѣня.

Коли-жъ молодой Темницкій приѣхавъ до своего батька й побачивъ Целю, то ставъ и вѣнъ до неѣ лица-тись, ба, авторъ новелѣ пише, що батько й сынъ „порозумѣли ся цѣлковито“ про свои вѣдносины до принадноѣ сироты¹⁾. Саме-жъ тогдѣ, коли докторъ задумавъ облутати гарну маніпулянтку своимъ сильцемъ, явивъ ся духомъ-сторожемъ ви Семіонъ Стоколоса, що займавъ ся газетярствомъ и що по батьку одержавъ фѣльварочокъ зъ трицяти моргами землѣ недалеко Львова. Свою любовь до Целѣ выявлявъ вѣнъ тымъ, що ходивъ за нею мовъ тѣнь и писавъ до неѣ листы, котрыхъ она по-найбѣльше не читала. Въ одномъ такѣмъ листѣ сказавъ вѣнъ про обохъ Темницкихъ тѣлько одно: „Стережѣть ся, панѣ, зарѣвно батька, якъ и сына!“²⁾ Але-жъ Целя не злюбила добряги Стоколосы й не звертала уваги на щирую его раду.

Побѣчъ Целѣ змалювавъ авторъ ще два иншѣ типы маніпулянтокъ: понуроѣ Грозицкоѣ и живоѣ Ольги Невѣрскоѣ. Вѣдтакъ вказавъ вѣнъ на три шляхи, котрыми йдуть жѣнки въ службѣ публичнѣѣ. Осъ и слова автора: „Шляхомъ на-право йде купка жѣнокъ, у котрыхъ въ сердцахъ горе житя, розчарованя и ригоръ службовый высушили вѣдмолоджуюче жерело чутя й людскоѣ самодѣяльности. Се жѣнки бюрократки, котрѣ непохитно пильнують своихъ обовязѣвъ въ житю, але жѣнки зъ дуже затѣсеннымъ круговидомъ житѣвныхъ интересѣвъ, симпа-

¹⁾ ibid., стор. 229.

²⁾ ibid., стор. 221.

тій и антипатій... Другимъ шляхомъ на-лѣво йдуть истоты якъ-разъ противні тамтымъ, живі, палкі й бажаючи жити, повні запалу до працѣ, повні посвященя и спѣвчута, але власне для того наражені на найтяжші покусы, на найбільшій небезпеки й помилки. Въ тѣй групѣ нема одностайности й униформы; ту кожде лице — справдѣ вѣдмѣнна фізіономія, ту повно руху й контрастѣвъ: смѣхъ роздаєсь и розпука глухо стогне, а здовжъ шляху, котрымъ пройшла ся громадка, вѣдъ часу до часу лишає ся якийсь недовѣдомый останокъ: то трупъ, то калюжа крови. — А третій шляхъ — середній. Иде нимъ дуже мѣшана, найчисленнѣйша компанія. Є ту жѣнки загартовані досвѣдомъ, котрі зъ тяжкою житевою боротьбы вынесли прецѣнь чутливе серце й душу непорочну; — є молоді панночки, котрыхъ щасливый темпераментъ хоронить вѣдъ екстраваганцій, а молодѣсть вѣдъ рутины, — натуры гармонійні, зъ живымъ чутемъ и бажанемъ дѣяльности, але керовані бѣльше розумомъ, нѣжь чутемъ. Боротьбы и внутрѣшнихъ роздвоєнь и ту не хибне, — не хибне блудѣвъ и помилокъ, бо де-жь ихъ хибує въ дѣлахъ людськихъ? Але скарбъ найдорожшій, людскѣсть, гѣднѣсть и индивидуальнѣсть людска въ тѣй громадцѣ хоронить ся свято, переносить ся якъ найцѣннѣйше наслѣдіє все напередъ до далекои, красной будущины¹⁾.

Першимъ шляхомъ поступала панѣ Грозицка, котра була вдовою по якѣмъ-ось збанкротованѣмъ купци й зѣ свого скупенького, почтового зарѣбку мусѣла выховувати трое дрѣбныхъ дѣтей. Тому-то вгинала ся она пѣдъ тягаромъ грызоты й працѣ не стѣлько бюровою, скѣлько домашньою, и той тягаръ выгасивъ въ ви серци всяку искор-

¹⁾ *ibid.*, стор. 259—260.

ку веселости й радѣсного погляду на свѣтъ. Пунктуальна въ сповнюваню своихъ обовязкѣвъ, була она такожъ не менше строгою й ригористичною зглядомъ другихъ. Працюючи пѣдъ ви холоднымъ, чисто бюрократичнымъ окомъ, чула Целя подвѣино тягаръ и одвѣчальнѣсть свои службы.

Другимъ шляхомъ ишла молода Ольга Невѣрка. При живѣи своѣй вдачи похитнулась она на сѣмъ шляху: пѣзнала ся зъ якимъ-ось академикомъ, що мавъ зъ нею женитись, але передъ пѣвъ рокомъ покинувъ єѣ, подавши ся на судову службу въ Босніи. Бѣдна Ольга отруилась. И подумала собѣ Целя, що Ольга, не хотѣвши своимъ упадкомъ скомпромитувати своихъ товаришокъ, вѣдважилась на злочинство. Вѣдтакъ Целя почула перестрахъ передъ такимъ геройствомъ тои нащаснои дѣвчины, „котре формалистичнѣй й бюрократичнѣй душѣ назвуть упавшою и легкодушною“¹⁾.

Третимъ шляхомъ вандрувала мабуть Целя, хочъ авторъ не сказавъ сего выразно. При живѣмъ своѣмъ чутю и бажаню дѣяльности она кермувалась бѣльше розумомъ, нѣжъ сердцемъ.

Стоколоса дѣзнавшись, що Целя єго не любить, вѣдписавъ їй, що вже не буде доѣдати їй своимъ видомъ, — що продавши свою реальнѣсть выѣзджає зѣ Львова на довшій часъ. Мѣжь-тымъ молодой Темницкѣй зѣумѣвъ полонити сердце гарнои Целѣ, а коли она розказувала єму про смерть свои товаришки Ольги, то вѣнъ натякнувъ на те, що служба — то неволя. Одначе Целя вѣдповѣла єму, що противно, те регулярне, пѣсля годинника розмѣрене жите успокоювало єи думки, чинило єѣ здоровѣйшою, поважнѣйшою, вдоволеною. Вѣдтакъ заявивъ вѣнъ маніпулянтѣ, що для неи розбравъ заручинны зѣ панною

¹⁾ *ibid.*, стор. 243.

Амалією Шмидтъ, дочкою протомедика Вѣденського головного шпиталю, котра є наслѣдницею пѣвѣ-миліоновои фортуны, — тѣлько бажавъ бы вѣнъ, щобъ Целя его любила й покинула почтове бюро, де она сидить на публичнѣй выставѣ, „на тѣмъ ринку, де безвѣстыднѣсть и брутальна сила штовхають ся въ боротьбѣ о кусникъ хлѣба“¹⁾. Опѣсля сказавъ вѣнъ Цели, що вѣдвезе єѣ до старои тѣтки въ Станиславовѣ, де она пробувала-бѣ, поки все приготовило-бѣ ся до слюбу. Якъ се почула Целя, то подала она докторови листъ, писаный до него Амалією Шмидтъ. Той листъ найшла була на сходахъ стара Осипова, що услуговала маніпулянтцѣ, й думаючи, що вѣнъ назначеный для неи, подала ѣй те письмо. Въ тѣмъ-же були рахунки за пране, за мыте пѣдлоги й за чищене чобѣтъ, — за роботы служницѣ Темницкого, що звалася Амалія Шмидтъ. Супроти такихъ явныхъ доказѣвъ свои пѣдлости докторъ збивъ ся зъ пантелику; — зъ силуванымъ усмѣхомъ спытавъ ся вѣнъ маніпулянтки: „Ну, панно Целино! и що-жъ зъ того виходить?“ — „Нѣчого“, сказала Целя, — „окрѣмъ хиба того, що вы словомъ чести запевняли, що ваша байка зъ панною Амалією правдива. Значить, теперъ я знаю, яка ваша честь!“ — „Але-жъ се жартъ, невинный жартъ!“ — „Такій самый невинный, якъ той, котрый вы хотѣли зѣ мною зробити! О, теперъ я васъ зрозумѣла! Теперъ я знаю, що вамъ завадила моя служба! Знаю, до якои тѣтки вы хотѣли мене завезти! Знаю, въ якѣмъ значѣнню вы хотѣли мене зробити своєю“...²⁾. И заливаючись горячими слѣзми, въ знесилю Целя впала лицемъ до подушки. Мѣжь-тымъ докторъ высунувъ ся зъ еи кѣмнатки, а замѣць него стара Осипова, мовъ мати,

¹⁾ *ibid.*, стор. 264.

²⁾ *ibid.*, стор. 265—266.

нахляляла ся надъ плачучою Целею. Пѣзно успокоилась маніпулянтка й довго не могла заснути. Жите выдалось їй такимъ тяжкимъ, небезпечнымъ и зрадливимъ, якъ тому, хто заблудивъ у лѣсѣ, повнѣмъ гадюкѣ, вовкѣмъ и туючого сопуху.

На другій день черезъ Осипову выговорила она старому Темницкому помешканє, а зъ-полудня по урядовыхъ годинахъ на почтѣ поспѣшила до старой Невѣрской, котра приняла єѣ сердечно мовь рѣдну дѣжку. Коли-жъ Целя розказала їй свою пригону зъ докторомъ Темницкимъ, то старушка крѣпко обняла єѣ и сказала: „Мое дитятко золоте, бѣдне! Ходи до мене! займи те мѣсце, котре такъ нагло опорожнила люта смерть. Будь менѣ за дитину! Будемо любити ся, будемо ратувати одна одну. А тыхъ, когрѣ пасуть на нашу погибѣль, нехай Богъ судить, якъ самъ хоче!“ Целя цѣлувала старушку въ збѣялїи руки, обливаючи ихъ слѣзми.

Сю новелю написавъ авторъ вельми складно пѣсля пляну, напередъ обдуманого. Характеристику Целѣ зъобразивъ вѣнъ вдатно, зладивши психологичну студию про сю маніпулянтку, щѣ зъ тяжкою житевскою боротьбы вынесла чутливе сердце й душу непорочну. Она служила на почтѣ, котру авторъ назвавъ „машиною“, щѣ „высысає молодѣсть, жвавѣсть и свѣжѣсть працюючихъ у нѣй женщинѣ“¹⁾. А вже-жъ незавидна була доля Целѣ, коли й стара служниця Осипова ось-якъ высказала свѣй поглядъ на єѣ службу: „Кождому, хто тѣлько хоче, вѣльно на васъ дивити ся“. Адже-жъ паннунця що-день єѣмь годинѣ сидить тамъ за решѣткою, мовь на выставѣ. Хто хоче, може прийти й обзирати паннунцю, скѣлько єго воля, и паннунця не може єму сего заборонити“²⁾. Вѣдтакъ и ста-

¹⁾ *ibid.*, стор. 236.

²⁾ *ibid.*, стор. 216.

рый Темницкій смѣявъ ся бѣдиой дѣвчинѣ, докоряючи їй ось-якими словами: „Коротке волосечко, синенькїй панчошечки, служба въ канцелярїи, самостойне жите, степь широкїй, свѣтъ отвертый,... павны савантки, обсервантки, маніпулянтки й еманципантки, нове поколѣнє, рѣвноуправленє зъ мужчинами, жите на власну руку, здобуванє будущины, — вже мы що знаємо, те знаємо! Знаємо, що женщина — все женщина... Все має тѣлько одну мету, — здобувати серця мужчинѣ, полювати на мужѣвъ, уловляти вселенную зъ вусами!“¹⁾

Авторъ помѣстивъ почтову маніпулянтку мѣжь робучими людьми, що працюють въ потѣ чола. Коли-жь оно справдѣ такъ є, то по-що-жь теоретики-соціялисты проповѣдують еманципацію женщинѣ? — по-що добиватись до того, щобъ якась машина высысала молодѣсть, жвавѣсть и свѣжѣсть працюющихъ у нѣй женщинѣ? Мабуть тї машины не такї дуже страшнї, коли сучаснїй свѣтъ поступовый прямує до того, щобъ якъ наибѣльше жѣноцтва около нихъ горнуло ся. Коли отже жѣноцтво хоче стати побѣчь мужчинѣ и хѣснуватись правами еманципаціѣ, то й мусить вразѣ зъ ними працювати въ потѣ чола. Такъ отже поставляє ся альтернатива: або жѣноцтву не перти ся до тыхъ машинѣ, або займати зъ резигнацією свое мѣсце въ службѣ такѣй, яка домагає ся працѣ въ потѣ чола.

Хоча-жь авторъ писавъ сю новелю пѣсля пляну, добре обдуманого, то все-жь вытворивъ вѣнъ цѣлу ситуацію трохи неприродно. Ему треба було, щобъ Целя жила у пана Темницкого та до не-хочу слухала двозначныхъ слѣвъ старого джигуна, бо инакше не мѣгъ бы вѣнъ своєи займающей новелѣ довести до путя. Адже-жь до приѣзду

¹⁾ *ibid.*, стор. 223 — 224.

молодого доктора зъ Вѣдня жила Целя вже пѣвъ року въ домѣ Темницкого и день-у-день слухала шутокъ-вы-требенькѣвъ веселого фацеціониста про еманципантки. Хи-ба-жь не лучше було-бъ для молодой маніпулянтки за-далегѣдь покинути такого химерного „таточка“ и пере-селитись до матери своєї подруги, Ольги Невѣрской, якъ се опѣсля справдѣ стало ся? Одначе поетамъ вѣльно не зважати на такі дробниці, и вѣдтакъ укладають они плянь своихъ творѣвъ такъ, якъ се имъ принадобить ся.

А вже-жь мѣгъ бы дехто се закинути авторови, що въ его повѣстяхъ рѣшуча якась подѣя засновуе ся ино-гдѣ на нежданѣй дробниці, котра якось нескладно вяже ся зъ природнымъ розвоємъ дѣѣвъ въ оповѣданю. Отъ и въ новели „Маніпулянтка“ розвязка интриги засновуе ся на листѣ, що его стара Осипова знайшла на сходахъ и вѣд-дала Целинѣ. Се-жь бувъ листъ Вѣденської прачки А-маліѣ Шмидтъ, писаный до доктора Темницкого. Та й нѣгде правды дѣти, придабашки зъ найденными листами вважають ся застарѣлыми моторами дѣѣвъ въ повѣстяхъ школы романтичної, и не можуть теперь вдоволити чи-тача тымъ, що въ оповѣданю проявляе ся неначе „deus ex machina“.

Хоча-жь бѣльшій образки „На днѣ“ и „Маніпулянт-ка“ змалювавъ авторъ зъ великимъ артизмомъ, то все-жь творча его сила проявляе ся красше въ дробныхъ его повѣсткахъ, котры не суть студіями психологичными, але вважають ся неначе фотографіями зъ життя суспѣльного. Сюды належать найпаче ось-які образки: 1. Гри-цева шкѣльна наука. 2. Schön-Schreiben. 3. Сликакъ. 4. Добрый заробокъ. 5. Лѣсы и пасовиска.

У своихъ образкахъ зъ життя робучого люду дотор-кае ся Франко трохи-не всѣхъ бѣкъвъ суспѣльного по-буту, одначе годѣ сказати, що сѣ образки дадутъ ся зло-

жити въ одну велику картину лихолѣтя люду руско-украиньскаго. Тому-то не дивота, що А. Хванько есьякій загальний судъ высказуе про тѣ образки: „Сливе усѣ повѣстки, умѣщенїя у „Въ потѣ чола“ одзначають ся своєю тенденційністю, и идею ясно видко одъ-разу. Тутъ не можна сказать, щобы Франко такъ собѣ, несвѣдомо, зъображавъ намъ усе тее, що постерегае въ життю: навпаки — вѣнъ якій-небудь життєвый випадокъ пѣдведе пѣдъ теорїю и дасть свое свѣтло. Въ цьому його вартѣсть, але въ цьому його й хибы. Справдѣ, у Франка мы бачимо яку-небудь подѣю, свѣдомо освѣтлену зъ усѣхъ потрѣбныхъ бокѣвъ, бачимо весь глибъ душѣ людськои, бачимо немовъ на свои очи всякій страшнїй сцени (о, Франко вдатнїй художникъ!) — але-жь все це загально-людське, що такъ скажу „космополитичне“ — зъ малыми выимками; — передъ нами повстають не Русины-Галичане, але просто люде; — вєразъ любѣсьнѣкко можна вважати Франкѣвскаго Русина и за Украинця, и за Кацапа, и за Поляка, и за Нѣмця, и за Итальяна, — кого хочете! А отъ вѣзмѣмъ повѣсти Нечуя-Левицькаго: тутъ скрѣзь рясно розсыпано силу побутовыхъ дрѣбницъ, якї навѣтъ нѣбы злишнїй, бо не мають прямого отношеня до ходу дѣѣ; тымъ часомъ яке велике достоинство становлять цѣ, мовлявъ, „непотрѣбнїй“ подробиць! Франко-жь дѣе не такъ: малюючи й галицьке таки життя, вѣнъ загально бере зъ його тѣльки тѣ черты, якї йому потрѣбнїй за-для проведення идеѣ. Правда, инодѣ несподѣвано и у його перерываєть ся загальний тонъ, въ оповѣданя вдираєть ся якась дуже мила черта, щиро народня, — вдираєть ся наддаткова подробица руська, такъ що й хвилины не можна усумнити ся, щобъ передъ нами бувъ не нашъ братчикъ „хохолъ“ зъ його властивостями, зъ його, наприкладъ, природнымъ гуморомъ. Я поясняю подѣбный выбухъ тымъ, що значна

частина повѣстокъ Франка має теюкою справдешній засновокъ, такъ ще инча злишня черта життя сама собою незнарошна прохоплюеть ся. Однакъ не знаешь, якимъ оповѣданямъ Франка оддати перевагу: чи побутовымъ малюнкамъ, чи цимъ — першою категорію, бо й те й те однаково вабить до себе. До того така подстава темы, якъ мужицьке життя, має въ значноій мѣрѣ звужувати й обмежати старання зоставати ся писателемъ-космополитомъ¹⁾.

Треба-жь признати, що ті образки суть оригімальні, та що тільки денекуды добачаемо въ нихъ реминисценцію зъ творобъ иншихъ письменникобъ. А вже-жь А. Хванько каже, що оповѣданя „Малый Миронъ“, „Грицева шкбльна наука“, „Schön-Schreiben“ и „Оловець“ незнарошна пригадують російского письменника Н. Г. Помяловского, — що найпаче „Малый Миронъ“ нагадує Вуколу въ „Очеркахъ бурсы“ Помяловского, та що ще бѣльше спбльного, нѣжь изъ Вуколою, має Миронъ изъ Василькомъ въ оповѣданю Марка Вовчка „Два сыны“²⁾. Ба, Хванько заприймає, що вѣдь оповѣдань Франка вѣе подекуды духомъ Федьковича, та що й способъ оповѣданя, взятый часомъ у Федьковича, якъ отъ у „Двохъ приятеляхъ“, ба й въ „Лесишинѣй челяди“³⁾. По нашѣй же думцѣ ті натяки на чужій творы суть справдѣ незначній, хіба що кольорить картинки „Лесишина челядь“ магадує подекуды манеру индличныхъ малюнокбъ Федьковича.

Хоча-жь въ тыхъ образкахъ зъ життя робучого люду не багато добачаемо прикметъ вдачѣ люду руско-украинь-

1) „Зоря“, 1891; стор. 77.

2) *ibid.*, стор. 57.

3) *ibid.*, стор. 77. — А. Хванько порѣвнує „Двохъ приятельхъ“ Франка зъ „Побратимомъ“ Федьковича, й каже, що въ „Лесишинѣй челяди“ розмова Горпины зъ Митромъ Громомъ и гра Митра на сопляцѣ являють ся въ тонѣ Федьковича.

ского, то все-жь Франко писавъ и такі повѣсти, якѣ вважають ся вдатними картинами зъ побуту руского народу въ Галичинѣ. Такою картинкою являє ся мѣжь иншими повѣсть „Чума“. Однимъ зъ головныхъ дѣячѣвъ въ сѣй повѣсти є Єзуитъ, патеръ Гавдентій, той-самый, що въ оповѣданю „Місія“ вѣдбравъ незавидну ролю у своихъ змаганяхъ до релігійной пропаганды на Подляску. Тому-то патрови Гавдентію заблаглось устроити місію въ галицкѣмъ селѣ Товстохлопахъ, де священникомъ бувъ Чимчикевичъ. Въ розмовѣ зъ пріоромъ ось-якъ зъобразивъ вѣнъ сего панъ-отця: „Подумайте лишень: дѣдуганъ вѣсімдесятилѣтній, дивачиско, освѣты майже нѣякои, стотнѣснѣнкій хлопь по-мѣжь хлопами, о догматахъ вѣры нѣякѣснѣного розумѣня, — однимъ словомъ поява допотопна, — и при тѣмъ предобродушный чоловікъ, наивный и довѣрливый, якъ дитина¹⁾. — Та отъ, показалось, що сей „стотнѣснѣнкій хлопь“ бувъ справдѣшнимъ батькомъ громадянъ, та що вѣнъ перемудривъ ученого Єзуита! Въ егѣ селѣ не було школы, бо люде не хотѣли мати нѣякого дѣла зъ задириливимъ инспекторомъ, а все-жь таки весь народъ въ селѣ бувъ освѣченный, бо давнѣйше Чимчикевичъ самъ учивъ дѣтвору, а вѣдтакъ кождый батько й мати займались наукою своихъ дѣтей. И отъ, въ Товстохлопахъ не було школы, а за те була читальня, ба, вѣдъ трицяти лѣтъ не пахло въ селѣ й духа жидѣвского. Въ селѣ бувъ добробуть, — громадяне заложили собѣ касу позичкову таку, що зъ самыхъ процентѣвъ оплачувано весь додатки краєвій, повѣтовій, громадскій й шкѣльній, та й ще роздавано чи-мало бѣднымъ та потрѣбнымъ.

Коли патеръ Гавдентій заявивъ Чимчикевичу, що въ егѣ церквѣ хоче сказати проповѣдь, то вѣдповѣвъ ему

¹⁾ „Зоря“, 1889; стор. 238.

старенькій пѣль, що безъ высшого дозволу не може допустити священника другого обряду, проповѣдати у своїй церквѣ. Не помогло нічого, що патеръ высказавъ бажанє, проповѣдати коло церкви на цвинтарѣ, бо Чимчикевичъ натякнувъ на те, що могла-бъ ему бути яка халепа вѣдъ староства. И поѣхавъ Гавдентій до староства, щобъ выеднати собѣ дозвѣль, проповѣдати на публичному мѣсци. Вѣдтакъ старенькій священникъ задумавъ ся и сказавъ собѣ: „Просивъ я Господа, щобъ дозволивъ менѣ вмерти супокѣйно, та здаєсь, що за мои грѣхи не выслушавъ мене Богъ! Прийдесь мабутъ власными старыми очима побачити ще початокъ новои боротьбы, а може й свои старі кости въ нѣй зложити!... Надходить на насъ чорна хмара зъ заходу, — надходить велика пошестъ, страшна чума, котра може знести насъ зъ лица землѣ...“¹⁾ И ось Чимчикевичъ взявъ старый молитвеникъ и ставъ молитись; — вѣдтакъ очи его зупинили ся на послѣднихъ листахъ книжки, де вѣнъ самъ пѣсля старыхъ записокъ, документѣвъ и оповѣданъ старыхъ людей списавъ бѣльшь чимъ триста-лѣтню лѣтопись села Товстохлопѣвъ. И прочитавъ вѣнъ на одной сторонѣ, що якъ-разъ передъ сто роками выбухла въ Товстохлопахъ така страшна пошестъ, що пѣвъ села вымерло за одинъ тыждень.

Другого дня була недѣля. Патеръ Гавдентій роздобувши въ староствѣ призволенє, промовити въ публичномъ мѣсци, вернувъ ся до Товстохлопѣвъ и дожидавъ часу, коли мѣгъ бы сказати проповѣдь. Недалеко звѣницѣ мѣжь двома липами лежавъ старый надгробный камѣнь. Патеръ станувъ на нѣмъ, — то була его амвона. Але-жь годѣ було дѣждатись кѣнця вѣдправы церковной, бо пѣсля Службы божои ставъ отецъ Чимчикевичъ спѣвати акафистъ до

¹⁾ *ibid.*, стор. 243.

св. Николая, — а тут пекло сонце не-абы-якъ: патеръ стоявъ якъ-разъ на такѣмъ мѣсци, де за цѣлый пѣвдѣнь не було тѣни. Радо бувъ бы вѣнъ злѣзъ зъ плиты й сѣвъ въ холодку пѣдъ звѣницею, коли-бъ не громада дѣтой и старшихъ дѣвчатъ, щѣ новыходили зъ бабинця й поставали пѣдъ церквою, заедно хрестячись и споглядаючи на него. Скѣнчивъ ся й акафистъ, а вѣдтакъ Чимчикевичъ ставъ говорити до народу. „Дѣтоньки мои!“ промовивъ вѣнъ, — „вычитавъ я отъ-се въ старыхъ паперахъ, що нынѣ якъ-разъ сто лѣтъ минає, якъ у нашому селѣ выбухла страшна пошесть... Триста вѣсѣмдесять душъ вмерло безъ спѣвѣди и причастія святого!... А якъ гадаєте, дѣтоньки мои? чи не годилось бы намъ якъ-небудь вѣдсвяткувати столѣтню памятку такого великого нещастя?... Такъ слухайте-жь, якъ я про се думаю, дѣтоньки! Вѣдправмо молебень зъ колѣноприклоненіємъ за тѣ помершія душеньки, а опѣсля выберѣтъ собѣ колѣкнайцятъ парѣбокѣвъ що-дужшихъ, розумѣете? И нехай вони за чергою до самого вечера звонять не вгаваючи!...“¹⁾ И незабаромъ загудѣли званы, — патеръ глядѣвъ здивованый не пѣймаючи, въ чѣмъ дѣло? Коли-жь нарѣдъ ставъ выходити зъ церкви, то Гавдентій перехрестивъ ся й хотѣвъ казати науку, — та куды! — вѣнъ дѣзнавъ ся, що на звѣници перестануть звонити ажъ у вечѣрѣ. И запытавъ ся вѣнъ людей, чому се звонять безъ вѣпину? — та отъ ему сказали, що „чуму проганяють!“ Такъ отже побачивъ Гавдентій, що сьогоднѣшня мѣсія ему не повелась. Солодко усмѣхаючись, промовивъ вѣнъ до громадянъ: „Ну, звонѣтъ собѣ, звонѣтъ! — я приѣду на другу недѣлю!“ А сѣдаючи на бричку погрозивъ вѣнъ нишкомъ старому „шизматикови“, що зъумѣвъ занапастити его мѣсійнѣ пляны.

¹⁾ *ibid.*, стор. 277.

Пишучи сю повѣсть вѣдстувивъ авторъ вѣдъ реального напрямую и змалювавъ идеальну статью галицко-русского священника Чимчикевича, котрый своєю вѣдчаю нагадує намъ старенького пѣна въ „Паньскихъ жартахъ“¹⁾. Але-жь сей пань-отець бувъ однимъ зъ тыхъ давныхъ, маловченыхъ, щѣ святились у Луцку чи въ Холмѣ, мѣжь-тымъ коли Чимчикевичъ за-молоду вчивъ ся богословія по-латиньски. Тѣлько-жь черезъ пятьдесятъ лѣтъ забувъ вѣнъ усе, чего навчивъ ся въ школахъ, такъ, щѣ нѣ одного словечка латиньского не мѣгъ розбѣрати. Та отъ, мы позволяемо собѣ тутъ запримѣтити, щѣ такимъ забудкомъ старый Чимчикевичъ не мѣгъ бути, по-за-якъ були въ него латиньскій письма консисторскій, котрѣ ему въ ряды-годы нагадували науку, придбану въ молодыхъ лѣтахъ. А вже-жь авторъ хотѣвъ зѣобразити типъ такого пань-отця, щѣ забувши богословску схоластику наближивъ ся до природы й придбавъ собѣ досвѣдъ житя, та щѣ ставъ такимъ громадяниномъ, якимъ були его парафіяне. Кобы-жь Чимчикевичъ бувъ такожь однимъ изъ тыхъ давныхъ, маловченыхъ попѣвъ, щѣ святились у Луцку чи въ Холмѣ, то характеристика его була-бъ зовсѣмъ вѣдчмою, — въ тѣмъ же типѣ, щѣ его зѣобразивъ авторъ, дѣбачаемо деякѣ очерты не зовсѣмъ природнѣ.

Коли-жь авторъ, малюючи типъ старенького Чимчикевича, зъявивъ ся бѣльшь идеалистомъ, нѣжь реалистомъ, то въ казцѣ „Безъ працѣ“ повернувъ вѣнъ назадъ до напрямую романтичного, якого придержувавъ ся пишучи першу свою повѣсть „Петрѣвъ и Добоцуки“, — дарма, щѣ вѣнъ засновокъ той казки хотѣвъ покласти въ напрямѣ реальномъ.

¹⁾ Порѣвн. оповѣдане Франка п. з. „Паньскій жарты“ въ збѣрнику поезій „З вершин і низин“, стор. 94. и д.

Авторъ зъобразивъ тутъ Ивана, парубчака здороваго й вродливого, але вельми лѣнивого. Иванъ Лѣнюхъ выросъ мѣжь чужими, поштуркованый, занедбуваный и кривденый, — служивъ за харчъ и одежу. Вроджена его хиба проявляла ся въ его неохотѣ до всякои працѣ, зъза-чого вѣнъ разъ-у-разъ бурчавъ, зѣтавъ и проклинавъ. Про-те такого бурмила не любили господарѣ й не радили брали его на службу, — платили ему меньше, чимъ другимъ и неразъ безъ вины наганяли зѣ службы.

Одного разу пѣславъ господарь Ивана до лѣса, щобъ дровъ сухихъ нарубавъ, вязанку навязавъ и принѣсъ до дому. И пѣшовъ Иванъ у лѣсъ изъ сокирою, та й бурчавъ и клявъ ненастанно. Вѣдтакъ просивъ Бога, щобъ позволилъ ему хочъ одинъ день, хочъ одну годину прожити безъ працѣ, — безъ думки про працю. Въ лѣсѣ сѣвъ вѣнъ на старѣмъ пеньку, чтобы хвилю вѣдпочити, и ось наразъ здавало ся ему, що коло него щось бренишь-звенишь. Тогдѣ-то пригадавъ вѣнъ собѣ, що передъ чотырнацяти роками пасъ господарску худобу въ тѣмъ-самѣмъ лѣсѣ. Ото-жь одного разу товаришь его Грицько побачивъ велику, блискучу муху. Она сѣла на смерецѣ, а надыбавши въ нѣй вузеньку дѣрку вѣдъ выгнившого сучка, влѣзла въ неѣ та й сховалась. И отъ, Грицько заткавъ тогдѣ патычкомъ ту дѣрку й увязнивъ муху. Вѣдтакъ оба хлопцѣ слухали, якъ въ щелинѣ мушка грала звукомъ тихесенькимъ, тонесенькимъ. Сѣмъ день трѣвала та музика, але бренишькѣ у смерецѣ за кождымъ днемъ стававъ ся що-разъ слабшій. Вкѣнци сегого дня не було вже чути того бренишькѣ, — очевидячки муха здохла зъ голоду й муки. А теперъ наразъ, по чотырнацяти рокахъ, въ уха Ивана врѣзалось, мовъ вѣстре иглы, те-саме бренишькотане, котре вѣнъ колисъ черезъ сѣмъ день чувъ у смерецѣ. Вѣнъ стоявъ якъ-разъ коло тои самои смереки, въ

котрѣй колись егѣ товаришь Грицько зашпунтувавъ нещасну муху, — ба, вѣнъ побачивъ той-самый патычокъ, що егѣ тогдѣ Грицько вѣткнувъ бувъ у дѣрку за мухою. Та отъ, Иванъ мало не зѣмльвѣ: изъ той щелины виходивъ жалѣбный и болющій бренькѣтъ... Однимъ сильнымъ порывомъ Иванъ вытягнувъ затычку, коли ось передъ собою побачивъ дивовижну прояву, що назвала себе Дѣдомъ бескидскимъ, про котрого казки на вечерицяхъ розказують, що вѣнъ пѣдъ землею живе й Довбушевыхъ скарбѣвъ пильнує.

Дѣдъ оповѣвъ Иванови, що въ ту щелину въ смерецѣ запакувавъ егѣ найстаршій опиръ и чарѣвникъ изъ Бусовиць. Завдяки-жъ за вдѣяну прислугу Дѣдъ подарувавъ Иванови перстѣнь чудодѣйный, та сказавъ, що хто егѣ носить, той нѣколи нѣ о що не журить ся, — тому сповнять ся всѣ егѣ бажаня¹⁾. Дѣставши такой перстѣнь Иванъ чувъ ся дуже вдоволеннымъ, тѣлько-жъ не знавъ ще, чого має бажати. Перше, що ему ясно стало въ памяти, були сокира й дрова. Отже вѣнъ погадавъ собѣ, якъ бы то добре було, коли-бъ сокира егѣ сама дровъ нарубала, та коли-бъ господаръ зъ возомъ по тѣ дрова сюды приѣхавъ. И отъ, въ ту мить егѣ бажанє сповнилось. Вѣдтакъ праця якъ обовязокъ, чи-то якъ тяжке ярмо, перестала для него истнувати. Вѣнъ мѣгъ робити ся невидимымъ и поживати найлѣпшій присмаки, якѣ тѣлько егѣ бѣдна, хлопска фантазія собѣ выдумала. Трохи-перегодя дѣставъ ся вѣнъ на службу до князя Довгорукого, пана Чортпхайлѣвского ключа. У того-жъ князя були великѣ довги, и вѣдтакъ хотѣвъ вѣнъ свою дочку Нину вѣддати за старого барона Шпицкопфа, що бувъ жидомъ и головнымъ вѣртелемъ князя. Але Иванъ бажавъ стати Нинѣ въ пригодѣ, выдерти еѣ зъ рукъ того негѣдного лих-

¹⁾ „Зоря“, 1891; стор. 310.

варя, а черезъ те позыскати собѣ ви любовь. Одиаче найгорячѣйшій его бажамя, щобъ Нина полюбила его, остали ся несповненій. Она казала Иванови, щобъ называвъ еѣ своєю сестрою, и покинувши дѣмъ батькѣвскій ѣздила зъ тымъ прибраннымъ своимъ братомъ по рѣзныхъ столицяхъ Европы, та й бавилася велико-паньскими розрыжками. Чудодѣйный перстѣнь переносивъ ихъ обоє зъ мѣста до мѣста въ однѣй хвили, безъ труда й клопотѣвъ, — дававъ имъ въ руки невычерпані засобы грошей. Але-жь трохи-перегода ставъ Иванъ дуже сумнимъ, бо запримѣтивъ одного панича, що разъ-у-разъ крутивъ ся коло Нины й очевидно зѣдннавъ собѣ ви любовь. И довѣдавъ ся вѣнъ, що се бувъ молодой графъ Едвинъ, картяръ и розпустникъ. И той-то гульвѣса увѣйшовъ разъ въ ночи въ кѣмнату Ивана, и знявъ ему зъ пальця той чудовый перстѣнь. Заки-жь Иванъ збудивъ ся, Едвинъ зъ Ниною выѣхали геть изъ мѣста. И отъ, перше почуте, якого дѣзнавъ Иванъ прокинувшись изъ сну, то було почуте якоись дивною полекшѣ. Здавало ся ему, що якѣсь тяжкѣй кайданы зпали зъ него, — що свѣтъ наразъ ему прояснивъ ся. А вже-жь той чудодѣйный перстѣнь не дававъ ему щастя й внутрѣшнього вдоволеня, — иногдѣ поглядѣвъ вѣнъ зъ якоюсь заздростію на бѣдныхъ людей, що обливались потомъ при работѣ. Та отъ, той перстѣнь зъявивъ ся незабаромъ опять на его пальци, — се бо бувъ такій дарунокъ, що нѣхто не мѣгъ его вѣдобрати ему.

Иванъ опинивъ ся вѣдтакъ въ дворѣ князя Довгорукого й дѣзнавъ ся, що за тыждень має вѣдбутись лицитація всего князѣвского майна. Ажь ось на ту лицитацію приѣхавъ баронъ Шпицкопфъ въ однѣмъ повозѣ зъ Ниною. Вѣнъ бувъ одинокимъ вѣрителемъ князя; — вѣдтакъ судовый екзекуторъ заявивъ, що баронъ готовъ вѣдступити вѣдъ лицитаціѣ, коли князь Довгорукой зрече ся вся-

ком дальшої претенсії до своїх дѣбръ, за-що баронъ давъ бы ему почесне удержане до смерти. Але-жь до лицитаціи зголосивъ ся Иванъ и сказавъ, що князь не приймає пропозиціи барона, та що обстає при лицитаціи. И справдѣ, хочъ якъ знищеніи були добра князя, то все таки вартѣсть ихъ була ще въ троє бѣльша вѣдъ сумы довгу. Вѣдтакъ вѣдбулася лицитація и замѣсьць сумы выкликана 600,000 золотыхъ баронъ мусѣвъ давати миліонъ и шѣстьсотъ тысячъ. Та отъ, вся его готѣвка не выстарчила на те, щобъ заплатити выторговану цѣну, — зъ гордого капиталиста ставъ баронъ зруйнованымъ дѣдичемъ князѣвскихъ дѣбръ. Коли-жь Нина сказала Иванови, що Едвинъ — пѣдла душа, — що продавъ еѣ баронови, то Шпицкопфъ захитавъ ся и впавъ на землю неживый. Одначе Иванови не судило ся зазнати щастя при боцѣ Нины, хоча й одруживъ ся зъ нею. Въ кѣлька недѣль по весѣлю она покинула Ивана, злигавшись зъ якимъ-ось капитаномъ вѣдъгузарѣвъ. Колись, бувши ще сѣльскимъ парубкомъ, Иванъ не мѣгъ здумати собѣ нѣчого красшого й щасливѣйшого, якъ житє дѣдича, — а теперъ теє житє остогидло ему за кѣлька недѣль. Теперъ пѣзнавъ вѣнъ, що праця — се не тѣлько твердый обовязокъ чоловѣка, але прямо условина его житя, конечна для житя, такъ якъ повѣтре додыханя¹⁾: И почавъ вѣнъ проклинати той чудовый даръ, котрымъ колись такъ тѣшивъ ся якъ найцѣннѣйшимъ придбанемъ, а котрый теперъ ставъ ся не его власнѣстю, але его невмолимимъ паномъ, всемогучимъ владыкою его тѣла й душѣ. Але наибѣльше болѣло его теє, що перстѣнь не тѣлько не дававъ щастя ему самому, але не позволявъ ему робити добро другимъ, помагати терплячимъ и потрѣбнымъ. Все, щѣ перстѣнь той дававъ, служило самому

¹⁾ *ibid.*, стор. 371.

тільки Іванови, — в третих руках по якбмь-ось часъ щезало оно безъ слѣду, мовъ пѣна на быстрой водѣ. Тому-то сказавъ вѣнъ собѣ, що не хоче жити довше вь такбмь пеклѣ, — не хоче носити ся зъ тымъ перстеномъ. Вѣнъ порѣшивъ пѣти на те мѣсце, де вказавъ ся ему Дѣдъ, и вѣдати ему его дарунокъ. Вѣдтакъ прийшовъ вѣнъ на ту полянку вь лѣсѣ, де мавъ рубати дрова. Тричи вдаривъ вѣнъ палицею по смерець й кликавъ Дѣда. И зъявивъ ся Дѣдъ бескидскій, а Іванъ, вѣдаючи ему перстѣнь, сказавъ, що теперъ буде робити-працювати, бо пѣзнавъ, якимъ добромъ для чоловѣка є праця.

И позбувшись перстена Іванъ почувъ себе вь десятеро сильнѣйшимъ, здоровѣйшимъ и смѣлѣйшимъ, нѣжъ бувъ передъ хвилию. Опѣсля запытавъ ся его Дѣдъ, чи може хоче дечого вь замѣну за перстѣнь, але Іванъ вѣдповѣвъ, що не хоче нѣчого, бо Дѣдъ не може ему дати того, що ему найббльше треба, — щастя, внутрѣшнього вдоволеня. Якъ же Іванъ попрощавъ ся зъ Дѣдомъ, то здало ся ему наразъ, що якась важка змора, котра доси морочила его, вѣдступила вѣдъ него й позволила ему вѣддыхнути своббдно. Вѣнъ вѣддыхнувъ, пѣднявъ у гору голову, — и пробудивъ ся. Вѣнъ пѣзнавъ, що се все бувъ сонъ. Хоча-жъ усѣ его пригоды були тѣлько сномъ, то любовь до праць лишилась у него на весь вѣкъ.

Вь казцѣ „Безъ праць“ хотѣвъ авторъ доказати, що праця є конечною условиною житя чоловѣка, — що паньскій побуть зб своїми веселощами й вытребеньками не може вдоволити того, хто працює вь потѣ чола. Хоча-жъ у змальованю сєи картинки добачаемо справжнїй хистъ художника, то все-жъ насуває ся намъ пытанє, чи сонъ Івана Лѣнюха може вважатись психольогично выправданимъ. Вже-жъ у снѣ репродукують ся вь души чоловѣка по-найббльше такї вражѣня, якими вѣцъ переймавъ ся на-явѣ. Вѣдтакъ и

бѣдному чоловікови може приснитись паньске житє, коли вѣнъ бачивъ єго хочь изъ-далека, — коли читавъ повѣсти зъ паньского житя, або й коли чувъ оповѣданя зъ того побуту. Тому-то имовѣрнимъ є сонъ Олександры вѣ оповѣданю Олены Пчѣлки „Маскарадъ“¹⁾. Олександрѣ могло справдѣ снитись, що она бавилась на маскарадѣ, бо вже-жъ жиючи вѣ городѣ могла она про сю забаву де-чого дѣзнатись. Але-жъ сумнѣваемо ся, чи наймитови Иванови Лѣнюхови могло все тєє приснитись, щѣ оповѣдає авторѣ. Имовѣрнимъ є тѣлько сонъ Ивана про Дѣда бескидского, бо про него мѣгъ вѣнъ де-чого довѣдатись изъ казокъ народныхъ, — але-жъ побуть князѣвъ и баронѣвъ буть для него зовсѣмъ недовѣдомымъ. Отже не могло єму снитись нѣчого про банкротство князя Довгорукого, про паньскѣ вытребеньки єго дочки Нины, про нахабу барона Шпицкопфа и т. и. Опроче вѣ сѣй казцѣ видимо стѣлько фантастичныхъ картинъ, що читаючи єѣ пригадуємо собѣ першу повѣсть Франка „Петрѣѣ и Добошуки“, котру вѣнъ написавъ пѣдъ вражѣнемъ фантастичныхъ оповѣданъ К. А. Гофмана²⁾. Видно, що така манера оповѣданя є авторови справдѣ по-нутру, та що вѣнъ не мѣгъ єи позбутись доси, дарма, що вѣнъ вѣдъ р. 1876. почавъ зъобразжати реальнѣ картины зъ житя. А вже-жъ по вродженому талантови Франкови писати-бъ найпаче такѣ повѣстки, котрѣ вызначують ся напрямомъ реальнымъ зъ закраскою романтичною (прим. „Лесишина челядь“), — а по-за-якъ у него є рѣдкѣй даръ обсервацѣѣ, то й прекрасными вважають ся тѣ повѣстки, щѣ ихъ можна назвати фотографіями зъ житя („Грицева шкѣльна наука“, „Schön-Schreiben“, „Пирогы зъ черниціями“). Бѣльшѣ-жъ повѣсти Фран-

¹⁾ „Зоря“, 1889; стор. 69—78.

²⁾ Вѣ казцѣ „Безъ працѣ“ розказує Дѣдъ бескидскѣй про печеру, щѣ къ нѣѣ зберігають ся скарбы Довбушевѣ.

говій („Захаръ Беркутъ“, „Voа constrictor“, „На днѣ“) була-бъ зовсѣмъ вдоволяючими, коли-бъ въ нихъ не проявлялась идея тенденційна („Захаръ Беркутъ“), та коли-бъ пенхольогічними студіями автора не витворювались денекуды сензаційні, або й нещиродні ситуаців („Voа constrictor“, „На днѣ“).

* * *

Прозою въ мовѣ руско-українськѣй написавъ Франко багато розвѣдокъ и статей въ обсягу исторіѣ, літератури, соціологіѣ, етнографіѣ й критики. Осъ и переглядъ важнѣйшихъ такихъ писань:

I. Розвѣдки науково-літературні, историчні й побутові:

1. Мысли о еволюціи въ исторіи людскости. („Свѣт“, 1881; стор. 53—55; 71—75; 107—109; 128—129; 151—154; 176—179; 203—206).

2. Чи вертатись намъ назадъ до народа? („Свѣт“, 1881; стор. 115—118).

3. Дѣтські слова въ українськѣй мовѣ. („Свѣт“, 1881; стор. 129—130).

4. Католицькій панславизмъ. („Свѣт“, 1881; стор. 136—138).

5. Знадѣбы до вивченя мовы й етнографіѣ українського народа. I. Дещо про шляхту ходячкову. („Свѣт“, 1882; стор. 265—267). II. Дещо про Бориславъ (ibid., стор. 296—298). III. Дещо про картоплю (ibid., стор. 327—328).

6. Старинна романьско-германьска новеля въ устахъ руского народа. („Зоря“, 1883; стор. 27—30; 45—47).

7. Жѣноча неволя въ рускихъ пѣсняхъ народныхъ. („Зоря“, 1883; стор. 92—94; 113—114; 144—146; 164—166; 216—217; 234—235; 250; 270—271, — и окрема вѣд-битка).

8. Потопа свѣта. Оповѣданє зъ Письма святого. („Зоря“, 1883; стор. 280—282; 293—295; 309—311; 326—327; 342—344; 357—359; 372—374).

9. Польске повстанє въ Галичинѣ 1846. р. Исторична розвѣдка. („Зоря“, 1884; стор. 5—6; 12—14; 21—23; 27—29; 35—37; 47—49; 56—57; 63—64; 72—73; 82—84; 111—113; 120—122; 132—133; 140—141; 151—153).

10. Конечнѣсть реформы учєня рускои литературы въ нашихъ середнихъ школахъ. („Зоря“, 1884; стор. 89—91; 101—102).

11. Останки первѣстного свѣтогляду въ рускихъ и польскихъ загадкахъ народныхъ. („Зоря“, 1884; стор. 122—123; 133—134; 142—143; 153—154; 168—169).

12. Рускій театръ въ Галичинѣ. („Зоря“, 1885; стор. 268—270; 279—283).

13. Мозєсь Мендельзонъ, реформаторъ жидѣвскій. („Зоря“, 1886; стор. 114—115).

14. Наша публіка. Замѣсьць фелетона. („Товариш“, письмо літературно-наукове. Часть I. Львѣв, 1888; стор. 53—65).

15. Перебендя Т. Г. Шевченка зъ переднимъ словомъ Ивана Франка. (Літературно-наукова Бібліотека. Книжка I. Львѣв, 1889).

16. Нашѣ коляды. („Дѣло“, 1889; число 278—287, — и окрема вѣдбитка зъ р. 1890).

17. Двѣ унїѣ. Образокъ зъ исторїѣ Руси при кѣнци XVI. вѣку. („Буковинскій Альманахъ“, додатокъ до Буковинского православного Калєндаря на рѣкъ 1891; стор. 34—39).

18. Тарасъ Шевченко. („Зоря“, 1891; стор. 86—90).

II. Статѣѣ суспѣльно-економичнѣ.

1. Галицка индемнизация. („Дѣло“, 1882; ч. 69—71).

2. Розмова о Добровѣльскѣй читальни: Розмова про

грошѣ и скарбы зѣ передмовою о заложеню Добровѣльскои читальнѣ. (74. книжочка товариства „Просвѣта“ зѣ р. 1883.).

3. Причинокъ до пѣзнаня економичного побуту нашого сѣльскаго духовенства въ першѣй четвертинѣ сего столѣтя. („Дѣло“, 1884; ч. 109).

4. Якъ бы намъ въ бѣдѣ ратувати ся? („Народ“, 1890; стор. 38—40).

5. Що таке громада й чимъ бы вона повинна бути? („Народ“, 1890; стор. 61—63).

6. Машины й порядки громадскі. („Народ“, 1890; стор. 96—99).

7. Кѣлька слѣвъ о прокѣтѣ фѣльварковои господарки на селяньскихъ ґрунтахъ. („Народ“, 1890; стор. 165—167).

8. Сѣльскі робѣтники въ Даніи. („Народ“, 1891; стор. 289—292; 330—332).

III. Причинки до исторіѣ рускои литературы.

1. Причинки до оцѣненя поезій Тараса Шевченка. I. Гайдамаки. („Свѣт“, 1881; стор. 158—161; 171—172. — II. Темне царство. (ibid., стор. 195—199; 221—224)¹⁾.

2. Конґруа о Жегаловича. Оповѣдане Антона Любѣчь Могильницкого. („Зоря“, 1884; стор. 4—5). — Ёще про конґруу о Жегаловича. Зѣ позбѣсталыхъ писемъ А. Могильницкого. (ibid., стор. 91—94).

3. Знадобы до житеписи А. Могильницкого. („Зоря“, 1885; стор. 240; 250—251; 263—264; 287—288).

4. Николай Устѣянович. Некрольоґъ. (ibid., стор. 251—252).

¹⁾ У „Свѣт-ѣ“ надруковано такожъ статью Франка п. з. „Кѣлька слѣвъ о тѣмъ, якъ упорядкувати и провадити нашъ людовѣ издавництва?“ (стор. 303—308).

5. До житєписи Йосифа Левицкого. („Зоря“, 1886; стор. 84; 196).

6. Шевченко героємъ польскои революційнои лєтенды. (ibid., стор. 102—103).

7. До житєписи й характеристики Северина Шеховича. (ibid., стор. 104).

8. Причинокъ до исторіѣ рускои литературы XVIII вѣку. (ibid., стор. 155—156).

9. Слѣвововки Степана В. Руданьского. (ibid., стор. 194—195).

10. До біографіѣ Осипа Бодяньского. (ibid., стор. 215).

11. Осипъ Юрій Федьковичъ. Кѣлька слѣвъ по поводу 25-лѣтнего ювилая его литературнои дѣяльности. (ibid., стор. 236—237).

12. До біографіѣ Осипа Федьковича. („Товариш“, 1888; стор. 110—116).

13. Листы Шевченка до Бронислава Залеского. Примѣтки въ „Листочкахъ на могилу Шевченка въ XIX. роковины его смерти“. (Літературно-наукова Бібліотека. Книжка 6. Львів, 1890; стор. 23—56).

IV. Критика.

1. Литературна оповѣтка про книжку „Die Polen und Ruthenen in Galizien“. Von Dr. Joseph Szujski. Wien und Teschen. 1882. („Свѣт“, 1882; стор. 250).

2. Розбѣръ „Хуторнои поезіѣ“ П. А. Кулѣша. (ibid., стор. 267—273).

3. Оцѣнка збѣрника драматичныхъ творѣвъ М. Л. Кропивницкого. („Зоря“, 1883; стор. 217—218).

4. Оцѣнка „Антигоны“, драматичнои дѣѣ Софокля, въ руско-украинськѣмъ перекладѣ Петра Нѣщиньского. [Одесса, 1883]. (ibid., стор. 367—368; 378—379).

5. Критика українського літературного збірника „Нива“. [Одесса, 1885]. (ibid., 1885; стор. 215—216).

6. Оцінка розвідки Олександра Кониського, надрукованої 1885. р. вь Варшавскѣмъ „Ateneum“ п. з. „Zagusy rachu literackiego Rusinów“. (ibid., стор. 226—227).

7. Літературна оповістка про „Буковинський Альманахъ“, виданий вь память десятилітнього существаня общества рускихъ академикѣвъ „Союзъ“ вь Чернівцяхъ. 1885. (ibid., 1886; стор. 83—84).

8. Оцінка оповідань Данила Л. Мордовця. („Ватра“. Вь Стрию, 1887; стор. 147—153), и т. и.

V. Переклады.

1. Бурса и бурсаки. Очерки и картины Н. Г. Помяловского. Передне слово перекладчика. I. Зимовый вечѣръ вь бурсѣ. („Правда“. Рѣкъ X. 1877; стор. 483—493; 521—535; 560—571). — II. Вакула. („Свѣтъ“, 1881; стор. 89—92; 103—106).

2. Суспѣльно-политичный сторонництва вь Нѣмеччинѣ. — Професора Ганса Шеля. („Правда“. Рѣкъ XII. 1879; стор. 358—374; 423—433; 631—640; 690—714; 755—758)¹⁾.

3. Вѣдки и якъ взяли ся люде на земли? — Ернста Геккеля. („Дрѣбна Бібліотека“. Львѣв. Книжка III. 1879)²⁾.

4. Власнѣсть ґрунтова и еи исторія. — Емиля де Лявле. (ibid., книжка VII.).

5. Бѣлковина. — Томаса Генрі Гекслі. (ibid., книжка IX.).

¹⁾ Сей перекладъ зладивъ Франко у двѣйцѣвъ зъ И. М.-мъ; — надруковано-жь его вь XIII. книжцѣвъ „Дрѣбной Библіотеки“.

²⁾ Вь V. книжцѣвъ „Дрѣбной Библіотеки“ зъ 1879. р. надруковано „Думы и пѣснь найзнатѣйшихъ европейскихъ поетѣвъ“. (Выбравъ и выдавъ Иванъ Франко). Тутъ находимо руско-украинскій переклады поезій Гетого, Гайного, Лермонтова и и.

6. Мертві душѣ, або Вандрѣвки Чичикова. Поема Микола Гоголя. Накладомъ редакціѣ „Дѣла“. Львѣвъ, 1882.

7. Меліса. Зъ Калифорнійскихъ оповѣданъ Бретъ Гарта. (Зъ чужихъ зѣльникѣвъ. Томъ XIX. Библіотека найзнаменитшихъ повѣстей. Литературный додадокъ до „Дѣла“. Львѣвъ, 1885; стор. 41—70).

8. Хоре сердце. Оповѣдане Федора М. Достоевского. (ibid., стор. 186—223).

9. Якъ то я выдававъ рѣльничу газету. Гумористичне оповѣдане Марка Твейна. („Зоря“, 1885; стор. 277—279).

10. Лѣсъ. Казка Бернштерна Бернзона. (ibid., 1886; стор. 121—122).

11. Премудрый вюнъ. Казка М. Щедрина. (ibid., стор. 258—260).

12. Якъ то я бувъ секретаремъ у сенатора. Американскій очеркъ Марка Твейна. („Дѣло“, 1886; число 75).

13. Грецька натурфилософія вѣдъ Талеса до Демокрита. [Нарисъ исторіѣ философіѣ. Часть I.]. Изъ нѣмецкого — професора Фрица Шульце. [„Наукова Библіотека“. Книжка I. Львѣвъ, 1887].

* * *

Подавши поглядъ на литературні твори Ивана Франки годить ся ще запримѣтити, що въ 1884. р. бувъ вѣнъ душею издавництва гумористичной часописи „Новѣ Зеркало“¹⁾, та що вѣнъ, одержавши вѣдъ Павла Житецкого зъ Кієва збѣрку рукописну, надруковавъ 1886. р. въ „Зорѣ“ 55 „новыхъ“ Спѣвомовокъ Степана Руданьского²⁾. Въ р.

¹⁾ Въ „Новѣмъ Зеркалѣ“ 1884. р. надруковано мѣжь иншими отъ-сѣ гумористичніи стихотворы Франка: 1. „Сучасна лѣтопись“. 2. „Швиделеса Пархенблѣта вандрѣвка зъ села Дерихлопы до Америки й назадъ“.

²⁾ Про „Спѣвомовки“ Степана Руданьского гледи „Исторію литературы руской“, II, 1; стор. 322 - 325.

1891. станувъ Франко въ оборонѣ галицко-русскихъ поетѣвъ, котрымъ Василь Чайченко у своѣй критичной статьи „Галицькй вѣршѣ“ дорѣкавъ, що они не вмѣють вѣдрѣзнити свое вѣдѣ чужого, — що въ вѣршахъ тыхъ поетѣвъ образуе украиньске ухо мова зъ москализмами, зъ польонизмами та трохи чи не зъ германизмами, — образуе и наголосъ и метръ и рифмъ¹⁾. Франко вѣдповѣдаючи отже Чайченкови, сказавъ мѣжъ иншимъ, що москализмы, якѣ по думцѣ критика заподѣвають галицко-рускй поэты, зустрічають ся въ мовѣ галицко-русского люду, ба й въ поезіяхъ Метлинського, Шевченка... Вѣдтакъ пише Франко мѣжъ иншимъ ось-що: „Якъ бачимо, пуризмъ Чайченка являє ся ту дуже близькимъ сусѣдомъ незнання своєї рѣдної мовы въ рѣзнихъ частяхъ краю й у рѣзнихъ писателѣвъ навѣгъ питоמו украиньскихъ. Ба, але Чайченкови не досыть того! До головныхъ грѣхѣвъ галицко-руськихъ писателѣвъ вѣнъ зачислюе й уживане „провинціализмѣвъ“ т. є. слѣвъ, „що истнѣють хибя у якихъ тамъ Лемкѣвъ чи въ Гуцулѣвъ“, а властиво не истнѣють въ тѣмъ селѣ чи повѣтѣ, де живе Чайченко. Якъ властиво повиннй бы писати тѣ поэты, коли-бъ имъ було заборонено уживати такихъ слѣвъ народныхъ, якѣ вони чують довокола себе? Чи вони все мусѣли-бъ вѣздити надъ Пѣсьоль та надъ Сулу, вчити ся украиньскѣй мовѣ? И яку властиво украиньску мову вважають обовязковою панове пуристы? Мова Квѣтки, Шевченка, Котляревського та Метлинського для нихъ замало чиста!...“²⁾.

¹⁾ „Галицькй вѣршѣ“. Критична статья В. Чайченка въ „Правдѣ“; томъ III., 1891; выпускъ 8., стор. 103—111; — выпускъ 9., стор. 150—158; — выпускъ 10., стор. 200—206.

²⁾ „Авторови статья: Галицькй вѣршѣ“ („Зоря“, 1891; стор. 355—358).

Пізнавши богату скарбівню рідної мови, яка жие въ устахъ люду галицко-руского, передавъ Франко свѣй лексикальнй збѣрникъ Евгенію Желехѣвскому, котрый корыстувавъ ся нимъ въ выданю своего „Малоруско-нѣмецкого Словаря“. Найпаче-жь характеристичнй суть тѣ слова, щѣ ихъ Франко записавъ въ Нагуевичахъ и въ иншихъ селахъ Дрогобицкого повѣту.

Вкѣнци не можемо мовчки поминути найновѣйшихъ его праць литературныхъ. Ось въ „Буковинскѣмъ Альманаху“ на рѣкъ 1892.¹⁾ надруковано вѣльну перерѣбку старонѣмецкой поемы Гартмана фонъ Ауе п. з. „Бѣднй Генрихъ“ (стор. 16 – 33), а саме-теперь напечатано „Выбѣръ поезій Генриха Гейне“. [„Нѣмеччина“. „Байки для дѣтей“]. Переклавъ и пояснивъ Иванъ Франко. („Выдавництво Академічного Братства“. Книжка II. У Львовѣ, 1892).

Отъ и конецъ розвѣдкамъ про литературну дѣяльнѣсть Ивана Франка! Вѣнь є однимъ изъ найбѣльше талановитыхъ писателѣвъ руско-украинскихъ, а побѣчь Кулѣша вызначує ся не-абы-якою плодовиитою творчѣстію у вѣьхъ напрамахъ словесного житя. Ба, можна сказати, щѣ Франко перевершивъ Кулѣша шириною литературной дѣяльнѣсти. А вже-жь дехто мѣгъ бы єму закинути, щѣ вѣнь роздроблює й ослабляє свою творчу силу, по-за-якь є не тѣлько беллетристомъ, историкомъ, етнографомъ, критикомъ, але й экономистомъ, гумористомъ, ба й публицистомъ рускимъ та польскимъ. На той закидъ можна вѣдповѣсти, щѣ до роздроблюваня тои творчѣсти причинає ся чи-мало й журба о хлѣбъ, котрого Франко добиває ся въ потѣ чола, тому-щѣ вѣнь въ наслѣдокъ бувшихъ политичныхъ процесѣвъ не може заняти якогось трѣького

¹⁾ Той „Буковинскій Альманахъ“, надрукованый въ Чернѣвцяхъ, є додаткомъ до „Буковинского православного Календаря“ на рѣкъ 1892.

становища въ публичнѣмъ житію¹⁾. Такъ отже ставши радикаломъ высказуе вѣнъ у своихъ письмахъ недоволене зъ сучасныхъ порядкѣвъ суспѣльныхъ. А вже-жь, нѣгде правды дѣти, зъ природы е вѣнъ идеалистомъ и зъявляе наклѣнъ до романтизму. Хоча-жь вѣнъ зрывае зъ давными традиціями суспѣльности, проповѣдуючи позитивизмъ въ науцѣ й вѣрѣ, то все-жь въ деякихъ его найновѣйшихъ поезіяхъ и повѣстяхъ („Панськѣ жарты“, „Чума“, „Безъ працѣ“) выринають такѣ думки, якѣ не суть приетѣнѣ до змаганъ радикальныхъ.

18. Ольга Косачева (Олена Пчѣлка)²⁾.

Она родила ся 17. червня 1852. р. въ повѣтовому городѣ Гадячи, Полтавской губерніѣ въ небогатѣй паньскѣй сѣмѣ Драгомановыхъ. По-за-якъ батьки еи не могли оплачувати бѣнъ та гувернантокъ, то Ольга росла собѣ въ простѣмъ товариствѣ крѣпостныхъ служницъ и дворовыхъ дѣтей. Вѣдтакъ украиньска мова була спѣльною мовою въ домѣ мѣжь панами й слугами; — такъ вело ся, та й теперъ веде ся по всѣхъ небогатыхъ паньскихъ домахъ въ Полтавщинѣ, — тому-то й украиньскѣ пѣснѣ та казки, ба й старосвѣтскѣ обряды не переводились въ сѣмѣ Драгомановыхъ. Але-жь коли приходивъ часъ учити дитину, то й у нихъ починали зъ россійской грамоты. Ольгу вчивъ россійской и французской мовы самъ батько Петро, чоловѣкъ освѣченный, котрый бувъ трохи й литератомъ: дописувавъ до давныхъ альманахѣвъ россійскихъ и займавъ ся такожъ етнографією украиньскою.

¹⁾ Теперъ написавъ вѣнъ докторску розправу п. з. „Иванъ Вишеньскій и его литературна дѣяльність“.

²⁾ Порѣвн. „Біографичну замѣтку“, се-бъ-то автобіографію въ „Зорнѣ“, 1888. р., стор. 14—17; 55—56.

До першої науки Ольги прилучено було й читанє зъ батькомъ Евангелія въ церковно-славянськѣмъ языкѣ та й іншихъ книжокъ. Коли-жъ батько вмеръ, то девятилѣтній дѣвчинѣ для недостатку фондѣвъ довело-бъ ся може зѣстати безъ дальшої науки, коли-бъ не бувъ за-нявъ ся ей долею старшій братъ Михайло, що бувъ опѣсля учителемъ гимназій й доцентомъ университету. Вѣнъ-то за помочію свого приятеля Судовщикова помѣстивъ Ольгу въ Киѣвськѣмъ „образцовѣмъ пансіонѣ благородныхъ дѣвиць“. Гимназій для дѣвчатъ тогдѣ ще не було, а той „образцовый пансіонъ“ уважавъ ся однимъ изъ найлучшихъ жіночихъ учебныхъ закладѣвъ у Києвѣ. Курсъ наукъ бувъ тамъ однаковый зъ курсомъ „институтскимъ“, — учителями були самі лучші професори зъ гимназій мужескихъ: лекцій словесности читавъ протекторъ Ольги, Судовщиковъ, а географію вчивъ братъ ей, Михайло. А поза-якъ той закладъ не бувъ зовсѣмъ вѣдгороджений вѣдъ свѣта, то вѣльно було Ользѣ ѣздити зъ пансіону до дому на вакаціѣ. Але-жъ въ першій днѣ по приѣздѣ до дому було їй якось чудно, чути „просту“ мову й говорити нею. Коли-жъ Михайло оженивъ ся, то часто бравъ сестру до себе зъ пансіону и вдѣявъ теє, що она свѣдомо почала єднатись зъ украинизмомъ.

Въ 1866. р. скѣнчила Ольга свою науку въ пансіонѣ зъ найкрасшимъ свѣдоцтвомъ, и вѣдтакъ поселилась она въ Києвѣ у брата. Тутъ познайомилась она зъ передовымъ Киѣвскимъ рухомъ, — у брата бувало багато его товаришѣвъ, та й студенти заходили до него охотно. Въ господу Михайла Драгоманова приходивъ часто грати на фортепяні Лисенко, — приходивъ й Старицькій та читавъ свои литературні твори.

У своѣй автобіографіи каже Олена Пчѣлка¹⁾, що зна-

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 15.

ємѣсть єи зъ Михайломъ Старицькимъ ма́ла може най-бѣльшу вагу на те, що она стала украинською писательскою. Въ 1867. р. Старицькій зѣ своєю сѣмьею занявъ до-мѣвку въ однѣмъ будынку зъ Михайломъ Драгомановомъ, и тогдѣ стрѣванє обохъ родинъ стало щоденнымъ, — розмовляли, спѣвали, читали въ купѣ. Отже Старицькій ставъ умовляти Ольгу, щобъ поспробувати свои силы въ украинськихъ перекладахъ. И подарувавъ вѣнъ ѣй для перекладу Андерсена казки, котрыми вѣнъ тогдѣ займавъ ся самъ¹⁾. И справдѣ переклала она кѣлька казокъ Андерсеновыхъ зъ тексту французкого. Коли та праця Старицькому сподобала ся, то порадивъ вѣнъ Ользѣ, призбирати бѣльше такихъ перекладѣвъ и выдати ихъ окремою книжкою. Хоча-жь тыхъ казокъ зѣбралась спора купка, то ихъ не надруковано, по-за-якъ рукопись десь запропастилась.

Въ 1868. р. пѣзналась Ольга въ домѣ братѣвъ зъ Петромъ Косачемъ, Чернигѣвцемъ, товаришомъ Михайла въ Киѣвскѣмъ университетѣ, и лѣтомъ того-жь року одружила ся зъ нимъ у Києвѣ. Пѣсля шлюбу поѣхала она зъ мужемъ на Волинь, де вѣнъ служивъ старшимъ у зѣвздѣ мировыхъ посередникѣвъ²⁾.

На Волини украинскѣй симпатіѣ ѣ порываня не охолоди въ души Ольги, навпаки Волинь повѣявъ на неѣ щирымъ народнымъ духомъ украинскимъ. Гарна мова волянська ѣ всѣ иншѣ етнографичнѣ признаки украинскѣй дуже ѣй сподобались и вѣдтакъ стала она займатись етнографією. Тому-то придбала собѣ богатый збѣръ словесного матеріалу волянського, особливо-жь записала собѣ багато пѣсень побутовыхъ.

¹⁾ Порѣви. „Исторію литературы руской“, II, 2; стор. 821.

²⁾ Мировый посередникъ управляє сѣлянськими волостями. Волость — сѣльска управа; — въ волости сполучає ся кѣлька сѣлъ. Волостію управляє старшина, а въ сѣлѣ є староста.

Тимъ-то матеріаломъ покористувались Антоновичъ и Драгомановъ въ виданю збѣрника „Историческія пѣсни малорусскаго народа“ (Кіевъ, 1874—1875), Житецкій въ „Очеркахъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія“ (Кіевъ, 1876) и Драгомановъ въ збѣрнику казокъ „Малорусскія народныя преданія и рассказы“ (Кіевъ, 1876).

Водтакъ вийшло, що першою книжкою Ольги Косачевої, що побачила світъ, була праця етнографична. Се бувъ першій збѣрникъ українськихъ взорбѣвъ, виданий 1876. р. въ Кіевѣ п. з. „Украинскій народный орнаментъ. Образцы вышивокъ, тканей и писанокъ“¹⁾. Весь матеріалъ збѣрала Ольга на Волини въ повѣтѣ Новгородъ-волянськѣмъ, що тягне ся вѣдъ полѣского кутка до Подбѣльщини й зъявляє рѣзніи степенѣ розвитку етнографичного матеріалу. Въ передмовѣ-жъ, писаної по-російски, выяснила Ольга всю систему збѣрника й наукове значѣне виданого орнаментного матеріалу. — Водтакъ въ „Кіевскій Старинѣ“ надруковано пѣдъ псевдонимомъ „П. Ковалько“ Ольги Косачевої „Очерки національныхъ типовъ въ украинской народной словесности“. [„Черты типа еврейскаго“]²⁾.

Въ 1877. р. зладила Ольга перекладъ зъ великого оповѣданя „Чиншовики“. Се оповѣданє въ первотворѣ надруковано въ російскѣмъ журналѣ „Отечественныя записки“. Свѣй перекладъ пѣслала она въ редакцію „Друга“ въ Галичинѣ, але ту ся праця пропала. Коли-жъ засновано Кіївську газету „Трудъ“, то въ першихъ вѣсѣмьдесятыхъ рокахъ дописувала Ольга до сего виданя, котре у своихъ землякѣвъ якось не могло зъєднати собѣ симпатіѣ.

¹⁾ Друге виданє вийшло въ Кіевѣ 1879. р.

²⁾ Въ сѣй статьї є чотыри комічнї казки про жидѣвъ, записанї зъ устъ народу українського. („Кіевская Старина“, томъ V. 1883; стор. 667—672).

Въ 1880. р. выдала Косачева „Спѣвомовки Руданського“, підписавши ся криптонимомъ „Н—й Г—ъ Волинський“. Генеза сего виданя була ось яка: Въ тѣмъ Волинськомъ повѣтѣ, де жила Косачева, повелось ѣй завязати маленькій кружокъ интеллигентныхъ людей, сприяючихъ украинськѣй литературѣ. Они охотно читали украинскѣй книжки, але Ользѣ заманулось, привести ихъ до того, щобъ у купѣ ще ѣй выдати яку-небудь, хочъ малесеньку книжочку украинську. Якъ-разъ пѣдъ часъ ѣи приѣзду въ Киѣвъ, де она часто бувала, попалась ѣй въ руки рукописна книжочка Степана Руданського. Ся книжочка валялась закинута, бо про неѣ бувъ выданный судъ вѣдъ того, хто въ нѣй роздивлявъ ся, що она нѣкуды не годить ся. Тымъ-часомъ Ользѣ Косачевѣй здалось, що рядомъ изъ слабыми стихотворами були тамъ и правдивѣй перлы. Попросила она дозволу у Синицкого, родича Руданського, и взяла ту книжочку-рукопись, сказавши, що ѣѣ выдасть. Въ тѣй рукописи бувъ перекладъ „Слова о полку Игоревѣмъ“ зъ передмовою, — се-жь здалось Косачевѣй, при всѣй вартости перекладу, рѣчею тяжкою для проектованого маленького виданя; — далѣ були поемы, надрукованѣ опѣсля въ „Ватрѣ“, котрѣ Ользѣ зовсѣмъ не сподобались¹⁾, — опроче неможливѣй они були для цензуры Киѣвскои по своѣй остротѣ. Зѣстали ся отже властивѣй „Спѣвомовки“, се-бъ-то лиричнѣй вѣршѣ ѣй народнѣй анекдоты, зложенѣй такожь вѣршами. Вѣдтакъ Косачева выдала тѣ „Спѣвомовки“ въ Киѣвѣ, написавши на нихъ: „выдавъ Н—й Г—ъ Волинський“, — що мѣло означати: „невеличкѣй гуртокъ волинський“²⁾. Въ передмовѣ

¹⁾ Въ „Ватрѣ“, що ѣѣ выдавъ 1887. р. Василь Лукичъ, надруковано двѣ историчнѣй поемы Степана Руданського: 1. „Мазепа, гетьманъ украинський“ (стор. 13—20); — 2. „Павло Полуботокъ“ (стор. 37—39).

²⁾ „Зоря“, 1888; стор. 16.

до „Співомовокъ“ сказала Косачева, що хоча суть далеко важнѣйшій творы Руданьского, она тымъ-часомъ выдала дрѣбнѣйшій поезіѣ помершого автора, — сподѣвалась бо, що за здобутки зъ продажѣ „Співомовокъ“ буде могла опѣсля выдати й важнѣйшій творы поета. Коли-жь ѣй не вернулись тѣ грошѣ, котрѣ стратила на друкъ, — коли дѣзнала доганѣ приятельскихъ за-для выданя тыхъ „Співомовокъ“, то не було вже охоты, выдавати иншій творы сего письменника.

Въ 1880. и 1881. р. выдала Пчѣлка въ Кіевѣ „Переклады зъ Н. Гоголя“ („Два розмантыхъ зразки: Записы причинного“ и оповѣдане „Весняной ночи“). По-переду поставила она „Прислѣвѣ“, се-бѣ-то передмову, про котру ось-що пише въ автобіографіи: „Ой, тота передмова! — богацько мене лаяли за неѣ, и въ очи й по за очи, але безъ неѣ я не хотѣла-бѣ бачити й самыхъ перекладѣвъ. Въ нѣй була моя литературна „profession de foi“, и менѣ хотѣло ся вѣдѣ разу й разѣ на все высловити все те, щѣ назрѣло въ моѣй думцѣ за всѣ роки“ (стор. 16). — Въ сѣй передмовѣ Олена Пчѣлка выправдує Гоголя, що вѣнѣ свои оповѣданя писавъ по-россійски, и вѣдтакъ каже она мѣжь иншимъ ось-що: „Не було за часу Гоголя нѣ громады украиньскихъ письменцѣвъ, нѣ громады четцѣвъ, — одно другому й було на завадѣ. Либонѣ теперъ стоить дѣло иначе. Знайшлося бы кому переказати творы Гоголевѣ по-украиньски и єсть для кого!“¹⁾ Вѣдтакъ супроти литературной мовы російской кладе Пчѣлка литературну мову украиньску. Про вѣдносины-жь обохъ тыхъ литературныхъ языкѣвъ пише она мѣжь иншимъ ось-що: „Тодѣ, якъ російська литературна мова на-стѣлько не дбала о свою красву пѣдставу, що навѣтъ безъ потреби

¹⁾ „Переклады зъ Н. Гоголя“. Кіевъ, 1881; стор. 10.

уводила чужомовну фонету (напр. писалось : „брегъ, кладезь, молодой, хладный“, то-що), нашй працѣвники украиньскои литературы надто дбають объ тѣмъ; щобъ якъ наибѣльшь приближити й новѣйшй додатки до народного струму. Зъ цего погляду наврядъ чи знайдено въ иншѣй литературѣ такйй прикладъ, якъ мова творѣвъ Шевченка, котра при своѣй высокѣй талановитости власне пѣдходить, нехай до выщого, але все-жь чисто народнього складу мовы, якйй знаходимо въ поважныхъ думкахъ народныхъ“...¹⁾ „Мова нашихъ новѣтнихъ письмовцѣвъ есть першь усего коштовна черезъ те, що вони виявляють у письмѣ цѣльйй екарбы мовы зъ народного ужиття... И лексичне богацтво, черпане зъ народныхъ творѣвъ, стае найширшою пѣдвальною допомогою нашимъ новѣтнимъ письмовцямъ“²⁾.

Про свои думки, проявленйй въ ось-тѣй передмовѣ, каже вѣдтакъ Пчѣлка ось-що : „Въ тыхъ думкахъ, высказанныхъ шѣсть лѣтъ тому назадъ, я не думаю каяти ся й теперь, — що впрочѣмъ доказуютъ и всѣ мои дальшйй працѣ литературнйй“³⁾. Про свои-жь переклады Гоголевыхъ оповѣданъ запримѣчае она отъ-се : „Якйй выйшовъ самъ отой мѣи перекладъ Гоголевыхъ оповѣданъ, — не менѣ судити; скажу лишь, що нѣ надъ однимъ изъ своихъ оригинальныхъ писанъ я не трудилась такъ много, дбаючи о добѣрнѣсть и можливу красу мовы, якъ у тыхъ перекладахъ“⁴⁾.

Въ 1881. р. выдала Косачева въ Киевѣ поему-былицю Е. Ластѣвки п. з. „Г а н н а“ (16⁰, стор. 24)⁵⁾, а въ кѣнци того-жь

¹⁾ *ibid.*, стор. 17.

²⁾ *ibid.*, стор. 19—20.

³⁾ „Зоря“, 1888; стор. 16.

⁴⁾ *ibid.*

⁵⁾ Е. Ластѣвка — се криптонимъ Елены Косачъ, сестры мужа Ольжиного, котра теперь по своему мужу зове ся „Приходько“.

(1881) року надруковано в Києві отъ-сей драматичный твѣръ Олены Пчѣлки: „Сужена не огужена!“ По-бытовой жартъ (водевиль) вь одной дѣи. — Про генезу сего „побытового жарту“ пише Пчѣлка отъ-се вь автобіографіи: „Панѣ Милорадовичъ, звѣстна Полтавка, котра передъ тымъ займалась у Полтавѣ аматорскимъ театромъ, попросила мене, написать що-небудь для невеликои сцени, — тѣлько абы свѣженьке, веселеньке й не трудне для постановы на сценѣ. При тѣй умовѣ й була мною швиденько написана „Сужена“. Менѣ здавалось, що для водевиля я положила вь піеску навѣтъ доволѣ серіозну тему — осмѣяне „ташкенцѣвъ“, котрїй готовїй за-для карієры кидати свою краину. Тымъ-часомъ потѣмъ дорѣкали, що мѣй водевиль выйшовъ не доволѣ серіознымъ!“¹⁾

Вь 1882. р. выдала Олена Пчѣлка вь Києвѣ пять перекладѣвъ-вѣршѣвъ п. з. „Украиньскимъ дѣтямъ“ (16^о, стор. 46). Вь сей-то збѣрничокъ увѣйшли ось-якїй переклады: 1. „Спѣвецъ“ [Зѣ Сырокомлѣ] (стор. 5—6). — 2. „Янчаръ“ [Зѣ Пушкина. Арабьске оповѣданнѣ] (стор. 6—8). — 3. „Гѣлька зѣ Палестины“ [Зѣ Лермонтова] (стор. 8—10). — 4. „Три пальмы“ [Зѣ Лермонтова] (стор. 10—13). — 5. „Мцыри“ [Поема Лермонтова] (стор. 13—46)²⁾. — Про сїй переклады пише Пчѣлка вь автобіографіи ось-що: „Се бувъ мѣй першїй спробунокъ писати вѣршами! Выйшла-жь та проба отъ зѣ чого: Написала я по-украиньски маленьку читаночку-граматку для дѣтей по звуковѣй методѣ (вона й теперъ лежить готова у мене мѣжь рукописями). Яко додатокъ до неи були вызначенї деякїй росїйськїй вѣршѣ, котрїй я конечно хотѣла помѣстити тѣлько вь украиньскѣмъ перекладѣ. Але кого було просити о таку

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 16—17.

²⁾ М ц ы р и — грузиньське слово, значить: молодой чернецъ, послушникъ.

працю? Думала я о Старицькбмъ, та вбнъ тодѣ бувъ дуже занятый, — и отъ, одного вечера прокинулась у мене гадка: А що? якъ бы спробувать самбй перекласти хоть однй вѣршѣ? Зѣ роду не писала вѣршѣвъ, а про те... ачей справдѣ не святй горшки лѣплять! Спробувала „Цвѣтку Палестини“ Лермонтова¹⁾, — здалось, що перекладъ выйшовъ не поганий; далѣ — ббльше смѣливости!... И такъ уявилась незабаромъ збброчка тыхъ перекладбвъ „Украинськимъ дѣтямъ“, котру я й зважилась друковать окреме вбдѣ читанки, про котру тодѣшнй цензоръ Ляйминй напередъ сказавъ менѣ, що нѣ въ якбмъ разѣ не пустить си²⁾.

Въ 1882. р. Старицькй хотѣвъ выдати въ Києвѣ украинську мѣсячну часопись „Раду“, але думаючи, що на его имя не дадутъ призову до сего почину, просивъ вбнъ Ольгу Косачеву, щобъ подала просьбу въ цензуру въ имени свобмъ. Она пбслала просьбу, написавши, якъ слѣдъ, програму, але одержала вбдказь. Тодѣ задумавъ Старицькй выдати альманахъ „Раду“, котрый и появилъ ся на свѣтѣ въ 1883. р. Для сего альманаха Косачева написала обширну розправу, доказуючи, що украинська письменнбсть не є лишъ простонародною, якъ де-хто й мѣжъ Украинцями думавъ, але що она проявляє справжнй литературный напрямъ³⁾.

Вбдѣ р. 1883. стала Косачева посылати свои литературнй творы въ Галичину, въ редакцію „Зорѣ“, и вбд-такъ уже того року въ сѣмъ письмѣ надруковано два

¹⁾ „Цвѣтку Палестини“ назвала Пчблка въ друкованбмъ перекладѣ „Гблькою зѣ Палестини“.

²⁾ „Зоря“, 1888; стор. 16.

³⁾ Въ сѣй першбй частинѣ „Рады“ надруковано два лиричнй стихотворы Олены Пчблки: 1. Волянськй спогады (стор. 174—175). 2. Гульча (стор. 175—181).

стихотворы Олены Пчѣлки, „Сердечнї турботы“ (стор. 308—309) и „На любѣй розмовѣ“ (стор. 340—341). Вѣдъ р. 1884. друковано ви стихотворы й оповѣданя трохи-не вѣ всѣхъ галицко-рускихъ часописяхъ и издавництвахъ народныхъ¹⁾. Вѣ 1884. р. написала она поему п. з. „Козачка Олена“, котру помѣстило „Дѣло“ (число 29—36) та надруковала редакція Кїївскои „Рады“ вѣ другѣй частинѣ сего альманаха (стор. 1—39). Того-жъ року пѣслала она у Львѣвъ перекладъ Гоголевыхъ „Вечерницѣ“, щѣ его зладили пѣдъ редакцією матери ви дѣти, сынъ, Михайло Обачный, и дочка, Леся Украинка. Тѣ „Вечерницѣ“ надруковано у Львѣвъ 1885. р.²⁾.

Вѣ тѣмъ самѣмъ (1884) роцѣ написала Пчѣлка комедію вѣ чотырохъ дѣяхъ зъ паньского побуту п. з. „Свѣтова рѣчь“. Про генезу сего драматичного твору пише она ось-що у своѣй автобіографіи: „Старицький, взявши зарядъ театру вѣ купѣ зъ Кропивницькимъ, и дбаючи про ширшій репертоаръ, попросивъ мене, щѣбъ я переложила на украинське комедію Островского „Бѣдная невѣста“. Взавшись за сю працю, я побачила, щѣ типы того первотвору на стѣлько рѣзні вѣдъ нашихъ украинськихъ, щѣ лѣпше було-бъ цѣлу піесу не переложить, а переробить. И дѣйстно, вкѣнци выйшло, щѣ піеса моя остала лишъ у головнѣй основѣ похожа на комедію Островского“³⁾.

¹⁾ Вѣдъ р. 1890. друкують ся литературнї творы Пчѣлки такожъ на Буковинѣ (вѣ газетѣ „Буковина“).

²⁾ Се суть „Вечерницѣ на хуторѣ пѣдъ Диканькою“. По-переду надруковано тутъ „Передмову Панька Рудого“ и два оповѣданя: 1. Запропаша грамота. 2. Зачароване мѣсце. — „Вечеры на хуторѣ близъ Диканьки“ выдавъ у Львѣвъ 1865. р. Ксенофонть Климковнчъ у двохъ томахъ („Руська Читальня“, № VI. и VII.).

³⁾ „Зоря“, 1888; стор. 55—56. — Комедія „Свѣтова рѣчь“ була розрѣшена драматичною цензурою російською 19. червня 1884. р., и грана Старицькимъ у всѣхъ городахъ, де тѣлько вѣнъ бувъ зѣ своєю трупю.

Въ листъ-жъ своімъ до автора сеи исторіи рускои литературы пише Пчѣлка (13. лютого 1892. р.) про сю комедію ось-що: „Я лишила вѣ у небѣжчика Гладилевича торбкѣ для передачѣ Вамъ. Про сю комедію російська критика говорила, що вона вражає тою надзвычайностею для украинської сцени, що дѣя ведеться середъ интелігенціѣ, и що то дуже „свѣжо“ бачити, що въ свѣй комедіи уже не люде въ свиткахъ та смушевыхъ шапкахъ, а панство у сукняхъ та у фракахъ говорить по-українськи“.

Въ 1888. р. пѣслала Пчѣлка въ драматичну цензуру свою оригинальну драму зъ народного житя въ 5-ти дѣяхъ п. з. „Злочинниця“. Тема взята зъ одного процесу, щѣ розбиравъ ся въ Волинськѣмъ судѣ.

Въ 1886. р. выдала Олена Пчѣлка въ Києвѣ „Думки-мережанки“ (8^о, сторѣнь 97), щѣ ихъ написала на Воливи 1885. р. На заголовнѣмъ листѣ поставила она ось-якій епіграфъ:

Спѣвецъ — той, хто припавши низенько,
 Якъ покѣтарь свѣтовый и Божій,
 Свои радощѣ й слѣзы тихенько
 На свою вбогу землю положе!

Деякі зъ тыхъ думокъ були надруковані перше въ „Радѣ“ (1883) и въ „Зорѣ“ (1883. 1884). Бѣльша-жъ часть тыхъ стихотворѣвъ написана въ рѣзні часы въ селѣ Колодяжному (невеличкѣмъ маєтку мужа Ольги), куды она, проживши два роки въ Києвѣ (1882. и 1883), переселила ся зъ дѣтьми, щѣбъ жити зновъ на Волини, котрый для литературныхъ праць багато подавъ вѣ матеріялу изъ своєи етнографичнои и словеснои скарбницѣ. Про тѣ „Думки-мережанки“ пише Пчѣлка отъ-се у своѣй автобіографіи: „Такъ якъ „Думки-мережанки“ писані у рѣзні часы, пѣдъ рѣзными настроями душѣ, то змѣсть

книжки вийшовъ дуже „перфстий“: и тенденційнй ввршѣ, и библейскй темы (такожъ взятй за-для тенденцій)¹⁾, и байки, и жарты, и чиста лирика — все въ купѣ! Але нѣ про оденъ розрядъ думокъ, въ загалѣ нѣ одного слова про нихъ я вѣдѣ критики не чула! Чи се случайнѣсть, чи може мовчане „зѣ ласки“, (жалѣючи автора, котрого, заговоривши, пришлося бы лаяти) — не знаю...“²⁾.

Ось и змѣсть „Думокъ-мережанокъ“: 1. Зѣ новымъ рокомъ! 2. Передѣ блакитнымъ моремъ. 3. Остатнй квѣты. 4. Посмертна шана. 5. Прощання. 6. На стрѣваннй. 7. Люли-люли. 8. Сердечнй турботы. 9. Волынскй спогады. 10. Гульча. 11. Заграва ясна. 12. Згуба. 13. Та вже не ты! 14. Надѣе, верни ся! 15. Мѣй друже! 16. Пѣснѣ минулого. 17. Забудь мене! 18. На спогадѣ Шубертовой серенады. 19. Коханй речи. 20. Одвѣдины. 21. Зѣ поемы „Козачка Олена“: а) Весна-красна; б) Цвѣту змѣна; в) Осѣнь; г) Весѣлля; д) Хустина. 22. На поли чести. 23. Влад—ру П. Н—ку. 24. Скарбы минулого. — II. Переспѣвы (Посвята Леси Украинцѣ): 1. Роздѣль свѣта³⁾. 2. Дѣвчина зѣ незнаного краю⁴⁾. 3. Илйада. 4. Пигмаліонѣ. 5. Калина. 6. Спѣвѣць. — III. На библейскй темы: 1. Юдита (поема). 2. Пророкъ. — IV. Байки: 1. Байка предковѣчня. 2. Зѣлля. 3. Галюня. 4. Двѣ зваги и двѣ славы. 5. Розмова. 6. Мама й цукерки. 7. Радоцѣ й смутокъ. 8. Jalousie d' artiste (Заздрощѣ метця). 9. Терешко. 10. Орелъ на вызводѣи. 11. Совка. 12. Свинка. 13. Сама

¹⁾ Такою тенденційною библейскою темою є поема „Юдита“ (стор. 47—53).

²⁾ „Зоря“, 1888; стор. 56.

³⁾ „Роздѣль свѣта“, — се переспѣвъ Шиллерового стихотвору „Die Theilung der Erde“.

⁴⁾ „Дѣвчина зѣ незнаного краю“, — Шиллера „Das Mädchen aus der Fremde“.

зъ собою. 14. Найкращі дѣти. 15. Весела пѣсня. — V. Жарты: 1. Шлюбнй метаморфозы. 2. Свѣтачѣ небеснй. 3. Хатне багаття. 4. Учениця й ученъ. 5. Лѣтнй знайомости.

Въ 1887. р. выдала Олена Пчблка зъ Наталею Кобринською у Львовѣ жбночій альманахъ п. з. „Першій вѣнокъ“, въ котрбмъ надруковано два еи стихотворы („Першій вѣнокъ“ и библейскій образъ „Дебора“) та й оповѣдане „Товаришки“ (стор. 231—359). Про се оповѣдане пише она ось-що въ автобіографіи: „Тема мови повѣсти задумана була давно, але праця написана зъ поводу того, що треба було написати що-небудь, коли мене запросили до „Першого вѣнка“. Зо всѣхъ темъ, сотаючихъ ся по головѣ, „Товаришки“ здались менѣ найпридатнѣйшій для „Першого вѣнка“, и я ихъ написала. Шкода тблько, що п. Франко здорово обрѣзавъ „Товаришки“, — кажучи, що такъ красше, якъ коротше. Може!...“¹⁾

Вкбнци пише Пчблка отъ-се про свои змаганя литературнй: „Може бути, що писательскою менѣ судило ся бути вже черезъ те, що се у насъ въ родѣ таке, Драгоманбвськбмъ, — именно украинською-жь писательскою черезъ те, що зросла въ близькихъ, щиро-українськихъ обставинахъ, а потбмъ ще попала и въ свѣдомо українське около, котре мене одушевило до тои идеѣ. Але-жь легко могло стати ся, що менѣ такъ бы и довели ся збстать при самыхъ тблько дрббныхъ починаняхъ (якъ то було зъ многими нашими далеко талановитшими чимъ я письменцями!); коли-жь не сталось зо мною такъ, то сему причиною: перше всего таки якась дужа сила переконаня, котра, разъ пробудившись, мбцно перла впередъ, порываючи мене зъ другихъ интересбвъ и дрббныхъ перешкодъ все далѣ на путь украинського писательства й

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 56.

выдаваня. Друга-жь досыть важна причина есть ще й та, що мое особисте життє складало ся щасливѣйшь нѣжъ-тыхъ многихъ талановитыхъ але безталанныхъ писательвѣвъ, якъ Руданського, Глѣбова й иншихъ, котрымъ не сприяло нѣ хатне, нѣ свѣтове життє“¹⁾).

А въ тѣмъ листѣ своѣмъ пише она авторови сеи исторіѣ литературы ось-що про теперѣшній свѣй побуть: „Живу не при злидняхъ и не при якихъсѣ выключно-тяжкихъ обставинахъ, котрі бы менѣ не давали змоги писати, — хоть зновъ таки й не на-стѣлько рожеві тѣ обставины, щобъ сприяли писаню. У всякомъ разѣ потребується напруження моеи власной енергіѣ; — кидати-жь писання все-таки не думаю. Богато маю рѣзныхъ давныхъ и новѣйшихъ розпочатыхъ писань; — може покѣнчаю ихъ, а може напишу зовсѣмъ нові. Се покаже часъ, — а силы ще маю до-воль“. — Въ сѣмъ-то листѣ зъявляє Пчѣлка, що має цѣлкомъ готову историчну поему „Орлове гнѣздо“, де героємъ є гетьманъ Дорошенко.

Про написані свои листки згадує Пчѣлка такожъ у стихотворѣ „Скарбы минулого“, — каже, що они лежать у неи въ скрини й въ сердца тихого святыни, та що поетка ними дорожить и береже тѣ скарбы мертві. А вѣдтакъ зъявляє она ось-такє свое бажанє:

Коли-жь я буду умирать,
Усе на свѣтѣ покидать, —
Тодѣ всѣ скарбы я спалю...

Лежѣте-жь давніи листки,
Життя змарнѣлиі квѣтки,
Укрыті пыломъ и журбою!
Вы-жь умрете зовсѣмъ зо мною!²⁾

¹⁾ *ibid.*

²⁾ „Думки-мережанки“, стор. 37.

Свою автобіографію написала Олена Пчолка в 1888. р. на просьбу автора сей исторіи рускої літератури й прислали єв в редакцію „Зорь“, котра й сейчас єв надрукувала. Изъ-за того Пчолцъ було маркѣтно, що ви житесь, назначену до приватного вжитку, оголошено друкомъ. Тому-то трохи зъ-годомъ писала она ось-що Ом. Огоновскому: „Редакція „Зорь“ зробила менѣ дуже велику прикрѣсть, коли нѣ зъ того, нѣ зъ сего надрукувала тї біографичні замѣтки сама, — тодѣ, коли замѣтки посланї були для Васъ, по просьбѣ Вашѣй, переданѣй через редакцію. Може кому здається, що то все одно, бо й посылаючи Вамъ, посылає ся завѣдомо для друку. Але то велика рѣзниця, коли сторонній біографъ застосує поданї звѣстки самъ, мѣжъ своимъ писаннемъ, а зновъ инше вражѣнне (и то дуже погане), коли авторъ нѣбы самъ друкує свою біографію, — виходить: „ось-то я“! До всього-жъ редакція „Зорь“ зробила менѣ ще бѣльшу прикрѣсть тымъ, що вѣджила остатній уступъ моєї замѣтки, власне той, котрий єдиний хотѣла-бъ я тодѣ бачити надрукований. Се-жъ бувъ той уступъ, де я висловляла свої літературні переконання й власну думку про своє мѣсце в українськѣй літературѣ. Може бути, що та моя рукопись такъ и не дѣйшла до Васъ цѣлкомъ, (дарма, що пересылалась — Вамъ!), для того перекажу єв зновъ. Я просила Васъ в тѣй замѣтцѣ не вважати мене „послѣдователькою“ панѣ Марко-Вовчокъ. Правда, вѣдъ того часу виявилось, що Ви вважаєте панѣ Марко-Вовчокъ за мнѣ, и за се Україна повинна складати Вамъ велику подяку, бо справдѣ, яке-то колись було неславне для українськѣй мови й літератури переконанне, що нѣбы-то якась перша-лѣпша кацапка, зъ-роду не чувши українськѣй мови, ледви захотѣла, у два днѣ перейняла мову зо всѣма найтоншими ви власностями й почала пи-

сати по-українськи, — та ще якъ! — краще всѣхъ українськихъ повѣстярѣвъ! Дале-бѣ, се зневажало українську мову: що-жь то за-така особна, характерна мова й письменность, коли всякій чужосторонецъ возьме й заразъ писати-ме, та ще якъ досконало! Отже Вы першій при лю дн о пѣдорвали сю думку, на-половину скинувши зъ нахабною кацапки украдену нею українську личину, чи той почесный вѣнецъ прекрасного українського автора! Шкода тѣлько, що се не зроблено до-останку, — хоть ще єсть живі люде, котрѣ могли-бъ се зробити, знаючи близько часъ и обставини видавання „Основы“... Але якъ бы тамъ не було, хочай бы считаючи фірму „Марко-Вовчокъ“ будь-кому належачу (власне п. Марковичу й Кулѣшеви), я хочу сказать, що не въ той слѣдъ иду я, въ якій ишовъ той „Марко-Вовчокъ“ и сучаснѣ йому авторы: я стала на нове поле, хоть властиво сказавши тѣлько на свѣ жу ниву того-жь самого поля української письменности, українського життя. „Козачка Олена“ — зъ народного життя цѣлкомъ, але й въ нѣй беру типъ не героинь Вовчка, Кулѣша, Шевченка (тыхъ нѣжнихъ коханокъ, сестеръ, жѣнокъ), а постать жѣнки-патріотки. Далѣ темами й типами иншихъ оповѣданъ, зъ побуту интеллигенціѣ, схожу цѣлкомъ зъ нивы „Маркѣвъ-Вовчѣвъ“. — Те-жь саме въ мовѣ. Не майте се за хвастоць, — знаю я просту мову. не-згѣрше тыхъ, щѣ писали за Марковичку, и тамъ, де сеи мовы менѣ досыть, я нею обхожу ся, — але де менѣ сеи мовы буває за-мало, я тымъ не вяжу собѣ рукъ, и добираю, „творю“ (скажу власне — „кую“) собѣ ширшу мову. Передъ своею совѣстю маю собѣ то не за ганьбу, а навѣтъ за чи-малу заслугу. Такъ, я горжусь тымъ, що мною створено багато такнхъ слѣвъ, якъ „переможець“ (замѣсть „побѣдитель“), „загърливый“ (енергичный), „променнестый“ (блистательный) и т. и. Ще черезъ скѣлька

лѣтъ сѣ слова уживуть ся на-стѣлько, що нѣхто не буде вѣрити, що сѣ слова — „сковані“! Мене перестануть лаяти; але паремѣга моя буде не тодѣ, а вже єсть теперь, — бо вже у мѣй проклинаний слѣдѣ вступили молодчі авторы, цѣлкомъ не жахаючись тыхъ скованыхъ выразѣвъ. Въ кождѣй литературѣ нѣхто не соромить ся сказати, що такі-то авторы збогатили литературну мову, тѣлько у насъ, — хоть де-далѣ все менше, — але все-жѣ и доси почуете лайку Старицькому й менѣ за новаторство въ писанню, — за „ковальство“.

Литературні творы Олены Пчѣлки вызначують ся яснымъ свѣтоглядомъ, любою жѣбною чутливѣстю, гуманними думками й природнымъ поетичнымъ таланомъ. На розвѣй гуманнихъ єи думокъ впливавъ чи-мало Судовщиковъ, що бувъ учителемъ въ институтѣ и въ „образцовѣмъ пансіонѣ для благородныхъ дѣвиць“. Про сего свого учителя пише Пчѣлка ось-що въ писемѣ до автора сєи исторіѣ литературы: „Судовщиковъ читавъ „русскій языкъ и словесность“. Лекціѣ його були цѣлкомъ оригинальнѣй, не стисненѣ казенною програмою. Теперь такихъ учителѣвъ у насъ нема й не може бути. Ба й Судовщикове учителюванѣ скѣнчилось тымъ, що на нього поданий бувъ доносъ за .якесь нѣбы дєсь сказане надто вольнодумне слово, — и нашего дорогого учителя (було се въ кнѣци 60-ыхъ рокѣвъ) заслано въ Костромьску губернію, де вѣнъ хутко й померъ вѣдѣ того, що, будши слабогрудымъ, не мѣгъ знести холодного климату суворои крайны“. А вже-жѣ чутлива вдача Пчѣлки оживлялась чи-мало прекраснымъ рѣднымъ краєвидомъ. Ось-що пише—она про красу сего краєвиду въ Гадячи: „Дале-бѣ, вѣнъ мавъ якійсь чаруючій впливъ на мене. Добре памятаю себе ще въ дуже маленькому вѣкови, якъ сяду було за возню на самому краєчку узгѣря свого и дивлюсь-ди-

влюсь и на Псьоль зъ його рукавами, и на лѣсъ той могучій, величезный за рѣчкою, и на прекрасну панораму трьохъ сель, зъєднанныхъ до купы, лѣворучь, по краяхъ дальшого узгѳря. Коженъ разъ, якъ вѳдвозили мене до школы, бѳгала я нишкомъ, попрощати ся зъ тымъ краєвидомъ, и коженъ разъ, вертаючись домѳвь, перше всего спѳшила повитати його“.

У своихъ литературныхъ творахъ Олена Пчѳлка придержує ся напрямую суспѳльно-національного. Она голосить землякамъ ту правду, що „безъ культуры, безъ розуму, безъ свѳтла доброго братського почування й людськон любви у вѳхъ станахъ, безъ національного самопѳзнання, поваги до себе й другого — нѳчого не буде!“¹⁾

Эпиграфомъ суспѳльной дѳяльности Олены Пчѳлки можуть уважатись отъ-сѳи еи слова, якѳ читаемо въ стихотворѳ „Зъ Новымъ Рокомъ“.

Намъ не страшна лиха подѳя,
Поки въ насъ беться кровь жива, —
Поки ще жеврѳе надѳя,
Поки намъ сердце зогрѳва!²⁾

Вѳдтакъ ступивши на нове поле украиньскои письменности, высказала Пчѳлка въ стихотворѳ „Переможець“ ось-яку провѳдну думку: Минувъ той часъ, коли крѳвави рѳчки лились во имя правды й добра, — коли напередовець кращу думку своего часу чорнымъ дымомъ кострищѳвъ повивавъ, — коли невѳлнѳи станы, здобувши волю, гадали взяти тѳлько кровь за кровь. — Настали иншѳ часы: добра думка въ поступѳ своему не прагне днесь нѳ крови, нѳ вогню, — якъ гожа збрка сѳе она зъ ясныхъ небесъ тихимъ промѳнемъ безъ громѳвъ, блис-

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 98.

²⁾ „Думки-мережанки“. Киевъ, 1886; стор. 3.

кавиць, безъ тучѣ, и новый переможець иде не въ блискучой зброи бойовой, — вѣнь ко ворогу не меча простягає, а подає ему масличну вѣтку, — збѣймає короگوی науки, праць та згоды, — починь спѣльного щастя...¹⁾.

Національний же идеаль Пчѣлки визначує ся найпаче въ єи поемѣ „Козачка Олена“. Въ далекѣй перспективѣ сеи картины бачимо гетьмана Дорошенка, котрый намагавъ ратувати батьківщину зъ загибели. На переднѣмъ же плянѣ картины стоить Олена, одиниця-дочка бѣднои вдовиць. Она поллюбила козака Василя Кравченка, але вѣнь зрадивъ єѣ и посватавъ Настю. Розлучниця прийшла до вдовиць, просити на весѣлє, и вѣдтакъ въ недѣлю для Олены сонце не збѣшло, — горе хмарою сумною свѣтъ оповило, коли милый повѣнчаний ишовъ вѣдъ шлюбу. Трохи зъ-годомъ хотѣла Олена зрадливому перекѣръ зробити та за иншого выйти за-мужь, одначе залишила сю думку; — вернулись до дому нѣ зъ чимъ сваты: Олена вѣдказала козакови другому. Ажъ ось налинула турботна година на те село, де жила Олена, бо гетьманъ Дорошенко кликавъ козацку громаду, щобъ помогла єго вѣйску пѣдъ Чигириномъ²⁾. Якъ про се дѣзналась Олена, то погадала собѣ, що ѣ Василеви треба рушати бо вже-жъ не мѣгъ бы стати зрадливымъ у козацкому дѣлѣ той, кого она кохала ѣ теперъ кохає. И справдѣ Василь выбирає ся въ походъ и прощає ся зъ Настєю, що лежить въ полозѣ. Та отъ, незабаромъ приходить у двѣръ козака ѣ Олена та приносить єму на прощанє гостинець, — ту свою мережану хусточку, що єѣ готу-

¹⁾ „Зоря“, 1891; стор. 43—44.

²⁾ Въ 1674. р. Самѣйловичъ, гетьмавъ лѣвобережной Украйны, приступивъ до Чигирина зъ сильнымъ вѣйскомъ, и зажадавъ вѣдъ Дорошенка, гетьмана правобережной Украйны, чтобы пѣддавъ ся и зрѣкъ ся гетьманьства на єго користь.

вала на весѣлѣ, и вѣдтакъ каже она Василеви: „Нехай здасть ся хустиночка не на те, щобъ гнить, а для славы козацькои, сѣдельце укритъ“! Ба, сердечна патріотка каже козакови: „Не кляла я тебе за тую у коханьї зраду, а клясти-му, якъ зостанешь у вѣйска по-заду“¹⁾. И отъ Дорошенка вѣйско взяло гору, и якъ козаки вертались до дому, то селяне вийшли имъ на-зустрѣчь за царину. Мѣжь тымъ гуртомъ стояла зъ-переду й Олена; она побачила Василя, щѣ вѣхавъ по-переду и радѣсть заграла блискавкою вѣ ей очахъ. И Василь пѣзнавъ Олену, — вѣнъ привитавъ еѣ и вказавъ хустину, щѣ нею звязано ранену праву еѣо руку. Та не тяжко на ту рану дивити ся Оленѣ! — она вдоволилась тымъ, щѣ Василь на вѣйнѣ ишовъ по-переду вѣйска. Але-жь мѣжь гуртомъ не було Настѣ, дружини Василевої, — она не зустрѣла еѣо на улиці, — еѣ поховали по-за-вчѣра! Вѣ-ранцѣ привела она на свѣтъ сына, а вѣ-вечерѣ Богу душу вѣддала! И похиливъ ся Василь на ту лаву, де клали еѣо Настусю, и пѣшовъ до колыски, щѣобъ подивити ся на свою дитину, мале сиротятко!

Минуло лѣто и вѣ осени Василь зустрѣвъ разѣ Олену вѣ лѣсѣ. Тогдѣ сказавъ вѣнъ дѣвчинѣ: „Ты була моя кохана, кохана й зосталась; Богъ судивъ, щѣобъ ты минѣ дѣвчино, досталась!“²⁾ Але Олена вѣдповѣла Василеви ось-що: „Не кажи про шлюбъ, Василю! — залиши ту думку! Не судилось намъ у парѣ зъ тобою прожити! — нѣ! тобѣ не хочу бути милою другою!... Зъ-першу була я тобѣ мила, потѣмъ мене вѣ твоїхъ очахъ инша заступила!... За теє-жь не можу навѣтъ и згадати, якъ той хлопчикъ мене буде мамою вzywати!... У ворожки попытаю

¹⁾ „Рада“, українськїй альманах на 1884. рік. Частина II., стор. 18.

²⁾ *ibid.*, стор. 29.

зѣлля, щобъ могла я забути ся коханця Василя. Буду-жь пити тєє зѣлля, якъ воду цѣлющу, — та тебе тодѣ забуду, якъ очи заплющу!“ — Вѣдтакъ минуло кѣлька лѣтъ, а вѣйсковѣ чвары все лѣтали по Украинѣ, мовъ чорніи хмары. И зновъ кликавъ Дорошенко козакѣвъ на пораду, щобъ кѣнца дѣлу доводити. Але въ тѣмъ походѣ не було щастя: вѣтеръ славу Чигиринську розвѣявъ по полю, — славный гетьманъ Дорошенко впавъ у неволю. — Василя привезли тяжко раненого: куля ворожа розбѣрвала ему груди. Оленочка поливала рану єго своїми сльозами, та не помагало нѣчого. Вмираючи просивъ Василь Олену, щобъ малого Миколю взяла до себе та выховала въ йому душу козацьку, хоробру. Олена-жь вѣдповѣла своему другови, що вводити єго волю. Вѣдтакъ Василь умеръ на рукахъ своєи дѣвчини. Опѣсля Олена всю зиму сидѣла въ шпитали й тамъ доглядала болящихъ козакѣвъ. Иногдѣ-жь водила она сиротятко на могилу батька. На хрестѣ повѣсила она новеньку хустиночку, бо колишню єи хустину Василь узявъ зъ собою и вѣдтакъ просивъ, положить єѣ біля него въ домовину. И розказувала Олена хлопчикови про батька, що за святе козацьке дѣло въ могилу лѣгъ. А Микольо бавивъ ся квѣтками, що ихъ Олена поливала дробными сльозами.

Про поему „Козачка Олена“ написала Пчѣлка ось-що въ автобіографіи: „Вѣдъ появленя єєи поємы, котру я й теперъ уважаю дуже милымъ для себе творомъ, я ждала богацько; менѣ думалось, що окрѣмъ формы вона зверне на себе увагу тымъ, що въ нѣй першій разъ въ нашѣй украинськѣй письменности выводитъ ся типъ жѣнок-патріотки зъ часѣвъ козаччини. Мене трохи вразило, що навѣтъ Шевченковѣ жѣночѣй типы, при всѣй ихъ духовноѣй красѣ й симпатичности, являютъ ся, — якъ отъ навѣтъ сама героиня „Гайдамакъ“, Оксана, — зъ интере-

сами чисто личними й вузкими, інтересами самого кохання, — въ-загалѣ зъ погляду вышихъ горожанськихъ вимогъ: особами млавими й незначними. Боялась я тѣлько, що навпаки менѣ закинуть, будто моя героиня зъ ви патріотизмомъ трохи натягнена, пересадна. Яке-жъ було мое здивованє, коли критика нѣякои идеѣ (нѣ у автора поеми, нѣ у героинѣ!) не завважала! Критика въ-загалѣ пройшла поему ласкавымъ мовчанємъ... (либонь пожалѣвши автора лаяти?). Лишь у Киѣвськѣй „Зарѣ“ появилася при загальнѣмъ розборѣ II. тому „Рады“ згадка про „Козачку Олену“, въ котрѣмъ про змѣстъ поеми нѣчого не сказано, а упомянуто тѣлько, що можна прочитати „не безъ удовольствія“... Тымъ-часомъ критикъ (Федѣръ Мѣщенко) выхопивъ зъ поеми зъ котроись-то сторѣночки кѣлька слѣвъ, за укованє котрыхъ и склавъ менѣ догану. Отъ-се й все, що я чую про свою „Козачку Олену“¹⁾

Хоча-жъ Пчѣлка богацько ждала, пустивши свою поему мѣжъ люди, то все-жъ та ви надѣя не зовеѣмъ сповнилась. Сей бо творѣ, нѣгде правды дѣти, має у своѣмъ складаню деякѣ похибки. Навпередъ годѣ второпати, чому Василь покинувъ Олену, котру бувъ покохавъ. Коли-жъ вѣнъ уже прихиливъ ся серцемъ до Настѣ, „голубки ласкавои“, то по-що бравъ вѣнъ хустину вѣдъ Олены, выѣзжаючи въ похѣдъ зъ козаками? — чому сказавъ ѣй опбсла, що еѣ у своему серцю не тративъ нѣколи? Вѣдтакъ Олена являє ся героинею патетичною й горячою патріоткою, дарма, що она, будши бѣдного роду, жила въ старенькѣй хатинѣ, де при злидняхъ годѣ було набувати високихъ идей патріотичныхъ. Коли-жъ она справдѣ забажала „правды щирои и прихилля до дѣла святого“²⁾, то

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 55.

²⁾ „Рада“, II; стор. 1.

годило-бъ ся, щобъ она по смерти Настѣ не говорила Васи́леви про свою любовь до него, по-за-якъ не думала бути его дружиною. Та й конецъ поемы не може насъ зовсѣмъ вдоволити. Поетка згадує про саможертву Олены, котра цѣлу зиму сидѣла въ шпитали, де гонла раны козакѣвъ. Хоча-жь те дѣло справдѣ велике й святе, то таки не лицює оно дѣвчинѣ, для котрон дотѣль не було нагоды, навчитись той лѣкарскои штуки. Опроче могла она водити Миколю на грѣбъ батька, — могла на могилѣ поливати квѣтки дробными слѣзами, але не повинна була хлопчикови говорити, що „отъ-тутъ лежить твоѣй татко, а мѣй милый!“ — Вже зъ тыхъ кѣлькохъ замѣтокъ видно, що козачка Олена, при всѣй своѣй симпатичнѣй вдачи, є типомъ подекуды неприроднымъ. Пчѣлцѣ не вподобалось се, що навѣтъ сама героиня Шевченковыхъ „Гайдамакъ“, Оксана, проявляє интересы чисто-личнѣй й вузкій, тому-то хотѣла она въ козачцѣ Оленѣ зъобразити типъ горячои патріотки. Але-жь намъ здає ся, що то бѣдна козачка не могла выйти по-за вузкій кругъ своего свѣтогляду, дарма, що богата титарѣвна Оксана „зъ погляду вышнихъ горожанськихъ вымогъ“ по думцѣ Пчѣлки є особливо млавою. Тому-то въ части сповнилось теє, чого поетка боялась: єи героиня зѣ своимъ патріотизмомъ явилась трохи „натягнена, пересадна“. Все-жь таки годить ся похвалити патріотичну тенденцію Пчѣлки и такожь вдатне наслѣдоване мотивѣвъ народнои поезіѣ въ писаню деякихъ частинъ поемы.

У своихъ стихотворахъ Пчѣлка прихилила ся часто до напрямую романтично-національного, одначе въ фантазіи „Русалка“ намагала она звернутись до напрямую реального, — тѣлько-жь вышло таке, що въ сѣй фантазіи зъявивъ ся контрастъ романтичности до свѣта реального, дѣйстнаго. Ось-якій змѣсть сєи фантазіѣ: Въ

чудовѣи ночи лѣтнѣи выринула Русалка зъ озера пѣдъ газмъ и, вемѣхнувшись до свѣтла мѣсяця, выйшла на берегъ та сѣла край скелѣ. И побачила она величнѣи будынокъ, щѣ при темнѣи затоцѣ ввесь зорѣвъ огнями. Тамъ бенкетъ справляли веселѣи люде, — гулявъ утѣшнѣи миръ. Ажъ ось почувла Русалка, немовъ крѣзь веселу музику оркестры лунали рыданя и стогѣнѣи глухѣи. Се бо грае на скрипцѣ нещаснѣи старѣи музика, — вѣнъ самъ собѣ сердце смыкомъ крае, — померѣ вго сынъ молодѣи! Недавно вго поховали; та отъ, старѣи батько мусить забути жалъ на сей вечѣрѣ, — вѣзъме не богато, а все-жъ таки живе вѣнъ зъ того заробку! А ось въ суремку зѣ стогонѣмъ сурмить хлопчина, — вчора вѣдказала ему дѣвчина, та грае вѣнъ, — на теѣ вѣнъ грачъ! — Почувши, щѣ въ оркестрѣ розголосѣ в, Русалка подумала собѣ: „Якъ добре тымъ людемъ (щѣ гуляють)! — не треба имъ знати, щѣ чуе музика, якъ грае, — абы було весело имъ танцювати!“¹⁾

Наставъ перерывъ у танцяхъ. Бучна громада входить у парахъ и простувѣ до берега озера. Русалка побачила пару знакому, — се тѣ, щѣ любились торбѣкъ, та отъ, теперѣ остыло имъ еерце, — а все-жъ идуть у парѣ, бо шлюбъ узяли! Онъ друга пара: хороша жѣнка вдова иде пѣдъ руку зѣ своимъ кавалеромъ, — по мужеву ще не скѣнчилась жалоба, та туга въ серци малѣ, — въ очахъ у обохъ ихъ сѣяе жадоба, вяти теѣ, щѣ смерть имъ дала. А за ними надходить молодчикъ и жѣнка стара. Молодчикъ иде зъ нею въ парѣ, бо знае, щѣ, якъ оженить ся, достануть ся ему й грошѣ й хороша путь. Иде ще одна пара. Змарнѣла дѣвчина говорить щѣсь такъ охочо мужчинѣ, але вѣнъ все глядитъ на бѣкъ и вѣдтакъ дѣвчина

¹⁾ „Зоря“, 1888; стор. 331.

гадає собі: „Чи довго-жъ я буду крутити ся до суму, та въ паряхъ безъ пары ходити?“ — А отъ идуть троє у-рядъ: мужчинъ двоє й жѣнка одна; — она щечече до двохъ суперечникѣвъ, до коханця й до мужа свого. — все-жъ мусить нти въ серединѣ, — коханця кохає, а мужа боить ся. Вѣдтакъ иде бѣльша громадка бундючна, — тѣлько одна дѣвчина въ громадѣ мовчазна, — она не дбає про речи пустѣ, думы еи не пѣдходять до того, про що товариство гуде, — она говорить лишъ до серця свого. — самотна въ гуртѣ тѣмъ бредє; — друга-жъ жѣнка, що єѣ коханецъ покинувъ, силує ся забути своє горе й вдає веселу, ба й заявляє товариству, що она опять охоча до танцѣвъ. И зновъ подалась до будынку громадка, — зновъ грає музика гучна, а мѣжь-тымъ Русалка задумалась у смутку и не слухала вже тыхъ гукѣвъ. Та отъ, почула она якѣсь звуки навѣснѣ: се повертало вѣйско слухняне зъ вѣйны, де оно богато розлило людскои крови, а теперъ спѣваючи неначе пѣне зъ крѣвавого бенкету йшло. И крикнула Русалка: „За-досыть людського вѣшання! — вже буде! — не треба його бѣльшь менѣ!“ И рада Русалка, що пѣсня затихла въ поли, въ дали, спустила она очи къ земли. Она побачила, що по озеру тихо плыве въ човнѣ вбогѣй рыбалка: пѣдъ берегъ краде ся вѣнъ по-маленьку, щобъ плескѣтъ не зрадивъ его, — а онъ-де господарь надъ берегъ тихенько йде изъ своего будынку. Се бувъ той самыи чоловѣкъ, що колись-то за вбогихъ такъ серцемъ болѣвъ, ба навѣтъ хотѣвъ робити якѣсь-то полѣпшеня для долѣ бѣдноты. Та те було колись! — а теперъ скарбницю душѣ вѣнъ заперъ для думокъ величыхъ, — теперъ вѣнъ увесъ въ невсыпущихъ клопотахъ господаря, мовъ на сторожи той пєсь! Вѣнъ выйшовъ зъ розкѣшного своего будынку, поглянути, чи пѣдъ гучный той бенкетъ не краде тамъ у него хто чого? И ось, по-

дыбавъ вѣнь того рыбалку и крикнувъ: „А хто тутъ?!“ Русалка не дѣждала кѣнця отѣй розмовѣ суворѣй, — встала зъ-пѣдъ скелѣ тихенько й поринула у своихъ холодныхъ филиахъ, бо на земли мѣжь людьми здавъ ся ѣй побуть не милѣйшій¹⁾.

Въ сѣй фантазіи хотѣла поетка сказати, що бѣднымъ людямъ тяжко жити зъ-за нагальной перемоги панѣвъ, та що й въ паньскѣмъ побутѣ не живе ся такъ весело, якъ бѣднымъ здае ся. Є й тамъ свои невгодины, — ба, въ часѣ гуляня не всѣ веселять ся. Тому-то не дивно, що Русалцѣ остогидло людске вѣшане. — Коли-жь бы хто запытавъ ся, яка основна думка скривае ся въ сѣй фантазіи, то можна-бъ мабуть ему вѣдповѣсти, що въ уявѣ поетки романтичнѣсть має вышшу стѣйностъ, нѣжь реализмъ.

* * *

Хоча-жь поезіи Олены Пчѣлки суть годящимъ здобуткомъ нашої литературы, то все-жь красше проявляє ся еи таланъ въ оповѣданяхъ. Ось и они :

1. Пигмаліонъ. Оповѣдане. („Зоря“, 1884; стор. 186—189; 193—195; 201—203).

2. Забавный вечеръ. Оповѣдане. (ibid., 1885; стор. 1—3; 13—16).

3. Чадъ. Святочне оповѣдане. (ibid., 1886; стор. 37—40; 53—54; 69—71).

4. Свѣтло правды й любви. Оповѣдане. (ibid., 1886; стор. 217—220; 249—253; 273—278; — ibid., 1887; стор. 17—20; 37—40; 73—75; 89—92; 109—111; 125—128; 141—145; 177—179; 199—201; 213—220; 385—388; 405—410; — ibid., 1888; стор. 93—99; 113—116; 129—131; 149—152).

¹⁾ Баляду „Русалка“ написала такожъ дочка Олены Пчѣлки, Леся Украинка („Перший вінок“. Жіночий альманах. Львів, 1887; стор. 56—68).

5. Товаришки. Оповѣданє. („Першій вѣнокъ“. Жѣночій альманахъ, выданыи коштомъ и заходомъ Наталіѣ Кобриньскои й Олены Пчѣлки. Львѣвъ, 1887; стор. 231—357).

6. Соловійовый спѣвъ. Розповѣдь. („Зоря“, 1889; стор. 1—5).

7. Маскарадъ. Зимова новеля. (ibid., 1889; стор. 69—78).

8. За правдою. Оповѣданє — посвячене Галичанамъ-Золочѣвцямъ. (ibid., 1889; стор. 293—296; 309—313; 329—332; 345—350; 365—368; 381—385; 397—399).

9. Три ялинки. Святочне оповѣданє. (ibid., 1891; стор. 26—32).

Крѣмъ сихъ оповѣданъ писала Пчѣлка ще деякі казки й приповѣстки, якъ: „Голосный памятникъ“ („Дзѣвнокъ“. Львѣвъ, 1890; стор. 50—51; 58—59); „Милосердна“ (ibid., стор. 47); „Сосонка“ (ibid., стор. 189—191); „Збаночокъ“ (ibid., 1891; стор. 130—140).

Найлучшимъ изъ тыхъ беллетристичныхъ творѣвъ є оповѣданє „За правдою“. На першій плянъ своєї картины Пчѣлка высунула молоденьку Надежду, сестриницю прачки Марины, котрой чоловѣкъ Семень бувъ швецъ. Въ тѣмъ самѣмъ дворѣ жили въ однѣй домѣвцѣ такожъ студенты Кіѣвского университета, Лукіяненко й Мокіѣвскій, и до нихъ заходила иногдѣ Надежда, приносячи имъ выпране хустѣ. Лукіяненко вподобавъ собѣ Веру, котра жила въ тѣмъ-самѣмъ дворѣ у полковницѣ, своєї тѣтки. Коли-жъ вѣнъ дѣзнавъ ся, що російська институтска культура, якъ полуда, сильно вплиає до сєи панночки, то ставъ супроти неї байдужнымъ и прихиливъ ся сердцемъ до Надеждѣ, у котрой помѣтивъ натуру глибоку, богату тонкимъ чутємъ.

Надежда була дочкою падамаря при церквѣ одного жбнчного монастыря. Коли-жь ац батько вмеръ, то черницѣ взяли еѣ до себе. Вѣдтакъ Надежда жила два роки въ монастырѣ, одначе жите чернече не було ѣй по-нутру; тому-то покинула монастырѣ, коли тѣтка Марина навѣдалась до неї. Не найшовши правды въ монастырѣ Надежда стала чутливою и вѣдъ того часу глядала она стежки, котрою могла-бъ ити за правдою.

Коли Надежда одного разу принесла хусте обомъ студентамъ, то Лукіяненко показавъ ѣй на образку Тамару въ обѣймахъ демона. Вѣдтакъ розказавъ ѣй про демона, щѣ колись бувъ ангеломъ. Той хотѣвъ все знати, щѣ ему було заказано знати, — отъ, и за се Богъ прогнавъ его. Пѣсля того демонъ лѣтавъ свѣтами: вѣнъ тогдѣ нѣчого не любивъ, нѣчого не хотѣвъ, про все було ему байдуже. Ажь ось разъ побачивъ вѣнъ Тамару, дуже гарну дѣвчину, найкращу вѣдъ усѣхъ въ свѣтѣ ѣ покочавъ еѣ. И тогдѣ вѣнъ залишивъ давнѣйшу злѣсть, зновъ ему схотѣло ся любити ѣ вѣрити въ добро. Вѣнъ прилѣтавъ до сеї дѣвчины, — говоривъ ѣй про своє коханѣ. Коли-жь они обое разъ обнялись, то въ ту хвилину Тамара вмерла. Опѣсля демонъ зновъ пѣрнувъ у пѣтму, а душу Тамары взявъ ангель. — „А щѣ-жь було души тої дѣвчины?“ замыслено спыталась Надежда Лукіяненка. — „Нѣчого!“ вѣдповѣвъ студентъ. „Ѣи душу взяли въ рай, — отъ такъ говорить ся у книжцѣ, де про се дуже гарно пишеться:

Вона страдала и любила,

И рай вѣдкрывъ ся для любви“¹⁾.

Трохи перегода Надежда просила Лукіяненка, щобы прочитавъ ѣй казку про демона. Коли-жь сей студентъ

¹⁾ Поему „Демонъ“ написавъ славный російскій поеть Михайло Лермонтовъ.

вволивъ еи волю и прочитавъ поему до кѣнця, то Надежда дѣзнавшисъ, що демонъ зѣставъ ся зновъ самъ одинъ въ цѣлѣмъ свѣтѣ и безъ любви й безъ надѣѣ, зѣтхнула глибоко та промовила: „Краще було-бъ, коли-бъ вѣнъ не бачивъ тои дѣвчины!... Така-то тяжка доля! Знайшовъ бувъ щастѣ, вѣдраду и зновъ згубивъ. А вѣнъ же хотѣвъ уже вѣрити й бути добрымъ! Не знайшовъ добра, не зазнавъ и ласки, — зновъ проклятый! Се не по правдѣ!“¹⁾

Недовго опѣсля прийшовъ до шевця Семена кумъ Андрѣй, землякъ его зъ Потокѣвъ. Се бувъ релігійный мрѣйникъ, що пристаъ у Києвъ до громады, котра, вызначуючи ся назвою братерства, сходилася въ однѣмъ домѣ, щобъ читати св. Письмо й спѣвати псалмы. Лукіяненко вмѣвъ зѣднати собѣ того чоловѣка, котрый давъ ему набожну книжку. Якъ же Лукіяненко въ домѣвцѣ шевця побачивъ таку-жь книжку въ Надежды и вѣдъ неи довѣдавъ ся, що она не добре розумѣе теб, що читае, то спѣмнувъ вѣнъ, що для спробунку зладивъ украинскій переспѣвъ одного псалму. Сей-то перекладъ сподобавъ ся Андрѣеви, и вѣнъ заявивъ, що, якъ прочитати отакъ простѣй людинѣ, то она справдѣ зрозумѣе швидче. Ажь ось надѣйшла Марина. Она дивилася бѣсомъ на ту релігійну пропаганду Андрѣя й гримаючи на Семена назвала его безувѣромъ, що не хотѣвъ ити на вечѣрню до церкви. Опѣсля Лукіяненко вернувъ ся у свою домѣвку и розказавъ своему товаришеви Мокіевскому про кружокъ Андрѣя, що се зовѣмъ окремый миръ, котрый мае свои окреми думки й принципы. — „Яка у нихъ велика сила переконаня!“ говоривъ Лукіяненко; — „се мене надить! — се сила, рухъ и духъ свѣдидный!“ Коли-жь Мокіевскій

¹⁾ „Зоря“, 1889; стор. 330.

ему закинувъ, що они оба тому рухови чужій, то вѣдповѣвъ Лукіяненко: „Хто знає, на скѣлько чужій! Врештѣ виходна думка одна, — шукати идеалу; — тѣлько що они, отъ наприкладъ Андрѣй, чи Надежда, не знають сяго мудрого слова й говорять: шукати правды! Але се все одно, — не въ словѣ дѣло!“¹⁾

И отъ незабаромъ пѣшовъ Лукіяненко на збрѣ того братерства. Въ товариствѣ були чоловѣки й жѣнки, старій й молодій, люде простій й паны, — все они єднали ся въ одинѣ спѣльный гуртѣ и мѣли на собѣ немовъ якусь однакову печать. Лукіяненку здавалось, неначе бувъ одинѣ выразъ у всехъ тыхъ очахъ, щѣ такъ набожно дивили ся у той бѣкъ, де читано книжку. Тѣлько самъ вѣнъ чувъ себе такимъ-же спокѣйнымъ и байдужнымъ, якъ та стѣна, до якои вѣнъ прислонивъ ся. — „По-що я прийшовъ сюды!“ пытавъ себе Лукіяненко и зъ байдужности переходивъ чимъ разъ бѣльше у станѣ якоисъ соромливости: ему зда-ло ся, що єго присутнѣсть духовно ображає збранихъ. Мѣжь товариствомъ побачивъ вѣнъ и Надежду: она клячала й почала спѣвати, коли читанѣ перейшло въ спѣвъ, — обличѣ єи, пѣдведе не въ гору, палало. И ось середъ спѣву Лукіяненко почувъ покликы покаяннѣ и рыданнѣ, — дехто падавъ ницѣ, обливаючисъ слѣозами. Въ такѣмъ-то товариствѣ не мѣгъ вѣнъ довго выдержати, — ему здалось, що бачить фанатикѣвъ такого пѣвтизму, щѣ доходить до екстазы, до несамовитости.

Опѣсля Надежда не приходила до Лукіяненка, ажъ ось вѣнъ самъ закликавъ єѣ зъ тѣткою Мариною до своєи домѣвки, коли вѣнъ зъ деякими студентами впровадивъ сюды Вересая. Старый кобзарь спѣвавъ про трѣохъ братѣвъ, щѣ втѣкали зъ турецкой неволѣ, и вѣдтакъ за-

¹⁾ ibid., стор. 350.

співавъ пѣсню про „правду“. Слухаючи сего співу Надежда зворушилась душею: въ єи смуглявому виду палала краска, уста на півъ розкрылись, а очи вогкї вѣдъ зворушеня пильно дивили ся на співця, на єго незрячїи очи й тї гбркї уста, щѣ промовляли: „Нема въ свѣтѣ правды, — самъ Богъ свята правда!“¹⁾

Трохи зъ-годомъ Лукіяненко займавъ зъ Мокієвскимъ иншу квартиру, и вѣдтакъ вѣдъ двѣрника давнѣйшого свого житла довѣдавъ ся вѣнъ, що Вера вийшла за мужъ за офицера, котрый знавъ єв вѣдъ довшого часу, та що Марина зѣ своимъ чоловѣкомъ живе въ давнѣй домѣвцѣ. Вѣдтакъ зайшовъ Лукіяненко въ хату шевця й дѣзнавъ ся вѣдъ Марины, що Надежда стала якась чудна. Она покинула свою тѣтку и пѣшла до Андрѣя въ Потоки, шукати правды. Але кѣлька тыжнѣвъ опѣсля вернулаєь она до тѣтки. Надежда змѣнила ся й на вроду, — якось зовсѣмъ змарнѣла та мовь сама не своя стала. И отъ, ту дѣвчину побачивъ разъ Лукіяненко бия памятникя Владимирового. Она була смутна й розказала студентови, щѣ ѣздила далеко й богацько бачила, — що не знайшла нѣчого та ще й те згубила, щѣ мала. Вѣдтакъ про те религїйне товариство говорила она ось-що: „Нема й у нихъ того, про що они говорятъ, — щирои правды нема! И тамъ люде бють ся за владу, за зверхнѣсть, — и тамъ закрадаєть ся ненависть, неправда, — и тамъ не хотять бачити, якъ гине ближнїи вѣдъ кривды вѣдъ дужчого!“²⁾ Потому звернулаєь Надежда до памятника та сказала: „Не навчивъ ты, князю Владимире, людей правды й любви! Не перейняли вони того слова! Вони хрестять тѣло та не душу, — хрестять ся для людського ока, а не Божого!“

¹⁾ *ibid.*, стор. 367.

²⁾ *ibid.*, стор. 397—398.

Якъ Лукіяненко розпрошавъ ся зъ Надеждою, то повернувъ вѣнъ до своєї домѣвки й розказавъ Мокієвскому про свою зустрічъ зъ тою дѣвчиною. Мова его була зъ-першу сумно-спокѣйна, далѣ розстронѣй нервы не могли выдержати, й мова подалася болѣзна, нервова. Ба, въ одчаю душѣ дорѣкавъ вѣнъ собѣ, що не зъумѣвъ розважити Надежды, тои болящои душѣ зъ народу, щѣ бажає ратунку й порады. Вѣдтакъ заявивъ Мокієвскому, що не варто жити, що вѣнъ нѣ каплѣ не пожалкує, самъ за себе, стративши таке житє. Тогдѣ Мокієвскій ставъ его втѣшати й сказавъ ему мѣжъ иншимъ ось-такє: „Мы маємо обовязокъ передъ тыми, хто те-жъ шукає правои стежки, не кидати ихъ на роздорожьи, а вести, — та нѣ! нехай и не вести, а просто йти вкупѣ зъ ними!“... Лукіяненко притакнувъ товаришеви, кажучи зъ-тиха, що имъ обомъ треба справдѣ вкупѣ зъ Семенами та Надеждами шукати стежки правды.

Про се оповѣданє пише Пчѣлка, що она дуже дорожить нимъ¹⁾. Та й годить ся признати, що въ сѣмъ творѣ є чи-мало картинъ справдѣ художницкихъ. Ось и красшѣ картины въ оповѣданю „За правдою“: 1. Домѣвка шевця Семена (стор. 293—295). 2. Надежда приносить выпране хустє обомъ студентамъ, Лукіяненкови й Мокієвскому (295—296). 3. Перша стрѣча Лукіяненка зъ Андрѣємъ у шевця Семена (345—347). 4. Кобзарь Вересай мѣжъ студентами въ Києвѣ (366—367). 5. Розмова Лукіяненка зъ двѣрникомъ про давныхъ сусѣдъ, — про Семена, Марину, Надежду й Веру (383). Хоча-жъ се оповѣданє має справжню стѣйнось литературну, то мы позволяємо собѣ замѣтити, що Надежда своєю вдачею є чи-мало сентимен-

¹⁾ Письмо Олены Пчѣлки до Ом. Огоновского зъ д. 13. лютого, 1892. р.

тальна, — що она шукає правды, неначе-бъ перенялась идеалами деякихъ богатырѣвъ оповѣданъ Кульшевыхъ. Се-жь була проста людина, щѣ жила лишъ два роки въ манастырѣ, де могла навчитись лишъ церковной грамоты; — отже сумнѣваемо ся, чи Надежда могла проявляти таке интензивне житє психичне. Опроче й Лукіяненко є натура бѣльшь пассивна, нѣжь дѣяльна. Вѣнъ, бувши народовцемъ, вѣдвернувъ ся вѣдъ Веры, щѣ чванилась культурою институтскою и не хотѣла спѣвати по-українськи; вѣдтакъ зъявлявъ супроти Надежды любовь плятоничну. Коли-жь дѣзнавъ ся, щѣ она не могла найти правды, то въ зворушеню душѣ сказавъ Мокієвскому, щѣ не знає, чи не розбѣе собѣ сегодня-завтра головы кулею, тому-щѣ вѣнъ нѣ Надежды не мѣгъ розважити, нѣ самъ собѣ не вмѣвъ дати рады.

Въ оповѣданю „Товаришки“ зъобразила Пчѣлка двѣ панночки зъ Россіѣ, щѣ вчились лѣкарскои науки на Цюрихскѣмъ университетѣ въ Швайцаріи. Се були: Люба Калиновска и Раиса Брагова. Побѣчь нихъ стоить ще князьѣвна Бѣлосельска й „Діана“ Песцова. Люба Калиновска, Украинка, походила зъ невеликои дворянскои сѣмьѣ въ Полтавщинѣ и за житя батька вчила ся въ однѣмъ пансіонѣ. А вже-жь дома бачила она въ комѣрцѣ скриню зъ книжками батьковими, й мѣжь ними найшла Енеиду Котляревского. Коли-жь приѣхала старша сестра Любы зъ чоловѣкомъ, то привезла зъ Полтавы Шевченкового Кобзаря. Люба сказала про тѣ вѣршѣ своѣй товарищѣ по пансіону, Раисѣ Браговѣй, котра чванила ся родомъ аристократицкимъ, дарма, щѣ дѣда ви мужики называли Брагою. Трохи-перегода поѣхали обѣ сѣ панночки до Цюриху, вчити ся медицины. Зъ ними выбравъ ся туды такожъ Кость Загоревскій, товаришъ зъ дитячихъ лѣтъ

Любы¹⁾. Въ Цюриху пѣзнались они зъ князѣвною Бѣло-сельскою, котра тамъ бѣльшь бавилась, нѣжь училась, и намагала причарувати до себе Костя. Сей же Українець охоловъ у своѣй любвѣ до Любы й заплутавъ ся въ сѣточку красной Раисы. Коли-жь Раису посватавъ профессоръ Штокманъ, то Кость повѣявъ ся зъ князѣвною до Парижа. Крѣмъ Костя Загоровского вчились въ тамошнѣмъ университетѣ ще два Украинцѣ, Апольонъ Кузьменко и Дмитро Корнѣвичъ. Они оба вподобали собѣ Любу, але Московка Песцова стала лицятись до Кузьменка, и вѣдтакъ тѣлько Корнѣвичъ бувъ вѣрнымъ товаришемъ Любы.

Довершивши науки лѣкарскои Люба поѣхала зъ Цюрихскимъ дипломомъ до Вѣдня, щобы бути ще на курсѣ акушерскѣмъ и звѣдати Вѣденьску клінику. Въ Вѣдни пѣзналась она зъ галицкимъ Русиномъ Бучиньскимъ, горячимъ молодымъ патріотомъ, котрый зъ нею довше говоривъ про народну словеснѣсть. Люба довѣдалась вѣдъ Бучиньского, що галицкѣ Русины виробили собѣ свою мову и для культурной потреби, мѣжь-тымъ коли Украинцѣ переходять заразъ на россійску мову, коли заводять поважнѣйшу бесѣду. Якъ Люба, выгѣжаючи зъ Вѣдня, прощала ся зъ Бучиньскимъ, то подякувала ему за все его послуги, котрѣ вѣнъ оказувавъ ѣй въ невѣдомому великому мѣстѣ, та тѣлько соромилась сказати ему, що въ души своѣй она дякуе ему ще за одну послугу: що коли она верне ся до дому зъ мѣцнѣйшими національними переконаннями, то й симъ она мусить завдячувати ему²⁾. Коли-жь Люба приѣхала на Украину, то всела фельдшерницею въ одному селѣ й подавала лѣкарску по-

¹⁾ Дѣя вѣдбувае ся околѣ половины 60-ыхъ рокѣвъ.

²⁾ „Першай вѣнок“, стор. 325 - 326.

мѳчь бѳднымъ людямъ. Зъ нею оженивъ ся Дмитро Корнѳевичъ. На весѳле молодятъ пришла й Раиса, зъ котрою бувъ одруживъ ся професоръ Штокманъ. Обое жили въ Петербурзѳ й приѳхали до Браговой, подыхати трохи пѳвденнымъ украиньскимъ повѳтрамъ. Люба, побачившись зъ Раисою, спытала ся ви: „Ну, щожъ? и для бѳдныхъ маешъ прийомнѳ години?“ И вѳдповѳла Раиса: „Нѳ, нѳ!... Се страшенно клоотно, та й користи жадной нема!“¹⁾ — Мѳжь иншими бувъ на весѳлю такожъ Кость Загоровскѳй, — але-жь вѳнъ ставъ сумный и журливо задумавъ ся, що не єму судило ся те щастѳ, котрого вживає теперъ зъ Любою Корнѳевичъ. Про Бѳлосельску-жь Кость розказувавъ Любѳ, що она въ Парижи хотѳла вступити въ консерваторѳю, вчити ся спѳву, та теперъ мабуть кудысь выѳхала, либонъ въ Милянъ, чи на воды кудысь.

Оповѳданє „Товаришки“ визначує ся найпаче гарными дѳяльогами, — але акцѳ въ сѳмъ творѳ не богато, и вѳдтакъ стѳйнѳсть оповѳданя пѳдносить ся бѳльше епизодами вдатными, нѳжь живымъ розвоємъ самои дѳѳ. На першѳмъ плянѳ картины стоять товаришки Люба й Раиса, по-за-якъ они репрезентують два напрями въ житю суспѳльнѳмъ, напрямъ нацѳональный и реалистичный. По думцѳ Раисы „коженъ индивидъ зъ (простого) народу може не бѳльше выкликати интересу, якъ ростина, бо живе чисто ростиннымъ житємъ“. Вѳдтакъ сказала она ось-що Костеву Загоровскому: „Подивѳть ся онъ на того хлопчика й дѳвчинку, щѳ лежать тамъ на верху воза: чимъ вони одмѳннѳ одъ тыхъ-же снопѳвъ?... Або й сей господаръ, зъ котрымъ вы такъ щиро повитались! — у найлѳпшѳмъ разѳ може быть порѳвнанный зъ своимъ волѳмъ: одий процесы життя — и физѳіологичного й ин-

¹⁾ *ibid.*, стор. 355—356.

теллектного¹⁾. И отъ, та Раиса, щѣ въ подружю зъ професоромъ Штокманомъ зажила собѣ по-паньски, будши лѣкаркою не мала приемныхъ годинъ для бѣдныхъ, бо се було-бъ страшенно клопотно та й не принесло-бъ нѣякои користи!

Коли-жъ Раиса при своѣмъ реалистичнѣмъ напрямѣ е байдужною супроти бѣдныхъ, то Люба проявляє вдачу вельми людяну й симпатичну. Пробуваючи въ Цюриху займалась она тѣлько наукою й не звертала своєи уваги на пытаня суспѣльно-національнѣ, та ажъ тогдѣ, коли въ Вѣдни пѣзналась зъ Галичаниномъ-народовцемъ Бучиньскимъ, полюбила рѣднѣ святощѣ, — народну мову й народнѣсть. Живучи-жъ на батькѣвщинѣ за-любки лѣчила она недужихъ бѣдныхъ людей и въ поглядахъ на побуть суспѣльный придержувалась напряду національного. Одного разу навѣдались до неи Кузьменко й Корнѣвичъ. Отже въ розмовѣ про литературнѣ змаганя Галичанъ Кузьменко назвавъ мову Львѣвскои часописи „Правда“ штучностю и литературщиною, та й сказавъ, що шанує саму тѣлько народню мову. Тогдѣ Люба задумала ся й погадала собѣ ось-що: „Кузьменко дурницѣ провадить: „Штучнѣсть“, „литературщина“, — „признаю саму тѣлько народню мову!“... Щѣ-за узька народнѣсть! щѣ-за узькѣй націонализмъ! Се — понижати свою народню гадку, обрѣкавши тѣбъ стояти вѣчно лишъ на одному ступни первѣстному! И коли такъ судѣть объ мовѣ, то треба те-жъ саме розважити й у весьому, — значить, и хисту національного не треба розвивать, — нѣ музыки, — нѣчого! Нехай буде все тѣлько на ступни первѣстно-народному, — значить, и науки не посувать, — досыть того свѣтогляду, якѣй мае нашъ простый чоловѣкъ! — Се-жъ нѣсенѣт-

¹⁾ *ibid.*, стор. 264.

ниця якась! Зъ такимъ націонализмомъ можна тѣлько закиснути на мѣсци!... Ну, бери елементи народнїй, не цурай ся ихъ, але утвориуй зъ нихъ яко-мога ширшу, кращу будову, — и се пѣде на користь тому-жь самому народови! На-що-жь одрѣзняти його непереступною линїєю вѣдъ интелігенціѣ, котра пѣшла вѣ-передъ? Нѣ! той Кузьменковскій націонализмъ у найлѣпшѣмъ разѣ може привести лишъ до плачу надъ „лихою долею“, — надъ тымъ, щѣ „минуло“ и минає. Не плакати треба й не топтати ся на однѣмъ мѣсци, котре йде зъ-пѣдъ нѣгъ, а дѣло робити!⁽¹⁾

Зъображаючи характеристику Любы Пчѣлка натякнула на тее, що Украинѣ, побиванѣй теперѣшнимъ лихолѣтємъ, галицка Русь подає захистъ у змаганю просвѣтно-національнѣмъ, та що національнїй идеали сеи Руси можуть и декого на Украинѣ спонукувати до любви своєи мови й народности.

Въ кѣнци запримѣчаємо, що вѣ сѣмъ оповѣданю жѣночїи типы являють ся бѣльшь визначными вѣдъ типѣвъ мужчинѣ, та що найпаче типъ Марїѣ Петровны, матери Любы, зъобразила Пчѣлка зъ глубокою правдою психологичною.

Хоча-жь мѣжь творами Олены Пчѣлки оповѣданє „За правдою“ має найбѣльшу стѣйнобсть литературну, то все-жь справжню рутину повѣстярську добавчаємо найпаче вѣ „святочнѣмъ оповѣданю“ „Чадъ“. Пчѣлка зъобразила ту вдатно молодой свѣтъ середньої и низшої версты суспѣльности, та й вѣ загалѣ малює она у своихъ оповѣданяхъ переважно типы молодыхъ жѣнокъ, дѣвчатъ и дѣтей.

Въ оповѣданю „Чадъ“ вводить насъ писателька вѣ двѣрѣ невеличкого сельця, Копичинець, куды заѣхали

¹⁾ *ibid.*, стор. 344.

въ гостѣ молоденька Нина Покорска зъ братомъ Андрѣ-емъ и зъ лѣкаремъ Ивасевичемъ. Панъ Заборовскій, хозяинъ двору, поѣхавъ по дѣлу въ Городище, а его дружина выбиралась саме тогдѣ до мѣста за покупомъ передъ Рѣздвомъ. Дома лишались отже ихъ дѣти: старша дочка Лена, менша дѣвчинка Маня и хлопчикъ Костикъ. Та годъ було не ѣхати до мѣста передъ святыми; — панъ Заборовска повиталась зъ гостями й пошла до своихъ саний. Вѣдтакъ Лена стала забавляти молодыхъ гостей, проявляючи свою симпатію паничеви Андрѣеви Покорскому, въ котрого бувъ якийсь млявый виглядъ, неначе-бъ розмова товариска его не займала. Хоча-жь лѣкареви пришлося сидѣти близенько биля панны Покорскои, то она дивилась якось насмѣшливо на свого кавалера. Гостѣ говорили про литературу, и вѣдтакъ панна Покорска смѣялась Ивасевичеви, котрый натякнувъ на тее, що лѣкареви можна на селѣ пропасти за-для малого зарѣбку. Она сказала ему, що коли „народовство“, — такъ и треба обмежувати свои потреби по-народньому. Ажь ось увѣйшла въ хату гарна дѣвчина сельска, що звалась Лукерею. — „Отъ, типъ!“ шепнувъ лѣкаръ Андрѣеви, — „на прочудъ!“ Але той сидѣвъ якийсь збентеженный: блѣде обличчя его зъ приходомъ дѣвчины спалахнуло.

Лукеря служила по-переду у матери Андрѣя, та еѣ вѣдправили изъ службы. Коли-жь Лена дѣзналась вѣдъ лѣкаря, що въ мѣйскѣмъ клубѣ мабуть не буде забавъ въ Рѣздво, то заявила она гостямъ, що въ першій день святъ пѣде зъ сельскими дѣвчатами колядувати, щобъ записати народнїй колядки. Костикови-жь и Мани сказала, щобъ они, убравши сосонку, покликали дѣтей сусѣдѣвъ-мужикѣвъ. Опѣсля Лена спыталась Андрѣя, чи вѣнь, завитавши до дому на свята, не буде нѣгде на вечерѣ, щобъ навеселитись? — „Мабуть, що нѣ!“ вѣдповѣвъ паничъ, —

„та й хйба-жъ на тыхъ вечерахъ єсть веселѣсть? Такъ — чадъ якійсь! Нѣ спѣльности, нѣ веселости справжньон; — крутять ся люде, якъ дурнїй! Именно — чадъ и бѣльше нѣчого!“¹⁾ Вѣдтакъ Лена спыталась Нины, чи й она святами не буде „чадѣти“ нѣгде на вечерахъ? — И вѣдповѣла Нина загадковимъ усмѣхомъ, що не знає, бо отъ, тѣлько першого дня свять прийде ся бути на именинахъ у Федоровичѣвъ, — а потѣмъ думає она святами засѣсти за свою працю, — се-бѣ-то писати романъ. — „Ну!“ посмѣхувавъ ся Андрѣй, — „для романа вже дуже богацько треба! Великій захѣдъ!“ — „Чого-жъ!“ вѣдмовляла Нина, — „тема у мене вже готова й обдуманна, — романъ прекрасного панича зъ прекрасною сельскою дѣвчиною!“ — „Овва!“ — засмѣявъ ся зъ примусомъ Андрѣй, — „яка старосвѣтська тема! Краще-бѣ обробити наприкладъ оповѣданечко про жениханне либеральной паночки зъ бравимъ полковникомъ“...

Опѣсля вийшовъ Андрѣй до кабинету по свои папирсы, але-жъ на порозѣ того покою спинивъ ся, зъ-легка затремтѣвши: въ кабинетѣ поралась, прибираючи на столѣ, дѣвчина Лукеря. Паничъ просивъ єѣ, щобъ прийшла до мѣста. — „Слухай, Лукерѣчко!“ говоривъ Андрѣй до гарной дѣвчины. „Приходь на свята въ нашъ двѣръ!... отъ, може на першїй день у вечерѣ. Нашї будуть на именинахъ у Федоровичѣвъ, а я останусь дома... буду тебе ждати!“ И вѣдповѣла Лукеря, що вволить волю панича. — Якъ гостѣ вѣдѣзжали, то Андрѣєви здалось, що панна Лена прощалась зъ нимъ дуже щиро. Вѣдтакъ на улиці, недалеко вѣдъ паньского подвѣрря гостѣ перегнали Костика й Маню, що йшли въ село до мужикѣвъ, просити ихъ дѣтей, щобъ прийшли въ двѣръ на першїй день свять, бо

¹⁾ „Зоря“, 1886; стор. 39.

на сосонці будуть горвіти свѣчки, — будуть висѣти золоті горѣхи, цукерки, яблука...

За три днѣ до святъ Андрѣй Покорскій писавъ паннѣ Ленѣ, що Федоровичѣ вѣдкладають святковане своїхъ именинъ на другій часъ для того, що на першій день святъ у мѣйскому клубѣ буде забавный вечеръ для дѣтей и для старшихъ. И отъ, черезъ коротенькій часъ Лена поѣхала до мѣста, довѣдатись, що тамъ за новини такі? И сказала їй Нина, що вѣйскові поєднали ся зъ горожанами, и що вечеръ буде спѣльный. Хоча-жъ Андрѣй заявивъ Ленѣ, що вѣнь мабуть не буде на тѣмъ вечерѣ, то Нина сказала, що вѣнь таки буде тамъ, бо що-жъ бы самъ дома робивъ! Коли-жъ Андрѣй спѣмнувъ, що ему треба йти на почту, то мовила Лена, що, якъ вѣнь схоче, могла-бъ пѣдвезти его до мѣста на своихъ санкахъ, бо й такъ вѣде она, закупити де-чого у жидѣвъ, заки зайде шабашъ.

И по згодѣ Андрѣя Лена попрощалась зъ Ниною, обѣцяючи їй, що може потѣмъ до неї заѣде. Лена й Андрѣй сѣли на санки й швидко помчались улицею. На почтѣ справа була коротка. Не пробула Лена й кѣлькокхъ минутъ сама на санкахъ, якъ Андрѣй бувъ уже зновъ коло неї. — „Хочете проѣхать ся трошки по поли?“ завоzwала его Лена. Андрѣй сѣвъ, и обое поѣхали за мѣсто. Панночка щебетала, якъ пташка, сидячи близенько биля свого спутника. — „Вы конечно мусите бути на вечерѣ!“ казала Лена. — „Яка зъ мене користь? Я мало танцюю!“ — вѣдповѣвъ Андрѣй. „А якъ же ваше колядованне?“ мовивъ вѣнь далѣ. „Памятасте, вы говорили...“ Панночка змѣшалась. — „Ну, що-жъ?“ мовила она, — „тѣкъ якось выйшло! Врештѣ, що-жъ такого? Колядки записать можу й иншимъ часомъ, а колядувать — хѣба-жъ я останній рѣкъ живу на свѣтѣ? Ще поколядую колись!“ — Вернувшись до мѣста Лена ввѣйшла въ крамницю Сурки, а

паничъ, идучи слѣдомъ за нею, подумавъ собѣ: „Яка у неї гарненька фигурка! навѣтъ у футрѣ!“...

Першого дня Рѣздва панство Заборовскій такъ якъ и не мѣли свята, — а надто въ вечерѣ: старшій й дѣти збирались на забаву. Коли Лена вийшла въ салю, щобъ подивитись у бѣльше зеркало, чи добре лежить сукня, то пѣдъ вѣкнами почувъ ся голосный спѣвъ колядникѣвъ. — „Панночко! а менѣ можна буде поколядувати?“ спытала Лукеря. — „Можна, якъ поѣдемъ!“ вѣдповѣла Лена.

Клубный вечеръ бувъ величный. Въ салѣ бувъ великій натискъ: товариство зббралось цѣлыми родинами. Посередъ салѣ стояла велика сосна, вся обтыкана свѣчечками, обвѣшана вѣвлякими ласощами, зъ-за чого дѣти барвистою юрбою ходили навколо неї. Вѣдтакъ почались дитячій танцѣ. Коли-жь старшій завважали, що малій вже доволѣ „настрыбались“, то позабирали ихъ изъ салѣ й вѣдправили чи-то до дому, чи до знаемыхъ. Костика й Маню забрала служниця Покорскихъ. Заграла музика неначе красше, голоснѣйше, — почавъ ся вечеръ для старшихъ. Лена була весела й намагала млявого Андрѣя спонукати до танцѣвъ, мѣжь-тымъ коли Нина бавилась зъ полковникомъ, не хотѣвши танцювати зъ лѣкаремъ нѣ одного кадрили. Вѣдтакъ Ивасевичъ ставъ грати въ карты. Але-жь и тутъ ему якось не велось, дарма, що Нина пѣдбѣйшла до столика, де вѣнъ сидѣвъ зъ картами въ рукахъ. Коли-жь одинъ партнеръ натякнувъ на его промахи въ грѣ, то вѣнъ самъ-не-свѣй озвавъ ся: „Щось голова болить! — чадно тутъ, чи щѣ?“ — „Може быть, що тѣбою сосною начадили?“ озвавъ ся одинъ изъ грачѣвъ. — „Одначе-жь мы тамъ у сали не замѣчаемо нѣякого чаду!“ мовляла панна Нина, все стоячи коло столика. — „Бо впиваєтесь, разомъ зъ тымъ повѣтрѣмъ, веселощами танцѣвъ!“ пояснивъ хижо лѣкаръ.

Де не взявъ ся полковникъ и заявивъ Нинѣ, що хутко буде третій кадрилъ. Пѣсля танцю Лена зъ Андрѣвцѣмъ перейшла на другій бѣкъ салъ до вѣкна, де було мовъ-бы не такъ душно. У вѣкна заглядали постатѣ цѣкавыхъ зъ улицѣ. И отъ, Андрѣвци наразъ згадалась дѣвчина Лукеря... „Ну, що? якъ вона приходила й дожидала його?“ — Кровь наче окропомъ прилилась ему до сердца. — „Але нѣ!“ мѣркувавъ вѣнъ далѣ; — „вона-жъ могла знать вѣдъ панночки, що все перемѣнилось иначе!... Та що-жъ! сказати по правдѣ, може й красше, що такъ вышло, — що вона не приходила, або, приходивши, не застала мене дома!... Такъ, такъ!... на якій кѣнець мѣгъ вестись сей романсъ? Красше, красше, коли-бъ вѣнъ и розйшовъ ся! Перше всего красше для самои дѣвчини!“...

Ажъ ось заглянувъ въ салю лѣкаръ Ивасевичъ. Поглядъ его бувъ дуже сумный. Було-жъ тому двѣ причини: одна та, що вѣнъ таки здорово програвъ того вечера, — друга-жъ причина того суворого вигляду лѣкаря була та, що якъ-разъ напроти него сидѣла Нина зъ полковникомъ. — „Ото! не розстанеться вона зъ нимъ!“ думавъ вѣнъ собѣ; — „тая, бачь, писателька, прослѣджує, пѣзнає цѣкарый вѣйськовый типъ!... И що вѣнъ може ѣй говорить, такъ ще такъ богацько?! А вона слухає ще й такъ уважно! „Народница“, противница „роскошѣ!“ — онъ, якѣ састовѣ корсажѣ надѣває! якими золотыми наручницами сѣяє! Що-жъ! пѣде за свого полковника, то ще не такѣ справить! — ота повздержна, що вжилась бы на сельскому зарѣбку!... Такъ, якъ разъ! На языцѣ тѣ прекраснѣ речи, а въ думцѣ перспективы полковницкихъ доходѣвъ!“¹⁾

Пѣзно було, коли нашѣ знакомцѣ оставили клубъ. Старѣ Заборовскѣ поѣхали въ гостинницу, -- Лену-жъ за-

¹⁾ „Зоря“, 1886; стор. 70.

просила Нина въ госпуду до себе. Тому-то обѣ панны й Андрѣй поѣхали разомъ санками. Коло вѣзницѣ примостивъ ся такожь лѣкаръ Ивасевичъ, бо Нина сказала ему, щобъ сѣдавъ зъ ними. — Пѣдѣхали до оселѣ Покорскихъ. Лѣкаръ пѣшовъ попередъ, щобъ подзвонити, та не доходячи до ганку спинивъ ся й покликнувъ : „Що се таке?... Хтось сидить!“ — Гуртокъ наближивъ ся и мѣжь ганкомъ та вѣкномъ Андрѣевого кабинету при стѣнѣ побачивъ якусь прислонену темну постать. — „Якась жѣнка!“ мовивъ спокѣйно лѣкаръ, придивляючись до одѣня. Якъ Андрѣй почувъ тѣ слова, то глянувъ на постать и отерпѣ, окаменѣвъ. Саме тогдѣ глянула Лена й скрикнула : „Боже мѣй! се наша Лукеря!“ — „Она!... и напевно замерзла!“ потвердивъ лѣкаръ.

Задзвенѣвъ дзвѣнокъ, зѣявили ся огнѣ, збѣгли ся люде... Лукерю внесли въ кабинетъ Андрѣя. Она лежала лицемъ до горы, смертельно блѣда, але на прочудѣ хороша... „Може вона учадѣла!“ промовивъ хтось изъ слугъ, що помагали лѣкареви, — „бо вона трошки посидѣла у насъ въ кухни, — приходила либонь зъ дѣвчатами колядувать до мѣста, — тѣкъ вона казала, и додавала, що ѣй голова дуже болить. То може вчадѣла!“

Довго поравъ ся лѣкаръ коло Лукерѣ. Трохи перегодня розкрыла она очи й промовила, залившись слѣзозами : „На-що вы вѣдратували мене?“...

Отъ и кѣнець сего оповѣданя, въ котрѣмъ авторка хотѣла показати, що въ панському побутѣ проявляе ся якійсь чадъ, — вѣщунъ моральной недуги й суспѣльной загибели, котрый паненяты иногдѣ такъ запоморочуе, що они вже не находятъ веселощій мѣжь своимъ гуртомъ, а глядають жертвъ своего самодуру мѣжь непопсованымъ сельскимъ людомъ. У того паньства по-найбѣльше пустѣ фразы на устахъ про народовство, про либерализмъ! Отъ,

и въ умной „писательки“ Нины прекраснѣ речи тѣлько на языцѣ, але въ думцѣ у неи тѣлько перспективы полковницкихъ доходѣвъ !

Не диво про-те, що Пчѣлцѣ не можуть подобатись вытребеньки паньского побуту. Живучи довго мѣжь сельскимъ людомъ она пѣзнала, що въ природнѣмъ его побутѣ нема ще нѣякого чаду, — що вѣдтакъ паны тѣлько тогдѣ зможуть почати нове житѣ, коли стануть еднатись зъ темными-незрячими братами. Тому-то въ оповѣданю „Забавный вечеръ“ хотѣла Пчѣлка дати паньству науку, що лучше йти въ помѣчь бѣднымъ людамъ, нѣжь тратити грошѣ на забавы й танцѣ.

Въ „Забавнѣмъ вечерѣ“ розказує Пчѣлка про двѣ панночки, дочки паньства Костецкихъ, що жили въ Переволокахъ. Одна зъ тыхъ панночокъ, Ксенія, була доросла, вѣсѣмнайцяти-лѣтня, а друга, Любочка, не була навѣтъ пѣдлѣткомъ, — мала бо всего тѣлько сѣмь лѣтъ. Третього дня Рѣздвяныхъ Святъ выбирали ся они на забавный вечеръ до мѣста. По-за-якъ мати нездужала, а батько не схотѣвъ ѣхати, то панночки мали перше заѣхати до своихъ мѣйскихъ знаемыхъ, Стефановичѣвъ, и разомъ зъ ними бути на вечерѣ. У Стефановичѣвъ же мали они й ночувати та ажъ другого дня вернутись зъ ними въ Переволоки.

Та отъ, ледви выѣхали зъ села въ чисте поле, почали санки йти якось туго, по-малу, — ставъ падати дрѣбный, густый снѣгъ. Наразъ санки зупинились, а вѣзница Пилипъ заявивъ панночкамъ, що загубивъ дорогу, та що радъ-бы хочъ яку-небудь дорогу найти, або й до дому вернути ся. — „Отъ, тобѣ й маешь! — до дому!“ — покликнула наполохана Ксенія, котра бажала бути на вечерѣ въ мѣстѣ й побачитись зъ молодымъ Леономъ Стефановичемъ, про котрого говорили, що вѣнъ нареченый

Ксеніѣ. — „Ну! а що-жь вы думаете, паннунцю?“ вѣдказавъ Пилипъ. — „Що-жь мы будемо робить у поли, якъ отаке вѣяти-ме цѣлу нѣчь! То-жь-то, нехай Богъ боронить, небезпечна рѣчь!“¹⁾ Тогдѣ Ксенія тяжко збѣтхнула, неначе зъ розпуки, а Любочка стада плакати, кажучи, що боить ся вовкѣвъ.

Трохи-перегода Пилипъ, збившись зъ дороги, заѣхавъ до Пѣдгайцѣвъ, де живѣ его дядько Кѣндратъ. Отъ и завѣзъ вѣнъ панночекъ до „своихъ“, щобъ у нихъ переночувати. Въ хату ввела ихъ дочка Кѣндратова, молодиця Мотря, — самого-жь господаря не було дома. Коло печи побачили панночки якусь стару жѣнку и дѣвчину лѣтъ дванайцяти, котра гойдала дитину въ колысцѣ, мѣжь-тымъ коли друга дѣвчинка, Любоччиного зросту, сидѣла високо на печи, поглядаючи зъ горы на оруду въ хатѣ. Тота-жь стара жѣнка була матѣрю молодежи, а обѣ дѣвчинки — то молодшій еи сестры.

Любочка сидѣла тихенько, а Ксенія розпочала розмову про негоду. Она сподѣвалась, що сего вечера зможе вѣдсѣль поѣхати до мѣста, але Мотря сказала, що въ таку заметѣль мабутъ и ранкомъ не могли-бъ панночки туды поѣхати. Тому-то погасла та маленька искорка надѣѣ, щѣ ще доси тлѣла въ серци Ксеніѣ.

Обѣ жѣнки поставили вечеру, а панночки не мѣли й думки еи цуратись, бо таки хотѣлось имъ ѣсти. Пѣсля вечеры Любочка стада зъ усмѣхомъ переглядати ся зъ дѣвчинкою, котра до вечеры злѣзла зъ печи. Незабаромъ они обѣ стояли вже передъ кроснами, а за кѣлька хвилинь Любочка въ товариствѣ тои дѣвчинки була вже до половины пѣдъ печею. — „Любочко!“ гукнула до неи Ксенія, — „куды ты лѣзешъ?... Ты зовсѣмъ покаляешъ

¹⁾ „Зоря“, 1885; стор. 2.

сукенку!“ — „Ксенечко!“ гукала въ свою чергу Любочка, — „подивись! тутъ телятко!... Иди подивись, яке гарненьке!“ — И въ двохъ зъ малою Настею выдобула зъ-підъ печи на середину хаты малесеньке телятко. Коли-жь Ксенія роздивлялась на него, то озвавъ ся въ колысцѣ хлопчикъ. Мотря взяла его на руки й сѣла зъ нимъ за стѣль. Бѣднятко було якесь жовтеньке, а коли Ксенія спыталась, чи не слабує оно чимъ, то вѣдповѣла мати, що ему „вавки“ якійсь за ушками роблять ся, та що казали купати его въ браткахъ. Вѣдтакъ Ксенія сказала Мотри, що дитинѣ треба-бъ давати молока, то она-бъ подужала. — „А де-жь його взяти? Отъ, теперъ-то и було-бъ молоко“, мовила далѣ Мотря зѣтхнувши, „такъ батько хотять продати корову!“ — „На-що-жь то продавати?“ вмѣшавъ ся Пилипъ. — „Грошей пильно треба!“ одказала вже стара. — „Отъ-се-жь старый вѣдвѣзъ трохи до волости, але-жь не веѣ: на всякѣ тамъ податки ще десять рубльѣвъ треба дати...“ — „Та черезъ тѣ десять рубльѣвъ корову продавати?“ спытала ся Ксенія, — „вона-жь бѣльше стоить!“ — „Ну, то щѣ?“ промовила стара, „знайдеться куды подѣтъ, якъ зостанеться. Отъ, напевно прийдеться ще хлѣбъ купувати, бо у насъ не стане свого!...“¹⁾ Вѣдтакъ господинѣ заходились збирати зъ стола, а Мотря, положивши дитину зновъ у колыску, почала вкупѣ зъ Ксенією слати на полу (на широкому примостѣ коло печи) постѣль панночкамъ и собѣ. Опѣсля Ксенія покликкала Любочку, щѣ сидячи мѣжь двома дѣвчатами гралась уже зъ котикомъ, и стала йи розвивати кучерѣ. Обѣ панночки розмовляли про баль, а Мотря, стоячи коло Ксеніѣ, роздивлялась на ви сукню и спыталась: „Такъ отсе вы на баль вѣдите въ такихъ строяхъ? панночко! Якъ же се

¹⁾ *ibid.*, стор. 14.

вы танцюете въ такой довгой сукни? — не падаете?“ — „Нѣ!“ вѣдповѣла Ксенія смѣючись. Мѣжь-тымъ Мотрині сестрички пильнували, якъ Ксенія розвивала кучерѣ Любочцѣ. — „Чого ты, дурна, такъ дивишся?“ пыталла меншу дѣвчину Мотря; — „ты може думала, що то такъ росте на головѣ? ха-ха-ха!“ Саме-тогдѣ Настуся зняла зъ-долу кинутый папѣрокъ и стала его уважно розкручувати.

Вкѣнци все поклали ся на полу: Ксенія зъ Любочкою въ-подовжь, а Мотря въ-поперекъ, въ ногахъ у нихъ, зъ дитиною коло боку. Стара лягла на печи зъ найменшою дочкою, старша дѣвчина — на лавѣ. Любочка незабаромъ заснула, але Ксеніи не спало ся, бо въ хатѣ було страшенно горячо. Въ стомленій ей головѣ снувались думки про Стефановичѣвъ... Ажь ось телятко пѣдъ печею стало подавати голосъ, а стара мати гукнула на Мотрю, щобы встала й понесла телятко до коровы. Та й опѣсля годѣ було заснути: стали спѣвати пѣвнѣ, їелотѣти гуси, а незабаромъ почали вставати стара зъ Мотрею.

Якъ стало вже видно въ хатѣ безъ свѣтла, Ксенія, не заснувши й пѣвъ-години, встала та вдягла ся. Увѣйшовъ у хату Пилипъ и зъявивъ господини, що его дядько приѣхавъ. Старый Кѣндратъ розказавъ вѣдтакъ, що вѣнъ таки бувъ выѣхавъ до дому ще вчора, але блукавъ малоне до пѣвночи й ледви прибывъ ся до будки на желѣзници, де й пѣдночувавъ. — Вѣдъ голосныхъ розмовъ прокинулася Любочка. Приспоривши снѣдане стара розказала Ксеніи, що вѣдалла Мотрю за-мужъ за приймака, — думали, якъ лучше, а тымъ часомъ не вгадали долѣ: пѣшовъ Мотринъ чоловікъ у вѣйско, — зъ-за чого теперъ все бѣдують.

Вѣдѣвжаючи Ксенія попрощалась зъ господинями й положила на стѣлѣ срѣблячками пѣвъ-рубля грошей, —

тыхъ, що були призначені на оплату Любоччиного входу на той забавний вечерь. — „Отъ“, додала Ксенія, „нехай буде дівчатамъ на стяжечки!“ Коли-жъ прощала ся зъ дѣтьми, то при яснѣй днинѣ маленькій хлопчикъ здававъ ся ще жовтѣйшій, — „вавки“ на тонкѣй шийцѣ виказувались значнѣйше. Повернувши головку, хлопчикъ заглядавъ до телятка. Поглядъ Ксеніѣ перейшовъ такожъ на маленьке телятко. Якійсь рухъ вагованя пройшовъ по ви обличю, — въ виду зъявила ся краска, — она добула портмоне й вынявши папѣрокъ сказала: „Нѣ-те, Мотре!... для хлопчика... Тутъ десять рублѣвъ,... нехай батько не продає коровы!... Кормѣте хлопчика молокомъ!“ — И зоставивши остовпѣлу Мотрю, котра й не вспѣла подякувати за дарунокъ, Ксенія хутко выбѣгла зъ хаты. — „Ксенію!“ мовила на санкахъ Любочка, — „то-жъ ты вѣддала тѣ грошѣ, що мама дали заплатити за наручницю?“ Але Ксенія дала на се пытанє якусь неприхильну вѣдповѣдь и мѣркувала собѣ, що хочь мати дала ѣй на Рѣздво тѣ грошѣ на дарунокъ, то она може ихъ мабуть повернути, куды хоче.

Якъ обѣ сестры вернулись до дому, то Любочка показала матери всю пригоду зъ забавнымъ вечеромъ. Ажь ось приѣхавъ молодой Стефановичъ, бо хотѣвъ довѣдати ся, чому Ксенія не була на вечерь. Почались розповѣди, дивуваня, смѣхи. Коли-жъ Леонъ завважавъ наручницю у Ксеніѣ на руцѣ и зъ тои „австралійськои“ окрасы ставъ шуткувати, то Ксенія, зрываючи сѣ зъ руки, сказала паничеви: „Прошу васъ, вѣддайте наручницю пани Бѣлецкѣй! — скажѣте! що я ви не куплю: мамѣ не сподобалась...“ „Не правда! не правда! мамѣ сподобалась“; вмѣшалась Любочка, „а тѣлько Ксенія грошѣ вѣддала“. И почало дѣвча розповѣдувати... Але-жъ Ксеніѣ вже не було

въ хатѣ. Леонъ знайшовъ еѣ въ батьковѣмъ кабинетѣ й горячо поцѣлувавъ еи руку — безъ наручнищѣ.

Хочъ се оповѣданѣ зъявляе деякѣ прикметы идилличной картины, то все-жь доторкнула ся тутъ Пчѣлка до болючого боку побуту суспѣльного, бо вказала на тее, що бѣднѣи люде побивають ся злиднями, мѣжь-тымъ коли вышнѣи версты суспѣльности тратять на забавы грошѣ, котрыми могли-бѣ прийти въ помѣчь своимъ бездольнымъ братамъ. А вже-жь въ тыхъ сутѣнкахъ суспѣльныхъ невзгоднѣи благословить ся теперъ на свѣтъ. До найменшого брата нахилиють ся сердцемъ уже й деякѣ паны, а найпаче молодежи ихъ поколѣнѣе переймае ся подекуды новыми идеями, — свѣтломъ* правды и любви.*

У згаданѣмъ листѣ зъ дня 13. лютого 1892. р. Олена Пчѣлка просила автора сеи исторѣи литературы, щобъ вѣнъ не вважавъ еѣ „последователькою“ Марка Вовчка. Осъ щѣ писала она мѣжь инымъ въ сѣй справѣ: „Я хочу сказать, що не въ той слѣдъ иду я, въ якѣи ишовъ Марко Вовчокъ и сучаснѣи ему авторы: я стала на нове поле, — хочъ властиво сказавши тѣлько на свѣжу ниву того-жь самого поля украинської письменности, украинского життя“. — И справдѣ, Пчѣлка вступила на свѣжу ниву того-жь самого народного поля, бо намагала суспѣльно-національный напрямъ сучасной литературы выдвинути на першѣи плянъ украинської письменности, немовъ-бы хотѣла показати, що полагодженѣе суспѣльного питаня безъ національного розвою на Украинѣ не принесло-бѣ еи землякамъ нѣякого хѣсна. Ту свою думку проявила Пчѣлка найпаче у своѣмъ оповѣданю „Свѣтло правды и любви“.

Се оповѣданѣ вызначуе ся всякими прикметами національного патриотизму и горячою любовою авторки до

низшихъ верствъ суспѣльности, — оно вважає ся не тѣлько гарнымъ беллетристичнымъ творомъ, але й вѣрною картинкою етнографичною. Шкода тѣлько, що доси не надруковано цѣлого писаня, изъ-за чого годѣ подати поглядъ на характеристику головныхъ дѣячѣвъ въ сѣмъ оповѣданю. Хоча-жь другой частини повѣсти не доведено до кѣнця, дарма, що дожидаємо ще третьою частини сего твору, то все-жь можна вже теперъ сказати, що „Свѣтло правды й любви“ має литературну стѣйнобѣсть изъ-за мистецкого кольориту въ малюнку важнѣйшихъ типѣвъ и за-для живого драматизму въ оповѣданю авторки, що вызначає ся гуманними идеями, яснымъ свѣтоглядомъ и теплою нѣжною жѣночого сердца. Можна-бѣ Пчѣлцѣ тутъ лишь се закинути, що не придержує ся едности дѣѣ въ оповѣданю, що навкруги головныхъ дѣячѣвъ она грудує безлѣчь особѣвъ, котрѣ зъ волѣ авторки стають ся подекуды вызначными типами, та що деякѣ эпизоды не вяжуть ся, якъ слѣдъ, зъ темою оповѣданя.

Героємъ оповѣданя є Петро Пѣдѣбрный. Батько его, Полтавець, оселивъ ся въ Красному на Воляни, и бувъ землемѣромъ при одному мировому зъѣздѣ. Коли-жь вѣнъ умеръ, то бѣдна его жѣнка горювала зъ дѣтьми. Саме-тогдѣ найстаршѣй сынъ, Петро, скѣничивъ науки, и, не дѣставши мѣсця учителя, ставъ „письмоводителемъ“ у Красняньского мирового судѣѣ, Анатоля Ухтомцева, котрый пѣднѣсь ся на верхъ при „обрусенью“ южнозападного краю. У того судѣѣ бувавъ иногдѣ Сергѣй Хотько, Кивецъ, що, будши урядовцемъ, одруживъ ся зъ панночкою аристократичного роду. Дочка ихъ Евгѣнѣя росла пѣдъ доглядомъ тѣтьокѣвъ, генералышѣвъ и професорышѣвъ, та й сама мати пильнувала донѣ, щобъ не псувались у неѣ манеры. Трохи-перегода панѣ Хотькова полюбила спѣвака оперы италѣянської, и стала зъ нимъ ѣздити саньми на трой-

кахъ. На однойъ зъ такихъ проѣздохъ простудилась и вмерла запаленемъ легкого. Хотько продавъ вѣдтакъ землю въ Киввщинѣ и купивъ собѣ мастокъ пѣдъ Краснымъ. Якъ не стало его жѣвки, то генеральша вѣдступила ему свою економку до господарства, до догляду въ домѣ и за дѣвчинкою. Се була Нѣмкиня Емилія Францовна, котра вмѣла здобути собѣ велику владу дома; тѣлько-жъ Евгенія, скѣнчивши науку въ гимназїи, не думала ѣи корити ся, та супроти нен часто зъявляла свою волю.

Хотько приѣздивъ до Ухтомцева иногда зѣ своєю дочкою, и вѣдтакъ панна Евгенія бачилась неразъ зъ Петромъ Пѣдгѣрнимъ, котрый бувъ „правою рукою и правымъ окомъ судьѣ“. Правду сказавъ разъ Петрови Ухтомцевъ, що тѣи панночцѣ бракуе рѣвности и чогось тоншого въ способѣ себе вести — у всѣй манѣрѣ¹⁾, бо Евгенія не придержувалась паньскои етикеты, а поверталась свободно зъ людьми, не зважаючи на те, чи хто пань, чи бѣдакъ. Пѣдгѣрний давъ ѣи Шевченкового Кобзаря, котрого она дотѣль мало читала. И отъ, незабаромъ та панночка стала щирою Украинкою, и, ввѣйшовши разъ у хату бѣднои матери Пѣдгѣрного, просила Людмилу, сестру его, щобъ взяла одну роботу, — се-бѣ-то щобъ вышила ѣи украиньску сорочку. Ба, трохи перегода Евгенія призналась Петрови на польованю, що за-вдяки ему перебула она метаморфозу свого дотеперѣшнього побуту. „Вы кинули нове свѣтло въ мою думку, въ мою душу“, мовила она, — „и всѣ темнї стороны моего житя стали выразнѣйшїи передъ моими очима. Те, що перше невыявно гнѣтило мене, теперь гнѣтитъ, мучить мене бѣльше! Вся зъужитѣсть моего атмосферы стала для мене зовсѣмъ видною и душитъ мене тутъ, душитъ-ме ѣ тамъ, якъ вернемось зъ-вѣд-

¹⁾ ibid, 1887; стор. 197.

си. Менѣ мрѣється теперъ инше около, просторе й яснѣ! Замѣсьць того „свѣта“ зъ его неправдою и огидою я бачу теперъ справжнє свѣтло: свѣтло правды и любви дѣйст-нои!¹⁾

Опѣсля не було вже тайною, що Евгенія Хотькѣвна полюбила патріота-Украинця, Петра Пѣдгѣрного. А вже-жъ Петро проповѣдувавъ мѣжь своими знаємими такї думки, котрї справдѣ зъявили его горячимъ прихильникомъ идеї національної. Ось-щѣ говоривъ вѣнѣ Бриневичеви, котрый бувъ домашнимъ учителемъ Сашѣ, сына судѣѣ, и визна-чувавъ ся думками радикальними. „Вы ставите рѣзку межу“, говоривъ Пѣдгѣрный; — „по одинѣ бѣкѣ паньство, експльоататоры, здирщики, а по другій — пригнетений, тер-плячій всяке лихо народъ. Гараздѣ! И вы хочете повести той мученый народъ проти його гнобителѣвъ, експльоата-торѣвъ! Але-жъ прослѣдѣте вы пильнѣйше ту межу посе-редѣ „мучителями“ й „мучениками“, и вы побачите, якъ еѣ треба буде посувати низше, — якъ вона поплутана! Останнимъ часомъ я мавъ змогу ближе приглянутись до народного громадского житя и могу васъ запевнити, що въ самому народови широко розкоренилась експльо-атація й утисканє старшимъ меншого, та хочъ скѣлько небудь мѣцнѣйшимъ — слабѣйшого. Подивѣте ся, щѣ ро-бить ся въ волостныхъ справахъ, де народъ у всякомъ разѣ має значне право вѣльного орудования; — гляньте, яка тамъ неправда, якъ душитъ тамъ сильнѣйшій зъ на-рода — слабѣйшого, се-бѣ-то дрѣбный волостный уряд-никъ зъ народа, або заможнѣйшій господарь — голоту! Власне-жъ панамъ, посередникамъ та судіямъ приходитъ ся вмѣшувати ся въ волостнї розпорядки, щѣбъ касувати ту кривду“²⁾. — Коли-жъ Бриневичъ натякнувъ на тее,

¹⁾ ibid., стор. 219.

²⁾ ibid., 1888; стор. 97.

що нове житє повстало-бъ на руинахъ паньского побуту, то Пѣдгѣрний вѣдповѣвъ ось-що: „Нове житє — по тому-жъ самому зразку! Перемѣнились бы тѣлько стовпы громадської будовы, однѣ на мѣсце другихъ, и ббльше нѣчого! Послѣднѣ стали-бъ першими — и, не мавши морального, доброго переконаня, а тѣлько выдерши кращій шматокъ у иншихъ, стали-бъ такъ-само боронити його братови, — стали-бъ такъ-само утискати низшого!“ — Та отъ Бриневичъ попрѣкнувъ Пѣдгѣрного, що по его думцѣ треба-бъ залишити боротьбу и по-овечому корити ся. Тогдѣ-жъ озавъ ся Петро: „Нѣ, бороти ся зо всѣмъ лихомъ треба, на кождѣмъ ступни, де кому приходитъ ся, — але треба добирати розумныхъ способѣвъ, щобъ вони привели до путнього кѣнца. У великому дѣлови треба шукати великихъ пѣдставъ! Хотите перестановити громадську будову, то не идѣте о-слѣпъ, а несѣте й свѣтло до свои працѣ! Безъ культуры, безъ розуму, безъ свѣтла доброго братьского почування й людьской любви у всѣхъ станахъ, — безъ національного самопѣзнання, поваги до себе й другого, — нѣчого не буде!“¹⁾

Коли Пѣчѣлка своими повѣстями заняла визначне мѣсце въ нашѣй литературѣ, то, судячи по живѣмъ драматизмѣ дѣяльогѣвъ въ оповѣданю, можъ було сподѣватись, що она й драматичными творами збогатить нашу письменнѣсть. Та отъ, авторка написала лишъ одинъ драматичный тврѣ, се-бъ-то побытовый жартѣ (водевиль) въ однѣй дѣви п. з. „Сужена не огужена“, що его надруковано въ Киевѣ 1881. р. Опроче зладила она (1884) ще перерѣбку комедѣй Островского „Бѣдная невѣста“ въ чотырьохъ дѣяхъ. Сю комедѣю назвала Пѣчѣлка „Свѣтовою рѣчю“, и, не надрукувавши єѣ досѣль, передала

¹⁾ ibid., стор. 98.

єть Михайлови Старицькому, аранжерови української трупы театральної въ Россіи.

Про водевиль „Сужена не оужена“ спбмнула Пчблка въ автобіографіи, що она положила въ пієску доволѣ серіозну тему, — осмѣяне „ташкенцѣвъ, котрї готовї за- для карієры кидати свою краину“¹⁾. А вже-жъ намъ здає ся, що въ сѣмъ водевилю авторка не осмѣяла „ташкенцѣвъ“, а бблшь попрѣкнула сатирою Марію Василѣвну, немолоду жбнку городского обывателя, Ивана Перепелицѣ. Би бо сердце було загорѣлось любовою до молодого Василя Хорошого, котрый для карієры выбиравъ ся въ край Оренбургскій, але въ домѣ того обывателя довше зупинивъ ся, по-за-якъ подобавъ собѣ сестру Маріѣ, молоденьку вдову Варочку, и перегодомъ зъ нею одруживъ ся. Засновкомъ интриги въ сѣмъ побытовбмъ жартѣ є заявленє Перепелицѣ супроти Хорошого, що гарна Варочка — єго жбнка. Вбдєи виходять комичнї ситуаціѣ, котрї пбдносять ся найпаче любощами Маріѣ Василѣвни до Хорошого. Та отъ, вкбнци розкаявъ ся Перепелиця, що ради зовицѣ вбдцуравъ ся вбдѣ жбнки, и сказавъ, що въ останньому заповѣтѣ напише: „сужена не оужена“. Коли-жъ интрига сєго водевилю засновує ся на обмѣнѣ осббѣ, то й штучно вытворенї комичнї ситуаціѣ кбнчать ся трохи недоладно. А вже-жъ легенькїй водевиль не має претенсіѣ до комедіѣ, списаной пбсле правилъ драматургіѣ. Опроче Пчблка, зладивши сєю пієсу, вволила лишь воду звѣстной Полтавки, панѣ Милорадовичѣ, котра бажала, щобъ ся авторка написала що-небудь для невеликої сцєны, — тблько абы було „свѣженьке, веселеньке и не трудне для постановы на сцєнѣ“²⁾.

¹⁾ „Зора“, 1888; стор. 17.

²⁾ *ibid.*

Олена Пчолка сповнює вѣрно свою миссію, яку собі поставила вѣ литературному своєму змаганю, ступивши на нове поле української письменности. Народні святощѣ суть идеаломъ вѣ чутливои душѣ, и вѣдтакъ письменными своими творами прямує она до того, щобъ наша литература визначувала ся прикметами суспѣльно-національними. Зъявивши доси плѣдну словесну дѣяльність, не кидає она й теперъ пера, а все ще komponує то поезію, то оповѣданя. Отъ, щѣ пише она до автора сеи исторіи литературы про теперѣшній свои змаганя: „Живу не при злидняхъ и не при якихъ виключно тяжкихъ обставинахъ, котрѣ бы менѣ не давали змоги писати, — хоть зновъ таки й не на стѣлько рожевѣ тѣ обставини, щобъ сприяти писанню. У всякомъ разѣ потребуєся напруження моєи власнои енергії для того, щобъ писати: нѣщо зъ мого найблизчого окола до того не захочує, хутнѣй — заважає тому. Кидати-жъ писання все таки не думаю; — богато маю рѣзнихъ, давнихъ и новѣйшихъ розпочатыхъ писань. Може покѣнчаю ихъ, а може напишу зовсѣмъ новѣ. Се покаже часъ, а сили ще маю доволѣ“¹⁾.

Велична патріотка спонукала и своихъ дѣтей, Ларису (Лесю Украинку) и Михайла (Михайла Обачного) до писаня вѣ мовѣ української, и може вже втѣшатись визначними успѣхами ихъ на нивѣ рѣднои словесности. Найпаче-жъ Леся Украинка є вже звѣстна на Руси-Украинѣ своими вдатними стихотворами и митецкими перекладами деякихъ Гайновихъ поезій.

* * *

Лариса Косачѣвна (Леся Украинка) родила ся 14. лютого вѣ 1872. р. вѣ повѣтовѣмъ мѣстѣ Звягель (Новоградѣ-волинському) Волинської губерніи. Зъ-першу вчи-

¹⁾ Письмо зъ д. 13. лютого 1892. р.

ла еѣ и старшого Михайла сама мати, — а потѣмъ ходили до нихъ учитель, що вчили ихъ по гимназійнѣй програмѣ зъ деякими вѣдмѣнами. Лариса вчилась вкупѣ зъ братомъ такожъ латиньскои и грецкои мовы. Вѣ наслѣдокъ сего она може вѣльно читати Гомера вѣ первотворѣ, то-жъ и перекладає его на мову украиньску. До пятнадцятого року житя Михайло бувъ дома, потѣмъ вступивъ до гимназій по экзаменѣ вѣ пятау класу, а вѣдтакъ ставъ студентомъ Киѣвского университету. Ларисы-жъ не вѣдала мати до гимназій, бо не любить сеи школы, — опроче слабкѣсть здорова Ларисы навѣтъ не дозволила-бъ ѣй бути вѣ якѣй-небудь школѣ. Подужавши вѣ цѣлющихъ купеляхъ Лариса почувавъ себе теперъ бадьорно, ѣ дуже багато займає ся литературою. Зъ матѣрю вивчила она нѣмецку ѣ французку мову, сама-жъ вивчилась ще по-польски ѣ по-италіянськи. Тому-то ѣ перекладає она изъ всѣхъ сихъ мовъ, а найпаче зъ нѣмецкои, класичнѣй творы на мову украиньску. Про Ларису ѣ Михайла пише вѣдтакъ Пчѣлка вѣ згаданѣмъ листѣ ось-що до автора сеи исторій литературы: „Вѣ дѣтей менѣ хотѣло ся перелити свою душу ѣ думки, — и зъ певністю можу сказати, що менѣ се удало ся. Не знаю, чи стали-бъ Леся ѣ Михайло украиньскими литераторами, коли-бъ не я? — може-бъ стали, але хутнѣй, що нѣ... Вѣдъ батька вони не могли-бъ навѣтъ навчитись украиньскои мовы, бо вѣнъ нею не вмѣє говорити. Власне я „наважила“, и завше окружала дѣтей такими обставинами, щобъ украиньска мова була имъ найблизшою, — щобъ вони зъ-малку пѣзнавали еѣ якъ-найбѣльше. Життя зо мною та посередъ зволынського люду сприяло тому“.

Леся Украинка почала писати дуже рано, — бо вѣ одинацятѣмъ роцѣ житя, и вѣдтакъ у Львѣвскѣй „Зорѣ“ надруковано 1884. р. два єи стихотворы: „Конвалія“ (стор.

186) и „Сафо“ (стор. 195—196). Въ першому стиху („Конвалія“) зъявила Леся Украинка наклонъ до романтизму, ба й въ поезіяхъ, надрукованыхъ у Львовѣ 1887. р. въ жбночомъ альманаху „Першій Вѣнокъ“, находимо балладу „Русалка“, писану въ 1885. р., хоча въ трьохъ иншихъ стишкахъ, а найпаче въ стихотворѣ „Поле“ добачаемо ббльшь новѣйшій напрямъ словесности. — По-мѣжъ пбзнѣйшими поезіямм Лесѣ вызначуся „Вязень“ („Зоря“, 1889; стор. 385). Въ сѣмъ-то стихотворѣ видимо наклонъ до реализму, бо ось тутъ зъобразила Леся нещасного вязня, що въ темници понурый, смутный край вкна сидить. Передъ вкномъ — сѣльска, широка путь, а по нѣй идуть чужій, байдужій люде. Хто йде, хто ѣде — на темницу гляне, — холодный поглядъ! Тутъ конас жива душа, — нѣхто-жь того не чус и не знае. Ажь ось иде дорогою жбнка молода — сумна, убога та блѣда, — а на рукахъ несе малу дитину, обгорнену въ подѣрту сѣрачину. Побачивъ вязень ту жбнку и зрадѣвъ, — се-жь его дружина, — а се его дитионька. — „Здоровъ бувъ, любый!“ промовила жбнка крбзь слезы. Але весела й жвавенька малá Марусенька залепетала: „Куку-куку! а де ты? тутъ? татусю! Вбзьми на руки, поцѣлуй Марусю!“ — Здавалось бѣдному дитяти, що татко жартами сховався за краты. А тато ручку донѣ цѣлувавъ и гбркими слезами обливавъ. И промовила жбнка, що бѣдне дитятко радѣ, — его ще й лихо не дбймае, дарма, що вже другій день, якъ у нихъ хлѣба немає. — „Въ недѣлю ще за той нещасный хлѣбъ остатню худобу жидъ загрѣбъ“, мовила она далѣ, — „продавъ за довгъ остатню корову!“... И слезы перебили жбнцѣ мову, — до камѣня холодного припала й гбрко-гбрко зарыдала. Тогдѣ й дитина почала квилити й зъ-тиха просила въ матери вѣсти. — „Прощай!“ промовила жбнка понуро до чоловѣка, и пбсадила дитину до

вѣконця, а тато цѣлюючи свою донечку давъ їй скоринку невѣдничого хлѣба. Якъ же они вѣдѣшли, то вязень дививъ ся за ними, — теперъ не плакавъ вѣнъ и не рыдавъ, — на очахъ у него слѣзы не блищали, — они на сердце камѣнемъ упали! И заломавъ вѣнъ свои руки зъ журбою и тяжко зѣтхнувъ кажучи: „Охъ! краще-бъ мы не бачились зъ тобою!“...

Леся Украинка видячи бѣдныхъ людей бажає имъ долѣ-воль и въ стихотворѣ „Рыданнѣ“ звертає ся ось-такую апострофою до волѣ й до бѣдного люду:

Ой де-жь бо ты воле, ты зоре тасмна?

Чому ты не зѣйдешъ на землю изъ неба?

Осіяти землю безшасную треба!

Ты бачишь, якъ все въ насъ покыла нѣчь темна?

Ты чуєшь, якъ правду неправда скрѣзь боре?

Ой горе!

О люде мѣй бѣдный, моя ты родино!

Браты мои вбогѣ, закутѣ въ кайданы!

Палають страшнѣ незагойнѣ раны

На лонѣ у тебе, моя Украинно!

Кормигу тяжку хто розбить намъ поможе?

О Боже!

Поетка вѣрить въ лучшу будущину народу, бо каже въ сѣмъ стихотворѣ, що душа недолуга повстане и буде боротись до загину, — або загине, або переможе! — „Або погибель, або перемога!“ каже она вѣщимъ духомъ, — сѣ двѣ дороги передъ нами стане!... Котра зъ сихъ двохъ намъ судить ся дорога?... Дарма! повстанемъ, бо душа повстане!¹⁾

¹⁾ „Народ“. Львѣв, 1891; стор. 115—116. — Въ „Народѣ“ (1891) надруковано такожъ перекладъ зъ Виктора Гюго п. з. „Бѣднѣ люде“ (стор. 173—175), що его присвятила Леся Украинка своему дядькови Михайлови Драгомалуву.

Леся, идучи слѣдомъ за матѣрю, любує ся такожь въ библійныхъ мотивахъ и вѣдтакъ на таку тему написала она гарный стихотвѣръ „Самсонъ“¹⁾.

Стихотворы Лесѣ Украинки друковано у Львѣвскихъ часописяхъ и выданяхъ, якъ въ „Зорѣ“, въ жѣночѣмъ альманаху „Першій вѣнокъ“, въ „Дзвѣнку“, въ „Народѣ“, въ Буковиньскѣмъ православнѣмъ Календарѣ (1891) и въ Буковиньскѣй Библиотецѣ для молодѣжи. Въ „Зорѣ“ надруковано такожь переклады деякихъ стихѣвъ нѣмецкого поэта Гайного²⁾ и перекладъ частинки поемы Мицкевича „Конрадъ Валленродъ“³⁾. Переклады зъ Гайного находятъ ся такожь въ иллюстрованѣмъ Календарѣ товариства „Просвѣта“ на рѣкъ 1892. Вѣдтакъ Олена Пчѣлка выдала у Львовѣ 1892. р. „Книгу пѣсень Гейнриха Гейне“ въ перекладѣ Лесѣ Украинки й Максима Стависького. Въ „передмовѣ“ сказала Пчѣлка мѣжь иншимъ осьщо: „Скѣлька нашихъ молодыхъ литературныхъ силъ, зложивши литературну громадку, взяли ся думки, подати на украиньскѣй мовѣ цѣлый рядъ перекладѣвъ зъ славутныхъ свѣтовыхъ авторѣвъ, выбираючи до перекладання выдатнѣйшій ихъ творы. Першою працею сеи громадки, працею зовсѣмъ выготовленою до друку, выйшла „Книга пѣсень“ Гейне, черезъ щѣ вона й уявляється на свѣтъ першою.... За якимъ часомъ мається выйти украиньскѣй перекладъ и иншихъ творѣвъ Гейне; одночасно выготовляють ся громадкою переклады зъ иншихъ славно-звѣстныхъ свѣтовыхъ авторѣвъ, французькихъ, англійськихъ, италіаньськихъ, польськихъ и російськихъ. — Въ нашѣй литературѣ ще такъ многі пытання не рѣшені, щѣ зо-стається не зважене ще й те, надъ чимъ намъ бѣльше

¹⁾ „Зоря“, 1892; стор. 186—189.

²⁾ *ibid.*, 1889., стор. 5; — 1890., стор. 371.

³⁾ *ibid.*, 1887; стор. 167—168.

треба клопотатись? чого б́льше поставити, чи оригіналь-
нихъ творб́въ, чи перекладб́въ? Зоставшись при думц́
про б́льшу користь оригінальнихъ творб́въ, деякі наш́
видавництва зовс́мъ виключили всякі переклади, хочь
бы й найкращ́, хочь бы зъ найславутн́йшихъ авторб́въ.
Маючи-жь таку свою думку, що добр́ переклади добрыхъ
авторб́въ однаково потр́бний, якъ и власн́ добр́ прац́,
нагадаю при т́мъ, що кожна литература, зовс́мъ не вы-
являючи тымъ якогось свого убожества, чи занедбанья
власнои творчости, клопочеться об́ т́мъ, щобъ мати
въ себе переклади найкращихъ творб́въ иншихъ литера-
туръ. А для письменности такои молодои, якъ наша,
въ котр́й справжня литературна мова т́лько-що починає
выроблятись, — переклади (звычайно, переклади добр́)
мають бути ще користн́йш́, н́жь для якои иншои, бо,
даючи багатый св́товый зм́сть, творы славутныхъ мет-
ц́въ слова, стилю мають багато послужити, при пиль-
нои прац́ перекладач́въ, до выробу вдатнои, доб́рнои
литературнои мовы нашои“... (стор. V—VI).

Треба признати, що переклади „Книги п́сенъ“, яќ
зладила Леся Украинка, вважають ся справд́ вдатными
такъ гарною мовою, якъ и в́рнымъ в́дданемъ думокъ
первотвору. Леся наблюдала не т́лько метричный складъ,
але намагала писати такожъ правильнымъ римомъ.

Саме-теперь друкує ся у Львов́ зб́рникъ стихотво-
рб́въ Лес́ Украинки п. з. „На крылахъ п́сенъ“.

Она писала дещо такожъ прозою. Въ „Зор́“ (1889. р.,
стор. 24—25) пом́щено образокъ зъ житя п. з. „Така
єи доля“. Въ с́мъ твор́ добачаємо манеру опов́даня
Марка Вовчка. В́дтакъ у „Дзв́нку“ находимо казочку
п. з. „Б́да навчитъ“ (1891; стор. 186—187). Не на-
друковано пов́сти „Жаль“, що єв́ п́слано Олеси Озар-
кевичев́й для ж́бночого альманаху.

Вкупъ зъ братомъ Михайломъ зладила Леся перекладъ Гоголевыхъ „Вечерницъ“, що ихъ надруковано вѣдтакъ у Львовѣ 1885. р.¹⁾.

Самъ же Михайло Косачъ пѣдъ криптонимомъ „Обачный“ змалювавъ образокъ п. з. „Рѣздво пѣдъ хрестомъ полудневимъ“²⁾, и написавъ розповѣдь, присвячену матери, п. з. „На огнище прогресу“³⁾. Опроче зладивъ вѣнъ перекладъ розповѣди В. Короленка п. з. „У великодну нѣчь“⁴⁾. Ёсть у него ще переклады зъ деякихъ англійскихъ творѣвъ Бретъ-Гарта, зъ польскихъ творѣвъ Сѣнкевича и т. и. — Поки-що треба намъ вдоволитись симъ починомъ литературной дѣяльности Михайла Обачного. Ёго образокъ „Рѣздво пѣдъ хрестомъ полудневимъ“ вызначуе ся оригинальнымъ кольоритомъ малюнку, хочъ зъявляє тему подекуды перемелену. Вѣдтакъ розповѣдь „На огнище прогресу“ пригадуе намъ манеру казокъ Андерсена.

19. Левъ Василовичъ (Левъ Сапогѣвскій)⁵⁾.

Ё на свѣтѣ люде, що имъ вѣтеръ все вѣе въ очи, — що въ голодѣ й холодѣ побивають ся злиднями й недолею, хочъ они й вызначують ся таланомъ и гарными при-

¹⁾ Порѣвн. „Исторію литературы русской“, III. 2; стор. 1081.

²⁾ „Зоря“, 1889; стор. 392—393.

³⁾ *ibid.*, 1891; стор. 205—206; 227—230.

⁴⁾ *ibid.*, 1889; стор. 79—81. — Въ замѣтцѣ написала тутъ Пчѣлка дешо про творы В. Короленка (стор. 79).

⁵⁾ Литература: „Левъ Василовичъ (Сапогѣвскій)“. Посмертна згадка. Написавъ Володимиръ Маслякъ. („Зоря“, 1883; стор. 167—168). — Порѣвн. Иллюстрированный Календаръ товариства „Просвѣта“ на рѣкъ 1884; стор. 52—54. — Деякія звѣстки про жите Льва Василовича-Сапо-

кметами душъ, — хочъ зъявляють запопадливу працю въ хосенъ суспѣльности. Такимъ безталаннымъ чоловѣкомъ бувъ Левъ Васильовичъ.

Вѣнь уродивъ ся 11. квѣтна 1858. р. въ Скалѣ, мѣсточку повѣту Борщѣвского на Подѣлю галицкомъ, де отецъ его Иванъ бувъ лѣсничимъ въ добрахъ графа Голуховского¹⁾. Левъ бувъ найстаршимъ мѣжь пятьма сынами и трьома дочками своихъ батькѣвъ. Зъ-першу звивъ ся вѣнь въ народнѣй школѣ въ Лосячи, селѣ Борщѣвского повѣту, а вѣдтакъ въ нормальнѣй школѣ въ Скалѣ, де приняли его въ клясу четверту. Опѣсля пѣславъ его батько въ гимназію въ Бучачи. Живучи тутъ у вогкихъ кватирахъ молоденькій Левъ попавъ въ тяжку недугу ревматизму, за-для котрои бувъ приневоленный покинути науку, скѣнчивши третю клясу гимназіяльну. Приѣхавши до батькѣвского дому, не встававъ вѣнь бѣльше року зъ лѣжка. Коли-жь трохи подужавъ, то дѣставъ вѣнь (1. вересня 1876. р.) мѣсце провизоричного учителя народного въ Сапоговѣ, селѣ Борщѣвского повѣту. Тутъ бѣдувавъ вѣнь зъ-першу чи-мало, бо, хочъ свои обовязки сповнявъ запопадливо й щиро, мусѣвъ вдоволитись платою рѣчныхъ 127 зол. р. Та ба, добрый сынъ помагавъ матери-вдовѣ: одного молодшого брата удержувавъ своими грѣшми въ Бучачи, а другого повелось ему помѣстити въ конвиктѣ у отцѣвъ Василіянь. Зъ перегодомъ лѣддавъ ся вѣнь въ вересни 1878. р. испытови вѣ Львовѣ й одержавъ квалификацію на учителя шкѣлъ народныхъ. Вѣдтакъ бувъ вѣнь учителемъ въ Сапоговѣ до р. 1879.

гѣвского подали авторови сеи исторіѣ литературы Иванъ Ляторовскій, священникъ Сапогова, та й професоры Олександръ Стефановичъ и Корнило Заглинскій.

¹⁾ Иванъ Васильовичъ бувъ родомъ зъ Буковины, де батько его бувъ священникомъ.

Въ сѣмъ селѣ умѣвъ вѣнъ зъеднати собѣ любовь и поважанє не тѣлько у громадянѣ, але й у священника, Ивана Ляторовского. Сей-то свѣчный патріотъ пѣзнавши у Василовича щиро душу, ставъ его приятелемъ и вѣддавъ ему свои дѣти въ науку. А вже-жъ Левъ, пѣклучочи ся щиро шкѣльною дѣтворюю, не залишавъ и своєи науки, а читавъ цѣлыми ночами, користуючись библиотекою Ивана Ляторовского, и книжками, якѣ найшовъ у Добровольского, учителя въ Борщевѣ. А по-за-якъ вѣнъ сѣльскихъ дѣтей вельми любивъ, то вчивъ ихъ не тѣлько въ школѣ, але й у себе дома, а бѣднѣйшимъ дававъ у себе неразъ пристановище въ ночи. Про свою тогдѣшню долю говоривъ вѣнъ приятелямъ ось-що: „Простый людъ навчати — се розкѣшь! — ну, та що-жъ? кобы не лихъ зверхники!“ Такого недоброго зверхника добачавъ Василовичъ въ инспекторѣ шкѣльнѣмъ, котрый ему неразъ закидувавъ, що рускѣ школярѣ не вмѣють говорити по-польски; — а впрочѣмъ найшлись пѣдлѣ товаришѣ, щѣ оклеветували Льва передъ инспекторомъ, мабуть-то вѣнъ Москаль и соціялистъ. И отъ, той инспекторъ, щѣ давнѣйше хваливъ „учтиву працю“ Василовича, коли побачивъ въ тецѣ его почятокъ повѣсти „Татарска бранка“, въ наслѣдокъ тыхъ доносѣвъ озвавъ ся до него зъ докоромъ: „Лучше-бъ вы зрѣбили, якъ бы писали выказы шкѣльнѣй, нѣжъ по рускихъ газетахъ!...“¹⁾

Тому-то зъ Сапогова перенесено Василовича до Скалы, де бувъ молодшимъ учителемъ до р. 1880. Опѣсля вѣдъ р. 1880. до 15. липня 1882. р. бувъ учителемъ въ Вѣльхѣвци надъ Днѣстромъ. Хотячи-жъ зрѣбити мѣсце учительцѣ, що й до-теперъ учитъ дѣтей въ тѣмъ селѣ, заявивъ вѣнъ Радѣ шкѣльнѣй, що хоче уступитись изъ

¹⁾ „Вырвана картка зъ мои автобіографіѣ“. („Зоря“, 1882; стор. 296—297).

своєи посады въ хосенъ тои учительки, и вѣдтакъ просивъ, щобъ выначено єму выше мѣсце. Але Рада шкѣль-на не дала єму вже нѣякои посады. — Вже вѣдъ р. 1876. листувавъ ся Василевичъ зъ Иваномъ Франкомъ, прочитавши єго фантастичну повѣсть „Петрѣвъ и Добошуки“. Коли-жь въ 1880. р. арештовано Франка въ Яблонѣвъ, Коломыйского повѣту, то у Василевича вѣдбулась ревизія и вѣдтакъ стоявъ вѣнъ пѣдъ доглядомъ полиціѣ.

Въ 1882. р. приѣхавъ Василевичъ до Львова. Жалѣбно ставало серцю, слухати оповѣданъ про єго безталанне житє, — про безсоннїи ночи, про голодъ и холодъ та иншїи невгодины, якї терпѣвъ вѣнъ въ часѣ довголѣтньои недуги на селѣ. У Львовѣ пригорнувъ єго до себе професоръ Омелянъ Партицкїй, редакторъ „Зорѣ“, щѣ вже вѣдъ р. 1880. помѣщувавъ єго повѣсти у своѣмъ литературно-наукѣвѣмъ писемѣ. Такъ отже ставъ Василевичъ стѣйнымъ помѣчникомъ при редакціи. Одначе й вѣ Львовѣ знемагавъ вѣнъ часто тѣломъ, хоча духъ єго зъявлявъ ся дѣяльнымъ безъ впину. Недужому прийшлося лежати въ головному шпиталю, а вѣдтакъ выѣхавъ вѣнъ на село до своєо приятеля, Омеляна Друка, щѣ бувъ учителемъ въ Целѣвѣвъ, Гусятыньского повѣту. Тутъ и вмеръ Василевичъ 8. мая 1883. р. — Володимиръ Маслякъ, присвячуючи покѣйникови посмертну згадку, наводить отъ-сѣ слова Тараса Шевченка :

Одинъ у другого пытаємъ,
 На-що насъ мати привела?
 Чи для добра, чи-то для зла?
 На-що живемъ? чого бажаємъ?
 И не дѣзнавшисъ умираємъ,
 А покидаємо дѣла...¹⁾

* * *

¹⁾ „Зоря“, 1883; стор. 167.

Левъ Василевичъ (Сапогѣвскій) придбавъ собѣ въ исторіи русской литературы годяще мѣсце своими повѣстками и новелями. Осъ и они:

1. „Смерть зъ любви“. Новеля („Зоря“, 1880; стор. 215—219; 231—233).

2. „Тронтель“. Гумореска (ibid., стор. 309—311).

3. „Марійка“. Оповѣдане зъ народного житя („Зоря“, 1881; стор. 32—34; 49—52).

4. „Кавария пѣдъ Трефовою Дамою“. Оповѣдане зъ вояцкого житя (ibid., стор. 262—264; 280—282).

5. „Придыбашка зъ дороги“. Гумореска (ibid., 1882; стор. 55—56).

6. „Безвинный“. Изъ споминокъ Льва Сапогѣвского (ibid., стор. 165—169).

7. „Вырвана картка зъ мои автобіографіѣ“ (ibid., стор. 279—281; 295—297).

8. „Пригода новоженцѣвъ“ (ibid., стор. 362—363).

9. „Скринка на листы“ (ibid., стор. 380—381).

10. „Петровъ день“. Оповѣдане Гринька Недотятки (Календарь товариства „Просвѣта“ на рѣкъ 1882; стор. 44—45).

11. „Недобра дитина“ („Зоря“, 1883; стор. 5—7).

12. „Старый палаць“ (ibid., стор. 259—261)¹⁾.

13. „Брилянты“. Зъ Вѣдненьского житя (ibid., стор. 278—280).

14. „Бозъ и соловейко“. Казочка (ibid., стор. 355—356).

15. „Добра челядина“. Оповѣдане зъ житя учителя („Школьна часопись“. Львѣвъ, 1883; стор. 17—22; 25—28; 35—38; 43—45; 52—54; 60—63; — недокѣчено).

¹⁾ Повѣстку „Старый палаць“ написавъ Левъ Сапогѣвскій 7. сеприя 1879. р.

Мѣжь семи беллетристичными творами Льва Сапогѣвскаго вызначае ся найбѣльше оповѣдане зъ народнаго житя п. з. „Марійка“¹⁾, про котру авторъ ось-що написавъ до редакціи „Зорѣ“: „Посылаю Вамъ свою Марійку; — она склалась менѣ, самъ не знаю якъ? Поплыла менѣ повѣстка зъ широи душѣ, зъ правдивого вдохновеня. Вечеромъ зачавъ, о пѣвночи скѣнчивъ, и скоро свѣтъ посылаю на почту. На милѣсть Бога! не змѣняйте мѣчого!“²⁾).

Авторъ розказуе, що бѣдному „халупникови“ Василю Бѣлому й єго жѣнцѣ Настѣ давъ Богъ гараздъ: найшла ся дѣвчинка. Хата Василя стояла надъ самымъ ярѣмъ, выжолобанымъ вѣдъ дороги ажъ до Днѣстра. Слѣднувши про той ярѣ, авторъ пише далѣ ось-що: „Не знаю, чи хто любить такъ яры, якъ я. Бувало сиджу въ такѣмъ ярѣ кѣлька годинъ, та такъ ми тамъ солодко, любо, затишно, що не хочеш и виходити мѣжь люди. А не придалось менѣ ще нѣгде такого гарнаго яру бачити, якъ той въ Вербѣвци, щѣ надъ нимъ стояла хатина Василя... Сядешъ на днѣ яру, давишь ся въ небо, а думки-гадки снують ся, плынуть мовъ вѣ снѣ. Та й добре-жь тамъ и думати: чоловѣка и на зазѣрѣ нема, — тихенько мовъ въ могилѣ, навѣтъ вѣтеръ листочкомъ не шевельне, хѣба часомъ пташка перелетить та цвѣркне, або яка комашка, щѣ лѣзла по стѣнѣ въ гору, скотить ся на долину, та зновъ карабаркаеь до горы... Люблять собѣ иншѣ горы, верхи, шпиль, гамѣръ, житѣ, — а я люблю глубину, тишину, смерть“... Вѣдтакъ до сихъ своихъ слѣвъ навязуе авторъ ось-яку рефлексію: „То-жь и дивно и досадно менѣ було, на-що Богъ давъ Василю дочку? Щѣбъ жила,

¹⁾ Оповѣдане „Марійка“ присвѣтивъ Левъ Сапогѣвскій свой сестрѣ Оленѣ.

²⁾ „Зоря“, 1883; стор. 168; замѣтка.

мучилась, розцвітала, вянула и гинула?... Побачимь¹⁾. — Тутъ насуває ся намъ мимохѳтъ пытанє, по-що авторъ своею тяжкою задумою вже напередъ вгадувавъ безталанну долю Марійки? Чей же той глибокій яръ не мѳгъ бути вѣщуномъ будущихъ мукъ и смерти той особы, щѳ его навѣдувала!

Гадавъ бы хто, що батько втѣшивъ ся зъ-за того, що Богъ давъ гараздъ, — такъ нѣ! Якъ дитинка побачила свѣтъ Божій, то звитавъ вѳнъ єѳ тяжкимъ словомъ: „Бѣда! — Давъ Богъ дитинку, та нема за-що охрестити!“ сказавъ Василь до старухи-бабы, щѳ заходилась коло немовлятка. Вѳнъ оглядѣвъ кожуѳъ, та жалкувавъ нести єго на заставъ, бо крѳмъ кожушины бувъ лишъ одинъ сердакъ, — не було-бы вѣ що й загорнутись. Поглянувъ вѳнъ на жердку надъ постелею, — тамъ лежало кѳлька верень, щѳ жѳнка ще на вѣно дѳстала. Зайшовъ вѳдъ припѣчка та почавъ тягнути двѣ верень. — „Ой, нещаслива моя доле! — послѣдню вереню вѳднесешъ вѳдъ хаты!“ простогнала хора Настя. — „Цить, цить, Насте! — я зъ недѣлѣ вѳдроблю та выкуплю“, — одказавъ Василь, — „бачишь сама, що треба й на охрестины й на го-стину, а дома нема нѣ шелужка!“

Охрестили дитинку та прозвали Марійкою. Жѳнка три днѣ не вставала зъ постелѣ, — треба було Василю самому все робити, варити, воду носити, жѳнки доглядати, дитину колысати... Помагали єму добрѣ сусѣды, та за то треба було ще двѣ верень до жида замести. Четвертого дня пѳднялась Настя та стала сама заходити ся коло печи й дитини. Опѣсля Василь тяжко працювавъ, товкъ камѣне при дорозѣ, а коли змореный приходивъ до дому, то Настя бувало насыпле вѣ миску пѳсної стравы, посо-

¹⁾ „Зоря“, 1881; стор. 32.

лить своими слезами та ставить на стѣль. Попроѣдять трохи, бо змореный не годенъ ѣсти такъ, якъ той, що все привыкъ до ѣды; — попроѣдять та дякують Богови. „И за-що они дякують?... Той, що має, чи дякує?“¹⁾

Настала весна. Пѣйшли Василь зъ Настею не на своє, але на чуже поле, — роблять вѣдъ ранку до вечера, а покрѣпитись нема чимъ; — пѣйшовъ уже й кожухъ въ за-ставъ. Настало лѣто. Василь зъ жѣнкою жнуть на ланѣ, — а Марійка лежить закрыта пѣдъ кланею. Бѣднятко уколосось ручкою о стернину й заплакало. Вѣдтакъ авторъ навязує до сеи незначной подѣѣ ось-яку морализуючу науку: „Бери собѣ, доню, вѣдъ теперь на умъ: що тобѣ случайно сталося, въ дальшѣмъ житю буде закономъ. Не боронись! коли ѣдять, — а то ще гѣрше буде!“ На плачь Марійки прибѣгла мати. Хотѣла нахилитись надъ дитину, та не здужала, — впала на колѣна. Опѣсля стала зновъ жати, але въ головѣ ѣй крутилось, — въ очахъ темнѣло, — тѣло деревѣло. Завязала послѣдній снѣпъ та сѣла коло него спочити. Ажъ ось надѣйшовъ економъ. Настя схѣпилася та вже стоячи на-вѣ-колѣшкахъ силувалася жати. Економъ пѣдѣймивъ еи снѣпъ и кинувъ на землю; — снѣпъ розвизавъ ся, — стебла розсыпались. — „А ты, ледащице! якъ вяжешъ?“ кричавъ гнѣвно економъ и вдаривъ недужу жѣнку. Настя скрикнула й въ обмороцѣ впала на землю. Василеви-жъ вся кровь збѣгла до сердца, — вѣнъ выпустивъ серпъ изъ руки и промовивъ: „Пане! за-що бете?“ — „Мовчи!“ крикнувъ економъ. — „Богъ бы тя побивъ!“ шепнувъ Василь и пѣднѣсь руки, та не до бѣйки, але до Бога о пѣмсту. Тогдѣ економъ вдаривъ Василя палицею въ груди. Зъ зойкомъ упавъ нещасный на землю та вже не пѣднѣсь ся... Серпъ вбивъ ся въ пле-

¹⁾ *ibid.*, стор. 33.

чѣ, — не пускавъ его. Вѣдтакъ Настя остала ся вдовою, а Марійка сиротою. Перегодомъ постарѣлась хатинка Настина, — стѣны поосѣдались, стрѣха почорнѣла, — зъ плотика й слѣду не стало. Бѣднѣй Настя хотѣвъ панѣ нагородити смерть Василя и велѣвъ ѣй давати стѣлько правдива, що она не могла обробитись: пальцѣ у рукъ стали сухі та тонкі, якъ зубцѣ у граблѣвъ, — пушокъ и знати не було. Та все-жъ таки вѣдъ той роботы Настя зъ Марійкою не були нѣ сытї, нѣ огрѣтї. Зъ тяжкою працѣ знемагала Настя и розпростила ся зъ симъ бѣдолашнымъ житемъ. Чотырнацяти-лѣтня Марійка остала ся круглою сиротою.

Коли-жъ одной темной ночи громы грянули на село, — коли вода, прѣрвавши стѣну, шумѣла потокомъ до хаты, де сидѣла Марійка, то она въ страху выбѣгла на двѣрѣ и опинилась надъ краемъ яру, що розширивъ ся ажъ пѣдъ саму хату, тому-що розмочена глина усунулась. Бѣдна сирота перестояла мокра пѣдъ хатою до ранку.

Та отъ, за сиротою Богъ зъ калитою! Марійку взяли до двора за няньку. Хоча-жъ она жила въ паньскихъ покояхъ, то все чогось тужила й плакала въ куточку, — плакала за дитинячими лѣтами, — за батькомъ, за матѣрю, — за старою хатою, що торѣкъ зсунулась цѣла въ яръ, — плакала надъ собою. Она побивала ся тяжкимъ смуткомъ, хоча въ дворѣ було ѣй добре, хоча панѣ була для неи ласкава, — не було нѣкого, хто бы єѣ пожалувавъ. Та отъ, трохи перегодя Марійка прихилилась сердцемъ до молодого Гната, що бувъ огородникомъ у дворѣ. Солодко минали ѣй вечера на любѣй розмовѣ зъ милымъ въ городѣ: часомъ и въ день выбѣжити зъ паньскою дитиною, веселенька, щебетлива, — спѣває зъ соловейкомъ на перегоны, квѣтчає свои чѣрні косы. Тогдѣ

стала она на прочудь красна, — розцвилась мовь гарна-рожа.

Авторь, згадавши про щастє Марійки, що полюбила Гната, пише вѣдтакъ ось-що: „Такъ мало чоловѣкови дощастя треба, та й того позавидують люде, — выдруть, стратять, и самї не хѣснують, и другому не дадутъ... Отъ люде, люде! Коли-бъ васъ не було, бувъ бы на земли рай!“¹⁾ И тымъ-то чоловѣкомъ, що занапастивъ рай Марійки, бувъ панъ, батько дитины, котру она бавила. Вѣнъ сидѣвъ дома лишь деколи, якъ грошей не мавъ, якъ за-слабъ, або якъ було въ него польованє. Зъ жѣнкою ви-давъ ся рѣдко: посватавъ єъ, бо треба було грошей на сплату довгѣвъ, а подружившись и забувъ, що має жѣн-ку. Отже той нахабный панъ, побачивши разъ Марійку, пристанувъ хвильку и вдививъ ся въ неѣ, мовь бы въ яке диво, вѣдтакъ пѣдѣйшовъ ближе та наполюхавъ бѣдну дѣвчину. Панъ зупинивъ єъ и давъ їй сѣбного лева. Марійка не знала, що зъ дарункомъ робити? — не знала, чи кинути того лева на землю, чи сховати. Побоялась та поцѣлувала пана въ руку. Вѣдъ того часу стереглась єго, якъ огню, — та не встерегла ся свого лиха. Выйшла разъ вечеромъ до городу та зайшла до альтаны, выжидати Гната. Коли-жъ вѣнъ не приходивъ, то Марійка зѣ скуки стала бавитись єго ремесломъ, що стояло въ альтанѣ, — оглядала нѣжь, пилку, — а все надслухувала, чи не зашелестить листє пѣдъ Гнатовою ногою... Ажь ось почувши шелестъ, заховала ся въ найтемнѣйшій кутокъ альтаны та лагодилась налякати Гната. Хтось станувъ у входѣ до альтаны, — Марійка гукнула, та голосъ за-вмеръ їй на устахъ. Въ дверьохъ стоявъ панъ. Вѣнъ присту-пивъ до Марійки ближе й не пускавъ єъ, коли хо-

¹⁾ „Зоря“, 1881; стор. 51.

тїла втїкати. Але-жь она пручала ся въ розпуцї и выхлївши руку хватила нїжь Гнатївъ, щї лежавъ на столї. Саме-тогдї Гнатъ якъ-бы зъ землї vyrїсь. — „То ты, вороже!“ скрикнувъ вїнъ и замахнувъ ся рыскалемъ. Рыскаль зашумївъ, — голова пана розчерепилась на двоє. Гнатъ кинувъ ся до Марїйки, щї мовъ безъ духа впала на землю. Позбїгались люде... Гната звязали, трупа взяли до покоївъ, а Марїйку казала панї занести до своєї кїмнати. Єї доглядала панї сама, та лїкаръ здавъ єї на Бога: „або поживе“, сказавъ вїнъ, „або вмере!“ — Таки того-жь дня заковали Гната въ кайданы й повели до суду. Не спиравъ ся сердега, — понуривъ лишь голу, заплакавъ, и, коли стара ненька вмлївала надъ нимъ зъ жалю, сказавъ сумовито: „Я згину за правду, але за-що она гине? — за-що гине Марїйка?“ — „Та не такъ-то легко й згинути!“ пише далї авторъ. Довго мучила ся Марїйка. Сердечна панї вбївалась надъ нею, звозила вєлякихъ докторївъ, вєлякихъ лїкївъ, та нїщо не помагало. Житє вернулось, але память нї... Марїйка збожеволїла.

Се оповїданє кїнчить авторъ отъ-сими словами: „Умеръ Василь, умерла Настя, гине Марїйка, гине Гнатъ, гине єго стара ненька, гине панї, — а за-що? Деякїй и пожалує, скаже: „Бїдувавъ, горювавъ, — добре, що вмеръ!“ — Може оно й добре, але чи не було-бъ лучше, щїбъ чоловікъ въ смерти не потребувавъ шукати спасєня? — чи не було-бъ красше, щїбъ кождый живъ та тїпшивъ ся житємъ? — „Того не бувало, та й не може бути!“ скажуть добрї люде. — „Коли-жь не може бути, то най такъ буде, якъ бувало! Творїть лихо, бийте ся, выдирайте одинъ другому душу, — най такъ буде, якъ бувало!“¹⁾

¹⁾ *ibid.*, стор. 52.

Сими словами натякнувъ Сапогѣвскій на теє, що бѣдному чоловікови тяжко жити на свѣтѣ, — що въ сѣмъ житю немає ему щасливои долѣ, та що его злиднѣ кѣнчатъ ся хиба смертію. Тому-то каже авторъ на иншому мѣсци, що, хоча чоловікови мало треба до щастя, и того позавидують ему злї люде, щѣ на земли занашають рай¹⁾.

Хоча-жь авторъ намагавъ въ сему писаню зобразити житє реальне, то все-жь не мѣгъ вѣнъ ще позбутись впливу давнѣйшой школы романтичнои, и вѣдтакъ въ оповѣданю его добачаємо деякї зразки справжняго романтизму. Такъ описуючи нѣчну бурю, запримѣчає авторъ, що дерева гвудились до долу, якъ бы кланялись передъ могучимъ походомъ нѣчныхъ духѣвъ²⁾. А дальше малює вѣнъ ось-якъ ту страшну картину ночи: „Блискавицѣ не були звичайними огненными гадюками, — они вылѣтали зъ чорнои небеснои пропасти снопами, обѣймаючи половину кругозору, и заливали все своимъ червонимъ свѣтломъ. Въ тѣмъ свѣтлѣ стояла Марїйка якъ бы въ магичнѣмъ освѣтленю, бо блискало безъ упину. Опершись руками на вѣкно и прислонивши ними, мовъ дашкомъ, очи, глядѣла она въ безкраїй простѣръ. Струнка, складна єи стать выгнулась якъ тростина по-надъ лавку, маленькї ручки пѣдпирали бѣле чоло, надъ котрымъ вѣнецъ, увитый зъ чорного волося, свѣтивъ ся вѣдъ блеску, якъ „gloria“ на головахъ святыхъ...“³⁾

Въ загалѣ свѣтоглядѣ Сапогѣвского є сумовитый, неначе-бъ его душу сповили чорнї хмары. Коли-жь иногдѣ тї хмары пронизує промѣнь соняшний, то авторъ намагає смѣятись крѣзь сльозы, або повертає до зображеня

¹⁾ ibid., стор. 51.

²⁾ ibid., стор. 49.

³⁾ ibid., стор. 50.

картинъ романтичныхъ. Отъ и въ сѣмъ оповѣданю розказавши про любовну стрѣчу Марійки зъ Гнатома, Сапогѣвскій пише далѣ, що якъ она вернулась до хаты, не бравъ ся ей сонъ, бо ось блѣдый мѣсяць свѣтивъ їй прямо въ очи, пѣдносивъ ей повѣки й усмѣхавъ ся до неї, моргаючи своими косыми очима, — та ба! и соловейко не дававъ спокою дѣвчинѣ, кликавъ та вабивъ єв солодко: „Марійко, Марійко! перепелочко моя!“¹⁾

Такъ отже въ литературноѣ своѣй дѣяльности Сапогѣвскій не зъумѣвъ обратись на дорогу справжняго реализму, — вѣнъ списувавъ залюбки такі повѣстки, въ котрыхъ намагавъ сполучити напрямъ романтичный зъ реалистичнымъ. Такими спѣльными прикметами романтизму й реализму найпаче вызначає ся давнѣйша єго повѣстка „Старый палаць“, що єв надруковано по смерти автора²⁾. Сапогѣвскій хотѣвъ зъобразити ту сумну подѣю, що паньску палату воеводы збудовано колись-то на загарбанѣй хлопскѣй земли, зрошенѣй потомъ и кровю нещасныхъ робѣтниківъ-мужикѣвъ. Але зъ-перегодомъ зъявилась и Немезисъ такого злочину: палату запаливъ и зрабувавъ послѣдній потомокъ роду воеводы.

Бѣльшь реальный напрямъ проявивъ авторъ въ оповѣданю „Безвинный“, що вважає ся частиною автобіографіѣ. Авторъ розказує, що лежавъ недужимъ у Львѣвскому шпитали³⁾ саме тогдѣ, коли при нагодѣ побуту Цѣсаря у Львовѣ весь гѣродъ палавъ ясною иллюминацією⁴⁾.

¹⁾ *ibid.*, стор. 51.

²⁾ По смерти Сапогѣвского надруковано отъ-сѣ три єго оповѣданя: 1. Старый палаць. 2. Брилянты. 3. Бозъ и соловейко. Вѣдтагъ у „Школьнѣй Часописи“ надруковано 1883. р. частипу оповѣданя „Добра челядина“.

³⁾ Сапогѣвскій лежавъ недужимъ въ „Гофманьскѣмъ шпитали“ при улицѣ Личаковскѣй.

⁴⁾ Се дѣялось 11. вересня 1880. р.

Недужій просивъ послугачѣвъ, щобъ занесли его підъ вѣкно, зъ-вѣдки мѣгъ дивитись на Высокій Замокъ, „перемѣнений въ вульканъ“. Сапогѣвскій дививъ ся й задумавъ ся. Душа полетѣла на крылахъ думокъ далеко-далеко до яснои зѣрки, — до милои на Подблѣ. Ажъ ось принесли въ салю недужого селянина за-для операціѣ, и вѣдтакъ Сапогѣвскій пробудивъ ся изъ своего думаня, почувши слова послугача: „Сей довго не потягне!“ Опѣсля авторъ пригадавъ собѣ слова нѣмецкого поета Гайного, що, мовлявъ, лишъ хорый чоловѣкъ є чоловѣкомъ, по-за-якъ недужій являє ся бѣльшь чутливимъ, нѣжь здоровый. Тому-то й Сапогѣвскій болѣвъ душею, коли вѣдбувалася операція нещасливого мужика. Вѣдтакъ довго не мѣгъ вѣнъ заснути той ночи. Ажъ десь надъ ранкомъ втихомирилась розбурхана его кровь и вѣнъ задрѣмавъ, та лишъ на хвилю, бо ось збудивъ его послугачъ Стефанъ, „щобъ подивити ся на надпрограмову иллюминацію, яку той ночи Львѣвъ урядивъ“. То горѣвъ Піярѣвскій шпиталь! Сапогѣвскій злѣзъ до вѣкна, постоявъ хвильку, та не бачивши нѣчого, крѣмъ великои луны, поклавъ ся зновъ на постѣль та й плакавъ. Вѣнъ плакавъ надъ собою, надъ своимъ сусѣдою-мужикомъ и надъ недужими, щѣ були въ Піярѣвскѣмъ шпиталѣ... До сали ввѣйшла сестра Владислава, подивилася до другихъ хорыхъ, а по черзѣ прийшла й до Сапогѣвского! — „Вы не спите?“ поспытала. Вѣнъ обтеръ сльозы, але она замѣтила ихъ слѣды. — „Чого вы такъ плакали? — чи вамъ такъ бѣль доскулює?“ — „Нѣ! плачу надъ тыми, щѣ у Піярахъ“. — „Не плачте! — молѣть ся!“ сказала Владислава сумовито й вѣдѣйшла. — „Сердешна!“ каже авторъ про єю сестру милосердну. „Она на всьо мала одинъ лѣкъ: молитву!“

О шестой годины рано звѣстивъ дзвѣнокъ, що въ каплицѣ почала ся Служба Божя. Деякі хорі, що могли ходити, пѣшли до каплицѣ, а всѣ инші молили ся въ сали пѣдъ проводомъ сестры Тересы. И отъ, що каже авторъ про молитву въ недузѣ „Здоровый мудруе, що нема Бога, що все на свѣтѣ природа робить; але якъ стратить силу, якъ природа кине го на ложе, якъ лѣкаръ скаже, що силы природы ему вже не помогутъ, — тогдѣ не молитъ вже свѣта, не обожае его, а вертаєсь до Того, котрый въ дитинячихъ лѣтахъ бувъ для него всемогущимъ, — вертає ся до Бога!“¹⁾

Опбсла мучили Сапогѣвского тяжкѣ думкѣ про невгодины въ житю суспѣльнѣмъ. „Паукъ“ — думавъ вѣнъ собѣ — „ловить мухи и пѣ зъ нихъ кровь; — все-жъ то людянѣйше, нѣжъ ловити людей и зъ нихъ кровь пити“... Авторъ радъ бувъ спекатись тыхъ думокъ, та годѣ було, бо ось пѣдъ вечеръ вѣдвѣдала того мужика его жѣнка. Она глянула на свого нещасливого чоловѣка, що лежавъ неначе мертвый, й не могла вздержатись вѣдъ плачу: захопила ся рукою за серце й впала мовъ мертва на землю коло постелѣ недужого. И прочунавъ бѣдолаха: очи его отворили ся, мутно глянули до-вкола себе и зновъ замкнули ся. А жѣнка его все ще лежала коло лѣжка въ памороцѣ. Сестра Тереса кинулась до омѣлои, и не-въ-довзѣ стямилась селянка та стала голосити-плакати: „Господарю мѣй! забили тебе посѣпаки за твою кервавицю-батькѣвщину, осиротили мене нещасливу зъ дрѣбненькими дѣточками!... Пропадемъ мы бѣднѣ, — вѣдберуть намъ и послѣдну грядку, ще й зъ хатины выженуть! — прийде ся намъ у чужихъ людей хлѣба просити, — згину де пѣдъ плотомъ зъ маленькими соколика-

¹⁾ „Зоря“, 1882; стор. 166.

ми, та не буде кому поратувати, — не найду я права, такъ якъ и ты мѣй господарю не найшовъ!“ — Не помогло нѣчого, що Сапогѣвскій потѣшавъ нещасливу жѣнку, — она кляла-проклинала ворогѣвъ, що вбили еи чоловѣка за те, що боронивъ свои батькѣвщины. Ажъ ось влетѣвъ изъ канцеляріѣ лѣкаръ и скрикнувъ грѣзно на жѣнку, щобъ геть вѣдсѣль забиралась. Але-жъ сестра Тереса вступилась за нещасною мужичкою, зѣ-за чого докторъ позволивъ, полишити еѣ коло постелѣ калѣвки. Вѣдъ того часу та бѣдна жѣнка сидѣла смирененько-тихенько, якъ зновъ прийшла, вѣдвѣдати недужого чоловѣка. Та не довго се тревало: третього дня она вже не застала свого мужа, — вѣдправили еѣ вѣдъ брамы до трупариѣ.

Той-то нещасливий мужикъ звавъ ся Петро Стойкѣвъ. Колись вѣнъ бувъ господарь тямущій, що зѣ жѣнкою и зѣ дѣточками живъ у своѣй хатѣ мовъ у тихому раю. Ажъ ось разъ запримѣтила жѣнка, що лице его наслѣла тяжка задума. Та й було чого журити ся, бо панъ вѣдобравъ ему кусень сѣножати й велѣвъ скосити сѣно. Въ тяжкѣй журбѣ Петро ставъ ходити до корчмы и вѣдтакъ въ его хатѣ завелось погане жите.

Прийшовъ часъ косити другій разъ, а справа Петра не скѣнчила ся въ судѣ. Ще до свѣта выйшли зѣ косами побережники на сѣножати Петра; — необавци выѣхавъ до нихъ на кони й окомонъ, а за нимъ прийшовъ польовый зѣ здоровымъ боклагомъ горѣлки. — „Ну, хлопцѣ! спѣшѣть ся зѣ кѣсѣбою, то дѣстанете дарунки вѣдъ пана! Косѣть! щобъ, закимъ сонце зѣйде, можъ спрятати,“ — казавъ окономъ до трѣохъ побережникѣвъ и велѣвъ имъ выпити на захоуту. Побережники стали косити, — ще одинъ покѣсъ лишивъ ся вздовжъ хлопскихъ сѣножатеѣ, коли ось гурма мужикѣвъ швидко наблизилась

и станула лавою передь побережниками. — „Пане! що вы робите? — чомъ не чекаете суду?“ промовивъ до окна Петро. — „Мы самі собѣ судъ!“ кричавъ окномъ. „Хлопцѣ! косъть!“... Побережники справили ся зъ косами; мужики вѣдступились, тѣлько одинъ Петро оставъ и кладучись на землю сказавъ: „Отже-жь не скосите, хйба й мене порѣжете!“ Побережники вѣдступились и хотѣли оминуть Петра, але вѣнъ все пѣдкочувавъ ся имъ пѣдъ косу. — „А шарпнѣть его косою, най не пхае ся!“ скрикнувъ розлюченый окномъ. И отъ побережникъ Юзефъ замакнувъ косою, — Петро лежавъ въ крови й стогнавъ тяжко... Въ першѣй хвили всѣ здеревѣли. Окномъ чимъ-скорше навернувъ коня и почвалавъ лѣсомъ. Вѣдтакъ мужики ревнули однимъ голосомъ: „розбѣйникъ!“ — кинулись до побережника й звязали его. Петра завезли до Львѣвского шпиталю, де й умеръ бѣдолаха.

Коли-жь въ оповѣданю „Безвиннѣй“ Сапогѣвскѣй змалювавъ досыть вдатно реальну картину зъ побуту суспѣльного, то въ давнѣйшѣй своѣй новели „Смерть зъ любви“ не зъумѣвъ вѣнъ зладити годящѣй студіѣ психологичной, тому що до такого писаня крѣмъ природного талану й дару обсервацѣй треба ще мати чи-мало вѣдомостей, придбаныхъ довшою систематичною наукою. Изъ сеи новели довѣдуемо ся, що Ярکو, провизоричный учитель школы народной, полюбивъ панну Зуню, Русинку „зъ роду“, зъ котрою бажавъ оженити ся якѣйс панъ Монтагъ. Зуня прихиялась сердцемъ до сентиментального Ярка та й мати си не противилась подружю молодятъ. Та отъ, Ярکو проявивъ героизмъ дивовижный, по-за-якъ покинувъ свою милу и рѣшивъ ся, працею добивати ся лучшего становища. И яка-жь то дивна дрѣбница спонукала его до того героизму! Ёму снилось разъ, що стоявъ надъ Днѣстромъ, мѣжь-тымъ коли по другѣмъ боцѣ

рѣки стояла Зуня зъ родичами й махала до него хусткою. Вѣдтакъ Ярко пустивъ ся въ-плавъ черезъ Днѣстеръ, але вода рвала й несла его долѣвь. Наразъ побачивъ вѣнь коло Зунѣ Монтага, котрый хотѣвъ взяти еѣ зъ собою, одначе она вырывала ся зъ его рукъ и прикликувала Ярка въ помѣчь. Сей добувъ останнихъ силъ, щобы до неи приплыти, але годѣ було! — щось немов камѣнь тягло его на дно. Вода зачала заливати его и вѣнь закликавъ Зуню. Ажъ ось Ярко бачить, що она скаче въ воду, — ще разъ намагає вѣнь выплынути на верхъ, але вода покрыває его. Саме-тогдѣ хтось ухвативъ его за рамя и вытягъ на верхъ, — се бувъ учитель Северинъ, приятель Ярка, щѣ сидѣвъ въ лодцѣ біля Зунѣ.

Якъ Ярко розказавъ свѣй сонъ Севериновѣ, то вѣнь озвавъ ся: „Не журись! се добрый сонъ, — лишъ ты не гай ся, а пѣди ще нынѣ до Зунѣ, освѣдчи ся, и въ празнины зробимо весѣля!“ — „Га! не можу!“ вѣдповѣвъ Ярко сумовито. „Я ще не знаю, щѣ зѣ мною буде!“ — Трохи-перегода пѣславъ вѣнь до Северина ось-яке письмо: „Друже! памятай на сонъ, и старай ся выратувати еѣ! Я гину для другихъ!“¹⁾

И отъ, яка дивовижа скоилась! Ярко тынявъ ся въ ночи неразъ надъ берегами Днѣстровыми й думавъ тяжку думку. Вѣнь бачивъ, що для Зунѣ було-бъ тяжке житє въ хатѣ провизоричного учителя. Знавъ вѣнь такожь, що й малá рѣзниця въ поглядахъ и переконаняхъ могла-бъ огбрчити не тѣлько одну годину, але й цѣле житє. Отже уложивъ вѣнь собѣ такій плянъ дѣлання: Выстаравшись о вѣдпустку на одинъ рѣкъ, вѣнь задумавъ вѣдѣхати до Львова тайкомъ. Однои темной ночи пѣшовъ надъ рѣку, де стояли сплавы, щѣ ихъ замовивъ

¹⁾ „Зоря“, 1880; стор. 219.

для себе по-переду, — вѣдтакъ сѣвъ на сплавы, выкинувъ свѣй капелюхъ на берегъ и поплывъ кѣлька миль. Потѣмъ выйшовъ на берегъ и повандрувавъ до Львова. Сейчасъ розѣйшлась чутка, що Ярکو втопивъ ся. Мати его й Северинъ довѣдали ся ажъ въ два тыжнѣ, що вѣнъ жие; — але й тогдѣ просивъ ихъ Ярکو, щобъ сю при- тычину задержали въ тайнѣ. Опѣсля вѣнъ працювавъ у Львовѣ надъ собою а Севериновѣ поручивъ працю надъ Зунею¹⁾.

Минувъ рѣкъ, а Ярکو вернувъ ся й оженивъ ся зѣ своєю любкою. На тѣмъ весѣлю авторъ новелѣ бувъ дружною вразъ изъ Севериномъ. Вѣдтакъ Ярکو хотѣвъ Зуню забрати зъ собою до мѣста. Але она бажала йти зъ нимъ на село, щобъ помагати ему въ праці надъ освѣтою темного руского люду, — она полюбила сей людь, хочъ була Русинкою „зъ роду“.

Въ сѣй новелѣ бачимо неимовѣрну характеристику Ярка, котрый, бажаючи стати сѣ гѣднимъ подружя зъ Зунею, подавъ причину до поголоски, мабуть-то вѣнъ утопивъ ся. Вѣнъ бувъ байдужнымъ супроти того, що его мати черезъ два тыжнѣ могла думати, мабуть-то вѣнъ справдѣ пѣрнувъ у филѣ Днѣстровѣ, — що его суджена сумувала за-для такой катастрофы. Ярко ѣде собѣ спокѣйно до Львова, щобъ приготувити ся до экзамену, и просить молодого приятеля, Северина, щобъ тымъ часомъ схотѣвъ нахилити гарну Зуню до здорового погляду на просвѣтно-народнѣ нашѣ справы... Хиба-жъ мѣгъ таке выдумати чоловѣкъ, котрого сердце палало горячою любовою до своѣи судженои? — хиба-жъ мѣгъ вѣнъ бути певнымъ, що молодой менторъ Зунѣ буде байдужнымъ супроти ѣи красы и сповнитъ вѣрно мѣсѣю старшого педагога?

¹⁾ ibid., стор. 233.

Очевидячки заподѣявъ тутъ авторъ похибку въ зображеню вдачѣ Ярка, дарма, що пишучи сю новелю мавъ вѣнъ тенденцію патріотичну.

Сапогѣвскій намагавъ писати такожъ деякі гуморески, якъ „Троитель“, „Придыбашки зъ дороги“, але въ сихъ творахъ не мѣгъ проявити природного гумору сей письменникъ, що вдачею своєю нахиливъ ся до сумовитого свѣтогляду. Хоча-жъ вѣнъ зладивъ по-найбѣльше самостѣйні літературні твори, то все-жъ добававъ вѣнъ подекуды свѣй взоровзѣръ въ повѣстяхъ Федьковича. Найпаче-жъ оповѣдане зъ вояцкого жита „Кавярня пѣдъ Трефовой Дамою“ зъявляє манеру повѣстей буковиньского поета. Се-жъ оповѣдане вкладає авторъ въ уста свого вуйка, щѣ служивъ у вѣйску и стоявъ реѣиментомъ въ Угорщинѣ.

У Сапогѣвского бувъ чи-малый талант, малювати картки зъ суспѣльного побуту. Въ такихъ картинкахъ бачимо хистъ художника, щѣ нахиливъ ся до реализму. Крѣмъ згаданой повѣсти „Безвинній“ визначає ся прикметами реализму такожъ оповѣдане зъ жита учителя „Добра челядина“. Зображаючи злиденну долю учителя Петра С* авторъ списавъ частину автобіографіѣ, коли-то не мѣгъ добитись пристановища въ невзгодинахъ сѣльского учителя. Шкода тѣлько, що въ редакціи „Школьной Часописи“ не надруковано цѣлого оповѣданя.

Крѣмъ повѣстей писавъ Сапогѣвскій такожъ деякі статѣѣ критичні. Сюды належать отъ-ей розвѣдки: 1. „Сахеръ-Масохъ а Русины“. Критична оцѣнка („Зоря“, 1880; стор. 300—302). — 2. Розбѣръ трагедіѣ Корнила Устѣяновича п. з. „Ярополкъ І., великій князь Киѣвскій“ („Зоря“, 1882; стор. 334—336). — 3. „Рускій театръ народный въ Львовѣ“ (ibid., стор. 303—304; 336).

20. Василь Чайченко¹⁾.

Мѣжь руско-українськими письменниками въ Рос-
сїи є двохъ, котрыхъ имя й прѣзвыща (фамилїѣ) зъ огляду
на тамошне лихолѣте народне виявити не можна, тому-
що за деякї письменнї творы могли-бъ они дѣзнати чи-
малои напасти вѣдъ спасителѣвъ росїйскои державы.
Коли-жь обережнїй Опанасъ Мирнїй авторови сеи исто-
рїѣ литературы не хотѣвъ подати нѣякихъ звѣстокъ про
своє жите²⁾, то смѣливый Василь Чайченко не жахавъ ся
написати дещо про свѣй молодой вѣкъ и про свѣй тепе-
рѣшнїй побуть³⁾, изъ-за чого можна вже лекше пояснити
напрямъ деякихъ его творѣвъ. Осъ щѣ пише самъ Чай-
ченко до автора сеи исторїѣ литературы про своє жите й
про свои змаганя литературнї:

„Я народивсь р. 1863. у Харкѣвщинѣ въ панськѣй
сѣмьї, и зъ-малку завсѣгды балакавъ по-московському,
бо инакше у насъ у сѣмьї не балакано й навѣтъ не до-
звѣлювано балакати. Вывчившись дуже рано читати й про-
читавши до 13. рокѣвъ дуже багато (опрѣче „Енеиды“
та Гребѣнчиныхъ „Приказокъ“ — все по-росїйському),
я чотырнадцятого року, бувши школяромъ изъ третьої

¹⁾ Порѣва коротку згадку про Василя Чайченка въ „Зорѣ“, 1891. р.,
стор. 237.

²⁾ „Исторїя литературы рускої“, III. 2; стор. 697—698.

³⁾ По-переду писавъ Чайченко осъ-що до Костя Паякѣвского про
сво справу: „Щѣ-до мѣи бїографїѣ, то мияв здавця, що життєписъ та-
кого литературного дѣяча, щѣ ще не выкѣнчивъ свои дѣяльности, не
може мати цѣны уже черезъ одно те, що переведця на исторїю його
персонального життя, а се рѣчь зовсѣмъ мало цѣкава, бо публицѣ треба
знати л и т е р а т у р н ѣ вчинки письменниковѣ, а не те, якои години вѣнъ
устає, чи ляга, — це рѣчь малои ваги. Та я власне й не знаю, щѣ я
мѣгъ бы сказати про себе цѣкавого. Хиба рѣкъ, коли народивсь, та
деякї пояснення про литературну дѣяльність, — такъ двѣ-три уваги, —
отъ и все. И коли забажавъ д. Огошовський, то я залюбки це йому дамъ“.

гимназіяльної класы, прочитавъ Шевченка, и зъ того часу почавъ писати по-українському (доси писавъ тѣльки по-московському). Анъ „Енеида“, анъ Гребінчині „Приказкѣ“ на мене не зробили впливу, — я ихъ вважавъ за кумедійні жарти. Шевченко зробивъ зъ мене заразъ же українського націонала (хочъ и чудно се казати про хлопця 13—14 рокѣвъ), — його поезія була вже минѣ не жартомъ, а його „Кобзарь“ зробивъ мною Евангелією. Я почавъ писати по-українському, заразъ же й писати усячину: починаючи зъ вѣршѣвъ та кінчаючи словарями! (14 рокѣвъ!) Отъ-же середъ тѣби обстановы, середъ якои я бувъ, я зустрѣвъ и одъ старшихъ, и одъ товаришѣвъ за-того саме ворогування до мого „хахлачества“, и тымъ минѣ довело ся зазнати чи-мало гѣркихъ хвилинъ зъ-за цього“...

„До 17. рокѣвъ я бувъ зовсѣмъ одинокій на своєму новому шляху, и тѣльки вѣсѣмнацятого року, не стерпѣвши своєї самотности (ще важчою черезъ те, що я потрапивъ ще въ гѣршіи обставины, бо, змушений кинути вчиття та заробляти собѣ хлѣбъ власною працею, опинивъ ся я середъ гнилого повѣтря російської канцеляріѣ), вдавъ ся я зъ листомъ до д. Ивана Левицького-Нечуя, пославши йому на зразокъ кѣльки своїхъ вѣршѣвъ. Вѣнъ минѣ вѣдмовивъ, але, на мѣй превеликій жалъ, намъ не довелося листуватись пѣсля кѣлькохъ уже листѣвъ. Але мушу йому дякувати вельми, бо й тыми небагатьма листами, що написавъ вѣнъ до мене, вѣнъ пѣднявъ мого духа въ-гору, и ледви чи не знае вѣнъ самъ, скѣльки разѣвъ и якъ щиро дякувавъ я йому потѣмъ за його до мене прихильнѣсть. И коли вже масте про мене щѣ писати, то я бажавъ бы, щѣбъ не минули Вы цѣни моєї подяки незнайомому минѣ, але дорогому до мене прихильникови. Вѣнъ одѣславъ деякі мои вѣршѣ въ

„Свѣтъ“, и тамъ рокѣвъ 1881. та 1882. (якъ дѣзнавъ ся я зъ „Покажчика“ М. Комарова) и були вони друкованѣй пѣдъ псевдонимомъ „Иванъ Перекотиполе“. Вѣнъ же на-правивъ до мене й д. Старицького, щѣ лагодивъ тодѣ „Раду“, и такимъ побытомъ почавъ я друкувати свои писання“.

„Почавъ — на превеликій мѣй жалъ! Мало освѣчен-ный, недбалый навѣтъ про форму вѣршову, понадрукову-вадъ я чи-мало такого, щѣ вельми потѣмъ його соромивъ ся. И доси не можу розгорнути своихъ „Новыхъ пѣсень та думъ“ (Кіѣвъ, 1887), не почуваячи сорома. Правда, зрозумѣвши свои помилки вже тодѣ, якъ процензурований рукописъ бувъ ў Киѣвѣ, я зъ усѣи силы протестувавъ проти того, щѣбъ цю книжку выдавати (хоча й не мѣгъ нѣчого зробити), але-жъ не можу не соромитись того свого минулого нехлюйства, и коли часомъ трохи й вы-правдѣвую себе, то хиба тымъ, щѣ я бувъ самъ, и нѣ-хто минѣ не порадивъ кращого, — анѣ приватно, анѣ друкомъ. Зрозумѣвши-жъ свои помилки, я почавъ уже дбати про те, щѣбъ мои роботы бѣльшь належали до ли-тературы, нѣжъ до макулятуры. Можете зрозумѣти, скѣльки працѣ (мабуть даремной) положивъ я на те, щѣбъ повыробляти купу своихъ невыробленыхъ вѣршѣвъ, и скѣльки я ихъ знищивъ, не вдѣявши нѣчого!“

„Скоро (р. 1881.) дѣзнавъ ся я про Галичину, — побачивъ „Дѣло“, а р. 1883. и „Зорю“, — то заразъ зъ усѣи силы прихиливъ ся до Галичанъ, не вважаючи на те, щѣ тодѣшня мова у тыхъ часописяхъ до того спи-няла мене, щѣ я читавъ уже р. 1885. перекладъ „Ново-рѣчныхъ дзвонѣвъ“ Диккенса такъ, якъ бы воно було по-польському (— мова, щѣ я тодѣ вѣ знавъ тѣльки трѣшки). Отъ же незабаромъ я впевнивъ ся, щѣ при-хильнѣсть свою буде минѣ не съ-такъ то легко выявити

дѣломъ. Я почавъ посылати и въ „Дѣло“ и въ „Зорю“ вѣршѣ, оповѣданія, переклады. Справдѣ р. 1884. „Зоря“ дещо зъ того надрукувала¹⁾, але все инше систематично одкидало ся. Я дуже добре розумѣю, якій-то невыробленій були тодѣ мои працѣ, але я сподѣвавъ ся, що минѣ хочъ напишуть про це. Тымъ часомъ нѣхто й не озвавъ ся, а працѣ часомъ клало ся багато. Ще „Зоря“ инодѣ яку дробничку друкувала, а вже що „Дѣло“...²⁾ Я кинувъ у його зовсѣмъ посылати, здавця, пѣсля того, якъ, переклавши въ-двохъ зъ М. Загѣрньою „Сагайдачного“ Мордовця та пославши половину „Дѣлови“ (вкупѣ зъ иншимъ) я мавъ одмовою — саме погордливе мовчання. Въ „Зорю“ я пославъ за-того всѣ свои оповѣданія (рокѣвъ 1891. та 1892. друковані у „Зорѣ“-жь, або въ „Календарѣ“ „Просьвѣты“ та въ иншому), не лѣзучи вѣршѣвъ, и завсѣгды стрѣвавъ одно: не велике бажання мати зо мною дѣло. Тѣльки д. Ив. Франко озвавъ ся р. 1886. до мене: одъ його дѣзнавъ ся я, що мои працѣ варті друку. За це повиненъ я йому дякувати... Впевняю Васъ, що, якъ бы не моя непохитна впевненѣсть, щѣ мусимо мы, Украинцѣ зъ Австрій та зъ Россіѣ, жити въ найближчихъ зносилахъ, та що мушу я такъ чи инакъ досягти того, щѣбъ минѣ дали змогу робити (я бажавъ зъ усеи силы робити), — якъ бы не ця впевненѣсть, то я мѣгъ бы зневѣритись въ своєму дѣлови тымъ найбѣльше, що російська цензура и въ Россіи

¹⁾ Въ „Зорѣ“ 1884. р. надруковано три короткія стихотворы В. Чайченка та й два прозаичні писаня, се-бъ-то казку „Чудова дѣвчина“ (стор. 119—120) и биографичну статью п. з. „Джонъ Бровнъ, першій борець за вызволя американськихъ невольникѣвъ“ (стор. 177—179).

²⁾ У фелетонѣ „Дѣла“ надруковано 1890. р. оповѣдане Чайченка п. з. „Непокорный“ (ч. 55—57) и легенду зъ далекого Сходу п. з. „Зрадникъ“ (ч. 113).

минѣ не давала польги. (Кажучи: зневѣритись въ своему дѣлови, я кажу, звѣсно, про себе, про свои работы, а не про украиньсько-руську справу)“.

„Такъ тягло ся до 1890. року, коли дякуючи д. д. Володимирови Шухевичови, Костеви Панькбвському та Василеви Лукичеви, я на-рештѣ придбавъ собѣ право працювати на користь тѣй идеи, якѣй бажаю вѣдати свое життя“.

„Отъ и все, щѣ я можу сказати про себе! Додамъ хиба те, щѣ я сподѣвавъ ся тыхъ гострыхъ докорѣвъ, якѣ одержавъ (друкомъ и приватно) за свою замѣтку „Галицькѣй вѣршѣ“, — сподѣвавъ ся, ще пишучи цю замѣтку¹⁾. Але, хоча роботу ту написавъ бы я теперъ зовсѣмъ не такъ, — я все-жь не жалкую, щѣ вѣ надрукувавъ: моя любовь и поважання до галицькихъ дѣячѣвъ литературныхъ вымагае, щѣбъ я казавъ имъ правду. Я не можу иначе казати, коли я такъ думаю. Иначе казавши, або мовчавши, я дурити-му людей, а значить — и не любити-му и не поважити-му ихъ. Додаю ще, щѣ въ гострыхъ моихъ увагахъ побачили бѣльше гострости, нѣжь у ихъ справдѣ е“....

„Въ Россіи дбаю теперъ наибѣльше про народне читання, и тымъ выготувавъ до выдання кѣльки книжечокъ зъ своимъ пѣдписомъ и безъ його, — вони друкували ся у Кѣвѣ, у Харьковѣ, у Одессу, у Москвѣ“...

„До друку можна покористуватись всѣмъ тымъ, щѣ пѣдписане „Иваномъ Перекотиполемъ“ або „Василемъ Чайченкомъ“. Иншихъ моихъ псевдонимѣвъ прошу не вывляти, и выразно цѣго бажаю“.

* * *

¹⁾ „Галицькѣй вѣршѣ“. Критична статья В. Чайченка у Львѣвскѣй „Правдѣ“; томъ III, 1891; выпускъ 8., стор. 103—111; — выпускъ 9., стор. 150—158; — выпускъ 10., стор. 200—206.

Василь Чайченко ставъ писати украиньскій поезіѣ въ 1880. р.¹⁾ До першихъ його стихотворѣвъ належить присвята „Матери“. Тутъ каже поетъ, що мати виглядає долѣ для свого сына, — що она жеде днѣвъ ясныхъ въ бездолѣ²⁾).

Вѣдтакъ деякі вѣршѣ Василя Чайченка надруковано пѣдъ криптоинномъ „Иванъ Перекотиполе“ у Львѣвскому „Свѣтѣ“ 1881. р. Въ сихъ творахъ зъявивъ ся вѣнъ вѣдъ-разу горячимъ народовцемъ. Осъ-які патріотичнѣ думки высказавъ вѣнъ у стихотворѣ, надрукованѣмъ п. з. „Зъ Украины“ :

И минули часы, тѣ проклятѣ часы,
 Якъ Украина въ крови потопала,
 И надѣя опятъ засвѣтилась у всѣхъ :
 „Наша мати ище не пропала!“

И радѣли усѣ, въ-купѣ зъ ними Богданъ :
 „Мы теперъ усе лихо забудемъ ;
 Пѣдъ рукою Москвы, нашѣй рѣднѣй сестры,
 Все життя мы щасливѣи будемъ“ !

И такъ думали всѣ... И минули часы,
 И навкругъ мы теперъ оглядѣлись,
 И побачили, добре побачили мы,
 Що надѣѣ усѣ розлетѣлись³⁾).

Коли-жъ тяжко жити на Украинѣ, то поетъ иде свѣтъ за очи, шукати долѣ. Хоча-жъ вѣнъ знає, що въ темрявѣ трудно йти, то все-жъ не лякає ся ночи, — вѣнъ иде смѣливо напередъ, чей найде колись долю? Та що-жъ зъ того, що вѣнъ бажає правды й волѣ! — люде

¹⁾ Про поезіѣ Василя Чайченка сказано дещо въ „Исторіѣ литературы рускои“, II. 2; стор. 709—711.

²⁾ „Пісні“. Харькѣв, 1885; стор. 33.

³⁾ „Свѣт“. У Львовѣ, 1881; стор. 179.

замыкають его, лютуючи, въ неволю и кажутъ ему, що правды немає й не буде. Не диво про-те, що поетъ тѣлько въ безупинной праці добачає поруку лучшої долѣ. Вѣнъ каже, що праця єдина насъ вѣльными робить, — що она уторує намъ шляхъ довгий и важкій, котрый прямує до свободы й щастя. Вже-ж мы народились на свѣтъ для работы й живемо для борнѣ; — хоча-жь у недоли й неволи звѣкуємо, то таки долю дамо внукамъ!¹⁾

Та отъ, для працѣ тои, що єѣ намъ Шевченко въ заповѣтѣ переказавъ, мы заснули спокѣино й недбало! „И спимо... А Украина безпашна въ слѣзохъ такъ и доси, якъ перше, конає, — и, рыдаючи, волю минулу свою у неволи вона спамятає“²⁾.

Вѣдтакъ поетови набридло иногдѣ, зносити зъ собою на свѣтѣ нудьгу-нерозраду, — вѣнъ радъ-бы далеко злетѣти въ те синє небо, де мѣсяць блищить, — вѣнъ уявляє собѣ, що тамъ воля широка, — що тамъ кривды нема³⁾. Ба, вѣнъ каже, що вѣтеръ одинъ зоставъ ся безъ кайданѣвъ, — що терпѣти тутъ уже не сила!⁴⁾ А вже-жь не тратить вѣнъ надѣѣ на красшу долю батькѣвщины, — каже, що великій приїде день колисъ, — великій день святой волѣ!⁵⁾

Поетъ оглядає ся за проводыромъ въ змаганю народнѣмъ, и до завязушого борця вѣдзымає ся зъ отъсимъ покликѣмъ: „Силу горду до себе ты зви, и зъ веселымъ обличчамъ свѣй стягъ пѣдними ты у гору въ рукахъ и, повный дужкой силы, тодѣ ты людей за собою веди“!⁶⁾

¹⁾ *ibid.*, стор. 189—190.

²⁾ *ibid.* „Памяти Тараса“; стор. 189.

³⁾ „Пісні“. 1885; стор. 8—9.

⁴⁾ „Зоря“. 1890; стор. 199.

⁵⁾ „Зоря“. 1889; стор. 281.

⁶⁾ „Пісні“. 1885; стор. 34.

Такой-же смѣливый борць доведуть свое дѣло до путя, коли имъ въ ихъ змаганяхъ буде помагати патріотичне жбѣноцтво. Отъ, дѣвчина Ярина каже своему милому, козакови Иванови, що „краще намъ умерти въ мукахъ, анѣжь зрадитъ Украину“¹⁾. А инша дѣвчина каже козакови: „Ой я тебе, козаченьку, якъ душу кохаю, але-жь бѣльше вѣсть кохання до рѣдного краю“²⁾.

Поеть, проявляючи патріотичнѣ думки й горячу любовь до Украины, не забуває вбогихъ братѣвъ, щѣ побивають ся тяжкимъ лихолѣтѣмъ суспѣльнымъ. У стихотворѣ „Сумнѣ картины“ горюе вѣнъ изъ-за руины экономичного побуту мужикѣвъ, кажучи ось-що :

Убогѣи нивы, убогѣи села,
Убогѣй, обшарпанный людѣ, —
Сумнѣ сѣ картины, сумнѣ-невеселѣ,
А ничихъ не знайдешъ ты тутѣ!

Не ставъ бы дивитись, схотѣвъ бы забути,
Такъ силы забути нема:
То рѣднѣи села, то рѣднѣи людѣ!
То наша Украина сама!³⁾

Стихотворы Василя Чайченка друковано вѣдъ року 1881. грохи-не вѣ всѣхъ руско-украинскихъ часописяхъ и збѣрникахъ, якъ у „Свѣтѣ“ (Львѣвъ, 1881), въ „Радѣ“ (Киѣвъ, 1883. 1884), „Нивѣ“ (Одесса, 1885), въ збѣрнику поезѣй „Впередѣ“ (Чернѣвцѣ, 1888), въ литературно-наукѣвѣмъ додатку до „Буковины“ п. з. „Зерна“ (Чернѣвцѣ, 1888), въ „Зорѣ“ (Львѣвъ, 1885—1892), „Дзвѣнку“ (Львѣвъ, 1890—1892), „Дѣлѣ“ (Львѣвъ, 1890),

1) „Зоря“. 1889; стор. 296.

2) „Зоря“. 1891; стор. 123. — Величнѣй идеалъ національный Олены Пчѣлки вызначае ся въ поемѣ „Козачка Олена“.

3) „Зоря“. 1884; стор. 27.

„Правдѣ“ (Львѣвъ, 1891. 1892), въ иллюстрованѣй „Библиотецѣ для молодѣжи“ (Чернѣвцѣ, 1891. 1892), въ иллюстрованѣмъ Календарѣ товариства „Просвѣта“ (Львѣвъ, 1892), въ „Буковинѣ“ (Чернѣвцѣ, 1892), въ „Батькѣвщинѣ“ (Львѣвъ, 1892) и въ „Зеркалѣ“ (1892).

Поезій Василя Чайченка надруковано такожъ въ окремихъ збѣрникахъ. Ось и они: 1. „Пѣснѣ“. Харькѣвъ, 1885 (32 дрѣбнѣй стихотворы). — 2. „Пѣдъ сѣльскою стрѣхою“. Збѣрникъ пѣсень и оповѣданъ. Выпускъ I. Киѣвъ, 1886. (Всѣхъ пѣсень 14). — 3. „Новѣй пѣснѣ и думы“. Киѣвъ, 1887. — 4. „Зъ народнього поля“. Три казки: а) „Снѣгурка“ (стор. 3—13); — б) „Сопѣлка“ (14—25); — в) „Дѣвчина Леся“ (25—39). Харькѣвъ, 1887. — 5. Три казки: а) „Чия робота важча“ (стор. 3—8; — б) „Кузьмина“ (9—12); — в) „Три бажання“ (13—16). Киѣвъ, 1891. — Редакція-жь „Дзвѣнка“ выдала передрукомъ два маленькѣй збѣрнички стихотворѣвъ В. Чайченка: 1. Могутный комарь. Сѣрко (Байки; стор. 3—11). Першій коваль (Переспѣвъ; стор. 12—16) Львѣвъ, 1890. — 2. Дума про княгиню-кобзаря (Казка зъ народного поля; стор. 3—12). Смерть отаманова (13—16). Львѣвъ, 1891.

Въ писаню поезій добачаемо у Чайченка чи-малый поступь. Коли бо вѣнъ въ починахъ своѣи литературнои творчости проявлявъ бѣльшь римовану прозу, намагаючи подекуды закрасити еѣ фразами вельми патріотичными, то трохи-перегода ставъ вѣнъ творити справжній поезій, дарма, що мѣжь ними мають лишъ тѣ вышю стѣйнѣсть, котрѣй визначують ся горячимъ патріотизмомъ. До сихъ стихотворѣвъ належать мѣжь иншими: „Пѣсня“ („Зоря“, 1889; стор. 41), „Зрадникъ“, легенда зъ далекого сходу („Зоря“, 1891; стор. 424—426), „Дума про княгиню-кобзаря“ („Дзвѣнокъ“, 1891; стор. 81—83) и „Галима“ („Зоря“, 1892; стор. 107). Такъ въ „Пѣснѣ“ згадуе поеть про

недолю Руси-Украины и кожду зъ трьохъ строфъ кѣн-
чить ось-якимъ рефреномъ :

Гей, братя, изъ-нову
За Русь-Украину
Свѣй стягъ пѣдѣймайте!
Терпѣть до-загину!

Годъ-жь тутъ поминути поетичну казку, щѣ еѣ ав-
торъ написавъ пѣдъ заголовкомъ „Хома Макогѣнъ,
убогій наймитъ“ („Батькѣвщина“, 1892; число 23. и окре-
ма вѣдбитѣа). Чайченко хотѣвъ писати нѣбы-то епопею
въ семи пѣсняхъ зъ епильоомъ, але зладивъ таки казку
зъ прикметою сатиричною. Головнымъ дѣячемъ въ сѣмъ
стихотворѣ е Хома Макогѣнъ. Его батько, козакъ, бувъ
сусѣдою бундючного Вонсаля, се-бѣ-то Ляха, котрый то-
гдѣ, якъ скрутно траплялось, упевнявъ Хому, щѣ любить
его, неначе рѣдного брата. Макогѣнъ же обѣцявъ, посо-
бляти Вонсалеви въ пригодѣ, та отъ, незабаромъ поба-
чивъ, щѣ таки добре уклепавъ ся, бо Вонсаль ставъ ува-
жати Макогона за наймита, а вѣдтакъ убравъ ся до него
въ госпуду та вытуривъ хозяина зъ хаты. Але той панъ
мавъ невелику смѣливѣсть, тому-то старый Макогѣнъ про-
гнавъ его геть и незабаромъ побратавъ ся зъ сильнымъ
Боголюбьскимъ, се-бѣ-то зъ Москалемъ. Вже-жь у Мако-
гона крѣмъ Вонсаля бувъ ворогомъ ще й Азятъ, — Та-
таринъ и Турокъ, вѣдтакъ думавъ козакъ, щѣ зъ Бого-
любьскимъ зможе ихъ обохъ побороти. Але-жь у сего су-
сѣда була скрутнява голова; — за шматъ гнилой ковбасы
вѣддавъ ему Макогѣнъ все свое право до батькѣвщины,
и вшившись не дѣйшовъ до дому, але заснувъ пѣдъ пань-
скимъ тыномъ. Черезъ день Боголюбьскій геть протуривъ
его зъ хаты, — вѣнъ зимою замерзъ коло тыну. Зѣставъ
ся сынъ его, недолѣтокъ Хома. Панъ звелѣвъ узяти ди-
тину въ окономію въ наймы. Саме тогдѣ збивъ ся Бого-

любській въ таку силу, що того Вонсаля звоювавъ и полонивъ. Коли-жь Вонсаль хотѣвъ опѣсля зломити кормигу, то Боголюбській боячись, щобъ вѣнъ зъ Хоמוю не вступивъ у сѣлку, сказавъ Хомѣ, що дозволить ему жити въ хатѣ, якъ вѣнъ протурить геть Вонсаля. И неначе собака кинувъ ся Хома на Вонсаля, зъ-за чого той утѣкъ, киваючи пятами. Тодѣ Боголюбській погладивъ Хому, назвавши его псомъ, и наставивъ его вартовимъ до хаты Вонсалеви. Вѣдтакъ Хому й Вонсаля сѣпаки Боголюбського залигали на ланцюгъ.

„Я умру!“ застогнавъ на припонѣ Хома й хотѣвъ уже впасти та вмрвати, коли чує, — щось важко сопе по-близу; — вѣнъ озирнувъ ся та побачивъ вола рогатого, що у старого Макогона ходивъ ще у плузѣ, а теперъ бувъ у пана. И отъ, сему волови ставъ Хома розказувати, що теперъ терпить до-загину за-ддя того, що стоявъ за правду. Опѣсля говоривъ вѣнъ волови ось-що: „Старовиннй однаковй згадки у насъ: треба намъ край свѣй кохати й не дати у-двохъ на поталу, на глумъ Боголюбському рѣд-нон хаты. Розжени ся-жь! порви сей треклятый ланцюгъ! — тодѣ знову я буду на воли и вкупѣ зъ тобою робить почнемо на широкому нашому поли“. И трохиперегода озвавъ ся вѣлъ до Хоми ось-якъ: „Мы обыдва у путахъ! Мене закликавъ ты, щобъ я тебе вырвавъ зъ неволѣ, и тодѣ тѣльки наче-бъ то зможу зазнать на сѣмъ свѣтѣ кращон долѣ! Може й такъ!... Але думка у мене така, що зробивши ся паномъ въ сѣй хатѣ, ты-бъ запрѣгъ мене въ плугъ та й изъ-нову почавъ такъ, якъ батько твоѣ, мною орати. — Ты казавъ, що въ обохъ у насъ згадки одинъ... Ты дурный!... чи смѣявъ ся ты може? Въ тебе въ згадкахъ роскоши минулѣ, а я — що згадаю я?... Правда, тяжко мене сей катує кацапъ, — але-жь можешъ ты самъ зрозумѣти, що не добрин згадки у мене й

про тыхъ, хто до його ще вмѣвъ мене бити... Я-жь не вѣль, а такая-жь людина, якъ ты! — але зле-чарѣвича Темнота перекинула зъ-давна мене вже воломъ, и заткнула минѣ мого рта. Я роблю за вола, та надходить той часъ, що минѣ тую шкуру волячу треба скануть, и хто въ сѣмъ пособить минѣ, я тому за те щиро вѣддѣчу¹⁾.

Поетъ каже вѣдтакъ въ епильогу мѣжь иншимъ ось-що: „Минѣ жалко Хому!... А якъ правду казать, чи хто виненъ, що вѣнъ на припонѣ? — Пособачивсь, — собакъ же вязать на ланцюгъ зъ-давна звелено навѣтъ въ законѣ. И порвати ланцюгъ той не можна Хомѣ, але що перервати не сила, перетерти його намъ можливо, коли не лякати ся довгого дѣла“.

Въ сѣмъ стихотворѣ вызначуе ся „ширша идея людскости“, на котру самъ авторъ натякнувъ²⁾, и про-те видимо, що вѣнъ любовь до темного, невольного брата ставить выше любви до колишнього политично-національного побуту. Засновокъ національного нашего вѣдродженя добачае авторъ въ идеи демократизму, дарма, що вѣнъ не знае, „коли дѣйде та справа до краю“³⁾.

Стихотворы Чайченка вызначають ся гарными образами природы, проявами горячого патріотизму й легонькимъ вѣршованемъ, тѣлько-жь не добачаемо въ нихъ вѣтхненя вѣщого поета. А вже-жь авторъ присвячуе свою литературну дѣяльнѣсть бѣльшь писаню оповѣданъ, повѣстокъ, казокъ, біографій, статей етнографичныхъ и критичныхъ, а поезіѣ творить вѣнъ мабуть за-для того, щобъ подати пѣлгу своимъ важкимъ та сумовитымъ почуванямъ зъ огляду на суспѣльне та народне лихолѣте, та

1) „Хома Макоганъ, убогий наймитъ“, передрукъ зъ 23. числа „Батьківщини“ 1892. р., стор. 14—15.

2) *ibid.*, стор. 12.

3) *ibid.*, стор. 16.

щобъ землякѣвъ загрѣвати до любви батькѣвщины. Вѣд-такъ мѣжь дробными вѣршами Чайченка мають меншу стѣйностъ его байки, котрѣ подекуды своєю розлогою формою зъявляють прикмету поетичного оповѣданя. Лучшѣ суть казки Чайченка, щѣ зъявляють прикмету гумористичну. Ось и они: 1. „Чия работа важча?“ — 2. „Кузьмина“. — 3. „Три бажання“. Кивѣвъ, 1891. Властивымъ полемъ литературной дѣяльности Чайченка есть отже проза. Передо всѣмъ подаемо тутъ оглядъ его оповѣданъ, повѣстокъ и казокъ. Ось и они:

1. Чудова дѣвчина („Зоря“, 1884; стор. 119—120; — „Творы В. Чайченка“, Львѣвъ; томъ I, стор. 177—179).
2. Бѣдный вовкъ. Народня казка. Харкѣвъ, 1885.
3. Сестриця Галя. Оповѣдане („Пѣдъ сѣльскою стрѣхою“. Кивѣвъ, 1886; стор. 35—50; — окремо выдано въ Кивѣвъ 1890. р., — „Творы...“, т. I, стор. 23—31).
4. Безъ хлѣба („Пѣдъ сѣльскою стрѣхою“; стор. 51—76, — и окремо въ Кивѣвъ, 1890. р.).
5. Экзамень („Пѣдъ сѣльскою стрѣхою“, стор. 77—91; — „Творы...“, т. I, стор. 1—8).
6. Одна, зовсѣмъ одна. Оповѣдане („Складка“. Альманахъ. № 1. Харкѣвъ, 1887; стор. 15—41; — „Творы...“, т. I, стор. 32—48).
7. Дядько Тимоха („Зѣ загадокъ про дитячѣ лѣта“. Кивѣвъ, 1888; стор. 4—22; — „Творы...“, т. I, стор. 49—57).
8. Ксеня („Зѣ загадокъ...“, стор. 23—56; — „Творы...“, т. I, стор. 57—72).
9. Непокѣрный. Оповѣдане („Дѣло“, 1890; число 55—57; — „Творы...“, т. I, стор. 92—104).
10. Олеся. Оповѣдане („Дзвѣнокъ“. Львѣвъ, 1890; стор. 90; 97—99; — „Творы...“, т. I, стор. 185—191, — и въ збѣрнику трѣохъ оповѣданъ, Москва, 1892; стор. 17—35).

11. Грицько. Оповѣданє („Дзвѣнокъ“, 1890; стор. 129—131; — „Творы...“, т. I, стор. 191—196, — и въ збѣрнику трьохъ оповѣдань, Москва, 1892; стор. 36—53).

12. Елі-Ремъ. Переказавъ В. Чайченко („Дзвѣнокъ“, 1890; стор. 154).

13. Мудрый Грицько. Оповѣданє (ibid., стор. 177—179).

14. Украла (ibid., 1891; стор. 14—15; — Збѣрникъ трьохъ оповѣдань, Москва, 1892; стор. 5—16; — „Творы...“, т. I, стор. 196—200).

15. Хлопець та малпа. Переказавъ В. Чайченко („Дзвѣнокъ“, 1891; стор. 18).

16. Нелюбъ (Київъ, 1891; — „Творы...“, т. I, стор. 105—116).

17. Соняшний промѣнь. Повѣсть („Зоря“, 1891; стор. 201. 221. 241. 261. 281. 301. 321. 341. 361. 381. 401. 421; — „Творы...“, т. II, стор. 1—174).

18. Хага. Оповѣданє („Зоря“, 1891; стор. 441—447; — „Творы...“, т. I, стор. 73—91; — Библиотека „Батькѣвщины“, часть I. Львѣвъ, 1892; стор. 27—51).

19. Середъ ледоватого моря. Оповѣданє. Выдано у Львовѣ 1891. р. товариствомъ „Просвѣта“, книжочка 122. — Одесса, 1891. р. пѣдъ заголовкомъ „Середъ крыжаного моря“).

20. Каторжна (Київъ, 1891; — въ „Зорѣ“, 1892; стор. 68—71; — „Творы...“, т. I, стор. 126—137).

21. У снѣгу. Повѣстка („Иллюстрована Библиотека для молодѣжи“. Чернѣвцѣ, 1891; стор. 152—155).

22. Оповѣданья про Павла Хлѣбороба („Иллюстрованыи Календарь товариства „Просвѣта“, 1892; стор. 3—13; — „Творы...“, т. I, стор. 164—176).

23. Вѣрный другъ („Дзвѣнокъ“, 1892; стор. 23).

24. Кавуны (ibid., стор. 113—115; — „Творы...“, т. I, стор. 200—207).

25. Спроба („Правда“, т. XIII; 1892; стор. 321—332).
26. Зустрѣчь („Зоря“, 1892; стор. 27—30; — „Творы...“, т. I, стор. 117—125).
27. Байда („Зоря“, 1892; стор. 150—153; — „Творы...“, т. I, стор. 155—163).
28. Утѣкачка („Творы...“, т. I, стор. 138—154).
29. У церквѣ. Етюдъ („Ватра“. Въ Стрию, 1887; стор. 12; — „Творы...“, т. I, стор. 179—180).
30. Вербы (ibid., стор. 180—181).
31. Квѣтка (ibid., стор. 181).
32. Вѣтеръ (ibid., стор. 182).
33. Льсь (ibid., стор. 182—184).
34. На распутъи. Повѣсть („Зоря“, 1892; число 10. и слѣдующі; — доси ще не скѣнчена).

Василь Чайченко писавъ ще инші повѣстки й казки, але мы пропустили ихъ въ ось-тѣмъ оглядѣ, тому що авторъ бажавъ выразно, щобъ не выявляти иншихъ его псевдонимѣвъ та й такихъ творѣвъ, котрі не визначають ся криптонимомъ „Василь Чайченко“.

* * *

Мѣжь повѣстями Чайченка визначує ся найпаче „Соняшній промѣнь“ не тѣлько своимъ объемомъ, але й ясною провѣдною думкою про національно-просвѣтній змаганя тямущихъ Украинцѣвъ. Ось и змѣсть сеи повѣсти: Марко Кравченко, сынъ убогого чоботаря, бувъ студентомъ останнього курсу исторично-филологичного факультету. Мати его вже давно вмерла, застудивши ся на рѣць, де прала бѣлизну, а батько пивъ иногда „бо бувъ невчений, неосвѣченный“, — „пивъ, бо душа его шукала хочъ якого виходу зъ того безпросвѣтного житя, и — звѣсно — не могла найти его въ пѣятицѣ“¹⁾. Бѣдолаха замерзъ на улиці.

¹⁾ „Творы...“, томъ II., стор. 3—4.

Молодой Марко запрягавсь у души, вѣдати свое житє на служене просвѣтъ. На сѣмнацятому роцѣ вѣнъ прочитавъ „Кобзаря“ Шевченкового. Дивный впливъ зробила на него та книга. Доси вѣнъ читавъ тѣлько московскій книжки, й ту мову, котрою писано „Кобзаря“, уважавъ простацкимъ жаргономъ, навѣтъ прикметою неосвѣты. Але-жь натхнене слово поетове робило такій впливъ на впечатливу душу молодого хлопця, що вѣнъ мусѣвъ вѣддавати ся ему майже безъ бою. Щира любовь до матери та до батька у Марка ще побѣльшилась любовью до нихъ, яко до нещасныхъ, затоптанныхъ житемъ людей. Сю любовь вѣнъ переносивъ потѣмъ на всѣхъ убогихъ и знесиленыхъ, працюющихъ та знатуженыхъ. Се бувъ несвѣдомый поки-що ему самому демократизмъ¹⁾.

Важко було жити Маркови пѣсля батьковои смерти. У него збстала ся тѣлько поганенька батькова хатина. Тогдѣ-то почавъ вѣнъ жити приватными лекціями, и трохи-перегода поѣхавъ зъ-за того въ село Радькѣвку до пана Городиньского, вчити молодшого его сына. Саме-тогдѣ приѣхавъ на село до батька старшій его сынъ, Иванъ, Петербургскій урядовець.

Панъ Городиньскій, хочъ бувъ Украинець, говоривъ по-московски, але иногдѣ вживавъ украиньскихъ приказокъ, що вельми невподобалось его гордовитѣй жѣнцѣ. Крѣмъ двохъ сынѣвъ була у Городиньскихъ ще гарна дочка, Катерина, велика ентузіястка природы.

Живучи у Городиньскихъ Марко хотѣвъ близше придивити ся до селяньского житя, до народу. Коли-жь въ-перше выйшовъ на улицу, то дѣзнавъ ся, що парубки й дѣвчата спѣвають погані пѣсенѣ, — що деякѣ мужики пють-запивають ся й замѣсць щиро-народной мовы

¹⁾ ibid.

вживають ломаною мѣшанины. Тому-то вернувъ ся вѣнъ у свою хату похмурый та задуманый. Все, що вѣнъ бачивъ, вразило его тяжко. Коли-жь другого дня прийшовъ до обѣду, побачивъ нового гостя. Се бувъ Якѣвъ Григоровичъ Голубовъ. Вѣнъ бувъ сыномъ Москаля, котрый покинувши торгувати та обдурювати своихъ Москальвъ, прийшовъ на Украину й привѣзъ стѣлько грошей, що мѣгъ купити бѣльшь тысячь десятинь землѣ. А по-за-якъ батько побачивъ, що освѣта дае змогу, ширше розсувати руки, тягнути до себе въ кишеню, то вѣддавъ сына до гимназїѣ, а вѣдтакъ и до университету. Сынъ вийшовъ вѣдтѣля „паномъ“, а якъ батько померъ, то освѣв на селѣ й ставъ хозяйнувати. Хочъ самъ бувъ зъ роду мужикъ, то замотавъ вѣнъ своихъ мужикѣвъ въ тенета такъ, щобъ нѣколи й не выпутали ся. Вѣнъ дививъ ся на селянъ зъ презирствомъ и не вважавъ ихъ навѣтъ за людей; тому-то говоривъ, що нерозвита сила мусить давати свою мускульну працю, щобы процвѣла культура. А вже-жь и молодой Иванъ Городиньскїй хотѣвъ, щобъ караюча рука завсѣгды висѣла надъ мужикомъ, ба, вѣнъ казавъ, що „темна робоча маса въ посуваню напередъ цивилизацїѣ вѣдѣграе таку-жь ролю, якъ робоча товарина въ нашому господарствѣ“¹⁾. Одначе Катерина натякнула на те, що й мужики люде, дарма, що она згоджувала ся, що мужики не здатнї до такого житя, якъ жите освѣченыхъ людей. Тогдѣ-то Марко, станувши въ оборонѣ мужикѣвъ, заявивъ, що простый народъ, а найбѣльше народъ украиньскїй, такъ-саме здатный до выщой культуры, якъ и пануюча кляса. Коли-жь Голубовъ назвавъ Марка Украинофиломъ, що бажавъ бы вѣддѣлити „хохляндїю“ вѣдъ Росїѣ, то Марко вѣдказавъ смѣливо, що Украинофилы сто-

¹⁾ *ibid.*, стор. 23.

ять за своє рідне наційне житє й роблять, щобъ досягти своєї мети. И вѣдтакъ озвавъ ся вѣнъ до Голубова ось-якъ: „Вы Великороссы можете змоскалити собѣ якихъ-тамъ Зирянь чи Чукчѣвъ, котрѣ навѣтъ азбуки не мають, але, щобъ се вы могли зробити зъ культурними народами, то це вже черезъ ладъ великѣ у васъ заходы“. ¹⁾ Вѣдтакъ Голубовъ въ розмовѣ зъ Катериною назвавъ Марка демагогомъ, але-жь Катерина сказала, що „коженъ має право, мати, якѣ схоче, погляды“. Все-жь таки бажала-бъ она, щобъ Українофилѣвъ зовсѣмъ не було.

Катеринѣ сподобала ся спокѣйностъ та впевненѣсть, зъ котрою поводивъ ся Марко въ тѣй спѣрцѣ. Она подумала собѣ, що хочъ и Голубовъ и Марко суть синами мужичими, то все-жь не можна ихъ мѣжь собою рѣвняти. А вже-жь и Маркови подобалась Катерина, — вѣнъ за-примѣтивъ, що въ тої дѣвчини гарне серце, та що єв зопсувала паньска сѣмья.

Живучи мѣжь народомъ, дѣзнавъ ся Марко, що вѣнъ дивить ся на школу мало-мало якъ на ворога свого, тому що теперъ учать въ Россіи мовою незрозумѣлою, — учать тамъ такого, чого народови не треба. Школа повинна бути своєю, а теперъ она Украинцямъ чужа! Тому-то въ розмовѣ зъ попомъ и зъ учителемъ сказавъ Марко, що українська мова така-жь, якъ и всяка инша мова, и що має таке-саме право на мѣсце въ книзѣ, въ школѣ, въ церквѣ, въ судѣ, якъ и всяка инша. Се-жь мова двадцяти-миліонного українського народу, котрѣй має свою землю й свою исторію, и бажає жити та розвиватись по-своєму. Про-те справжня українська интелігенція бажає зостати ся на своєму національному ґрунтѣ, боре ся за се й — здобуде свого!²⁾

¹⁾ *ibid.*, стор. 25.

²⁾ *ibid.*, стор. 31—40.

Того-жъ дня зустрѣвъ ся Марко зъ Катериною за селомъ пѣдъ скелею. Въ розмовѣ зъ симъ Украинцемъ натякнула Катерина на те, що она мабуть не прочитае нѣколи Шевченка, „бо мужицькою мовою не може бути литературы“.¹⁾ Та отъ Марко й Катерина забалакались, то й не помѣтили, якъ насунулась чорна хмара. Ажъ ось зашумѣвъ дощъ зъ горы, и полилось неначе зъ ведра. Тому-то Катерина побѣгла пѣдъ величезну камѣнюку, щѣ, высунувши ся зъ скелѣ, повисла надъ землею. Она прикликала сюды й Марка, дарма, що пѣдъ тымъ захистомъ було тѣсененько. Тая-жъ близькѣсть гарной дѣвчины електризувала хлопця: вѣнъ глянувъ тѣй просто въ обличчѣ, хотѣвъ зазирнути въ очи, але Катерина спустила очи до долу, похиливши голову. Коли-жъ дощъ переставъ падати, то дѣвчина пѣшла швидко до дому, не зважаючи на те, що вода лила ся ще струмкомъ изъ скелѣ.

Марко зробивъ на Катерину чи-малый впливъ. Всѣ его розмовы були зовсѣмъ не такѣ, якѣ Катеринѣ доводило ся доси чути навкруги въ побутѣ аристократичнѣмъ. Въ Марковихъ розмовахъ она въ-перше почула про идеаль, про принципы моральности, — до того бо часу дома нѣхто не мавъ на неѣ религійного впливу: религія не мала для Катерины нѣякого морального значѣня. Вѣдъ Марка дѣзналась она, що людскѣсть жие идеями. Вѣдтакъ Марко розбуркавъ розумъ у неѣ й привабивъ до себе еѣ почуваня. Все-жъ таки не подобалась тѣй у Марка велика прихильнѣсть до мужицтва.

Марко блукаючи ся по степу, пѣзнавъ цѣкавого хлопця, Корнѣя, щѣ пасъ волѣвъ и самотужки вчивъ ся азбуки. Вѣдтакъ Марко покликавъ его до себе, вчити ся письменства. Незабаромъ дѣзнавъ ся вѣнъ вѣдъ свого прия-

¹⁾ ibid., стор. 44.

теля, Семена Лѣсовского, що гуртокъ украинской громады порѣшивъ выдавати книжки для народнаго читаня. Маркови було се по-нутру, бо вже-жъ вѣнъ самъ маривъ про якійсь гуртокъ, котрый заходивъ ся-бъ коло выдана такихъ книжокъ. Та й бачивъ вѣнъ велику потребу въ такихъ книжкахъ, бо ось народъ читае московскій книжки, а украинскій й читавъ бы, такъ нема. „Тымъ-то народъ звыкае дивити ся на свою мову, якъ не на мову, а на якусь мужичу прикмету, котру треба кинути, якъ-що хочешъ бути освѣченою людиною. И Маркови въ его мрѣяхъ уявляло ся вже, „якъ се дѣло ширшае-росте, якъ книжка выдае ся за книжкою, — та все дешевѣ гарнѣ книжки, — и вони йдуть у народъ, и народъ ихъ читае, и національне самопѣзнане починае прокидатись“¹⁾. Уже и вѣнъ самъ зладивъ бувъ популярно-наукову брошуру, тѣлько-жъ годѣ було вѣ друкувати, тому-що цензура не пускала нѣчого наукового. Трохи-перегода пѣзнавъ ся Марко зъ батькомъ Корнѣевымъ и своими розговорами пѣдносивъ въ гору духа сего тямущого мужика.

Опѣсля при обѣдѣ у панѣства Городинскихъ побачивъ Марко крѣмъ Голубова гостя нового, — Хведора Лирского, котрый хотѣвъ заводити у себе въ слободѣ школу, але кинувъ сю думку, тому-що „не треба розвивати въ мужику такѣ инстинкты, якъ и въ освѣченой людини“. Ёму притакнувъ молодой Иванъ Городинскій и ставъ балакати про се, що росѣйска земска школа плодитъ соціалистѣвъ, та що школа не повинна йти далѣ часословця й псалтыря. Тогдѣ сказавъ Марко, що росѣйска школа на Украинѣ вѣдбивае школяра вѣдъ рѣднои семьѣ, — навчае его, зъ-горда, зневажливо позирати на ту масу, щѣ зъ нею вѣнъ выйшовъ. — „Наша школа

¹⁾ „Творы...“, т. II., стор. 60.

московська, а не вкраїнська!“ мовивъ вѣнъ далѣ, — „се й не педагогічно, й не льогічно! Московською мовою, та ще такою специфічно-московською, якою пишуть ся въ Росіи шкѣльнї книжки, вчити Українцѣвъ не можна, бо вони їѣ не розумѣють“.¹) — На те озвавъ ся Голубовъ : „Хочь бы й зовсѣмъ не розумѣли, а мусять вивчити, бо нѣякои „хахляцъкои“ мовы нема, а тѣльки росіійська!“ Вѣдтакъ Иванъ сказавъ авторитетно : „Росіійська мова — державна мова! иншихъ мовъ у Росіи держава не признає, — а чога держава не признає, те не истнѣе и повинно зникнути!“ И вѣдповѣвъ ему Марко мѣжъ иншимъ ось що : „Що держава не признає другихъ мовъ, а чога вона не признає, те мусить зникнути, то насмѣлююсь думати, що се тѣльки горячї бажання та й годѣ! Живе життя дужче вѣдъ усякихъ загородокъ“.

Пѣсля обѣду спытавъ ся Марко Катерины въ саду, якъ она думає про сю справу. И вѣдповѣла дѣвчина, що не згоджує ся зъ Маркомъ. Тогдѣ вѣнъ почавъ доводити своє. Але-жь Голубову, щѣ давно вже мавъ замѣри на Катерину, не подобалась та близькѣсть, котру добачавъ промѣжъ Катериною та Маркомъ. Вѣнъ завсѣгды сердивъ ся, видячи, якъ она звертає увагу на сего Українця. Коли вѣдтакъ Катерина вѣдбѣшла въ хату до хворои матери, то Голубовъ посперечавъ ся зъ Маркомъ и гукнувъ до него : „Кажу вамъ : або вы заразъ же дайте минѣ слово, що завтра выѣдете вѣдцѣль геть, або я о-тутъ поламаю вамъ ребра!“²) Сказавши се, стиснувъ вѣнъ свои здоровї кулаки й стоявъ якъ роздратованый вѣль передъ Маркомъ, щѣ на поглядъ бувъ и не такїй кремезный, и не такїй дужїй, якъ Голубовъ. Але Марко

¹) *ibid.*, стор. 69.

²) *ibid.*, стор. 72.

вхопивъ его обома руками за глотку й за груди, піднявъ вѣдъ землѣ й бокомъ скинувъ у ставокъ.

Всю ту сцену бачила Катерина, що вернулась була въ садъ. Она подивилась на енергичне обличчє Марка й подумала собѣ: „Сей не дасть себе скривдити й вдолає оборонити себе й кого иншого!“ Вѣдтакъ при вечѣрньому чаю Катерина та Марко взнали, що Голубовъ занедужавъ и поѣхавъ до дому.

Марко бувавъ часто въ хатѣ батька Корнієвого й пѣзнавъ ся у него зъ деякими сусѣдами его. Одного разу мужики стали балакати про панѣвъ. Дехто запримѣтивъ, що у панѣвъ сила, тому-що они багатѣ. Тогдѣ озвавъ ся мужикъ Остапъ: „А чого-жь такъ, що одинъ багатѣй, а другѣй убогѣй? Чого въ Городинського скѣльки тысячѣвъ десятинь землѣ, а въ мене чотыри десятинь? Чи вѣнъ бѣльшь Богу преподобивъ ся, а я въ Бога теля зѣвѣвъ?“ Остапъ бажавъ, щобъ землю подѣлити на всѣхъ, и тому-то сказавъ вѣнъ: „И чому-бъ царєви не зробити такъ, щобъ усѣ були рѣвнѣй, — щобъ не було нѣ багатыхъ, нѣ вбогихъ?!“¹⁾ Опѣсля подумавъ собѣ Марко, що багато щирыхъ та дужихъ силъ треба, щобъ прокинути зѣ сну сей народъ освѣтою. Тому-то того дня вѣнъ де-кѣльки годинъ не вѣдрывавъ ся вѣдъ писаня популярной книжки. Въ Корнієвѣй хатѣ Марко прочитавъ Квѣтчину Марусю, Гоголевого Тараса Бульбу, де-що зъ творѣвъ Шевченка та Левицкого-Нечуя. Въ его души прокидалось могутне бажанє, вѣддати себе всего дѣяльности провѣдника культуры въ народъ. Ёму уявлялись десятки, сотнѣ людей, що вѣддають себе тѣй справѣ, пишуть книжки для народу, проводятъ ихъ на село, або й самѣ живутъ середъ народу, знайомлють его въ литера-

¹⁾ *ibid.*, стор. 79

турою, зъ театромъ... Розпалена фантазія не мала впи-ну й малювала ему високу народню культуру, — таку високу, якъ колись була у Греко́въ. И вѣнь обѣцявъ вѣд-дати себе сѣй дѣяльности.¹⁾

А потѣмъ инше починало уявлятиь Маркови, — починалось згадувати те, що вѣнь побачивъ ось-теперь въ народѣ! Вѣнь побачивъ выразно, що народъ та интел-лигенція — два ворожі таборы въ его рѣднѣмъ краю. Коли-жь Марко зъявивъ ся такимъ щиримъ приятелемъ люду, то Голубовъ въ розмовѣ зѣ старымъ Городинь-скимъ и зѣ Иваномъ назвавъ его студентомъ дуже чер-вонымъ, небезпечною людиною, пропагаторомъ... Вѣдтакъ Иванъ сказавъ Маркови, що украинофильскои его пропа-ганды не зможе терпѣти нѣ урядъ, нѣ всяка добромы-сляча людина. Але Марко не хотѣвъ стояти пѣдъ догля-домъ такои добродѣйнои полиціѣ и рѣшивъ ся выѣхати геть вѣдѣля. Коли-жь про се довѣдалась Катерина, то повѣдомила Марка листомъ, що сегодня въ дванацять-годинъ въ ночи дожидае его пѣдъ скелею коло криницѣ. Марко дѣзнавъ ся ажъ теперъ, що Катерина любить его, и вѣнь пѣшовъ до скелѣ, хоча трудно якось приходилось ему свою любовь до дѣвчины зѣ паньского роду погоди-ти зѣ бажанемъ, вѣддати свое жите въ жертву рѣдному краеву.

Якъ пѣдѣйшла Катерина пѣдъ скелею до криницѣ, Марко вже дожидавъ еи тамъ. И озвалась она до него: „Я васъ покликкала, бо думаю, що у насъ у обохъ-есть дещо, що маемо мы сказати одно одному“. Тогдѣ вѣдповѣвъ Марко, що кохае Катерину, „але-жь людина живе не самымъ тѣльки власнымъ, персональнымъ жит-тямъ. Есть у кожнои людини святныя выща одѣ влас-

¹⁾ *ibid.*, стор. 81.

ныхъ почуваннѣвъ, одъ власного щастя“. Такою святынею ставъ ся Маркови рѣднѣй край, — Украина; — вѣнъ присягавъ ся, присвятити вѣй свое житѣ. Тому-то та людина, котру вѣнъ кохає и зъ котрою бажавъ бы зъѣднати свое житѣ, повинна йти зъ нимъ до однои мѣты. Одначе Катерина сказала ось-що: „Я прийшла сюды, щобъ сказати вамъ, що я васъ люблю, щобъ и одъ васъ те-жъ почути. Але та к о и одмовы я не бажаю. На умовахъ я свого коханя не вѣддаю!“... Вѣдтакъ Катерина, заявивши, що нѣколи не увѣритъ въ святыню Маркову, кинулась геть вѣдъ него и зникла промѣжь деревами.

Теперь пѣзнавъ Марко, що не можна погодити щастя зъ жертвою. Якъ вѣнъ у свою хату прийшовъ, то думки про рѣднѣй край, про повинности передъ нимъ подужали швидко почуваня сердца его. Вѣнъ выѣхавъ вѣдъ Городинскихъ и прибувъ до свого приятеля, Семена Лѣсовского, що бувъ студентомъ медичного факультету. Сей впровадивъ Марка мѣжь товаришѣвъ-народовцѣвъ, котрѣ своимъ коштомъ выдали вже першу книжку для народу. Они сходились у Овѣенка, старого урядовця. Дочку-жъ Овѣенка, Марусю, що була вчителькою на селѣ, сватавъ Семень.

На сходахъ товаришѣвъ читавъ Семень свое оповѣданѣ. Дехто добачавъ у сему творѣ кованѣ слова, и вѣдтакъ вчинила ся спѣрка про правописъ брошуры, що євъ выдано за гуртовѣ грошѣ. И пѣзнавъ Марко незабаромъ, що мѣжь товаришами нема солидарности, — що дехто таки ховавъ ся зъ націонализмомъ. Тому-то Марко сказавъ товаришамъ, що они сперечають ся про слова, литеры, а забувають про те, що народови треба книжокъ.

Мѣжь-тымъ Марко скѣнчивъ уже свою справу зъ экзаменомъ. Опѣсля наставлено его вчителемъ грецкои

и латинської мови в гімназії, в тому-ж таки мѣстѣ, де й бувъ вѣнъ. Рѣчь, котрої мусѣвъ учити Марко, була не дуже весела, але вѣнъ волѣвъ узяти єѣ, нѣжъ выяснати школярамъ російську исторію, або мову. Въ тѣмъ часѣ прочитавъ вѣнъ вѣ товариствѣ пять своїхъ брошуръ, але тѣлько двѣ згодились выдати.

Хоча-жъ у Марка було багато роботи, то не мѣгъ забути коханої дѣвчини. Вѣдъ учителя села Радкѣвки довѣдавъ ся вѣнъ, що дочка пана кудысь поѣхала та стала вчителькою. Про се давъ звѣстку Маркови такожъ Корній. И справдѣ Катерина зѣ-за любви до Марка порѣшила бути вчителькою на селѣ. — Коли она вернулась вѣдъ скелѣ, де була зустрѣлась зѣ Маркомъ, то перебула борню своєї душѣ про свои вѣдносини до Марка, и вѣдтакъ подумала собѣ, що она єгоистка, по-за-якъ вымагала вѣдъ Марка, щобъ вѣнъ вѣддавъ їй усе за коханє, мѣжъ-тымъ коли она сама не хотѣла зробити нѣякої жертвы. Она сказала собѣ, що мабутъ велику силу мають народній святощѣ надъ Маркомъ, коли вѣнъ мѣгъ зрєкти ся свого щастя за-для тої святынѣ.

Якъ минула зима, то на весну заявила Катерина батькови й матери, що хоче бути вчителькою. Они-жъ обоє здивувались вельми за-для такого бажаня дочки, и вѣдтакъ запыталась ви мати, вѣдкѣль у неї такій кумедній бажаня? И вѣдповѣла Катерина тихо й твердо: „Вони, мамо, зовсѣмъ не здають ся минѣ кумедными. А повстали вони зѣ того, що я зрозумѣла, що грѣхъ сидѣти людинѣ безъ дѣла“. .¹⁾ Видячи батько, що годѣ вѣдхилити дочку вѣдъ того ви бажаня, порадивъ вѣнъ жѣнцѣ, щобъ таки послухати Катерину, а то она втече. По єго думцѣ треба дати дочцѣ дозвѣль бути вчителькою вѣ

¹⁾ *ibid.*, стор. 124—125.

гимназiн. Коли-жь Катерина не хотѣла вчителювати въ гимназiн, то батько дозволивъ ѣй ити на село на одинъ рѣкъ. Вѣдтакъ инспекторъ давъ Катеринѣ мѣсце въ су-межному повѣтѣ, и незабаромъ выѣхала она въ свою школу.

Коли Марко про се дѣзнавъ ся, то здивувавъ ся великимъ дивомъ и подумавъ собѣ, що той починъ Катерины е мабутъ якою модною примхою, бо по-переду не заявляла она нѣколи такого бажаня. Мѣжь-тымъ Марко вчивъ въ гимназiн, — але-жь официѣльна работа не зацѣкавлювала его. Надати-жь ѣй трохи живѣйшій характеръ зовсѣмъ було не можливо: начальство остро дивило ся за тымъ, щобъ нѣхто зъ учителѣвъ не вѣдхилъ ся вѣдъ програмы. — Одного разу Марко, перекладаючи въ класѣ зѣ школярами грецкогo автора, забалакавъ про грецкiй републики й похваливъ старыи републиканскiй лады въ Атенахъ. Другого-жь дня директоръ зауваживъ ему, що вѣнъ краще зробивъ бы, якъ бы републикѣ не чѣпавъ, бо его, Маркове дѣло, падежь, а не републики. Трохи зъ-годомъ инспекторъ зробивъ въ его класѣ трусь, бо директоръ довѣдавъ ся, що въ одного изъ школярѣвъ були забороненi книжки. Се були двѣ украинскi книжки: „Сѣра кобыла“ Иродчука и Шевченковi „Гайдамаки“. Другого дня була педагогична рада. Директоръ бувъ той думки, чтобы школяра сключити. Дехто зъ учителѣвъ натякнувъ на хохлацку пропаганду, котру треба зничити, тому-що се зло. Але Марко сказавъ смѣливо, що обѣ тi книжки дозволила цензура й що они продають ся по книгарняхъ, — нѣкому-жь изъ учнѣвъ купувати книжки законъ не збороняе. „Хлопецъ пѣшовъ и купивъ“, мовивъ вѣнъ далѣ. „Його можна карати за те, що вѣнъ принѣсъ цi книжки въ класу, бо се заборонено гимназiяльними правилами; але се рѣчь така, що ѣѣ

може зробити коженъ клясовый доглядачъ, не займаючи педагогичнои рады.“¹⁾

Та не минула ся Маркови дурно его оборона школяра. Черезъ декільки часу покликано его до куратора. Сей закинувъ Маркови, що вонъ розповсюджує въ гимназїи шкѣдливі идеї. Та отъ до того сумного вражѣня вѣдъ гимназїї додало ся незабаромъ вражѣне вѣдъ иншои невзгодины. Се було те, що дѣялось въ товариствѣ. Доси всѣхъ книжокъ выдано тѣлько трое, — грошѣ платили ся погано, -- помѣжь товаришами бувъ неладъ, були непорозумѣня. Спѣрки були що-разу, якъ збирало ся товариство, и вѣдтакъ деякі зовѣмъ кинули ходити на товарискї сходины. Ажъ ось прийшло 25. лютого, — великій Тарасѣвъ день. До старого Овсѣенка зѣйшлись товаришѣ, — великій день поєднавъ усѣхъ. Промовляли патріотично Семенъ Лѣсовскїй и студентъ Гайденок; — сей-то скѣнчивъ свою бесѣду словами: „Блюдѣте, да не порабощенї будете!“ Хоча ся щира промова не всѣмъ сподобалась, то Марко озвавъ ся ось-якъ до товаришѣвъ: „Слухавъ я васъ, и сердце мое радѣло. Середъ цихъ утискѣвъ, середъ цѣого гонення почути такї слова, — се цѣлюща вода на сердце!“... Але Марко не скѣнчивъ. Ту-жъ мить пѣдскочивъ до него профессоръ Човганъ и крикнувъ зъ-пересердя: „Якъ вы смѣете казати се тамъ, де єсть люде, що служатъ у министерствѣ народнои просвѣты?... А вы знаете, що за такї розмовы въ нашому министерствѣ не подякують?!“ — „Чудне дѣло!“ одмовивъ Марко. „Я служу въ тому-жъ министерствѣ, що й вы, и не бою ся казати те, що кажу, а вы боите ся його слухати?“ Але-жъ Човганъ заявивъ, що не бажає бути въ товариствѣ, котре коли не сегодня, такъ завтра заберуть

¹⁾ ibid., стор. 135.

до тюрмы. Вразъ изъ Човганемъ кинувъ товариство такожь другій членъ, Савчевскій, котрый заявивъ, що краще кинути сѣй играшки, бо они небезпечнѣй. Опѣсля сказавъ старій Овсѣенко, що доси такого не бувало, щбъ вѣнъ бачивъ. „Бояли ся й мы дечого та й боимо ся“, мовивъ вѣнъ поважно, — „ѣ и въ насъ сѣмья, ради котри инодѣ побережешъ ся, та не було доси такого поганого дѣла! — нѣхто не боявъ ся казати свои думки середъ щирыхъ товаришѣвъ, — нѣхто не кидавъ на ихъ пѣдозрюваннѣя въ зрадництвѣ. А сьгодніѣ стало ся те, чого двадцять, десять рокѣвъ назадъ сподѣвати ся не можна було. Скажѣтъ вы минѣ, старому, щбъ воно за знакъ?“ — „Знакъ се поганый!“ вѣдповѣвъ Марко. „А коли хочете знати, щбъ воно таке ѣ, то се дочасне затемненнѣя розумѣвъ. Бачуть люде — сила пануе, та й злякали ся, подумали, що нѣколи тому пануванню кбнця не буде“...¹⁾)

И розбѣгли ся товаришѣ „страха ради юдейска“, — збѣсталось тѣлько шѣстьохъ. Трохи-перегода Марко кинувъ гимназію, бо не мѣгъ дивитись на систему шпигѣвъ та доносѣвъ, и ставъ секретарювати въ мѣйскѣй часописи. А вже-жъ не мѣгъ вѣнъ забути Катерины. Коли разъ прийшовъ до дому, то стрѣвъ у себе Семена. Сей, скбнчивши университетъ, мавъ уже лѣкарску практику й думавъ незабаромъ одружитись зъ Марусею Овсѣенковою. Отже Семень принѣсъ Маркови листъ вѣдъ свои молоди. Той розбѣравъ коверту й прочитавъ ось що: „Я сидю теперъ біля лѣжка хворои Катерины Дмитрѣвны. Вона дуже бажала-бъ васъ побачити. Якъ-що вы схочете побачити ѣѣ, — може въ останнѣ, — приѣдѣтъ просто въ школу, въ село Додблну“.²⁾)

¹⁾ ibid., стор. 139.

²⁾ ibid., стор. 143.

Прочитавши се письмо, Марко якъ-стѣй повѣхавъ до Катерины. Ось и школа: невеличкій будинокъ зъ соломяною покрѣвлюю, — обдраный, обшарпанный. Маруся Овсѣнкова зустрічає Марка въ дверьохъ и веде его черезъ темнѣ сѣни въ невеличку клясову хату. Вѣдтакъ розказує она Маркови, що Катерина дуже хвора, та що вчора выслано телеграму до батька й до матери еи. Коли-жь Марко запытавъ ся Марусѣ, чимъ Катерина хвора, то показала она на низеньку, тѣсну хатку зъ невеличкими вѣкнами, въ котрыхъ половина шибокъ була побита та залѣплена паперомъ, — зъ земляною долѣвкою та пообдираными рудыми, мокрыми стѣнами. Опѣсля розказала Маруся, що сѣльске начальство робило всѣлякѣ пакости нещаснѣй учительцѣ. Холодъ у школѣ бувъ такѣй, що вода замерзала въ клясѣ, — а начальство не давало чимъ топити. Доводилось такъ, що якъ школярѣ воды не принесли, то Катерина ходила сама за вѣдромъ. Скъбничилось тымъ, що по веснѣ застудилась: у грудьохъ зробилось запаленє. Приѣздивъ лѣкаръ земскѣй и лѣчивъ недужу. Хоча Маруся радила ѣй, написати до дому, то она не хотѣла, — боялась, що, якъ дѣзнають ся про все, батько та мати, то не пустять на другѣй рѣкѣ у школу. Трохи зъ годомъ вылѣчивъ еѣ лѣкаръ, але она зновъ не береглась нѣ трохи. И ото занедужала такъ тяжко, що не може ѣ встати.

Минуло зъ пѣвъ години, — Марко станувъ передъ Катериною. Она побачивши своего милого, зрадѣла вельми й сказала: „Я була дуже хвора, — така хвора, що думала, що вже вмираю... Але теперъ я чую, що я оджила, що нова сила влилась у мою душу, въ мои груди, якъ я побачила тебе... Ты не покинешъ мене? Ты не можешь мене покинути!“ — И вѣдповѣвъ Марко, що безъ неи не мѣгъ нѣякои розваги знайти, — що теперъ

не покине єи, — свого щастя, свои долѣ. Вѣдтакъ про-сивъ Катерину, щобъ не балакала багато, бо се їй шко-дить. Тогдѣ-жь єи рука лежала въ єго руцѣ, ихъ погля-ды не розминали ся, — мовчки дивились они одно на одного, и имъ уже нѣчого не треба було казати.

Ажь ось приѣхали до Катерини батьки, и вѣдтакъ забажала она, щобъ Марко ѣхавъ зъ нею та зъ батька-ми въ Радьковку, и щобъ пробувъ тамъ великдень. — И отъ, Марко зновъ у Городиньскихъ — уже третій день. У него въ души починає прокидатись надѣя на крашу долю. И справдѣ видко було, що зъ Катериною робить ся щось надзвычайного. Блѣде обличє єи зачервонѣло нѣжнимъ румянцемъ, очи засяли яснѣйше, и въ нихъ свѣтила ся така сила житя, що вѣмъ було зрозумѣло, що Катерина одужує. Та отъ, пѣсля двохъ вечѣрнихъ розмовъ зъ жѣнкою ввѣйшовъ до Марка въ хату панъ Городиньскій. Вѣнъ бажавъ почути вѣдъ Марка, якій поглядъ вѣнъ має на свои вѣдносини до Катерини, бо те, що було сказано біля лѣжка хворои, котрои не можна було турбувати, роблячи або кажучи що навпроти неї, — те по думцѣ Городиньского не могло вважатись якоюсь формальною обѣцялкою. И вѣдповѣвъ Марко, що се сама Катерина почала єю розмову й бажала рѣшинця, и тогдѣ сказавъ вѣнъ, що любить єѣ. Вѣдтакъ пригадавъ Горо-диньскому, що вѣнъ зъ жѣнкою згодивъ ся на ихъ за-ручини. Але той панъ запримѣтивъ, що Катерина була тогдѣ хвора и тымъ ненормальна, тому-то бажавъ бы вѣнъ, щобъ Марко кинувъ всякї претенсіѣ й сегодня выѣхавъ изъ єєи господы. На те вѣдказавъ Марко, що Го-родиньскій зъ жѣнкою мають право бажати, щобъ вѣнъ облишивъ усе, — але коли батько скаже дочцѣ те, що єму сказавъ, то се єѣ вбє. И вѣдповѣвъ Городиньскій ось-що: „Чую, що нещастя впало на мою голову. Не об-

винувачую васъ, хоча якъ бы не вы, то не пошла-бъ Катерина у вчительки й не лежала-бъ теперъ хвора^а. Опроче заявивъ вѣнъ Маркови, щобъ поки-що збставъ ся, а вѣнъ побалакае зъ жѣнкою.

Другого дня великодныхъ святъ Марко зъ Катериною повѣнчали ся въ сѣльскѣй церковцѣ, и вѣдтакъ обое стали жити въ мѣстѣ въ маленькѣй домѣвцѣ. Катерина була щаслива, немовъ жила въ раю. Она полюбила украинську мову й сказала Маркови, що зъ-годоми подросте українська литература, вбе ся въ силу, — а тогдѣ запануе рѣдне слово й помѣжъ интелитенцією.¹⁾ Але Катерина стала знову нездужати, и на лѣто поѣхала зъ Маркомъ у Крымъ. Коли они обое сидѣли разъ надъ моремъ, то Катерина пригадала Маркови, що надъ отъ-симъ моремъ стогнали невольники-козаки, складаючи свои плачѣ, — та що отъ-тутъ лила ся украинська кровь. Опб-сля-жъ сказала она : „Мы полили сю землю своєю кровю, и вона поважна могла-бъ бути нашою. А вона не наша, — та й нашу въ насъ однимають!... Сумно одмѣнило ся!“ — И вѣдповѣвъ Марко : „Правду кажешь, моя зоре! Але-жъ мы повинни покласти все свое життя на те, щобъ одмѣнити се такъ, якъ воно мусить бути!“ — „Еге!“ мовила Катерина. „Безъ надѣвъ на будущину хиба можна було-бъ жити? Я вѣрю въ те, що наша правда переважить. Я вѣрю, и нѣщо въ мене не злама цѣби вѣры!... Я вѣрю, що такі борцѣ якъ ты, зроблять свое дѣло, зроблять — и подужають.“²⁾

Хоча-жъ Катерина ховалась зѣ своєю хворобою, — щобы хочъ хвилину зазнати щастя въ подружю, то трохи-перегода призналась Маркови, що носить смерть у сво-

¹⁾ *ibid.*, стор. 157.

²⁾ *ibid.*, стор. 164.

ихъ грудяхъ. Коли-жь Марко въ розпуцѣ сердца сказавъ, що не зможе безъ неї жити, то вѣдповѣла Катерина, що на нѣмъ лежить обовязокъ: праця на рѣдний край. Украина повинна бути для Марка выща вѣдъ Катерины,— она-жь его святыня!...

Катерина не хотѣла сидѣти въ хатѣ, — бажала вмерти пѣдъ сонѣчнымъ сяєвомъ. И Марко кѣльки разѣвъ на день носивъ єѣ, якъ дитину, на берѣгъ до моря, — й они тамъ сидѣли. Вволюючи волю Катерины Марко читавъ єѣ разѣ деякї стихотворы „Кобзаря“. Другого-жь дня попрощалась она зъ яненымъ сонцемъ, зъ моремъ и звернулася промовою до пречистого неба, щобъ нагадувало Маркови про инше жите, що вѣ йому они обое зустрѣнуть ся. Катерина говорила все тихше та тихше и вѣдтакъ сказала Маркови: „Не могла я нѣякого добра тобѣ зробити, — але прости менѣ се за те, що я тебе такъ любила. Тобѣ зостається мѣй коханий...“ Марко не мѣгъ уже нѣчого розбрати, — дальше говорила она дуже тихо. Вкѣнци попрощалась зѣ своимъ милымъ и обхопивши его руками за шию, сказала: „Поцѣлуй!“ Уста стулились имъ вѣ останньому поцѣлунку, — останнї зѣтханя вѣдала она Марковымъ устамъ и єи голувонька впала на его груди... Темрява, — безпросвѣтна темрява обняла Марка.

Вѣ „епильогу“ оповѣдає вѣдтакъ авторъ, що вѣдъ смерти Катерины минуло чи-мало часу. Марко багато вѣдмѣнивъ ся: обличє зблѣдло, зморщкы лягли на чолѣ, — бїля губъ вызначились поки ще ледви помѣтнї риски гѣркого усмѣху. Вѣнъ ходивъ часто вѣ гостину до своєи коханой, — ходивъ вѣ прогалину помѣжь деревами, вѣ сей куточокъ, у котрый вѣнъ перенѣсь зъ-надъ моря до-рогїй прахъ, — тамъ любивъ вѣнъ сидѣти й думати. Осє якими згадками споминавъ вѣнъ неразѣ свою покѣйну,

дорогу дружину : „...Ты своимъ життямъ довела минѣ, що на свѣтѣ може истнѣти щось таке, що мы за-того можемо назвати идеаломъ. Ты своимъ життямъ навчила мене вѣрити въ те, що идеаль цей истнѣе на землі... Я вѣрю въ те, що є на свѣтѣ кохання таке чисте, таке идеальне, що не ймешь вѣры, що його породила земля, — кохання, що за його можна й треба вѣдати життя. А коли є таке кохання, то є и все добре на свѣтѣ, бо кохання є джерело всього доброго. И тѣльки дякуючи тобѣ, моя кохана. я нѣколи не кину вѣрити въ красу, правду, добро, и нѣколи не згожусь зъ тими, котрѣ кажуть, що ихъ нема... И ще иншого ты мене навчила. Ты мене навчила, якъ можна вѣдавати своє життя за другихъ. Ты була минѣ соняшнымъ промѣнемъ, що осіявъ минѣ все життя мое и зробивъ мене щасливимъ... Я не забуваю нѣколи твого останнього заповѣту: вѣдати мое життя рѣдному краєви. Одну частину своєї душі я вже давно вѣдавъ йому; друга — належала тобѣ. Ты пошла одъ мене й не бѣйся, що твоя частина повернется на щѣ инше, а не на рѣдний край!...“¹⁾

* * *

Коли-бъ хто оцѣнювавъ повѣсть „Соняшний промѣнь“ острѣйшою критикою, то запримѣтивъ бы деякі похибки въ характеристичѣ головныхъ дѣевыхъ особъ и въ способѣ писаня сего твору. Хоча бо Марко являє ся горячимъ патріотомъ, що въ житю вѣрно зберегає народній святощѣ, то все-жь характеристика его вважає ся подекуды неясною. Авторъ каже, що Марко, бувши ще студентомъ, запрягъ ся, вѣдати своє жите на служене просвѣтѣ, та що опѣсля, коли вѣнъ живъ у Городиньскихъ, прокидалось въ души его могутне бажанє, вѣда-

¹⁾ ibid., стор. 173.

ти себе всього діяльності провідника культури в народ. І він справді намагав сповнити свою обітницю. Та отъ, той-же Марко в декільки лѣтъ опѣся, при могилѣ Катерины заявляє, що ажъ его дружина навчила его, вѣдати своє житє за другихъ, — тому-то не забуває вінъ нѣколи останнього єи заповѣту: вѣдати своє житє рѣдному краєви. Одну бо частину своєи душѣ вінъ уже давно вѣдає батькѣвщинѣ, — друга належала Катеринѣ. Отже самъ Марко не вѣдає гараздъ, яку мету вінъ вытычивъ собѣ в житю: зъ-першу вѣдає вінъ самотужки себе всього діяльності провідника культури в народъ, а опѣся заявляє, що ажъ Катерина навчила его, вѣдати своє житє рѣдному краєви! Коли-жъ вѣдтакъ друга половина душѣ его належала Катеринѣ, то любовь его до рѣдного краю стала очевидячки слабша, вѣдъ коли одруживъ ся зъ Катериною, и про-те годѣ було приписувати сѣй дружинѣ якийсь животворный впливъ, коли вінъ уже давнѣйше запрясягъ ся, вѣдати своє житє на служенє просвѣтѣ.

Вѣдтакъ характеристика Катерины не зовсѣмъ природна. Коли она, полюбивши Марка, рѣшучо сказала, що нѣколи не увѣрить у святиню его, то якъ могла она трохи-перегода стати такою українською патріоткою, щѣ вчила свого милого, „вѣдавати себе борни та праці за високу идею національного вѣдродженя“ ?¹⁾ Опроче в любовь своѣй до Марка зъявляє она велику сентиментальнѣсть, дарма, що вмираючи сухотами не могла зворушуватись горячими почуванями сердца. Тому-то здає ся неимовѣрною остання подѣя в єи житю, коли-то она обхопивши Марка за шию, кликнула „поцѣлуй!“ — та свои останнї зѣтханя вѣдала его устамъ.

¹⁾ ibid.

Головний дѣячъ въ сѣй повѣсти, Марко Кравченко, проявляє тѣ думки про пытаня суспѣбно-національнѣ, котрыми переймивъ ся самъ авторъ. Мабуть не помилимо ся, коли скажемо, що Марко є речникомъ тыхъ идей, що ними, по думцѣ автора, повиннѣ одухотворятись Украинцѣ-народовцѣ у своєму змаганю до правды та добра. Задивлюючись изъ сего боку на повѣсть „Соняшний промѣнь“, можемо сказати, що авторъ єи прислуживъ ся вельми справѣ народнѣй, поставивши своимъ землякамъ передъ очима такій типъ патріота, що своє житє вѣддає на служене батькѣвщинѣ. Деяку-жъ похибку въ характеристицѣ Марка заподѣявъ авторъ мабуть тымъ, що своєи повѣсти не выкѣнчивъ въ останнѣй редакци. Вѣдси пояснюють ся деякѣ противорѣчности въ зъображеню той-самои подѣѣ. Отъ, примѣромъ, пише авторъ, що Марко вѣривъ, мабуть-то народъ до панѣвъ справдѣ ворожѣй, а не до интелігенцѣ,¹⁾ а трохи далѣ заявляє вѣнъ, що Марко побачивъ, що народъ та интелігенція — два ворожѣй таборы.²⁾ Все-жъ таки характеристика Марка може насъ въ загалѣ вдоволити; — менше вдатною є характеристика Катерины. Зъ-першу бо зъображає єѣ авторъ рѣшучою Московкою, а вѣдтакъ трохи-перегода являє ся она сентиментальною украинською патріоткою. Правда, що авторъ старавъ ся выправдати таку швидку метаморфозу вдачѣ Катерины, описуючи вдатно психичну борню єи, коли по розмовѣ зъ Маркомъ вернулась до дому вѣдъскелѣ.³⁾ Правда й те, що силою любви могла она навернутись на той шляхъ, котрымъ ишовъ Марко у своѣмъ змаганю до добра й правды. Тѣлько-жъ такій психичнѣй метаморфозы не вѣдбувають ся въ кѣлькохъ годинахъ,

¹⁾ „Творы...“, томъ II., стор. 31.

²⁾ *ibid.*, стор. 81.

³⁾ *ibid.*, стор. 116—124.

дарма, що Катерина у творѣ Чайченка вважає ся тою людиною, котра зъ-за любви готова проявити найтяжшу саможертву.

Поббчь обохъ визначныхъ типбвъ, Марка й Катерины, иншій особы въ сѣй повѣсти або зъявляють млавій характеры (старый Городиньскій и его жбнка), або служать лишь до декораціѣ картины (Иванъ Городиньскій, Голубовъ, Семень Лъсовскій и другій). Вбдтакъ легко за-примѣтити, що въ першбй половинѣ повѣсти головна дѣя розвиває ся пиняво за-для епизодбвъ и такожь изъ-за нахилу автора до реторичныхъ фиѣгуръ мовы; — а вже-жь швидко розв'язує ся вузоль дѣѣ вбдъ того часу, якъ Марко поѣхавъ до недужоѣ Катерины. Та отъ, тутки насуває ся намъ питанє: по-що Катерина, дочка богатого пана, страдала невздоинами, коли була вчителькою на селѣ? Хиба-жь ѣй треба було сидѣти въ оббдранбмъ, обшарпанбмъ будинку, — мерзнути въ студенбй школѣ и самбй носити собѣ воду? Хиба-жь се вмовѣрно, щобъ батько зъ матѣрю не вбдвѣдали ен нѣ разу, коли вже ѣй по-зводили, бути вчителькою на селѣ! Авторъ каже, що Катерина боялась писати до дому про свои злиднѣ, а то батьки могли-бъ єѣ не пустити на другій рбкъ у школу. А вже-жь панъ Городиньскій, дбзнавши ся про невздоины своєи дочки, мбгъ постаратись, щобъ начальство визначило ѣй яку иншу школу, де она не побивала-бъ ся тяжкимъ лихолѣтемъ. Та ба! коли-бъ Катерину освобо-джено зъ того мытарства, якого зазнавала въ школѣ, — коли-бъ она сидѣла въ краснбмъ будинку, то не була-бъ застудилась, — она була бы здорова, и вбдтакъ батьки ен мабутъ нѣколи не були-бъ призволили, щобъ она одру-жила ся зъ Маркомъ. Тогдѣ Марко може й не бувъ бы дбзнавъ ся, що „истнѣе на земли идеаль“, „що є на свѣтѣ коханья таке чисте, таке идеальне, щб за його можна й

треба вѣдати життя“. Але-жь по нашѣй думцѣ, тогдѣ й конецъ повѣсти бувъ бы менше патетичный, и Марко надъ могилою Катерины не потребувавъ бы деклямувати сентиментальнѣ речи, котрѣ не зовсѣмъ були згѣднѣ зъ его давнѣйшими бесѣдами про святыню Украины.

Въ сѣй повѣсти бачимо деякѣ гарнѣ дѣяльогѣ, описѣ й картинкѣ зъ суспѣльного побуту. Осъ и они : 1. Марко на селѣ мѣжь мужиками“ (Творы...“, т. II., стор. 15—20). — 2. Обѣдъ у дворѣ Городинськихъ (ibid., стор. 20—26). — 3. Дѣяльогъ мѣжь Катериною а сѣльскою дѣвчиною Докією (ibid., стор. 48—50). — 4. Зустрѣчь Марка зъ сѣльскимъ хлопцемъ Корнѣємъ (ibid., стор. 56—57). — 5. Марко въ хатѣ батька Корнѣевого (ibid., стор. 62—66 ; 73—80). — 6. Розмова батькѣвъ про Катерину, щѣ хотѣла бути вчителькою (ibid., стор. 130—132). — 7. Збѣръ педагогичной рады въ гимназїи (ibid., стор. 134—137). — 8. Марко ѣде зелѣзницею до недужои Катерины (ibid., стор. 144—146), и др.

Такъ отже поодинокѣ частинѣ повѣсти суть чи-мало вдатнѣ, ба, подекуды й прегарнѣ, одначе не тѣлько въ характеристикѣ головныхъ дѣячѣвъ, але й у способѣ писаня добачаемо деякѣ недостачѣ. Сюжетъ оповѣданя 6 вбогѣй инвенцією, въ малюнку нема одвѣтної перспективѣ, поза-якъ плястично зѣображають ся тѣлько тѣ особы, щѣ стоять на першѣмъ плянѣ картины, мѣжь-тымъ коли особы, выступаючѣ на другѣмъ и на третѣмъ плянѣ образа, нашкицованѣ лишъ въ головныхъ обрисахъ. Вѣдтакъ авторъ добачавъ суть повѣсти не въ характерахъ, але въ патріотичныхъ думкахъ и мовахъ про народнѣ святощѣ. Тому-то ввѣйшли въ сю повѣсть не тѣлько розмовѣ про школы на Украинѣ и про вѣдносинѣ Украинцѣвъ до Москалѣвъ, але й про „кованѣ“ слова,¹⁾ ба й про право-

¹⁾ ibid., стор. 106—108.

пись.¹⁾ Опроче деякі рефлексіѣ й розмовы суть невъ-мѣру довгѣ, ба, подекуды й злишні.²⁾ Все-жь таки сей творѣ Чайченка є важнымъ здобуткомъ нашої литературы, по-за-якъ вызначає ся горячимъ патріотизмомъ и принаднымъ малюнкомъ деякихъ образкѣвъ. Такои яснои и величюи идеѣ національнои, яку добачаємо въ „Соняшнѣмъ промени“, до Чайченка не проявивъ ще нѣ одинъ украинскій письменникъ.

* * *

Сю думку, що кождый повиненъ любити свѣй рѣд-ный край бѣльше своего жита, высказавъ авторъ уже попереду въ короткѣй повѣсти „Олесея“.³⁾ Чайченко пише, що се було давно, ще тогдѣ, якъ Украину шарпали Турки й Татары, а гетьманы украинскій ходили зъ козацтвомъ бити ворогѣвъ. Тогдѣ-то на Волини въ невеличкѣмъ селѣ живъ старый дѣдъ Данило, що колись козакувавъ и бувъ у неволи турецкѣй, але вызволивъ ся вѣдтѣля и вѣдтакъ пасѣчникувавъ дома. Жѣнка его давно вмерла, и вѣнъ принявъ до себе двоє сирѣтъ, дѣвчину Олесю та хлопця Михайлика. Тымъ дѣтямъ розказувавъ вѣнъ неразъ про турецку й татарску неволю, ихъ-то вчивъ вѣнъ, що „кождый чоловѣкъ повиненъ боронити вѣдъ всякого врага свою рѣдну краину, не жалѣючи своего жита“.⁴⁾ Ажь ось разъ въ недѣлю пѣшли дѣти въ лѣсъ по ягоды. Дѣдъ казавъ имъ, щобы берегли ся багновища, а то було-бъ лихо. И справдѣ въ лѣсѣ було величезне болото-багновище, въ котрѣмъ уже не одна людина втопилась. Дѣти пѣшли по возлѣсю: зъ одного боку бувъ высочезный, старый лѣсъ, а зъ другого боку простягавъ ся

¹⁾ *ibid.*, стор. 109—110.

²⁾ *ibid.*, стор. 82—84; 100—105.

³⁾ „Творы...“, томъ I, стор. 185—191.

⁴⁾ *ibid.*, стор. 187.

степь, — коли ось побачили они середь степу Татаръ. Олеса й Михайликъ сховали ся въ кущахъ, и вѣдтакъ дѣвчина бачила, якъ Татары вѣхали просто на лѣсъ, шукаючи, де слобода. Бѣдне серденько Олесѣ затѣпало ся, коли она подумала собѣ, що ще кѣльки часу, а Татары знайдуть те село, де живѣ дѣдусь, — запалять слободу, — людей повбивають. Въ сю мить сказала она Михайликови, щобъ лѣсомъ бѣгъ до дому й сказавъ дѣдусеви, що йдуть Татары. Якъ хлопця вже не було, то Олеса вийшла зъ-за куща й пошла по-пѣдъ лѣсомъ зовѣмъ не въ той бѣкъ, де була ея слобода. Ажъ ось наздогнали еѣ Татары. Ихъ було чоловіка трицять. Одинъ изъ нихъ пѣдѣйшовъ до дѣвчины й запытавъ ся еѣ, де ту 6 слобода? И вѣдповѣла она, що, якъ сей лѣсъ перейти, то й слобода по той бѣкъ. И велѣвъ їй Татаринъ, щобъ она провела ихъ симъ лѣсомъ, — Олеса-жъ вѣдповѣла що ихъ проведе. Тогдѣ погрозивъ дѣвчинѣ Татаринъ, щобъ не одурила й не тѣкала, а то зрубавъ бы їй голову шаблюкою. Татары накиннули Олеси на шию арканъ и приказали їй, щобъ ишла на-передъ. И повела она Татаръ, але йшла зовѣмъ не въ той бѣкъ, куды побѣгъ Михайликъ. Она повела ворогѣвъ просто въ середину лѣсу, де було болото. Трохи зъ-годомъ промовила она, що далѣ не пѣде, хоча-бъ еѣ и вбили, — она бо завела ихъ, ворогѣвъ, у сей лѣсъ, зъ-вѣдкѣля вже не вылѣзуть. Въ ту мить Татаринъ вдаривъ ножемъ Олесю въ груди: якъ былина пѣдрѣзана, впала она до долу. Вмираючи сказала она Татарамъ: „Кождый повиненъ рѣдну крайну боронити, — знайте це, вороги!“ Татаринъ плюнувъ на неѣ, и всѣ вороги повернули назадъ. Мѣжь-тымъ Михайликъ добѣгъ до дому й сказавъ, що йдуть на село Татары. Люде покинули все й повтѣкали въ лѣсъ. Якъ другого дня люде вернули ся въ село, дѣдъ Данило не знайшовъ Олесѣ въ хатѣ, тому

пôшовъ вѣнъ зъ кôлькама, шукати еѣ въ лѣсѣ. Михайликъ привѣвъ ихъ до того мѣсця, де бувъ покинувъ Олеся. Тутъ знайшли они татарскій слѣды: по тыхъ слѣдахъ пройшли въ лѣсову пушу. Довго йшли, ажъ поки побачили кôлька татарскихъ коней, щô позагрузали въ болотѣ. Але-жь Татаръ не було: мабуть позлѣзали зъ коней та й потопились у багноцѣ. Дѣдъ побачивъ першій Олеся: она лежала мертва зъ ножемъ у грудяхъ. Ту тôлько зрозумѣвъ Данило й всѣ люде, щô она своєю смертю обратувала рôдне село. Зробили мары й понесли тѣло до дому. Другого дня ховали Олеся, — надъ холодною ямою плакали всѣ, й старій й малій. Але якъ кинули на могилку останню лопату землѣ, дѣдъ Данило вже бôльшь не плакавъ, и сказавъ: „Кождый повиненъ боронити свôй рôдний край, не жалѣючи життя! Дай, Боже, усякому такои смерти!“¹⁾

Не тыкаючись тутъ сего пытаня, чи въ тѣ давнїи часы за татарского лихолѣтя такїй патріотизмъ, якїй добачаемо въ дѣда Данила, справдѣ мôгъ проявлятись, чи нѣ, — запримѣчаемо тôлько тее, щô казка про загибель всен татарской ватаги въ болотѣ має прикмету легенды, бо вже-жь неимовѣрно, щôбъ Татары йшли самохôтъ въ багноку, видячи, щô передовцѣ поринали въ болотѣ. Опроче Олеся являє ся козырь-дѣвкою не-абы-якою! Би типъ є вправдѣ гарный, але не-въ-мѣру поетичный, — въ реальный дѣйстности такои Олесѣ за татарского лихолѣтя мабуть не було. Се справдѣ „чудова дѣвчина“, котру Чайченко въ повѣстцѣ сего-жь имени поставивъ аллегорією батькôвщины.²⁾

* * *

¹⁾ *ibid.*, стор. 191.

²⁾ „Творы...“, т. I, стор. 177—179.

Побѣчь повѣсти „Соняшный промѣнь“ бачимо другой просторый твѣрь Чайченка „На распуттѣи“.¹⁾ Коли-жь въ той повѣсти головнѣ дѣячѣ проявляютъ величную идею украинскаго націонализму, — коли авторъ придерживувавъ ся тамъ напрямую бѣльшь идеального, нѣжь реального, то въ повѣсти „На распуттѣи“ показавъ вѣнь, що й сей новѣтний литературный напрямъ, се-бѣ-то напрямъ реальный, не есть ему осоружный, — що идею націонализму можна погодити зъ „ширшою идеєю людскости“. Ось и змѣсть сей повѣсти:

Мѣжь товаришами университетскими були два приятель: Гордѣй Раденко й Демидъ Гайденко. Гордѣй учивъ ся на юридичнѣмъ, а Демидъ на медичнѣмъ факультетѣ. У Гордѣя була дуже буйна фантазія и въ пятнадцатому роцѣ зробивъ вѣнь Украинофиломъ. Але зъ-перегодомъ „вѣдкинувъ вѣнь усѣ иллюзіѣ, забобоны, — зрозумѣвъ жите такъ, якъ воно е“.²⁾ У Демида-жь було широке сердце, тому-то говоривъ вѣнь, що, „якъ бы въ него було багато грошей, то зробивъ бы такъ, щобъ убогихъ не було“.³⁾

Выйшовши зъ университету, Демидъ шукавъ у земствѣ посады лѣкаря на село, а Гордѣй глядавъ судовон практики. Мѣжь-тымъ бували они у Петра Квѣтковскаго, котрый „ще зъ хлопячихъ лѣтъ загубивъ вѣру“. Минувшого-жь року здавъ вѣнь экзамень зъ университету, и вѣд-такъ дававъ лекціѣ въ приватнѣй гимназіи. Авторъ каже про Квѣтковскаго, що вѣнь ще въ университетѣ рѣшавъ усѣ pytania на пѣдставѣ останнихъ здобутковъ науки. „Замѣсьць слѣпной вѣры, що доводила часто й густо до забобонности, запанувало въ него ясне свѣтло людскаго

¹⁾ „Зоря“, 1892; число 10—23. Повѣсть „На распуттѣи“ Чайченка присвятить Василеви Лукичеви (Володимирови Левицкому).

²⁾ „Зоря“, 1892; стор. 182.

³⁾ *ibid.*, стор. 184.

розуму. Вѣнъ бажавъ у вѣсѣму слухатись власного розуму, робити на пѣдставѣ великихъ принципѣвъ. Та отъ, вѣнъ не мавъ спокою, коли насунулось ему невыкрутне пытанє: „а що-жь потѣмъ? -- а на-що-жь це все? На-що вѣнъ робити-ме добро, якого бажала єго душа, коли все мусить загинути безъ нѣякого слѣду?“...¹⁾ Ажь ось саме-тогдѣ, коли Квѣтковскій мучивъ ся душею, не значучи, щѣ ему дальше робити, сказавъ ему товаришь Пачинскій, що треба сьогочасну будѣвлю розвалити, та що ажь тогдѣ буде ладъ...

У Квѣтковского була сестра Ганна, котру собѣ вподобавъ Демидъ. Хоча-жь Ганна любила Демидове обличє й радо слухала єго бесѣдъ въ товариствѣ, то все-жь таки слова Гордѣя здавались їй блискучѣйшїй. Ставши въ оборонѣ народныхъ правъ, Гордѣй Раденко сѣме потрапивъ на той шляхъ, щѣ на йому була тогдѣ й думка у молодой дѣвчины. Але незмѣрно бѣльщє, нѣжь розмовы, зробивъ вражѣне вѣнъ самъ: енергїя, врода, палкѣсть, щирѣсть — все те дуже вражало Ганну. И отъ, трохиперегодя Гордѣй задумавъ одружити ся зъ гарною Ганною. Якъ про се Демидъ дѣзнавъ ся, то ставъ горювати тяжко. Вже-жь дотѣль „маривъ“ вѣнъ про те, якъ вѣнъ щиро працювати-ме на користь рѣднои землѣ поручь изъ тою, щѣ їй вѣддавъ бы свое серце. Ганна була въ єго уявѣ чимсь высимъ, щѣ передъ нимъ вѣнъ мусѣвъ схиляти ся, и безъ кого вѣнъ не мѣгъ жити. И ему здавалось, що вѣнъ знайшовъ свѣй идеаль; — вѣнъ бувъ певный, що й Ганна вѣддала ему свое серце: — она була до него така прихильна, така ласкава! Та отъ, вѣнъ помиливъ ся. Мало того, що вѣднято въ него щастє, — доля була така, що те єго щастє занапастивъ єдинный,

¹⁾ *ibid.*, стор 222—223.

ширий другъ. Тому-то почувавъ вѣнъ, що єго нещастє робилось у двохъ важчимъ... Незабаромъ Демидъ выѣхавъ зъ батькомъ изъ мѣста, а черезъ тыждень Гордѣй одруживъ ся зъ Ганною. Вѣнъ ставъ адвокатомъ мужичимъ, але заробѣтку зъ адвокатскои практики було поки-що мало. Хоча-жь єму ледви вистачало на те, щобъ прожити въ двохъ изъ жѣнкою, живъ вѣнъ щасливо зъ любою дружиною.

Мѣжь-тымъ въ хатѣ Квѣтковского молодѣжь збирала ся по суботахъ. Одного разу доводивъ вѣнъ неможливість сьогочасного становища рѣчи та балакавъ про те, що пѣдъ вѣпльвомъ тяжкого гнѣту въ Россіи псують ся люде, бо ось нѣколи не було стѣлько перекинчикѣвъ и зрадникоѣвъ, якъ теперь. Тогдѣ натякнувъ Пачинскій на те, що далѣ такъ жити не можна, — що треба оборонятись, — проти терору поставити тероръ. Але Давиденко, секретарь въ земствѣ, сказавъ, що тероръ доси не пособивъ нѣчому, — що навпаки погѣршало. По єго думцѣ треба на якійсь часъ сховати ся зъ украинофильствомъ, та йти вкупѣ зъ либеральными елементами въ Россіи. — „Не ховати ся намъ треба!“ — озвалась тогдѣ рѣшучимъ голосомъ Ганна, що була присутна на зборѣ, — „а навпаки: смѣлѣйше, гордѣйше пѣдводи́ти голову, — треба пѣднимати въ гору пониклый духъ! Я не розумѣю, скажу щиро, якъ можна не бояти ся людинѣ, що вѣ назвуть перекинчикомъ, коли вона каже, що треба переходити у ворожій таборъ!“...¹⁾ Голосъ Ганны дзвенѣвъ гучно середъ тишѣ, що запанувала въ хатѣ. Квѣтковскій та Гордѣй дивили ся на Ганну, — они нѣякъ не сподѣвали ся вѣдъ неи такои мовы. Коли-жь Пачинскій заговоривъ знову про тероръ, то сказавъ Квѣтковскій: „Нѣ, я проти

¹⁾ *ibid.*, стор. 242.

терору, — цѣлкомъ проти терору Це не наше дѣло! Я народовецъ! Я розумѣю революцію ще, але не тероръ. Я думаю, що встановляти нові державні форми, — це не наше право, а право усього народу“. — Повсталa вѣдтакъ загальна спѣрка: сперечались довго, и нѣ одинъ не покидавъ свого.

Була мѣсячна нѣчь, якъ Гордѣй вертавъ ся зъ Ганною до дому. — „Люба моя!“ казавъ вѣнъ, зазираючи їй у вѣчи; — „яка ты була гарна сьогодні!“ А вже-жъ Гордѣй не хотѣвъ балакати на улиці про Пачинського, бо мѣгъ бы хто пѣдслухати. Коли-жъ они обов були вже дома, то Гордѣй спѣмнувъ про терориста Пачинського. Тогдѣ сказала Ганна ось-що: „Але чого-жъ вѣнъ ходить до брата? Братъ нѣколи не бувъ прихильный до революційныхъ идей и самъ це одно; а друге — Пачинскій повиненъ знати, що вкраинофилы дуже неохочі до нелегальныхъ формъ у борни, и нѣколи ихъ не вживають“. — „Бачишь, усюды є всякій люде“, промовивъ Гордѣй. „Є и промѣжъ вкраинофилами часомъ такі горячі молодіи головы, що ще не стоять твердо на свѣмъ вкраинському ґрунтови. Имъ докучає довге дождання, и вони кидають ся у революційный виръ, зрѣкаючись найсправдѣ украинської справы, хоча ї кажуть часомъ, що мають прихильнѣсть до неї. На отакіи одиницѣ ї важуть Пачинскіи! Я думаю, що Пачинскій вважає брата за багату людину, — тымъ и приваблює його до своєї справы, щобъ потѣмъ можна було скористувати ся зъ його грошій на революційну дѣяльнѣсть“. — „Се може бути“, одказала Ганна задумана, — „и я боюсь за брата“. — „Еге, въ його нема такой жѣнки, якъ у мене. Якъ бы въ його була така Ганя, якъ у мене, то за його не треба було-бъ бо-яти ся“. ¹⁾)

¹⁾ ibid.

Одного разу Пачиньській покликавъ до себе Квѣтковського на той часъ, якъ у него зійшлись деякі товаришъ-революціонеры. Они балакали по-московски про революцію та про бомбы, котрї людину могли-бъ порвати на дрѣбненькї шматочки. Така мова вразила Квѣтковського. Вертаючись до дому думавъ вѣнъ: „И оце такими способами борня? И оце такими способами здобувається людське щастя?!“...¹⁾ Вѣ ночи не мѣгъ вѣнъ заснути, — нервово роздратована натура его не заспокоювалась. Вѣнъ пригадавъ собѣ текстъ вѣ Євангелію: „Всѣ, що вѣзьмутъ ся за мечъ, одъ меча погинуть!“ Вѣдтакъ думавъ вѣнъ ось-про-що: „Хиба вбиваючи людей можна знайти одмову на питання, на-вѣ-що людина живе на свѣтѣ? Яка нѣсенїтниця! Нѣ! не тутъ, не тутъ ся одмова!... А де? — де те слово, що втишає стомлену, наболѣлу, безпашну людську душу?“ И ему вѣдъ-разу згадало ся таке слово, — згадала ся та книга, що була вже зъ-давна розвагою всѣмъ нещасливимъ, — ему згадала ся Євангелія, котру вѣнъ зъ вѣрою бувъ вѣдкинувъ. Ажъ теперъ тѣлько, якось вѣдъ-разу, вѣнъ згадавъ про неѣ и думавъ, „що попы зъ своими выясненнями интересоваными, а часто й забобонными — це одно, а Христове слово — инше“. „Вѣнъ зрозумѣвъ, що можна не слухати попѣвъ и слухати ся Євангелія“...²⁾

Трохи зъ-годомъ у побутѣ Раденкѣвъ прийшла вѣдмѣна. Першїй запалъ коханя простигъ, — прийшовъ тихѣйшїй часъ. Они вже не нудили ся одинъ безъ одного, такъ якъ першь, — имъ схотѣло ся бачити людей. До нихъ почали заходити трохи-не всѣ тї, що сходились першь до Квѣтковського, бо вѣнъ зробивъ недбалый до

¹⁾ ibid., стр. 243.

²⁾ ibid.

українського товариства, — тымъ и сходи́нь у него не було. Въ гуртку балакано багато про те, що треба почати дѣло, — що старі́ українофілы зовсѣмъ не такъ, якъ треба, вго робили, та що треба робити вго инакше. Одначе роботы не починавъ нѣхто, опрѣчь одного-двохъ людей, щѣ робили самотужки. Декому-жъ се балакане чимало вже надокучило, — дехто й кинувъ товариство. Надокучило оно й Гани́ та Гордѣви. Опрѣчь Гордѣви́ надѣѣ про те, щѣбъ бути мужичимъ адвокатомъ, не справджували ся: нѣякі́ мужики до него не йшли, а йшли всякі́ пронозуваті́ добродѣѣ, панки та купцѣ, и зъ ними доводилось єму мати дѣло. Але се була праця не зовсѣмъ люба, — въ нѣй не було нѣчого такого, про щѣ Гордѣй колись маривъ. Була, правда, ще инша праця, — своя праця за-для українскон идеѣ. Гордѣй зъ Ганною заходили ся вкупѣ коло однои литературнои роботы, але она посувала ся дуже поволи напередъ. Иногдѣ писавъ вѣнь вѣршѣ и думавъ ихъ колись надрукувати.

Зъ-перегодомъ повстали суперечки мѣжь Гордѣемъ а Ганною. Ганна бо нѣякъ не могла погодити ся зъ деякою привычкою Гордѣвою. Вѣнь народивъ ся зъ давнього паньского роду, щѣ звыкъ панувати надъ мужикомъ, и вѣдтакъ виробивъ вѣнь у собѣ потребу панувати. Вѣдъ батька переймивъ вѣнь у спадщинѣ такожь почуване своєи вышности, авторитетности супроти тыхъ, щѣ були навкруги него. И отъ, ся властивѣсть Гордѣва робила лихо вѣ вго вѣдносинахъ до Ганны. Она бо розвивалась зъ-дебольшого самостайно. Мати єи була цѣлкомъ пасивною людиною, а батькови за урядомъ та за иншимъ клопотомъ не було зовсѣмъ часу, кермувати доччинымъ розвиткомъ. Якъ батько вмеръ, була Ганна деякі́ часъ пѣдъ братовымъ впливомъ, але вже давно вийшла зъ-пѣдъ него, й самотужки думала надъ тыми питаннями, які́ передъ нею вста-

вали. Все се зробило зъ неи натуро, що не любила пѣдаватися чужої владѣ, дарма, що Гордѣй говоривъ до неи тономъ авторитетнымъ. Зъ-першу, якъ они подружили ся, сего не було, але що бѣльшь Гордѣй звыкавъ до нового жита, то бѣльшь авторитетный стававъ у него тонъ.

Такъ отже не довольняло его жите, бо надѣѣ его не справджували ся. Колись маривъ вѣнъ про любую працю за-для Украины, а довелось панькати ся зъ судовыми паперами. Жите починало виявляти ся тымъ, чимъ оно справдѣ є: не яснымъ шляхомъ до величнього геройства, а щоденнымъ клопотомъ. Яснѣ Гордѣвѣй мрѣѣ про жите поблѣдли, — палкѣй надѣѣ на щастѣ прохололи. А безъ щастя жите здавалось ему зовсѣмъ нерозумнымъ, — не мѣло меты. Въ мету-жь тогосвѣтню вѣнъ не вѣривъ, и все частѣйше почала заходити ему до головы думка, на-що се все? — Яка мета въ сему житю? Меты вѣнъ не знаходивъ, и се его обурювало, — се робило его дражливымъ, нетерплячимъ, палкимъ на слова. Осъ черезъ вѣ-що вѣнъ, самъ того не помѣчаючи, часто ображувавъ Ганну. Опроче вѣнъ уявлявъ собѣ ще зъ дуже молодыхъ лѣтъ таке щастѣ зъ милою. щобъ безвпинно горячо кохатись. Про дѣтей вѣнъ не думавъ, ба, вѣнъ ихъ не бажавъ; тому-то ставъ вѣнъ такожь изъ-за того недовольнымъ, що жѣнка его змарнѣла, — мѣла бути матѣрю.

Чи-мало суперечокъ трапляло ся такожь за-для Квѣтковского. Той бо вже зовсѣмъ вѣдкинувъ ся вѣдъ революционерѣвъ, але за те вкинувъ ся въ „толстовщину“. Усю вагу людского щастя бачивъ теперъ Квѣтковскѣй у физичной праці, й идучи слѣдомъ за своимъ учителемъ,¹⁾ захожувавъ ся шити чоботы. Квѣтковскѣй думавъ

¹⁾ Се є графъ Левъ Толстой, славный письменникъ россійскѣй.

вѣдтакъ засновати хлѣборобску спѣлку, и кинувъ учите-
люванѣ.

Зъ-годомъ зъявляла ся у Гордѣя злѣсть, люто́сть
проти сего житя. Вѣнъ думавъ зъ-першу, що житє є на
те, щобы впивати ся красою, волею, правдою, добромъ; —
а теперъ? — все те истиѣе въ самыхъ пѣсенкахъ. Впала
перша его вѣра, — вѣра въ „персонального“ Бога, — то й
впала друга его вѣра. Правда, добро, краса, воля, бра-
терство, рѣвнѣсть, — се все тѣлько дрѣбненькѣ, складовѣ
частини зъ одного безмѣрно великого, щѣ безъ него лю-
дина жити не може, — въ чѣмъ людина мету своєму житю
бачить. Се — велике щастѣ... Осъ чого треба людинѣ, и
осъ чого она не має. Та отъ, яка-жь може бути вѣра
въ частини, коли не истиѣе цѣле?...¹⁾ Вѣдтакъ думавъ
вѣнъ собѣ, що смерть сама собою знищує всю вартѣсть,
чого-бъ тамъ не було на земли. И на-що-жь вѣнъ бороти-
ме ся? — щобъ умерти? Та добре тымъ, щѣ вѣрять въ
житє инше, тогосвѣтнѣ!... О! якъ бы вѣнъ теперъ бажавъ
вѣрити, та не може! Ся вѣра дає надѣю, дає мету въ
житю, дає розумѣнѣ, значѣнѣ житю. А безъ неи все кѣн-
чить ся чорною, безнадѣиною, абсолютною смертю.

Гордѣй мучивъ ся своими питаннями и мало коли
балакавъ зъ Ганною. Ажь осъ трохи-не черезъ два роки
пѣсля одружѣня Ганны знайшовъ ся сынъ. Зъ-першу ко-
лыхавъ, цѣлувавъ вѣнъ свого сына, — житє его зъ Ган-
ною зробило ся на якѣйсъ часъ рѣвнѣйшимъ, але те, щѣ
носивъ въ души, не покидало его, — оно отруювало ему
житє, — коли осъ несподѣвано надѣйшла ще одна змѣна:
бездѣтнѣй дядько Гордѣя умеръ, и все, що мавъ, вѣдка-
завъ ему. Гордѣй кинувъ судову практику й поѣхавъ на
своѣй новѣй хутѣрь господарювати.

¹⁾ „Зоря“, 1892; стор. 263.

Мѣжь-тымъ Демидъ ставъ на селѣ справжнимъ хлѣборобомъ: любивъ орати, молотити... Давнѣйше бажавъ вѣнъ проявляти культурну роботу середь народу, але коли стрѣвъ ся зъ „персональнымъ“ нещастемъ, се-бѣ-то коли Ганна одружила ся зъ Гордѣмъ, тогдѣ й забудь про все. Живучи-жь въ Костѣвцѣ лѣчивъ вѣнъ недужихъ селянъ, не беручи за свою помѣчь нѣякои платы, и трохи зъ-годомъ бувъ доволенъ, що мавъ живу, людямъ користну дѣяльнѣсть. Опѣсля ставъ вѣнъ клопотатись за науку сѣльскихъ дѣтей, и отъ, незабаромъ приходило до него десятеро хлопцѣвъ й двое дѣвчатъ на науку. Демидъ купивъ украинскихъ книжокъ до читаня и повѣвъ свое дѣло такъ гараздъ, що Костѣвцѣ вважали его дуже гарнымъ учителемъ, дарма, що кривый Охримъ, щѣ доси на всю слободу бувъ тѣлько одинъ письменный чоловікъ, обурювавъ людей проти школы Демидовои. Ажь ось вѣдвѣдавъ Демида Гордѣй. Демидъ почавъ ему зъ запаломъ оповѣдати про школу, про свѣй „Костѣвскій университетъ“. — „То все добре“, промовивъ Гордѣй, — „одного я боюсь, що прийде часъ, коли якійсь попъ, глитай чи урядникъ пошле на тебе доносъ, зъявлять ся непроханій гостѣ, и тебе, раба Божого, потягнуть, а у людей зроблять трусь и вкраинскій книжки позабирають“. И вѣдповѣвъ ему Демидъ, що робить все на легальному ґрунтѣ, и що нѣякимъ закономъ не заборонено робити того, щѣ вѣнъ робить. Але-жь Гордѣй не сподѣвавъ ся великого хѣсна зъ работы Демидовои, бо що-жь „важила его дѣяльнѣсть поручъ зъ дѣяльнѣстю величезного централизованого механизму“? Та отъ, Демидъ вѣдкававъ, що вѣнъ самъ одинъ нѣчого не значить, — але вѣнъ певный, що зъ нимъ працювати-мутъ и другі въ хосенѣ народу, а тогдѣ, якъ буде робѣтникѣвъ бѣльше, бѣльшу можна мати надѣю, що они подужають противникѣвъ народной освѣты.

Незабаромъ Демидъ, вволюючи волю Гордѣя, вѣдѣвавъ его въ Радѣвцѣ. Гордѣй сказавъ колишньому своему приятелеви, що думає самъ господарювати, бо покѣйный дядько мало-що мѣшавъ ся въ господарство, то й управитель Галушкѣвскій безконтрольно въ усѣмъ завѣдувавъ. Вѣдтакъ Ганна розпытувалася Демида про его жите, але хочь ихъ розмова въ трьохъ була весела й жвава, то Демидъ помѣтивъ на обличчю Ганны й Гордѣя якась невдоволенє, якусь турботу, тому-то догадувавъ ся вѣнъ, що въ нихъ є якась горе.

Мѣжь Демидовыми школярами визначувавъ ся Андрѣй Кодоленко, парубокъ зъ Радѣвки, котрый зъ-годомъ познайомивъ ся зъ украиньскою исторією та бравъ вѣдъ Демида книжки читати. Ба, Андрѣй дѣйшовъ до тои думки, що свѣтъ держить ся душею людскою, се-бѣ-то, що людскѣсть живе идеалами.

Вѣдъ Андрѣя довѣдавъ ся Демидъ, що вѣнъ думає сватати Орісю, та ажъ на ту осѣнь, бо батьки єи вбогї, та й вѣнъ самъ не богатый. Тому-то хотѣвъ Андрѣй пойти геть далеко въ свѣтъ на заробѣтки, щобъ придбати зѣ сто двацять рублѣвъ и вѣдтакъ купити собѣ землю.

Мѣжь-тымъ у Гордѣя було чи-мало клопоту въ господарствѣ. Хоча вѣнъ нагнавъ Галушкѣвского, то не мѣгъ дѣйти до ладу зъ прикащикомъ и зъ конторникомъ. Вѣдтакъ повставали невзгодины мѣжь окономією (дворомъ), а селянами изъ-за шкѣдъ, якї робились мужиками на паньскихъ поляхъ. Коли-жь Гордѣй одного разу жалувавъ ся передъ Демидомъ на пакосныхъ громадянъ, то сей натякнувъ на вѣдносины, ненормальнї мѣжь окономією а мужиками. Гордѣй мовивъ вѣдтакъ про се, що мужикъ пхає ся въ паны, нѣвечить свою мову, одєжу, звычай. На те вѣдказавъ Демидъ, що мужикъ тѣлько зъ-за того ламає мову й таке инше, бо бачить, що москов-

скою мовою балакають освѣчені люде, и що й зъ практичного боку користо знати московску мову. „Дай же йому украинську освѣту, и вѣнь цѣго не робити-ме“, мовивъ далѣ Демидъ. „Отъ, я сиджу у школѣ, освѣчую народъ, бо бажаю цѣму народови добра. Я люблю свѣй край — Украину, й хочу, щобъ прокинулось його національне самопѣзнання, и щобъ вѣнь зробивсь дужій та могутній“.) Коли-жъ Гордѣй почувъ, що Демидъ сказавъ про любовь до Украины, то скрикнувъ вѣнь: „Украина! И я колись любивъ вѣ, моливсь на неѣ. Але-жъ слухай: ты вмирешь, и що тобѣ тодѣ Украина?!... Не кажи минѣ, що вмирають единиць, а народъ живе. Я це знаю! Але що-жъ минѣ, тѣй единици, зъ того, що народъ жити-ме й тодѣ, якъ мене вѣсти-ме хробачья? Та й чи жити-ме? Хай Украина зробиться дужа, могутна, — що зъ того? Чи не могутный бувъ Римъ? або Картагенъ? А де вони? — що одъ ихъ зостало ся? И що зостанеться одъ Украины?... Я знаю, що все, цѣлкомъ усе, що я почавъ бы робити, повернется въ нѣщо, бо його присуджено до знищення, до смерти“...

На сѣй й иншій сумнѣвы Гордѣвѣй вѣдповѣвъ ему Демидъ мѣжъ иншимъ ось-що: „Не вже ты думаешъ, що те, що повстало, повстало безъ нѣякои причины? Все, що мы бачимо кругъ себе, доводить намъ, що безъ причины нѣчого не повстае. И коли такій законъ пануе въ частинахъ, то невже льогично буде думати, що цѣле, — свѣтъ, могло-бъ повстати безъ причины? — Истинѣ причина, истинѣ Богъ!... Коли истинѣ причина, истинѣ й послѣдокъ, истинѣ й мета, — и я певенъ, що мета ця добро, — и що прийде часъ, коли люде зрозумѣють вѣ, але зрозумѣють не самими мѣркуваннями, а шляхомъ невтом-

¹⁾ ibid., стор. 342—343.

нои упертои праць "... Коли-жь Гордѣй не хотѣвъ дальше слухати Демида й кинувъ геть, то сей поглянувъ спокѣйно на сонце, щѣ заходило за обрїй и подумавъ собѣ: „Але-жь воно встане и засяє знову! И хто-жь пѣсля цѣого мене впевнить, що мы не встанемо знову пѣсля того, якъ зайдемо за обрїй свого тутешнього життя?“...

А вже-жь Гордѣй не мѣгъ заспокоити ся за клопотами господарскими. Опроче, всяке дѣло, за яке бравъ ся, здавалось ему цѣлкомъ непотрѣбнымъ; — вѣнъ думавъ собѣ, на-що ему робити, коли вѣнъ умре й все умре. И тому-то обхоплювала Гордѣя безнадѣйна туга. Розбираючи-жь довгими, бессонными ночами свои вѣдносины до Ганны, Гордѣй не мѣгъ не признати, що Ганна не одурила его зъ формального боку. Его идеаль бувъ — жѣнка вродлива, щира, розумна, — и щѣбъ палко его кохала. Все се було въ Ганны. Та отъ, вѣнъ ставъ до неи холодный, але не для того, що она була горда й не йшла перша на згѣду, — нѣ! — Гордѣй бувъ недоволенъ, бо знавъ, що й врода й розумъ й кохане — умруть, зникнуть зѣ свѣту зовсѣмъ, але поки ще зникнуть зовсѣмъ, истнѣти-мутъ на свѣтѣ старою руиною. Вѣнъ не знавъ, на-вѣ-що вѣнъ має кохати Ганну, — жити яко чоловікъ зъ жѣнкою, коли всьому кѣнець — смерть. Вѣнъ не бачивъ меты въ сѣмйовому житю, але бачивъ, що сѣмйове житє накидає на него деякї обовязки, — й оно ему огідло. Опроче тѣло его казало ему, що коли вѣнъ муєть умерти, то хочъ поки вѣнъ живе, нехай вдовольтитъ ся коханемъ...

Мѣжь-тымъ Ганна стала помѣчати, що Гордѣй не бувъ щасливый въ житю сѣмйовѣмъ, одначе душевна борня его була фї мало вѣдома, — они одинъ вѣдъ одного ховали свою душу. Все-жь таки бачила она, якъ Гордѣй иногдѣ мучить ся. И справдѣ ему стало разъ такъ тяж-

ко, що въ него зъявляли ся думки, зняти зѠ стѣны револьверъ и скѠнчити все вѠдъ разу. Але мовъ якась таємна рука ще спиняла его: се була надѣя, маленька надѣя та сила житьова; — вѠдтакъ стало ему жаль покидати се жите й Ганну.

Мѣжь-тымъ Орися не могла дѠждатись свого Андрѣя. Все лѣто й всю зиму вѠнъ бувъ на заробѠткахъ, але йй не треба було его грошей, — она бажала тѠлько его побачити, побалакати зъ нимъ. Коли-жь вѠнъ не приходивъ, то бѠдна дѣвчина не могла выдержати тяжкого горюваня, и въ страшному, пекучому болю душѣ побѣгла она зъ пасѣки до рѣчки. Не спиняючись она зъ усього розгону кинулась въ неѣ. Але-жь въ ту мить двѣ чинсь дужй руки обхопили еѣ за станъ и одкинули назадъ. Се бувъ Гордѣй, щѠ вертавъ ся пѣшки вѠдъ Демида й идучи стежкою побачивъ, що якась дѣвчина бѣгла зъ горы до рѣчки. Гордѣй, выратувавши дѣвчину, дѠзнавъ ся де-чого про си любовь до Андрѣя, котрый мабутъ еѣ покинувъ. ВѠдтакъ намагавъ вѠнъ нещасливу дѣвчину потѣшити, и справдѣ слова его мовъ сцѣлюща вода лили ся на змучене сердце дѣвчины. — Якъ Орися вернула ся до дому, то зъ-першу плакала дуже багато, але чула, що йй полекшало, мовъ скинула зъ себе якусь вагу, облишивши дожидати Андрѣя. Неразъ уявляла она собѣ Гордѣеву по-стать, его ласкавй очи, его тихй слова, — и сердцемъ була ему вдячною за те, що обратувавъ еѣ и розваживъ своимъ ласкавымъ словомъ. И непомѣтно повстали мѣжь Гордѣемъ та Орисею особливй, щирй вѠдносины. Гордѣй сказавъ йй, що вѠнъ зъ окономй, тому-то думала дѣвчина, що вѠнъ конторникъ. ВѠнъ приходивъ часто въ пасѣку, бо дуже покохавъ Орисю.

А вже-жь у вѠдносинахъ до мужикѠвъ Гордѣй стававъ що-разъ бѠльшь роздратованый, и тому-то Ганна за

вечерою натякнула разъ на те, що вѣнъ мабуть дуже вже натягае струны. Коли-жь Гордѣй за-для того розсердивъ ся и попрѣкнувъ Ганну тымъ, що она вѣдъ Демида набралась его думокъ, то она трохи почервонѣла й призналась, що Демидъ сватавъ еѣ, якъ була ще дѣвчиною, але она не пѣшла за него. Почувши сѣ слова, Гордѣй выйшовъ изъ хаты й пѣшовъ кудысь на-вманя въ поле. Тамъ ставъ вѣнъ думати ось-яку думку: Колись вѣнъ маривъ про роботу на користь народови, — теперъ же вѣнъ впевнивъ ся, що въ него зъ народомъ вѣйна та ще й завзята. Такимъ побытомъ его надѣѣ на щасте въ громадскѣй дѣяльности розбито. Колись вѣнъ маривъ про щасте персональне, про щасте въ сѣмьи, — теперъ же бачивъ вѣнъ, що се були мрѣѣ; — вѣнъ впевнивъ ся, що жити ему й Ганнѣ одними думками та почуванями не можна. Вѣнъ розумѣвъ, що теперъ ему бѣльше нѣчого не зостае ся, опрѣчь смерти... Думки его ставали безладными: образы йшли мѣшма зъ думками, й абстрактнѣ думки робились ему въ уявѣ образами. Ба, вѣнъ ставъ благати Бога, щобъ давъ ему яку ознаку, щобъ вѣнъ мѣгъ дѣзнатись, що Богъ справдѣ е, — щобъ мѣгъ зрозумѣти, на-що вѣнъ живе, и на-що сей свѣтъ... Вѣдтакъ поплутанѣ слова выхоплювались блангнемъ изъ устъ Гордѣя, але небо висѣло въ горѣ непорушне й не було вѣдповѣди.¹⁾

Коли-жь борня его зъ громадою не вгавала, то пѣдъ его окономичнѣ будинки пѣдложено огонь, изъ-за чого они взялись полумямъ. Воюючи зъ громадою подумавъ вѣнъ собѣ: „Якѣ дурнѣ всѣ цѣ такъ-званѣ народники, що розпинаються за народъ, пишуть про його жалѣбнѣ оповѣданья та повѣсти! Багато жалю! Прийшли-бъ вони та

¹⁾ *ibid.*, стор. 381—382.

глянули сюды! Глянули-бъ на цю вѣйну, щѣ всяку правду ламае!¹⁾

Мѣжь-тымъ ходивъ вѣнъ часто въ лѣсъ до пасѣвки, де залюбки балакавъ зъ Орисею. Зъ-першу не хотѣвъ вѣнъ сказати, хто вѣнъ и вѣдкѣля, тымъ и не справлявъ Орисиной помилки, щѣ вважала его парубкомъ та писаремъ зъ конторы. Она якось разъ розпытувалася, чи вѣнъ зъ Радѣвки, чи нѣ. Але Гордѣй боячись, щѣбъ перша его брехня про тее, щѣ вѣнъ изъ писарчатъ, не выявилася, сказавъ, щѣ вѣнъ изъ другои слободы. Вѣнъ самъ не знавъ, щѣ буде зъ сего коханя, а Орися мучила ся иногдѣ чимало, бо вѣдала, щѣ дѣвчата зъ парубками такъ не люблять ся; — все-жь таки сподѣвалася она, щѣ ихъ кохане скѣнчить ся весѣлемъ. Ажь ось зайшла она разъ изъ Костѣвки въ Радѣвку и на дворѣ біля паньского будинку побачила Гордѣя. Коли-жь она вѣдъ жида-крамаря довѣдала ся, щѣ се не конторникъ, але таки самъ панъ, то пѣшовъ ѣй свѣтъ обертомъ. Перегодя зрозумѣла она, щѣ той, кому она такъ безъ краю вѣрила й все вѣдала, одуривъ еѣ. Она побѣгла въ паньскій будинокъ и зустрѣла Ганну зъ дитинкою на рукахъ. Вхопивши тремтячою рукою Ганну за руку, промовила Орися благаючи: „Скажѣть, добрѣ люде! скажѣть: вы йому жѣнка?... Це йогодитина?“ Страшенно здивована Ганна тѣлько дивила ся на дѣвчину, коли ось изъ другои кѣмнаты ввѣйшовъ зъ нечевя Гордѣй. Орися побачивши его, кинулася до него зъ крикомъ: „Такъ ты мене одуривъ? Це твоя жѣнка? — жѣнка й дитинка?!“... Бѣдна Орися выбѣгла зъ хаты якъ божевѣльна й страшно стомлена вернулась до дому. Она полѣзла на пѣчь; — хочъ тамъ було душно, она трусила ся мовъ въ пропасници. Ъй згадавъ ся Андрѣй, — вѣнъ

¹⁾ ibid., стор. 384.

же сказавъ, що прийде и посватає єѣ, а теперъ якъ зможе она глянути ему въ вѣчи? Нѣ! краще смерть, нѣжъ дивити ся ему въ вѣчи! Трохи-перегода уявляло ся їй, що Андрѣй наближує ся до неї, — вѣдтакъ прожогомъ кинулась она зъ хаты, — побѣгла на двѣрть и побѣгла садкомъ. Їй здавало ся, що Андрѣй єѣ наздоганяє. Она скрикнула несамовито й побѣгла до рѣчки. — „Краще въ рѣчку, нѣжъ до його!“ промайнуло їй въ головѣ й она кинулась у воду.¹⁾

Черезъ два днѣ Андрѣй Кодоленко вернувъ ся до дому. Коли дѣзнавъ ся про долю Орисѣ, то стало ему тяжко на серци: вѣнъ чувъ, що жите его розбите. Зъ-малку, бачивши важке мужицке бѣдуванє, постановивъ собѣ, станути крѣпко на своихъ ногахъ, зробити ся зовсѣмъ самостайною людиною, — а такою мѣгъ вѣнъ стати тѣлько маючи землю. Вѣнъ кохавъ Орисю дуже, але не мѣгъ бы бути зъ нею щасливимъ, не досягши свои меты. И вѣнъ кинувъ єѣ на рѣкъ, пѣшовъ на чужину, робивъ якъ на каторзѣ неразъ и въ день и въ ночи, и заробивъ стѣльки грошей, що мѣгъ вертати ся до дому зъ певною надѣєю на забезпечене щастє. Та отъ, страшно й люто розбила доля всѣ его мрѣѣ. Вѣнъ ходивъ якъ божевольный, — кѣлька разѣвъ бравъ ся за сокиру й хотѣвъ розрубати нею Гордѣву голову, але спинявъ ся; — вѣнъ бувъ певный, що помстить ся, але якъ? — не знавъ.

Пѣсля пожежѣ ставъ Гордѣй думати, яку бы дати науку Радѣвцямъ за те, що они роблять ему въ господарствѣ чи-малѣй шкоды. Вѣнъ выдобувъ изъ свои шафы судову справу зъ Радѣвскою громадою про луку, котрою она володѣла бѣльшь десяти рокѣвъ. Ся справа була цѣлкомъ скѣнчена: судъ присудивъ окономію луку й грошѣ

¹⁾ ibid., стор. 402.

зъ Радѡвцѣвъ, — бѡльшь трѡохъ тысячь рублѣвъ за те, що они володѣли тою лукою. Вѡнъ спинивъ бувъ сю справу за радою Демида, — але теперь хотѣвъ те дѣло довести до краю. Отже Гордѣй хотѣвъ скрутити громаду й показати їй, що вѡнъ має силу й може примусити, поважати єго право. Вѡнъ поѣхавъ зъ усѣми документами въ мѣсто й опѡсля дожидавъ дома тѡлько кѡнца. Коли Радѡвцѣ довѣдались, що панъ Раденко хоче имъ вѡдобрати луку та ще выправити за нею грошѣ, то зворушились они вельми. Якъ громада зѡбралась коло волости, то Андрѣй Кодоленко сказавъ, що позовъ Гордѣя не по правдѣ, та що громада луки по-вѣкъ не вѡддасть. „Поступимо ся разъ“, мовивъ вѡнъ, „та тодѣ вже не оборонимо ся. Держѣмо ся свого!“ Ажъ ось приѣхавъ въ Радѡвку приставъ зѡ становимъ. Они звелѣли зѡбрати громаду, поки сами обѣдали въ Гордѣя: Коли-жъ громада довѣдала ся, що панови Раденкови треба вѡддати луку и заплатити три тысячь рублѣвъ, то озвавъ ся дѣдъ Степанъ, що се лука громадска зъ дѣда й зъ прадѣда. Тогдѣ сказавъ становый, що лука була ихъ, а теперь нѣ, — але Андрѣй вѡдповѣвъ смѣливо: „Нѣ, вона була наша й теперь наша, — наша й буде!“ Почувши сѣ слова, становый стрепенувъ ся й назвавъ Андрѣя бунтѡвникомъ. Вѡдтакъ велѣвъ єго взяти въ холодну, але въ громадѣ нѣхто й не ворухнувъ ся. Опѡсля кинувъ ся становый на старого Степана й вдаривъ єго зъ усей силы: кровь залила дѣдови обличѣ и вѡнъ упавъ до долу. Якъ же опѡсля становый замахнувъ ся на Андрѣя, то сей мовъ залѣзными клѣщами вхопивъ єго за руку и крикнувъ: „Пане! насъ царъ вызволивъ одъ бѡйки!“ Тогдѣ становый ще бѡльшь розлютивъ ся и вдаривъ Андрѣя по щоцѣ. Той не тямлячи самъ, що вѡнъ робить, кинувъ станового обѣ землю. Якъ приставъ се побачивъ, то чкурнувъ у двѡрь

до Гордѣя, ба й становой, назвавши громаду бунтовниками, побѣгъ слѣдкомъ за приставомъ. Вернувшись до мѣста, оповѣдали они оба, що мужики навѣтъ не хотѣли слухати того, що имъ читано та казано, а просто кинулись на нихъ та хотѣли ихъ убити. Вѣдтакъ самъ губернаторъ переслухавъ пристава та станового: выходявъ формальный бунтъ. Потѣмъ выслано въ Радѣвку чиновника „особыхъ порученій“, щобъ спробувавъ зъ-першу вмовити селянъ, — а щобъ вѣнъ мавъ и силу въ рукахъ, дано ему баталіонъ салдатѣвъ. Але той чиновникъ, приѣхавши въ Радѣвку, не зъумѣвъ нахилити громаду до уладженя „возникшихъ непорозумѣній“, и про-те звелѣвъ вѣнъ старшинѣ й урядникови, цѣнувати майно громады. Якъ про се дѣзнались Радѣвцѣ, то гукнули они, що зъ-роду-вѣку не попустятъ, щобъ ихъ цѣнували; — вѣдтакъ сказали чиновникови, щобъ сѣдавъ у свою колясу, та ѣхавъ туды, вѣдкѣла приѣхавъ. Тогдѣ вѣнъ велѣвъ салдатамъ обступити громаду. Трохи-перегода зъ двоухъ сотень рушницъ розлѣгъ ся голосный выстрѣлъ: почувли ся зойки й крики, й весь збѣръ кинувъ ся въ розтѣчъ бѣгти улицею. Вбито зъ десятеро чоловѣка, мѣжъ ними дѣда Степана й Андрѣя; — зъ десятокъ забрано до тюрмы.

Якъ Гордѣй дѣзнавъ ся про сю страшну подѣю, то зрозумѣвъ вѣнъ, що прийшовъ той часъ, коли треба було позводити свои рахунки. Активѣвъ у него не було, хибя кѣлька гарныхъ фразъ, а роботы на користь людску вѣнъ не робивъ нѣякои. А зъ пассивѣвъ були бѣльшій отъ-сѣ: Ганна, Орися й селяне. Вѣнъ не хотѣвъ довше жити: взявъ револьверъ, — и незабаромъ бездушне его тѣло важко впало до долу. На пѣдставѣ формального акту, все, що мавъ Гордѣй, припадало Ганнѣ.

По сѣй катастрофѣ Ганна була зъ-першу якъ божеволѣйна, та може й збожеволѣла-бъ, якъ бы не Демидъ.

Дѣзнавшись про страшну пригоду, вѣнъ заразъ приѣхавъ въ Радѣвку. Хоча-жь Ганна зрєкла ся усякихъ грошей, то все таки чиновникъ звелѣвъ цѣнувати селянъ. Вѣдтакъ черезъ тыждень пѣсля того страшного дня выѣхала Ганна до матери. Выѣзжаючи она дала „довѣренность“ Демидови, робити зъ окономією, щѣ вѣнъ хоче, — про неѣ Ганна не хотѣла й чути, тому що тамъ земля була въ крови. А вже-жь Демидъ не господарювавъ самъ, а всю землю повѣддававъ мужикамъ. Найголовнѣйшу-жь увагу звернувъ вѣнъ на тѣ сѣмьѣ, де були побитѣ, пораненѣ, чи въ тюрьму забранѣ люде. Вѣнъ ходивъ по хатахъ, лѣчивъ хворыхъ, присылавъ хлѣба, дававъ грошей. Зъ-перегодомъ сказавъ вѣнъ Радѣвцямъ, що Ганна вважає страшною помилкою зъ боку Гордѣя все те, щѣ зробило ся, и що она бажає тымъ, чи иншимъ способомъ пособити громадѣ. И спонукавъ Демидъ громаду, щѣбъ она поки-що приняла луку й тѣ грошѣ, щѣ зъ неѣ взято. До сихъ грошей додавъ вѣнъ ще стѣлько-жь и просивъ, подѣлити на-рѣвно на всю Радѣвску громаду.

Такъ проминуло бѣльшь року, и Демидъ одруживъ ся зъ Ганною. Вѣнъ зробивъ уже все, щѣбъ Радѣвцѣ зъ Костѣвцями купували на громадску власнѣсть всю Ганнину землю. Коли-жь громада до своего гурту не хотѣла прийняти сѣльского глитая Семененка, то вѣнъ вкупѣ зъ попомъ пославъ на Демида та на Радѣвцѣвъ доносъ губернаторови, що Демидъ бунтує народъ. Демида трусили, потѣмъ арештували, але й губернаторєска влада не могла нѣчого зробити, бо й Демидъ и Радѣвцѣ держались одного: землю Радѣвцѣ зъ Костѣвцями купили, а Демидъ продавъ. Губернаторъ мусѣвъ плюнути на се дѣло, але заборонивъ Демидови жити на селѣ. Такъ отже Демидъ ставъ мѣйскимъ лѣкарємъ вѣльної практики.

Минуло вже два роки, якъ Ганна пішла за Демида, — она була спокійна й щаслива. Крімъ Гордѣвого сына бѣльшь дѣтей у нихъ не було. Ажъ ось українська громадка святкувала въ Демида велике свято Шевченкове. Явивъ ся и Квѣтковскій. Вѣнь давно кинувъ своє Толстовске хлѣборобство и ставъ читати философичнїй творы Шопенгавера та всякї розвѣдки про Буддизмъ. Вѣдь українського руху вѣнь давно вѣдбивъ ся, але маючи родичами українськихъ дѣячѣвъ, часомъ бувавъ и въ українському товариствѣ.

Посходились гостѣ: въ хатѣ було до десятка людей, щѣ голосно й жваво балакали. Розмова не була цѣлкомъ українська: по-українськи говоривъ тѣлько де-хто. Иншї намагали такожъ по-українськи балакати, але немилостиво псували мову, не можучи стулити й двохъ-трьохъ фразъ до путя. Та й тї, щѣ говорили по-українськи, не могли сказати й кѣлькохъ слѣвъ, не приточивши якого москалізму. Але були й такї, щѣ й зовсѣмъ балакали по-московски. — „И се українськї патріоты!“ гѣрко подумавъ Демидъ... Вечѣръ почавъ ся тымъ, щѣ самъ Демидъ прочитавъ рефератъ про сьогочасне українське прямиованѣ. Ганна та ще одна панночка деклямували Тарасовї вѣршѣ. Проспѣвавши ще кѣлька пѣсень, пішли въ другу хату до столу. Зъ половины обѣду почались тоасти. Мѣжь першими встала молоденька дѣвчина й озвала ся зъ докоромъ про націоналізмъ: — „Націоналізмъ — стара идея и мусить поступити ся иншѣй. Націоналізмъ тѣльки форма, и такї речи, якъ мова, одежа, — це навѣтъ не дургоряднїй, а хибя третѣрядной ваги речи. Соціалнїй пытаня -- ось въ чому вся рѣчь. На народнїй добробытъ повиннї мы звертати всю свою увагу. Звѣсно, за-для народнього добробыту треба просвѣты. Коли намъ не дають просвѣты по-українському, возьмемо вѣ по-московському.

А національність — це така штука, що про неї не треба дбати... Мы, молода партія, пишемо на своєму прапорі народь, а не націоналізм“...¹⁾)

Потімъ озвавъ ся Демидъ, сказавши міжъ иншимъ ось-що: „Кажуть, що націоналізмъ рвчъ стара, — що вона выжила своїмъ вѣкѣ. Стара? А де-жъ въ старовину вы знайдете націоналізмъ?... То не націоналізмъ бувъ, то державність була!... Нѣ, націоналізмъ не стара, а нова рвчъ! Выразно ця идея выявляється тільки въ-перше въ часи Наполеоновыхъ вѣйнь. Наполеонъ хотѣвъ по-своєму одмѣнити европейську карту. Деякі народы побачили, що ихъ мають роздрати на шматки. И отодѣ й прокинулось почування національне, и зъ того часу росте й росте... Кажуть, націоналізмъ форма. Еге, форма, але яка? Чи така, якъ одежа, що її можна що пять хвилинь одмѣнити? Нѣ! — така, якъ шкура наша нашому тѣлови. А ну, лишъ здерѣть цю форму, що станеться зъ тѣломъ? Чи не вмре воно? Та й все наше тѣло — чи не форма се нашому духови? А ну — знищѣть сю форму, якъ себе выявить тоді нашъ духъ?... Еге, націоналізмъ — форма, мова — форма, але форма така, що, вѣднявши її вѣдъ цѣлого, мы тымъ и цѣле знищуємо. Ось черезъ вѣ-що не другорядна, не третьорядна, а перворяднои ваги рвчъ — мова, національна литература. Безъ мовы, безъ національной литературы нема націй. — Намъ кажуть: „коли не можемо мати своєї просвѣты, берѣмо чужу!“ — Нѣ! мы не хочемо чужої просвѣты, — не хочемо тымъ саме, що вона чужа, й яко чужа не може бути просвѣтою, а буде й єсть самымъ запаморочуваннямъ, тільки деморалізувати-ме нашъ народъ. — Народъ и въ нашій мужичій литературѣ и въ нашій дѣяльности завсѣгды

¹⁾ ibid., стор. 443.

стоитъ и стоявъ на першому плянѣ. Мы знаємо, що безъ народнього добробыту, безъ народньої просвѣты мы нѣчого не зробимо; — тымъ и дбаємо про це все. Хяба на те, щобъ дати людинѣ шматокъ хлѣба, треба неодмѣнно бути не-націоналомъ? Нѣ, мы любимо народъ и дбаємо про його. — Мы надаємо соціально-економічнимъ питаннямъ велику вагу, але думаємо тѣльки, що одмовы на ці питання не розвязують усѣхъ вузлѣвъ, и думаємо, що досягти кращого зъ усѣхъ бокѣвъ становища може коженъ народъ тѣльки йдучи своимъ національнымъ шляхомъ. — Народный добробытъ и націонализмъ не ворогують въ дѣйности, — нема чого ворогувати имъ и въ теоріяхъ... Зъєднаймося, и будьмо певні! — тодѣ складемо мы зъ себе таку силу, що здолає вона перемогти всѣ перешкоды, высоко пѣднати й на-завсѣгды твердо й непорушно поставити дорогій намъ — завсѣгды демократичный — національный украинскій прапоръ!“¹⁾

* * *

Сими словами кѣнчить ся повѣсть „На распуттѣ“. Они проявляють ясну програму суспѣльно-національного змаганя Украинцѣвъ-народовцѣвъ, и вважають ся провѣдною думкою въ сѣмъ творѣ. Репрезентантомъ того змаганя є Демиць Гайденко. Се не декляматоръ гарныхъ патріотичныхъ фразъ, якимъ дехто мѣгъ бы вважати Марка Кравченка въ кѣнци повѣсти „Соняшний промѣнь“; — се тямущий дѣячь, що вмѣє погодити идею націонализму зъ питаннями соціально-економічними. Се справжній типъ Украинофила, що стоять непохитно при демократично-національнѣмъ прапорѣ. Коли-жь Демиць зъявляє стѣйну дѣяльнѣсть въ хосенѣ землякѣвъ, — коли вѣнъ зъ ясною провѣдною думкою простує до меты суспѣльно-національ-

¹⁾ ibid., стор. 444.

ного побуту, то другі два Українцѣ, щѣ мѣжь иншими въ сѣй повѣсти займають вызначне мѣсце, — се-бѣ-то Гордѣй Раденко и Квѣтковскій, — покинувши ґрунтъ національный, — кидають такожъ всяку працю въ користь народу, и вѣдтакъ нѣгде не знаходять вдоволеня въ житю.

Гордѣй уважавъ себе Українофиломъ и говоривъ про себе, що зрозумѣвъ жите такъ, якъ оно є, — що вѣдкинувъ усѣ иллюзіѣ, забобоны. Зѣ-першу бажавъ вѣнъ працювати для народу, и про-те хотѣвъ бути мужичимъ адвокатомъ, але при палкѣй своѣй вдачи швидко ставъ невдоволенимъ изъ свои долѣ, — ба, въ него зъявила ся злѣсть-лютѣсть проти сего жита, тому що его надѣѣ не справджували ся. Вѣнъ вѣдкинувъ вѣру въ Бога, та отъ, замѣсць вѣры, котру вважавъ забобonomъ, треба було приймати зновъ вѣру въ идеалы XIX. вѣку. Отже замѣсць вѣры — зновъ вѣра! Опроче думавъ вѣнъ собѣ, що шкода бороти ся зѣ невгодинами жита, коли треба вмерти. Смерть по его думцѣ, се та рѣчь, щѣ сама собою знищує всю вартѣсть, чого-бѣ тамъ не було на земли. Такъ отже недостача всякои вѣры довела Гордѣя до того, що ему остогидло жите.

А вже-жѣ Квѣтковскій „загубивъ вѣру ще зѣ хлопчыхъ лѣтъ!“ — дарма, що по словамъ автора, слухавъ ся Євангелія.¹⁾ Та не найшовъ вѣнъ правды въ житю. Зѣ-годомъ зробивъ ся вѣнъ недбалый до украиньского товариства и полюбивъ Толстовске хлѣборобство. Опб-сля-жѣ ставъ мистикомъ и читавъ не тѣлько фильософичній творы Шопенгавера, але й розвѣдки про Буддизмъ.

Головнымъ дѣячемъ въ сѣй повѣсти є отже Демидъ Гайденко. Але-жѣ авторъ добачавъ въ Гордѣю героя повѣсти, по-за-якѣ тѣлько Гордѣй станувъ на р о с п у т ь и.

¹⁾ *ibid.*, стор. 243.

Вже-жъ Демидъ, одруживши ся зъ Ганною, говоривъ ось-що про Гордѣя : „Вѣнъ зробивъ багато зла, але се не тымъ, щобъ вѣнъ бажавъ його зробити, а тымъ, що вѣнъ стоявъ на распуттѣ, — не знавъ, куды йти. Вѣнъ не мавъ одмовы на такій питання, щѣ, не рѣшивши ихъ, несила жити!“¹⁾ Та ось, Гордѣй мѣгъ справдѣ знати, куды йти, коли другій, якъ н. пр. Демидъ, ишли простымъ шляхомъ до меты, — вѣнъ мѣгъ найти одмову на важній питаня въ житю, коли другій тямущій люде вдоволяють ся вѣдповѣдію на сій питаня. Такъ отже стоявъ Гордѣй на безпуттѣ, а не на распуттѣ, бо распуття тамъ нема, де видно просту дорогу до меты. Хто-жъ самохѣтъ пускае ся на-вманя, той зайде таки на безпуттѣ, — и тогдѣ годѣ ему жалкуватись, що ему нема силы жити, тому-що не знае, куды йти!

Изъ сей короткои розвѣдки можъ мабутъ дѣзнатись, що авторъ поставивъ у своѣй повѣсти такій заголовокъ, до котрого не е пристѣбна доля Гордѣя. Супроти Демида сходить Гордѣй на другій плянъ картины пѣдъ кѣнець повѣсти, де Демидъ являе ся справдѣ головнымъ дѣячемъ, нѣз-за чого легко запримѣтити, що въ сѣй повѣсти подекуды суть два богатырѣ, — та що Демидъ въ вѣдносилахъ до обохъ громадъ въ Костѣвцѣ й въ Радѣвцѣ вважае ся неначе душею въ ихъ змаганю до лучшей долѣ.

Супроти хитливои вдачѣ Гордѣя вызначае ся гарными прикметами характеръ Ганны. Се типъ тямущои жѣнки, щѣ въ невзгодинахъ родинного житя вмѣе зберегти силу духа й рѣшучѣсть волѣ. А вже-жъ вѣдносины Гордѣя до Ганны являють ся подекуды неясными. Авторъ каже, що идеаломъ Гордѣя була жѣнка вродлива, щира, розумна, котра кохала-бъ его палко. И справдѣ, въ пер-

¹⁾ *ibid.*, стор. 443.

шбмъ роцѣ подружя Гордѣй бувъ щасливъ, бо найшовъ таку жбнку, яку збображавъ собѣ у своихъ мрѣяхъ. Але зъ-перегодомъ ставъ вбнъ недоволенъ, бо знавъ, що вродя й розумъ и кохане — умруть, зникнуть зб свѣту зо-всѣмъ, але поки ще зникнуть зовсѣмъ, истивти-мутъ на свѣтѣ старою рунною. Вбнъ не знавъ, на-вб-що вбнъ має кохати Ганну, коли всьому кбнець — смерть. Та ба! тбло єго казало єму, що, коли вбнъ мусить умерти, то хочъ поки вбнъ живе, нехай вдовольтити ся коханамъ!) Отже Гордѣй кинувъ любити Ганну, бо знавъ, що вмере, а саме-тогдѣ пристрастно покохавъ Орисю, дарма, що жите було єму остогидло.

Помѣжъ особами, що стоять на другбмъ плянѣ обра-за, вызначує ся стать Андрѣя Кодоленка. Характеристика сего розумного парубка проявляє психольогичну правду. А вже-жъ Орися стала трагичною героинею хйба лишь для того, щобъ єи вбдносини до Гордѣя закбичились ка-тастрофою сензацийною. Та отъ, дехто мбгъ бы запыта-тись, чому Орися прихилила ся серцемъ до Гордѣя, а ки-нула любити свого Андрѣя? — Правда, що Гордѣй вы-ратувавъ вѣ жите, коли она поринала въ рѣчцѣ, — отже своему добродѣви могла она зъявляти почуваня сердечной вдячности. Але-жъ она намагала втопитись безъ важной причины, дарма, що авторъ збобразивъ прегарно борню єи душѣ, коли она въ пасѣцѣ дожидала Андрѣя. Вже-жъ Андрѣй часто оповѣщувавъ Орисю про свбй побуть въ чу-жинѣ и вкбнци писавъ до неи, що до дому верне ся пб-сля жнивъ та що въ осени єѣ посватає. Чому-жъ Ориси прийшлоь такъ тяжко дожидати Андрѣя? — хйба-жъ для того, що въ неи не було такои подруги, котрбй мо-гла-бъ звѣрати свою душу? Але-жъ Орися була закритна.

1) *ibid.*, стор. 344.

до всѣхъ дѣвчатъ, то й привыкла въ самотинѣ терпѣти свое горе. Тому-то й смерть, яку собѣ заподѣяла Орися, не може вважати ся виправданою.

Въ повѣсти „На распуттѣ“ визначають ся психологічною правдою або й реальнымъ зображенемъ отьсї частини сего твору: 1. Идиля въ починѣ сѣмйового побуту Гордѣя й Ганны („Зоря“, 1892; стор. 224—226). — 2. Розмова Демида и мужика Петренка про шкѣльну науку (*ibid.*, стор. 283—284). — 3. Радѣвскій старшина й писарь у школѣ Демида (*ibid.*, стор. 284—286). — 4. Розмова Демида й Гордѣя про освѣту мужикѣвъ (*ibid.*, стор. 342—343). — 5. Орися въ пасѣцѣ дожидає Андрѣя (*ibid.*, стор. 362—363). — 6. Зустрѣчь Орисѣ зъ Ганною и Гордѣемъ (*ibid.*, стор. 402). — 7. „Бунтѣ“ Радѣвскои громады противъ пристава й станового (*ibid.*, стор. 422). — 8. Розмова Ганны зъ малымъ сыномъ Гордѣевымъ про Шевченкове свято (*ibid.*, стор. 441) и и.

Хоча-жь Чайченко в чи-малый мистець въ писаню повѣстей, то все-жь можна бы бажати, щобъ въ его довшихъ оповѣданяхъ було бѣльше змѣсту, а менше слѣвъ.

Мѣжь дрѣбнѣйшими повѣстями Чайченка визначають ся отьсї три закраскою патріотичною: 1. Чудова дѣвчина. 2. Зустрѣчь и 3. Байда.

Въ „Чудовѣй дѣвчинѣ“ бачимо персонификацію Украины. Отъ и ся „дрѣбничка“-казка, тѣлько переказана коротше: Невеличкій хлопчикъ бѣгавъ по лукахъ, по гаяхъ, — любувавъ ся квітками. Якъ вѣнъ набѣгавъ ся и прийшовъ до матери, то сказавъ їй, що тамъ такъ гарно, такъ весело! И озвалася до него мати журливо: „Грай ся, мѣй сынку, поки є воля, поки не спѣткало тебе лихо!“ И хлопчикъ знову побѣгъ у гай та ставъ думати, чого се мати казала про лихо, и на-що оно колись спѣткає его? И задуманый сѣвъ вѣнъ на зелену травцю.

И здавало ся ёму, що на самому краю прогалины зъявила ся дѣвчина чудової вроды. Она тихо пѣходила до хлопчика, и вѣнъ побачивъ, що ёи бѣли рученята сковано тяжкими кайданами. И заспѣвала дѣвчина тиху пѣсню, а въ тѣй пѣсни було стѣльки муки й великого горя, що хлопяче сердце тяжко защемѣло въ грудяхъ. Она спѣвала про теб, якъ скривдили ёѣ сестры, якъ мучили ёѣ великою мукою й закували въ тяжкѣй кайданы. Вѣдтакъ прощаючись сказала она хлопцевѣ: „Не забувай мене нѣколи! И якъ зробишь ся великимъ и розумнымъ, тодѣ прийди й выведи мене зъ неволѣ!“ — Вырѣсь хлопчикъ и ставъ розумнымъ парубкомъ. Але вѣнъ не забувъ безпачасної дѣвчины й що-дня спѣвавъ ту пѣсню, котру она ёму проспѣвала малому. И другѣ люди чули ту пѣсню й глузували зъ него, кажучи, що вѣнъ жене ся за мрѣёю, — що дѣвчины тої не було й не буде... Але вѣнъ не вважае на глузованя, — вѣнъ вѣрить святою вѣрою и працюе, — певный, що приде часъ, коли зъ бѣлыхъ рукъ тої чудової дѣвчины спадуть кайданы, и вѣнъ побачить ёѣ знову веселу й щасливу.¹⁾

Коли-жь ся „дрѣбничка“ мае прикмету романтичної казочки, то въ повѣсти „Зустрѣчь“ змалювавъ авторъ образокъ изъ реальної дѣйстности. Ся повѣсть е мабуть частинкою автобіографіѣ. Василь (Чайченко) розказуе, що вѣнъ уже давно оселивъ середъ степѣвъ, — що вѣнъ учителюе. Вѣнъ рѣдко буває въ мѣстѣ, — але-жь одного разу справа такъ склала ся, що неминуче треба було ѣхати до мѣста. И отъ, на улицѣ побачивъ вѣнъ колишнього свого товариша шкѣльного, Семена Хиленка; — ледве-не-ледве пѣзнавъ ёго, — передъ нимъ стоявъ заживный добродѣѣй въ паньскѣмъ одягу. Василь знавъ Семена ще

¹⁾ „Творы...“, томъ I., стор. 177--179.

въ ті щасливї роки великихъ надїй, коли они оба вѣрили, що вже прийшла нова исторична епоха, — що вже „нїмцїмъ отверзли ся уста, прорвалось слово, якъ вода, и дебрь-пустыня неполита, сцѣлющою водою вмыта, прокинулась“... Тогдѣ ще деклямували они про сїй горячїй надѣв змученого сердца, — та отъ, незабаромъ они побачили, що не потекли веселї рѣчки, не ожили степы й озера, и що шляхи зѣстали ся верстовыми, якъ и були. Але-жь Семень не покидавъ ще тыхъ патріотичныхъ мрѣй... Потѣмъ довелось обомъ товаришамъ розстати ся: Василь поѣхавъ на село, и що-року все далѣ й далѣ посувався у степовї розлогн, а Семень зѣставъ ся въ мѣстѣ. Та довго не мѣгъ Василь забути сердца, щирого до всякого доброго порываня, — рукъ, охочихъ до працѣ коло улюбленого дѣла. Якъ Василь зустрѣвъ Семена, то сей признавъ ся, що вже не шукає идеалѣвъ пѣдъ сѣрою свитою, — теперь вѣнъ служить и живе задовольнений: ѣсти-пити є що, — вѣдтакъ має надѣю на бѣльшїй окладѣ. — „Ну, а народня просвѣта, популярнї книжки для народу?“ запытавъ ся Василь. „Знаєшь, колись усе ты захожувався...!“ — „Е, братїку!“ вѣдповѣвъ Семень, — „нѣколи про се думати, -- дѣла багато!“ — Опѣсля Семень повѣвъ Василя до своєї кватиры. Якъ увѣйшли въ салю, Семень зарекомендувавъ Василя своѣй жѣнцѣ. Теперь ставъ вѣнъ говорити по-московски, бо на улици закидавъ по-українському. Пѣсля обѣду Семень пѣшовъ зъ Василемъ до свого кабинету. — „Ну, що-жь? не погано я влаштувався?“ промовивъ вѣнъ до Василя. „Нѣчого? — можна жити?“ Але-жь Василь пригадавъ єму народне дѣло, про котре они колись мрѣяли. Коли-жь Семень заявивъ, що вѣнъ своє дѣло робить, то вѣдказавъ Василь: „Те дѣло, котре ты робишь, робишь ты яко наѣмникъ, и всякїй наѣмникъ зробить його такожъ добре, якъ и ты, — може

краще навѣть. Але вѣдъ тебе треба було сподѣвати ся иншого. На тобѣ лежавъ обовязокъ, дати бѣльше, бо бѣльша частина праведности открыла ся тобѣ“. — Тогдѣ озвавъ ся Семень : „Що-жь то таке, за-вѣ-що я мусѣвъ бороти ся? для чого робити? — Стѣй, стѣй! — я знаю, щѣ ты скажешъ. Я знаю, що ты заразъ повернешъ ся до своего націонализму. Але-жь, братѣйку! наука — безсторонна й позитивна наука — вже довела всю безпѣдставнѣсть національныхъ змаганъ“. Вѣдтакъ робота вѣ користь національныхъ змаганъ здавалася Семенови комашинымъ дѣломъ, — про-те сказавъ вѣнъ, що краще робити на ширшому поли. И сказавъ Василь зъ докоромъ, що Семень не робить и на ширшому поли, — що вѣнъ занехавъ усе те, щѣ колись шанувавъ, — вклонивъ ся золотому тельцеви й зробивъся падлюкою. Почувши сѣ згѣрднѣй слова Семень вѣдповѣвъ гнѣвливо : „О, звѣсно! ты тамъ живучи по своихъ степахъ та выкохуючи улюбленѣй мрѣвъ, та удаючи зъ себе борця за правду й таке инше, маєшь змогу такъ казати. Ну, такъ що-жь? щѣ зъ того? А якъ инакше жити не можна?... А якъ инакше давить, гнѣтить тебе? А якъ инакше просвѣтку нема?“... Опѣсля озвавъ ся Семень до Василя ось-якъ : „Мы хитали ся, мы вагали ся, и повернули у сей бѣкъ, бо бѣльша сила туды тягла. А вы не хитали ся, — вы твердо йшли.. Чомъ же вы не пѣддержали, не пѣдсилили насъ? — не оживили нашого погасающого духа?... Де-жь ваша робота? Де си наслѣдки й результаты? Де выроблена своерѣдна литература, котра роздмухала-бъ погасающѣй духъ усѣхъ тыхъ, хто вагається, — котра еднала-бъ усѣхъ до купы, до одного дѣла?!“ — Коли-жь Василь натякнувъ на перешкоды зъ боку, то Семень сказавъ, що перешкоды треба усунути й своего здобути. Тогдѣ ажъ повѣрити вѣнъ у силу й правду дѣла Василевого, — бо тѣлько те правдиве, щѣ

выходить цѣле зъ усѣхъ перешкодъ. — Василь чувъ правду Семеновыхъ слѣвъ, и сердце его защемѣло. Але-жь уся правда все-жь была ще не тутъ. И сказавъ вѣнъ Семенови: „Ты забувавшъ, що мы сѣме тымъ доси й не могли досягти нѣчого твердого й дужого, що мѣжь насъ було дуже багато перекинчикѣвъ. — „Такихъ, якъ я?“ гукнувъ Семень. „Правда, свята правда! Але-жь ще бѣльшь було у васъ, и есть, баглавѣвъ, и ледарства, и недбальства“... Василь подумавъ собѣ, що й се была правда, але-жь сею правдою можна було тѣлько обвинуватити народовцѣвъ, а не выправити Семена.¹⁾

Ся повѣстка важна зъ-за того, що авторъ натякнувъ на байдужбѣть народовцѣвъ въ ихъ змаганю до своєї меты. Сю гѣрку правду зъявивъ вѣнъ за-для того, щобъ Украинѣфылы не вдовольнялись своими „мрѣями“ та идеалами, але запопадливо робили свое дѣло, не жахаючись нѣякихъ перепонъ, — та щобъ не повертали нѣколи въ той бѣкъ, куды тягне бѣльша сила. Опроче заявивъ авторъ, що, хто кидає націонализмъ, той часто поклоняє ся золотому тельцеви, хоча-бъ вѣнъ нахиливъ ся й до науки позитивной.

Въ повѣсти „Зустрѣчь“ зъобразивъ отже Чайченко такого Украинѣфыла, що за-для наживы ставъ перекинчикомъ. Такожъ въ повѣсти „Байда“ бачимо перекинчика, але сей стямивъ ся на своему безпутю и полюбивъ опять народнѣ святощѣ. Се бувъ „столоначальникъ“ губернаторской канцелярѣи, Степанъ Корниѣнко. Передъ шѣснацяти роками вганявъ вѣнъ ще за украинѣфилскою „мрѣєю“, та отъ, за ту провину выбувъ вѣнъ сѣмъ рокѣвъ на засланю. Тамъ довѣдавъ ся вѣнъ въ кѣнци семидесятихъ рокѣвъ, що на Украинѣ настали важкѣ часы :

¹⁾ ibid., стор. 117—125.

всімъ ледви можна було дихати; — здавало ся, що все вмирало, що нѣщо вже не могло жити. Отогдѣ въ-перше ввійшла въ єго голову та проклята думка, що въ насъ нема сили, щобъ досягти свого, — що Украинцѣвъ роздавлять. Тому-то клавъ вѣнъ на терезы на одну шалю вбогій украинській духъ, а на другу могутно узброєну систему централизаціѣ, котрѣй пособляли украинскі лѣнощѣ, зрадництво та неладъ. Вѣнъ важивъ се, й друга шала важко й глибоко спускала ся до долу. И єму тогдѣ въ грудяхъ кипѣла злѣсть на себе самого, на весь рѣдний край та народъ за те, що за стѣльки вѣковъ истнѣня историчного сей край и сей народъ не мѣгъ виробити у себе нѣчого, опрѣчь безладного, безглузого „отарного“ духу. И отъ, єму дозволено, взяти урядъ, а зъ-перегодомъ и вѣхати до дому. Одначе Степанъ волѣвъ лишитись таки въ тѣмъ городѣ, де живѣ, — єму здавалось, що се однаково „служити“, чи тутъ, чи въ Харковѣ. Вѣнъ забувъ уже про колишні идеалы й ставъ човѣкомъ практичнымъ. Коли-жъ разъ стоявъ при вѣкнѣ и впивавъ ся дыханѣмъ веснянои ночи, то почувъ вѣнъ спѣвъ про Байду. Вѣнъ знавъ сю пѣсню, — такъ часто єв колись спѣвавъ, такъ багато думавъ!... Се-жъ бувъ героя образъ, — зъ тыхъ героѣвъ, щѣ свѣтять яснымъ свѣтломъ зъ далекои, темной минувшини на сѣгочаснѣсть и пѣдносять духъ у гору. Та отъ, Байда не хотѣвъ промѣняти своєи Украины нѣ-за-що: муки за рѣдний край були єму кращѣ, нѣжъ уся пышна шана й повага вѣдъ чужого народу въ чужбѣй земли. И здавало ся Корниѣнкови, що вѣнъ самъ собѣ зрѣкъ ся свого Бога, — що вѣнъ ставъ служити мамонѣ, промѣнявши все за якусь тысячу рублѣвъ щорѣчнои платы, -- що ставъ зрадникомъ. Вѣнъ скрикнувъ несамовито-страшно й простяши руки въ-передъ, трохи-не впавъ до долу. Ажъ ось щѣсь сѣйнуло єму це-

редъ очима: яснї зорѣ свѣтили ся на високому небѣ. И єму захотѣлось жити й дихати повѣтрємъ рѣдного краю, — вѣдати себе на роботу батькѣвщинѣ. Хоча-жъ рѣднїй край бувъ примученїй, то Корнїєнко ставъ вѣрити вѣ идею, — вѣ єи силу. Бо хїба-жъ можуть идею подужати централизація, баїнетъ, кайданы, инквизиція?! Все зникає, тѣлько идея зѣстає ся, — тѣлько она подужає, и тѣлько їй треба служити!... Проминувъ мѣсяць, — Корнїєнко порвавъ зъ дотеперѣшнимъ своимъ житємъ, покинувъ усе й поѣхавъ зельзницею на пѣвдень, вѣдати своє житє Украинѣ и заробити прощеня.¹⁾

Хоча ся повѣстка проявляє чи-мале поетичне вѣтхненє Чайченка, то все-жъ романтична закраска про Байду робить сюжетъ єи трохи неимѣвѣрнимъ. Реальный напрямъ добачаємо вѣ писаню повѣсти „Непокрѣпный“. Симъ непокрѣпнимъ бувъ одинъ сѣльскїй учитель, — чоловікъ непевний, якимъ уважало єго начальство. Осъ бо вѣнъ не ходивъ до нѣкого, а сидѣвъ у своѣй школѣ, то зъ дѣтьми, то зъ якимисъ книжками; вѣдтакъ говоривъ вѣнъ по-мужицкому, а по науцѣ бавивъ ся за-любки зъ дѣтьми. Ба, вѣнъ бувъ навѣть неслухняный и невѣвѣчливый до начальства. Замѣсць того, щобъ вдовольнятисъ двома поломаными лавками, котрї дала волость для школы, и заклеювати побитї шибки паперомъ, вѣнъ намагавъ ся, щобъ єму пороблено новї столы, засклено вѣкна!... А якъ волость не звернула нѣякои уваги на такї єго „кумеднї“ домаганя, то вѣнъ написавъ про се вѣ земску управу, додавши, що грошѣ, котрї громада назначила на школу, лежать по кишняхъ у волостныхъ, и не вживають ся, на щѣ треба. Изъ-за того єго письма скоилась ворожнеча волостного писаря й старшины супроти

¹⁾ *ibid.*, стор. 155—163.

вчителя, чоловіка „баламутного“. Писарь назвавъ его „сицилистомъ“, „возмутителемъ“. Вѣдтакъ сидячи за чаркою у глитая Семена Цупченка, старшина, писарь, урядникъ и староста урадили, скарати непокрѣрного ось-якъ: а) не давати ему бѣльшь дровъ, — б) приказати батькамъ, щобъ забрали дѣтей изъ школы. Опроче урадили они, розпытатись по селу, про що балакае вчитель зъ людьми. Хоча-жь урядникъ спѣмнувъ про приказъ полицейской власти, „препаанду ловить и всячески преследовать“, то годѣ було що-небудь зловити тамъ, де не було нѣякои пропаанды. Ажь ось старшина побачивъ разъ школяра, котрый нѣзь до школы якусь книжку. Опѣсля писарь розглянувъ еѣ, прочитавши московскій заголовокъ: „Бесѣды о силахъ земныхъ“. Вѣнъ ставъ читати про се, що „дождь происходитъ отъ паровъ, которые поднимаются отъ водяныхъ вмѣстелищъ вверхъ и собираются тамъ въ видѣ облаковъ“. Вѣдтакъ писарь промовивъ до старшины: „Ось, чуєте! — у цѣй книжцѣ щѣ? Не одѣ Бога дощъ, а одѣ паровъ. Онъ, щѣ!“ — „То се, значить, книжка така... проти Бога?“ запытавъ ся старшина, щѣ здивувавъ ся великимъ дивомъ. — „Конешно!“ вѣдповѣвъ хитрый писарь. И сейчасъ написавъ писарь у земску управу „доношеніе“ на вчителя, що вѣнъ не шануе старшины, та що въ школѣ нѣчого не вчить, а лишь занимае ся „препаандою“ и „книжки мыслей безбожныхъ розширяетъ“. А полицейскій урядникъ написавъ свому начальству ще краще, бо сказавъ просто, що вчитель хотѣвъ збити на селѣ бунтъ розмовами та книжками. Трохи зѣ-годомъ школѣне начальство завітало у школу й заявило вчителеву, що вѣнъ чоловікъ неспокойный, „неблагонадежный“, — щѣбъ шукавъ собѣ мѣсяца де-инде.¹⁾

¹⁾ ibid., стор. 92—104.

А вже-жь авторъ зачепивъ у своихъ повѣстяхъ не тѣлько питання національного й просвѣтного, але доторкнувъ ся такожъ болючихъ ранъ у суспѣльнѣмъ побутѣ. Вже въ двохъ повѣсткахъ, написаныхъ пѣдъ заголовкомъ „Зъ загадокъ про дитячій лѣта“, бачимо подекуды сумнѣй образки зъ житя народу. Сѣ-жь двѣ повѣстки суть цѣннѣй найпаче за-для того, що вважають ся частиною автобіографіѣ Василя Чайченка.

Въ повѣстцѣ „Дядько Тимоха“ розказуе Чайченко, що, будши малымъ хлопцемъ, бѣгавъ неразъ въ кузню коваля Тимохи, котрый на першій поглядъ здававъ ся сердитымъ и похмурымъ, але вдачаю своєю бувъ сердечный добряга й зъявлявъ глибокѣй зворушеня душѣ. Вѣнъ розказувавъ иногдѣ малому Василеву казки про всяку страховину, ковальскѣй легенды про коваля, що чорта-неприятеля за языкъ тягъ, або про те, якъ коваль дуже хитро выпытавъ у чорта секретъ кованя, або ще що инше. Окрѣмъ казокъ бували ще й всякѣй чуднѣй приспѣвки, и такъ не диво, що хлопчина вельми полюбивъ дядька Тимоху. Ажь ось старый Тимоха одруживъ ся зъ якоюсь бѣдною дѣвчиною, що була чепурна й щебетлива. Ледви-жь минувъ рѣкъ, якъ Василь ставъ помѣчати, що дядько Тимоха смутный, — бѣдолаха ставъ пити зъ горюваня, бо его дружина була повѣя-ледащица на все село. Трохи-перегода кинувъ вѣнъ свою хату й село, и ставъ у наймахъ за коваля у якогось пана, а мѣсяцѣвъ черезъ три знайдено въ поли замерзлого чоловѣка, въ котрому пѣзнано дядька Тимоху. Кажали, що вѣнъ дуже пивъ и пьяный замерзъ у поли.¹⁾

Въ повѣстцѣ „Ксееня“ згадуе авторъ про свои дитячій лѣта ось-якъ: „Тодѣ лекше жило ся, лекше дыхало

¹⁾ *ibid.*, стор. 49—57.

ся! Материніе пестування и любовь, пѣклування трохи суворого, але доброго батька, дитячі забавки, радощѣ й горе — все до купы злило ся, переплѣтало ся, и встає передь очима люба, пышно-радѣсна картина дитячихъ лѣтъ. Але выразиѣйше одъ усього на цѣй картинѣ вѣдрѣзняється одна кохана постать, — така кохана й дорога, що здається, дорожка вона минѣ надъ усе на свѣтѣ, опрѣчь одной тѣльки... Це ты, Ксеню, тая постать, — ты до вѣку дорога й кохана моему серцю“!... Опѣсля пише Чайченко про свою сѣмью ось-що: „Сѣмья наша заможна була, й на селѣ насъ багатырями велавлено. Але мы жили просто, у паны не пнули ся, дарма, що було зъ чого, и що батько, и двое старшихъ братѣвъ письменнѣй були. Я найменшій бувъ у батька й матери пѣсля двохъ сынѣвъ и чотырьохъ дочокъ, — то-жь и любили мене обоє вони найдужче. Бачучи, що всюды повели ся школы, почало ся вчиття; — батько завсѣгды казавъ, що, якъ скѣнчу сѣльску школу, то вѣддасть мене у мѣсто довчати ся“... Вѣд-такъ розказує Василь, що черезъ два роки пѣсля своего розстаня зъ першимъ своимъ другомъ, дядькомъ Тимохою, гравъ ся неразъ зъ бѣдною дѣвчинкою Ксенею. Вѣнъ навѣтъ хлопцѣвъ покидавъ и тѣлько все выглядавъ, коли она виходить ся вѣдъ своєї мачухи. Але-жь малѣй Ксени доводилось неразъ терпѣти за дитячі играшки, дарма, що Василь боронивъ єѣ вѣдъ глузованя хлопцѣвъ и вѣдъ напасти злющой мачухи. Та отъ, недовго опѣсля батько вѣд-давъ Ксеню въ наймы въ мѣстечко, и Василь не бачивъ єѣ вже нѣколи.¹⁾

Обѣ повѣстки, „Дядька Тимоху“ и „Ксеню“, помянувъ И. Ж... добрымъ словомъ въ „Кіевскѣй Старинѣ“ (1888; томъ XXII., стор. 69—70) и заявивъ, що, хочъ

¹⁾ ibid., стор. 57—72.

въ писаняхъ Чайченка видно впливъ иншихъ письменникѣвъ, н. пр. Некрасова, то все-жь умѣе вѣнъ надати своимъ повѣстямъ прикмету новыхъ, оригинальныхъ творѣвъ. Найпаче-жь проявляють они мягкѣсть, сердечнѣсть и правдивѣсть.

Частинкою автобіографіѣ є мабуть такожъ короткій ескизъ н. з. „Екзаменъ“. Авторъ згадує тутъ ачей про одинъ епизодъ изъ дитячого вѣку, коли вчивъ ся въ сѣльскѣй школѣ. На экзаменъ мавъ приѣхати „членъ училищного совѣта“, панъ Куценко. Давнѣйше бувъ вѣнъ волостнымъ писаремъ, а жѣнка его торгувала бакалією. И въ писарствѣ, и въ крамарствѣ єму такъ пощастило, що черезъ десять рокѣвъ вѣнъ мавъ уже свою крамницю въ повѣтовому мѣстѣ, и зѣ-годомъ зробивъ ся изъ писаря значною особою въ мѣстѣ. Ще не давно вѣнъ бувъ мѣйскимъ головою, а теперъ ставъ директоромъ повѣтового банку и такожъ членомъ земскои управы та шкѣльной рады. — До экзамену зъ російскои мовы вѣнъ не мѣшавъ ся, бо проклята литера ѣ и всякѣй иншій хитрощѣ російского правопису нѣколи не давали ся до зрозумѣня головѣ экзаминаційнои комисіѣ. За те на экзаменахъ зъ Закона Божого и зъ цѣтницѣ почувавъ ся вѣнъ вѣльнѣйше. Щѣбъ отже такого гостя гѣдно прийняти, молодой учитель працювавъ зѣ сторожемъ зъ усеп силы. Вѣнъ самъ примазувавъ глиною стѣны и грубу, зовѣмъ не звертаючи уваги на се, що така праця анѣ трохи не вѣдповѣдала его вчительскимъ обовязкамъ. Поломані лавки позбывано гвѣздками и клинцями, и вѣдтакъ учитель довго працювавъ, щѣбъ у его стѣльця замѣсьць трѣохъ було чотыри ноги; — опрѣчь того у батюшки и въ волости взято ще два стѣльця для самого батюшки и для „члена“. Того дня поприходили и школярѣ, одягнуи ся мовъ по-празничковому, и стали мѣжь собою балакати про того „страш-

ного“ пана, щó мавъ приѣхати на экзамень. Та отъ, минула година, друга, третя, а страшный панъ, щó такъ довго примушувавъ себе дожидати, ще бóльшь теперь лякавъ школярѣвъ. Та не довго трѣвавъ той экзамень, — членъ шкóльной рады скрикнувъ, щó дѣти не знаютъ арихметики, — що вчитель нѣчого не дѣлавъ; — вóдтакъ погрозивъ вóнъ ему, що подасть на него рапортъ въ училищный совѣтъ... „Може закусити-бъ...?“ обóзвавъ ся батюшка. — „Обыкновенно... не мѣшало-бъ“... вóдповѣвъ Куценко. И подобрѣшавъ суровый членъ та подавъ руку вчителеви й батющѣ. Вóдтакъ пóшовъ вóнъ до батюшки, щобъ закусити й при водочцѣ пóдписати протоколь экзаменьскій.¹⁾

Отъ и сумовита картинка занашащени просвѣты на Украинѣ! Чужа мова й мертва наука запоморочують духа школярѣвъ, а такі Куценки, члены шкóльной рады, дбають бóльше про наживу, нѣжь про поступъ науки въ школь.

Реальнымъ писанемъ вызначують ся найпаче повѣсти „Безъ хлѣба“ и „Хата“. Въ повѣсти „Безъ хлѣба“ зъобразивъ авторъ тяжку долю бѣднаго мужика Петра, щó въ своихъ злидняхъ нѣгде не мógъ найти помочи и зъ жóнкою своею не мавъ щó ѣсти. Тому-то просивъ вóнъ старосту, щобъ дозволивъ изъ сѣльскаго магазину дати ему хочъ мѣшокъ жита. Але староста заявивъ бѣдолащѣ, що на се треба було мати дозвóль вóдъ начальства. — „Та вже-жь така, мабутъ, наша доля! Якъ Богъ поможе, то й перетерпимо“, мовила Горпина, намагаючи потѣшити своего чоловічка, щó вернувшись до дому похнюпивъ голову й сидѣвъ сумный-сумный. — „Та хйба-жь мы такі грѣшні?“ вóдповѣвъ похмурый Петро, — „хйба-жь

¹⁾ ibid., стор. 1—8.

немає вже й грѣшнѣйшихъ одъ насъ, що таке лихо мы терпимо?“ Опѣсля подумавъ собѣ Петро: Хиба-жь то правда? За-вѣ-що-жь мусимо зъ голоду вмирати? Староста не давъ, а якъ самъ, то хиба не бере вѣдтѣля-жь?... Вони красти-мутъ наше добро, а ты зъ голоду вмирай и дитина вмирає, нехай!“... И скѣлько вѣнъ не думавъ, то все одно въ головѣ верзлось: „Вѣзьму! — не чуже-жь я вѣзьму, а своє!... Пѣду, дѣрку у гамазен продовблю и наточу“... Опѣсля сказавъ своѣй жѣнцѣ, що годѣ здыхати зъ голоду, — вже-жь треба взяти своє та наточити зъ гамазеѣ. Коли-жь Горпина натякнула на грѣхъ, то Петро крикнувъ зъ пересердя: „Грѣхъ! — а зъ голоду вмирати — якъ?... Хиба я по своѣй воли йду?!“

И сиравдѣ пѣшовъ Петро пѣдъ маґазинъ и провертѣвши свердломъ дѣрку въ стѣнѣ насыпавъ три мѣшки. Потѣмъ заховавъ ихъ на могилѣ въ бурянѣ, а коли побачивъ, що нѣгде нѣчого не чути про крадѣжь, то перенѣсъ жито до дому. Хоча-жь того жита стало не на довго, то Петро не ходивъ уже красти. У сусѣднього пана вѣдѣйшовъ наймитъ и Петро впрохавсь у наймы. Але-жь вѣнъ не мѣгъ заспокоитись, — не крадѣжь єго мучила, але теѣ, що Горпина мовъ не та до него стала; — зникли щирѣ розмовы, — она ходила сумна, та иногдѣ зъ чоловѣкомъ за день и слова не промовила. На теѣ-то тяжке горюванѣ Горпины не мѣгъ Петро дивитись, — вѣнъ мучивъ ся душею, и разъ середъ ночи въ него зъявилась навѣтъ думка повѣстись, або втопити ся. И отъ, переґодя рѣшивъ ся вѣнъ, пѣти въ волость и признатись, що вѣнъ укравъ жито въ маґазинѣ. Громада-жь ледви зрозумѣла, за-вѣ-що Петро зве себе злодѣемъ, бо нѣкому й на думку не впало, що въ маґазинѣ зроблено крадѣжь. Коли-жь вѣдтакъ писарь звелѣвъ арештувати Петра, то громада не дала. „Ще напе добро, нашъ и судъ!“ гук-

нули люде. Опѣсля Петро зѣбравъ все грошѣ, що мѣгъ заробити, купивъ три повнѣ мѣшки жита й вѣдвѣзъ у магазинѣ. И немовъ гору зъ плѣчь скинувъ вѣнъ тогдѣ, — вѣнъ по-троху заспокоивсь, а Горпина зновъ стала такою, якъ и першъ була.¹⁾

Въ сѣй гарнѣй повѣсти се одно здає ся намъ невыправданымъ, що Петро йшовъ до магазину красти жито, коли мѣгъ пѣти до свого тестя по хлѣбъ, дарма, що до Сироватки, де живъ батько Горпини, було сорокъ верстовъ. Опроче питаємо ся, чому Петро не пѣшовъ на зарѣботки передъ крадѣжю? Вже-жъ по крадѣжи зѣбравъ вѣнъ швидко все грошѣ, що мѣгъ заробити, та купивши три мѣшки жита, вѣдвѣзъ ихъ у магазинѣ. Отже видно, що не було такои важной причины, щобъ Петро пѣшовъ въ ночи до „гамазѣвѣ“ и зъ-вѣдтамъ взявъ собѣ хлѣба.

Лучше умотивована являє ся дѣя въ повѣсти „Хата“. Авторъ розказує тутъ про злиднѣ Параски Шоломѣвой, що колѣсь у батькѣвъ жила въ гараздѣ та звелась нѣ-на-що, якъ вѣддалась за бѣдного вдовиченка Миколу. Вѣнъ пивъ безъ тямки й по смерти тестя занапастивъ все его хазайство. Зѣсталась тѣлько хата, — а зъ Параски, выкоханои, чепурнои батьковои дочкѣ — жѣнка, побываюа недолею и тяжкою працею. Та й ту хату намагавъ вѣ вѣдѣбрати сѣльскѣй глитай, Семенъ Олексѣвичъ Цупченко, шануватель релігійныхъ розмовъ и познчокъ грѣшми селянамъ за лѣтню працю. Той-то глитай заявивъ судьямъ въ волости, що вѣнъ покѣйшому Шоломѣви позичивъ трицять и пять рублѣвъ, та що той ему розписку выдавъ, заявляючи, що, якъ не вѣддасть грошей „по первому востребованію“, то его хата буде Цупченкова. Але-жъ Шоломѣй бувъ приставъ у прийма до бать-

¹⁾ *ibid.*, стор. 9—22.

кѡвъ Параски, то й хата була не его, а жѡнчина. Та отъ, глитай зъєднавъ собѣ волостного писаря и судьѣвъ въ шинку, и справа скѡнчилась тымъ, що Шоломѣйцѣ прочтано присудъ, котрымъ за-для неуплаты довгу „недвижимое имущество осталось въ пользу Цупченка“. — Параска вернулась вѡдтакъ зъ волости до дому мовь сама-не-своя. Она могла зрозумѣти тѡлько одно, — те, що єѣ выганяють изъ власной хаты, — вѡднимають останне добро. Але минуло кѡлька дель, — зъ волости нѣхто не приходивъ, хаты нѣхто не займавъ. Про-те Параска жила вже надѣєю, що зѡстане ся у своѣй хатѣ. Бѣдна, она не знала, що ворогъ єи, Цупченко, тѡлько ждавъ, щобъ присудови волостному выйшовъ закономъ постановленный терминъ — одинъ мѣсяць. Але-жъ она незабаромъ дѡзналась про се. Одного дня ввѡйшли въ єи хату староста й писарь зъ Цупченкомъ, и вѡдтакъ писарь сказавъ бабѣ, що часъ-пора вже хазяина въ его хату пускати. Щѡ теперъ бѣдной вдовѣ робити?! — єѣ выганяють якъ собаку, — выганяють изъ власной хаты, въ котрѡй вырѡсь увесь рѡдъ ихъ, Новакѡвъ, — вырѡсь єи батько, — выросла й она. Кожда дощечка, кожда брусинка, кождый кѡлочокъ въ єѣй хатѣ бувъ ѣи знайомый и таки рѡдный бувъ, бо зъ кождымъ еднала ся якась гадка про минулѣ часы. И теперъ ся хата — не єи! Невымовна злѣсть-лютѡсть зайняла ся у грудяхъ Параскиныхъ. Ёи схотѣло ся чимъ небудь оддячити Цупченкови, котрый зробивъ ѣи стѡлько горя, — схотѣло ся помстити надъ нимъ. И вхопила она сокиру, щѡ лежала пѡдъ лавою й, сама не памятаючи, щѡ й якъ она робить, почала рубати й ломати все, щѡ трапляло ся пѡдъ руку: и пѣчь, и лаву, и стѣну... Але незабаромъ малосилѣ руки все дужче втомляли ся, — она ледви махала сокирою, бючи вже обухомъ, а не вѡстремъ, а вкѡнци стомлена впала до долу, якъ мертва, безъ стог-

наня. Другого дня Параска выбрала ся зъ хаты, — еѣ приняла до себе въ хату одна вбога сѣмья. — Минуло кѣлька рокѣвъ. Тамъ, де жили цѣлї поколѣня чесныхъ хлѣборобѣвъ, теперъ стоить Цупченкѣвъ шинкѣ. А на сѣльскому кладовищи въ куточку есть одна могилка зъ невеличкимъ хрестомъ, — тамъ знайшло собѣ вѣдпочинокѣ бѣдне. перемучене сердце...¹⁾

„Хата“ — се одна зъ найкраснихъ повѣстей Чайченковыхъ. Се фотографїя зъ жїтя: реальна правда зъявляе ся не тѣлько въ характеристицѣ дѣвухъ осѣбъ, але ѣ въ психичномъ процесѣ, якїй перебула Параска тогдѣ, коли довѣдалась, що ѣѣ вѣдбирають батькѣвску хату.

Прикметы реального писаня проявляе такожь повѣсть „Не любовь“. Авторъ вкладае сю повѣсть въ уста Харитины, що ѣѣ мачуха звелѣла одружитись зъ нелюбомъ Яковомъ Даниленкомъ. Мачуха заповдѣяла тее черезъ батькѣвщину Харитины, бо якъ батько вмиравъ, то вѣддавъ дочцѣ при людяхъ половину вѣсього ѣ хаты половину, та отъ, мачуха сказала Харитинѣ: „Нѣчого тутъ немає твоего, — у скрини твоѣй твое!“ Хотѣла отже выперти Харитину зъ хаты, а самѣѣ хазяйнувати. — Якѣвъ бувъ вдахъ тихой, та ставъ понуримъ, коли Харитина очевидячки его не любила и нѣ словечка не хотѣла до него промовити. Коли-ж Харитинѣ не було просвѣтку нѣ вѣдъ свекрухи, нѣ вѣдъ свекра, то була она рада, коли ѣѣ Якѣвъ сказавъ, щобъ они обое вѣддѣлились вѣдъ старыхъ. Пѣшли вѣдтакъ служити въ окономїю. Тутъ бувъ наймитомъ молодой парубокъ Денись, и его-то покохала Харитина. ѣѣ було байдуже про людску славу та про поговѣрь, — она была щаслива. Денись причарувавъ еѣ

¹⁾ ibid., стор. 73—91.

серце такъ, що безъ него она не могла жити. Та отъ, Харитина впала въ око такожь прикащикови, а коли вѣнъ почавъ сѣ разъ зачѣпати при рѣчцѣ, то Якѡвъ погляднувши тее, кинувъ ся на осоружного прикащика зъ сокирою й рубонувъ его въ праву руку. Прикащикъ пустивъ Харитину, а вѣдтакъ Якѡвъ взявъ сѣ за руку мовчки и вѣдвѣвъ у тишню. Незабаромъ звязали Якова й повезли въ мѣсто, а Харитину та Дениса прогнали зъ окономіѣ. Опѣсля стала она служити въ одного хазяина, а Денисъ сидѣвъ дома. Теперъ була имъ обоимъ воля, й они кохали ся до схочу. Харитина й не думала про Якова, ба, була ще рада, що позбула ся его. Перегодомъ пустили Якова на волю, а коли вѣнъ спытавъ ся Харитины, якъ они обоє теперъ жити-муть, то вѣдказала она, що будуть жити, якъ доси жили, — що еи серце до него нѣколи не прихилить ся. Вѣдтакъ нанявъ ся Якѡвъ до того-жь таки хазяина, де й Харитина була. И жили они знову, якъ чужій. Прожили мѣсяцѣвъ зо три й придбали зъ вѣсѣмъ рублѣвъ. Ажь ось изъ тыхъ грошей Харитина взяла пять рублѣвъ крадькома вѣдъ чоловѣка и дала ихъ Денисови, щобъ заплативъ податокъ. Коли-жь Якѡвъ про се дбзнавъ ся, то вѣдчинивъ скриню, вынявъ калитку й побачивъ, що тамъ були тѣлько три рублѣ. Хоча-жь вѣнъ ставъ бѣлый, якъ крейда, то вгамувавъ зворушене своєї душѣ, положивъ передъ жѣнку калитку на лаву й сказавъ: „Може тобѣ на-що треба буде ихъ, то не пытай ся у мене, — бери!... Хай вони у тебе будуть!“ Потѣмъ пѣшовъ вѣнъ изъ хаты. — „Щѡ-жь це таке?“ подумала собѣ Харитина. „Чи гордує вѣнъ такъ мною? чи любить такъ мене? А щѡ, якъ любить такъ?“ И тѣлько подумала она се, стало їй тяжко на серцю. Ъй згадало ся все еи житє зъ Яковомъ до сего часу; — згадалось їй, що вѣнъ нѣколи сѣ нѣ единымъ словомъ не образивъ, —

що вѣнъ боронивъ єѣ вѣдъ прикащика, — дарма, що знавъ про єи любовь до Дениса. Вѣдтакъ встала Харитина, — вѣйшла вѣ садокъ, ажъ ось бачить : Якѣвъ сидить пѣдъ деревомъ на колодѣ, обхопивши голову руками. Пѣдѣйшла до него мовчки, и якъ стояла, такъ и впала єму до нѣгъ. „Прости мене!“ промовила она. Якѣвъ пѣдвѣвъ єѣ зѣ землѣ и сказавъ : „Не минѣ прощати тебе ! Самъ я винный, що свѣтъ тобѣ завязавъ. Прости у-передѣ ты мене!“ Зѣ того часу почало ся имѣ жите нове.¹⁾

Се оповѣданє назвавъ И. Кокорудзъ гарно выкѣнченою, повною поезіѣ и образѣвъ цѣлостію.²⁾ А вже-жъ мы закинули-бъ таки авторови, що вѣнъ вѣ характеристицѣ Харитины не мотивувавъ добре тои психичной метаморфозы, яка вѣдбулась у неї саме тогдѣ, коли она своимъ сердцемъ прихилилась до Якова. Вже-жъ она сказала єму давнѣйше рѣшучо, що єи сердце до него нѣколи не прихилить ся, а вѣ прочѣмъ мала она й по-переду неразъ нагоду, дѣзнатись, що Якѣвъ єѣ любить. Отже думаємо, що та пѣдѣя зѣ рублями сама собою не могла заподѣяти такой швидкой перемѣны, яка зѣявилась вѣ души Харитины, коли Якѣвъ передавъ їй калитку.

Коли-жъ жѣночій типъ Харитины має прикметы реального писаня, то вѣ иншихъ двохъ повѣстяхъ жѣночій типы проявляють закраску романтичну. Осѣ вѣ повѣсти „Сама, зовѣмъ сама!“ характеристика Марины не може зватись имовѣрною, дарма, що авторъ намагавъ зѣобразити вдачу сеї бѣдной дѣвчины вельми поетично. Покѣйный єи батько бувъ чоботарь, а мати заробляла поденною працею. Та отъ, одного разу бѣдна мати, проробивши весь день пѣдъ дощемъ, лягла й бѣльше

¹⁾ *ibid.*, етор. 105—106.

²⁾ „Зоря“, 1891; стор. 258.

не встала. Марина кинула швацку робѣтню, де працювала, бо хотѣла доглядати хвору матѣрь. Дотѣль же годувала она своимъ заробѣткомъ и себе й єь. Марина зостала ся сама мѣжь усѣхъ людей: нѣ знайомихъ, нѣ родичѣвъ у мѣстѣ не було. Вѣдтакъ пѣшла она до своєї колишньої хазайки й просила єь, чи не вѣзьме єь знову до роботы. Але та хазайка сказала, що вже знайшла другу замѣць Марины. Опѣсля-жь нещаслива дѣвчина не могла найти роботы; — у людей не знайшла она помочи, а зазнала чи-мало глузуваня. Она занедужала, а по-за-якъ грошей не було, то довело-бъ ся їй вмерти зъ голоду. Їй снило ся разъ, що она лине въ гору мѣжь хвиль осіяного сонцемъ повѣтря. Въ тому безкрайому просторѣ стояла она сама, и ось побачила Христа горѣ на престолѣ. И озвавъ ся до неї голосъ: „Прийди до мене, ты, труждающая ся и обремененная, и я запокою тебе!“ И впала Марина передъ Христомъ, а вѣнь вставъ, пѣднявъ єь зъ землѣ, и взявши за руку провѣвъ єь до якоись бабусѣ. „Ты не хотѣла жити безъ матери, и я взявъ тебе до неї!“ сказавъ Христось. Марина глянула на бабуся, — се-жь була єи любя мама. Ажь ось вѣдчинили ся двери кѣмнатки, де Марина лежала хвора, и въ хатку увѣйшовъ хазяинъ, а за нимъ двѣрникъ. — „Що-жь це вы, панно, у квартирѣ живете, а грошей не платите бѣльшь, якъ за пѣвъ мѣсяця!“ пытавъ ся хазяинъ. Потѣмъ побачивши, що дѣвчина справдѣ лежить недужа, сказавъ вѣнь: „Щобъ пѣсля завтрього минѣ грошѣ були! а то я не подивлюсь, що хвора, а одѣшлю у полицію!“ И, озирнувши ще разъ убогу хату, вѣнь циркнувъ крѣзь зубы: „голода!“ и выйшовъ геть. Пятого дня Марина зѣѣла шматочокъ хлѣба и выйшла зъ хаты, щобъ дыхнути свѣжимъ повѣтромъ. Але хазяинъ, побачивши, що она вже ходить, знову прийшовъ до неї и крикнувъ: „Або

сьогодні́ принесешь до вечера грошѣ, або геть кѣ чортамъ вѣдцѣля...!“ Бѣдна Марина не сказала ему нѣчого: теперъ було бѣй однаково, чи вѣнъ еѣ выжене, чи нѣ. Она була певна, що бѣй не довго жити, — що она скоро покине сей свѣтъ. — Трохи зѣ-годомъ Марина вийшла вѣ ночи на улицу, хочъ не знала, куды й чого она йде. Бѣй скотѣлось ити далѣ, втекти зѣ свои хаты, де зазнала стѣлько горя. — „Куды-жь ити? Може знову пѣти роботы пошукати?“ ворухнула ся у неи вѣ головѣ думка. — „А де-жь еѣ знайдешь?“... А за сею думкою заразъ же зѣявилась инша: „На-що-жь теперъ шукати роботы? Хиба вона думае жити, чи щѣ? Тѣльки хочъ-бы швидче! — щобъ не мучитись такъ!“ — Ажь ось зачепивъ еѣ якѣйс п'яний чоловѣкъ, щѣ, простягаючи руки до неи, назвавъ еѣ чепурушечкою и своєю кралечкою, та казавъ, щобъ она йшла зѣ нимъ, бо вѣнъ еѣ любить, — а грошѣ в у него... И хотѣвъ уже обняти еѣ, але вона вярвалась и побѣгла. Градъ найпоганѣйшой лайки посыпавъ ся на вздогнѣ за дѣвчиною. Бѣй стиснуло груди. „Такъ ось уже за кого мене вважають!“ промайнуло у неи вѣ головѣ. „Нѣ, годѣ вже жити! — хочъ бы швидче! — тѣльки — якъ, якъ?“ Саме тогдѣ перехопивъ еѣ думки голосный свистъ и гучне гудѣне, — она зупинилась и глянула: темна низка вагонѣвъ бѣгла по рельсахъ. Опѣсля була она спокѣйна, — она подумала собѣ, що ось черезъ кѣльки хвилинь вже нѣхто не зможе ображувати-мучити еѣ, и що она побачить свою маму. Марина пѣшла за мѣсто, прихилилась до рельсѣвъ: тепла кровь зѣ безголового трупа обрызкала колеса проходячому пѣздови.¹⁾

Вѣ сѣй повѣсти не можемо вважати виправданою смерть, яку заподѣяла собѣ Марина. Гарно се читае ся,

¹⁾ „Творы...“, т. I., стор. 32—48.

що бѣдна Марина пѣшла до мамы, але тяжко вражає нашу душу смерть молодои дѣвчини, котра впала духомъ за-для того, що въ двохъ мѣсяхъ не знайшла работы. Хиба-жъ въ великому мѣстѣ трудяща дѣвчина справдѣ мусить загибати зъ голоду? — хиба-жъ се имовѣрно, щобъ бѣдна Марина була на свѣтѣ сама, зовсѣмъ сама?! — щобъ она такъ утратила охоту до житя, що бажала чимъ-скорше побачити ся зъ мамою?! Вже-жъ самъ авторъ запримѣтивъ, що Марина саме-тогдѣ, коли клала ся на рельсы, хотѣла ще жити!¹⁾ Якъ же хто хоче жити, то й зможе жити на свѣтѣ, коли тѣлько не zapomорочить свои головы фантастичными мрѣями. Думаемо про-те, що не було потреби, щобъ Марина клала ся на рельсы зелѣзницѣ, такъ якъ не було причины, щобъ Петро (въ повѣсти „Безъ хлѣба“) пѣшовъ до „гамазеѣвъ“, красти жита, тому що не мѣгъ найти помочи у людей. А вже-жъ показано выше, що Петро, коли-бъ бувъ хотѣвъ, мѣгъ справдѣ найти пѣдмогу у свого тестя; — такъ и Марина (въ повѣсти „Сама, зовсѣмъ сама“) могла жити, коли-бъ тѣлько схотѣла шукати работы, й коли-бъ їй не було забаглось, побачити ся зъ мамою.

Въ повѣсти „Утѣкачка“ зъобразивъ авторъ дѣвчину Сохвію, котра покохала молодого шахтара Михайла, дарма, що братъ Степанъ бивъ єѣ що-дня, щобъ ишла за Трофима. Вже-жъ мати єи вмерла, а батько слухавъ ся Степана та не смѣвъ и слова проти него сказати. И отъ, Сохвія втекла зъ Михайломъ на одну зъ ближчихъ вугѣльныхъ шахтъ, де стала куховаркою въ артѣлѣ. И доводилось їй теперъ жити въ довгихъ казармахъ середъ смѣтя въ тѣснотѣ й духотѣ. Се було справжнє пекло. И трохи-зъ-годомъ дѣзналась Сохвія, що Михайло єи не любить,

¹⁾ *ibid.*, стор. 47.

що вінъ называвъ єѣ плаксѣйкою, котра ввѣрилась єму своими рюмсами. Коли она вѣдтакъ увѣдала, що Михайло ѣ не думаетъ зъ нею звѣчатись, то зъ-першу хотѣла заподѣяти собѣ смерть, але она була ще така молода, — ще такъ хотѣло ся ѣѣ жити! Она ѣ теперъ любила ще Михайла безъ краю, хоча вже починала иногдѣ ѣ ненавидѣти єго за те, що вінъ єѣ одуривъ. А вже-жъ незабаромъ дѣзналась Сохвія, що Михайло полюбивъ веселу ѣ жартовливу вдову Хведоську, котру похмурый шахтаръ Кирило мабуть привѣзъ сюды. Найпаче вразило Сохвію, коли Михайло сказавъ Кириловнѣ, щобъ оба мѣняли ся молодлицями, се-бѣ-то, щобъ Кирило взявъ собѣ Сохвію, мѣжъ-тымъ, коли вінъ самъ займивъ бы Хведоську. — „Мѣнять ся!... на! бери!... Хведоську минѣ, а Сохвію тобѣ!“ — єѣ слова Михайловѣ дзвенѣли ѣѣ у вухахъ не стихаючи, коли она въ ночи выбѣгла зъ казармы. Вѣсѣ думки єѣ тогдѣ попереплутувались, все навкруги пѣшло обертомъ. Она зупинилась при шахтовѣй машинѣ, щѣ спускала ѣ вытягала шахтарѣвъ изъ шахты. Вѣдтакъ повернула она на бѣкъ вѣдъ свѣтла ѣ вѣдъ людей, и пѣшла далѣ. Небавомъ Сохвія трохи-не впала у стару шахту, щѣ около неѣ огорожа була поломана. Ажъ ось наблизилась Хведоська, — она ѣшла у свою казарму. За нею-жъ ишовъ Михайло. Сохвія, побачивши Михайла, вѣдъ разу станула передъ нимъ и вхопивши єго за руку, спыталась єго, куды вінъ иде. Вѣдтакъ она натякнула про Хведоську, а коли благаючи назвала Михайла своимъ голубомъ, то вінъ крикнувъ : „Геть! хочъ-бы ѣ до Хведоськи! — тобѣ щѣ?! — геть кѣ чортамъ! — остогидла ты минѣ!“ И вінъ хотѣвъ скинути руки Сохвіѣ, але она миттю вхопила єго за шию и тягла до шахты. Се було такъ несподѣвано, що Михайло зъ-першу ѣ не боронивъ ся, и дозволивъ дотягнути себе ажъ до тыну. Ще кѣльки ступнѣвъ,

и они обоє були-бъ въ ямѣ! И почала ся страшна борня надъ глубокою ямою, — але незабаромъ Михайло хопивъ Сохвію за-поперекъ своїми руками й зъ усеи сили кинувъ осторонь до долу. Дѣвчина впала, якъ мертва. Тогдѣ Михайло пѣшовъ у той бѣкъ, куды йшла Хведоська. — Изъ-за холодного вѣтру Сохвія скоро очутилась и пѣшла до своєї казармы. — „А! ось и наша куховарка!“ гукнувъ одинъ шахтарь, а другій Онисько, щѣ давно вже чѣплявъ ся до Сохвѣй, повѣвъ еѣ до гурту. Тутъ наливавъ вѣнъ їй чарку горѣлки за чаркою, и незабаромъ крикнула она: „А що-жь? хиба минѣ не можна гуляти?... Другі гуляють, и ихъ люблять, то й я гуляти-му, щѣбъ и мене любили!“ — Сохвія стала пити-запиватись, — она не вернула ся до дому: живе й доси на шахтахъ, а шахтарѣ кажуть про неѣ: „А, се вже наша шахтареска: вона усѣхъ шахтарѣвъ любить!“¹⁾

Повѣсть „Утѣчкачка“ є чи-мало сензаційна и подѣєю при старѣй шахтѣ нагадує намъ манеру писаня давнѣйшихъ повѣстярѣвъ французкихъ, котрі незвычайними ситуаціями намагали выкликати зворушенє душѣ читача. Хоча-бъ же ось-та ситуація въ повѣсти „Утѣчкачка“ була й имовѣрна, то сумнѣваємо ся, чи тиха й терпелива Сохвія, котра знала вже давнѣйше про любовь Михайла до Хведоськи, могла справдѣ вѣдѣ той зустрѣчи зъ Михайломъ стати повѣєю-ледащицею.

А вже-жь, нѣгде правды дѣти, авторъ проявивъ свѣй повѣстярскій хистъ найпаче въ зѣображеню вдачъ дитячихъ и дѣвочихъ. Такъ повѣстка „Сѣстриця Галя“ має прикметы наивной сердечности зъ закраскою романтичною. Авторъ розказує, щѣ старый мужикъ Иванъ Лаврусъ по смерти жѣнки оставъ ся одинокій та ще зъ трьома

¹⁾ *ibid.*, стор. 138--154.

дѣтьми малыми. Всѣ велекі повмирали, а то въ салдаты пошли, — zostали ся дома тѣлько малі: найстаршій дѣвчинѣ Гали пошовъ дванацятый рочокъ. Але-жь она була така второпна, що братчикъ Василько й сестричка Одарка вважали єѣ мамою, по-за-якъ она ихъ мыла, чесала, одягала, — варила имъ кулѣшь, а вечѣръ розказувала казки й спѣвала пѣснѣ. Ось разъ, наслулавшись єи казокъ, Василько й Одарка заснули, але Галя не спала, — она стала на-вколѣшки й тихо мовила молитвы. Бѣлолицый мѣсяць тихо плывъ высокимъ небомъ, розливаючи свое сѣбне промѣнє,... плывъ и оглядавъ свѣтъ широкій, а оглядаючи зазирнувъ у маленьку хатину, де маленьке дѣвчатко молило ся: „Господи! вѣзьми мою маму до себе зъ холоднои ямы, — нехай ѣй у тебе гарно буде! И минѣ дай, Господи, щобъ робити навчилась, — щобъ замѣсць мамы стала братикови й сестрицѣ!“... Глянувъ мѣсяць на дѣвчатко и, зачудований у святому здивуваню, немовъ зупинивъ ся на небѣ, обливаючи маленьку дѣвчинку, що молилась середь хаты, моремъ свого сѣблястого промѣня“....¹⁾

Авторъ зобразивъ въ сѣй повѣсти идилю житя трьохъ сирѣтъ, що по смерти матери мѣли тихій захистъ у хатѣ свого батька. А вже-жь въ повѣсти „Каторжна“ бачимо нещасну сирѣтку, Докію, котра вѣдъ мачухи й вѣдъ єи дѣтей не зазнала просвѣтку, — „каторжна“ -- се було єдине йменя для неї. Она росла безъ ласки, безъ жалуваня, безъ дитячихъ играшокъ, — тѣлько спѣвала иногдѣ тихо та жалѣбно, якъ знала, що єи нѣхто не чує. Докія все ховала ся вѣдъ людей, неначе-бъ було ѣй задро, що они веселі... Минули роки, и, хочъ Докія стала дѣвкою, то се не вѣдмѣнило єи становища, — такъ, якъ

¹⁾ ibid., стор. 23—31.

и давнѣйше, би́ла є́ѣ ма́чуха и зневажа́вѣ пѣя́ннѣ ба́тько. Та о́тѣ, хо́чѣ є́ѣ би́ли, она́ ѣ не за́плакала, — за́вє́сѣдѣ бу́вѣ у́ неѣ во́вчѣѣ по́глядѣ. Але-жѣ ду́шу єѣ гнѣ́тила не́выспу́ща жу́рба, ко́тра ино́гдѣ́ ро́зрывала єѣ гру́ди... Она́ ѣ на ули́ци не ма́ла по́другѣ́, та ѣ са́ма не бу́ла нѣ́ до ко́го прихильно́ю: зо́сталасѣ́ она́ „ка́торжно́ю“, якѣ́ и бу́ла. Она́ не дѣ́вувала та́кѣ́, якѣ́ дѣ́вуютѣ́ дру́гѣ́ дѣ́вчата; — на ву́лицю, чи на ве́чє́рницѣ́ хо́дила ма́ло: разѣ́ те, що́ ма́чуха не пу́скала, а по́тє́мѣ́ не бу́ло вѣ́ чо́му ѣ́ти, — вє́ѣ смѣ́яли сѣ́-бѣ́ зѣ́ то́го дра́нтя, вѣ́ яко́му во́дила є́ѣ ма́чуха. И хо́ча де́якѣ́ па́рубки та́ки за́дивля́ли сѣ́ на єѣ ста́нѣ́ вы́соко́ѣ́ и ро́вннѣ́, на єѣ о́чи те́мнѣ́, на ко́сы чо́рнѣ́, на бровы́, — то не мо́гли до сеѣ́ „ка́торжно́ю“ прѣ́ступитѣ́, — та́ка зла́, — за́разѣ́ сту́санами на́годувала́. Але-жѣ́ пере́годо́мѣ́ по́кохала́ она́ мо́лодо́го ша́хтара Се́мена. То́ѣ́ зѣ́-пе́ршу мо́рочивѣ́ бѣ́дну дѣ́вчину сво́ими лю́бощами, а во́дта́кѣ́ ки́нувѣ́ є́ѣ, бо́ вѣ́ него́ бу́ла ин́ша лю́бка, Прѣ́ська. Ко́ли-жѣ́ До́кѣ́я до́зналасѣ́, що́ ѣ́ Се́менѣ́ зо́ве є́ѣ „ка́торжно́ю“, та́ що́ лю́битѣ́ ту Прѣ́ську, то она́ ста́ла са́ма не сво́я: го́лова ѣ́ѣ го́рѣ́ла, ду́мки плу́тали сѣ́, вѣ́ гру́дяхѣ́ пе́кло. По́бачивши́, що́ Се́менѣ́ зѣ́ Прѣ́сько́ю по́шли на ве́чє́рницѣ́, До́кѣ́я по́дпала́лила ту хату́, де́ они́ за́бавля́лись. А́жѣ́ о́сь при́гадала́ она́ со́бѣ́, що́ вѣ́ то́ѣ́ хатѣ́ зго́ритѣ́ ма́ленька Са́нька, до́чка до́свѣ́тча́ноѣ́ ма́тери. До́кѣ́я за о́станнѣ́ѣ́ часѣ́́ ду́же є́ѣ у́люби́ла, а дѣ́вчинка те-жѣ́ лю́била є́ѣ. То́му-то́ ки́нуласѣ́ До́кѣ́я до́ огню́, — хо́тѣ́ла за́топта́ти со́лому но́гами, — але́ о́гонь го́рѣ́вѣ́. Ъ́ѣ́ у́же вчу́вало сѣ́, якѣ́ Са́нька кри́чить; — хо́тячи по́гаситѣ́ о́гонь, она́ впа́ла на по́лумя́. Вѣ́ ту ми́ть вє́́я оде́жа го́рѣ́ла на До́кѣ́и ѣ́ она́ ста́ла кри́чати о́ по́мє́чь. Є́ѣ о́бра́тували́ па́рубки та́ дѣ́вчата, що́ вы́бѣ́гли на єѣ кри́кѣ́ изѣ́ хаты́, та до́гаси́ли по́жежу. До́кѣ́я ду́же по́пекла́ сѣ́ ѣ́ о́чу́тиласѣ́ а́жѣ́ пе́редѣ́ сме́ртю́. Бі́ля неѣ́ сто́явѣ́ ба́тько; —

Докія пізнала его, але нічого ему не сказала, та тільки промовила: „За-що? Господи, Боже мій! — за-що?!“... Через кілька хвилин була она мертва. Її поховано, й ніхто не пожалів її, — она всім зосталася „каторжною“. Ніхто й не думав одмовити собі на те питання, котре кинула дівчина вмираючи: За-що? — за-що стільки муки, горя та сліз додають людям люде, коли й так життя таке коротке й таке сумне?!...¹⁾

* * *

Одною з найновіших повістей Чайченка є „Спроба“ — з записів про минулі пригоди. Автор вкладає сю повість в уста одного революціонера. Він був ще молодий, вийшов тільки щось з університету, був самостійний, — вбрав батьків мав спадщину, що давала йому змогу жити, не вганяючи зараз після університету за шматком хліба. Він ходив отже на революційні сходи, читав революційні книжки та газети, балакав багато... Гурток той, де готовано революцію, був не терористичний, а народницький, — молоді товариші жахались червоного терору, а все покладали на пропаганду серед народу. Думка була така, що скоро они до народу наблизяться, то так народ за ними й посує. — Ще дома навчився той студент столярувати, й тепер була в него така думка, щоб ходити по селах, пытати ся столярскої роботи, а тим часом робити пропаганду. Набравши отже книжечок революційных, він став ходити по деяких слободах, та не міг найти роботи. Але ему було про се байдуже; — він читав мужикам з книжки, або й говорив свою проповідь, та оть, в одній слободі з-першу слухали его уважно, а далі один мужик сказав: „Гарна казка, та як бы підъ

¹⁾ *ibid.*, стор. 126—137.

свято! — а теперь давайте лишь спать!“ — Студентъ пошовъ далѣ. На шляху стрѣвъ вѣнъ людей: вѣхало возѣвъ зъ пятнацетеро, — везли экономичный хлѣбъ у мѣсто. Якъ люде сѣли кругъ багаття на спочинокъ, то студентъ ставъ зъ ними балакати. Почувши, що одинъ чоловікъ жалкувавъ ся за-для прикрыхъ вѣдносинъ хлѣборобѣвъ до окономіѣ, — се-бѣ-то до двору паньского — студентъ сказавъ, що на Украинѣ панъ буде дотѣль сидѣти на шиф у мужика, поки мужикъ его зъ себе не скине. Коли-жъ той чоловікъ спытавъ ся, якъ скинути пана, то студентъ почавъ оповѣдати про французку революцію. Та ба! — одинъ мужикъ спѣмнувъ про царя, що людей на волю пустивъ, та що паны царя не люблять, — хочуть его вѣбити, бо ось царъ подѣлитъ землю на всѣхъ мужикѣвъ. Коли-жъ студентъ почавъ ту рѣчь по-своему выяснати, то одинъ одставный салдатъ крикнувъ зъ пересердя: „Што вы, хлопцѣ, його слушаетесь?! — вяжуть його!“... Де-хто зъ мужикѣвъ хотѣвъ заступитись за студента, кажучи, що вѣнъ нѣчого злого не робить, а тѣлько балакае, але салдатъ заявивъ, що того „голубчика“ треба посадити въ острогъ, а потѣмъ запроторити въ Сибирь, бо вѣнъ выступае противъ царя, — проти земного бога! Ажъ ось одинъ кремезный чоловікъ велѣвъ салдатови пустити чоловіка, що нѣкого не вбивъ, а вѣдтакъ звернувшись до студента сказавъ вѣнъ: „Иди собѣ, куды йдешъ, та вѣ-друге чортъ-зна чого не бреши, бо инодѣ й боки полатаемъ!“

Опѣсля той студентъ постановивъ оберегати ся, и бѣльшь ослѣпъ у розмовы не встрявати, а першь роздивитись, якѣ де люде? Вѣдтакъ вѣнъ ходивъ далѣ, проповѣдувавъ усюды, де мѣгъ, и его подекуды слухаво, але книжокъ его не хотѣли брати. Про-те вѣнъ усе покидавъ книжки тамъ, де ночувавъ. Такъ вѣнъ проходилъ тыж-

нѣвъ зо два, и вже єму самому докучало, ходити мѣжь народъ, бо результату зъ той проповѣди не було нѣякого. Трохи зъ-годомъ найнявъ ся вѣнъ таки столяремъ въ одну економію. Тутъ поживъ вѣнъ довше, бажаючи пѣзнати народъ. И вѣнъ порозумѣвъ, що революціонерамъ доведеться не революцію проповѣдувати, а зъ-першу мати довгу та уперту борню зъ народнымъ свѣтоглядомъ. И отъ, познайомивъ ся вѣнъ зъ однимъ письменнымъ парубкомъ, щѣ балакавъ зъ-де-бѣльшого по-московски. Студентови заблаглось, зробити зъ перевертня людину. Вѣнъ ставъ того парубка освѣчувати й говоривъ зъ нимъ про землю. Ажъ ось другого дня ввѣйшли въ столярню урядникъ, старшина й писарь. Урядникъ звелѣвъ „голубчика“ держати за руки й за плечи, а мѣжь-тымъ вѣнъ самъ зъ писаремъ почали по всѣхъ куткахъ нишпорити. Недовго й трусили, — знайшли книжечку революційну. Вѣдтакъ урядникъ казавъ студента звязати, а п'яний старшина вдаривъ єго кулакомъ по обличю, такъ що вѣнъ заливсь кровю и впавъ до долу. Опѣсля збитого й закрѣвавленого вкинено въ „холодну“. Просидѣвъ вѣнъ до вечора голодний, а на нѣчь повезли єго до станового. Прийшла нѣчь, — студента обняли тяжкѣ думы, — справа пахла Сибиромъ, — зъ неї могли зробити навѣтъ таке, що той революціонеръ зривавъ бунтъ, а тогдѣ не минула-бъ єго й каторга. Але-жь єму повелось, вытягнути одну руку зъ вѣрбовокъ; — вѣдтакъ найшовъ вѣнъ въ кишени великій нѣжь складаний, бо якъ трушено, то єго самого не займали. Вѣнъ ставъ заразъ копати долѣвку земляну, а за яку годину-двѣ вѣнъ уже выкопавъ пѣдъ стѣною таку нору, що мѣгъ вылѣзти. И справдѣ вылѣзъ вѣнъ зъ „холодної“ та й побѣгъ въ сусѣдній лѣсъ. На вечѣръ бувъ уже въ мѣстѣ дома... Такъ онъ якъ проповѣдувавъ той студентъ революцію середъ народу!

Авторъ кѣнчить сю повѣсть ось-такъ: „Не въ хвиляхъ крѣвавыхъ, якъ кажуть революціонеры, треба обмыти нашъ край, щобъ вѣнъ воскреснувъ до нового житя, а въ ясныхъ погожихъ хвиляхъ широкои украиньскои просвѣты, — тодѣ й революція зробить ся безъ нѣякихъ труднацій, але то буде революція нова, безъ крови й безъ пожарѣвъ, — така революція, яка робить ся щѣ-ранку, якъ ясне сяєво прогонить чорну темряву и стає бѣлый день.“¹⁾

Сю повѣсть написавъ Чайченко зъ хистомъ художницкимъ; — въ нѣй добачаемо вельми живу, драматичну мову й вдатну картину лихолѣтя народного въ темрявѣ неволѣ. Тѣлько-жь не хоче ся якось намъ вѣрити, щобъ при трусеници не займано еамого студента, и щобъ вѣд-такъ зѣставъ ся у него великій нѣжь, щѣ бувъ ему не-наче талисманомъ въ утечи изъ „холоднои“.

* * *

Доси подали мы поглядъ на повѣсти Чайченка, въ котрыхъ вѣнъ зѣобразивъ суспѣльный побуть и прасвѣтно-національнѣ змаганя Украиньцѣвъ. Мы бачили а) повѣсти зъ тенденцією патріотичною; б) повѣсти зъ прикметами писаня реального; в) повѣсти зъ закраскою романтичности. Теперь придивѣмо ся ближче одной повѣсти, щѣ еѣ авторъ написавъ мабуть пѣдъ впливомъ религійно-мистичнои манеры російского письменника, графа Льва Толстого. Се еѣ „о повѣданѣ про Павла Хлѣбороба“. Сей-то Павло ще зѣ-малку насыщавъ свою душу небеснымъ словомъ, читаючи святѣи книги. Шукавъ же вѣнъ наибѣльшь правды Господньон, — клопотавъ про те, якъ на свѣтѣ жити, щобъ догодити Богови. И вѣнъ думавъ мѣжь иншимъ ось-що: „Написано въ святыхъ книгахъ

¹⁾ „Правда“, 1892; стор. 321—332.

якъ треба поводити ся зъ Богомъ та людьми, и якъ не треба, та не показано, якъ - же саме це зробити“? — якъ того досягти? якимъ шляхомъ до його йти?... А може цього й не покажеш у книзѣ, а можна тѣльки на людинѣ показати? А може є такі людє, щѣ вмѣють жити й живуть по правдѣ Божѣй, и одъ ихъ треба й усѣмъ учити ся?“ — И дуже хотѣло ся Павлови такихъ людей знати, зъ ними побалакати и вѣдъ нихъ навчити ся.

Павлови було тогдѣ двацять рокѣвъ вѣдъ роду. Батько его вмеръ, а була въ него тѣлько старенька мати. Она спонукала сына, щѣбъ оженивъ ся, бо она не здужала вже робити. Радѣла тогдѣ стара мати, бо гарна господиня вдала ся зъ невѣстки, а ще лучша дружина свому чоловікови. Прожила молода сѣмья тихо та щасливо; вѣдтакъ знайшовъ ся у Христѣ хлопчикъ, а ще черезъ рѣкъ — дѣвчинка. Хоча-жь у хатѣ Павла велось гарно, якъ у вѣнчюку, то все таки не покидали его давнѣйшѣ думки, — вѣнъ не знавъ, чи живе по правдѣ? чи заслужить ласки у Господа милосердного. Вже-жь сказано въ книгахъ святихъ, щѣбъ не прилѣплялась людина до свѣтового добра, до богацтва, щѣбъ не жила на своє тѣло, а жила на свою душу, — та отъ, Павло дѣзнавъ ся, щѣ клопоче ся все тѣлько про тѣло, мѣжь-тымъ коли про душу клопѣтъ разъ на тыждень буває, якъ въ недѣлю до церкви пѣдешъ. Тому-то, обробившись зъ весняною роботою, пѣшовъ вѣнъ у манастыръ, и побачивъ, щѣ черцѣ тихі та набожні, про-те подумавъ собѣ, щѣ они вмѣють жити по правдѣ Божѣй. Ото-жь и хотѣвъ вѣдъ нихъ навчити ся, якъ бы то й ему такъ жити. Вѣдговѣвши тутъ, купивъ собѣ житя святихъ и вернувъ ся до дому. Та отъ, Павло зробивсь не той: байдуже було ему про господарство, мало балакавъ зъ жѣнкою та зъ дѣтьми, а все думавъ про своє та читавъ ту книгу. Вѣдтакъ забававъ вѣнъ

спасати ся и сказавъ собѣ: „Не спасешъ тутъ свои душѣ за клопотомъ щоденнымъ; пѣду я въ монастырь, або куды въ пустыню.“ И отъ, на другу весну пѣшовъ Павло зновъ у монастырь, та хотѣвъ тамъ зѣстатись на-довго; але погадавъ собѣ, що тамъ єго знайдуть, про-те пѣшовъ дальше у другій монастырь. Якъ ишовъ вѣнъ туды, то думавъ собѣ, що въ монастырѣ у черцѣвъ жите янгольске, але якъ поживъ тамъ трохи, то побачивъ, що черцѣ живуть такъ-саме, якъ и всѣ инші люде. Були въ монастырѣ и богаті люде, щѣ прийшли зъ грѣшми. Они покупили собѣ келіѣ, и, живучи въ нихъ, нѣчого не робили, а вбога братія и за нихъ, и за себе робила. И подумавъ собѣ Павло: „Господи! и тутъ є паны й мужики, — и тутъ убогій робить на багатого! А Богъ же казавъ, що всѣ рѣвнїи, що всѣ браты.“

Тому-то не вподобалось Павлови жите въ монастырѣ, — єму забаглося, жити самому въ пустыни. Пѣшовъ отже степомъ, шукаючи собѣ мѣсця захистного та такого, щѣбъ люде про него не знали. Знайшовъ вѣдтакъ у глубокѣмъ яру пригоже мѣсце, и въ кручи выкопавъ собѣ печеру. Тутъ хотѣвъ вѣнъ жити тѣлько для душѣ, — нѣ про одежу, нѣ про ѣжу вѣнъ не думавъ. Ъвъ самый овощъ зъ дерева, та корѣнцѣ якїсь выкопувавъ зъ землѣ. Вѣдтакъ почавъ свое тѣло мертвити, думаячи, що се все вѣнъ робить на славу та хвалу Богу. И бувъ радый, що тымъ заслугою собѣ у Бога спасѣне. Була-жь недалечко слобѣдка мала, то зъ неи помѣтили якїсь побожнїи люде, що чоловікъ спасає ся, и почали потай до него хлѣбъ та иншу ѣжу носити. Такъ отже Павло перебувъ у тѣй печерѣ три роки. Ввесь часъ не мавъ вѣнъ чого робити, — вѣнъ моливъ ся безъ перестану. Все-жь таки не знавъ, чи тымъ догодивъ вѣнъ Богови. Читавъ же вѣнъ по книгахъ, що Богъ подававъ улюбленцямъ своимъ ознаки про

свою ласку та прихильність. И згадавъ вѣнъ, якъ читавъ у своѣй книзѣ про одну святу, що такъ Богови догодила, що могла по водѣ йти, якъ по-сухому. И подумавъ собѣ Павло: „Господи! якъ бы менѣ така ознака!“ Опѣсля моливъ ся вѣнъ три днѣ й три ночи, а четвертого дня въ-ранцѣ пѣшовъ до рѣчки й просивъ Бога, щобъ дозволивъ ему по водѣ пѣти такъ, якъ по-сухому. Але-жь вода не держала его, — вѣнъ поринавъ. Тому-то зажуривъ ся вѣнъ, бо погадавъ собѣ, що не догодивъ Богови; — почавъ про-те зъ того часу ще дужче своє тѣло мертвяти-катувати. Коли-жь и опять пѣшовъ до рѣчки, то дѣзнавъ ся, що вода его таки не держить. Тогдѣ стало ему тяжко на души, и вѣнъ благавъ Бога, щобъ пославъ ему смерть, — але смерть не йшла. Коли-жь проминуло ще три роки, то Павло помодившись пѣшовъ зновъ до рѣчки. Ступивъ у воду, и не здержала его вода, — вѣнъ ставъ потопати, але выплывъ якось на берѣгъ и лежавъ зомлѣлый. Ажь ось прокинувшись учувъ вѣнъ, що щось стогне. Павло вставъ и побачивъ чоловіка ще молодого, але пораненого та знесиленого. Обнявъ жаль душу Павлови. Ухопивъ тогдѣ пораненого та й понѣсь до себе въ печеру. Опѣсля пообмывавъ ему раны, позавязувавъ и просивъ Бога, щобъ пораненый не вмеръ. Коли-жь той чоловікъ розплющивъ очи, то розказавъ Павлови, що въ степу напали на него комышники, пограбували, коня ему вѣдняли, а его пораненого середъ степу кинули. Коли-жь вѣнъ трохи подужавъ, то Павло вѣднѣсь его въ слободу, щобъ було ему щѣ їсти. А коли господарь одного двору не хотѣвъ принять хворого, то Павло ставъ у него служити за наймита, щобъ вѣдробити теє, щѣ коштували-бъ тому господареви лѣвки та харчѣ. А якъ выдужавъ хворый и мѣгъ далъ їхати, то сказавъ Павлови: „Не знаю я нѣчого, чимъ за твою, чоловіче Божій, послугу, мѣгъ бы

тобѣ я заплатити.“ Але Павло сказавъ ему: „Зѣ того часу, якъ привѣвъ мене Богъ у це мѣсце, ще нѣколи не було въ мене такъ ясно на души. Ото-жь минѣ запла-та!“ Якъ той чоловікъ поѣхавъ до дому, то Павло вер-тавъ ся до своєї печеры; — дѣйшовъ до рѣчки и ставъ черезъ брѣдокъ переходити, та ось бачить вѣнь, — не йде вѣнь по дну въ водѣ, а держитъ его ноги вода на собѣ, й иде вѣнь зъ-верху по водѣ. Перейшовъ вѣнь рѣчку, не замочившись, и дивувавъ ся дивомъ великимъ. Опѣсля сѣвъ вѣнь на камѣнюцѣ коло печеры й заснувъ. И снитъ ся ему, що приходить до него хтось ясный и каже ему: „Чадо Павле! На-що забувъ вси, що вѣра безъ дѣлъ мертва єсть?... Покинувъ ты матѣрь стару и жѣнку зѣ малыми дѣтьми на гѣрке бѣдування. И тутъ девять годъ живѣ, и девять годъ треба було другимъ людямъ на тебе робити, щобъ тебе прогудувати. И се дѣла злѣ! — а треба минѣ добрыхъ“... Павло впавъ тремтючи до ногъ тому, хто прийшовъ, и спытавъ той его: „Чи зрозумѣвъ єси теперъ мою ознаку, и чи зрозумѣвъ ты, щѣ таке є: вѣра безъ дѣлъ мертва є?“ — И скрикнувъ Павло: „Зрозу-мѣвъ, Господи!“ И сказавъ голосъ Ясного: „Иди й роби такъ!“ И ту-жь мить прокинувъ ся Павло, але нѣкого не було, и вѣнь лежавъ ниць на землі такъ, якъ у ночи бувъ упавъ. Вставъ Павло, й того-жь дня пѣшовъ зѣ тої печеры. И вернувъ ся до дому та й побачивъ, що мати его вмерла, а жѣнка бѣдувала вельми зѣ дѣтьми. И вѣд-такъ живѣ Павло дома й робивъ усе, щѣ треба було господареви-хлѣборобови, та й нѣколи не забувавъ, що вѣра безъ дѣлъ є мертва.¹⁾

Въ сѣй повѣсти бачимо, що Павло Хлѣборобъ у сво-єму змаганю до християньскої правды обертає ся неначе

¹⁾ „Творы...“, т. I., стор. 164—176.

въ зачарованому кружѣ, бо рокѣвъ черезъ девять шукае той правды, про яку мѡгъ кожного часу дѡзнати ся зъ Библіѣ. Вже-жъ всякому Христіянину звѣстно, що вѣра безъ дѣлъ є мертва, а якъ хто не знає, якѣ дѣла творити, то про се зможе увѣдати, прочитавши притчу Исуса про чоловѣка, щѡ впавъ мѣжъ розбѣйникѡвъ.

Сю повѣсть надруковано въ „Илюстрованѡмъ Календарѣ товариства Просвѣта“ на рѡкъ 1892. И отъ, мѣжъ иншими статьями сеи книжки несподобалась она священникови Кирилови Селецкому, котрый въ „Душпастырѣ“ (Львѡвъ, 1891; число 23.) дорѣкавъ тому товариству за-для того, що оно друкує въ Календарѣ „нерелигійнѣй статью“. Селецкѣй попрѣкнувъ Чайченка за те, що вѡнъ у своѣй повѣсти згадує про монастырь, де черцѣ часто горѣлочки вживали та й иншихъ грѣхѡвъ допускали ся. Въ загалѣ-жъ оцѣнивъ Селецкѣй сю повѣсть ось-якъ: „Въ переводеню цѣлои рѣчи не добачишь ту сего тепла религійного, котре змогло-бъ читателя до праведного дѣла загрѣти, — все ту таке млаве, штучне й натигнуте, — такимъ холодомъ вѣе! — ось дѣйстви православынѣй твѡрѣ!“ — Въ оборонѣ товариства „Просвѣта“, а вѡдтакъ и въ оборонѣ Чайченка выступивъ Омелянъ Огоновскѣй, котрый у своѣй вѡдповѣди отцю Селецкому намагавъ доказати, що тѣ его критичнѣй примѣтки не можуть уважатись выправдаными.¹⁾

Изъ огляду повѣстей Василя Чайченка можна дѡзнатись, що мѣжъ ними проявляють справжню литературну стѡйностъ найпаче повѣсти коротшѣй. Крѡмъ повѣстей „Екзаменъ“, „Непокѡрнѣй“, „Хата“ вызначують ся реальнымъ писанемъ такожъ повѣсточки „Грицько“, „Украла“ и „Кавуны“. Вкѡнци годить ся ще спѡмнути про повѣсть

¹⁾ „Дѣло“, 1891; число 290.

„Середь крижаного моря“. Про неї пише Мусій Ш—ко ось-що: „Написана вона жваво, цѣкаво; читається легко й зь охотою. Оповѣданя це знайомить читача зь побутомъ китоловцѣвъ и зь тими пригодами, якѣ нерѣдко трапляють ся имѣ, коли захопить лиха година и примусить ихъ жити на якому-небудь холодному, безлюдному островѣ, ажъ поки не вызволить зь бѣды якійсь корабель. Читаючи про життя и обставины китоловцѣвъ, читачь мимохѣть бачить и розумѣе, що-то за крижане море, що въ йому водить ся, якъ живе й чимъ живе“. ¹⁾

Василь Чайченко писавъ такожъ статѣь науковѣь, біографіѣь знаменитыхъ мужѣвъ, критичнѣь розвѣдки, оповѣданя природописнѣь, статѣь гумористично-сатиричнѣь, ²⁾ казки для дѣтей, збиравъ матеріялы етнографичнѣь й зладивъ деякѣ книжочки для просвѣты народу. Ось и переглядъ его статей и творѣвъ, що ихъ авторъ списавъ у тыхъ рѣзнихъ напрамахъ литературныхъ:

I. Статѣь науковѣь, розвѣдки критичнѣь и природописнѣь.

1. Про грѣмъ та блискавку. Харкѣвъ, 1883.
2. Популярнѣь книжки. („Зоря“, 1891; стор. 15—16; 37—38; 53—55; 73; 115—116).
3. Рецензія: „Зь поезій В. Самбѣленка“. („Зоря“, 1891; стор. 79—80).
4. Галицькѣь вѣршѣь. Критична статѣь. („Правда“, 1891; стор. 103—111; 150—158; 200—206).
5. Додатокъ до замѣтки „Галицькѣь вѣршѣь“. („Зоря“, 1891; стор. 476—477).

¹⁾ „Зоря“, 1892; стор. 198. — Порѣвн. литературну оповѣстку И. Кокорудза („Зоря“, 1891; стор. 19).

²⁾ Статѣь гумористично-сатиричнѣь В. Чайченка надруковано въ „Зеркаль“ р. 1892. и 1893. найпаче подѣ псевдонимомъ „Ивана Перекотиполе“.

6. Малюнки простолюдныхъ московськихъ книгарѣвъ на українській сюжеты. („Зоря“, 1891; стор. 276—277; 297—298).

7. Кблька слбвъ про нашу литературну мову. („Зоря“, 1892; стор. 297—298; 310—314).

8. Наша байдужбсть. (ibid., стор. 215).

9. Финляндія и Сагара. (Книжочка товариства „Просвѣта“; число 147. Львбвъ, 1892).

II. Житєписи та историчнї й природописнї оповѣданя.

1. Джонъ Бровнъ, першїй борець за вызволенє американськихъ невольникбвъ. („Зоря“, 1884; стор. 177—179).

2. Два славнї мужѣ. I. Иванъ Гутенбергъ. II. Джемсъ Гарфильдъ. (Книжочка товариства „Просвѣта“; число 124. Львбвъ, 1890).

3. Жанъ Масє. („Правда“, 1891; стор. 159—168; 212—218).

4. Иванъ Котляревський. Житєписне оповѣданє. (Книжочка товариства „Просвѣта“; число 132. Львбвъ, 1891). — Коротку біографію Котляревского надруковано въ „Дзвбнку“. Львбвъ, 1891; стор. 132—134; 137—139; 145—147.

5. Робинзонъ. Оповѣданя про те, якъ одинъ чоловѣкъ по чужихъ краяхъ мандрувавъ, и якъ вбнъ самт на островѣ середъ моря живъ. Кїввъ, 1891. — Се-жь оповѣданє надруковано такожъ у Львовѣ р. 1892. въ II. книжочцѣ Библиотеки „Батькбвщины“.

6. Трохимъ Зѣнькбвський. Посмертна згадка. („Зоря“ 1891; стор. 296—297).

7. Григорїй Квѣтка. Житєписне оповѣданє. (Книжочка товариства „Просвѣта“; число 143. Львбвъ, 1892)¹⁾

¹⁾ Критичный оглядъ біографївъ „Григорїй Квѣтка“ написавъ М Драгомановъ п. з. „Неправда — не просвѣта“. („Народ“. Львбвъ и Коломы, 1892; число 19. 20. 21. 24).

— Коротку біографію Григорія Квѣтки надруковано „въ Дзвѣнку“. 1892; стор. 120—123; 131.

8. Князь Игорь. Оповѣданє по „Слову про полкъ Игорѣвъ“. (Бібліотека „Батькѣвщины“. Книжочка IV. Збѣрникъ оповѣдань. Часть II; стор. 1—19).

III. Казки.

1. Бѣдний вовкъ. Народня казка. Харкѣвъ, 1885.

2. Веселый оповѣдачь. Збѣрникъ народныхъ оповѣдань. Кіѣвъ, 1888.

3. Колоски. Збѣрникъ казокъ та оповѣдань. Одесса, 1891. — Въ сѣмъ збѣрнику надруковано 31 казокъ. Деякій зъ нихъ (Казанъ, Мудрый Грицько, Чоловѣкъ та жѣнка, Що страшнѣйше?) надруковано у Львѣвскому „Дзвѣнку“ вже въ 1890. р. Въ сѣмъ писемѣ знаходять ся ще деякій инші казки Чайченковѣ.

IV. Матеріалы етнографичнѣ.

1. Колядка и вирша. („Кіевская Старина“, томъ VII; 1883; стор. 713).

2. Думы про турецьку неволю и про Самѣйла Кѣшку. Кіѣвъ, 1886.

3. Ивась Удовиченко. Народня дума. — Кіѣвъ, 1890.

4. Народнѣ думы: а) Олексѣй Поповичъ; б) Матиудова й три сыны; в) Сестра и братъ. — Кіѣвъ, 1890.

Чайченко спорудивъ ще й инші популярнѣ книжки та розвѣдки науковѣ й критичнѣ, й надрукувавъ деякій народнѣ казки, одначе годѣ писати про нихъ литературнѣ оповѣстки, по-за-якъ авторъ не бажає собѣ, щобы про нихъ згадувати.

Вкупѣ зъ М. Чайченкомъ переклавъ Василь на мову украиньску: „Поезіѣ въ прозѣ И. С. Тургенева“. („Зоря“, 1887; стор. 57—58; 145; 251—252; „Рѣдний Зѣльникъ“. Львѣвъ, 1891; стор. 66—68) — вѣдбитка зъ

Илюстрованого Календаря товариства „Просвѣта“ на рѣкъ 1892.

Въ російскѣй мовѣ написавъ В. Чайченко розвѣдку п. з. „Нѣкоторые остатки старины въ Херсонщинѣ“. („Кіевская Старина“, томъ XXII. 1888; стор. 73—75. Документы).

Въ кѣнци годить ся запримѣтити, що про деякі творы Василя Чайченка надруковано критичнѣ розвѣдки въ російскихъ журналахъ и часописяхъ. Такъ въ „Зари“ (Кіѣвъ, 1885, III. 2; ч. 68) и въ „Харкѣвскихъ губернскихъ Вѣдомостяхъ“ (1885, III. 17; ч. 72) зъявилась рецензія збѣрника п. з. „Пѣснѣ“, надрукованого въ Харкѣвъ р. 1885. — Данило Мордовецъ оцѣнивъ въ Петербургскихъ „Новостяхъ“ (1886, ч. 292) збѣрникъ пѣсень и оповѣданъ п. з. „Пѣдъ сѣльскою стрѣхою“, а вѣдтакъ въ тѣй-же часописи (1889; ч. 53) надруковано Мордовцеву рецензію збѣрника „Веселый оповѣдачъ“. — Въ „Кіевскѣй Старинѣ“ (1888; т. XXI.) оцѣнено три поетичнѣй казки „Зъ народнього поля“. — Въ „Русскѣй Мысли“ (Москва) надруковано рецензію оповѣданя „Робинзонъ“ (1891; XII), поетичной казки „Чиѣ работа важча?“ (ibid.), збѣрника казокъ та оповѣданъ п. з. „Колоски“ (1892. II) и оповѣданя „Середъ крижаного моря“ (ibid.).

*

*

*

Василь Чайченко зворушивъ чи-мало галицко-рускихъ письменникѣвъ, надруковавши въ „Правдѣ“ критичну статью п. з. „Галицькѣй вѣршѣ“¹⁾. Чайченко намагавъ тутъ доказати, що галицко-рускѣй поеты, Маслякъ, Франко и и. не вмѣють вѣдрѣзняти свое вѣдъ чужого, — що въ вѣршахъ тыхъ поетѣвъ ображує украиньске ухо мова зъ москализмами, зъ польонизмами та трохи чи не зъ гер-

¹⁾ „Правда“, 1891; стор. 103—111; 150—158; 200—206.

манизмами, — ображує и наголосъ, и метръ, и рифмъ. — Въ наслѣдокъ сеи статьѣ утворилась справжня полемична литература, бо ось Чайченкови вѣдповѣвъ въ „Зорѣ“ на-впередъ Иванъ Франко, заявляючи мѣжь иншимъ ось-що : „Якъ властиво повиннй бы писати тѣ поеты, коли-бъ имъ було заборонено уживати такихъ слѣвъ народныхъ, якѣ вони чують довкола себе? Чи вони всѣ мусѣли-бъ ѣздити надъ Песьоль та надъ Сулу, вчити ся украиньскою мовою? И яку властиво украиньску мову вважають обовязковою панове пуристы? Мова Квѣтки, Шевченка, Котляревского та Метлиньского для нихъ за-мало чиста“....¹⁾

Вѣдтакъ появилась въ „Зорѣ“ статья Украинця, М. Школиченка.²⁾ Вѣнъ сказавъ, що въ сѣй справѣ виноватѣ оба, Чайченко и Франко. По єго думцѣ „вина ихъ не въ тому, що зачепили вони цѣкаву рѣчь про чистоту нашої мовы, а въ тому, що зачепили не такъ, якъ треба. Чайченко заявивъ, що писати-ме свою критику тѣлько на користь языку, — коли-жъ почавъ писати, то зѣѣхавъ на авторѣвъ и не пошановавъ ихъ авторьского самолюбства. Спѣткавшись зъ цимъ Франко, заразы-же спалахнувъ, и, хочъ сказавъ, що не буде заступатись нѣ за кого, заступивъ ся и за себе и за своихъ товаришѣвъ по письменству. Заступаючись не вдержавсь, щобъ не шпигонуты Чайченка, — отъ и вышло зъ цього не користь языку, а тѣлько причѣпки та докору“...

Коли-жъ Школиченко намагавъ боронити Чайченка проти Франка, то Илья Кокорудзъ заступивъ за галицько-руськихъ поетѣвъ и въ статьи „Причинокъ до спору языкового“³⁾ писавъ мѣжь иншимъ ось-що: „Я не буду спорити зъ Чайченкомъ, чи языкъ галицько-руськихъ пое-

¹⁾ „Зоря“, 1891; стор. 355—358.

²⁾ *ibid.*; статья п. з. „Чайченко и Франко“, стор. 396—397.

³⁾ *ibid.*, стор. 471—472.

тѣмъ есть чистый, чи нечистый, -- хочю тѣльки звернути увагу всѣхъ, щѣ занимають ся и слѣдятъ за розвоємъ языка руського въ письменствѣ, на способъ критикованя Чайченка и пригадати деякі обставины, впливаючі на розвѣй языка, на котрї Чайченко призабувъ. Чайченко критикуючи каже, що сей выразъ -- москвицизмъ, а той — польонизмъ, сей — рутенизмъ, а той — церковщина, що ся конструкція — германська, а той акцентъ — неправильный и т. и. Пытаю ся, на чѣмъ оперъ ся критикъ, выдаючи такї суды? — де критеріумъ?... Ото Чайченко самъ себе ставить ареопагомъ, своѣй языкъ, котрымъ пише, и свою сторону, въ котрѣй языка навчивъ ся.... Най буде Чайченко наилучшимъ белетристомъ, най знае 15.000 слѣвъ украинсько-руськихъ, — то всежь таки не може братись за серіозну критику языка безъ попередъ высказаныхъ праць. Инакше стане ся, якъ и дѣйсно стало ся, що се слово, котре находить ся въ письмахъ Котляревського, Квѣтки або Шевченка, буде уважати Чайченко за чуже, а то тому, що вѣнъ его въ своѣй сторонѣ не чувъ, а тыхъ творѣвъ основно не перестудіювавъ. Хосеннѣйше отже було-бъ, взятись Украинцямъ (за примѣромъ Галичанъ) по-переду до такихъ праць, якъ исторія та исторично-порѣвнуючі словарь языка, бо тодѣ показало-бъ ся, що не одно слово, щѣ кому выдае ся церковнымъ або москвицизмомъ, в наилучшимъ, дуже давнымъ, питомымъ народно-рускимъ словомъ, котре противно Москаль собѣ присвоили. — Перейдѣмъ теперь до обставинъ, впливаючихъ на розвѣй языка литературного, на котрї Чайченко въ своѣй критицѣ призабувъ. Сї обставины суть безперечно инші на Украинѣ, а инші въ Галичинѣ. На Украинѣ по указѣ зъ р. 1876. ограничено розвѣй языка тѣльки на белетристику, — очевидно поле за вузке для розвою языка такъ великого народу. И въ тѣй-то белет-

тристиць вистарчає для письменникѡвъ языкъ, котрого навчились вѡдъ люду безпосередно, а, то тымъ бѡльше, що вони брали безъ свѣдома кожде выречене люду за добре, за своє, не достерѣвши, що й тамъ могли бути польонизмы, або москвицизмы... Однакъ не може вистарчити языкъ люду нѣ у насъ, нѣ у жадного иншого народу, коли вѡнъ приходить въ ужите въ тыхъ галузяхъ науки й на тыхъ поляхъ жита людського, де простый людъ не виступавъ, — отже певныхъ понять не мавъ и томѹ для тыхъ понять и слѡвъ не утворивъ. Въ такѡмъ отже широкѡмъ ужитю, якъ в широкї течїѣ жита людського, найшовъ ся языкъ руськїй въ Галичинѣ“....

Мѣжь-тымъ „Галицкая Русь“, органъ Руссофилѡвъ у Львовѣ, пѡдъ заголовкомъ „Недорозумѣнїя сепаратистѡвъ“ стала передруковувати отъ-ту критику Чайченка (1891; чч. 157. 158. 159. и 160.), та намагала доказати, що Украинцѣ вважають галицку мову за „карикатуру малорусского языка“, ба, навѣть си не розумѣють, — що въ загаль „галицкїй сепаратистъ не понимаетъ украинского, а послѣднїй первого, а всѣ разомъ не понимаютъ себе взаимно“. Не забула-жь „Галицкая Русь“ и за Чайченка, бо заявила, що вѡнъ пише не по-малоруски, — що не знає нарѣчїя не то галицкого, ба й украиньского.... Вѡдтакъ Украинецъ А. Хванько, доторкуючись до тои справы, написавъ статью „Наша языкова скрута та способъ зарадити лихови“. ¹⁾ Вѡнъ заявивъ, що Чайченко сказавъ неправду, буцѣмъ-то всѣ Украинцѣ не читають галицкихъ вѣршѣвъ. Вже-жь стрѣчавъ вѡнъ чи-мало Украинофилѡвъ, котрї таки не люблять читати вѣршѣвъ, анѣ галицкихъ, анѣ украиньскихъ. Тѡлько-жь тутъ винна не мова творбѣвъ, а змѣсть.... Опроче запримѣтивъ Хванько,

¹⁾ ibid., стор. 472—476.

що знає такихъ Украинцівъ, котрі переписували цѣлу збѣрку Франка „Зъ вершинъ и низинъ“. Вѣдтакъ звѣвъ вѣнъ до купы ось-якїи свои думки: 1) „Слова, якихъ вживають Галичане, и якїи декому здають ся польськими та росїйськими, часто єсть и на Вкраїнѣ. — 2. Є въ нашѣй мовѣ слова безперечно чужї: польскїи та росїйскїи, але такї, що выкидати ихъ не лїчить, бо вони вже стали рѣдними, и народъ ихъ геть краще розумѣа, нїжъ деякїи т. зв. „широ-народнїи“. — 3. Багацько слѣвъ, що скидають ся на чужї, є ширїи русько-українскїи, се-бѣ-то въ душѣ мови: quasi-москалізми живуть въ устахъ неросїйскої України, а quasi-польонізми є въ давнїихъ руськихъ памятникaxъ, коли Польонїя Русь ище не знала. — Тимъ-то, щобъ критикувати мову, треба докладно пѣзнати вѣв геть усю, мову вѣвѣи Руси-України... Инакше-жъ легко впасти въ помилки; отъ и въ Чайченка дещо є шира правда, дещо — непевне, а дещо — зовсѣмъ не до ладу. Поки-що „со оружїемъ и дрекольми“ ити на багато деякїи словá не выпада“....

Ажъ ось озвавъ ся и самъ Чайченко въ тѣй справѣ, дѣзнавшись, що „Галицкая Русь“ передруковала зъ „Правды“ єго замѣтку про „галицькїи вѣршѣ“ и вылаяла єго въ словѣ вѣдъ себе. Вѣнъ заявивъ, що „Галицкая Русь“ помиляє ся, кажучи, що Украинцѣ-Русини зъ Австрїї та Украинцѣ-Русини зъ Росїї єднє єдного не розумѣють, та що ворогуючи проти Москалѣвъ и не маючи власной мови „стремлять ся“ перейти до польскої. Вѣдтакъ сказавъ Чайченко ось-що: „Маненька спѣрка про мову у галицькихъ вѣршахъ — се наше хатнє, сѣмїйове дѣло, — мы його рѣшимо въ своєму гуртѣ и певне той рѣшинець не на користь буде нашимъ ворогамъ. Мы промѣжъ себе, въ своєму гуртѣ, можемо й про далеко важливѣйшїи речї сперечати ся, але це нѣ трохи не пошкодить намъ ити

до одної меты вкупѣ, — и такі люде, якъ Франко, все-жь сидѣти-мутъ на покутѣ въ украинськѣй хатѣ, — въ тѣй хатѣ, щѣ ѣ на порѣгъ до неї не вступлять баламуты, прихильнї до встрявання въ чужї справы.... Мы були, есть и будемо Украинцями-Русинами, и не хочемо бути нѣ Поляками, нѣ Москалями. Але мы ѣ не ворогуємо нѣ зъ Поляками, нѣ зъ Москалями, бо се нашї найближчї родичѣ, нашї славянськї браты, — мы тѣльки бажаємо бути тымъ, чимъ есть, и зъ цѣго становища не поступимось нѣколи“....¹⁾

Трохи зъ-годомъ надруковано въ „Зорѣ“ двѣ знаменитї статьи Лосуна (Ивана Верхратского) п. з. „Въ справѣ языковѣй и декотрї замѣтки про книжки для украинського люду“ („Зоря“, 1892; стор. 137—138; 157—158; 173—175) и „Замѣтки языковѣй“ (ibid., стор. 433—435; 454—455; 472—474). Сї двѣ статьи написавъ Лосунъ зъ поглядомъ на критичну статью Чайченка „Галицькї вѣршѣ“. Въ першѣй своѣй статьи („Въ справѣ языковѣй....“) натякнувъ Лосунъ навпередъ на теє, що намъ довелось недавно прочитати критику на языкъ галицькихъ письменникѣвъ вже не вѣдъ тыхъ людей, щѣ у насъ лишень спинюють природный розвитокъ языка народного, але вѣдъ чоловѣка широго, письменника знаного, котрый однакожь приквално до критики взявъ ся. Опѣсля спѣмнувъ Лосунъ про невеселї обстановы, середъ котрыхъ припало розвиватись нашѣй словесности, а вѣдтакъ заявивъ, що ѣ найспеціальнѣйша студїя надъ языкомъ людowymъ сама не выстарчає: треба узгляднити належито дѣла нашої литературы новѣйшой и старшой.

Вѣдтакъ переходить Лосунъ до розбору слѣвѣ, наклеюваныхъ Чайченкомъ яко „ненародныхъ“. Вѣнъ до-

¹⁾ Додатокъ до замѣтки „Галицькї вѣршѣ“. („Зоря“, 1891; стор. 476—477).

казує, що деякі зъ тыхъ слѣвъ находятъ ся въ поезіяхъ Шевченка, та що трохи-не всѣ они живутъ доси въ устахъ народу. Дальше звертає вѣнъ увагу критика на се, що на Украинѣ почали писати скорше по-чисто-народньому, та й що таланту проявилось тамъ ббльше, нѣжъ въ Галичинѣ. Але-жъ зъ другой стороны Галичане въ дечѣмъ станули выше Украинцѣвъ. Именно що-до языка самого видимо у галицкихъ народовцѣвъ напрямъ, выробляти литературный языкъ малорускій, и зъ-вѣдѣля така честь у Галичанъ-народовцѣвъ зарѣвно для нарѣчія украинскаго, якъ и для всѣхъ нарѣчій малорускаго языка. „Инакше Украинцѣ“, — каже Лосунъ. „Они трохи-що-не цурають ся нашимъ галицкимъ нарѣчємъ зъ рѣжними его пѣдрѣчями и говорами. Єсть то велика хиба, коли зважимо, що власне Галичина проявляє прехорошій матеріяль языковый, можучий не лишень обогатити словню малоруську, але загаломъ сіяти красою въ вѣнку иншихъ бесѣдъ славянськихъ. Коли Галичане залюбки студіюють творы писателѣвъ украинськихъ и выписують собѣ слова украинскій, то Украинцѣ, подыбавши въ галицкихъ писаняхъ яке слово, котрого не чули въ своѣмъ повѣтѣ, оклеймують его яко „польське“, або „московське“.... Друге, чимъ Галичане станули трохи выше Украинцѣвъ, єсть терминологія наукова.... Все тое повинно спонукати Украинцѣвъ, ближе заняти ся литературою галицкою, студіювати творы галицкихъ народныхъ писателѣвъ“.¹⁾

Опѣсля не годить ся Лосунъ безъусловно на те, що говорить Чайченко про устарѣлѣсть слѣвъ Шевченка и другихъ давнѣйшихъ клясикѣвъ украинськихъ. А далѣ каже вѣнъ, що у новыхъ украинськихъ писателѣвъ багато находити слѣвъ новыхъ, здає ся, утвореныхъ (се-бѣ-то ко-

¹⁾ „Зоря“, 1892; стор. 173—174.

ваныхъ), котрыхъ розбѣръ и значѣне неразъ наводитъ трудности. Отъ и у самого Чайченка находимо слово „нековирный“, а не знаемо, чи се слово людове, чи авторомъ утворене.¹⁾

Коли-жь отъ-сѣ замѣтки Лосуна обмежали ся тѣлько що-до кѣлькохъ слѣвъ, уважанныхъ Чайченкомъ ненародными, то въ другѣй статьи „Замѣтки языковѣ“ наводитъ сей критикъ багато слѣвъ, котрѣ суть чисто-рускими, дарма, що Чайченко вважае ихъ недоладными. Лосунъ зъявляє сю думку, що если йде рѣчь про одинъ языкъ литературный якъ для Галичины, такъ для Украины, то нехай дѣйстно буде въ проявахъ литературы, въ языцѣ литературномъ тая взаимность, тая спѣльность, що крѣпитъ и оживляє.²⁾ Тому-то въ утвореню цѣльного литературного языка треба, именно подъ зглядомъ лексикальнымъ, узглядняти всѣ нарѣчя, — бо неразъ слово локальне може дати самый пригоднѣйшій и красшій терминъ.³⁾

Вѣдтакъ по думцѣ Лосуна замѣтки Чайченка що-до формъ граматичныхъ суть по наибѣльшой части односторонній и хибнѣй. Сей критикъ каже, що, коли-бъ Чайченко студювавъ пѣснѣ галицко-русского люду, тогдѣ мабуть въ значнѣй части змѣнивъ бы свѣй судъ.⁴⁾

Дальшій цѣннѣй свои замѣтки про наголосъ въ рускѣй мовѣ та про литературну стѣйность теперѣшнихъ сти-

¹⁾ „Нековирне писане“ значить: невправне, недоладне писане. Тутъ годить ся запримѣтити, що Чайченко, хоча пише гарно, користуе ся подекуды такими словами й фразами, якѣ декому зъ Русинѣвъ-Украинцѣвъ не можуть вподобатись; н. пр. кшталтъ, стороччѣ (столѣте), покременѣйшати, сахнути ся (жахнути ся), скорити ся (змучити ся), ректельнѣй рисы, найуряженѣйша свѣтлиця, почувати себе гарно, и т. и.

²⁾ „Зора“, 1892; стор. 433. — ³⁾ *ibid.*, стор. 454. — ⁴⁾ *ibid.*, стор. 472.

хотворѣвъ галицкихъ и украиньскихъ кѣнчить Лосунъ отъ-сими словами: „Замѣтки поданіи нами мають лишень на цѣли звернути увагу земляковъ не на одно може до-селѣ не добачане, або, по нашѣй думцѣ, хибно поняте, при чѣмъ однакожь мы далеки вѣдь того, щобы кому предписовати законы. Гадка гадку родить; про тоє вы-мѣна гадокъ дѣлає благодатно. Приказувати писателямъ поодинокимъ, якъ мають писати, було бы дѣломъ зовсѣмъ бесплоднымъ и пустымъ, а навѣть смѣшнымъ. Духа не можна такъ мяти и гнести до вподобы, мовъ тѣсто. Правила въ письменнѣмъ языкѣ живого народа не можуть накидоватись, а зовсѣмъ природно вироблюють ся за га-ломъ письменникѣвъ. Розбираючи пытаня языковѣ и роздумуючи надъ ними можемъ про тоє лишень по-дати раду письменникамъ, котру вони, если пригодить ся, не инакше, лише зъ власной волѣ, доброхѣтъ можуть прийняти“. ¹⁾

Хоча отже критична розвѣдка „Галицькѣ вѣршѣ“ могла вразити галицко-рускихъ письменникѣвъ, — хоча въ нѣй Чайченко явивъ ся неначе диктаторомъ на поли руско-украиньского письменства, то все-жь не була она безъ хѣсна въ поясненю взаимныхъ вѣдносинъ литератур-ныхъ мѣжь Украинцями й Галичанами. Вже-жь Чайченко бажає якъ найкрасшого розвитку рѣднои литературы, то-му-то пише вѣнъ, що „украиньска литература та украиньска интеллигенція на-вѣчь намъ зростає бѣльше й бѣльше, и вже не далеко той часѣ, коли й та, й та будуть стѣльки дужѣ, що вже нѣяка людьска сила не зѣтре насъ зо свѣту“. ²⁾ И справдѣ, коли молодой, талановитый Чай-

¹⁾ *ibid.*, стор. 474. — Вѣдповѣдаючи на тѣ пять статей Франка, Школиченка, Кокорудза, Хванька й Лосуна, Чайченко написавъ ще роз-вѣдку п. з. „Кѣлька слѣвъ про нашу литературну мову“. („Зоря“, 1892; стор. 297—298; 310—314). — ²⁾ *ibid.*, 1891; стор. 477.

ченко, що въ кѣлькохъ рокахъ зъявивъ плѣдну дѣяльність въ рѣзнихъ напрамахъ литературнихъ, позже въ здоровлю ще хочъ трийцять лѣтъ, то збогатиť вѣнь уже самъ одинъ чи-мало рѣдну словесность творами справжньої литературної стѣйности й докаже свѣтови, що наша литература не є такою вбогою, якою була до недавного часу. Тѣлько-жь не роздроблювати Чайченкови своихъ силъ у змаганю литературному! Ёму писати найпаче короткѣ повѣсти побутовѣ й популярнѣ книжки, — въ довшихъ же повѣстяхъ изъ-за палкои своєї вдачѣ не придержує ся вѣнь подекуды єдности дѣвъ въ оповѣданю. Але-жь и довшѣ его повѣсти та й бѣльша часть его стихотворѣвъ зъявляють стѣйность художницку. Опроче Чайченко вмѣє идею національну погодити зъ реализмомъ въ писаню, и зъ-за того йде вѣнь слѣдомъ за Иваномъ Нечуємъ-Левицкимъ, а подекуды й перевершує сего письменника почуванемъ горячого патріотизму, дармá, що повѣсти Нечуя-Левицкого вважають ся доси лучшими вѣдѣ повѣстей Чайченковихъ. Кобы на Руси-Украинѣ було десять такихъ Чайченкѣвъ, то мабуť уже въ десятихъ рокахъ наша литература зайняла-бъ вельми поважне мѣсце мѣжь литературами славянськими, а идея національности зъєднала-бъ усѣхъ сынѣвъ матери-Украины до спѣльного змаганя въ хосенъ дорогои батькѣвщины!

21. Наталя Кобриньска.¹⁾

Коли на Украинѣ вже вѣдѣ пятьдесятихъ рокѣвъ жѣбноцтво займає ся подекуды рухомъ литературнымъ, — коли тамъ за Марією Марковичкою пѣшли слѣдомъ Олександра Кулѣшева й Ольга Косачева, то въ Галичинѣ й

¹⁾ Авторъ сеи исторіѣ литературы користувавъ ся автобіографією, жотру по бажаню его написала для него п. Наталя Кобриньска.

на Буковині руске жіноцтво стояло зъ-першу подалеки вѣдъ литературныхъ змаганъ своихъ батькѣвъ и братѣвъ, та ажъ въ нашихъ часахъ стало оно проявляти интересъ до пытанъ просвѣтныхъ, національныхъ и суспѣльныхъ. Мѣжь сими жѣнками вызначуе ся Наталя Кобриньска, котра въ письменныхъ своихъ творахъ займила вѣдъ-разу становиско позитивной науки, дарма, що на Украинѣ сестра Драгоманова, Ольга Косачева (Олена Пчѣлка) е противна радикализмови й въ литературѣ придержуе ся на пряму суспѣльно-національного.

Наталя Кобриньска родилась 8. червця 1855. р. въ Белелуи, повѣту Святынського, де батько ви, Иванъ Озаркевичъ, бувъ священникомъ. Село Белелуя було рѣднимъ гнѣздомъ жѣнки Ивана, Теофилъ, котра була дочкою Данила Адама Окунѣвского, пароха въ Белелуи.

Дѣдъ и батько Наталѣ зъявились галицко-рускими письменниками. Дѣдъ, Иванъ, бувъ священникомъ въ Коломыи, де й умеръ р. 1854. Вѣнъ знавъ украиньску литературу, и въ 1848. р. для галицко-русской сцены приладивъ оперетку Ивана Котляревского „Наталка Полтавка“, давши ѣй заголовокъ: Комедіо-опера. „Дѣвка на вѣдданю, або на милованѣ нема силованя“. (Коломыя, 1848). Вѣнъ переробивъ такожь оперу Степана Писаревского (Стецька Шереперѣ) п. з. „Купала на Ивана“ и выдавъ еѣ въ Чернѣвцяхъ р. 1849. пѣдъ заголовкомъ: Комедіо-опера „Весѣлѣ, або надъ цигана Шмагайла нема розумнѣйшого“. ¹⁾ Батько-жь Наталѣ, щѣ теперъ е парохомъ въ Болеховѣ, писавъ епичнѣ стихотворы й проповѣди. Такій тямущій батько мѣгъ отже своѣй дочцѣ подавати дома годящу науку. Осъ-що пише Наталя въ авто-

¹⁾ Порѣвн. „Исторію литературы руской“, II. 2; стор. 938 - 939.

біографіи про свої дитячій вѣкъ и про першій свои просвѣтній змаганя :

„Я вѣдъ малои дитини любила читати. Яка була дома книжка, я єв читала, хоча си й не розумѣла. А читала я всяку всячину: польскихъ поетѣвъ, дрѣбній рускїй виданя 60-тыхъ рокѣвъ, фелетони „Слова“, Шевченкового „Кобзаря“, житія святыхъ, повѣсти Основяненка, ба, навѣть гомилїв й казаня церковнїй. Памятаю, що якоесь въ дванацятѣмъ роцѣ мого житя мѣй батько читавъ „Listy z Krakowa“ Кремера й лишивъ книжку отворену на якоїсь фантастичнѣй легендѣ зъ середнихъ вѣкѣвъ. Тота легенда якъ-разъ нагадувала менѣ народнїй казки, котрї я пристрасно любила, и те такъ мене захопило, що я прочитала всѣ три томы. Сї Листы я й пѣзнїйше кѣлька разѣвъ читала й они розбудили въ менѣ палючу жажду естетичного образованя, котре-жъ скѣнчило ся студїюванемъ журналѣвъ моды й движенемъ власного тѣла. Въ тѣмъ-самѣмъ часѣ, с. в. около дванацятого року мого житя, подыбала я ще щось цѣкавѣйшого, щѣ далеко тревальше зробило на мене вражене, нѣжъ Листы зъ Кракова. Осъ мѣжъ батьковими книжками знайшла я разъ на подѣ невеличку польску книжку, котра дѣйстно для батька не могла мати нѣякои стѣйности, за те для мене оказала ся дуже цѣннимъ набуткомъ. Въ тѣй книжцѣ подыбала я рецензію якоїсь французкой розвѣдки, въ котрѣй авторъ обурювавъ ся на те, що въ житю суспѣльнѣмъ жѣнки ставляють ся низше мужчинѣ, и старавъ ся доказати, що оба полы суть собѣ рѣвнїй, а хочъ рѣвнять ся мѣжъ собою деякими прикметами, то власне тымъ себе взаимно доповнюють“.

„Для мене досыть було знати, що жѣнки уважають ся за низшихъ вѣдъ мужчинѣ, и се обурило мене ще бѣльше, нѣжъ автора рецензіѣ. Сего я до того часу не знала :

мѣжь батькомъ а матѣрю я не зауважала, щобы робили ся пѣдъ тымъ взглядомъ якѣ рѣжнищѣ, — а до того жила при насъ бабка, — личнѣсть такъ въ нашѣй хатѣ, якъ въ цѣлѣй родинѣ дуже поважана. По чужихъ домахъ бувала я лишъ въ гостинѣ, а въ гостяхъ якъ-разъ наибѣльше поважають ся жѣнки. Вправдѣ знала я, що мужики не конче зъ великимъ поважанемъ вѣдносять ся до жѣнокъ, але се обьясняла я собѣ ихъ грубѣстю“.

„Читала я не лишъ батьковѣ книжки, — они попадали ся менѣ и зъ боку; именно доставала я богато книжокъ вѣдъ властительки того села, де мѣй батько бувъ парохомъ. Она зъ початку брала ся до того зъ педагогичного боку, бо давала менѣ лишъ якѣсь выданыя для дѣтей, а властиво для молодѣжи, але коли я тѣ книжки скоро прочитувала, и все ѣй говорила, що не маю щѣ читати, то она стала менѣ давати, щѣ мѣла у себе, и щѣ ѣй пѣдъ руку пѣдпало. Тымъ чиномъ запѣзнала ся я зъ усѣма польскими поетами ѣ иншими польскими авторами. Мѣжь иншими подыбалась я тутъ зъ Гофмановою. Для подражненой вже давнѣйше моеи цѣквости що-до личныхъ вѣдносинъ жѣнокъ до мужчинъ Гофманова була дуже важнымъ набуткомъ. Я еѣ читала дѣйстви зъ великимъ занятемъ, черезъ що ще бѣльше будило ся въ менѣ думокъ що-до положеня жѣнки въ суспѣльности. Однакъ сервилистичный тонъ тои писарки, — еи рады, щѣбъ жѣнка тримала ся утертыхъ шляхѣвъ, а не рвалась на якѣсь новѣй дороги житя, дразнили ѣ опокорювали мене. Все-жъ Гофманова зробила тѣлько, що я пѣшла еи шляхами, и старала ся всѣми силами пѣддатись провѣднымъ еи думкамъ, хочъ зъ гнѣвомъ и протестомъ для неи на днѣ душѣ. Менѣ вже за-для того тяжко було погодитись у всѣмъ зъ Гофмановою, що черезъ родиннѣ мои вѣдносины ѣ иншѣ причины я довшѣй часъ не пѣдхоплювала того суспѣль-

ного ладу, т. е. низшости жінки, та ще якъ-разъ зближалась до епоки розцвіту дівочого, — епоки, въ котрій жінка якъ-найменше може відчувати вышність другого пола. Бути може, що Гофмановій ніколи не удало бы ся було мене поконати, кобы не далеко выша сила, — а се релігія. Самъ Богъ казавъ, що жінка має бути підданкою свого мужа, — инакше понимати сї відносини значило то-само, що выступати противъ Бога и релігій. А я була ексцентрично релігійна, и хто знае, если не ухопила бымь ся була позитивной и реалистичной литературы, чи коли не скінчила бымь була на релігійпѣмъ фанатизмъ“.

„Першою книжкою позитивного напрямку була „Исторія цивилизацій въ Англії“ Г. Т. Бокля. Сю книжку застала я разъ у одного священника, котрый єв менѣ позичивъ. Она-то зробила на мене велике вражѣнє. Опѣсля прочитала я Біхнера, Ренана, Гекля, та дещо зъ Дарвіна. Крѣмъ того знакомила ся я зъ нѣмецкою литературою та зъ иншими европейскими клясиками, переведеными на нѣмецкій языкъ, котрі мой братя, будучи учениками нѣмецкой гимназії въ Чернівцяхъ, до дому привозили. А коли одинъ зъ тыхъ братѣвъ пѣшовъ на руску гимназію у Львовѣ, та й познакомивъ ся тамъ зъ Франкомъ и другими, то ставъ вѣнъ привозити до дому переважно російскій творы Чернишевского, Бѣлинского, Добролюбова, Писарева и и.; крѣмъ того привозивъ вѣнъ такожъ писаня Драгоманова, Лимановского, Маркса й Лясаля. Про деякихъ російскихъ авторѣвъ знала я вже передше: братъ мой, старшій вѣдъ обохъ згаданихъ, щѣ бувъ такожъ ученикомъ Черновецкой гимназії, привозивъ менѣ книжки зъ тамошної „Руской Бесѣды“, — творы Державина, Жуковского, Тургенева и Гоголя. Сї авторы припали були менѣ дуже до серця, и пѣзнѣйше, коли я віддала ся, першимъ дарункомъ мого мужа були творы Турге-

нева и Гоголя.¹⁾ Коли опѣсля оба молодшіи мои брата стали учитись на университетѣ Вѣденскѣмъ, то присылали они менѣ книжки зъ библіотеки академичного товариства „Съчь“.

„Се ненастанне читане книжокъ вприваджало мене въ рѣжній фазы духового розвою, — приносило деколи втѣхи, але бѣльше непокою и болю. Знаю, що я дуже терпѣла тогдѣ, коли зачала знакоми ти ся зѣ школою позитивистѣвъ. Твори сеи школы почали руйнувати не лишъ мои релігійній выображеня, але такожь и погляды на жите и на той суспѣльный ладъ, який мене окружавъ. Се не переходило у мене мирно, — я вѣдчувала, що трачу пѣдъ собою ґрунтъ, и сильна душевна борба до найвышого ступня роздражняла мои нервы. Середъ того розпучного хаосу блиснувъ промѣнь свѣтла, котрый мене навѣвъ на стежку, по котрѣй, здае ся, буду вже ити до кѣнца мого жита“.

„Я бачила ясно, що чоловікъ не бувъ тымъ въ початкахъ свого именованя, чимъ є теперъ, що все залежить вѣдъ условій жита; — признала я, що и теперѣшній суспѣльный ладъ не є чимсь непохитнымъ, — що въ нѣмъ за-вдно доконують ся змѣны, а релігія, що стоить на сторожи того ладу, се лишъ выображеня, выробленій въ мѣру образованя людскости“.

„Теперъ уже нѣчо не затемнювало моихъ поглядѣвъ на становиско жѣнки до суспѣльности; — на той темать зачали яснѣйше формуловати ся мои думки, въ чѣмъ немало помагало менѣ практичне жите. Мѣй мужъ переиѣвъ ся зъ села до мѣста. Звуженый въ мѣстѣ объѣмъ жѣночого газдѣвства звертавъ мою увагу на непродуктив-

¹⁾ Наталя одружилась р. 1871. зъ Теофилемъ Кобриньскимъ, що бувъ спѣвакомъ и музыкальнымъ композиторомъ.

но́сть жіночої праці та страти часу на дробниці. То-ж стала я придумувати о реформі жіночого гасдівства, а навѣть запроваджувала у себе деякі маленькі зміны. Але-жъ моїхъ думокъ не зъявляла я другимъ людямъ, — мои книжки порѣжнили мене зъ ними; — я спостерегла, що починаю бути для нихъ смѣшною. Я вмовкала и поволи привела до того, що жила майже дwoякими думками, — иншими жила я зъ людьми, а инші ма́ла я для себе и свого чоловіка, — терпеливого слухача моїхъ фантазій, и сердечного потѣшителя по сумныхъ досвѣдахъ, якихъ я зазнала въ зносинахъ зъ людьми“.

„Все-жъ те розъєднане зъ окружаючимъ свѣтомъ мучило мене сильно, — оно стало у мене проявляти ся вже тогдѣ, коли я зачала знакоми́ти ся зъ напрямами позитивной литературы, що поступенно змагало ся. Въ моїхъ книжкахъ бачила я живі пруды, а въ житю стагнацію. Тому-то процесъ нашихъ молодыхъ соціалістѣвъ сильно мене потрясъ, — я майже не могла вѣрити, що й у насъ такі пытаня порушають ся, — що й у насъ суть люде, нераді зъ окружаючихъ обставинъ. Однакъ сї мои чувства для нихъ змінили ся, коли ихъ думки зачали входити въ практику. Ихъ тактика, вышукувати и кидати людямъ просто въ очи пекучі факта, зле на мене впливала. Зъ книжокъ, котрі я читала, выплывала все на першій плянъ толеранція, а се якъ-разъ бризгало нетерпимостію вѣдъ молодыхъ реформаторѣвъ. Найбѣльше разило мене апліковане декуды той засады до родинныхъ вѣдносинъ.¹⁾ Сыны дивили ся на батькѣвъ, яко експльоаторѣвъ

¹⁾ Въ листѣ своємъ зъ д. 14. падолиста р. 1892. пише Наталя Кобриньска ось-що до автора сєи исторіѣ литературы: „Цѣкаві може будуть для Васъ мои вѣдносины до радикалѣвъ. Зъ моїхъ розвѣдокъ, а особливо зъ мого реферату на загальномъ жіночомъ вѣчу у Львовѣ (зъ 11. цвѣтня, р. 1892.) можъ зауважати, що годжу ся зъ ними, що форма ин-

народу, а зъ другого боку вимагали великого накладу на свое образоване. Наше жѣноцтво уважало ся одною здегенерованою, темнѣйшою вѣдъ мужицтва масою, але коли зъ одной стороны такъ остро критиковало ся, зъ другой забираю тому жѣноцтву всѣ матеріальнѣ средства на користь другого пола“.

„По-за-якъ я все навикла була замыкати свои думки и чувства, если якѣ внѣшнѣ причины ихъ ранили, то зачала я вѣдмежувати ся вѣдъ того руху, а стоячи яко жѣнка на ґрунтѣ бѣльше родиннѣмъ, стала я ще живѣйше розглядати вѣдносини родиннѣ, а особливо вѣдносини жѣнки до загально-культурныхъ стремлѣнь. Мѣй чоловѣкъ, все щирѣй повѣрникъ моихъ думокъ, въ тѣй цѣли выстаравъ ся для мене о книжку „Про неволю жѣнокъ“ Штуарта Милля въ нѣмецкѣмъ перекладѣ. Нѣчо менѣ бѣльше не могло зроби ти прислуги, — мои декуды темнѣ думки обьяснялись одною зъ першихъ науковихъ повагъ, и те надавало менѣ певности и силы. Коли-жъ якомъ заразъ потѣмъ дѣсталась менѣ въ руки книжка Оржешковой „Kilka słów o kobietach“, то та високо теперъ много цѣнена писателька яко повѣстярка выдала ся менѣ, на-супротивъ Штуарта Милля, слабою и неконсеквентною. Штуартъ Милль запанувавъ надъ усѣма моими думками и я загадала, а навѣтъ зачала разомъ зъ чоловѣкомъ переводити се его дѣло на руске. Слѣдячи за прудами

дивидуальна уступае и муситъ уступити формѣ коллективнѣй, — але въ инчихъ рѣчахъ сильно яъ ними рѣжно ся. Найлѣпшимъ доказомъ „вольна любовь“. Радикалы ставляють еъ яко майже одинокую цѣль еманципацѣй жѣночой, наколи я нѣколи того пытаня не пѣдношу, а перше хотѣла бымъ выборити економичну незалежнѣсть жѣнки вѣдъ мужины; и пѣсля мене говорити теперъ жѣнцѣ про вѣльну любовь, значить еше бѣльше еъ понизити и зроби ти играшкою мужины; — то-жъ коли моя еманципацѣя пѣдносить жѣнки науки и працѣ, ихъ — передъ усѣмъ кокеты и упавшѣй индивидуа“.

загально-культурними, за інтересами спільними всімъ людямъ безъ рѣзниць и клясъ и пола, я спустила зъ ока народнѣсть, — наша національна борба видѣла ся менѣ безпѣдставною, непотрѣбною, стратою часу. Майже неимовѣрно, що на дѣйстнїй, національнїй інтересы навѣвъ мене Иванъ Франко, якъ-разъ чоловѣкъ, котрый причинивъ ся найбѣльше до побореня у насъ вузкого націоналізму. Въ его Бориславскихъ и другихъ дробныхъ оповѣданяхъ выступає не лише робочїй людъ, але й народнѣсть, яко вѣдрубна етнографична група. Тутъ доперва стало мене застанѣвати, для чого Драгоманѣвъ, чоловѣкъ европейскої учености, хочъ знає дуже добре росїйскїй языкъ, пише по-українськи. Я стала пѣзнавати, що лишъ на національнїхъ пѣдставахъ може пѣднести ся маса до загальної культури и цивилизаціѣ“.

„Хочъ якъ я замыкала ся въ собѣ, все-таки не була я безъ впливу на молодше поколѣнє у своѣй родинѣ. Найближе мене стояла Софія Окуневска, котра опѣсля училась медицины въ Цюриху. Она була вихована въ домѣ моїхъ родичѣвъ, а коли я вийшла за-мужь, стала она жити у мене. Вѣдтакъ переймилась она наскрѣзь моїми думками“.

„Ажъ ось наступивъ найстрашнѣйшїй ударъ въ моѣмъ житю. Мѣй мужъ умеръ,¹⁾ а я вернула ся пѣдъ батькѣвску стрѣху. Мѣй батько, бувши посломъ до Рады державної, ѣздивъ тогдѣ зъ цѣлою родиною до Вѣднїа, то й мене возивъ зъ собою. Я була въ крайнѣй розпуцѣ. Крѣмъ пекучого болю я нѣчого бѣльше не вѣдчувала, и крѣмъ мого нещастя нѣчого бѣльше мене не обходило. Се трохи непокоїло мою родину; вѣдтакъ братя и свояки старались наводити мене на литературнїй питаня“.

¹⁾ Теофіль Кобринскїй умеръ въ Снятынѣ 14. марта р. 1882.

котрї мене все такъ живо займали, але се удавало ся имъ лише зъ трудомъ“.

„Тогдѣ пробувавъ у Вѣдни Остапъ Терлецькій. Я вже давнїйше чула дещо про него, по-за-якъ вѣнъ бувъ вмотаний въ процесъ соціялистичный. Вѣдтакъ въ Вѣдни заговорила я до него про загальнї справи. Я запримѣтила, що Терлецькій не уважає мене за якусь ексцентричну особу, а противно за таку, щѣ въ загальныхъ питанняхъ має реальнї погляды. Се було причиною, що я зъ нимъ говорила зовсѣмъ щиро, не скриваючи своихъ думокъ про питання соціяльнї. Середѣ одной такої розмовы Терлецькій запытавъ ся, чи я коли не пробовала дещо писати. Вѣдтакъ ставъ мене намовляти, щѣбъ я конечно взяла ся до писаня. — „Але про щѣ и якъ писати?“ запыталась я здивована. — Про те, щѣ говорите, и такъ, якъ говорите,“ вѣдповѣвъ Терлецькій ляконично. Я пѣдозрѣвала моихъ братѣвъ, що то они ужили поваги Терлецького, щѣбы чимъ-будь заняти мѣй умъ, — але коли вѣнъ не вѣдступавъ вѣдъ свого, я забрала ся до работы. Представила-мъ собѣ стару жѣнку въ ви вѣдносилахъ до окружающихъ обставинъ въ такїй спѣсбѣ, якъ бы я про се розповѣла Терлецькому. Такимъ чиномъ вийшла моя Шуминьска и заразомъ форма оповѣданя“.

„Терлецькому Шуминьска дуже подобалась, и вѣнъ заповѣвъ въ „Сѣчи“, що буде читати се оповѣдане пѣдъ псевдонимомъ Анны Струтиньскої. Я все ходила зъ братьми на вѣдчиты въ „Сѣчи“, то-жъ и теперъ пѣшла я тамъ, щѣбъ не звернути на себе уваги. Интересъ, якїй се оповѣдане розбудило у слухачѣвъ, зъявивъ менѣ, що я дѣйствѣно можу писати. Въ кѣлька мѣсяцѣвъ потѣмъ Терлецькій читавъ въ „Сѣчи“ мое оповѣдане „За для кусника хлѣба“, — се такожъ подобало ся, а навѣтъ розбирало

ся критично відчитомъ одного зъ Сьчовикѣвъ. Вѣдъ того часу я вела зъ Сьчовиками горячі розговори на тематъ питаня жѣночого, котрого найбѣльшимъ прихильникомъ бувъ Василь Полянскій. Коли въ 1883. р. було вѣче академикѣвъ зъ Коломы, Сьчовики постановили порушити тамъ и питане жѣноче, и помимо протесту Львѣвскихъ академикѣвъ Полянскій відчитавъ рефератъ про ту справу“.

„На тѣмъ вѣчу я першій разъ побачила Ивана Франка. Але вже передъ тымъ я помѣнялась була зъ нимъ листами по поводу моихъ оповѣданъ. Вѣнъ читавъ сї оповѣданя и оцѣнка его давала менѣ якъ-найкрасшій надѣвъ на мои литературнїй подвиги. Франко бувъ тогдѣ при редакціи „Зорѣ“, и въ сѣй часописи помѣстивъ заразъ оповѣдане „За-для кусника хлѣба“. Въ тѣмъ часѣ пѣзнала-мъ такожъ Михайла Павлика, котрого вельми цѣнила-мъ за его „Ребенщукѣву Тетяну.“

„Того, щѣ я сама осягнула, бажала-мъ и мѣнямъ посеестрамъ. Черезъ литературу дѣйшла я до зрозумѣня положеня жѣнки въ суспѣльности, — то-жъ хотѣла-мъ и другихъ повести на ту дорогу. Въ тѣй цѣли почала я въ 1884. р. завязувати жѣноче товариство въ Станиславѣвъ. Зъ мужчинъ интересувавъ ся нимъ найбѣльше Франко, — въ перепровадженю однакъ цѣлого пляну бувъ менѣ найбѣльше помѣчнымъ Василь Полянскій, потому Т. Окуневскій. Зъ Полянскимъ я уклала статутъ и обдумувала подробицѣ. Се мавъ бути рѣдъ жѣночон читальнѣ, полученѣ зъ видавництвомъ литературнымъ“.

„Але якъ кожда рѣчь, такъ и товариство попало въ пѣдозрѣня. Стара клѣрикальна партія пѣдняла крикъ про атеистичнїй и соціалистичнїй идеѣ, — народовцѣ бояли ся вытвореня новои партїи въ полученю зъ радика-

лами, — жінки роз'їїдали ся м'їжь собою... Не було що робити, — я уступилась, и зь Оленою Пчѣлкою выдала р. 1887. на свою руку „Жѣночій Альманахъ“.

„Того самого року, коли вийшовъ альманахъ, поѣхала я зь Софією Окуневскою на цѣлый одинъ курезъ до Цюриху. Тамъ доперва мала-мъ спосѣбнѣсть приглянути ся зь-близька жѣнкамъ, реализуючимъ мои думки на фактичнѣй дорозѣ жѣночои самостѣйности. Пробуване въ Цюриху становить у мене певного рода матеріаль, котрый при данѣй нагодѣ дасть ся зъужитковати. Живучи въ тѣмъ мѣстѣ, ходила-мъ на выклады професора Плятера про економію политичну. Вѣнъ выкладавъ про комуністичнѣй идеѣ, — дѣль найбільше надаючій ся, а властиво найбільше даючій матеріалу для тыхъ, що пытанемъ жѣночимъ займають ся. Будучи въ Цюриху умысне ѣздила-мъ до Женевы, щобы лично пѣзнати Драгоманова, якъ такожь въ самѣмъ Цюриху пѣзнала-мъ (соціольога-Поляка) Болеслава Лімановского, котрого все цѣнила-мъ за его письма“.

Автобіографію Наталѣ Кобриньскои можна вважати щирою сповѣдію про еи просвѣтнѣй змаганя и про вѣдносины еи до радикальної партіѣ въ Галичинѣ. Тѣлько-жь неяснымъ являє ся еи поглядъ на націоналізмъ, що его она бажала-бъ зъєдинити зь радикалізмомъ. Хоча бо она сказала, що на дѣйстнѣй національнѣй интересы навѣвъ еѣ Иванъ Франко своїми Бориславскими й другими дрѣбными своїми оповѣданями, то не можна дѣзнатись, що она розумѣе пѣдъ такою злукою націоналізму зь радикалізмомъ. Правда, що она в сеи думки, мабуть-то лишъ на національнѣйхъ пѣдставахъ може пѣднести ся маса (люду) до загальнои культуры й цивилизаціѣ, але намъ здає ся, що Кобриньска добачає суть національнѣй тѣлько въ мовѣ руско-украиньскѣй, по-за-якъ она вказує на Драгоманова,

що, хоча знає дуже добре російській языкъ, пише по-українськи. Та отъ, самъ Драгомановъ яснѣйше висказавъ значѣнє національности для розвою української породи; — вѣнъ бо пише, що „въ насъ справа соціализму мусить ити поручъ зъ справою выратування своєї породи, — зъ новымъ нарождѣннямъ національнимъ“.¹⁾

Наталя Кобринська, бажаючи дати товчокъ до еманципації жѣноцтва въ Галичинѣ, засновала р. 1884. „товариство рускихъ женщинъ“ у Станиславовѣ. На першомъ загальномъ зборѣ сего товариства въ промовѣ до жѣнокъ сказала она мѣжъ иншимъ ось-що: „Наше сегоднѣшне зѣбранє, то ще одинъ доказъ на то, що нашъ часъ — то часъ загального порушеня умѣвъ. Могучї силы, що дрѣмали столѣтя, теперъ прокидають ся, а новї течїи прошибають свѣтъ духа и матерїї. Чи лишъ одно жѣноцтво мало-бъ остати ся недѣткнене и непорушене?.... Мы (се-бъ-то рускї женщины въ Галичинѣ) до теперъ такъ мало дали ознакъ житя. Чи-жь бы лишъ мы однї хотѣли оперти ся загальному ходови духа? То дѣйстно значило бы плыти противъ воды.... Мы не можемо жити правдивымъ товарискимъ житемъ, бо не маємо до того елементарныхъ условїй, не маємо, що такъ скажу, духового принципу, якогось загального интересу, одной спѣльной думки, котра тѣлько одна лучити може людей зъ людьми безъ рѣжниць вѣку и пола. Товариство рускихъ женщинъ хотѣло бы хочъ по-части запобѣгчи тымъ недостаткамъ. Зваживши, що товарискї вѣдносины виробляють ся въ великѣй, рухливѣй машинѣ житя приватного и публичного, товариство наше бажало бы въ наше мертве товариске житє влити нову душу, т. е. надати якусь высшу цѣль.

¹⁾ „Громада“. № 4. Женева, 1879: стор. 213.

А се въ такій способъ, щобъ, забавляючись, прислугувати ся разомъ нашому народному и загальному добру, що при бѣдности краю може приносити ему великій пожитокъ. Пропоную затымъ вечерки, театральнїи представления и концерты на користь нашон литературы. Коли литература въ загаль вѣсть идеальна исторїя цѣлон суспѣльно-сти, то беллетристику смѣло можна назвати исторїєю женщины ... Насъ выключено вѣдъ политики, и мы, жѣнки, лишь черезъ литературу беллетристичну выразити можемо свои думки и бажаня, — она лишь займає ся нами и заступає нашїи индивидуальнїи до загалу вѣдно-сны. Нѣщо фалшивѣйшого, якъ тую нашу заступницю уважати за рѣчь пусту або за просту розрывку. — Наше товариство, положивши собѣ задачу, ширити освѣту черезъ литературу, положило тымъ самымъ задачу: поставити литературу беллетристичну на тѣмъ становиску, на якѣмъ она повинна завсѣгда стояти, щобы бути не лишь розрывкою, але поважною наукою и обьясненемъ житя суспѣльного. Щобы достигнути тои цѣли, мусимо передовсѣмъ постаратись о яке добре издавництво, и повѣрити его людемъ зъ добрымъ литературнымъ образованемъ, котрїи бы зъ умѣтнымъ доборомъ подавали намъ рѣчи правдивои вартости“....¹⁾

Кобриньска, засновавши перше жѣноче товариство, бажала „отрясти жѣноцтво вѣдъ впливу уже пережитыхъ напрямкѣвъ, и завести его на живый, реальный шляхъ“.²⁾ Вже-жъ каже она й въ автобіографїи, що „того, щѣ она сама осягнула, бажала и своимъ посестрамъ“. Дѣйшовши черезъ литературу до зрозумѣння положеня жѣнки въ су-

¹⁾ „Дѣло“. 1884; число 148., въ статьи: „Вѣдчатъ Наталъ Кобриньскои, выголошений на першѣмъ загальномъ зборѣ товариства рускихъ женщинъ въ Станиславѣвъ. 8. грудня. 1884. р.“.

²⁾ „Першїи Вінок“. Львїв, 1887: стор. 461.

спільности, хотѣла она и другихъ повести на ту дорогу. Але-жь єи товаришки не зъявляли охоты, пійти на „новый шляхъ“. Опроче, по словамъ Кобриньскои, стара клерикальна партія пѣднйала крикъ про атенстичнй и соціалстичнй идеѣ, — народовцѣ бояли ся вытвореня новои партіѣ въ полученю зъ радикалами, — жѣнки розъєднали ся мѣжь собою ... Не було щѣ робити, — она уступилась...¹⁾ Выступила-жь Кобриньска зъ нового товариства тогдѣ, коли єи посестры єпископови Юліянови Пелешови 9. сѣчня 1888. р. въ день єго инсталяціѣ въ Станиславѣ пѣднесли въ дарѣ чашу до Службы Божои.

Мѣжь-тымъ выдала Кобриньска зъ Оленою Пчѣлкою жѣночій альманахъ „Першій Вѣнокъ“ (Львѣвъ, 1887). Въ отъ-сѣмъ альманаху крѣмъ творѣвъ Кобриньскои и Пчѣлки надруковано ще писаня Уляны Кравчєнкѣвнои, Ганны Барвѣнка, Ольги Левицкои, Климентіѣ Поповичѣвнои, Олесѣ Бажаньскои, Днѣпровои Чайки, Михалины Рошкевичѣвнои, Лесѣ Украинки, Катерины Довбенчуковои, Ольги Франковои и п.

Наталя Кобриньска надрукувала тутъ отъ-сѣ свои творы: 1. Про рухъ жѣночій въ новѣйшихъ часахъ (стор. 5—23); -- 2. Руске жѣноцтво въ Галичинѣ въ нашихъ часахъ (68—102); — 3. Панѣ Шуминьска. Образокъ зъ житя (177—195); — 4. Панѣ Судія. Образокъ зъ житя (376—395); — 5. Замужна жѣнка середнои веретвы (406—416); — 6. Про первѣстну цѣль товариства руськихъ жѣнокъ въ Станиславѣ (457—463). Въ переднѣмъ словѣ пише Кобриньска мѣжь иншимъ ось-що про свою збѣрку: „Наша книжка, се першій у насъ голосъ, пѣднесєный въ справѣ жѣночого питаня. Важне се питанє давно занимає умы самыхъ передовыхъ людей въ най-

¹⁾ „Исторія литературы рускои“, III, 2; стор. 1273—1274.

большъ освѣченыхъ краяхъ Европы. У насъ оно лишь глухимъ вѣдывало ся вѣдгономъ, та часто не такъ понятимъ, якъ зъ жерель выходивъ. Голосно въ той справѣ нѣхто не вѣдывавъ ся, и здавало ся, що нѣхто о нѣй и не думае. Але то лишь такъ здавало ся. Були такі, що думали, та зъ тымъ не выявляли ся. Таке пекуче пытане не могло не застановити цѣквѣйшихъ зъ-помѣжъ самыхъ жѣнокъ; — почали они оглядати ся и пытати самыхъ себе, скѣлько е въ томъ правды, — почали розбирати обставины власного жита. Що така думка мѣжъ нами жила, доказомъ наше выдавництво и подані въ нѣмъ працѣ жѣнокъ, котрѣ помимо всякихъ противностей не вѣдступали вѣдъ спѣвробѣтництва“....¹⁾

Еманципація жѣнокъ була отже вѣдъ р. 1884. стѣйною идеєю Кобриньскои. Коли вѣдтакъ въ 1890. р. Чешки й Нѣмки подали петицію до рады державной о вступѣ жѣнкамъ до университетѣвъ, то за иниціативою Кобриньскои Русинки подали й вѣдъ себе таку-саму петицію. А коли за-для розвязаня рады державной треба було поновити тѣ петиціѣ, то стало ся се 1. вересня р. 1891. на вѣчу Русинокъ у Стрию, де крѣмъ вступу до университету домагалнсь они такожъ заснованя хочъ одной жѣночой гѣмназіѣ. Сю петицію предложено палатѣ петиційною комисією 8. сѣчня р. 1892. Реферувавъ еѣ посоль Кавницъ разомъ зъ чешкою петицією, а вѣдтакъ палата приняла ту петицію и передала еѣ правительству.

Трохи перегодя, 10. квѣтня р. 1892. выступила Кобриньска на польскѣмъ жѣночѣмъ вѣчу вѣ Львовѣ зъ рефератомъ рускимъ, въ котрѣмъ она вказала на напрямъ жѣночого руху въ-загалѣ и на жѣночій рухъ въ Галичинѣ зъ-окрема. Прелѣгентка заявила, що „жѣноче пы-

¹⁾ „Перший Вінок“; стор. 2—3.

тане выплынуло зъ чисто економичныхъ умовъ, въ наслѣдокъ сильно розвиненои продукціѣ, упадку дробнои господарки и дробного промыслу, або економичного индивидуализму“....¹⁾)

Наталя Кобриньска належить до исторіѣ рускои литературы не такъ за-для тыхъ своихъ змаганъ до еманципаціѣ жбноцтва, якъ радше зъ-за своихъ повѣстей, въ котрыхъ она хоче подавати реалнѣй картины зъ житя, дивлячись на суспѣльный побуть крѣзь призму науки сучасного позитивизму. Осъ и переглядъ повѣстей, щѣ ихъ написала Кобриньска :

1. За-для кусника хлѣба. Оповѣдане („Зоря“. 1884; стор. 161—165; 173—174; 181—185).

2. Якъ стара Янова вѣхала желѣзницею зъ Коломыѣ до Бурштина. („Зоря“. 1886; стор. 197—200).

3. Панѣ Шуминьска. Образокъ зъ житя. („Першій Вѣнокъ“. Жбночій альманахъ. Львѣвъ, 1887; стор. 177—195).

4. Панѣ судія. Образокъ зъ житя. (ibid., стор. 376—395).

5. Выборецъ. Оповѣдане. („Зоря“. 1891; стор. 123—127; 143—149).

6. Ядзя и Катруся. Оповѣдане. („Зоря“. 1893; стор. 1—4; 21—26; 41—48; 61—63; 105—107).

Хоча Кобриньска намагала ся вступити на новий, реалнѣй шляхъ, то въ починахъ своѣи литературнои дѣяльности не збереглась она впливу давнои школы романтично-сентиментальной. И такъ у першѣй своѣй повѣсти „За-для кусника хлѣба“ зъобразила она попѣвцу Галю, щѣ по смерти свого батька жила зъ родиною въ тяжкихъ злидняхъ. Авторка пише, що на бѣднѣй родинѣ

¹⁾ „Народ“. 1892; стор. 164.

Галѣ завсѣгды сповняло ся тото релігійне переконанє, що Бохъ добрыхъ людей досвѣдчає.¹⁾ Въ бѣдности була для неи чи-малою вѣдрадою краса еи и вѣдтакъ гордувала она Антономъ, молодымъ учителемъ сѣльскимъ, що бувъ сыномъ хлѣбороба и старавъ ся о еи руку. Галя сподобала собѣ Романа, сына деканового; — коли-ж вѣнъ оженивъ ся зъ дочкою шкѣльного инспектора, то бажала одружити ся зъ семинаристомъ Стефаномъ, котрый заявлявъ вѣй свою любовь. Але сей женихъ потребувавъ кѣлька сотокъ, и вѣдтакъ покинувъ Галю, коли еи бѣдна мати не могла роздобути тыхъ грошей. Галя дѣзнала ся, що годѣ вѣй „здобути любовь правдиву, щобъ осягнути красшой долѣ“. Въ одчаю душѣ рѣшилась она выйти замужъ за того сѣльскаго учителя, котрого не любила, — рѣшилась бути его жѣнкою за-для кусника хлѣба.

Въ отъ-сѣмъ оповѣданю характеристика Галѣ не може вважати ся вдоволяючою. Вже-ж не може намъ подобати ся вдача дѣвчины, у котрон „кокетство було тяжкимъ трудомъ, тяжкою боротьбою о именованѣ“.²⁾ Она гордує добрягою Антономъ за-для того, що вѣнъ вѣй не рѣвня, а мѣжъ-тымъ жалує она, що мати не перебрала еѣ за просту дѣвчинку, що не посылала еѣ въ поле й на танецъ.³⁾ Опроче романтична сентиментальность проявляє ся не тѣлько въ характеристицѣ Галѣ, але й у фразеологій сего оповѣданя. Такъ н. пр. читаемо, що „дубовый хрестъ зъ широко отвертыми раменами немовъ пѣдносивъ руки до неба и просивъ супокѣй для всѣхъ, що коло него лежали“.⁴⁾ Ба, Кобриньска пише, що „цѣла земля нѣбы въ набожнѣй роздумѣ приклякла, зложивши руки“.⁵⁾

1) „Зоря“, 1884; стор. 173. — 2) *ibid.*, стор. 183. — 3) *ibid.*, стор. 182. — 4) *ibid.*, стор. 162. — 5) *ibid.*, стор. 185.

Змъркувала мабуть сама авторка, що єи оповѣданє має прикмету романтично-сентиментальну, и про-те въ кѣнци свого твору натякнула она на пытанє житя реального, — на еманципацію жѣноцтва, сказавши мѣжь иншимъ ось-що: „Смѣють ся з тыхъ жѣнокъ, що хотѣли бы зрѣвнати ся зъ мужчинами. Може бути, що то смѣшне и званю жѣнокъ не вѣдповѣдає, але бувають вселякї случаѣ въ житю. Если бы мама Галѣ не така була бѣдна, и могла давати доньку до высшой школы, якже то житє єи инакше було бы поплыло! Она умна и не калѣка, — она сильна и способна до працѣ, могла-бъ остояти ся о власныхъ силахъ, а не жебрати и продавати ся. Могла вправдѣ хопити ся иглы, яко дозволеного жѣнкамъ зарѣбку, але чи той заробокъ охоронивъ бы єи самостѣйностъ? — и чи тогды не стояла бы о ласку родини и знакомыхъ?“...¹⁾

Коли-жъ Кобриньска, пишучи оповѣданє „За-для кусника хлѣба“, не зѣрвала ще зъ давными традиціями литературными, то въ образку зъ житя „Панѣ Шуминьска“ зъявила она справжнї думки радикальнї. Панѣ Шуминьска — се старосвѣтска попада, що, супроти про-явѣ „духа часу“ у своихъ дѣтей и внукѣвъ, уважає ся дивовижею антикварскою. „Веѣ єи дѣти, ба й внуки пѣшли иншими дорогами; нѣжъ она думала й бажала. Той „духъ часу“, немовъ той демонъ, псувавъ і нищивъ все, що старѣй Шуминьскѣй було дороге“...²⁾

Авторка каже въ початку своєи повѣстки, що панѣ Шуминьска зимою „замѣць пообѣдного сну взяла до рукъ панчѣшку и сѣла при вѣкнѣ“. Перебираючи дротами, пригадала она собѣ давнї часы, коли-то була ще шѣснай-

¹⁾ *ibid.*, стор. 162.

²⁾ „Перший Вінок“. Львів, 1887; стор. 188.

цятилѣтною дѣвчиною и вийшла за-мужь за семинариста. Коли-жь доховалась своихъ дѣточокъ, то „роздумувала о ихъ будущивѣ, о собѣ, о тѣмъ, якъ колись, окружена вѣнкомъ дѣтей и внукѣвъ, тѣшити ся буде ихъ щастемъ, привязанемъ и шанобою... Ба и тогдѣ, коли-бъ на вѣки замкнула очи, то тѣ дѣти, щѣ дала Богу на услуги, вийдуть напротивъ матѣнки зб свѣчками, и заведуть єѣ передъ престолъ Всевышнього“.¹⁾ Она хотѣла, щобы всѣ єи сыны були попами, а доньки попадями, та щобы всѣ добре и въ достаткахъ жили. Отъ, уже дѣти єи пѣдросли гарненько. Хоча-жь панѣ Шуминьска бажала, щобы старша єи дочка вѣддалась за такого семинариста, щѣ бувъ бы сыномъ статочной попѣвской родини, то она выбрала собѣ жениха, щѣ бувъ сыномъ мужика, и щѣ ажъ за два роки мавъ кѣнчити науку богословску. И засумувалась мати, погадавши собѣ, щѣ на весѣлю дочки замѣсць ксьондза-добродѣя и панѣ-добродѣйки сидѣти будуть тато въ кожусѣ и мама въ перемѣтцѣ, та щѣ при благословеню дочка єи буде имъ цѣлувати руки. Та кобы той семинаристѣ заразъ мѣгъ женити ся, а то ажъ за два роки! Тому-то й люде стали шептати помѣжь собою, щѣ мати позволяє на такі „романсы“. Все-жь таки мати була ще найщасливѣйша зъ тою дитиною: — два роки минули швидко, а она бачила свою донечку раду й веселу при тѣмъ, котрого любила. Того-ж року, коли дочка вѣддала ся, сынъ зробивъ матуру. Мати думала, щѣ грошѣ, выдані на весѣлє дочки, тымъ нагородять ся, щѣ сынъ пѣде до семинаріѣ, и щѣ выдатки зменшать ся. Ажъ тутъ наразъ новыи клопѣтъ: сынъ заявивъ, щѣ не думає бути попомъ, — щѣ хоче бути професоромъ. Коли-жь мати натякнула на се, щѣ нема красшого стану вѣдъ попѣвского,

¹⁾ ibid., стр. 180.

то сынъ вѣдповѣвъ, що не має до него покликаня. „Такий вже духъ часу повѣявъ!“ говоривъ вѣнъ матери. „Я дуже поважаю той станъ, але бачу, що менѣ було бы въ нѣмъ за-тѣсно, и що тамъ моимъ думкамъ положено бы певну границу, а я потребую простору, свободы въ набуваню вѣдомостей, науки!“ — „Що се за такой духъ часу?!“ подумала собѣ мати, — и (якъ каже авторка) щось неясне, величезне и могуче мелькало передъ ея очима, — щось, що уносило и порывало цѣлый ея спокѣй, передъ чимъ гинувъ старый порядокъ, — якийсь розкладъ вѣдчужувавъ вѣдъ себе тѣ частины, що недавно близько и дружно до себе прилягали.¹⁾

Та не тѣлько сынови Шуминьскои станъ попѣвскій не бувъ по-нутру; — такожь Ользѣ, молодшѣй ея дочцѣ, не хотѣлось ити за-мужъ за семинариста, — она бажала вѣддатись за цивильного. А коли вкѣнци й стала попадею, то все була чогось невдоволена й не своя. Вѣдтакъ и молодшій сынъ Шуминьскои не хотѣвъ бути попомъ, — вѣнъ ставъ слухати правъ. А якъ трохи-перегода при-ѣздивъ зъ колегами на вакаціѣ до дому, то мати почула якийсь дивнѣй розмовы про свободу, рѣвнѣсть, революцію французку, експлюатацію мужика и т. и. Найбѣльше-жь вражали еѣ бесѣды молодикѣвъ про Бога, про правду его истнованя... Бѣдна мати подумала собѣ, що Богъ очевидно опустилъ тыхъ, котрѣ его зневажають та йдуть на безпуте, не освѣченѣй его ласкою.

Дрoty чимъ-разъ скорше порушували ся, — работа панчохи вже доходила до кѣнца. Духъ часу стоявъ передъ Шуминьскою мовъ яке страховище, „стоявъ якъ на згарищи всѣхъ ея плянѣвъ и надѣѣ.“ Вѣнъ не минувъ нѣ одной ея дитини, ба, вѣнъ доторкнувъ ся и до внучки

¹⁾ ibid., стор. 185.

ви. Отъ-ся дѣвчина заявила разъ бабуси, що хотѣла-бъ такъ учить ся, щобъ мати свѣй хлѣбъ, — що хотѣла-бъ бути вчителькою. Коли бабуся почула тѣ слова, то пошибло єѣ неначе громомъ. Она бачила, що розбратъ мѣжъ нею а тыми, котрымъ дала житє, стававъ ся що-разъ бѣльшій и що-разъ ширшій обнимавъ круги. Вєѣ они вѣдъ неи вѣдломлювали ся и гуртували ся въ иншій, особній гурты...¹⁾

Сей „образокъ зъ житя“ оцѣнивъ въ 1887. р. професоръ Григорій Цеглинскій. Вѣнъ порѣвнавъ оповѣданє Олены Пчѣлки п. з. „Товаришки“ зъ повѣстїю Кобриньскои „Панѣ Шуминьска“, и запримѣтивъ, що Пчѣлка и Кобриньска — се два зовємъ вѣдмѣннїи таланты. „Олена Пчѣлка“, каже Цеглинскій, „се талантъ творчїй, епичный, Наталя Кобриньска — розбираючїй, критичный. Зъ сего виходить и вѣдмѣнный добѣръ предмету. Олена Пчѣлка выбирає Любку, щобъ змалювати поступъ,²⁾ Наталя Кобриньска выбирає Шуминьску, щобъ критично розбрати бувальщину. Але Олена Пчѣлка обѣймає и бувальщину душею, такъ що мы побѣчь одушевленя до поступу не перестаємъ любити и бувальщину, — у Наталь Кобриньскои „виходить тая бувальщина трохи не идиотичною“...³⁾ „Чимъ же заявивъ ся той страшный духъ часу въ роднїѣ, що такъ тяженько завернувъ голову пани Шуминьскої? — Перше тымъ, що найстарша дочка заявила волю ити за того, котрого любить, а тымъ щасливымъ бувъ случайно хлопекїй сынъ — алюмнущъ! Друге тымъ, що найстаршїй сынъ заявивъ рѣшучо, що не хоче бути попомъ, а бажає бѣльше простору, свободы

¹⁾ *ibid.*, стор. 194.

²⁾ Про оповѣданє Пчѣлки „Товаришки“ гяди „Исторїю литературы рускои“, III. 2; стор. 1104—1108.

³⁾ „Зоря“, 1887; стор. 288.

въ набуваню вѣдомостей, науки, тому йде на философію, Трете тымъ, що друга дочка не хоче йти за алюмна, а лишъ за цивильного. Четверте тымъ, що и другій сынъ заповѣвъ по матурѣ, що не хоче бути попомъ, а йде на права. Въ кѣнци и тымъ, що и внучка не хоче перебрати насѣня, а бажає учити ся и стати учителькою. — Якъ же повелись дѣти на тыхъ поступовыхъ дорогахъ“ ? О тѣмъ не довѣдуємось, — лишъ що найстаршій наскучавъ трохи на просторѣ та вернувъ на теологію, але зновъ заскучавши за просторомъ вернувъ на философію и скѣнчивъ на суплентурѣ. И о молодшѣмъ ще довѣдуємось, що, перебуваючи на вакаціяхъ, розговорювавъ було дома зъ товаришами о народѣ, рѣвности, свободѣ, революціи французкѣй, експльоатаціи мужика, сорокъ-осьмѣмъ роцѣ, въ кѣнци о Бозѣ та правдѣ єго истнованя и опѣки. И тѣлько всего додатного результату зъ поступовыхъ змаганъ молодого панѣства Шуминьскихъ ! И не мала-жь надъ чимъ стара панѣ Шуминьска заломати рукъ ? Справдѣ, если Наталя Кобриньска мала на думцѣ, написати сатиру теперѣшнихъ мрѣйныхъ змаганъ буцѣмъ-поступовыхъ, того гоненя не знати за чимъ, того глупого нехтованя попѣвствомъ, а гоненя за просторомъ нѣбы науки и вѣдомостей, а котре кѣнчить ся лишъ патріотичною блягою о народѣ, рѣвности, свободѣ, революціи французкѣй, експльоатаціи мужика, сорокъ-осьмѣмъ роцѣ, и т. д., то тая сатира удала ся вѣй знаменито. Однакъ тои думки Наталя Кобриньска не мала. Писателька тая не выйшла ще зъ оманы т. зв. Sturm- und Drang-періоды, въ котрѣй представляє ся поступъ яко якусь невгомонну, непереперту, все руйнуючу силу, котра, поки що поставитъ, мусить все зруйнувати передше“...¹⁾)

¹⁾ ibid., стор. 307.

Сї критичнї примѣтки Цеглинського не внодобались Кобринськѣй, и она написала „Вѣдповѣдъ на критику Жѣночного Альманаха въ Зорѣ зъ р. 1887.“ (Чернѣвцѣ, 1888. Коштомъ и заходомъ К. Трильовского). Кобриньска пише у своѣй вѣдповѣди ось-що: „Если бы критикъ справдѣ бувъ такимъ горячимъ сторонникомъ напрямую, котрый представляе лишъ дѣйснїй обставины, дѣйсныхъ, ненѣдкрашенихъ людей, то може и „Панѣ Шумнїнска“ не выдала бы ся ему була такъ дуже комичною, понеже се безпретенціональне оповѣдане опирае ся лишъ на правдивыхъ фактахъ розвою однои у насъ версты, щѣ впрочѣмъ легко можемо довести. Шуминьска, се жѣнка зъ тои епоки, коли священство становило одиноку у насъ руску интеллигенцію. Для Русинки не було тогдѣ анѣ виднѣйшого, анѣ выгѣднѣйшого становиска вѣдъ сего. Починаючи ся новї змаганя жѣноцтва не доходили еще до нашої кранны, и не змѣняли патріархальныхъ звичаївъ. Тутъ найчастѣйше жѣнка выходила за-мужъ зъ волѣ родичѣвъ, годувала дѣти, бажала, щѣбы сыны лишили ся въ тѣмъ-самѣмъ станѣ, въ котрѣмъ бувъ ихъ батько, а доньокъ давала за-мужъ въ той способъ, якъ и вѣ вѣддано. Любовь, котра перша въ исторїи жѣночного розвою уломинала ся о свою свободу, и въ патріархальнѣмъ ладѣ нашихъ прадѣдовъ ломила часто ихъ волю и псовала надѣѣ родичѣвъ. Тому-то и найстарша донька Шуминьскои не иде за того, за котрого хоче вѣ вѣддати мати, а за того, за кимъ промовило сердце. Критикъ вытыкаючи, щѣ Шуминьска волѣла бы мати доньку за попѣвскимъ, якъ за селянскимъ сыномъ, доводитъ лишъ, щѣ не знае поглядѣвъ нашихъ жѣнокъ того часу. Друга донька, се друга фаза розвою, се бажане освѣты и поступи, котрый еще не може собѣ пробити новои дороги, а котрого звичайнымъ обявомъ е незадоволенѣ зъ окру-

жаючихъ обставинъ. Молоденькою внучкою хотѣла я значить еще слабоньке у насъ стремлѣне до самостѣйной працѣ. Личнѣсть найстаршого сына, котрый — послѣ критика — гулявъ по просторѣ, выплывае зъ факту, що се першій бувъ у насъ ступень вырабляючої ся зъ стану попѣвского свѣтской интеллигенціѣ.. Молодшій сынъ, се объявъ сѣмдесятыхъ рокѣвъ, названный критикомъ зъ высоты его поваги — буцѣмъ-то поступовымъ змаганемъ, гоненемъ не знати за чимъ, нѣбы за просторомъ наукъ и вѣдомостей, котрый кѣнчить ся лишъ патріотичною блягою о народѣ, рѣвности, свободѣ и т. и. Сїѣ слова найлѣпше доказують, що авторъ, пишучи свою критику, не дуже числивъ ся зъ словами, бо прецѣнь гонене не знати за чимъ, а „гонене за просторомъ нѣбы науки и вѣдомостей“ — не все одно, а остаточно се послѣдне гонене все-таки лѣпше, нѣжъ горде и самодовольне обставане при своѣмъ самороднѣмъ неуцтвѣ. — О скѣлько говорене молодшого поколѣня о народѣ, любвѣ и рѣвности мае значѣне, — се лишаю въ оповѣданю будучности; о скѣлько однакъ знаемо исторію послѣднихъ лѣтъ, то приходитъ ся сказати, що говорене се не конче мусить бути блягою. И такъ бачимо, що тїѣ погляды молодого поколѣня зъвѣльна, але постѣйно, помимо всякихъ супротивленъ и лайки, принимаютъ ся чимъ-разъ глубше, такъ, що неразъ и старшій, щобы зовсѣмъ не стратити на повазѣ, мусяетъ хоть по части признати слушнѣсть тымъ буцѣмъ-то поступовымъ идеямъ, на котрій въ 70-тыхъ рокахъ безвзглядно кидано анатему“.

„Зъ усею того можъ бачити, що я тримала ся сильно ґрунту и не запускалася въ жадну фантазію; если затымъ критикъ недоволенный зъ поступовыхъ змаганъ молодыхъ Шумваньскихъ, най скорше обвиняе суспѣльнѣсть, а не авторку, котра старала ся фѣ лишъ вѣрно

представити. Чимъ властиво рѣзнять ся поступъ Любки вѣдъ темной поступовости дѣтей и внукѣвъ панѣ Шуминьской, критикъ зовсѣмъ не виявляє. Менѣ зновъ здає ся, що абсолютно нѣчимъ, крѣмъ хиба тымъ, що старше поколѣнє на Украинѣ въ хвили розбудженя ся середъ молодѣжи поступовыхъ думокъ, було бѣльше освѣчене, нѣжъ въ Галичинѣ, такъ, що поступъ не выкопавъ тамъ мѣжъ старшимъ и молодшимъ поколѣнємъ такого рова, якъ у насъ. Сего найлѣпшимъ доказомъ єсть самъ критикъ, бо, если для него поступѣвѣйшій у насъ думки суть заявленємъ революційныхъ стремлѣнъ, то якъ-же може представляти ся кождый обьявѣ жѣницѣ, замкненой въ чотырохъ стѣнахъ, вѣдбитѣй вѣдъ широкого руху загальныхъ змаганъ?!“...¹⁾

Хоча-жъ Кобриньска, вѣдповѣдаючи Цеглинському, корыстувалась вправно дїялектикою и зъявила подекуды иронію, то все-жъ не опрокинула она всѣхъ єго закидѣвъ. Бо й нѣгде правды дѣти, бувальщина, яку зъобразила Кобриньска въ особѣ Шуминьской, виходить трохи-не идіотичною, мѣжъ-тымъ коли въ патріархальнѣмъ побутѣ нашихъ старосвѣтскихъ попадь годѣ було добачити якогось идіотизму. Вѣдтакъ се ще не бувъ поступъ въ напрямѣ суспѣльно-радикальнѣмъ, що найстарша дочка Шуминьской заявила волю йти за того, котрого любила, — що найстаршій сынъ не хотѣвъ бути попомъ, а волѣвъ стати професоромъ. „Духъ часу“ проявивъ ся хиба тѣлько въ вѣльнодумныхъ розмовахъ молодшого сына Шуминьской. Не диво про-те, що Цеглинскій не мѣгъ довѣдати ся, якъ повелось дѣтямъ Шуминьской на тыхъ постано-

¹⁾ „Відповідь на критику Жіночого Альманаха в „Зорі“ з. р. 1887“. Чернівці, 1888; стор. 7—9. — Образокъ зъ житя п. з. „Панѣ Шуминьска“ въ польскѣмъ перекладѣ надруковано въ газетѣ „Dziennik poznajski“ зъ р. 1887.

выхъ дорогахъ. Опроче по нашбй думцѣ Кобриньска за-
подѣяла анахронизмъ, зъображаючи Шуминьску и ви дѣ-
тей та внучку. Вже-жъ сама Кобриньска каже, що Шу-
миньска — се жѣнка зъ той епоки, коли священство
становило одиноку у насъ руску интеллигенцію,¹⁾ — се
значить, Шуминьска могла жити въ трицятыхъ або въ
сороковыхъ рокахъ сего вѣку. Та отъ, тогдѣ не було ще й
слѣду поступовыхъ змагань, котрѣ у насъ въ Галичинѣ
стали проявлятись ажъ въ сѣмдесятыхъ рокахъ. Зъ того
всего видно, що типъ такой попадѣ, яку авторка зъобра-
зила въ Шуминьскѣй, въ сѣмдесятыхъ рокахъ бувъ
уже архаистичнымъ, бо въ тѣмъ часѣ не було вже та-
кой попадѣ, котра бажала бы видѣти всѣхъ своихъ сы-
новъ священниками — котра-бъ тѣлько въ подружю зъ
семинаристомъ, и то зъ сыномъ священника, добачала щас-
ливу долю своєї дочки.

Въ кѣнци годить ся спѣмнути, що „Панѣ Шуминь-
ска“ вподобалась Михайлови Цавликови, котрый ось-що
про неѣ пише: „Въ сѣмъ оповѣданю Кобриньскои въ за-
галѣ повно гарныхъ образѣвъ; воно й оброблено добре;
видно, що надъ нимъ довше працювала.“²⁾

Въ другѣй повѣстцѣ, надрукованѣй въ Жѣночѣмъ
Альманаху, п. з. „Панѣ Судія“ хотѣла авторка зла-
дити такожь образокъ зъ житя. Она каже, що малюючи
сей образокъ, маѣла ось-яку провѣдну думку: „Заробокъ
одного чоловѣка не выстарчає на цѣлу родину; — при

¹⁾ „Вѣдповѣдь...“, стор. 7.

²⁾ „Народ“, орган руско-української радикальної партіи. Львів, 1890,
въ статьи: „Перші ступні руско-українського жіноцтва“, стор. 42—50. —
Кракѣвска газета „Nowa Reforma“ присвятила Жѣночѣму Альманаху
довшу статью (р. 1887., ч. 31., и р. 1888., ч. 1). Тутъ приписує ся Ко-
бриньскѣй таке значѣня въ рускѣй суспѣльности, яке має Гофманова-
Таньска въ суспѣльности польскѣй. — Изъ листѣвъ, писаныхъ Франкомъ,

якихъ-небудь надзвичайныхъ выдаткахъ, родинныхъ нещастяхъ, браку помочи зъ боку, такои н. пр. якъ посагъ жѣнки, бюджетъ домашній може не дописати“. ¹⁾ Вѣдтакъ зъ упадку судѣй, що ставъ хабарникомъ, виводить авторка ось-яку моральну науку: „Дайте намъ способъ до самостѣйного удержаня, до рѣвного зъ вами зарѣбку, а мы не будемо деморализовати васъ и себе“. ²⁾ — Та отъ, така провѣдна думка була-бъ гарна, коли-бъ Кобриньска справдѣ була єв мала, якъ писала свою повѣстку. Отъ-сѣ слова высказала она ажъ рѣкъ опѣсля, коли Цеглинскій написавъ коротку оцѣнку сего твору. Сей-то критикъ сказавъ про „Пана Судію“ ось-що: „По-разъ першій являєсь ту въ литературѣ нашѣй мѣраль, що чоловѣкови „чесному“ годѣ прожити середъ теперѣшнихъ „культурныхъ потребъ“, — вѣнь мусить стати „нечеснымъ“. Панъ судія, чоловѣкъ чесный и патріотъ, що въ розгарѣ національной идеѣ стоить на самѣмъ передѣ, — заходить наразъ въ такі „культурні потреби“, що ймаєсь хабара и то гроша свѣтского, абы жѣнку выслати до купелѣвъ, а сына до школы. Причина тому: довги студентскі та

Драгомановъ и Маслякомъ до Кобриньской можна дѣзватись, що отъ-сѣ письменники высоко цѣнять єи оповѣданя „За-для кусника хлѣба“ и „Панѣ Шуминьска“. Франкови сподобалось найпаче оповѣданя „За-для кусника хлѣба“, и вѣнь пише мѣжъ иншимъ ось-що: „Чи знаєте Вы, що се Вы написали таку штуку, якои рѣвнои вся наша галицка литература доси не видала“. Драгоманѣвъ ставить Кобриньску побѣчь Франка, а Маслякови „Панѣ Шуминьска“ сподобалась такъ дуже, що вѣнь зладивъ польскій перекладъ сего оповѣданя за-для того, щобъ єго надруковано въ фелетонѣ газеты „Dziennik poznański“.

¹⁾ „Вѣдповѣдь...“, стор. 12.

²⁾ *ibid.* — Въ пасьмѣ-жъ до автора сєи „Исторіѣ литературы руской“ зъявляє Кобриньска ось-яку провѣдну думку: „Тяжко въ теперѣшнихъ обставинахъ суспѣльныхъ погодити обовязокъ горожанина, а батька родини, и безъ вины вступати чихъ-акторѣвъ виходять зъ того деморализуючій паслѣдкѣ“.

зъ першої судової практики, надто подружів зъ бѣдною дѣвчиною. Причини такъ яснѣ, що и розвѣвають въ-скорѣ маленькѣй замѣты совѣсти пана судіѣ, и вѣнъ, обчислившись зъ нею, каже, що коли-бъ ему прийшло ся ще разъ жити, то живъ бы, якъ теперъ, и ставъ бы тымъ самымъ, чимъ теперъ єсть. Не знаємо, чому дивовати ся бѣльше, чи тѣй морали пана судіѣ, чи цинизмови тої морали“. ¹⁾)

Супроти сихъ закидѣвъ критика Кобриньска пише въ „Вѣдповѣди“ ось-такє: „Згубна мораль належить та-кожъ до головныхъ закидѣвъ, якѣ звичайно роблять новѣйшому литературному напрямови єго противники. Все, що лишъ не йде пѣдъ ладъ давно уроблєнымъ понятямъ и виображенямъ даної суспѣльности, мусить бути зле и шкодливо впливати. Не диво, що и д. Г. Ц., щобы, здає ся, умотивовати свої закиды въ „зле понятѣмъ Золизмѣ“, вышукавъ щось подѣбного и въ Жѣночѣмъ Альманасѣ. Єсли бы судія выславъ жѣнку до купельвѣвъ а сына до школы за-для ихъ и своєи утѣхи, то дѣйстви-мавъ бы ся чимъ критикъ обурювати, — але то лишъ зъ критикѣ такъ выходить. Въ оповѣданю стає передъ нимъ смерть дорогої особы, стає и кличе дитина: „Ты менѣ давъ житє, дай менѣ и хлѣба!“ — „До суду зъ нимъ!“ кричить критикъ. — Добре! але тамъ єще противъ кодексу карного стати можуть судіѣ присяжнѣй, котрѣ бы могли бѣльше увзгляднити поводы и моральнѣй мотивы поступку, нѣжъ се було бы по думцѣвъ вѣками установленыхъ правъ“. ²⁾)

А вже-жъ, по нашѣй думцѣ, у Кобриньскої ачєй не було намѣру проявляти ту „мораль“, що чоловѣкови

¹⁾ „Зоря“, 1887; стор. 307.

²⁾ „Вѣдповѣдь на критику Жѣночого Альманаха“, стор. 9—10.

чесному годъ прожити середъ теперѣшнихъ „культурныхъ потребъ“, — що вѣнъ мусить стати нечеснымъ. Авторка хотѣла въ сѣмъ образку мабуть показати, що ентузіясть до національнихъ святощій, до теоретичного патріотизму, не дивить ся на жите зъ практичного боку. Такий-то чоловікъ, за-для своихъ „фантастичныхъ мрѣй“, увбйде конечно въ коллизіѣ зъ проявами справжнього жита, — мусить морально упасти. Коли-бъ судія въ молодому вѣку стоявъ на реальномъ ґрунтѣ, то опѣсля не заподѣявъ бы кривды сиротамъ, дбставши хабара вѣдъ жида за те, що ихъ ґрунтъ выставлено на лицитацію. Така була мабуть провѣдна думка Кобриньскои, коли зъображала пана судію. Коли-бъ же она въ сѣй повѣстцѣ хотѣла показати, що заробокъ одного чоловіка не выстарчае на цѣлу родину, то въ писаню своѣмъ була-бъ натякнула на тее, що й жѣнкамъ треба подати спосѣбъ до самоствѣйного удержаня. Але про конечнѣсть еманципаціѣ жѣноцтва въ сѣмъ образку зъ жита нема згадки.¹⁾

Хоча-жъ Наталя Кобриньска, выдавши Жѣночій Альманахъ, зъявила ся авторкою двохъ повѣстокъ и чотырехъ статей змѣсту суспѣльно-економичного, то ен имя може й не належало-бъ ще до исторіѣ рускои литературы, тому-що тѣ обѣ повѣстки не мають великои стѣйности, мѣжь-тымъ коли статьѣ змѣсту суспѣльно-економичного не мають прикметъ красы литературной.²⁾ Ажъ

¹⁾ Лишь въ одномъ мѣсци сеи повѣстки читавмо про жѣнку судіѣ ось-що: „Щѣ зъ того, що вона нѣколи не закладала рукъ, що працювала и гарувала собою? Вона не могла нѣчого приробити, а лишь зменшати выдатки, котрѣ ишли на щоденный потреби жита“... („Першій Вінок“, стор. 389).

²⁾ Мих. Павликъ важе, що въ „Першѣмъ Вѣнку“ сила Кобриньскои не въ отъ-сихъ оповѣданяхъ, а въ науковыхъ рѣчахъ про жѣноцтво“. („Народ“, 1890; стор. 47).

оповѣданѣ „Ядзя и Катруся“, надае Кобриньскѣй право, вступити въ пантеонъ словесный и зайняти тамъ мѣсце неподалеки вѣдъ Олены Пчѣлки, котра своимъ таланомъ все-таки выше стоить вѣдъ авторки ось-того оповѣданя.

Уже сама назва оповѣданя вказуе на те, що тутъ являють ся двѣ героинѣ: Ядзя, дочка небогатого паньства Солецкихъ на Покутю, и Катруся, дочка бѣдныхъ мужикѣвъ. Мати Катрусѣ, бѣдна вдова, була мамкою маленькои Ядзѣ, а трохи зъ-годомъ привели въ двѣръ ту сѣльску дѣвчинку, щобъ бавилась разомъ зъ паньскою дитиною. Катруся була о два роки старша вѣдъ Ядзѣ, и вѣд-такъ при забавѣ стала она верховодити своєю товаришкою. Ба, одного разу, скоилось таке лихо, що, коли Ядзя пѣрвала цѣтки на шиѣ Катрусѣ, ся мужицка дитина кинула паннуцю объ землю и стала еѣ обкладати кулаками зѣ всѣхъ бокѣвъ. Вѣд-такъ панъ казавъ економови вкарати Катрусю. Бѣдна дѣвчина втекла до дому й бѣльшь не верталась до двора. Трохи-перегодя вмерла еи мати. Тогдѣ сирота тынялась по мужицкихъ хатахъ слугою, а по-за-якъ нѣгде не могла загрѣти мѣсця, то въ селѣ стали еѣ называти непотрѣбовискомъ.

Мѣжь-тымъ Ядзя жила пѣдъ опѣкою мамы й гувернантки. Зъ-годомъ-перегодомъ зъ деликатной и хорошой дитины выросла висока, гнучка, зъ правильными рисами лица панна. Еи гарна стать була предметомъ загального подиву сусѣдньої шляхты й интеллигенціѣ недалекого мѣсточка, куды она ѣздила щѣ свята й недѣль до костела. Опѣсля молодой панъ Вацлавъ, сынъ сусѣдного паньства, часто бувавъ у Солецкихъ, и люде стали гуторити, що вѣнъ бажае одружитись зъ панною Ядзею. Та отъ, Вацлавъ оженивъ ся на Подѣлю зъ богатою панною. Ся подѣя глубоко вразила дѣвчину, котра була чи-мало гордою за-для своєї красы. Але-жь незабаромъ панъ Со-

лецька вы́хала зъ дочкою до Львова на цѣлый часъ мясницъ, и про-те Ядзя стала задоволенна й щаслива. Краса еи принадлежала багато адораторѡвъ, однако нѣхто изъ нихъ не думавъ женити ся зъ гарною панною, у котрой не було грошей. Хоча-жь невеличкій масточокъ Солецкихъ львѡвскими выдатками дуже пѡдорвавъ ся, то все-жь рѣшились они, вы́хати й другого року до Львова на мясницѣ. И сего разу кавалеры пѡблабузювали ся гарно́й Ядзи, однако нѣ одинъ не зъявивъ замѣру, оженити ся зъ нею. Не диво про-те, що личко Ядзѣ помарнѣло, — що зъ нудьги й туги гарна дѣвчина стала нездужати. Батьки стали непокоитись еи здоровемъ, и просили лѣкаря зъ сусѣднього мѣсточка, щобъ давъ раду знемагающѡй ихъ дочцѣ. Се бувъ чоловѣкъ гарный й нежонатый, щѡ, буваючи въ домѣ панства Солецкихъ, влюбивъ ся въ ихъ дочку. Коли вѡнъ вѡдтакъ довѣдавъ ся вѡдъ сѣльскаго арендаря, що Солецкій позычае у него грошей, то гадавъ вѡнъ, що сей зъубожѣлый шляхтичь не буде противный его жениханку зъ Ядзю. Однако старѣ Солецкѣй вѡдвернули ся зъ презирствомъ вѡдъ сего жениха, щѡ не бувъ шляхтичемъ. Вѡдтакъ Ядзя, дѡзнавши ся про тѣ замѣры лѣкаря, попала въ нервовой спазматичный плачь, зъ-за чого мати намагала еѣ втихомирити, кажучи: „Охъ! не про таку партію для тебе думали мы!“ Опѡсля Ядзя ставала що-разъ бѡльше невдоволена своею долею: музика дразнила еѣ, читане мучило еѣ, — за те цѣлыми днями сидѣла въ покою своѣмъ, де робила всѣлякѣй робѡтки жѡночѣй, се-бѣ-то мистецкѣй гафты та вышиванѣй барвистыми шовками цвѣты.

Коли Ядзя переглядала разъ одну часопись, то заинтересувавъ еѣ вельми провѣтъ львѡвскихъ дамъ-аристократокъ, котрѣ уложились, зааранжувати велику льотерію на користь бѣдныхъ. Ще-жь бѡльше зайняла еѣ

ось-та справа, коли одна изъ знакомыхъ пань запросила еѣ зъ матѣрю до участи въ добродѣйнѣмъ дѣлѣ. Ядзя пбслала кблѣка дорогихъ оказбвъ своени роботы, и вбдтакъ зъєднала собѣ прилюдне признане въ часописяхъ. Опбсла посылала она свои роббтки на публичнй продажѣ, коли ихъ аранжовано на добродѣйнй цѣли. Въ добротѣ свого сердца она любила думати про тыхъ бѣдныхъ, котрымъ она приходила въ помбчъ своими роббтками. Трохи зъ-годомъ Ядзя подавала й лѣкарску помбчъ недужимъ селянамъ, хочъ она ихъ не любила, чувши вбдъ матери тй докоры, що се людъ злый и здеморализованный.

Ажъ ось разъ въ зимѣ пбшла Ядзя зъ матѣрю селомъ и побачила маленьке хлопя лишъ въ самбй сорочинѣ, що сидѣло на приспѣ пбдъ хатою зъ кусникомъ чорного хлѣба въ рукахъ. Ядзя зглянулась надъ марненькимъ дѣтвакомъ и озвалась до него: „Чому ты, дитинко, сидишь на дворѣ? — чому не йдешъ до хаты?“ Але дитина, побачивши паню и незрозумѣвши бесѣды, схопила ся зъ мѣсця и зъ плачемъ побѣгла до хаты. Для Ядзѣ, що въ селѣ зъеднувала собѣ славу „доброи паннунцѣ“, було се немило, що сей хлопчикъ такъ еѣ налякавъ ся. Она рѣшилась убйти въ хату. На постели лежала молода, недужа жбнка, прикрыта грубою веретою. Двоє дѣтей дерло ся мѣжъ собою надъ якоюсь мищиною, а старшй хлопчикъ, що бувъ на дворѣ, привикъ на лавѣ и дививъ ся въ вбкно, неначе-бъ хотѣвъ видѣти, що роблять обѣ панѣ. Коли Ядзя станула въ дверохъ, дѣти скричали несвоими голосами й кинули ся на пѣчъ. И довѣдала ся Ядзя вбдъ сеи недужои жбнки, що еѣ коле въ грудьохъ, — що нѣкому нѣ дѣтей погодувати, нѣ еѣ саму оббйти.

Се була Катруся, що колись-то въ паньскому дворѣ бавила ся зъ Ядзею, але паннунця не пбзнала своени давной товаришки. Она обѣцала прислати недужбй лѣки та й

соломы, щобъ було чимъ затопити въ печи. Вѣдтакъ Ядзя, повернувши до матери, що стояла на улиці, розказала їй, що хорбій жбнцѣ мусить пбслати трохи малинового соку й хочъ маленьку вязанку соломы, бо тее їй обѣцяла. Вѣдтакъ зажурила ся, чи се не буде немило батькови, котрый часомъ криво дививъ ся на фильантропійній дѣла дочки.

Катруся була вже вдовою, — ви чоловікѣ, Максимѣ Иваншинѣ, бувъ умеръ торбкѣ. У своѣмъ житю не занала она доброи долѣ. Коли була ще дѣвчиною, то по смерти матери росла она мовъ дика хопта въ бурянѣ, що на неѣ не свѣтитъ ясне сонѣнко. Патынявши ся въ селѣ вѣдѣ хаты до хаты, знайшла она захистъ у добрыхъ газдѣвъ. У нихъ служила Катруся кѣлька лѣтъ и выросла въ гарну дѣвку. Коли бувало въ недѣлю убрала ся и стояла на воротахъ, то веѣ парубки, що йшли улицею, ззирали ся на неѣ. Тому-то парубокѣ Максимѣ Иваншинѣ, що разомъ изъ нею служивъ, неразъ сердивъ ся, воркотячи собѣ: „Вона кобы лишъ на вулиці стояти та й до веѣхъ парубкѣвъ зубы шкирити!“ Саме-тогдѣ Катруся полюбила Ивана, вѣйтового сына, та отъ, трохи-перегода дѣзналась она, що той Иванъ засватавъ уже дѣвку въ першого богача въ селѣ. Вѣдтакъ Катруся не хотѣла жити въ тѣмъ селѣ, та змовила ся зъ жидомъ-шафаромъ одного богатого буковиньского жида, що потребувавъ робтникѣвъ до тютюну. Той жидъ завѣзъ еѣ зъ деякими другими дѣвчатами й кѣлькохъ парубкѣвъ въ Грабинцѣ на Буковину. Шафаръ придѣливъ тутъ кождому роботу. Катрусю зъ двома дѣвками й трьома парубками взявъ до помочи при роботѣ розсадникѣвъ, котрий закладали ся на фѣльварку за селомъ.

Катруся привыкла швидко до нового житя. Она була все скоро до смѣху и жартѣвъ, а въ такѣмъ великѣмъ

гуртѣ було чого та й зъ кого посмѣяти ся та не одно приповѣсти. И въ Грабинцяхъ подобалась не одному парубкови гарна та моторна Катруся, ба й старшій тютюнникъ Михайло, и жидь-шафарь любили еѣ зачѣпати. Той-то Михайло бувъ жонатый, а якъ его жѣнка довѣдалась, що вѣнъ Катрусѣ не спускає зъ ока, то якъ еѣ побачила, проклінала й кричала на цѣле село. Мѣжь-тымъ Максимъ туживъ за Катрусєю, и разъ таки скортѣло его пѣйти до Грабинець и подивити ся, що тамъ она робить. Саме-тогдѣ робѣтники сидѣли на земли мѣжь купами зеленого тютюну. Роботы доглядавъ старшій тютюнникъ Михайло, и переходячи коло Катрусѣ, ставъ еѣ зачѣпати любязно. Катруся вѣдвернуласть и засмѣялась. У той хвили зъявила ся Михайлова жѣнка й кинула на Катрусєю горнець зъ мазею. Горнець вцѣливъ у саму голову, — цѣле лице Катрусѣ замазалось мазею, а чорнѣ, довгѣ струѣ сплывали по бѣлѣй сорочцѣ. Михайло побачивши таку дивовижу, поблѣдъ и прискочивъ до своєї жѣнки, — вхопивъ еѣ за шию, поваливъ на землю и зачавъ ногами толочити. Ледве ихъ розбѣрвали. Мѣжь-тымъ на-вкруги Катрусѣ регѣтъ не перерывавъ ся, а бѣльшь усѣхъ смѣявъ ся шафарь. Се чогось дуже розсердило Катрусєю; зѣ слости пѣрвала она розбитый горнець и кинула его сему жидови въ очи. Але шафарь вѣдхиливъ ся, а горнець вѣдбивъ ся о дверѣ вѣдъ возвѣнѣ.

Катруся видячи, що всѣ зъ неї смѣють ся, сказала майже крѣзь слѣзы: „Богъ бы святый васъ побивъ!“ — вѣдтакъ ухопила коновку зъ водою й пѣшла до хаты. Тутъ пустились вѣй слѣзы зъ очей цюркомъ. Та годѣ було довго плакати, — треба було вымыти ся й перебрати сорочку; — але за сорочкою треба було йти ажъ на село. У хатѣ не було нѣкого. Катруся выглянула вѣкномъ, — не подалеки стоявъ Максимъ. Она бачила его ще зъ-ран-

ку, але ледви кôлька слôвъ зъ нимъ поговорила; — теперъ же втѣшилась чи-мало, коли его взрѣла, — вôдтакъ прикликала его до себе, и пбслала до своєї подруги, Ярины, по сорочку. Коли-жь онôсля стала перебиратись, то шафарь розсердивъ ся на неѣ. що она полишила роботу. Якъ же Максимъ побачивъ, що жидъ, взявши Катрусю за плечѣ, тручавъ сѣ за дверѣ, то зъ пересердя прискочивъ до него и захопивъ за оба пейсы. Але шафарь бувъ силачъ и вôдкинувъ Михайла вôдъ себе одною рукою. Хоча-жь Максимъ двѣчи кидавъ ся на жида, то не вдѣявъ нѣчого, а коли побачивъ, що жидъ хоче замкнути его до шпѣхлѣря, то вырвавъ ся зъ его рукъ и ставъ утѣкати. Вертаючись изъ Грабинець домôвъ, роздумувавъ вôнъ, що се ему стало ся, що вôнъ, парубокъ тихій, кинувъ ся на шафара, мовъ скажений. И пригадалась ему Катруся зô слъозами въ очахъ, — тогдѣ вôнъ скочивъ бы за нею въ огонь, хочъ она й не дивила ся на него.

Ажь ось повернула Катруся въ село, коли скôнчилась работа тютюнникôвъ у Грабинцяхъ. Закимъ робôтники до дому прийшли, не одно въ селѣ перемѣнилось: однѣ повмирали, другѣ породились, иншѣ поженились. Мѣжь тими, що поженились, бувъ такожъ и вôйтôвъ сынъ, Иванъ. Иваниха не злюбила Катрусѣ, и вôдказувала на неѣ, що она пустѣйка й жидôвска помыйница. Хтось сказавъ Катруси, що Иваниха разъ довго стояла зъ Яриною та й говорила щось про неѣ. Сѣ розôбрала велика злôсть на Ярину й на Иваниху, и якъ побачила Максима, стала выкрикувати на колишню свою подругу. Максимови такъ дуже подобалась Катруся у своѣмъ гнѣвѣ, що вôнъ бôльше дививъ ся на неѣ, нѣжь слухавъ ви лайки. И ось вôнъ промовивъ до сердитої дѣвчини: „Катрусю! отъ, знаешь, що я тобѣ скажу: я бымъ тебе сватавъ, кобымъ знавъ, що ты за мене пбдешъ“. Хмурне лице дѣвчини якъ-разъ

роз'яснилось, чорні брови розтягнулись, а очи весело заб'гали. Вдтакъ того-жъ дня по вечерницяхъ Максимъ спытавъ ся Катрусѣ, щобъ уже разъ сказала ему „рехтельну правду“, чи она не пошла-бъ за него? — „Та щб ты мене пытавшъ?“ вѣдповѣла дѣвчина. „Чи я панна, що ты мене пытавшъ? Присылай старостѣвъ, та будешъ знати!“

У тыждень по тѣй розмовѣ Максимъ пѣславъ до Катрусѣ старостѣвъ, а трохи-перегодя они обоє одружились. У Максима була стара хата й кусень городу, тому-то, маючи свѣй захистъ, жили обоє спокѣйно й щасливо. Зъ-годомъ були у нихъ дѣти: сынъ и дочка, — вже й третє мѣло бути, коли ось Максимъ розболѣвъ ся. Катруся возила его до мѣста до доктора, ходила й до ворожки, та й рбила, щб могла, але нѣчого нѣ крихты не помагало: сохъ-сохъ та й врештѣ вмеръ. — Гѣрко прийшло Катрусин ховати Максима: великихъ статкѣвъ не було нѣколи, а якъ хорувавъ, то маленьке газдѣвство звелось нѣ-на-що. Вдтакъ по смерти Максима бѣднѣй вдовици зъ дрѣбными дѣточками тяжко було жити. А вже-жъ знали про неѣ въ селѣ, що она робуча жѣнка, то й незабаромъ сватавъ єѣ одинъ бѣднѣй парубокъ пяниця, а вдтакъ удовецъ изъ трома дѣтьми. Але Катруся волѣла якійсь часъ сама бѣдувати, доки Богъ не навернувъ бы ѣѣ лѣпшу долю. Та отъ, въ зимѣ занедужала она, и полекшало ѣѣ ажъ тогдѣ, коли до неѣ прийшла панна Ядзя и дала ѣѣ якохось лѣку.

На весну взяла Катруся два морѣи кокурудзѣвъ у людей, робити на третину. Вже поралась она сапанемъ, коли ось одной днини сонце стало сильно припѣкати й незабаромъ з'явила ся надъ селомъ градова хмара. Зъ-першу кинуло збитымъ у грудки ледомъ, потому посыпалось гейбы зъ мѣшка густымъ, великимъ градомъ. Пропала

гёрка праця, тяжка кервавиця Катрусъ и другихъ хлѣборобовъ; — три частини села пали жертвою граду. Се нещасте селянъ глибоко вразило Ядзю й она задумала зарядити велику запомогу всеи повѣтвой шляхты й интelligенціѣ на користь бѣдныхъ селянъ. Намовила кблѣкохъ пановъ и панъ изъ сусѣдней шляхты, завязати комитетъ, — втягнула всю вышу интelligенцію зъ поблизького мѣсточка й урядила фантову лѣтерію, на котру пожертвовала половину вѣсхъ своихъ мистецкихъ робѣтокъ. Вѣдтакъ комитетъ устроивъ чи-мало „танцюючихъ вечерковъ“. А що того всего було ще за-мало, то Ядзя зближила ся до жѣнки лѣкаря й обвѣздила зъ нею трохи не вѣ знатнѣйшій дома цѣлои околицѣ. Вѣ тѣй прогульцѣ аситувавъ дамамъ панъ Адамъ Б., чоловікъ вѣ сороковыхъ рокахъ, що бувъ посесоромъ невеличкои маестности вѣ сусѣдствѣ паньства Солецкихъ. Вѣнъ бувъ сыномъ колишней властительки Грабинцѣвъ, котра за свои довги жидови Клюѣманови вѣдступила те велике село и вѣ Галичинѣ купила маленьке сѣльце. Але-жъ панъ Адамъ мусѣвъ небавомъ позбутись и того сѣльця и ставъ посесоромъ чужихъ маестковъ. Теперъ бувъ вѣнъ товаришемъ Ядзѣ вѣ тѣй филантропійной прогульцѣ, и та панна-аристократка була дуже рада, що вѣй аситуе кавалеръ-шляхтичь.

Якъ селяне зачули, що паны ними пѣклюють ся, то й стали потѣшати ся, що лекше имъ приѣде перебути тяжке лихо. Ажъ ось скликали людей до двора. Ядзя роздавала имъ збѣже и грошѣ: кождому приходило по гарцеви збѣжа и по десять крейцарѣвъ. Люде кланялись низько й цѣлували Ядзю вѣ руку. Але не вѣсѣ були вдоволені такимъ даромъ, бо ось вѣ гурмѣ чутно було якійсь голосъ жѣночій: „Се такъ зѣ тымъ, якъ безъ того!“ Якъ Ядзя зачула сѣ слова, то повела очима и вѣрѣла тоту

хору жінку, котру була вѣдѣдала въ си хатѣ й ратувала въ недузѣ. Тому-то лице Ядзѣ скривилось болючо. Коли-жь Катруся переходила коло корчмы, то арендарь Абрамка, усмѣхаючись лукаво, запытавъ ся еѣ: „А щѣ, Катрусю, багато дѣсталисте запомоги?“ Катруся лишь махнула рукою и пѣшла дальше, — а вечеромъ занесла до Абрамка остатній сердакъ.

Саме-тогдѣ панъ Адамъ заѣзджавъ на двѣресе подвѣре. Привитавши ся зъ Ядзею, запримѣтивъ вѣнъ, що она была сильно роздражнена. Та-жь она понесла стѣлько труда, щобы подати пѣльгу бѣднымъ селянамъ, а за те не учула й доброго слова. А коли въ селѣ вже всѣ поснули, въ дворѣ вела ся ще довга бесѣда про лѣнивство, пянство, зухвальство й невдячнѣсть простого люду.

У своѣмъ письмѣ до автора сеи исторіѣ литературы каже Кобриньска, що въ оповѣданю „Ядзя и Катруся“ зѣобразила она вѣдносины двора до села, — такъ улюблену теперъ тему польскихъ писателѣвъ, — вѣдносины до мужчинѣ панночки а простои дѣвчины, та що она хотѣла найпаче показати, що экономичнѣй нуждѣ мужика не помогутъ нѣякѣ филантропійнѣ подвиги, котрѣ зъявляють ся просто иронією.

А вже-жь обѣ героинѣ сего оповѣданя не зѣобразила авторка однаковою хистью. Характеръ Ядзѣ супроти вѣдчѣ Катрусѣ являе ся блѣдый и мало вызначный. Ядзя мае бути типомъ аристократки, дарма, що майно еи батька хилить ся до руины. Та отъ, паньска примха Ядзѣ вызначуе ся лишь презирствомъ до лѣкаря, щѣ не бувъ шляхтичемъ. Она волѣла придушити почуваня своего сердца, нѣжь бути щасливою зъ молодымъ, свѣчнымъ чоловікомъ, котрый полюбивъ еѣ щиро. Вѣдтакъ Ядзя, втративши надѣю, одружитись изъ шляхтичемъ, зѣ нудьги стала проявляти паньскѣ филантропійнѣ почуваня до бѣд-

ныхъ людей. Се-жь була для Ядзѣ якась забава, зъ котрой выходила для неи та користь, що имя еи стало голоснымъ мѣжъ панствомъ. Зѣ нудьги подавала она такожъ деякѣ лѣки недужимъ мужикамъ та й вѣдѣдала дѣвчи бѣдну Катрусю. Очевидячки бажала авторка показати, що супротивъ сучасного напрямѣ до рѣвности й братерства примхи аристокраціѣ, вѣдѣокромленои вѣдѣ низшой версты суспѣльности, въ наслѣдкахъ своихъ бувають дивовижнѣй й смѣшнѣй.

Супроти сеи зденерованои панночки, що тѣлько зѣ нудьги проявляє симпатію до селянъ, Кобриньска ставить бѣдну мужичку Катрусю. Коли Катруся була дѣвкою, то визначувала ся вдачаю веселою, бадѣористою. Живучи въ Грабинцяхъ мѣжъ тютюнниками, була она неначе душею всякои забавы, — була все скоро до смѣху й жартѣвъ. Коли-жь одружила ся зѣ Максимомъ, то стала наразѣ тихою робѣтницею, — брыклива й жартѣвлива дѣвчина перетворилася въ сумирну жѣнку. Така-жь швидка метаморфоза въ психичнѣмъ житію є трохи неимѣрна. Вже-жь въ повѣсти Левицкого-Нечуя „Кайдашева сѣмя“ брыклива дѣвка Мотря не змѣнила ся своєю вдачаю и тогдѣ, коли одружила ся зѣ Карпомъ. Хоча-жь Кобриньска въ зѣображенію характерѣвъ подекуды мало звертає уваги на житє психичне, то все-жь Катруся є гарнымъ типомъ сѣльскои дѣвчины, а закраски етнографичнѣй мужицкого побуту вважають ся въ сѣмъ оповѣданію мистецкими.

Литературна стѣйностъ сего твору вывначує ся найбѣльшь отъ-сими картинами: 1) Приѣздъ жида-шафаря до села за тютюнниками (стор. 42—44).¹⁾ — 2) Сѣльскѣ дѣвчата й парубки вѣдутъ на двоохъ возахъ на Буковину до Грабинець (44—45). — 3) Житє тютюнникѣвъ (46—48). —

¹⁾ „Зоря“, 1893.

4) Катруся на вечерицяхъ (63; 105). Найпаче вдалось Кобриньскѣй змалювати мистецкою хистью побуть тю-тюникѣвъ у Грабинцяхъ. Правда, що взоровѣръ до змалюваня сеи картины добачала она въ повѣсти Левицкаго-Нечуя „Бурлячка“, а то въ зъображеню бурлакѣ у су-коннѣй фабрицѣ,¹⁾ — але все-жь зъумѣла она свому образкови надати стѣлько новыхъ, оригинальныхъ прикметъ, що вѣнъ уважавъ ся прегарною иллюстрацією такого побуту мужицкаго, на якій мало хто звертавъ увагу. Зъ того всего видно, що Кобриньскѣй писати не образки зъ житя зъ прикметами радикализму, а картины етнографичнѣй зъ побуту нашего мужицтва.

Наталя Кобриньска написала мѣжь иншимъ критику нѣмецкой повѣсти Юлія Штиндога въ рускѣмъ перекладѣ д-ра Е. Олесницкаго, п. з. „Родина Бухгольцѣвъ, — образки зъ родинного житя Нѣмцѣвъ“.²⁾ У своѣй критицѣ Кобриньска выступає противъ автора повѣсти зъ-за того, що вѣнъ, по єи думцѣ, написавъ апотеозу теперѣшнього родинного житя. Ось-що пише она въ тѣй критичнѣй розвѣдцѣ: „Штинде добачивъ въ житю родиннѣмъ прехоропу идиллію, прислонену лишъ хмарками конечныхъ въ житю прикростей, безъ котрыхъ картина була-бъ, якъ страва безъ соли... Изъ усега виходить мораль така, що, хоть въ житю родиннѣмъ бувають всѣлякѣ пригоды, то все таки воно повинно устояти ся ненарушене въ теперѣшнѣмъ устрою, на котрого сторожи поставлено жѣнку... По думцѣ Штиндога жѣнка, хоть бы й найрозумнѣйша, мусить губити ся въ дрѣбнвцяхъ, бути троха дитиною, забобонною, а вже конечно не предвиджувати випадкѣвъ,

¹⁾ „Бурлячка“. Повѣсть І. Левицкаго. Київ, 1881; стор. 114—123.

²⁾ Литературный додатокъ „Дѣла“. „Библиотека найзнаменитшихъ повѣстей“ — подъ редакцією Івана Белея. Томъ XXVI. Львѣвъ, 1888.

бо инакше затерлась бы гармонія житя родинного и уменьшила повага мужчины, а тымъ уже затратило ся щасте на земли. Най Богъ боронить вѣдь такой жѣнки, щѣ въ чоловіцѣ видѣла бы лише щирого друга и порадника такого самого для себе, якимъ вона може бути для него, а не учителя!“...¹⁾

Въ кѣнци годить ся спѣмнути, що Кобриньска написала статью п. з. „Спомины зъ прогульки до Праги“,²⁾ де описує гостину Русинѣвъ въ Чехахъ 1891. р.

Про мову Кобриньскои въ еи творахъ сказавъ дещо Михайло Павликъ. Осъ и его слова: „Мова Кобриньскои въ науковыхъ рѣчахъ дуже тяжка, — иде вона на чужій, головно польскій ладъ; — богато въ нѣй чужихъ, незрозумѣлыхъ слѣвъ та й оборотѣвъ, черезъ котрї мало-вченому тяжко дѣбрати ся до сути рѣчи. — У Кобриньскои въ загалѣ та хиба, що вона мало звертає уваги на форму, котра особливо въ искуснѣмъ творѣ — добра его половина. У Кобриньскои ролю грають власне тѣлько думки, образы, факты“...³⁾

По нашѣй думцѣ деякї похибки противъ духа руско-украиньскои мовы Кобриньска заподѣяла тымъ, що вчитала ся въ творы польскои литературы и що зъ-вѣдтамъ переймила деякї зразки польскои складнѣ. Все-жъ таки треба признати, що Кобриньска, пѣзнавшись изъ народною поезією, пише теперъ доволѣ чистою мовою, — що вѣдтакъ форма оповѣданя „Ядзя и Катруся“ є въ загалѣ вдоволяюча.

* * *

¹⁾ „Товариш“. Письмо літературно-наукове. Ч. I. Львів, 1888; стор. 87—88.

²⁾ „Зоря“, 1891; стор. 438—439; 455—456.

³⁾ „Народ“. Львів, 1890; стор. 49.

Отъ, подали мы поглядъ на жите и литературнй творы тыхъ авторѣвъ и авторокъ, щѣ по-найбѣльше писали повѣсти. Але-жь крѣмъ тыхъ 21 письменникѣвъ є ще багато иншихъ, щѣ въ популярнѣй литературѣ, або въ беллетристицѣ могли-бъ займати поважне мѣсце, примѣромъ Иванъ Наумовичъ, Трохимъ Зѣнькѣвскій, Мусѣй Школиченко, Вячеславъ Потапенко, Иванъ Спѣлка, Наталка Полтавка, Хванько Крымскій... Одначе Наумовичъ уважавъ (мало)рускій языкъ нарѣчїемъ росїйского й не розвинувъ повной красы рѣдной мовы въ популярныхъ своихъ творахъ, Зѣнькѣвскій умеръ у молодому вѣку й бѣльшу часть своихъ творѣвъ лишивъ въ рукописяхъ,¹⁾ иншї-жь почали ось-недавно зъявляти хосенну дѣяльнѣсть литературну, зѣ-за чого годѣ сказати про неѣ рѣшуче слово. Ось и поглядъ на жите и литературнй змагання деякихъ изъ тыхъ письменникѣвъ.

Иванъ Наумовичъ.²⁾ Вѣнъ родивъ ся 14 (26) сѣчня р. 1826. въ Козловѣ, повѣту Камѣнки Струмиловон въ Галичинѣ, въ домѣ свого дѣда по матери, священника Николы Дроздѣвского. Отець его бувъ народнымъ учителемъ въ Буску. Школы нормальнї кѣнчивъ Иванъ въ Буску, а вѣдтакъ учивъ ся въ Доминиканьскѣй гимназїи у Львовѣ. Опѣсля приняли его въ духовну семинарію и вѣнъ ставъ слухати наукъ фїлософичныхъ у Львѣвскѣмъ университетѣ. Бувши великимъ ентузіастомъ, молодой Наумовичъ въ 1848. р. линувъ душею до революційного руху Полякѣвъ, изъ-за чого его выгнали зъ семинаріѣ. Але вѣнъ любувавъ ся все ще въ мрѣяхъ польо-

¹⁾ Саме теперъ друкують ся у Львовѣ писаня Зѣнькѣвского.

²⁾ Автобіографїю надрукувавъ Наумовичъ въ „Науцѣ“ у Львовѣ, р. 1871; стор. 312—325; 359—373.

нофильскихъ, и коли разъ приѣхавъ до Залѣщикъ, куда перевели его батька зъ Буска, то пошовъ вѣнъ надъ Днистеръ и станувъ собѣ на мостѣ. Тамъ ставъ вѣнъ балкати зъ деякими мѣщанами й селянами про братерство та про Польшу. Та отъ, одинъ зъ нихъ зѣрвавъ зъ его головы польску конфедератку и вкинувъ еѣ въ Днистеръ сказавши: „Тамъ твоя Польша!“

Але вже въ 1849. р. полюбивъ Наумовичъ рѣдну мову и въ „Пчолѣ“, литературной газетѣ Ивана Гушалевича, надруковано его стихокъ „Милый друже!“ (стор. 199—203), де молодой поетъ высказавъ ось-яку патриотичну думку:

А вы галицкѣ нутѣте пташенята!
 При пѣсняхъ праця иде такъ легенько,
 Возьму всѣ пѣснѣ, возьму въ крылинята,
 Гень-гень рознесу довго и ширенько
 Въ стороны Бескида, въ степы Украины,
 Куда руска мати, куда рускѣ сыны!

Въ той-же „Пчолѣ“ надруковано такожъ вольный перекладъ французской комедіи Мольера п. з. „Гриць Мазниця, або мужъ заманенный“. ¹⁾

Въ 1851. р. скѣнчивъ Наумовичъ науку богословія и ставъ сотрудиномъ парохіѣ въ Городку. Трохи-перегодя дѣставъ вѣнъ капелянію въ Ляшкахъ королѣвскихъ коло Глинянъ, де пробувъ три роки. Опѣсля пошовъ вѣнъ на парохію въ Перемышляны, але бувъ приневоленный сидѣти при дочерной церквѣ въ Короснѣ. Живучи въ сѣмъ селѣ Наумовичъ выдавъ деякѣ популярнѣ книжочки, якъ:
 1. Повѣсти къ домашнему читанью для учащейся молодежи. Львѣвъ, 1858. — 2. Ластѣвка для рускихъ дѣтей. Пере-

¹⁾ Въ оригиналѣ отъ-си комедія Мольера має заголовокъ: *George Dandin, ou le mari confondu*.

мысль, 1860. — 3. Повѣсти и пѣсни для русскихъ дѣтей. Львѳвъ, 1861.¹⁾

Въ 1861. р. выбрано его въ Золочевъ посломъ до сойму краєвого. Незабаромъ ставъ вѣнъ въ политичной газетѣ „Слово“ помѣщувати статью про „исправленье нашего обряда“, але за такой починъ власть архіепархіяльна засудила его на 14-дневну реколлекцію, вѣд котрой увѣльнивъ его митрополить Яхимовичъ. Трохи зъ-годомъ, въ 1866. р. пѣсля битвы пѣдъ Садовою въ Чехахъ, де Прусаци побороли вѣйско австрійске, появилась у „Словъ“ статья п. з. „Поглядъ на будущность“ (ч. 59), въ котрой сказано, що галицкѣ Русины — не Рутены зъ р. 1848., — а справдѣшнѣ Россіяне. Тогдѣ-то дехто вказувавъ на Наумовича, яко на автора той статьи, але еѣ написавъ мабутъ Никола Лискевичъ, що бувъ помѣчникомъ при редакціи „Слова“. Ажъ ось 27. грудня р. 1866. при нагодѣ дебаты въ соймѣ про введенє краєвой рады шкѣльной Наумовичъ выголосивъ бесѣду, въ котрой заявилъ трохи-не тѣ-самѣ думки, якѣ были высказанѣ въ тѣй статьѣ „Слова“. Ось-щѣ говоривъ вѣнъ тогдѣ: „Же языкъ нашъ схѣдный еѣтъ зъ языкомъ, который нынѣ употребляея въ самѣй Москвѣ, за тоє мы чей не виннѣй. Сходство нашего языка зъ російскимъ еѣтъ очевидно, бо на тыхъ-самыхъ жерелахъ, на тыхъ-самыхъ правилахъ опирає ся“...²⁾

Коли въ 1868. р. Русины-народовцѣ засновали товариство „Просвѣта“, то Наумовичъ стоявъ вѣддалеки вѣдъ сего товариства; все-жъ таки похваливъ вѣнъ просвѣтну книжочку Федьковича п. з. „Фармазоны“,³⁾ а про змаганя

¹⁾ Въ сѣмъ оглядѣ литературнѣй вказуємо лишь на деякѣ письма Наумовича.

²⁾ Stenograficzne sprawozdania z czwartej sesyi sejmu krajowego — w r. 1866; str. 386.

³⁾ „Наука“. Часть II. 1873; стор. 222.

„Просвѣты“ зъявивъ ось-яку думку: „Не можемъ не признати товариству „Просвѣта“ великихъ заслугъ. Книжочки нею изданіи отличаются хорошими, основно обробленими статьями, прекраснымъ языкомъ и слогомъ, превосходною корректою и дешевостию по примѣру чешскихъ и нѣмецкихъ популярныхъ сочиненій“...¹⁾ А вже-жъ въ р. 1873. задумавъ вѣнъ, засновати „Матицю люду“ на взѣр чешского просвѣтного товариства. Вѣнъ бажавъ, щобъ таке нове товариство обѣймало всю руску интеллигенцію, — щобъ вѣдтакъ давнѣйшій просвѣтній институцій, „галицко-руска Матиця“ и „Просвѣта“, перестали истнувати. И вже слѣдующого року, 1874., 7 (19) серпня, Наумовичъ засновавъ въ Коломыи „общество имени Качковского“, котре въ 1876. р. перенесено до Львова. Ще 1874. року сказавъ вѣнъ въ „Русской Радѣ“ (Коломыя, число 21), що намъ треба (мало)руску письменность розвивати. Въ сѣй справѣ писавъ вѣнъ тутъ мѣжъ иншимъ ось-що: „Коли Великорусъ або Москаль каже: *что и какъ* за наше *що и якъ*, або коли мы кажемъ *ходить*, а вѣнъ вымовляє *хадѣть*, то намъ за то нема що ненавидѣти ни того языка, ни того народа, а мы маемъ своего пильновати и нашу малоруску письменность тутъ пѣдъ справедливымъ австрійскимъ правительствомъ розвивати, бо нашъ языкъ лишь служить до науки, а чимъ лекше науку удѣлити народови, тымъ лучше. Щѣ намъ зъ того, що великорускій языкъ дуже високообразованый и красный, коли у насъ нимъ люде не говорятъ и его добре не розумѣють?“

Уже въ мѣсяци грудни р. 1871. почавъ Наумовичъ въ Коломыи выдавати „Науку, письмо мѣсячное для читающихъ мѣщанъ и селянъ“. Въ першихъ рокахъ выдаваня сего письма надруковано деякѣ цѣннѣ популярнѣ

¹⁾ *ibid.*, стор. 255.

творы Наумовича, якъ: 1. Якимъ зѣльомъ вычаровавъ собѣ Онуфрїй Грушкевичъ довгїй вѣкъ и велике богатство, та якъ вѣнъ учивъ чаровати свого свояка Николая Паздерского? (1871. 1872). — 2. Крѣслатї тополѣ (1872). — 3. Зиѣмченый Юрко (1872).¹⁾ — 4. Повѣстка Онуфрїя о дванацяти розбѣйникахъ (1873). — 5. Садъ, городъ и пасѣка. Якъ о тѣмъ всѣмъ розговорювали собѣ старый Онуфрїй Грушкевичъ съ своимъ своякомъ, молодымъ Николаемъ Паздерскимъ (1874). — 6. Записки старого руского священника отца Андрея (1874) и т. и. Але вже вѣдъ р. 1877. ставъ Наумовичъ своему просвѣтному письму надавати закруску политичну,²⁾ по-за-якъ почавъ въ нѣмъ помѣщувати портреты й житєписи росїйскихъ генералѣвъ та захвалювати порядки въ Россїи, а вѣдтакъ вѣдъ р. 1883. почавъ вѣнъ выдавати „Науку“ въ мовѣ, зближенѣй до языка росїйского.

Въ 1874. р. выдавъ Наумовичъ у Вѣднї „Читальню для руского народа“, а вѣ Львовѣ надрукувавъ вѣнъ „Золотую книжочку для дѣтей“.

Мѣжь-тымъ перейшовъ Наумовичъ р. 1868. зъ Перемышлянъ до Стрѣльча, Городенецкого повѣту, а въ 1873. р. дѣставъ вѣнъ парохїю въ мѣстѣ Скалатѣ недалеко границѣ росїйской, и вѣдтакъ почавъ що-разъ бѣльше нахилятись до думки про литературне й національне „объединенїе“ зъ Россїянами. Въ „Науцѣ“ надруковано р. 1877. его оповѣдане „Отець и дѣти“, въ котрѣмъ вѣнъ ворожо выступивъ противъ Русинѣвъ - народовцѣвъ, зобразивши

¹⁾ Драматичный творъ въ 2 дѣйствїяхъ п. з. „Зиѣмченый Юрко“ надруковано окремо въ Коломыи р. 1872. и 1884.

²⁾ Вѣдъ р. 1878. „Наука“ перестала бути популярною для народу. Того року Наумовичъ запоморочувавъ селянъ и мѣщанъ статьями про спиритизмъ и про чары; порѣвн статью „Свѣтлыи и темныи духи“ (стор. 16—20) и „Щѣ то чары, а щѣ не чары?“ (стор. 133—137).

Украинофилѡвъ перевертнями й плеканцями Голуховского. Того-жь (1877) року попрѣкнувъ вѡнъ докоромъ „Просвѣту“, котру въ 1873. р. хваливъ изъ-за знаменитыхъ єи книжочокъ, — ось бо въ „Русскѡй Радѣ“ (число 19) писавъ вѡнъ мѣжь иншимъ такє: „Просвѣта не зыскала собѣ симпатію въ интеллигенціи и народѣ русскомъ для того, що єѣ зъ-разу сильно вєспирали Поляки и соймъ, а то зъ тои причины, що пѡдъ нею укрывала ся партія украинская для удержованья у насъ народной замѣшанпы и незгоды. Коли же Поляки прійшли до бѡльшой силы, взявши все въ руки, до чого имъ наша незгода послужила, тогда они пустили въ трубу и украинску партію и Просвѣту“.

Бувши посломъ до рады державной, зъявивъ вѡнъ бажанє на однѡмъ засѣданю сей-жь рады (7. марта р. 1878.), щобъ австрійске правительство завело россійскій языкъ въ школахъ и урядахъ сѡднѡи Галичины. Вѡдъ того часу станувъ вѡнъ рѣшучо по сторонѣ московскихъ панславистѡвъ и въ „Науцѣ“ дорѣкавъ часто Русинамъ-народцямъ, закидуючи имъ сепаратизмъ, ба й зраду народну.

Трохи-перегода (12. червня р. 1882.) у Львѡвскѡмъ карнѡмъ судѣ почала вѡдбуватись розправа въ процесѣ Ольги Грабарь и товаришѣвъ. Мѣжь сими товаришами Ольги Грабарь бувъ такожъ Наумовичъ. Єго обвинили о панславистичну агітацію мѣжь Русинами та й о наклѡнъ до православія. Вѡнъ говоривъ, що православну церковь уважає єдино-народною, та намовивъ громаду Гниличокъ, перейти зъ униѣ на православіє. Наумовичъ признавъ ся въ судѣ, що є щиримъ прихильникомъ Росієи не тѡлько въ напрямѣ етнографично-литературнѡмъ, але й пѡдъ зглядомъ церковнымъ, тому що по єго думцѣ грецко-орієнтальна вѣра й руска народнѡсть мѣжь собою такъ тѣсно сполучені, що одна безъ другоєи не може

стояти.¹⁾ Водтакъ 15. лютого 1883. р. власть архіепархіяльна вѣдобрала ему парохію, а въ осени т. р. бувъ вѣнѣт приневоленный, выбиратись изъ Скалата.

Мѣжь-тымъ вѣдѣ конгрегаціѣ „de propaganda fide“ дѣставъ Наумовичъ „ultimatum“. Римъ домагавъ ся вѣдѣ него, щобы пѣдписавъ прислане исповѣданѣ вѣры (confessio fidei). Однако Наумовичъ не хотѣвъ пѣдписати того акту, зѣ-за чого вѣдлучено его вѣдѣ церкви. Вѣдтакъ въ Петербурзѣ выдавъ вѣнѣт р. 1883. ось-яке письмо: „Апелляція къ Папѣ Льву XIII. русскаго униатскаго священника мѣстечка Скалата, Ивана Наумовича, противъ великаго отлученія его отъ церкви по обвиненію въ схизмѣ“. Два роки опѣсля 6 (18) жовтня р. 1885. въ церквѣ православноѣ у Львовѣ зложивъ вѣнѣт исповѣданѣ вѣры, и трохи зѣ-годомъ дѣставъ парохію въ Борщагѣвцѣ недалеко Кіѣва. Але-жь ворохливый его духъ не мѣгъ найти въ Россіи вѣдповѣдного поля для своєї дѣяльности. Не вдѣявши нѣчого путнього въ наверненію штундистѣвъ до православія, Наумовичъ задумавъ прославитись кольонизацію Кавказа галицко-рускими селянами. Коли-жь вѣнѣт, звѣдавши мѣсце проктованой кольонизаціѣ, вертавъ ся въ Кіѣвъ, то въ городѣ Новоросійску надѣ Чорнымъ моремъ занедужавъ и вмеръ 4 (16) септя р. 1891.

Иванъ Наумовичъ вызначувавъ ся великимъ таланомъ и невсыпущимъ трудомъ. Але-жь вѣнѣт бувъ вельми честилубивый, и своими дѣлами бажавъ стати славнымъ

¹⁾ Дня 23. червня р. 1882. въ соборѣ своѣй выголосивъ Наумовичъ довшу мову, въ котрѣй мѣжь иншимъ ось-що сказавъ: „Я думавъ, що гнилицка демонстрація доведе до скликаня собору; демонструвавъ и вѣдтакъ и въ публичныхъ письмахъ въ хосенѣ православія, щобы довести до скликаня собору. Та отъ, що дѣе ся! Добромиль вѣддають Гзунитамъ!“... Ту мову Наумовича вкупѣ зѣ вѣвповѣдію на неѣ выдавъ якийсь „kaplan grecko-katolicki“ у Львовѣ 15. лянця р. 1882.

въ Европѣ. Хоча-жь таке бажанє само собою було похвальне, то все-жь за-для хитливои вдачѣ не бувъ вѣнъ консеквентнымъ у своихъ починахъ, и не вмѣвъ придержуватись мѣры у своихъ змаганяхъ просвѣтно-политичныхъ. А вже-жь треба признати, що найпаче першими рочниками своєи „Науки“ зъєднавъ вѣнъ собѣ великій впливъ на масу люду, бо й, нѣгде правды дѣти, була въ него така хисть до популяризованя науки, якою нѣ одинъ изъ галицко-рускихъ письменникѣвъ не вызначувавъ ся. Хоча-жь Наумовичъ знавъ дуже добре (мало)-руську мову, то нерадо користувавъ ся нею въ писаню своихъ творѣвъ, и тѣлько популярній статьѣ й книжочки въ хосенѣ люду писавъ вѣнъ подекуды въ галицко-рускої мовѣ.¹⁾ Опроче, уважаючи рѣдну мову нарѣчїемъ языка росїйского, обрядовї та политичнїй статьѣ въ „Словѣ“, „Проломѣ“ и въ „Червонѣй Руси“ писавъ вѣнъ языкомъ макароничнымъ, зближенымъ до языка росїйского. А вже-жь по процесѣ Ольги Грабарь и товариштѣвъ намагавъ вѣнъ и „Науку“ для народу выдавати въ мовѣ нѣбыто росїйскої. Справдѣ, шкода велика, що сей талановитый мужъ, котрый мѣгъ стати побѣч першихъ руско-українскихъ письменникѣвъ, попавшись въ тенета московскихъ панславистѣвъ, занапастивъ свою долю въ житю просвѣтно-національнѣмъ.

Трохимъ Звѣнѣкѣвскїй-Певный²⁾ — родивъ ся 23. липня р. 1861. въ мѣстѣ Бердянцѣ въ Тавриї. Батько

¹⁾ Въ оповѣданю „Отець и дѣти“ пише Наумовичъ ось-що: „Просвѣщенїе въ масу народа пайлучше вѣйти може посредствомъ простонародного нарѣчїя именно на такъ дѣлго, доки школа не научить образованого языка“. („Наука“, 1877; стор. 241).

²⁾ Звѣстки про жите Трохима Звѣнѣкѣвского подавъ авторови сен исторїѣ литературы Василь Чайченко.

его бувъ зъ-першу хлѣборобомъ, потѣмъ робѣтникомъ на корабляхъ. Тому-то батько не мѣгъ дати сынови доброн освѣты. Малаый Трохимъ живѣ звычайнымъ уличнымъ житѣмъ: бавивъ ся зъ хлопцями й пособлявъ матери въ хозяйствѣ. Его батько бувъ письменный и зъ-першу самъ учивъ сына, а потѣмъ вѣддавъ его вчити ся до тѣтки. Сѣмья Звнѣкѣвскихъ була дуже религійна, и тому-то хлопецъ ставъ вельми богомѣльнымъ. Оповѣданя тѣтки, щѣ була людиною вельми доброю й набожною, — оповѣданя про святыхъ та про ихъ муки ще побѣльшили у Трохима его набожнѣсть до того, щѣ вѣнъ бажавъ бути черцемъ и пѣти на Атоньску гору.¹⁾ Зъ того часу найлюбѣйше було ему читати житѣписи святыхъ та Библию.

Вѣдъ тѣтки пѣшовъ хлопецъ вчити ся до парафіяльной, а зъ-годомъ и до повѣтровои школы. Вчивъ ся вѣнъ найкраще за всѣхъ, и читавъ усе, щѣ мѣгъ здобути. А вже-жъ читане его було дуже безладне: лубочнѣй московскѣй книжочки вкупѣ зъ житѣписами святыхъ, зъ Библию, зъ Сервантовымъ „Донъ-Кихотомъ“, а навѣтъ зъ „католицизмомъ у Россіи“ гр. Толстого, — така була та мѣшанина. Все те читане було московскою мовою, але одного разу трапило ся Трохимови прочитати стару книжку „Маякъ“ за р. 1842., и въ нѣй вѣнъ знайшовъ украинскѣй вѣршѣ.

Дома у Звнѣкѣвскихъ говорили все по-украиньски, але въ школѣ мусѣвъ Трохимъ балакати по-московски. Зъ-годомъ-перегодомъ ставъ вѣнъ россійскимъ патріотомъ и величавъ ся державною россійскою дужѣстью. Все-жъ сподобалось ему украиньске читане, и вѣнъ за-любки по-прочитувавъ Кулѣшеву „Чорну Раду“, творы Квѣтчинѣй

¹⁾ Про се згадує Звнѣкѣвскѣй у своѣй мрѣви „Сонъ“ („Зоря“, 1892; стор. 209).

та Шевченкового „Кобзаря“. Хоча-жь и потѣмъ читавъ вѣнъ деякі украинскій книжки, то поки-що національне самопѣзнане не могло въ йому прокинути ся.

Въ 1876. р. скѣничивъ Трохимъ повѣтову школу, але зѣоставъ ся при нѣй ще на рѣкъ, щобъ добути до 16-ти рокѣвъ, и тогдѣ пѣти до вчительского института, — молодшихъ бо тамъ не приймали.

Пѣдготовувавшись черезъ рѣкъ подавсь вѣнъ до мѣста Карасубазарь, то вѣдучи, то йдучи пѣшки. Поголодувавши кѣлька день, — бо не було грошей, — та живлячись орѣхами, дѣждавъ ся вѣнъ экзамену, здавъ его добре й вступивъ до институту. Та на лихо вѣнъ зѣпсувавъ собѣ очи читанемъ, — читавъ бо ночами при самѣй лямпадцѣ, щѣ стояла коло образѣвъ. Учителѣ институтскій скинули ся грѣшми й вѣдѣслали недужого въ Харкѣвъ до окулисты.

У Харкѣвъ Трохимови припало скрутно. Грошѣ, якій були, скоро вытратились, а нѣякихъ знайомихъ, чи родичѣвъ, щѣ могли-бъ ему пособити, не мавъ вѣнъ у чужому мѣстѣ. На щастѣ трапивъ ся хлѣбопека, щѣ найнявъ Трохима, носити на базарь та продавати перѣжки. Зѣ-годомъ здобудось и краще мѣсце: Трохимъ найнявъ ся въ друкарню простымъ робѣтникомъ, крутивъ колесо въ машинѣ зѣ 7. години ранку до 9. вечора въ тяжкому зѣпсованому воздухѣ, и за се мавъ 5 чи 6 карбованцѣвъ на мѣсяць и харчѣ. Выгоивши трохи очи та заробивши стѣльки грошей, щѣ можна було доѣхати до дому, вѣнъ подавсь изъ Харкова, пробувши тамъ мало-не два роки.

Въ институтѣ уже не можна було теперъ ити, бо лѣтми бувъ уже не здатный, тому-то Трохимъ здавъ экзаменъ на „вольно опредѣляющагося“ у вѣйско, и подавсь до мѣста Симферополя, зѣ-першу цароплавомъ, а потѣмъ — верстовъ зѣ 200 — пѣхтурою, зазнавши всякого лиха. Въ Симферополю принято его до вѣйска, але-жь

незабаромъ подався вѣнъ до юнкерской школы въ Одесу, де его й принято р. 1880. Въ тѣй школѣ наука була невелика, — але трапивсь одинъ учитель, щѣ мавъ величезный впливъ на Трохима. Вѣнъ учивъ російской исторіѣ, а бувши украинскимъ патріотомъ, учавъ такъ, що направлявъ своихъ слухачѣвъ на добрый украинскій шляхъ. Трохимова прихильнѣсть до всего украинского здобула тутъ теоретичнѣй пѣдвалины, и черезъ два роки выйшовъ вѣнъ изъ школы свѣдомымъ Украинцемъ.

Ставши офицеромъ, почавъ Трохимъ дбати про бѣльшу освѣту, и за чотыри роки самотужки приготовавъ ся зъ-першу до экзамену на гѣмназіальный атестатъ „доспѣлости“, а потѣмъ и до важкого экзамену въ вѣйскову правничу академію въ Петербурзѣ.

Першою литературною працею у Зѣнькѣвского бувъ перекладъ кѣлькохъ оповѣданъ Щедрина-Салтыкова, — але-жь поки готувавъ ся до экзаменѣвъ, не мѣгъ вѣнъ багато робити для украинского письменства. Тѣлько перѣхавши до Петербурга мѣгъ вѣнъ щирѣйше взяти ся до працѣ. Тамъ ставъ вѣнъ проводыромъ кунки молодыхъ Украинцѣвъ, щѣ признавали ся до рѣдного краю. Въ тѣй „московскѣй Пальмирѣ“ бувъ Трохимъ апостоломъ молодой Украины, — вѣнъ и на роковинахъ смерти батька Тараса надъ усѣма голосъ подававъ и палкимъ словомъ ворушивъ сердца Украинцѣвъ. Вѣнъ направлявъ свѣй гуртокъ на добрый шляхъ, показувавъ добру украинську стежку, й его работы такѣ, якъ „Національне питання въ Россіи“, „Шевченко въ свѣтлѣ европейской критики“, „Молода Украина“ — були рефератами, щѣ читали ся въ тому товариствѣ. А вже-жь вѣдчить про „Молоду Украину“ выкликавъ обурѣнне зъ боку тыхъ старыхъ Украинцѣвъ, щѣ церковно-славянщину вважають трохи-не за народнѣй святощѣ. Въ загалѣ треба сказати,

що Зьнькѳвскій не дуже ладнавъ изъ старыми Украинцями Петербурскими: вѳнъ не бачивъ у нихъ нѳяком ширости до дѳла. Ёго патріотичнїй заходы занапашувались байдужнѳстю „старыхъ“. Такъ н. пр. було зъ провѳтованимъ журналомъ двома мовами, якъ „Основа“, — про якїй була надѳя, що власть дозволить видавати ёго. Одначе „старї“ зовсѳмъ зрekli ся помочи, кажучи, що мовъ теперъ украинскїй журналъ не на часѳ, — бо може пошкодити „Кїевскѳй Старинѳ“.

За часѳ свого пробуваня въ вѳйсковѳй правничѳй академії Зьнькѳвскїй написавъ ось-якї речї: 1. „Малюнки справжнього життя“, — два оповѳданя, друкованї р. 1889. въ Петербурѳѳ. — 2. „Историчня казка“. — 3. Шѳнай-цять байокъ, — деякї зъ нихъ надруковано въ Черновецкѳй „Бібліотецѳ для молодѳжи“ та въ Львѳвскому „Дзвѳнку“ (р. 1892). — 4. „Кудюю йти?“ Рѳздвяна повѳстка, — друкована въ „Зорѳ“ р. 1891; стор. 44—48. — 5. „Сонъ“. Мрѳя — въ „Зорѳ“ р. 1892; стор. 207—210. — 6. „Сумлѳння“. Драматичнї сцены — въ „Зорѳ“ р. 1892; стор. 231—235. — Живучи въ тѳй академії Трохимъ зладивъ такожъ перекладъ байокъ Езопа та й „Бджолу“, — збѳрникъ оповѳданъ, поперероблюваныхъ для дѳтей.¹⁾ Зьнькѳвскїй писавъ такожъ „українську граматїку“, але не выкѳнчивъ сеї своєї працѳ.

Скѳнчивши курсы въ академії, Зьнькѳвскїй хотѳвъ уже кидати вѳйскову службу, вельми ёму нелюбю, щобъ заробляти собѳ хлѳбъ приватною адвокатскою працею, та не такъ склало ся, якъ ждало ся. Знесилений давнымъ голодуванемъ, поганою ѳжею, надмѳрною працею та мо-

¹⁾ Збѳрникъ оповѳданъ п. з. „Бджола“, російська цензура заборонила друкувати. Сей збѳрникъ, вѳдтакъ „Историчня казка“ й иншї творы Зьнькѳвского саме-теперъ друкуютъ ся у Львовѳ.

ральними турботами, вінъ передъ тымъ, якъ мавъ выѣздити зъ Петербурга, тяжко занедужавъ, и полежавъ хворый усе лѣто. На осѣнь р. 1890. выслано его до Кіѣва на службу. Черезъ силу вѣдбуваючи службовій обовязки, не покидавъ вінъ трудитись и для украинського письменства.

Про недугу Зѣнькѣвского пише Кониській ось-що: „Коли вінъ осѣвъ ся въ Кіѣвѣ, то зъ сего часу мы бачили ся щѣ тыждня двѣчи, а то й тричи. Помѣтивши, що голосъ у його трохи хрипкій, я спытавъ ся, зъ якою-то речи? Вінъ вѣдповѣвъ, що на веснѣ въ Петербурзѣ застудивъ ся, придбавъ запалене легкихъ и не выгоивши гараздъ, переѣхавъ на село въ Украину, а тутъ на лихо не трапило ся доброго лѣкаря. Небавомъ принѣсъ вінъ до мене перечитати свое оповѣданія „Монъ-шеръ козаче!“ Слѣпуючи минѣ було трудненько читати: авторъ ставъ самъ читати. Зъ кожного слова його читання знати було, що те, що вінъ читавъ, вінъ дѣйсне бачивъ и переживавъ вражѣння списаныхъ фактѣвъ. Одначе дочитати до кѣнца у його ледви-ледви стало голосу. Се мене стревожило и я притѣмомъ ставъ радити йому, не задавнювати недугу и швидче вдати ся до кого зъ тямущихъ фаховыхъ лѣкарѣвъ Кіѣвськихъ. — Прийшовъ грудень, наступила велика холоднеча. 6-го грудня довело ся минѣ бути у знайомахъ у-купѣ зъ Певнымъ: тутъ помѣтивъ я, що вінъ недобре кашляє. Бдучи до господы, пытаю його: „Чи були вы у лѣкаря?“ — „Збираю ся“. — „Не гараздъ! одкладъ не йде въ ладъ“. — „На сѣмъ тыждни буду“. — День за три вінъ сидѣвъ у мене у вечерѣ: кашель побблшавъ, голосъ упавъ... Пѣсля того жду я цѣлый тыждень, — не заходить Певный: чую вѣдъ другихъ, що вінъ нездужає, що лѣкаръ заборонивъ йому выходити зъ хаты. На лихо, и я занепавъ и не мѣгъ зайти до його

щось чи не ббльшь двохъ тыжднѣвъ. Вже на Рбздвяныхъ Святахъ захожу до його, и Господи! не пбзнати його, такъ вбнѣ перемѣнивъ ся... Небавомъ я бачивъ ся зъ однимъ зъ тыхъ лѣкарѣвъ, до якихъ вбнѣ вдававъ ся, и довѣдавъ ся, що у Певного горляна сухотка... Якъ на те-жь холодна и довга зима, а потбмъ мокра и холодна весна не давали недужому vybrати ся зъ Киѣва. И очевидно вже стало, що вбнѣ тале наче вбскъ, — що вбнѣ стоить на божбй дорозѣ. Ледви потеплѣйшало трошки, притѣмомъ заходивъ ся вбнѣ фхати до свого приятеля Чайченка. Даремне мы умовляли його вбдложити поѣздку, доки не стане на добрбй теплбй годинѣ. Нѣ! не послухавъ и у вечерѣ 14. квѣтня поѣхавъ зъ Киѣва въ Кореунщину, де перебувъ зъ тыждень чи-що; — а потбмъ, здасться, 22. квѣтня, рушивъ до Чайченка. Довгій часть не приходило до насъ жадной звѣстки вбдъ його; — ледви пбдъ кбнець мая одержавъ я листъ його, але писанный не його рукою. На мою вбдповбдь прийшовъ до мене коротенькій листъ, писанный 7 (19) червня — слово въ слово такій: „Дуже дякую за щирый листъ. Выбачайте минѣ, що не можу до Васъ багацько писати, — я дуже слабый, хочъ пропасниця покинула, кашель вельми поменшавъ“... Вже зъ самого писання знати було, що рука не слухавъ недужого, що здорове його вельми лихе; — але-жь не кидала мене надѣя, що ще побачу дорогого минѣ Певного.. Не судило ся!... Учора прийшла звѣстка, що 9 (21) червня р. 1891. вбнѣ померъ у батька въ Бердянському (въ Таврїи).¹⁾

Беллетристичнї творы Трохима Звѣнкбвського-Певного, писанї прозою, вызначують ся горячимъ патрїотизмомъ украиньскимъ и вдатнымъ аллегоричнымъ писанемъ.

¹⁾ „Зоря“. 1891; въ статьи: „Памяти Трохима Звѣнкбвського-Певного“, стор. 274.

Въ рѣздвянѣй повѣстцѣ „Кудюю йти?“ зъобразивъ авторъ лихолѣте Украины, користуючись аллегорією про вѣдносини Германіѣ до Риму за часѣвъ цѣсаря Августа, коли-то гордый Римъ увесь свѣтъ пѣдъ свою владу пѣдгорнувъ. — У мрѣи „Сонъ“ спѣмнувъ Зѣнькѣвскій про дитячій свон лѣта, про свѣй побуть у Пальмирѣ, де вганявъ ся за якимись мрѣями, — вѣдтакъ про тее, якъ вѣнъ по тяжкихъ невзгодинахъ поѣхавъ до рѣдного краю, щобы спочити при рѣднѣй матери. „Йому ажъ дивно стало, чого се вѣнъ доси наче забувавъ, наче не знавъ, що є на свѣтѣ сердце такє, щѣ радѣе його радощами, сумувъ його сумомъ, плаче його слѣзами... Чого-жъ шукавъ вѣнъ? — чого ганявъ ся за якимись мрѣями, за якимись щастямъ, за якимись коханнямъ, щѣ його одна мати йому давала й могла дати?“¹⁾

Въ гумористичнѣмъ оповѣданю „Монъ-шеръ козаچه“ натякнувъ авторъ на матеріальный бѣкъ нашого суспѣльного побуту, пишучи мѣжъ иншимъ отъ се: „Въ такій часы, якъ нашій, людина зъ высокими, идеальными думками та порываньями мусить страшенно часомъ сумувати та нудити свѣтомъ. Де окомъ не скинь, — все грошозаплѣды та нѣгілисты, щѣ имъ увесь свѣтъ, усе життє широке, ясєе та глибоке мрѣється въ однѣй мизернѣй цятѣчцѣ-копійцѣ, за котру купується життє ще мизернѣйше, и опрѣчь — а нѣчогѣснѣько бѣльше — чистѣснѣьке nihil“...²⁾ Вѣдтакъ авторъ розказавъ про свѣй побуть увѣйску, — найпаче-жъ изъ гумористичного боку зъобразивъ свого женихливого приятеля Яся, названого „монъ-шеръ козаچه“ за-для того, щѣ вѣнъ до говору украинського за-любки приточувавъ французке „mon cher“. Се

¹⁾ „Зоря“. 1892; стор. 210.

²⁾ „Правда“. 1892; стор. 65.

гумористичне оповѣданє було неначе лебединою пѣснею, котрою Зѣнькѣвскій, знемагаючи тѣломъ, бажавъ себе розраювати въ недоли.

Гумористичною закраскою визначує ся такожъ оповѣданє зъ житя вояцкого п. з. „Сидѣрь Макаровичъ Притыка“. Помѣжь беллетристичными творами Зѣнькѣвского тѣлько тєе одно оповѣданє зъявляє прикметы писаня реального.

А вже-жъ живучи на чужинѣ въ Петербурзѣ займавъ ся вѣнъ по-найбѣльшь науковыми студіями й серіознымъ писанємъ. Тогдѣ зладивъ вѣнъ „Историчную казку“, въ котрѣй зъобразивъ двохъ хлѣборобѣвъ, Грицька Козаренка та Ивана Богоносця, и пана Хвалька Яблунковского. Сѣ три типы суть персонификацію Украины, Москвы й Польщѣ, по-за-якъ мужикъ Богоносець займавъ у свою кормигу не тѣлько свого товариша Грицька Козаренка, але й пана Хвалька Яблунковского.

Въ загаль добачаємо въ творахъ Зѣнькѣвского нахиль до символики й аллегоріѣ. Отъ, и въ драматичныхъ сценахъ, написаныхъ п. з. „Сумлѣння“, авторъ змалювавъ картину паньского побуту надъ Реномъ въ XI. вѣцѣ. Панъ Оттонъ живе собѣ пышно й бучно въ замкахъ, а его пѣддані несуть свои проклони ажъ до неба, зовучи свого пана несатымъ звѣромъ, недолюдкомъ. Дарма, що одинъ чернець намагає вгамувати его на безпутю, — „сей дурень остобѣсѣвъ пану Оттонови зъ своимъ братерствомъ, рѣвнѣстю, людською передъ небеснымъ володаремъ, Богомъ, и зъ гнѣвомъ божимъ и зъ пѣметою його“...¹⁾ Серце пана Оттона нѣколи не болѣло за муками людскими, — вѣнъ не любивъ нѣкого въ свѣтѣ, опрѣчь себе, — але-жъ не минула его кара божа, — вѣнъ збожеволѣвъ и вмеръ у страшныхъ мукахъ душѣ.

¹⁾ „Зоря“. 1892; стор. 232.

Манеру писаня въ аллегоріяхъ переймивъ Зѣнькѣвскій мабутъ вѣдъ Мордовця.¹⁾ Коли-жь сей письменникъ вѣдъ аллегорій звертае ся подекуды й до реального писаня, то Зѣнькѣвскій очевидячки не злюбивъ реализму, — вѣнъ бувъ справжній идеалистъ, — вѣдтакъ и въ образку зъ житя „На вулиці“ бачимо тѣлько етнографичну картинку, закрашену гумористичными ситуаціями.²⁾

Трохимъ Зѣнькѣвскій-Певный писавъ такожь вѣршованій байки, котрї въ великій части вважають ся переспѣвомъ давнихъ клясичныхъ байокъ. Деякі зъ нихъ друковано р. 1892. въ „Библіотецѣ для молодѣжи“ та въ „Дзвѣнку“.³⁾ Опроче переклавъ вѣнъ 97 байокъ Езоповыхъ, написавъ стихотвѣръ „Мышачї пригоды зъ котомъ“ (Сюжетъ зъ В. Жуковського)⁴⁾ и зладивъ перекладъ двохъ стихѣвъ Гайного: „Невѣльницькій корабель“ и „Якъ лѣтняя спека румянець...“ (Es liegt der heisse Sommer).

Вѣршованї творы Зѣнькѣвского не мають великой стѣйности литературной, по-за-якъ у него не було снаги поетичной. За те его писаня въ прозѣ, найпаче-жь повѣстки й оповѣданя, зъявляють глибокі почуваня серця, щѣ рвалося до правды й волѣ, и горячо любило рѣдну матѣрь. Ся любовъ Зѣнькѣвского до батькѣвщины доходила подекуды до екстазы, зъ-за чого вѣнъ нахиливъ ся до романтизму, ба й мистицизму.

¹⁾ Аллегоричною приметою визначують ся отъ-сї оповѣданя Данила Мордовця: 1. Скажи мѣсяченьку! 2. Сонъ-не-сонъ. 3. Изъ усть младенцѣвъ. 4. Будякъ.

²⁾ Повѣстку „На вулиці“ написавъ Зѣнькѣвскій зъ поглядомъ на гумореску Ивана Левицкого-Нечуя: „Не можна бабѣ Парасцѣ вдержатись на селѣ“

³⁾ Байки Зѣнькѣвского, числомъ 16, друкують ся теперъ у Львовѣ въ збѣрнику его творѣвъ.

⁴⁾ Стихотвѣръ „Мышачї пригоды зъ котомъ“ надруковано р. 1892. въ 20. числѣ Львовского „Дзвѣнка“.

Звѣнкѣвскій писавъ такожъ деякі політичні, літературні й критичні статті. Мѣжъ его літературними статтями визначає ся студія п. з. „Тарасъ Шевченко въ свѣтлѣ европейської критики“ („Правда“. 1890; стор. 21—29; 87—93; 175—181; 250—256; — 1891; стор. 25—31).¹⁾

Муся Школиченко.²⁾ Се псевдонимъ талановитого поета-самородка, що родивъ ся 22. серпня р. 1864. въ селѣ Т—цѣ, Прилуцкого повѣту, Полтавской губерніѣ. Батько его бувъ крѣпакомъ. Мала Муся учивъ ся въ сѣльській школѣ всего двѣ зimy, и вивчивъ ся читати й писати по-російски. На сему й закінчилась его шкільна наука. Вѣршѣ вѣнъ почавъ складати ще въ школѣ, звичайно на зразокъ тыхъ, що були въ російській читанцѣ, и російскою покалѣченою мовою. Разъ якось бувъ вѣнъ свѣдкомъ, якъ циганъ скривдивъ чоловіка; — ему було жаль того чоловіка, и вѣнъ, буди тогдѣ хлопцемъ на дванадцатому роцѣ; описавъ вѣршами сю пригоду и показавъ старшому братови, що бувъ письменнѣйшимъ вѣдъ него. Братъ сказавъ ему, що неначе кѣнця не достає, и приписавъ вѣдъ себе вже по-українськи. Се дуже здивувало Муся, бо нѣколи не доводилоє ему бачити українськихъ вѣршѣвъ, и вѣнъ спытавъ брата, хибажъ можна складати вѣршѣ мужичою мовою? — „А чому-жъ не можна?“ вѣдповѣвъ братъ, — „адже-жъ у насъ спѣвають пѣснѣ, а пѣсня то все-жъ однаково, що вѣршѣ“. — Розмова отъ-ся запала въ душу молодому хлопцеви, и вѣнъ

¹⁾ Сю статью підписавъ авторъ псевдонимомъ „Трохимъ Звѣздочотъ“. Се є выцягъ зъ реферату, що его Звѣнкѣвскій вѣдчитавъ р. 1889. на роковинахъ Шевченковихъ въ Петербурзѣ.

²⁾ Про жите сего письменника написавъ дещо М. Кларъ въ „Зорѣ“, 1887; стор. 35—36.

почавъ уже складати вѣршѣ на зразокъ звѣснихъ ему народныхъ пѣсень. Тѣлько-жь не довго довелось ему бавити ся вѣршами. Незабаромъ умеръ его батько, и Мусѣви привелось помагати старшому братови, справляючи трохи-чи-не всякїи роботы въ господарствѣ, — та вже тутъ не до вѣршѣвъ було. Рокѣвъ черезъ два вмеръ и братъ его, — молодому поетови стало ще важче, а тымъ бѣльше, що зъ-малку бувъ вѣнъ якїисъ хирлявий. Родичѣ бачили нездатнѣсть его до тяжкои сѣльскои роботы й въ 1880. р., коли ему було 16 рокѣвъ, дядько вѣдвѣзъ его въ Кїївъ и вѣддавъ у службу до професора Шкляревского. Тутъ-то въ-перше побачивъ вѣнъ украинскїи книжки, що продавались на столикахъ на Крепшатику, и купивъ собѣ „Тополю“ и „Наймичку“ Шевченка. „Тополя“, якъ вѣнъ казавъ, причарувала его вѣршами, але сюжетъ еи не подобавъ ся ему. „Се такъ неначе казка, — по-що се писати въ книжку?“ Але-жь якъ прочитавъ „Наймичку“, то й самъ себе не тямивъ; — разѣвъ зъ-кѣлька перечитавъ еѣ, и щѣ-разу плакавъ якъ дитина. Лякейска служба давала ему чи-мало вѣльного часу, и вѣнъ знову згадавъ свое вѣршотворство. Въ 1883. р. дѣзнали ся земляки вѣдъ Шкляревского про Мусѣя, и зъ того часу доля неначе усмѣхнулась ему. Того-жь року надрукована була за помѣчю землякѣвъ его поема „Нещасне кохання“, а дальше звернули увагу на потребу ширшой для него освѣты й красшого дѣла, нѣжь ота служба лякейска. Мусѣя почали готовити до испыту на сѣльского учителя, але треба було починати зъ самого початку.¹⁾ Трохи зъ-годомъ слухавъ вѣнъ педагогичныхъ курсѣвъ, та не довелось ему докѣнчити тои науки. бо вѣдъ 15. падолиста р. 1885. до 17. марта р. 1890. мусѣвъ

¹⁾ *ibid.*

вѣнъ вѣдбувати салдацьку службу. Выйшовши зъ вѣйска заробляє вѣнъ хлѣбъ роботою бюровою, живучи вѣ одному зъ бѣльшихъ мѣсть украинськихъ.

Въ 1885. р. довѣдавъ ся Мусѣй про галицькї часописи, и почавъ посылати свои творы до Львова и Черновець, де ихъ друковано по-найбѣльше пѣдъ псевдонимомъ „М. Школиченко“.

Зъ-помѣжъ литературныхъ творѣвъ сего письменника надруковано вѣ-перше поему „Нещасне кохання“ вѣ Киѣвѣ р. 1883.¹⁾ Вѣдтакъ р. 1885. выдавъ вѣнъ у Киѣвѣ збѣрникъ своихъ вѣршѣвъ п. з. „Лири“,²⁾ а вѣ 1889. р. напечатавъ тамъ вѣршовану казку п. з. „Москаль, змѣй та царѣвна“.³⁾ Того-жъ (1889) року надруковано два его вѣршѣ у Львѣвскѣй „Зорѣ“, — одинъ пѣдъ псевдонимомъ „Вѣвѣторѣкъ“ (стор. 258—259), а вѣдъ р. 1891. творы М. Школиченка стали появляти вѣ „Зорѣ“, „Правдѣ“, „Буковинѣ“ и вѣ „Дзвѣнку“.

Школиченко почавъ свою литературну дѣяльнѣсть писанемъ стихотворѣвъ. У него є щире поетичне чутѣ, ба, вѣнъ вмѣє малювати гарнї картинки зъ реального жита, зъ-за чого его стихотворы, щѣ зъявляють прикметы реализму, якъ „Наймитовї думки“⁴⁾ и „До украинськихъ панѣвъ“⁵⁾, мають стѣйностъ литературну.

Прозою написавъ вѣнъ казку п. з. „Ратуї“⁶⁾ и два

¹⁾ Критичнї замѣтки про сю поему надруковано вѣ Киѣвскѣй „Зорѣ“ р. 1883., № 161, и вѣ „Киѣвлянинѣ“ р. 1883, 30. грудня.

²⁾ Критичнї замѣтки М. Комаї про „Лиру“ надруковано у Львѣвскѣй „Зорѣ“ р. 1887; стор. 35—36.

³⁾ Критичну розвѣдку Б. Вѣльхѣвского про „Москаля, змѣй та царѣвну“ напечатано вѣ „Зорѣ“ р. 1889; стор. 33.

⁴⁾ „Зоря“. 1891; стор. 230.

⁵⁾ „Правда“. 1891; стор. 45—47.

⁶⁾ „Зоря“. 1892; стор. 328—332.

оповѣданя: „Злодѣй“¹⁾ и „Выхристка“.²⁾ Такожъ зладивъ вѣнъ перекладъ оповѣданя зъ російского п. з. „Дѣдовъ скарбъ“.³⁾ Ось-тѣ три повѣстки Школиченка вызначують ся оригинальнымъ сюжетомъ и живымъ драматизмомъ. Вѣдтакъ можна сподѣватись, що сей молодой письменникъ збогатить нашу словеснѣсть гарными оповѣданями зъ житя реального, та що вѣнъ пѣйде слѣдомъ за Василемъ Чайченкомъ, котрый умѣе погодити реализмъ зъ идеалами просвѣтно-національними.

Коли Василь Чайченко зворушивъ галицко-руськихъ письменникѣвъ, надруковавши въ „Правдѣ“ критичну розвѣдку п. з. „Галицькй вѣршъ“,⁴⁾ то Школиченко намагавъ боронити Чайченка противъ Ивана Франка, котрый въ „Зорѣ“ заступивъ ся за себе й за своихъ товаришѣвъ по письменству, що ихъ зачепивъ Чайченко у своѣй розвѣдцѣ.⁵⁾

Школиченко писавъ такожъ деякй замѣтки критичнй и розбравъ зъ боку естетичного стихотвѣръ Шевченка: „Ой, люли-люли, моя дитино!“⁶⁾

* * *

По-мѣжъ тими письменниками, що саме-теперь починають писати повѣсти, вызначуе ся найпаче Українець Вячеславъ Потапенко.⁷⁾ Ёго нарисъ „Чабанъ“⁸⁾

1) „Правда“. 1892; стор. 749—763. Се е оповѣдане зъ салдацького житя.

2) „Буковина“. 1892; ч. 14. 15. — 3) *ibid.*, ч. 17. 19.

4) „Правда“. 1891; стор. 103—111; 150—158; 200—206.

5) „Зоря“. 1891; стор. 355—358. Того-жъ року надруковано въ „Зорѣ“ статью М. Школиченка п. з. „Чайченко и Франко“, стор. 396—397.

6) „Зоря“. 1893; стор. 101—102.

7) Б. Вѣльховскій пише, що В. О. Потапенко „почавъ зъ російской литературы, и ягдавъ теперь свою“. („Зоря“. 1889; стор. 32). А вже-жъ намъ не звѣсно, чи Игнатій Н. Потапенко, що писавъ повѣсти по-російски, а Вячеславъ Потапенко — е той-самый письменникъ.

8) „Зоря“. 1891; стор. 250—253.

и оповѣдане „Перша карна справа“¹⁾ мають справжню літературну стійність. — Гарній оповѣданя пишуть ще отъ-сѣ Украинцѣ й Украинки: Олександръ Катренко, Иванъ Спѣлка, А. Хванько Крымскій, Петро Голота, Наталка Полтавка, Днѣпрова Чайка и и.

Мѣжь галицкими молодыми письменниками бачимо такожъ Павла Кирчова,²⁾ котрый змалювавъ кѣлька картинокъ идилличныхъ, подекуды вдатныхъ. Вѣнь мѣгъ бы писати такожъ повѣсти въ напрямѣ реальномъ, коли-бъ тѣлько зберегавъ ся вѣдъ нахилу до сензаційного оповѣданя, яке примѣромъ добачаемо въ повѣсти „Надъ Йорданьскимъ прорубомъ“.³⁾

Повѣсти писали ще отъ-сѣ авторы й авторки: Константинъ и Олекса Бобикевичѣ, Цезаръ Бѣлило(вскій), Евсеій Грушкевичъ, Модестъ Дымскій, Евгенийъ Згарскій, Г. и С. Карпенко, Стефанъ Ковалѣвъ (Пятка),⁴⁾ Володимиръ Левенко,⁵⁾ Данило Лепкій, Володимиръ Лучакѣвскій, Данило Млака, А. Нечуй-вѣтеръ, М. Номисъ, Михайло Павликъ, З. Петрусь, К. Т. Подоленко, Омелянъ Поповичъ, Василь Рѣленко, Одарка Романова, Михалина Рошкевичъ, Павло

¹⁾ *ibid.* 1892; стор. 407—410.

²⁾ Павло Кирчѣвъ родивъ ся 16. марта р. 1862. въ селѣ Корчинѣ, — въ Скѣльскѣй верховинѣ. Скончивши науку въ семинаріи учительскѣй у Львовѣ ставъ вѣнь учителемъ шкѣлъ народныхъ. Кирчѣвъ редагувавъ по смерти Федьковича „Буковину“ (1888) и працювавъ при редакціи „Учителя“, „Дѣла“, „Зеркала“ и „Народной Часописи“. Вѣнь зладивъ деякія стихотворы й написавъ 15 повѣстокъ, котры надруковано по-найбѣльше въ галицко-рускихъ часописяхъ. Опроче зладивъ вѣнь перекладъ кѣлькохъ повѣстей зъ чужихъ литературъ, и написавъ деякія статьѣ науковѣй.

³⁾ „Дѣло“. 1893; ч. 58—63.

⁴⁾ Стеф. Пятка пише образки зъ жита зъ закраскою сатирично-гумористичною.

⁵⁾ Володимиръ Левенко написавъ гарну повѣстку (бувальщину) п. в. „Солдатскій розрухъ“. У Львовѣ, 1891. (Передрукъ зъ „Дѣла“).

Свѣй (Павлинъ Свенцицкій). Людмила Старицка, Володимиръ Стебельскій,⁴⁾ Алексѣй Тороньскій, Никола ѿ Корнило Устіяновичъ, Йосипъ Федьковичъ, Григорій Цеглинъскій, Северинъ Шеховичъ, Евгенія Ярошиньска и и.

Про декотрыхъ изъ сихъ письменникѣвъ сказано дещо въ попереднихъ частинахъ сеи исторіѣ литературы, про деякихъ же иншихъ надрукують ся окреми розвѣдки въ послѣдуючѣмъ и останнѣмъ томѣ сего твору.

До руско-украиньскои беллетристики навязуе ся такожь литературна дѣяльнѣсть Володимира Левицкогo (Василя Лукича). Хоча бо вѣнъ займае ся по-найбѣльше критикою и писанѣмъ творѣвъ науковыхъ, то пособляе вѣнъ вельми розвоєви нашон беллетристики тымъ, що выдае часто збѣрки литературнѣ. въ котрыхъ помѣщуе свои перерѣбки або ѿ переклады повѣстей чужихъ письменникѣвъ. Опроче пише вѣнъ житєписи ѿ оцѣнки литературнои дѣяльности руско-украиньскихъ письменникѣвъ, а будучи редакторомъ литературно-наукового писма „Зоря“, е вѣнъ неначе душею руху литературного въ Галичинѣ ѿ на Украинѣ.

⁴⁾ Володимиръ Стебельскій родивъ ся въ липни р. 1847. въ Магеровѣ, повѣту Равы рускои, а вмеръ 22. грудня р. 1891. въ Варшавѣ. Се бувъ письменникъ вельми талановитый, але при хитливѣй своѣй вѣдчи не бувъ консеявентнымъ у своихъ починахъ. Зъ-першу бувъ вѣнъ Русиномъ-народовцемъ, вѣдтакъ р. 1867. ставъ Руссофиломъ а вѣдъ сѣмдесятихъ рокѣвъ ажъ до смерти працювавъ въ хосенѣ польскои жур. алистини. Въ 1867. р. бувъ вѣнъ редакторомъ „Бояна“, писма для беллетристики и науки. Въ сѣй газетѣ проявляе вѣнъ думки московскихъ панславистѣвъ, пишучи мѣжъ иншимъ ось-що: „Стало бытъ, мы сознали, что мы сыны 60-миліоннаго народа русскаго, — народа, святаго и единого, какъ Богъ“. („Боянъ“, стор. 104). — Мѣжъ рускими его творами суть важнѣйши: 1. Новеля „Монахъ“ (Львѣвъ, 1870); — 2. Стихотворѣ „Молитва“ (Львѣвъ, 1873). Тѣлько-жь мова сихъ творѣвъ е макаропична.

Володимиръ Левицкій родивъ ся въ Белзци, Золочівського повѣту, 2. вересня р. 1856. До школы людовой ходивъ вѣнъ у Белзци, а вѣдтакъ учивъ ся въ гимназїи Бережанської. Тамъ користувавъ ся вѣнъ проводомъ вельми дѣяльныхъ професорѣвъ, Олександра Барвѣнського, Олександра Борковского и Костя Лучаковского. Они-то щиро интересувались рускою молодѣжію, зближались до неї зъ добрымъ сердцемъ, и въ школѣ та по-за школою вцѣплювали въ неѣ любовь до рѣдної мовы.

Зробивши екзаме́нь зрѣлости, Володимиръ записавъ ся на выдѣлъ правничій Львѣвского университета и слухавъ такожъ выкладѣвъ зъ руской литературы та исторїѣ на выдѣлѣ философично́мъ. Коли бувъ студентомъ университетскимъ, належавъ вѣнъ до руской громады академичной, котра тогдѣ була вельми охоча до працѣ. Членами тої громады були студенты: Иванъ Белей, Кость Бобикевичъ, Анто́нъ Горбачевскій, Василь Дѣдошакъ, Леонидъ Заклинскій, Омелянъ Калитовскій, Михайло Павликъ, Андрѣй Павлишъ, Иванъ Франко и и. Володимиръ Левицкій ставъ уже тогдѣ займатись литературными працями: помагавъ при редакціи „Друга“ (1876), „Правды“ (1877) и календаря-альманаха „Днѣстрянка“ (1876). Коли-жь скѣнчивъ науки университетскій, вступивъ (1880) на практику до суду, але-жь по трьохъ рокахъ выступивъ изъ суду и посвятивъ ся нотарїатови. Вѣдтакъ одруживши ся зъ Ольгою Гузарѣвною (12. вересня р. 1882), зложивъ екзаме́нь нотарїальный (1888), и живе теперъ у Станиславовѣ, де є субститутомъ нотаря и оборонцемъ у справахъ карныхъ.

До словесной працѣ взявъ ся Левицкій навспряжне р. 1880., и вѣдтакъ до сего дня потрудивъ ся чи-мало въ хосе́нь руско-украиньской литературы. Вѣнъ бравъ участь при впорядкованю „Антольоїѣ руськой“ (1881)

и зредагувавъ (1883) книжочку товариства „Просвѣта“ п. з. „Оповѣданя К. Михайлишина“ (I. Сирота. II. Романъ Наконечный), котру одначе скофискувала ц. к. прокураторія. Для календарѣвъ товариства „Просвѣта“ зладивъ вѣнъ переклады, або й перерѣбки одинацяти оповѣданъ, а въ „Зорѣ“ (1890; ч. 20. 22) надрукувавъ образокъ зъ галицкогo житя Генриха Йоссе п. з. „Молодшій братъ“. Вѣдтакъ подавъ вѣнъ огляды житя й дѣяльности десяти особбъ, щѣ вызначили ся въ просвѣтнѣмъ и суспльнѣмъ житю Руси-Украины, и написавъ чотыри статѣвѣ этнографичнѣ. — Вдатными вважають ся критичнѣ статѣвѣ Левицкого. Мѣжь ними вызначують ся отъ-сѣ двѣ: 1. Закардоньска Украина въ 1881. р. („Зоря“, 1881; ч. 1—3; 5—6). — 2. Павло Полуботокъ, наказный гетьманъ Украины. Трагедія Осипа Барвѣньского. („Дѣло“, 1887; ч. 111—114). Не менше важными суть такожь замѣтки та статѣвѣ публицистичнѣ, якъ отъ-сѣ: 1. Вѣсти зъ Украины („Дѣло“, 1888; ч. 41—43; 59—63). — 2. Новѣ переклады Тараса Шевченка („Зоря“, 1889; ч. 7). — 3. Зъ свѣта наукового („Зоря“, 1890; ч. 23—24).¹⁾ — 4. Польскѣ переклады поезій Шевченка (ibid., ч. 5). — 5. Дещо про податки („Иллюстрованный Календаръ товариства Просвѣта“ на р. 1893; стор. 71—76). — Вельми цѣнными вважають ся библиографичнѣ матеріялы, розкиненѣ по „Правдѣ“, „Зорѣ“ и и.

Литературно-науковѣ творы зъєднали Левицкому признане руско-украиньскои интеллигенциѣ. Важнѣйшѣ зъ нихъ суть ось-якѣ: 1. Рускѣй правотарь домовый. (Львѣвъ, 1885; томъ I., стор. 432 + XVI). — 2. Угор-

¹⁾ Сю статью пѣдписавъ авторъ псевдонимомъ „Наумъ Срѣбнаренко“. Иншѣ важнѣйшѣ псевдонимы В. Левицкого суть отъ-сѣ: Василь Лукичъ, Василь Сѣчовикъ, Василь Левченко и Домонтарь.

ська Русь, — ви розвѣй и теперѣшній станъ („Ватра“. Стрый, 1887; стор. 177—206, и окремо). Правотаря зложили два юристы: Володимиръ Левицкій и судья Юліанъ Сельскій (Семигинѣвскій); — тѣлько вѣддѣль про опѣку й курателю зладивъ судья Володимиръ Гузаръ. Левицкій занявъ ся редакцією сего твору, и видавъ его своимъ коштомъ.¹⁾

Въ кѣнци годить ся спѣмнути, що Володимиръ Левицкій бувъ редакторомъ окремыхъ публикацій. Такъ зредатувавъ вѣнъ девять Календарѣвъ товариства „Просвѣта“,²⁾ видавъ литературный збѣрникъ „Ватра“ (Стрый, 1887) и занявъ ся передрукомъ отъ-сихъ выданъ: 1. Навѣжена. Повѣсть Ивана Левицкого. Львѣвъ, 1891. — 2. За громаду. Хроника одного села на Подблю К. Т. Подоленка. Львѣвъ, 1892. — 3. Титарѣвна. Драма въ 5 дѣяхъ Марка Кропивницкого. Львѣвъ, 1892. — 4. Лимерѣвна. Драма въ 5 справахъ Панаса Мирного. Львѣвъ, 1892.³⁾ — 5. Творы Василя Чайченка. Томъ I. II. III. Львѣвъ, 1892, и т. и.

Изъ огляду руско-украиньскихъ повѣстей можна дѣзнатись, що мѣжь сентиментальною манѣрою Григорія Квѣтки-Основяненка, а сучаснымъ реальнымъ напрямомъ проявляють ся змаганя письменникѣвъ вытворити таку повѣстярску литературу, яка є выслѣдомъ индивидуальной вѣдчѣ народу й вѣдповѣдає просвѣтнимъ та суспѣль-

¹⁾ Вѣддѣлы въ „Правотарѣ“, оброблені Володимиромъ Левицкимъ, поднѣсь особливо д-ръ Кость Левицкій („Часопись правничя“. Рѣкъ I. 1889; стор. 74—78).

²⁾ Зъ беллетристичной части трьохъ календарѣвъ зладивъ В. Левицкій (Василь Лукич) вѣдбитки п. з. „Квѣтка“, „Рѣдний Звѣльникъ“ и „Левада“.

³⁾ Всѣ отъ-сѣ чотыри выданя суть вѣдбитки зъ „Зорѣ“.

нымъ змаганямъ землякѣвъ. А вже-жь наклѣнъ до реализму добачаемо подекуды й у Квѣтки, примѣромъ въ его повѣсти „Сердешна Оксана“, дарма, що вдача сеи героинѣ вважає ся идеальною. Вѣдтакъ Кулѣшь зъ-першу придержувавъ ся романтизму, поки не перейшовъ до національного напряму въ змальованю української бувальщини. Першимъ же письменникомъ, що у своїхъ оповѣданяхъ зъображавъ реальну дѣйствитѣльнѣсть, бувъ Марко Вовчокъ. Коли-жь народнѣ оповѣданя Вовчковѣ про суспѣльний побутъ крѣпакѣвъ мають ще й теперъ високу стѣйностъ литературну, то тѣ его повѣсти, що вважають ся картинами етнографичными, подобають ся найпаче за для закраски романтичною. По серединѣ мѣжь Маркомъ Вовчкомъ и Олександромъ Кониськимъ стоить Йосипъ Федьковичъ. Сей-то письменникъ малювавъ вдатно малѣ картинки зъ побуту гуцульского, але не подавъ намъ бѣльшого образа зъ суспѣльного житя своихъ землякѣвъ.¹⁾ А вже-жь Кониськѣй зладивъ гарнѣ образки фотографичнѣ й етюды зъ житя всѣхъ верствъ суспѣльности, та ще й станувъ въ оборонѣ національної самостѣйности Руси-Украины супроти змаганъ космополитѣвъ и московскихъ панславистѣвъ. Мѣжь-тымъ Мордовецъ покинувъ скоро реализмъ, котрого вѣнъ придержувавъ ся, пишучи першѣ свои повѣсти украинскѣ, а вѣдтакъ по-найбѣльше писавъ повѣсти въ напрямѣ аллегорично-національнѣмъ. Коли-жь Иванъ Левицкѣй-Нечуй и Василь Чайченко вмѣють погодити реализмъ въ оповѣданю зъ напрямомъ національнѣмъ, то Опанасъ Мирный придержує ся такого реализму, якѣй подекуды нахиляє ся до позитивного свѣтогляду й

¹⁾ Въ сегодѣннѣй „Зорѣ“ друкує ся студія Олександра Колессы п. з. „Юрѣй Коссованъ [Осипъ, Доминикъ, Игорь Гордынскѣй де Федьковичъ]. Прѣба критичного розбору автобѣографичныхъ його повѣстей та його житѣпися“.

до пессимизму. Вѣдтакъ Иванъ Франко закрашує реализмъ иногда романтичною, дарма, що въ деякихъ его повѣстяхъ реалистичный напрямъ зъявляє прикметы натурализму.

Ось и конецъ огляду беллетристичной литературы, але-жь не має ще кбнця исторіѣ руско-украиньскои литературы. Въ слѣдуючбмъ и останнбмъ томѣ скажемо дещо про науку въ литературѣ, се-бъ-то про етнографію, исторію, фольольоію, богословіє и т. и. А по-за-якъ деякі письменники, займаючі ся головно наукою, були такожъ авторами творбвъ беллетристичныхъ, то вызначить ся имъ годяще мѣсце въ томъ останнбмъ томѣ исторіѣ литературы.

ПЕРЕГЛЯДЪ.

ПЕРІОДЪ ПЯТЫЙ.

В. ПРОЗА

П о в ѣ с т и.

(II. вѣдѣль.)

	Сторона
13. Панасъ Мирный	697
14. Федѣръ Заревичъ	811
15. Володимиръ Барвѣньскій	839
16. Анатолий Вахнянинъ	891
17. Иванъ Франко	915
18. Ольга Косачева (Олена Пчѣлка)	1072
19. Левъ Васильевичъ (Левъ Сапогѣвскій)	1132
20. Василь Чайченко	1152
21. Наталя Кобриньска	1263
Ившіе письменники	1305

ПОПРАВКИ Й ДОПОВНЕННЯ.

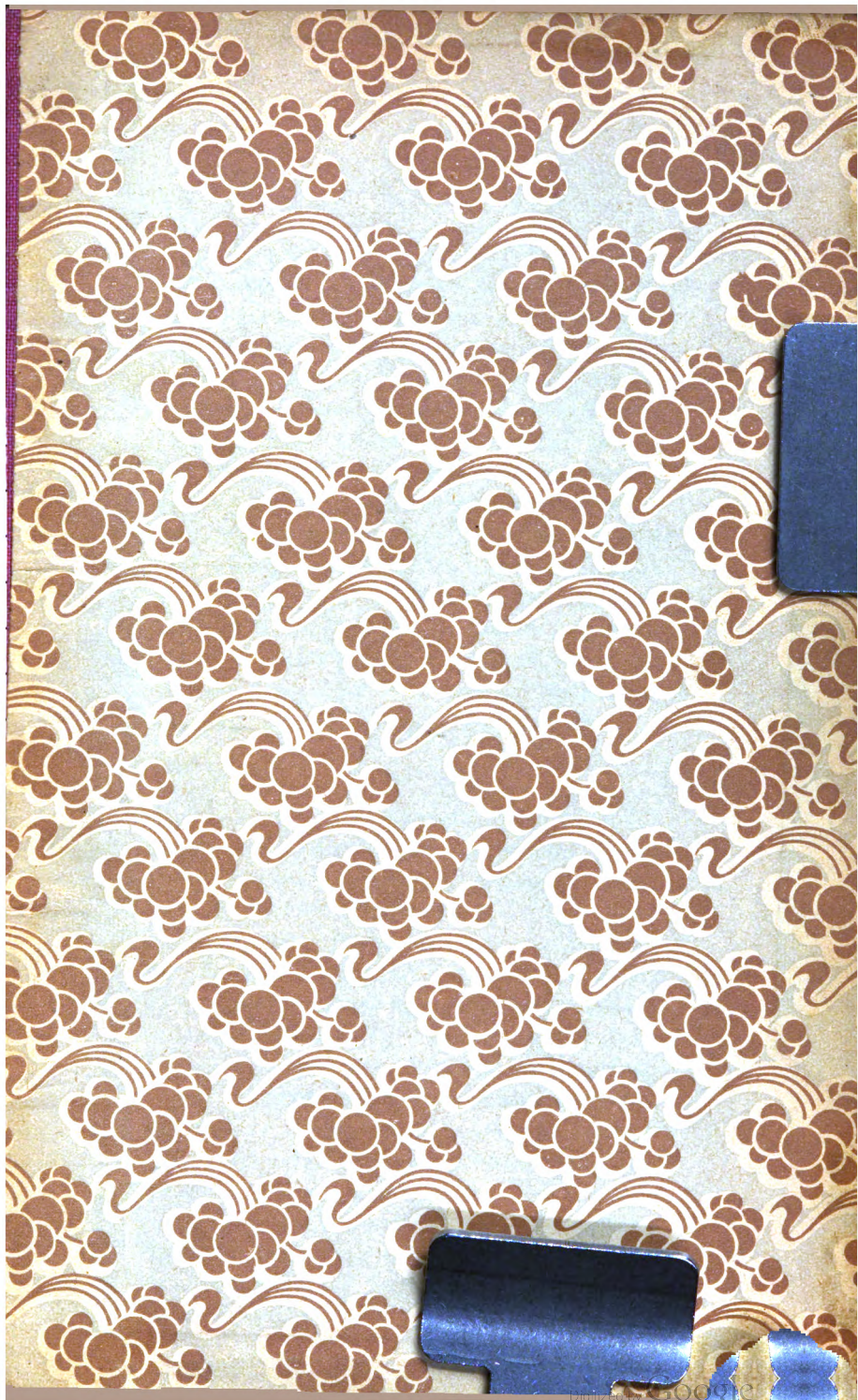
(Часть третя, 2 вѣддѣль.)

Стор. стрѣч.

697. 2. зъ горы замѣсьць: а) *Повѣсти* — читай: *Повѣсти*.
789. 16. „ замѣсьць: за-зговорѣвъ — читай: зговорѣвъ.
811. 5. зъ долу — додати: „Переполохъ надъ свѣжою могилою Шевченка“. Написавъ Бѣликъ. (Скороченый перекладъ зъ „Кіевской Старины“, т. XIV. 1886; стор. 708—728; — у Львѣвскѣй „Правдѣ“, р. 1889; стор. 268—274; 360—365).
821. 11. зъ долу — додати: 15. „Насилѣвана доля“. Оповѣдане зъ житя давнѣйшого сельскаго учителя. („Газета школьна“. 1877; стор. 173—175; 181—182).
921. 14. зъ горы замѣсьць: 1885 — читай: 1875.
930. 1. зъ горы — до слѣвъ: число 1—7), — додати: оповѣдане: „Добрыи заробокъ“ (стор. 44—46).
937. 3. зъ горы — додати: „Лѣтопись Подгородецкаго монастыря“. („Кіев. Стар.“ XXX. 1890. Приложеніа, стор. 121—128).
- „ 10. зъ горы — додати: „Къ исторіи апокрифическихъ сказаній“ — Мирона. („Кіев. Стар.“ XXXV. 1891. стор. 267—275). — „Къ объясненію одной колядки“ — Мирона (ibid; стор. 476. Документы).
967. 12. зъ долу — додати: Франко написавъ стихотвѣръ п. з.: „Въ двадцать-пяті роковины смерти Тараса Гр. Шевченка“. („Зоря“, 1886; стор. 85).
969. 15. зъ горы — додати: Франко выдавъ такожь „Думы и пѣснѣ найзнатнѣйшихъ европейскихъ поетѣвъ. I. Львѣвъ, 1879. („Дрѣбна Библиотека“. V). Се суть переклади зъ Гетого, Лермонтова, Фрайліграта, Гайного, Томаса Мура и и.).

- Стор. стрбч.
1065. 14. зъ долу — додати: Науковий оглядъ — Ивана Франка. („Правда“, 1888, грудень; стор. 208—214).
1067. 12. зъ долу — додати: „Charakterystyka literatury ruskiej XVI - XVIII wieku“ („Kwartalnik historyczny“ Rocznik VI. Lwów, 1892; str. 693—727).— Иванъ Вишенський. Руський писатель XVI. вѣку. (Передрукъ зъ „Хлѣбороба“. Коломыя, 1892).
1068. 11. зъ горы — додати: „Водповѣдь критикови Черембидѣ“ — Ив. Франка. („Правда“, 1889, цвѣтень, стор. 72—74).
1077. 12. зъ горы замѣсть: Записы — читай: Записки.
1080. 10. зъ долу — додати: Сеи розправи Пчѣлки доси не надруковано.
1138. 14. зъ горы замѣсть: поглягнувъ — читай: поглянувъ.
1160. 13. зъ долу — додати: Прегарный є перекладъ Гетового стихотвору Erlkönig п. з. „Лѣсовый царь“. (Правда, 1893, цвѣтень; стор. 221—222).
1166. 14. зъ горы — додати: 35. Панько. („Зоря“, 1893, стор. 108).
-

THE
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF TORONTO

The Ohio State University

3 2435 023145352

Istorija literatury ruskoi /
PG3905O35

001
V3PT2